ప్రకటనా

యద్యభిలషితాని గృహ్యరత్నాది పుస్తకాని, మైసూరు హిందూ లైఫ్ ఇన్‌ష్యూరెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, ఐయ్యనైయ్యాఙ్గార్యతోఽధిగన్తవ్యాని, తేహి ప్రదానే ప్రేషణేచ సముద్యుక్తాః.

పుస్తకనామాని.	మూల్యమ్	టపాల్
గృహ్యరత్నకణ్ఠభూషణమ్	౧ - ౧౨ - ౦	౦ - ౩ - ౦
స్మృతిరత్నాకరః	౩ - ౮ - ౦	౦ - ౫ - ౦
ఆశౌచశతకవ్యాఖ్యానమ్	౧ - ౩ - ౦	౦ - ౨ - ౦
దశనిర్ణయా	౧ - ౬ - ౦	౦ - ౨ - ౦
సుధీవిలోచనమ్	౩ - ౪ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయశ్రాద్ధకాణ్డః	౪ - ౦ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయాశౌచకాణ్డః	౧ - ౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ప్రయోగచన్ద్రికా	౦ - ౭ - ౦	౦ - ౧ - ౦
ప్రయోగదర్పణః	౧ - ౮ - ౦	౦ - ౧ - ౦
చణ్డకౌశికనాటకమ్	౦ - ౯ - ౦	౦ - ౧ - ౬
ప్రసన్నపారిజాతమ్	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౧ - ౬
ధనఞ్జయవిజయవ్యాయోగః	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౧ - ౬
దివ్యసూరిచరితమ్	౦ - ౧౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ఆర్తిప్రబన్ధః	౦ - ౭ - ౦	౦ - ౧ - ౧
ఉన్మత్తరాఘవమ్	౦ - ౨ - ౬	౦ - ౦ - ౬

గృహ్యరత్నాది పుస్తకగళు అపేక్షితగళాదరే అవుగళన్ను, మైసూరిల్లిరువ హిన్దూలైఫ్ ఇన్‌ష్యూరెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, ఐయ్యనైయ్యఙ్గార్యరింద పడెయబహుదు. అవరు కొడువదక్కాగలి కళుహిసువదక్కాగలి ఉద్యుక్తరాగిరుత్తారే.

మూల్యవన్ను లేబిల్ రూపదిందకళుహిసువవరు రూపాయి౧కెక్కె౧ఆణే ప్రకార అధికవాగి కొడబేకు.

స్మృతిరత్నాకరస్థవిషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా

పు విషయాణి

విషయానుక్రమణికా.

పదార్థాః.

సంస్కృతమ్	ద్రావిడమ్	తెలుగు
వేణుకాః	మూఙ్గిలరిశి	వెదురుబియ్యమ్
షాష్టికాః	కార్నెల్లు	కారువడ్లు
నీవారాః	కుఱచ్చనెల్లు	దూసవడ్లు
ప్రియఙ్గవః	దీపమల్లికై, కురమ్బుల్	కొఱ్ఱలు
శాలిభేదాః	రాజాన్నమ్,దీపమల్లికై	రాజాన్నం మొదలైనవి
వరకమ్	వరక్ [మోదలానదు	వరిగెలు
కోద్రవమ్	వరహుభేదఙ్గళ్	ఆళ్ళు మొదలైనవి
కుధాన్యమ్	శోళం కంబు మోదలా	జొన్నలు, సజ్జలు మొద
ప్రతిలోమాః	హీనజాతికళ్ [నదు	లైనవి
కదళీ	వాఴై	అరటి
చూతకమ్	మా	మామడి
పనసమ్	పెలా	పనసకాయ
కారవల్లీ	పాహల్	కాకర
వ్యాఘ్రీ	కణ్డంకత్తిరి	ముల్లుములక
శిమ్బమ్	అపరై	చిక్కుడు
సింహీ	శిరువఴుదలై	పెద్దములుక

పదార్థాః.

సంస్కృతమ్	ద్రామిడమ్	తెలుగు
వ్యాఘ్రనఖీ	పుఝు	కానుగ
కర్కన్ధూః	యలన్దై	రెగు
ఉర్వారుకమ్	వెళ్ళరి.	దోసకాయ
కార్కోటకమ్	వఴ్ త్తపాహల్	తెల్లకాకర
సూరణమ్	కనై్ఱ	కన్ద
క్షుద్రకన్దమ్	శిరుకఴ్ఙ్గు	చిలుగోరు
మహాకన్దమ్	పెరుకఴ్ఙ్గు	పెద్దగెణుసు
వల్లికన్దమ్		కాయికన్ద
ఉత్పలకన్దమ్	శెఙ్గఴ్ఙ్గు నీర్కఴ్ఙ్గు	చఙ్గల్వ
పిణ్డీతకమ్	మున్నై	నెల్లిగూర
శాకుటమ్	శెమ్బ	చామ
ముద్గమ్	పయిర్	పెసలు
ఆఢకమ్	తువరై	కంబులు
తుళుష్ఠమ్	కొళ్ళు	వులువలు
తిల్వాః		లొద్దుక
మసూరమ్	కడలై	శనిగలు
మాషమ్	ఉళున్దు	మినుములు
జీవన్తీ	పాలై	పాల
ఝురసీ	తురాయి	చాతరాశి
బాష్పమ్	కీరై	తోటకూర
కోశాతకీ	పెరుంపీర్కమ్	బీరద్వయమ్
అలాబు	కుండైచోఱైక్కాయ్	కుణ్డసోంకాయ
సూరణద్వయకన్దమ్	కాట్టుకనై్ఱ	అడవికన్ద, ఊరుకన్ద
హింగుః	శొవన్దపెరుఙ్గాయమ్	యెఱ్ఱహింగువ
గృఞ్జనాదికశాకాః	మురఞ్జైకుఞ్జిమువాన్నవై	యెఱ్ఱముసుగ, తెల్లముసుగ మొదలైనవి
ఆరనాళద్వయమ్	త్రిఫలైయోడేహూడిన కాడియుమ్, వెఱుం కాడియుమ్	త్రిఫలామిశ్రితకలిస్సి ఉత్తకలిస్సి
త్రిఫలా	కడుకాయ్, తాన్నిక్కాయ్	కరకతాడి, వుశిరికెలు

పదార్థాః

సంస్కృతః.	ద్రావిడమ్.	తెలుగు.
శాకటభేదాః	శెమ్బ్బ, నీర్చెమ్బ్బ, కొల్లైచ్చెమ్బ్బ.	చామ, నిరుచామ మొదలైనవి
బిమ్బమ్	కోవై	తొణ్డకాయ
అలకః	కువళై, శిత్తవళై, కుమ్మట్టిముదలానవై	చిరుదిక్కుడు. తురఙ్గిమొదలైనవి
ఉత్పలత్రయమ్	అల్లి. శెఙ్గల్లి, ఆమ్బల్	తెల్లఉల్లి, యఱ్ఱఉల్లి, చిన్నఉల్లి
కుముదద్వయమ్	నైదల్, కరునైదల్	తెల్లకలవ, నల్లకలవ
బృహతీభేదః	కత్తారి, ముళ్ళుకత్తారి, శెఙ్గత్తారిముదలానదు	వంకాయ, ముల్లువంకాయమొదలైనవి
కారవల్లీభేదః	మెరిపాహల్ కొమ్బుపాహల్, కాట్టుప్పాహల్	పొట్టకాకర, పెద్దకాకర, అడవికాకర
పిణ్డీతకమ్	మరుక్కారై	బహూర
సహకారభేదః	తేమా, మఞ్జనారిమా, నాలైమా	తీయమామిడిమొదలైనవి
పనసద్వయమ్	పెలా, కాయిప్పెలా	వేరుపనస, కొమ్మపనస,
కదళీభేదః	పోనాన్, పేయన్, శెవ్వాళైముదలానదు	ఎఱ్ఱఅరటి, నల్లఅరటిమొదలైనవి
కూష్మాణ్డమ్	పూశణికాయ్	గుమ్మడికాయ
కళఞ్జాదని	గాఞ్జాముదలానవై	పుట్టగోగులుమొదలైనవి
కర్కటీ	కత్తరికాయ్	వంకాయ
కరవల్లమ్	పెరుంకిళాకాయ్	వావిలికాయ
నిష్పావమ్	అవరైకాయ్	అనప, చిక్కుడు
గవాక్షమ్	మిశుకశ్లాయ్	బెణ్డకాయ
త్రపుసమ్	కర్కటీభేదమ్	కర్కటీభేదమ్
వాస్తుకమ్	సస్తుకీరై	శాకవిశేషమ్
కుంభీదళమ్	కాయ్నీణ్డకురైయలై	ఆనగపాకు
భాంజీ	ముళుకైప్పై	బొద్దికూర
ముద్గదళమ్.	పయఱైలై	పెసరాకు
శాకినీ	కీరై	కొయ్యగూర

పదార్థాః.

సంస్కృతమ్	ద్రావిడమ్.	తెలుగు.
శతపర్వా	పారణ్డై	యలకిచెవ్వికూర
అభ్రమ్	సోమలతై	సోమలతా
కాలాయమ్	కడలై	శెనిగెలు
రాజాదనమ్	పలాప్పழమ్	పాలపణ్డు
మాతులుఙ్గమ్	మాదళంపழమ్	దాడింబ
పర్పటః		పాపటకాయ
కలిఙ్గమ్	కొమ్మడికాయ్	పుచ్చకాయ
శిరః	తేఙ్గాయ్	టెంకాయ
కపాలమ్	శురైక్కాయ్	సొరకాయ
ఆన్త్రిమ్	పుడోలఙ్గాయ్	పొట్లకాయ, తెల్లములక
నిర్యాసమ్	పిశిన్	బంక
శ్వేతవృన్తాకమ్	వెణ్కత్తిరి	తెల్లవంకాయ
అమాషముద్గమ్	ఉళున్దుపయర్వ్యతిరిక్తం	మాషముద్గవ్యతిరిక్తమ్
పిడమవాలకమ్	మూలఙ్గి	ముల్లఙ్గి
కరఞ్జకమ్	పుఙ్గు	కానుగ
తిలపిష్టమ్	పుణ్ణాక్	గానిగెపిణ్డీ
గృఞ్జనమ్	ఉళ్ళి	ఉల్లి

శ్రీ

శ్రీరస్తు

స్మృతిరత్నాకరప్రారమ్భః

వర్ణాశ్రమాణాం ధర్మాణాం వ్యవస్థాత్రే యుగే యుగే । లీలయైవగృహీతేచ్ఛావపుషే విష్ణవేనమః ॥ యత్ప్రేష్యా బ్రహ్మరుద్రాద్యా యదీయాజ్ఞా శ్రుతిస్మృతీ । యఃప్రభుర్జగతాం తస్మై పరస్మైహరయె నమః ॥ సర్వాన్తర్యామినే సర్వకర్మారాధ్యాయవిష్ణవే । సర్వోత్తరాయ సర్వాత్మశరణ్యాయ నమోనమః

యతోవచనరత్నానామాకరోఽయంతముజ్జ్వలః । స్మృతిరత్నాకరో నామ వక్ష్యతేస్మృతిసంగ్రహః ॥ నకిఞ్చిల్లిఖ్యతేయుక్త్యా కిన్తుస్మృతివచాంసిహి । అతోఽయం నిఖిలైర్గ్రాహ్యః కృత్యాకృత్యబుభుత్సుభిః ॥ సన్తోవిదుస్సారమమత్సరాస్తేసార్థోఽత్ర యత్నోమమ సన్మదేసః । వేద్యాంశపూర్ణం సకలస్మృతీనాం సారం బుధాస్సఙ్గ్రహమాద్రియధ్వమ్ ॥ అయంభావః - మను యాజ్ఞవల్క్య పరాశర వ్యాస దక్ష సంవర్త గౌతమాపస్తమ్బ కాత్యాయన బోధాయన శాతాతప శాణ్డిల్య హారీతాశ్వమేధికాదిస్మృతిభ్యః, విజ్ఞానేశ్వరస్మృత్యర్థసారస్మృతిచన్ద్రికా స్మృతిరత్నస్మృతిమాధవీయాఖణ్డాదర్శ స్మృతిసారసముచ్చయేతిహాససముచ్చయాది స్మృతిసఙ్గ్రహేభ్యః, వచనరత్నాని సఙ్గృహ్యాస్యకృతత్వేన, అత్రోక్తస్య సర్వస్య స్మృతిమూలత్వాత్సారాంశత్వాచ్చ, నిర్విశఙ్కమయం రత్నాకరో నామస్మృతిసఙ్గ్రహోమాత్సర్యముత్సృజ్య సదాదరణీయఇతి.

అథ ధర్మలక్షణమ్

అత్ర "చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః" ఇత్యాదినా చోదనైకప్రమాణకో ధర్మ ఇత్యుక్తమ్। తస్య సామాన్యలక్షణమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విద్వద్భిస్సేవితస్సద్భిర్నిత్యమద్వేషరాగిభిః । హృదయేనాభ్యనుజ్ఞాతో యో ధర్మస్తం నిబోధత ॥ * ॥ అనేన గ్రన్థేన "యే తత్ర బ్రాహ్మణాస్సంమర్శినః" ఇత్యుక్తశ్రుత్యర్థ ఏవోక్తః। విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ యమార్యాః క్రియమాణన్తు శంసన్త్యాగమవేదినః । స ధర్మో యం విగర్హన్తే తమధర్మం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ యత్త్వార్యాః క్రియమాణం ప్రశంసన్తి, స ధర్మః। యద్గర్హన్తే, సోఽధర్మః ॥ * ॥ తథా విశేషమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ధృతిః క్షమా దమోఽస్తేయం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః । హ్రీర్విద్యా సత్యమక్రోధో దశకం ధర్మలక్షణమ్ ॥ * ॥ ధృతిః - చిత్తస్య స్థాపనమ్, క్షమా - అపకారేఽపి చిత్తస్యావికారః, దమః - అన్తఃకరణసంయమః, అస్తేయం - దత్తానుపాదానమ్, శౌచమ్ - బాహ్యమాభ్యన్తరఞ్చ, ఇన్ద్రియనిగ్రహః - విషయేభ్యో నిషిద్ధేభ్య ఇన్ద్రియాణాం నివారణమ్, హ్రీః - అకార్యనివృత్తిః, విద్యా - ఆత్మజ్ఞానమ్, సత్యమ్ - యథార్థకథనమ్, తత్తు ప్రియమేవ వక్తవ్యమ్ ॥ తథా చ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియమ్। ప్రియఞ్చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మస్సనాతనః ॥ అక్రోధః - కోపరాహిత్యమ్, ఏతద్దశకం ధర్మలక్షణమ్, ధర్మస్వరూపమిత్యర్థః। అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ న సా సభా యత్ర న సన్తి వృద్ధా వృద్ధా న తే యే న వదన్తి ధర్మమ్। నాసౌ ధర్మో యత్ర న సత్యమస్తి న తత్సత్యం యచ్ఛలేనానువిద్ధమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సత్యం దమస్తపశ్శౌచం సన్తోషో హ్రీః క్షమార్జవమ్ । జ్ఞానం శమో దయా ధ్యానమేష ధర్మస్సనాతనః ॥ సత్యాదీనాం లక్షణం స ఏవాహ ॥ శ్లో ॥ సత్యం భూతహితం ప్రోక్తం మనసో దమనం దమః । తపస్స్వధర్మవర్తిత్వం శౌచం సఙ్కరవర్జనమ్ ॥ సన్తోషో విషయత్యాగో హ్రీరకార్యనివర్తనమ్ । క్షమా ద్వన్ద్వ

సహిష్ణుత్వమార్జవంసముచిత్తతా ॥ జ్ఞానంతత్త్వార్థసంబోధ శ్శమశ్చిత్తప్రశాన్తతా । దయాభూతహితైషిత్వం ధ్యానంనిర్విషయంమనః ॥ తథాధర్మాన్తరాణ్యపి సఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ దానంయజ్ఞస్సతాంపూజా వేదధారణమార్జవమ్ । ఏషధర్మః పరోజ్ఞేయః ఫలవాన్ప్రేత్య చేహచ ॥ * ॥ సాధారణధర్మానాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అహింసాసత్యమస్తేయం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః । దానందమోదయాక్షాన్తిస్సర్వేషాం ధర్మసాధనమ్ ॥ * ॥ ఆత్మధర్మానాహ గౌతమః — ॥ వా ॥ అథాష్టావాత్మగుణాః । దయా సర్వభూతేషు, క్షాన్తిః, అనసూయా, శౌచమ్, అనాయాసః, మఙ్గలమ్, అకార్పణ్యమ్, అస్పృహా, ఇతియస్యైతేఖలుసంస్కారాణామేకదేశేప్యష్టావాత్మగుణాః, అథసబ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సలోకతాం గచ్ఛతీతి ॥ * ॥ క్షాన్తిః - దుఃఖోత్పాదేపి క్రోధాభావః, అనసూయా - గుణేషుదోషానావిష్కరణమ్, శౌచమ్ - అత్ర బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అభక్ష్యపరిహారశ్చసంసర్గశ్చాప్యనిన్దితైః । స్వధర్మేచవ్యవస్థానంశౌచమేతత్ప్రచక్షతే ॥ అనాయాసః - శుభేకృత్యేయథాశక్తికరణమ్, మఙ్గళమ్ - ప్రశస్తాచరణమ్, నిత్యమప్రశస్తస్య వర్జనమిత్యుక్తమ్ ।అకార్పణ్యమ్ - బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ స్తోకాదపిహిదాతవ్యమదీనేనాన్తరాత్మనా । అహన్యహని యత్కించిదకార్పణ్యంతముచ్యతే ॥ అస్పృహా - ॥ శ్లో ॥ యథోత్పన్నైస్తు సన్తోషః కర్తవ్యస్స్వాగతైర్ధనైః । పరార్థాన్నాభిలాషేతసాఽస్పృహాపరికీర్తితా ॥ అసాధారణధర్మమాహసుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ వర్ణత్వమేకమాశ్రిత్యయోధర్మస్సంప్రవర్తతే । వర్ణధర్మస్సఉక్తస్తు యథోపనయనాత్కల ॥ యస్త్వాశ్రమత్వమాశ్రిత్యహ్యధికారఃప్రవర్తతే । సఏవాశ్రమధర్మస్స్యాద్భిక్షాతశ్చోదితో యథా ॥ వర్ణత్వమాశ్రమత్వంచయోఽధికృత్యప్రవర్తతే । సవర్ణాశ్రమధర్మస్తు యథామౌఞ్జీతుమేఖలా ॥ యోగుణేనప్రవర్తేతగుణధర్మస్సఉచ్యతే । యథామూర్ధాభిషిక్తస్య ప్రజానాంపరిపాలనమ్ ॥ నిమిత్తమేకమాశ్రిత్య యోధర్మస్సంప్రవర్తతే । నైమిత్తికస్సవిజ్ఞేయః ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్యథా ॥ * ॥

అథ శ్రుత్యాదీనాం బలాబలచిన్తా

అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిద్వైధన్తు యత్ర స్యాత్తత్ర ధర్మావుభౌ స్మృతౌ । ఉభావపి హితౌ ధర్మౌ సమ్యగుక్తౌ మనీషిభిః ఇతి ॥ * ॥ స్మృత్యోర్ద్వైధే విధ్యేషు వికల్పఏవ । తథా గౌతమః — ॥ వా ॥ తుల్యబలవిరోధే వికల్ప ఇతి । శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధే స్మృతేర్బాధమాహ లోకాక్షిః — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధే తు శ్రుతిరేవ బలీయసీ । అవిరోధే తదా కార్యం స్మార్తం వైదికవత్సదా ॥ * ॥ ఏవమాచార్యస్యాపి స్మృతివిరోధే బాధఏవ । “ శ్రుతిస్మృతివిహితో ధర్మః, తదలాభే శిష్టాచారః ప్రమాణమ్ ” ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్ । ఏవం పరిషద్వచనేపి ద్రష్టవ్యమ్ । తథా చ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ స్మృతేర్వేదవిరోధేన పరిత్యాగో యథా భవేత్ । తథైవ లౌకికం వాక్యం స్మృతిబాధాత్పరిత్యజేత్ ॥ * ॥ యత్ర పునర్మానవస్య స్మృత్యన్తరేణ విరోధః, తత్ర మనువచనమేవ శ్రేయః ॥ శ్లో ॥ యత్పూర్వం మనునా ప్రోక్తం ధర్మశాస్త్రమనుత్తమమ్ । నహి తత్సమతిక్రమ్య వచనం హితమాత్మనః ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః, మనూక్తమతిక్రమ్యాన్యదీయం వచనమాత్మనో హితాయ న భవతీత్యర్థః । బృహస్పతిరపి — ॥ శ్లో ॥ వేదార్థోపనిబద్ధత్వాత్ప్రాధాన్యన్తు మనోః స్మృతమ్ । మన్వర్థవిపరీతా తు యా స్మృతిస్సా న శస్యతే ॥ * ॥ శ్రుతిశ్చ — “ యద్వై కించ మనురవదత్తద్భేషజమ్ ” ఇతి । యత్ర పునర్ధర్మద్వయవిరోధస్తత్ర లఘుధర్మస్యైవ బాధ ఇత్యాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ధర్మం యో బాధతే ధర్మో న స ధర్మః కదాచన । అవిరోధీ తు యో ధర్మస్స ధర్మస్సద్భిరుచ్యతే ॥ తస్మాద్విరోధే ధర్మస్య విచార్య గురులాఘవమ్ । యతో భూయస్తతో విద్వాన్ కుర్యాద్ధర్మవినిర్ణయమ్ ॥ ఇతి .

అథ ధర్మప్రమాణాని

అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పురాణన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాఙ్గమిశ్రితాః । వేదాః స్థానాని విద్యానాం ధర్మస్య చ చతుర్దశ ॥ * ॥ పురాణాని - బ్రాహ్మాదీని, న్యాయః - తర్కః, మీమాంసా - వేదవాక్యార్థ

విచారః, ధర్మశాస్త్రమ్ - మన్వాదిస్మృతిః ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్తు వేదోవిజ్ఞేయోధర్మశాస్త్రంతుచైస్మృతిః ॥ వా ॥ అఙ్గైర్వ్యాకరణాదిభిరుపేతాశ్చత్వారో వేదాః । ఏతాని చతుర్దశ విద్యానాం ధర్మజ్ఞానాం స్థానాని ప్రమాణాని ధర్మస్యచ విద్యాస్థానాని ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ వేదోఽఖిలోధర్మమూలం స్మృతిశీలేచ తద్విదామ్ । ఆచారశ్చైవ సాధూనామాత్మనస్తుష్టిరేవ చ ॥ * ॥ అయమర్థః ; వేదో ధర్మమూలమ్ - ధర్మే ప్రమాణమ్, తథా వేదవిదాం స్మృతిశీలేచ, శీలమ్ - రాగద్వేషాది వినా శుచి చరిత్రమ్, ఆచారః - కఙ్కణబన్ధనాదిః, ఆత్మతుష్టిః - వైకల్పికేషు పదార్థేషు యస్మిన్ననుష్ఠీయమానే ఆత్మనః ప్రీతిః, సాపిప్రమాణమితి । వ్యాసోపి — ॥ శ్లో ॥ ధర్మమూలం శ్రుతిం ప్రాహుర్ధర్మరాశిమకృత్రిమమ్ । తద్విదాం స్మృతిశీలేచ సాధ్వాచారో మనఃప్రియమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృతిస్సదాచారస్స్వస్యచ ప్రియమాత్మనః । సమ్యక్సఙ్కల్పజఃకామో ధర్మమూలమిదంస్మృతమ్ ॥ శిష్టాచారః స్మృతిర్వేదస్త్రివిధం ధర్మలక్షణమ్ । శిష్టానామపి స్వరూపమాహ సఏవ ॥ శ్లో ॥ ధర్మేణాధిగతోయైస్తు వేదస్సపరిబృంహణః । తేశిష్టా బ్రాహ్మణాజ్ఞేయాః శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవః ॥ * ॥ ఇతిహాసపురాణాన్యేతాని వేదస్యోపబృంహణాని । తథాబృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదంసముపబృంహయేత్ । బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయంప్రహరిష్యతి । ఇతి ॥ * ॥ నను, యది వేదవిదాంశీలంప్రమాణమ్, తర్హి ఇన్ద్రవిద్వామిత్రపరాశరవల్యాదిగమనమపి ప్రమాణంస్యాదితి, కథమాచారః ప్రమాణమ్? తదాహగౌతమః — దృష్టోధర్మవ్యతిక్రమస్సాహసంచమహతామ్ । ఇతి ॥ * ॥ సాహసమ్ - పరశురామాదేర్మాతుశ్శిరచ్ఛేదాది । ఉచ్యతే; సత్యమ్, అహల్యాదిగమనమిన్ద్రాదీనామస్తి, తథాపి తేషాంతపస్సఞ్జనిత తేజోవిశేషయోగినాం ప్రత్యవాయోనభవతి, అస్మదాదీనాంతదభావేనతత్కరణేభవతిప్రత్యవాయః । తదాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ దృష్టో ధర్మవ్యతిక్రమస్సాహసఞ్చపూర్వేషామ్ । తేషాంతేజోవిశేషేణప్రత్య

వాఙ్మోనవిద్యతే ॥ తదస్వేష్వప్రయుఞ్జానస్సీదత్యవరజోఽబలః । ఇతి ॥*॥ యత్రశ్రుత్యాదయోనసన్తి తత్ర పరిషద్వచనంప్రమాణమిత్యాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ అనామ్నాతేషుధర్మేషుకథంస్యాదితిచేద్భవేత్ । యం శిష్టాబ్రాహ్మణాబ్రూయుస్సధర్మస్స్యాదశఙ్కితః ॥*॥ ధర్మేషు - ధర్మప్రమాణేష్విత్యర్థః । తేచశిష్టాదశావరాః । తథాహగౌతమః — ॥ వా ॥ అనామ్నాతేదశావరైశ్శిష్టైరూహవద్భిఃప్రశస్తంకార్యమ్ । ఇతి ॥*॥ యత్తైఃప్రశస్తమిత్యుక్తం తత్కార్యమిత్యర్థః । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ యస్తువిష్ణుపరోధర్మోయో వా నారాయణేరితః । యేనవిష్ణురమేయాత్మాప్రసాదమధిగచ్ఛతి ॥ సఏవపరమోధర్మస్సర్వలోకపరాయణః ॥*॥ బోధాయనోఽపి — ॥ వా ॥ తదభావేదశావరాపరిషత్ । ఇతి ॥*॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి — ॥ శ్లో ॥ చత్వారోవేదధర్మజ్ఞాః పరిషత్త్రైవిద్యమేవవా । సాబ్రూతేయంసధర్మస్స్యాదేకోవాఽధ్యాత్మవిత్తమః ॥*॥ ధర్మజ్ఞాః — ధర్మశాస్త్రజ్ఞాః, తిస్రోవిద్యాయేషాంతే త్రివిద్యాః, తేషాంసమూహస్త్రైవిద్యమ్, ఋగాది వేదత్రయజ్ఞాః ధర్మజ్ఞాశ్చత్రయోవా పరిషదిత్యభిప్రాయః । తథాచమనుః ॥ ॥ శ్లో ॥ ఋగ్వేదవిద్యజుర్విచ్చసామవేదవిదేవచ । త్ర్యవరాః పరిషద్జ్ఞేయా ధర్మసంశయనిర్ణయే ॥*॥ వసిష్ఠోఽపి — ॥ శ్లో ॥ త్రైవిద్యవృద్ధాయం బ్రూయుర్ధర్మం ధర్మవిదోజనాః । పతనే పావనే చైవ సధర్మోనాత్రసంశయః ॥*॥ తచ్చ శ్రుత్యాదివత్ప్రమాణమిత్యాహ యమః — ॥ శ్లో ॥ వేదాః ప్రమాణం స్మృతయః ప్రమాణం ధర్మార్థయుక్తంవచనంప్రమాణమ్ । యస్య ప్రమాణం నభవేత్ప్రమాణం కస్తస్య కుర్యాద్వచనం ప్రమాణమ్ ॥*॥ యస్య శ్రుత్యాదికం ప్రమాణం నభవతి, న తస్య వాక్యంప్రమాణమ్ ; అతస్తత్పరిత్యాజ్యమిత్యభిప్రాయః । అత ఏవ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ అమీమాంసా బహిశ్శాస్త్రాయేచాన్యే వేదవర్జితాః । యత్తేబ్రూయుర్నతత్కుర్యాద్వేదాద్ధర్మోవిధీయతే ॥*॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ త్రైవిద్యోహైతుకస్తర్కీ హ్యఙ్గవిద్ధర్మపారగః । త్రయశ్చాశ్రమిణఃపూర్వేష

తిషదేషా దశావరా ॥ అవ్రతానామమన్త్రాణాం జాతిమాత్రోపజీవినా
మ్ । సహస్రశస్సమేతానాం పరిషత్త్వం నవిద్యతే ॥ యాంయాం వేదవి
దోబ్రూయుస్త్రయోపైనస్సనిష్కృతిమ్ । సా తేషాం పావనాయస్యా
త్పవిత్రం విదుషాంహి వాక్ । ఇతి ॥ * ॥ ఏతద్వచనమత్యల్పపాపవిష
యమ్ । అన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ పాతకేతు శతంపరిషత్సహస్రం మహదాది
షు । ఉపపాతకేతు పఞ్చాశత్స్వల్పేస్వల్పం తథాభవేత్ ॥ * ॥ ఇ
త్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ బహుద్వారస్య ధర్మ
స్య సూక్ష్మాదురనుగాగతేః । తస్మాదవాచ్యో హ్యేకేన బహుజ్ఞేనాపి సం
శయే ॥ * ॥ అత్ర హైతుకాదీనాం లక్షణం సంజ్ఞాప్రకరణే ద్రష్టవ్యమ్ ।
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞేభ్యో గ్రన్థినశ్శ్రేష్ఠా గ్రన్థిభ్యో ధారిణోవ
రాః । ధారిభ్యోజ్ఞానినశ్శ్రేష్ఠాజ్ఞానిభ్యోవ్యవసాయినః ॥ ఏకోపి వేదవిద్ధర్మం
యంవిపశ్యేద్ద్విచక్షణః । సఏవపరమోధర్మో నాజ్ఞానాముదితోద్వితైః ॥ * ॥
బోధాయనోపి — ॥ శ్లో ॥ ధర్మశాస్త్రరథారూఢా వేదఖడ్గధరాద్విజాః ।
క్రీడార్థమపియంబ్రూయుస్సధర్మఃపరమోమతః ॥ * ॥ తథాసంప్రదాయో
పి ప్రమాణమిత్యాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ యేనాస్య పితరోయాతా యే
నయాతాః పితామహాః । తేన యాయాత్సతాం మార్గం తేనగచ్ఛన్నరిష్య
తి ॥ * ॥ యస్స్వకులపరమ్పరాయాత ఆచారస్ససంప్రదాయః । స్వకులప
రమ్పరాయాతస్యాపిప్రమాణత్వం ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధత్వేసన్మార్గవృత్తిత్వే
చవేదితవ్యమ్ ; అన్యథాఽతిప్రసఙ్గాత్ । సోపి ధర్మవిప్రతిపత్తౌద్రష్టవ్యః ।
తథాచ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ యత్రశాస్త్రగతిర్భిన్నా సర్వకర్మసుభార
త । ఉదితేఽనుదితేచైవ హోమే భేదోయథాభవేత్ ॥ తస్మాత్కులక్రమా
యాతమాచారంత్వాచరేద్బుధః । సగరీయాన్మహాబాహో ధర్మశాస్త్రో
దితాదపి ॥ * ॥ ధర్మజ్ఞసమయోపి ప్రమాణమిత్యాహ ఆపస్తమ్బః —
॥ వా ॥ ధర్మజ్ఞసమయఃప్రమాణం వేదాశ్చ । ఇతి ॥ * ॥ ఏవంచ ధర్మశాస్త్ర
స్యాపిధర్మోపయోగిత్వాదధ్యయనే ఫలశ్రవణాచ్చ , తదధ్యేతవ్యమిత్యా

హ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యథైవ వేదాధ్యయనం ధర్మశాస్త్రమిదం తథా । అధ్యేతవ్యం ప్రయత్నేన నియతం స్వర్గమిచ్ఛతా ॥ * ॥ యమోఽపి — ॥ శ్లో ॥ ధన్యం యశస్యమాయుష్యం పుణ్యం స్వర్గ్యం తథైవ చ । ధారణాద్ధర్మశాస్త్రస్య బ్రహ్మలోకమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ బృహస్పతి పరాశరౌ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృతీ తు విప్రాణాం చక్షుషీ ద్వే వినిర్మితే । కాణస్తత్రైకయా హీనో ద్వాభ్యామన్ధః ప్రకీర్తితః ॥ అధీత్య చతురో వేదాన్ సషడఙ్గపదక్రమాన్ । స్మృతిహీనా న శోభన్తే చన్ద్రహీనేవ శర్వరీ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ స్మృతిం వినా న విజ్ఞానం ధర్మస్య భవతి క్వచిత్ । న జాతు జ్ఞాయతే రూపమాదర్శేన వినా యథా ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ ఇదం శాస్త్రమధీయానో బ్రాహ్మణస్సంశితవ్రతః । మనోవాక్కాయజైర్నిత్యం కర్మదోషైర్న లిప్యతే ॥ * ॥ అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణం ద్విజోపలక్షణమ్ । తథా యమః — ॥ శ్లో ॥ ఇదం శాస్త్రమధీయానో బ్రాహ్మణః క్షత్రియోఽపి వా । పునాతి హి పితౄన్ సర్వాన్ సప్త సప్త పరావరాన్ ॥ * ॥ యత్పునర్మనునోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ విదుషా బ్రాహ్మణేనేదమధ్యేతవ్యం ప్రయత్నతః । విద్వద్భిశ్చ ప్రవక్తవ్యం సమ్యఙ్నాన్యేన కేనచిత్ ॥ ॥ * ॥ తచ్ఛూద్రాధికారనిరాసపరమ్ । అత ఏవ శూద్రం ప్రతి యమః — ॥ శ్లో ॥ తస్మాదస్యాధికారోఽస్తి న వేదేషు న తు స్మృతౌ । ఇతి ॥ * ॥ అతస్సిద్ధం ద్విజాతీనామేవాధ్యయనేఽధికార ఇతి । ఏవం తదర్థానుష్ఠానేఽపి ద్రష్టవ్యమ్ । అత ఏవ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదిశ్మశానాన్తో మన్త్రైర్యస్యోదితో విధిః । తస్య శాస్త్రేఽధికారోఽస్తి జ్ఞేయో నాన్యస్య కస్యచిత్ ॥ * ॥ నిషేకః - గర్భాధానమ్, శ్మశానమ్ - ప్రేతకర్మ, స ఏవ ॥ శ్లో ॥ అధీయీరంస్త్రయో వర్ణాః స్వధర్మస్థా ద్విజాతయః । ప్రబ్రూయాద్బ్రాహ్మణస్తేషాం నేతరావితి నిశ్చయః ॥ * ॥ వ్యాసోఽపి ॥ శ్లో ॥ తతః స్మార్తమనుష్ఠానముత్తరేణ న వైదికమ్ । ప్రవర్త్యతే ద్విజాతీనాం ధర్మసిద్ధిర్మహర్షిభిః ॥ * ॥ అత్ర ధర్మశాస్త్రపరిజ్ఞానే యథావిధ్యనుష్ఠానాసంభవాత్

కృతమపి కర్మ నిరర్థకం స్యాత్ । తథా జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ స్వాభిప్రాయకృతం కర్మ యత్కించిద్వేదవర్జితమ్ । క్రీడాకర్మేవ బాలానాం తత్సర్వం స్యాన్నిరర్థకమ్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అమార్గనివర్తకత్వాచ్చావశ్యం జ్ఞేయమిత్యాహ శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ అమార్గేణ ప్రవృత్తానాం వ్యాకులేన్ద్రియచేతసామ్ । నివర్తకం ధర్మశాస్త్రం వ్యాధీనామివ భేషజమ్ ॥ * ॥ యత్తు వశ్నాక్యాదిప్రణీతం ; తన్నానుష్ఠేయం, తస్యావేదమూలత్వాత్ । తదుక్తం చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ అర్హచ్చార్వాకవాక్యాని బౌద్ధాదిపఠితాని చ । విప్రలమ్భకవాక్యాని తాని సర్వాణి వర్జయేత్ ॥ పురాణం మానవో ధర్మస్సాఙ్గో వేదశ్చికిత్సకమ్ । ఆజ్ఞాసిద్ధాని చత్వారి న హన్తవ్యాని హేతుభిః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఏతేభ్యోఽపి యదన్యత్స్యాత్కించిద్గ్రన్థాభిధాయకమ్ । తద్దూరతరతో విద్ధి మోహశాస్త్రాశ్రయోగతః ॥ * ॥ తమోగుణస్య మోహజనకత్వాత్తామసపురాణాదేర్మోహాశ్రయత్వేన తదుక్తం దూరతో వర్జయేదిత్యర్థః । యద్వా స్మృత్యుక్తవిపరీతార్థబోధి సర్వం వర్జయేదితి । తదాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వేదార్థవిత్తమైః కర్మ యత్స్మృతం మునిభిః పురా । తద్యత్నేనానుతిష్ఠేత తన్నిషిద్ధన్తు వర్జయేత్ ॥ యే హి వేదార్థతత్త్వజ్ఞా లోకానాం హితకామ్యయా । ఆదిష్టవన్తో యం ధర్మం తం ధర్మం న విచాలయేత్ ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః । సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః ॥ * ॥ అనేన తామసపురాణాదీనాం తమోనిష్ఠత్వేన తదుక్తానుష్ఠానేఽపి పరలోకే నిష్ఫలత్వాత్, తాని వర్జ్యమితి సిద్ధమ్.

సాత్త్వికాది పురాణవిభాగః

కాని తాని తామసపురాణానీత్యాకాఙ్క్షాయామ్, పాద్మే పురాణే భగవాన్ రుద్ర ఆహ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం

భాగవతం తథా । తథాన్యన్నారదీయఞ్చ మార్కణ్డేయఞ్చ సప్తమమ్ ॥ ఆగ్నేయమష్టమం ప్రోక్తం భవిష్యన్నవమం తథా । దశమం బ్రహ్మకైవర్తం లైఙ్గమేకాదశం తథా ॥ వారాహం ద్వాదశం ప్రోక్తం స్కాన్దం చాత్ర త్రయోదశమ్ । చతుర్దశం వామనంతు కౌర్మం పఞ్చదశం తథా ॥ మాత్స్యంచ గారుడంచైవ బ్రహ్మాణ్డఞ్చ తతః పరమ్ । అష్టాదశపురాణానాం కర్తా సత్యవతీసుతః ॥ పురాణం వైష్ణవం హిత్వా తద్ధి చక్రే పరాశరః । వైష్ణవం నారదీయఞ్చ తథా భాగవతం పరమ్ ॥ గారుడఞ్చ తథా పాద్మం వారాహం శోభనం స్మృతమ్ । సాత్త్వికాని పురాణాని శోభనాని వరాననే ॥ బ్రహ్మాణ్డం బ్రహ్మకైవర్తం మార్కణ్డేయం తథైవ చ । భవిష్యద్వామనం బ్రాహ్మం రాజసాని నిబోధమే ॥ శైవమాగ్నేయకంచైవ లైఙ్గం స్కాన్దం తథైవ చ । కౌర్మంచైవ తథా మాత్స్యం తామసాని ప్రచక్షతే ॥ వేదేషు పౌరుషం సూక్తం పురాణేషు చ వైష్ణవమ్ । భారతే భగవద్గీతా ధర్మశాస్త్రేషు మానవమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సాత్త్వికైరేవ వర్తేత సాత్త్వికోక్తం సమాచరేత్ । రాజసం తామసంచైవ దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ మధ్యమో రాజసో ధర్మో తామసస్త్వధమస్స్మృతః । సాత్త్వికస్తూత్తమో జ్ఞేయస్తస్మాత్సాత్త్వికమాచరేత్ ॥ * ॥.

నను, కిమత్ర సకలస్మార్తోపసంహారేణానుష్ఠానముత నవా; యదినోపసంహారః, తదా ॥ శ్లో ॥ సర్వశ్రుత్యుపసంహారాదుక్తశ్శ్రౌతో యథావిధిః । సర్వస్మృత్యుపసంహారాత్ స్మార్తోప్యుక్తస్తథావిధిః ॥ ఇత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ । అథోపసంహారః, తథాఽనుష్ఠాతుం నశక్యమ్; విరుద్ధోపసంహారసమ్భవాత్ । సత్యం; యది సర్వోపసంహారస్స్యాత్ , కింతు యన్నామ్నాతం స్వసూత్రే తన్మాత్రపరిపూరణమేవాన్యతః క్రియత ఇత్యవిరోధః । అత ఏవ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యన్నామ్నాతం స్వశాఖాయాం పారక్యం నవిరోధిచ । విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయమగ్నిహోత్రాదికర్మవత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అనేనైవాభిప్రాయేణోక్తమ్ , సర్వస్మృత్యుప

సంహారాదితి । యత్తుకాత్యాయనేనోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ బహ్వల్పంవా స్వగృహ్యోక్తం యస్యకర్మ ప్రకీర్తితమ్ , తస్య తావతిశాస్త్రార్థేకృతే సర్వం కృతం భవేత్ ॥ * ॥ తన్నిరాకాఙ్క్షాభిప్రాయమ్ । యతః, స ఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ ఆత్మతన్త్రేతు యన్నోక్తం తత్కుర్యాత్పారతన్త్రికమ్ । ఇతి .

అథ స్వసూత్రత్యాగేదోషః

యస్స్వసూత్రోక్తం పరిత్యజ్య గృహ్యాన్తరోక్తం కరోతి ; తస్య దోషమాహ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ స్వకం కర్మ పరిత్యజ్య యదన్యత్కురుతే ద్విజః । అజ్ఞానాదథవా లోభాత్త్యక్తేన పతితో భవేత్ ॥ * ॥ అత్ర కథఞ్చిత్స్వసూత్రాలాభే విశేషమాహ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ స్వసూత్రే విద్యమానేపి పరసూత్రేణ వర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి .

అథ జపాదికర్మకరణే కాలాదినియమః

పరిభాషామాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యత్రోపదిశ్యతే కర్మ కర్తురఙ్గం నతూచ్యతే । దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః కర్మణాం పారగః కరః ॥ యత్ర దిఙ్నియమో నస్యాజ్జపహోమాదికర్మసు । తిస్రస్తత్ర దిశః ప్రోక్తా ఐన్ద్రీ సౌమ్యాఽపరాజితా ॥ అపరాజితా - ఐశానీదిక్ ॥ ఆసీన ఊర్ధ్వః ప్రహ్వో వా నియమో యత్ర నేదృశః । తదాసీనేన కర్తవ్యం నప్రహ్వేన నతిష్ఠతా ॥ ప్రవృత్తమన్యథా కుర్యాద్యది మోహాత్కథఞ్చన । యతస్తదన్యథాభూతం తత ఏవ సమాపయేత్ ॥ సమాప్తం యదిజానీయాన్మయైతదయథాకృతమ్ । తావదేవ పునః కుర్యాన్నావృత్తిస్సర్వకర్మణామ్ ॥ ప్రధానస్యాక్రియాయాన్తు సాఙ్గం తత్క్రియతే పునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాన్తు నావృత్తిర్నైవ తత్క్రియా ॥ యస్మిన్కర్మణ్యపి కృతే మనసస్స్యాద్ధలాఘవమ్ । తావదేవపునఃకుర్యాద్యావత్తుష్టికరంభవేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ అకాలేచేత్కృతంకర్మ కాలంప్రాప్య

పునః క్రియాః । కాలాతీతస్తుతత్కార్యాదకృతంతద్వినిర్దిశేత్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలేయదావశ్యం కర్మకర్తుంనశక్యతే । గౌణకాలేపికర్తవ్యం గౌణోప్యత్రేదృశోభవేత్ ॥ రాత్రౌ ప్రహరపర్యన్తం దివాకృత్యానికారయేత్ । బ్రహ్మయజ్ఞంచ సౌరంచ వర్జయిత్వా విశేషతః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆసనంస్వస్తికంప్రోక్తం జపాదీన్ప్రకుర్వతః । కుశేశయాసనంవాపి వీరాసనమథాపివా ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఉపాత్తేషు ప్రతినిధౌ ముఖ్యార్థోయదిలభ్యతే । తత్రముఖ్యమనాదృత్య గౌణేనైవసమాపయేత్ ॥ ముఖ్యాభావే యదాగౌణ ముపాత్తం సద్వినశ్యతి । తత్రముఖ్యోపమంగౌణం గ్రాహ్యంగౌణోపమంనతు ॥ ముఖ్యద్రవ్యాపచారేతు ప్రతినిధ్యభిసన్ధినా । ప్రయుఞ్జానస్యముఖ్యార్థలాభేగ్రాహ్యస్స ఏవహి ॥ యస్మిన్కస్మిన్నుపాత్తేతు ముఖ్యేఽపచరితేసతి । అన్యద్ద్రవ్యం సజాతీయం విజాతీయమథాపివా ॥ ఉపాదాయప్రయుఞ్జానః పూర్వం కృత్స్నమవాప్నుయాత్ । సంస్కారాణామయోగ్యోఽపి ముఖ్యఏవ హి గృహ్యతే । నతు సంస్కారయోగ్యోఽపి గృహ్యతే ప్రతిరూపకః ॥ కార్యైరూపై స్తథావర్ణైః క్షీరైః పుష్పైః ఫలైరపి । గన్ధైరసైస్సదృగ్గ్రాహ్యం పూర్వాభావే పరంపరమ్ ॥ హవ్యార్థం గోఘృతం గ్రాహ్యం తదలాభేతు మాహిషమ్ । ఆజంవా తదలాభేతుసాక్షాత్తైలంతుగృహ్యతే ॥ ఏషాం కేషాంచిదన్యేషాం హవిషామప్యసమ్భవే । సర్వత్రాజ్యముపాదేయంభరద్వాజమునేర్మతాత్ ॥ నిమిత్తానామిహైకేషాంనిర్దిష్టైక్యంయదుచ్యతే । తత్సర్వేషునిమిత్తేషుజానీయాత్ప్రతిపాదితమ్ । ఇక్షూనపః ఫలంమూలంతామ్బూలంపయఔషధమ్ । భక్షయిత్వాపికర్తవ్యాః స్నానదానాదికాః క్రియాః ॥ గోదాసీకన్యకాశ్చైవ తిష్ఠన్నేవప్రయోజయేత్ । వాలం కేశం తథా హస్తం న్యస్య హస్తేజలంక్షిపేత్ ॥ ॥ * ॥ హేమాద్రౌ — ॥ శ్లో ॥ కణ్ఠేఽజంపశవః సర్వే గ్రాహ్యాఃపుచ్ఛేఽపిచక్షుషైః । గృణ్హీయాన్మహిషీంశృఙ్గేఖరం వై పృష్ఠభాగతః ॥ లాజహోమా

మే చ సీమన్తే దేవతావాహనేవరే । అగ్న్యేతిష్ఠేదుపస్థానే పదే తే భృగు
చోదితాః ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞాతా యది వా మన్త్రాః
స్వస్వగృహ్యేషు చోదితాః । ఉపవీతప్రముఖ్యానాం తేషాం ప్రై ధార
ణే ద్విజాః ॥ కేవలం ప్రణవో వాపి వ్యాహృతిత్రితయన్తు వా । స్యాత్తాం
విప్రాదివర్ణేషు ద్వానేశా సర్వశాఖినామ్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్
॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలం సమాశ్రిత్య గౌణముపయుక్త సాధనమ్ । న ముఖ్యద్ర
వ్యలోభేన గౌణకాల ప్రతీక్షణమ్ ॥ కాలాతీతాని కర్మాణి ప్రాప్నువన్త్యు
త్తరాణి తు । కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యాదుత్తరాణి చ ॥ అకృత్వా
తీతకర్మాణి యః కుర్యాదుత్తరాణి తు । న చ దేవాన్న చ పితౄన్ స గచ్ఛ
తి మానుషాన్ ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ ఆజ్యం హవ్యమనాదె
శే జుహోత్యాదిషు విధీయతే । మన్త్రస్య దేవతాయాస్తు ప్రజాపతిరితి స్థి
తిః ॥ * ॥ కాలనిర్ణయే ॥ శ్లో ॥ యో యస్య విహితః కాలః కర్మణస్తదుపక్రమే ।
విద్యమానో భవేదఙ్గం నోజ్ఝితోపక్రమేణ తు ॥ యాం తిథిం సమనుప్రాప్య
ఉదయం యాతి భాస్కరః । తయా కర్మాణి కుర్వీత హ్రాసవృద్ధీ న కార
ణమ్ ॥ * ॥ ఏతచ్చ ప్రత్యాబ్దికదర్శాది వ్యతిరేకేణ, తత్ర విశేషస్యైవ
వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ హారీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఉత్పత్త్యా చ విపత్త్యా చ మైథునే దన్త
ధావనే । అభ్యఙ్గే చ వ్యదధిస్నానే తిథిస్తాత్కాలికీ స్మృతా ॥ * ॥ బోధాయ
నశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఘృతాభావే యథా తైలం ఘృతప్రతినిధిర్భవేత్ । పు
త్రాభావే తథా దాయే పుత్రీ పుత్రత్వమశ్నుతే ॥ ఇతి.

— * అథ సూత్రాణి * —

ఆగ్నివైశ్యసూత్రే — ॥ వా ॥ అథాతః సూత్రగణాన్వ్యా
ఖ్యాస్యామో బోధాయనమాపస్తమ్బం సత్యాషాఢం ద్రాహ్యాయణమాగ
స్త్యం శాణ్డిల్యమాశ్వలాయనం శామ్భవీయం కాత్యాయనమితి నవాని
పూర్వసూత్రాణి । వైఖానసం శౌనకీయం భారద్వాజమాగ్నివైశ్యం
జైమినీయం వాధూలం మాధ్యన్దినం కౌణ్డిన్యం కౌషీతకమితి నవాన్యపర
సూత్రాణి అష్టాదశసఙ్ఖ్యా శాశ్వరీకసంస్కారా ఇతి.

అథ కలియుగధర్మాః

తత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయన్కృతే యజన్యజ్ఞైస్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్ । యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సఙ్కీర్త్య కేశవమ్ ॥ ధర్మోత్కర్షమతీవాత్ర ప్రాప్నోతి పురుషః కలౌ । అల్పాయాసేన ధర్మజ్ఞాస్తేన తుష్టోఽస్మ్యహం కలౌ ॥ * ॥ ఆదిపురాణే — ॥ శ్లో ॥ యస్తు కార్తయుగో ధర్మో న కర్తవ్యః కలౌ యుగే । పాపప్రసక్తాస్తు యతః కలౌ నార్యో నరాస్తథా ॥ న విద్వత్తా న శుద్ధోఽర్థో న శుద్ధిర్మనసః కలౌ । యతోఽతస్సత్యమేవైకం నరాణాముపకారకమ్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ కలౌ జగత్పతిం విష్ణుం సర్వస్రష్టారమీశ్వరమ్ । నార్చయిష్యన్తి మైత్రేయ పాషణ్డోపహతా జనాః ॥ సర్వే బ్రహ్మ వదిష్యన్తి సమ్ప్రాప్తే తు కలౌ యుగే । నానుతిష్ఠన్తి మైత్రేయ శిశ్నోదరపరాయణాః ॥ యదా యదా సతాం హానిర్వేదమార్గానువర్తినామ్ । తదా తదా కలేర్వృద్ధిరనుమేయా విచక్షణైః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ సర్వాణి ధర్మజాలాని సాపాయాని కలౌ యుగే । అన్నదానం హరౌ భక్తిరనపాయమిదం ద్వయమ్ ॥ * ॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ హరేర్నామైవ నామైవ నామైవ భవభేషజమ్ । కలౌ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ గతిరన్యథా ॥ స ఏవాన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ కలౌ కృతయుగం తస్య కలిస్తస్య కృతే యుగే । యస్య చేతసి గోవిన్దో హృదయే యస్య నాచ్యుతః ॥ * ॥ హారీతశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ముఖం దగ్ధం పరాన్నేన హస్తౌ దగ్ధౌ ప్రతిగ్రహాత్ । మనో దగ్ధం పరస్త్రీభిః బ్రహ్మశాపః కుతః కలౌ ॥

కలౌ నిషిద్ధధర్మాః

నిషిద్ధధర్మా అప్యాదిపురాణే దర్శితాః — ॥ శ్లో ॥ దీర్ఘకాలం బ్రహ్మచర్యం ధారణం చ కమణ్డలోః । గోత్రాన్మాతృసపిణ్డాత్తు వివాహో గోవధస్తథా ॥ నరాశ్వమేధౌ మద్యం చ కలౌ వర్జ్యా ద్విజాతిభిః ॥ * ॥ క్రతురపి — ॥ శ్లో ॥ దేవరాన్న సుతోత్పత్తిర్దత్తా కన్యా న దీయతే । న యజ్ఞే గోవధః కార్యః కలౌ చ న కమణ్డలుః ॥ * ॥ ఆదిపురాణే —

॥ శ్లో ॥ ఊఢాయాః పునరుద్వాహం జ్యేష్ఠాంశం గోవధం తథా । కలౌ పఞ్చ నకుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ ॥ * ॥ తథాన్యేఽపి ధర్మజ్ఞసమయప్రమాణకాస్సన్తి; తేయథా — ॥ శ్లో ॥ విధవాయాం ప్రజోత్పత్తౌ దేవరస్య నియోజనమ్ । బాలికాక్షతయోన్యోశ్చ వరేణాన్యేన సంస్కృతిః ॥ కన్యానామసవర్ణానాం వివాహశ్చ ద్విజన్మనామ్ । ఆతతాయిద్విజాగ్ర్యాణాం ధర్మయుద్ధేన హింసనమ్ ॥ ద్విజస్యాబ్ధౌ తు నౌయాతుః శోధితస్యాపి సంగ్రహః । సత్రదీక్షా చ సర్వేషాం కమణ్డలువిధారణమ్ ॥ మహాప్రస్థానగమనం గోసంజ్ఞప్తిశ్చ గోసవే । సౌత్రామణ్యామపి సురాగ్రహణస్య చ సంగ్రహః ॥ అగ్నిహోత్రహవన్యాశ్చ లేహో లీఢాపరిగ్రహః । వానప్రస్థాశ్రమస్యాపి ప్రవేశో విధిచోదితః ॥ వృత్తం స్వాధ్యాయసాపేక్షమఘసంకోచనం తథా । ప్రాయశ్చిత్తవిధానం చ విప్రాణాం మరణాన్తికమ్ ॥ సంసర్గదోషస్తేనాద్యైర్మహాపాతకనిష్కృతిః । వరాతిథిపితృభ్యశ్చ పశూపహరణక్రియా ॥ దత్తౌరసేతరేషాం చ పుత్రత్వేన పరిగ్రహః । సవర్ణానాం తథా దుష్టైస్సంసర్గశ్శోధితైరపి ॥ అయోనౌ సంగ్రహే వృత్తే పరిత్యాగో గురుస్త్రియాః । అస్థిసంచయనాదూర్ధ్వమఙ్గస్పర్శనమేవ చ ॥ శమితృత్వం చ విప్రాణాం సోమస్యగ్రహణం తథా । షడ్భక్తానశనేనాన్నహరణం హీనకర్మణః ॥ శూద్రేషు దాసగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణామ్ । భోజ్యాన్నతా గృహస్థస్య తీర్థసేవాతిదూరతః ॥ శిష్యస్య గురుదారేషు గురువద్వృత్తిరీరితా । ఆపద్వృత్తిర్ద్విజాగ్ర్యాణామశ్వస్తనికతా తథా ॥ ప్రజార్థన్తు ద్విజాగ్ర్యాణాం ప్రజారణిపరిగ్రహః । బ్రాహ్మణానాం ప్రవాసిత్వం ముఖాగ్నిధమనక్రియా ॥ బలాత్కారోఽతిదుష్టస్త్రీసఙ్గ్రహో విధిచోదితః । యతేశ్చ సర్వవర్ణేషు భిక్షాచర్యా విధానతః ॥ నవోదకే దశాహం చ దక్షిణా గురుచోదితా । బ్రాహ్మణాదిషు శూద్రస్య పచనాదిక్రియాపి చ ॥ భృగ్వగ్నిపతనైశ్చైవ వృద్ధాదిమరణం తథా । గోతృప్తిశిష్టే పయసి శిష్టైరాచమనక్రియా ॥ పితా

పుత్రవిరోధేషు సాక్షిణాం దణ్డకల్పనమ్ । యత్ర సాయం గృహస్థత్వం సూరిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ ఏతాని లోకగుప్త్యర్థం కలేరాదౌ మహాత్మభిః । నివర్తితాని కర్మాణి వ్యవస్థాపూర్వకం బుధైః ॥ సమయశ్చాపి సాధూనాం ప్రమాణం వేదవద్భవేత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారేపి — ॥ శ్లో ॥ దత్తాక్షతాయాః కన్యాయాః పునర్దానం పరస్య చ । సముద్రయానస్వీకారః కమణ్డలుపిధారణమ్ ॥ మహాప్రస్థానగమనం గోవధశ్చ సురాగ్రహః । అగ్నిహోత్రహవన్యాశ్చ లేహ్యాలీఢాపరిగ్రహః ॥ అసవర్ణాసు కన్యాసు వివాహశ్చ ద్విజాతిషు ॥ వృత్తం స్వాధ్యాయ సాపేక్ష మఘసఙ్కోచనం తథా । అస్థిసఞ్చయనాదూర్ధ్వ మఙ్గస్పర్శన మేవచ ॥ ప్రాయశ్చిత్త విధానం చ విప్రాణాం మరణాన్తికమ్ । సంసర్గదోషస్తపాపేషు మధుపర్కే పశోర్వధః ॥ దత్తౌరసేతరేషాఞ్చపుత్రత్వేనపరిగ్రహః । మాంసదానం తథాశ్రాద్ధే వానప్రస్థాశ్రమ స్తథా ॥ దీర్ఘకాలంబ్రహ్మచర్యంనరమేధాశ్వమేధకౌ । కలౌ యుగేత్విమాన్ధర్మాన్ వర్జ్యానాహుర్మనీషిణః ॥ * ॥ బృహన్నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ సముద్రయాత్రాస్వీకారఃకమణ్డలువిధారణమ్ । ద్విజానామసవర్ణాసు కన్యాసూపయమక్రియా ॥ దేవరేణసుతోత్పత్తిర్మధుపర్కే పశోర్వధః । మాంసదానం తథాశ్రాద్ధే వానప్రస్థాశ్రమస్తథా ॥ దత్తాక్షతాయాఃకన్యాయాః పునర్దానంపరస్యచ । దీర్ఘకాలం బ్రహ్మచర్యం నరమేధాశ్వమేధకౌ ॥ మహాప్రస్థానగమనంగోవధశ్చతథామఖే । ఇమాన్ధర్మాన్కలియుగేవర్జ్యానాహుర్మనీషిణః ॥నవిద్వత్తానశుద్ధోఽర్థో నశుద్ధిర్మనసఃకలౌ । యతోఽతస్సత్యమేవైకం నరాణాముపకారకమ్ ॥ * ॥

అథ చతుర్యుగధర్మాః

పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అన్యేకృతయుగేధర్మాస్త్రేతాయాం ద్వాపరేతథా । అన్యేకలియుగేనౄణాం యుగానామనురూపతః ॥ తపఃపరం కృతయుగే త్రేతాయాంజ్ఞానముచ్యతే । ద్వాపరేయజ్ఞమేవాహుర్దానమేవకలౌయుగే ॥ తపః - కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది । పరమ్ - ప్రధానమి

త్యర్థః॥ కృతేతుమానవోధర్మస్త్రేతాయాం గౌతమస్యతు । ద్వాపరే శఙ్ఖలిఖితః కలౌ పారాశరస్మృతిః ॥ త్యజేద్దేశంకృతయుగే త్రేతాయాంగ్రామముత్సృజేత్ । ద్వాపరేకులమేకంతుకర్తారంతుకలౌయుగే॥*॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్—॥ శ్లో ॥ కృతేత్వస్థిగతాఃప్రాణాస్త్రేతాయాం మాంసమాశ్రితాః । ద్వాపరేరుధిరంచైవ కలౌ త్వన్నాదిషుస్థితాః ॥ కృతేసమ్భాషణ్యపతతి త్రేతాయాంస్పర్శనేనతు । ద్వాపరేత్వన్నమాదాయ కలౌపతతికర్మణా ॥ కృతేతాత్క్షణికశ్శాపస్త్రేతాయాం దశభిర్దినైః । ద్వాపరేచైకమాసేన కలౌసంవత్సరేణతు ॥ అభిగమ్యకృతేదానంత్రేతాస్వాహూయదీయతే । ద్వాపరేయాచమానాయ సేవయాదీయతేకలౌ ॥ జితోధర్మోహ్యధర్మేణ సత్యంచైవానృతేనచ । జితాశ్చోరైశ్చరాజానః స్త్రీభిశ్చపురుషాఃకలౌ ॥ సీదన్తిచాగ్నిహోత్రాణి గురుపూజాప్రణశ్యతి। కుమార్యశ్చప్రసూయన్తేతస్మిన్కలియుగేసదా ॥ యుగేయుగేతుయేధర్మాస్తత్రతత్రచయేద్విజాః । తేషాంనిన్దానకర్తవ్యా యుగరూపాహితేద్విజాః ॥ యుగేయుగేచసామర్థ్యమశేషంమునిపుఙ్గవాః । పరాశరమతంపుణ్యం పవిత్రంపాపనాశనమ్ ॥ లవణం మధు తైలంవా దధితక్రం ఘృతంపయః । నదూష్యేచ్ఛూద్రజాతీనాం కుర్వన్సర్వేషు విక్రయమ్ ॥

॥* అథ కలియుగవిశేషధర్మాః *॥

॥ శ్లో ॥ అతఃపరంగృహస్థస్య కర్మాచారంకలౌయుగే । ధర్మంసాధారణంశక్త్యా చాతుర్వర్ణ్యక్రమాగతమ్ ॥ షట్కర్మసహితోవిప్రఃకృషికర్మసమాచరేత్ । స్వయంకృష్టైస్తు సుక్షేత్రైర్ధాన్యైశ్చ స్వయమార్జితైః ॥ నిర్వపేత్పఞ్చ యజ్ఞాంశ్చ క్రతుదీక్షాంచ కారయేత్ । బ్రాహ్మణస్తు కృషింకుర్వన్నన్వహం దోషమాప్నుయాత్ ॥ సంవత్సరేణ యఃకుర్యాన్నివృత్తిఃప్రాణినాంవధమ్ । అయోముఖేనకాష్ఠేన తమేకాహేన లాఙ్గలీ ॥ వృక్షాంశ్ఛిత్వా మహీం భిత్వా హత్వాచ క్రిమికీటకాన్ । కర్షకఃఖలయజ్ఞేన సర్వపాపైఃప్రముచ్యతే ॥ యోనదద్యాద్ద్విజాఃభ్యో

రాశిమూలదుపాగతే । సహోరస్సచపాపిష్ఠో బ్రహ్మఘ్నసమఉచ్యతే ॥
రాజ్ఞేదద్యాత్తుషడ్భాగం దేవానాం చైకవింశకమ్ । విప్రాణాం త్రింశకం
భాగం తతః పాపైః ప్రముచ్యతే ॥ క్షత్రియోపికృషింకృత్వా దేవాన్వి
ప్రాంశ్చపూజయేత్ । వైశ్యశ్శూద్రస్తథాకుర్యాత్కృషింవాణిజ్యమే
వచ ॥ చతుర్ణామపి వర్ణానా మేషధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ ఇతి, షట్కర్మ
సంజ్ఞాప్రకరణేద్రష్టవ్యమ్ । బృహస్పతిరపి — ॥ శ్లో ॥ తపోధర్మః కృ
తయుగే జ్ఞానం త్రేతాయుగేస్థితమ్ । ద్వాపరేచాధ్వరః ప్రోక్తస్తిష్యే
దానందయాదమః ॥ * ॥ తిష్యః - కలిః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ అన్యేకృ
తయుగేధర్మాస్త్రేతాయాంద్వాపరేయుగే । అన్యేకలియుగేనౄణాం
యుగహ్రాసానురూపతః ॥ తపఃపరంకృతయుగే త్రేతాయాంజ్ఞానముచ్య
తే । ద్వాపరేయజ్ఞమేవాహుర్దానమేవకలౌయుగే ॥ * ॥ బృహస్పతిః
॥ శ్లో ॥ కృతేయదబ్దాద్ధర్మస్స్యాత్త్రేతాయాంతదృతుత్రయాత్ । ద్వా
పరేతత్త్రిపక్షేణ కలావహ్నాచతద్భవేత్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ య
త్కృతేదశభిర్వర్షైస్త్రేతాయాంహాయనేనతు । ద్వాపరేతచ్చమాసేన
అహోరాత్రేణ తత్కలౌ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయన్కృతే
యజన్యజ్ఞైస్త్రేతాయాంద్వాపరేఽర్చయన్ । యదాప్నోతితదాప్నోతికలౌ
సఙ్కీర్త్యకేశవమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డేచ — ॥ శ్లో ॥ త్రేతాయామాబ్దికోధర్మో
ద్వాపరేమాసికః స్మృతః । యథాశక్తిచరేత్ప్రాజ్ఞస్తదహ్నాప్రాప్నుయా
త్కలౌ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ పుష్కరంతుకృతేసేవ్యం త్రేతా
యాంనైమిశంస్మృతమ్ । ద్వాపరేతుకురుక్షేత్రంకలౌగఙ్గాంసమాశ్రయేత్ ॥
కలేర్దోషనిధేరాజన్నస్తిహ్యేకోగుణోమహాన్ । కీర్తనాదేవకృష్ణస్య ముక్త
బన్ధః పరంవ్రజేత్ ॥ కలౌకృతయుగంతస్య కలిస్తస్యకృతేయుగే । యస్యచే
తసిగోవిన్దో హృదయేయస్యనాచ్యుతః ॥ * ॥ ఇత్యేవంవిహితమపిధర్మం లో
కవిద్విష్టం వర్జయేదిత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అస్వర్గ్యం లోక
విద్విష్టం ధర్మ్యమప్యాచరేన్నతు ॥ * ॥ యమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మం

చాప్యసుఖోదర్కం లోకవిద్విష్టమేవచ। త్యజేదిద్వశిష్టాభిమతం యత్నాద్దెవసమాచరేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ యద్యపిస్యాత్త్రిలోకజ్ఞస్త్రిలోకాకర్షణక్షమః। తథాపిలౌకికాచారం మనసాపి నలజ్ఘయేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ సూ ॥ ఆవృతాశ్చస్త్రీభ్యః ప్రతీయెరన్నితి ॥ గ్రాహ్య ధర్మవిషయె, యత్ స్త్రియఆహు స్తత్కుర్వన్తి ॥ దశాహాదికృత్యవిషయే, స్త్రీభ్యస్సర్వవర్ణేభ్యశ్చధర్మశేషాన్ప్రతీయాదితి ॥ * ॥ కర్తవ్యధర్మవిషయే, ఏతేనతత్తద్దేశాచారాశ్చ ప్రమాణమిత్యుక్తంభవతి తదపిసఏవాహ—॥ వా ॥ ఏతేనదేశకులధర్మా వ్యాఖ్యాతా ఇతి ॥ * ॥ దేవలశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆదౌతావద్దేశధర్మా విచిన్త్యాదెశెదెశెయాస్థితిస్సైవకార్యా। లోకద్విష్టంపణ్డితావర్జయన్తిదైవజ్ఞో ఒతోలోకమార్గేణయాయాత్ ॥ యెషుదెశేషుయెదేవాయెషుదేశేషుయెద్విజాః। యెషుదేశేషుయచ్ఛౌచంయాశ్చయత్రైవమృత్తికాః ॥ యెషుదేశేషుయత్తోయం ధర్మాచారశ్చయాదృశః। తత్రతాన్నావమన్యేత ధర్మస్తత్రైవతాదృశః ॥ * ॥ అత్ర గౌతమో విశేషమాహ — ॥ వా ॥ దెశకులధర్మాశ్చామ్నాయైరవిరుద్ధాఃప్రమాణమితి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్ దేశే యఆచారో వ్యవహారఃకులస్థితిః। తథైవపరిపాల్యోఽసౌ యథావంశముపాగతః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ—॥ శ్లో ॥ ఇతరస్మిన్ స్వకంధర్మం దేశేకుర్యాద్విదేశికః। కుర్వన్ధర్మంతుతత్రత్యం తద్గతస్తత్రదుష్యతి ॥ ఇతి । బోధాయనశ్చ — ॥ వా ॥ పఞ్చధావిప్రతిపత్తిః, దక్షిణతస్తథోత్తరతః । యానిదక్షిణతస్తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః, యథైతదనుపనీతేనసహభోజనమ్, స్త్రియాసహభోజనమ్, పర్యుషితభోజనమ్, మాతులసుతాగమనమ్, పితృష్వసృదుహితృగమనమితి । అథోత్తరతఊర్ణావిక్రయః, శీధుపానమ్, ఉభయతోదద్భిర్వ్యవహారః, ఆయుధీయకమ్, సముద్రయానమితి । ఇతరఇతరస్మిన్ కుర్వన్ దుష్యతి, ఇతరఇతరస్మిన్ । తత్ర తత్ర దెశప్రామాణ్యమెవస్యాదితి ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ ఉభయంచైవనాద్రియెత, శిష్టస్మృతివిరోధదర్శనాత్ । ప్రాక్ వినశనాత్, ప్రత్యక్కాలకవనాత్, దక్షిణేన

హిమవన్తమ్, ఉదక్పారియాత్రమ్, పతదార్యావర్తమ్ । తస్మిన్ య ఆ
చారః స ప్రమాణమ్ । గఙ్గాయమునయోరిత్యేక ఇతి ॥ * ॥ మాఘమాహా
త్మ్యే దూతవాక్యమ్ — ॥ శ్లో ॥ గోవిన్దేతి జపన్యత్ర కుత్రచిద్రమతే భు
వి । స నరో న యమం పశ్యేత్తఞ్చ నేక్షామహే వయమ్ ॥ ఇతి ।

అథ దుష్టలక్షణమ్

అథ ధర్మశాస్త్రప్రయోగిసంజ్ఞానిర్వచనం కించిదుచ్యతే ॥ తత్ర
మనుః — ॥ శ్లో ॥ అధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః । శఠో మి
థ్యావినీతశ్చ బకవృత్తిరుదాహృతః ॥ ధర్మధ్వజీ సదాలుబ్ధశ్ఛాద్మికో లో
కదామ్భికః । బైడాలవృత్తికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసన్ధకః ॥ యస్య
ధర్మధ్వజో నిత్యం సురాధ్వజ ఇవోచ్ఛ్రితః । చరితాని చ పాపాని బైడా
లం నామ తద్వ్రతమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ కానీనః కన్యకాజాతో
గోళకో విధవోద్భవః । కుణ్డస్సుమఙ్గలీజాతో బ్రాహ్మణాద్బ్రాహ్మణాన్వ
యే ॥ తథైవైతాసు విజ్ఞేయా స్త్రీషు క్షత్రియవైశ్యయోః । స్వజాతిపు
రుషాజ్జాతాస్సగోత్రాదియథాక్రమాత్ ॥ ఆసు సంన్యాసినో జాతాః స
గోత్రపురుషాద్యది । తే చణ్డాలా ఇతి జ్ఞేయా న తు పూర్వోదితా ఇహ ॥ * ॥
బృహన్నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ కుణ్డాశీ గోలకాశీ చ తథైవ గ్రామయాజకః ।
అయాజ్యయాజకశ్చైవ మహాపాతకినః స్మృతాః ॥ వ్రాత్యస్సంస్కారహీ
నస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సావిత్రీప
తితా వ్రాత్యా వ్రాత్యస్తోమాదృతే క్రతోః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప
రదారేషు జాయేతే ద్వౌ సుతౌ కుణ్డగోళకౌ । పత్యౌ జీవతి కుణ్డస్తు మృతే
భర్తరి గోళకః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ విభవే సతి నైవార్థం దదాతి న జు
హోతి చ । తమాహురాఖుం తస్యాన్నం భుక్త్వా కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥
న జుహోత్యుదితే కాలే న స్నాతి న దదాతి చ । యథా దారుమయో హస్తీ
యథా చర్మమయో మృగః ॥ తథా విప్రోఽనధీయానస్త్రయస్తే నామధా
రకాః ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థో ధర్మవృత్త్యా యో దదాతి ప

రివర్జితః । మునిభిర్ధర్మతత్త్వజ్ఞైరపచః పరికీర్తితః ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ గర్భాధానాదిసంస్కార వేదోపనయనైర్యుతః । నాధ్యాపయతి నాధీతే సభవేద్బ్రాహ్మణబ్రువః ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రప్రేష్యో భృతో రాజ్ఞా వృషలగ్రామయాజకౌ । వధబన్ధోపజీవీ చ షడేతే బ్రహ్మబన్ధవః ॥ మహిషీత్యుచ్యతే భార్యా సా చైవ వ్యభిచారిణీ । తద్దోషం క్షమతే యస్తు స వై మాహిషికః స్మృతః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీమాత్రసారా యే సన్ధ్యామాత్రముపాసకాః । అజ్ఞానాత్కృషికర్మాణో బ్రాహ్మణా నామధారకాః ॥ * ॥ ఉశనాః — ॥ వా ॥ ఉపనీ

నగ్నాదిస్వరూపనిర్ణయః

తమాత్రో హ్యబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణోఽధీతవేదోఽనుష్ఠితవేదవ్రతః ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణ్యాం బ్రాహ్మణాదుత్పన్నః ప్రాగుపనయనాజ్జాత ఇత్యభిధీయతే, ఉపనీతమాత్రో హ్యబ్రాహ్మణః, వ్రతానుచారీ వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః, ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః, అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః, కల్పాధ్యాయీ ఋషికల్పః, ప్రవచనాధ్యాయీ భ్రూణః, చతుర్వేదాధికారీ ఋషిః, అత ఊర్ధ్వం దేవ ఇతి ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శీలవృత్తగుణోపేతో జ్ఞానీ స్వాధ్యాయవాఞ్ఛుచిః । భ్రూణ ఇత్యుచ్యతే శిష్టైః శేషభోజీ జితేన్ద్రియః ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మేణాధిగతో యైస్తు వేదస్సపరిబృంహణః । తే శిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ సాధవః క్షీణపాపాస్తు సచ్ఛబ్దస్సాధువాచకాః । తేషామాచరణం యత్తు సదాచారస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి — ॥ శ్లో ॥ అధ్వనీనోఽతిథిర్జ్ఞేయః శ్రోత్రియో వేదపారగః ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వస్త్వజ్ఞాతోఽతిథిరుచ్యతే ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ విప్రవీర్యసముత్పన్నో మన్త్రసంస్కారవర్జితః । జాతిమాత్రోపజీవీ చ హ్యసావబ్రాహ్మణః స్మృతః ॥ * ॥ యాజ్ఞవ

లభ్యః — ॥ శ్లో ॥ నవిద్యయా కేవలయాతపసా వాపిపాత్రతా । యత్రవృత్తమిమేచోభే తద్ధిపాత్రంప్రచక్షతే ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ యోహిహిత్వావివాహాగ్నిం గృహస్థఇతిమన్యతే । అన్నంతస్యనభోక్తవ్యం వృథాపాకోహిసస్మృతః ॥ * ॥ వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగే — ॥ శ్రు ॥ విరహావాఏషదేవానామ్, యోఽగ్నిముద్వాసయతే ॥ * ॥ సంగ్రహేచ — ॥ శ్లో ॥ అధీతమపి యోవేదం విముఞ్చతియదానరః । భ్రూణహాసతువిజ్ఞేయోవియోనిమధిగచ్ఛతి ॥ యస్తుధ్వంసయతేగర్భం భ్రూణహాసచసమ్మతః । బ్రహ్మహాబ్రాహ్మణఘ్నస్స్యాద్గోఘ్నోగోవధకఃస్మృతః ॥ * ॥ విష్ణుపురాణేచ — ॥ శ్లో ॥ ఋగ్యజుస్సామసంజ్ఞేయం త్రయీవర్ణావృతిర్ద్విజ । ఏతాముజ్ఝతియోమోహాత్సనగ్నః పాతకీద్విజః ॥ యస్తుసన్త్యజ్యగార్హస్థ్యం వానప్రస్థోనజాయతే । పరివ్రాడ్వాపి మైత్రేయ సనగ్నఃపరికీర్తితః ॥ బ్రాహ్మణాద్యాస్తుయేవర్ణా స్వవర్ణాదన్యతోముఖాః । యాంతితే నగ్నసంజ్ఞాంతు హీనకర్మస్వవస్థితాః ॥ ఏతే పాషణ్డినఃపాపాః

పాషణ్డిలక్షణమ్

నహ్యేతానాలపేద్బుధః । శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణోరన్యంపరత్వేన చేతసావేత్యచేతనః । సపాషణ్డీతివిజ్ఞేయః సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ ప్రాజాపత్యస్మృతౌ, బృహన్నారదీయేచ — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వధర్మపరిత్యాగీపాషణ్డీ త్యుచ్యతేబుధైః । తత్సఙ్గకృత్తత్సమస్స్యాత్తావుభావపిపాపినౌ ॥ యేతుసామాన్యభావేన మన్యన్తే పురుషోత్తమమ్ । తేవైపాషణ్డినోజ్ఞేయా నరకార్హానరాధమాః ॥ యేఽన్యందేవం పరత్వేన వదన్త్యజ్ఞానమోహితాః । నారాయణాజ్జగన్నాథాత్తేవై పాషణ్డినఃస్మృతాః ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ జటాభస్మాస్థిరుద్రాక్షలిఙ్గ పాషాణధారిణః । యే భవన్తికలౌ విప్రాస్తేవై పాషణ్డినఃస్మృతాః ॥ అగ్నిదో గరదశ్చైవ

ఆతతాయిలక్షణమ్

వ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః । క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయి

అవకీర్ణిలక్షణమ్

నః ॥ * ॥ జాతుకర్ణిః — ॥ శ్లో ॥ ఖణ్డితం వ్రతినో రేతో యదిస్యా
ద్బ్రహ్మచారిణః । కామతోఽకామతో వాఽచు రవకీర్ణీతి తం బుధాః ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః—॥ శ్లో ॥ అవకీర్ణీ భవేద్గత్వా బ్రహ్మచారీ తు యోషితమ్ ।

అన్త్యావసాయిలక్షణమ్

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నికార్యపరిభ్రష్టాః సన్ధ్యోపాసనవర్జితాః ।
వేదం చ యేఽనధీయానాస్తే సర్వే వృషలాః స్మృతాః ॥ వైశ్వదేవేన యే
హీనా హ్యాతిథ్యేన బహిష్కృతాః । సర్వే తే వృషలా జ్ఞేయాః ప్రాప్త
వేదా అపి ద్విజాః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలశ్శ్వపచః క్షత్తా
సూతవైదేహకా తథా । మాగధాయోగవాంశ్చైవ సప్తైతేఽన్త్యావసాయి
నః ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే — ॥ శ్లో ॥ రౌద్రశ్శ్వేతశ్చ మైత్రశ్చ తథా సా
రభటకః స్మృతః । సావిత్రశ్చజయన్తశ్చ గాన్ధర్వః కుతపస్తథా ॥ రౌహిణ
శ్చ విరిఞ్చిశ్చవిజయో నైరృతస్తథా । మాహేన్ద్రో వరుణశ్చైవ భటః పఞ్చ

మహాపాతకిలక్షణమ్

దశః స్మృతః ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నశ్చ సురాపశ్చ స్తేయీ చ
గురుతల్పగః । మహాపాతకినస్త్వేతే తత్సంయోగీ చ పఞ్చమః ॥ ఆకృష్టస్తా
డితో వాపి ధనైర్వా విప్రయోజితః । యముద్దిశ్య త్యజేత్ప్రాణాంస్త
మాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ జ్యోతిషం వ్యవహారంచ ప్రాయశ్చిత్తం
చికిత్సకమ్ । వినా శాస్త్రేణ యో బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతక
మ్ ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ రజకశ్చర్మకారశ్చ నటో బురుడ ఏవ చ । కై
వర్తమేదభిల్లాశ్చ సప్తైతే త్వన్త్యజాతయః ॥ * ॥ గ్రామాన్త్యజానాహ
శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ అయస్కారస్స్వర్ణకారస్తక్షా పాషాణవర్ధకః । కాంస్య
తామ్రకరౌ తన్తువాయశ్చ ధ్వజినోఽన్త్యజాః ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ —
॥ శ్లో ॥ పితుర్గురోర్నరేన్ద్రస్య భార్యాం గత్వా ప్రమాదతః । గురుతల్పీ
భవత్యేష పూర్వోక్తా తస్య నిష్కృతిః ॥ సఖ్యుర్భార్యాం కుమారీం చ

స్వయోనించాన్త్యజామపి। సగోత్రాం స్వాం స్నుషాం పుత్రీం శ్వశ్రూం
స్వసృసుతామపి ॥ పితుస్స్వసారం మాతుశ్చ మాతులానీం సఖీమపి।
మాతుస్సపత్నీం భగినీమాచార్యతనయాం తథా ॥ ఆచార్యపత్నీం గత్వైవ
వ గురుతల్పీ భవేన్నరః। అతిపాతకిన స్త్వేతే ప్రవిశేయు ర్హుతాశనమ్ ॥
కన్యాం ప్రవ్రజితాం గత్వా నిక్షిప్తాం శరణాగతామ్। ఉదక్యాం బ్రా
హ్మణీం శూద్రామనుపాతకినః స్మృతాః ॥ * ॥ త్రయస్స్నాతకా భవన్తి,
విద్యాస్నాతకో వ్రతస్నాతకో వేదవిద్యావ్రతస్నాతక ఇతి। యస్సమాప్య
వేదం అసమాప్య వ్రతాని సమావర్తతే, స విద్యాస్నాతకః। యస్సమాప్య
వ్రతాని అసమాప్య వేదం, స వ్రతస్నాతకః। యః పునరుభయం, స వేద
విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి। మనుః — ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదీనికర్మాణి యఃకరో
తి యథావిధి। సంభావయతి చాన్నేన స విప్రో గురురుచ్యతే ॥ అల్పం
వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః। తమపీహ గురుం విద్యా
చ్ఛ్రుతోపక్రియయా తయా ॥ ఉపనీయతుయశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయే
ద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపనీయదదద్వేద మాచార్యస్సఉదాహృతః। ఏక
దేశముపాధ్యాయ ఋత్విగ్యజ్ఞకృదుచ్యతే ॥ * ॥ వేదస్యైకదేశమధ్యా
పయితోపాధ్యాయః ॥ శ్లో ॥ ఉపాధ్యాయఃపితా జ్యేష్ఠో భ్రాతాచైవమ
హీపతిః। మాతులశ్శ్వశురస్త్రాతా మాతామహపితామహౌ ॥ వర్ణజ్యే
ష్ఠఃపితృవ్యశ్చ పుంసస్తెగురవఃస్మృతాః। మాతామాతామహీగుర్వీ పితు
ర్మాతుశ్చ సోదరాః ॥ శ్వశ్రూఃపితామహీజ్యేష్ఠా ధాత్రీచగురవః స్త్రియః।
విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ పితుఃపితృష్వసుఃపుత్రా పితుర్మాతృష్వసు
స్సుతాః। పితుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాఃపితృబాన్ధవాః ॥ మాతుఃపి
తృష్వసుఃపుత్రా మాతుర్మాతృష్వసుస్సుతాః। మాతుర్మాతులపుత్రా
శ్చ విజ్ఞేయామాతృబాన్ధవాః ॥ ఆత్మపితృష్వసుఃపుత్రా ఆత్మమాతృష్వ
సుస్సుతాః। ఆత్మమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా ఆత్మబాన్ధవాః ॥ * ॥

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాన్తీ శక్తితః కుర్యాద్విహితానిసముత్సుకః । అకుర్వన్విహితంకర్మ సద్యస్తు పతితోభవేత్ ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమేసప్తమేచైవ యేషాంవైవాహికీక్రియా । క్రియాపరా అపిహి తే పతితాశ్శూద్రతాంగతాః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ విధినాబుద్ధిపూర్వేణయస్సంన్యాసీగృహీభవేత్ । సఏవారూఢపతితస్సర్వకర్మ బహిష్కృతః ॥ భ్రష్టోయస్స్వాశ్రమాచారాత్పతితస్సోఽభిధీయతే ॥ * ॥ హారీతః ॥ శ్లో ॥ మాతుస్తుపఞ్చమాదర్వాగ్యః కన్యాముద్వహేద్ద్విజః । గురుతల్పీసవిజ్ఞేయస్సగోత్రాంచైవముద్వహన్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఏకదేశే పిశాఖానాం మధ్యేయోఽన్యతమంవ్రజేత్ । స్వశాఖాంసంపరిత్యజ్యశా

(శాఖారణ్డస్వరూపమ్)

ఖారణ్డస్సఉచ్యతే ॥ * ॥ లోకాక్షిః — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వశాఖాంపరిత్యజ్య పారక్యమనుగచ్ఛతి । శాఖారణ్డస్సవిజ్ఞేయస్సర్వకర్మ బహిష్కృతః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ యచ్ఛాఖీయైస్తుసంస్కారైస్సంస్కృతో బ్రాహ్మణోభవేత్ । తచ్ఛాఖాధ్యయనంకుర్యాత్త్యాగేనపతితోభవేత్ ॥ నజాతు పరశాఖోక్తం బుధః కర్మ సమాచరేత్ । ఆచరన్పరశాఖోక్తంకర్మారణ్డః

(వృషలీపతిస్వరూపమ్)

ప్రకీర్తితః ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ యావచ్చేలంనగృహ్ణాతి యావత్క్రీడతిపాంసుభిః । యావద్దోషంనజానాతి తావద్భవతినగ్నికా ॥ యావన్నలజ్జయాఽఙ్గాని కన్యాపురుషసన్నిధౌ । యోన్యాదీన్యవగూహేత తావద్భవతినగ్నికా ॥ * ॥ యమదక్షౌ — ॥ శ్లో ॥ అష్టవర్షా భవేత్కన్యా నవవర్షాతు రోహిణీ । దశవర్షాభవేద్గౌరీ అత ఊర్ధ్వం రజస్వలా ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశాబ్దాదారభ్య సప్తనామాఽబలాభవేత్ । తత్రస్థావృషలీజ్ఞేయా తద్భర్తా వృషలీపతిః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ వన్ధ్యాచ వృషలీజ్ఞేయా వృషలీచమృతప్రజా । అపరావృషలీజ్ఞేయా కుమారీయారజస్వలా ॥ యస్తాం వివాహయేత్కన్యాం బ్రాహ్మణోమదమోహి

తః । అసంభాషో్యహ్యపాఙ్క్తేయస్స విప్రో వృషలీపతిః ॥ * ॥ ఋతముఞ్ఛ

(దుష్టవృత్తిః)

శిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితమ్ । మృతం తు యాచితం ప్రోక్తం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్ ॥ సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేన వా పీహ జీవ్యతే । సేవా శ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ సమార్ఘం ధనముద్ధృత్య మహార్ఘం యః ప్రయచ్ఛతి । స వై వార్ధుషికో నామ బ్రహ్మవాదిషు గర్హితః ॥ స్నేహద్రవ్యరసానాం చ సత్త్వానాం జీవతామపి । విక్రేతా దానపుణ్యానాం పోచ్యతే బ్రహ్మ

(దుష్టధనలక్షణమ్)

హా బుధైః ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం శుక్లం శబలమేవ చ । కృష్ణం చ తస్య విజ్ఞేయః ప్రభేదస్సప్తధా పునః ॥ శ్రుతశౌర్యతపః కన్యా శిష్యదాయాన్వయాగతమ్ । ధనం సప్తవిధం శుక్లముదయో ప్యస్య తద్విధః । కుసీద కృషి వాణిజ్య శుల్క శిల్పాదివృత్తిభిః । కృతోపకారాదాప్తం చ శబలం సముదాహృతమ్ ॥ పాశకద్యూతదైన్యార్త ప్రతిరూపకసాహసైః । వ్యాజేనోపార్జితం ద్రవ్యం తత్కృష్ణం సముదాహృతమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమధ్యగ్న్యుపాగతమ్ । ఆధివేదనికాద్యం చ స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్ ॥

(శిల్పిలక్షణమ్)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యరూప్యవస్త్రాణాం కాష్ఠపాషాణచర్మణామ్ ॥ సంస్కర్తా తత్క్రియాభిజ్ఞశ్శిల్పీ చోక్తో మనీషిభిః ॥ * ॥ శాతాతపః

(పూర్ణపాత్రలక్షణమ్)

॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రా భవేద్భిక్షా హ్యగ్రం గ్రాసచతుష్టయమ్ ॥ అగ్రం చతుర్గుణీకృత్య హన్తకారం విదుర్బుధాః ॥ అష్టముష్టిర్భవేత్కించిత్కించిచ్చత్వారి పుష్కలమ్ ॥ పుష్కలాని చ చత్వారి పూర్ణపాత్రం ప్రచక్షతే ॥

(పోష్యవర్గః)

దక్షః - ॥ శ్లో ॥ మాతా పితా గురుర్భార్యా ప్రజా దీనస్సమాశ్రితః ॥ అభ్యా

గతోఽతిథిశ్చాగ్నిః పోష్యవర్గ ఉదాహృతః ॥ * ॥ శ్రీభాగవతే - ॥ శ్లో ॥ గృ

(సద్గృహాలక్షణమ్)

హం శ్మశానం తవబిమ్బవర్జితం కథావిహీనాశ్చగిరశ్శివారుతమ్ । శ్వసంశ్ఛ
వో దాస్యవినాకృతం వపుర్వదన్తి హిత్వయ్యనివెదితం విషమ్ ॥ జీవంశ్ఛవో
భాగవతాఙ్ఘ్రిరేణుం నజాతు మర్త్యోఽభిలషేత యస్తు ॥ శ్రీవిష్ణుపద్యామను
జస్తులస్యాః శ్వసంశ్ఛవో యస్తు న వేదగన్ధమ్ ॥ యస్యాత్మబుద్ధిః కుణపేత్రి
ధాతుకే స్వధీః కలత్రాదిషు భౌమ ఇజ్యధీః । యస్తీర్థబుద్ధిశ్చ జలేనక
ర్హిచిజ్జనేష్వభిజ్ఞేషు సఏవగోఖరః ॥ * ॥ ఉత్తరగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥
చతుర్వేదధరో విప్రో వాసుదేవం నవిన్దతి । వేదభారభరాక్రాన్తస్సవై బ్రా

(పరివేత్తా)

హ్మణగర్దభః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠే నివిష్టే భార్యాతు కనీ
ష్ఠస్య విధీయతే । సవిష్టశ్చానివిష్టేతు పరివేత్తా సఉచ్యతే ॥ .

(భాగవతలక్షణమ్)

ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ అనన్యదేవతాభక్తా యేమద్భక్తజనప్రి
యాః । మామేవశరణం ప్రాప్తాస్తేమద్భక్తాః ప్రకీర్తితాః ॥ ద్వాదశాక్ష
రతత్వజ్ఞశ్చతుర్వ్యూహవిభాగవిత్ । అచ్ఛిద్రపఞ్చకాలజ్ఞస్సవై భాగవ
తః స్మృతః ॥ అర్థపఞ్చకతత్వజ్ఞాః పఞ్చసంస్కారసంయుతాః । ఆకా
రత్రయసంపన్నా మహాభాగవతాః స్మృతాః ॥ * ॥ శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥
అర్చాయామేవచహరేః పూజాం యః శ్రద్ధయేహతే । నతద్భక్తేషు చా
న్యేషు సభక్తః ప్రాకృతః స్మృతః ॥ ఈశ్వరే తదధీనేచ బాలిశేషు ద్వి
షత్సుచ । ప్రేమమైత్రీకృపోపేక్షా యః కరోతి సమధ్యమః ॥ సర్వభూ
తేషు యః పశ్యేద్భగవద్భావమాత్మనః । భూతాని భగవత్యాత్మన్యేష భా

(వైష్ణవలక్షణమ్)

గవతోత్తమః ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ పూర్వభాషీ ప్రసన్నాత్మా స
ర్వేషాం హితమత్సరః । అనసూయో గుణగ్రాహీ ధార్మికో వైష్ణవః స్మృ

తః ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ పరమాపదమాపన్నో హర్షే వా సముపస్థి
తే । నైకాదశీం త్యజేద్యస్తు యస్య దీక్షాతు వైష్ణవీ ॥ సమాత్మా సర్వభూతే
షు నిజాచారాదవిప్లుతః । విష్ణ్వర్పితాఖిలాచారస్సహి వైష్ణవ ఉచ్యతే ॥

(బ్రహ్మచర్యలక్షణమ్)

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ విహితాచరణం కర్మ వైరాగ్యం నిన్ద్యవర్జనమ్ ।
జ్ఞానం సుదృష్టిర్భక్తిస్తు హరిచిహ్నా సమాశ్రయః ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥
బ్రహ్మచర్యం తపో భైక్షం సన్ధ్యయో రగ్ని కర్మ చ । స్వాధ్యాయో
గురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥
స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సఙ్కల్పోఽధ్యవసాయ
శ్చ క్రియానివృత్తిరేవ చ ॥ ఏతన్మైథునమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి మనీషిణః ।
యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఋతావృతౌ స్వదారేషు సఙ్గతిర్యా
విధానతః । బ్రహ్మచర్యం తదేవోక్తం గృహస్థాశ్రమవాసినామ్ ॥ క
ర్మణా మనసా వాచా సర్వావస్థాసు సర్వదా । సర్వత్ర మైథునత్యాగం
బ్రహ్మచర్యం ప్రచక్షతే ॥ బ్రహ్మచర్యమిదం ప్రోక్తం యతీనాం బ్రహ్మ
చారిణామ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అన్తరా ప్రాతరాశఞ్చ సా
యమాశం తథైవ చ । నిత్యోపవాసీ భవతి యో భుఙ్క్తే న కదాచన ॥ * ॥ శా

(ప్రణామలక్షణమ్)

ణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉరసా మనసా దృష్ట్యా శిరసాపి ధియాపి చ । పద్భ్యాం
కరాభ్యాం వాచా చ ప్రణామోఽష్టాఙ్గ ఉచ్యతే ॥ పాదౌ శిరస్తథా హస్తాని
కుఞ్చ్య ముకుళాకృతీ । మనోబుద్ధ్యభిమానైశ్చ ప్రణామోఽష్టాఙ్గ ఈరితః ॥

(అర్ధోదయలక్షణమ్)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్దశ్యష్టమీ చైవ హ్యమావాస్యా చ పూర్ణిమా ।
పర్వాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసఙ్క్రాన్తిరేవ చ ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥
అమార్కపాతశ్రవణై ర్యుక్తా చేత్పుష్యమాఘయోః । అర్ధోదయస్స వి
జ్ఞేయః కోటిసూర్యగ్రహైస్సమః ॥ * ॥ ఆత్రేయః — ॥ శ్లో ॥ నక్రస్థేఽర్కే

వైష్ణవే భానువారే పాతే దత్త్వైనక్తమర్ధోదయస్యాన్యత్ ॥ * ॥ అనక్తఇతిప
దచ్ఛేదః । రాత్రియోగే, నార్ధోదయఇత్యర్థః॥శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ అమా
వాస్యాతుసోమేన సప్తమీభానునాసహ । చతుర్థీభానుపుత్రేణసోమపుత్రే
ణచాష్టమీ । చతస్రస్తిథయో హ్యేతాస్సూర్యగ్రహణసన్నిభాః ॥ * ॥

(ఆశ్రమిలక్షణమ్)

యమః ॥ యతిలిఙ్గసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ శిఖాయజ్ఞోపవీతఞ్చవస్త్రంజన్తు
నివారణమ్ । త్రిదణ్డంయస్యవిద్యేత సయతిర్నేతరోయతిః ॥ శిక్యపాత్రం
బ్రసీ నైవ కాపీనం కటివేష్టనమ్ । బ్రహ్మసూత్రం త్రిదణ్డంచ శిఖాచైవైక
వస్త్రకమ్ ॥ యస్యైతద్విద్యతేలిఙ్గం సయతిర్నేతరోయతిః ॥ * ॥ దక్ష
శ్చ — ॥ శ్లో ॥ మేఖలాజినదణ్డేనబ్రహ్మచారీతిలక్ష్యతే ॥ గృహస్థో య
జ్ఞవేదాద్యైర్నఖరోమైర్వనాశ్రమీ । త్రిదణ్డేనయతిశ్చైవ లక్షణాని పృథ
క్పృథక్ ॥ యస్యైతల్లక్షణంనాస్తి ప్రాయశ్చిత్తీనచాశ్రమీ ॥ * ॥ జాతి

(దశవిధవిప్రలక్షణమ్)

నిర్ణయే — ॥ శ్లో ॥ దేవోమునిర్ద్విజోరాజా వైశ్యశ్శూద్రో బిడాలకః ।
పశుర్మ్లేచ్ఛశ్చచణ్డాలో దశవిప్రాఃప్రకీర్తితాః ॥ ఉఞ్ఛవృత్తిర్మితా
హారస్సన్తుష్టస్సంయతేన్ద్రియః । వేదశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞో దేవోవిప్రస్స
ఉచ్యతే ॥ ఫలమూలాశనోదాన్త స్తపస్వీ వేదశాస్త్రవిత్ । కృత్యాకృ
త్యవిశేషజ్ఞ స్సవిప్రో మునిరుచ్యతే ॥ షట్కర్మనిరతోనిత్యం దేవతాతిథి
పూజకః । స్వాధ్యాయనిరతస్సాధు స్సవిప్రోద్విజఉచ్యతే ॥ ధనుర్వేద
విశేషజ్ఞో రాజసేవాపరశ్చయః । త్రికర్మకృన్మహాత్మాసహి విప్రఃక్ష
త్రియఉచ్యతే ॥ త్రికర్మాణి - ఇజ్యాధ్యయనదానాని ॥ హేమరత్న వి
శేషజ్ఞో యోనిపోషణ తత్పరః । క్రయవిక్రయతత్వజ్ఞ స్సవిప్రో వైశ్య
ఉచ్యతే ॥ కృషిసేవ్యసమాచారో ధాన్యసంగ్రహణేరతః । కృత్యాకృ
త్యవిహీనశ్చ సవిప్రశ్శూద్రఉచ్యతే ॥ యత్రకుత్రప్రతిగ్రాహీ నిత్యం
భ్రమణతత్పరః । కార్యముద్దిశ్యలుబ్ధశ్చ సబిడాలఇతిస్మృతః ॥ గమ్యాగ

ర్యం న జానాతి స్త్రీషు మోహీ నిరర్గళః । కృత్యాకృత్యం న జానాతి సవి
ప్రః పశురుచ్యతే ॥ వాపీకూపతటాగాదిదేవాయతనభేదకః । విప్రదేవా
పవాదీ చ స విప్రో మ్లేచ్ఛ ఉచ్యతే ॥ పరహింసాపరః క్రూరః పరదారపరా
యణః । పరద్రవ్యాభిలాషీ చ స చణ్డాలోఽపి నిర్దయః ॥ * ॥ పరాశరః —

(షట్కర్మవివరణమ్)

॥శ్లో॥ సన్ధ్యాస్నానం జపో హోమో దేవతానాం చ పూజనమ్ । వైశ్వదేవా
తిథేయం చ షట్కర్మాణి దినే దినే ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే ॥ శ్లో ॥ క్షాన్తం దా

(అగ్రిమబ్రాహ్మణస్వరూపమ్)

న్తం జితక్రోధం జితేన్ద్రియమకల్మషమ్ । తమగ్ర్యం బ్రాహ్మణం మ
న్యే శేషాశ్శూద్రా ఇతి స్మృతాః ॥ కామక్రోధానృతద్రోహద్వేషలో
భమదాదయః । న సన్తి యత్ర రాజేన్ద్ర తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః ॥
ప్రాణాయామపరస్తు యత్కాలే యత్కాలే మానుసస్మరేత్ । తత్కాలే బ్రాహ్మ
ణో జ్ఞేయ శ్శేషకాలే తథేతరః ॥ యేనకేనచిదాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశ్రి
తః । యత్రక్వచనశాయీ స్యాత్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః ॥ * ॥ సంవ

(నగ్నలక్షణమ్)

ర్తః — ॥ శ్లో ॥ కటిసూత్రం వినా కర్మ శ్రౌతం స్మార్తం కరోతి యః । త
త్సర్వం నిష్ఫలం విద్యాన్నోఽపి నగ్న ఇతి స్మృతః ॥ * ॥ మాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ న
గ్నో మలినవస్త్రస్స్యాన్నగ్నో నీలపటస్తథా । వికచ్ఛోఽనుత్తరీయశ్చ నగ్న
శ్చావస్త్ర ఏవ చ ॥ శ్రౌతం స్మార్తం తథా కర్మ న నగ్నశ్చిన్తయేదపి । పరాశరః
॥ శ్లో ॥ అకచ్ఛః పుచ్ఛకచ్ఛో వాఽద్వికచ్ఛః కటివేష్టితః । కాపీనకధరశ్చై
వ నగ్నః పఞ్చవిధస్స్మృతః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ అకచ్ఛః పుచ్ఛక
చ్ఛశ్చ తిర్యక్కచ్ఛోఽర్ధకచ్ఛకః । కటిసూత్రైర్బద్ధకచ్ఛో నగ్నః పఞ్చవిధ

(ఆరూఢపతితలక్షణమ్)

స్స్మృతః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ యః ప్రాప్య మానుషం లోకం ముక్తిద్వా
రమపావృతమ్ । గృహేషు ఖరవత్తిష్ఠేత్తమారూఢచ్యుతం విదుః ॥ * ॥

(యమనియమాదివివరణమ్)

యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అహింసాసత్యమస్తేయం బ్రహ్మచర్యం దయార్జవమ్ । క్షమాధృతిర్మితాహారశ్శౌచం చైతే యమా దశ ॥ తపస్సన్తోషమాస్తిక్యం దానమీశ్వరపూజనమ్ । వేదాన్తశ్రవణం చైవ హ్రీర్మతిశ్చ జపో హుతమ్ ॥ దశైతే నియమాః ప్రోక్తా మునిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ * ॥ ఆర్జవం త్రివిధకరణైక్యమ్, ఆస్తిక్యమ్ - పరలోకోఽస్తీతి వ్యవసాయః, మతిర్విహి-

(దేవలకస్వరూపమ్)

తేషు । ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనపరో విప్రో విత్తార్థీ వత్సరత్రయమ్ । స వై దేవలకో నామ సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ సనత్కుమారసంహితాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ కర్మదేవలకాః కేచిత్కల్పదేవలకాః పరే । శుద్ధదేవలకాః కేచిత్త్రిధా దేవలకాః స్మృతాః ॥ అర్థార్థీ కాలనిర్దేశీ యో దేవం పూజయేత్సదా । కర్మదేవలకో నామ సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ పఞ్చరాత్రవిధానజ్ఞో దీక్షావిరహితోఽర్చకః । చతుర్వేదాధికారోఽపి కల్పదేవలకః స్మృతః ॥ ఆగమోక్తవిధానజ్ఞో రుద్రకాల్యుపజీవకః । శుద్ధదేవలకో నామ సర్వకర్మవిగర్హితః ॥ ఆర్షోక్తేన విధానేన దేవలత్వం న విద్యతే । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన వైదికేనైవ పూజయేత్ ॥ * ॥ అత్రిః — వైదికేనైవ విధినా దమ్భలోభవివర్జితః । పూజయేద్భక్తితో విష్ణుం స హి దేవలకో న వై ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డికాయాశ్చ దుర్గాయా జ్యేష్ఠాయా భైరవస్య చ । రుద్రస్య పూజకా యే తు తే వై దేవలకాః స్మృతాః ॥ యేన కేన ప్రకారేణ విష్ణోరారాధనం పరమ్ । తస్మాద్దేవలకత్వం తు న విష్ణువిషయే క్వచిత్ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనపరో హ్యాసీత్పరార్థం విత్తకాఙ్క్షయా । చతుర్వేదధరో విప్రస్స చణ్డాలసమో భవేత్ ॥ * ॥

(సఙ్కరజాతిస్వరూపమ్)

యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాన్మూర్ధావసిక్తో హి క్షత్రియాయాం విశస్త్రియామ్ । అమ్బష్ఠశ్శూద్ర్యాం నిషాదో జాతః పారశవో

పితా । వైశ్యాశూద్ర్యోస్తు రాజన్యాన్మాహిష్యోగ్రౌ సుతౌ స్మృతౌ ॥ శూద్రాయాం కరణో వైశ్యాద్విన్నాస్వేషవిధిస్మృతః । బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్సూతో వైశ్యాద్వైదేహకస్స్మృతః ॥ శూద్రాజ్జాతస్తుచణ్డాలః సర్వకర్మబహిష్కృతః । క్షత్రియామాగధం వైశ్యా చ్ఛూద్రాత్ క్షత్తారమేవచ ॥ శూద్రాదాయోగవం వైశ్యాజనయామాస వైసుతమ్ । మాహిష్యేణ కరణ్యాంతు రథకారః ప్రజాయతే ॥ అసత్సన్తస్తు విజ్ఞేయాః ప్రతిలోమానులోమజాః ॥ * ॥ అస్యార్థః — బ్రాహ్మణేన క్షత్రియాయాం విన్నాయాముత్పన్నో మూర్ధావసిక్తః । వైశ్యకన్యాయాం విన్నాయామమ్బష్ఠః । శూద్రాయాం విన్నాయాం నిషాదః । నిషాదో నామమత్స్యఘాతజీవీ । పారశవో నిషాద ఇతి వికల్పః । వైశ్యాయాం శూద్రాయాం చ విన్నాయాం రాజన్యాత్ మాహిష్యోగ్రౌ సుతౌ క్రమాద్భవతః । వైశ్యేన శూద్రాయాం విన్నాయాం జాతః కరణః । ఏతే చ మూర్ధావసిక్తామ్బష్ఠ నిషాదమాహిష్యోగ్రకరణాష్షడనులోమజాః । బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియవైశ్యశూద్రైరుత్పాదితా యథాక్రమం సూతవైదేహక చణ్డాలా భవన్తి । క్షత్రియా వైశ్యాన్మాగధం నామ పుత్రం జనయతి । సైవ శూద్రాత్ క్షత్తారం నామ పుత్రమ్, వైశ్యస్త్రీతు శూద్రాదాయోగవం పుత్రం జనయతి । ఏతే చ సూతవైదేహకచణ్డాలమాగధక్షత్త్రాయోగవాష్షట్ప్రతిలోమజాః । క్షత్రియేణ వైశ్యాయాముత్పాదితో మాహిష్యః । వైశ్యేన శూద్రాయాముత్పాదితా కరణీ ॥ తస్యాం మాహిష్యేణోత్పాదితో రథకారో నామ జాత్యన్తరం భవతి । అసన్తః ప్రతిలోమజాః, సన్తశ్చానులోమజాజ్ఞాతవ్యా ఇతి ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రాదక్షో...

(కాణ్డపృష్ఠాది దురాచారాః)

సాదక్షో మైచైవసివకాస్సుతాః । సర్వే తే మైత్రిణః ప్రోక్తాః కాణ్డపృష్ఠా నసంశయః ॥ యమః — స్వకులం పృష్ఠతః కృత్వా యో వైపరకులం వ్రజేత్ । తేనదుశ్చరితేనాసౌ కాణ్డపృష్ఠ ఇతిస్మృతః ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే —

॥ శ్లో ॥ నజుహోతీతి యత్కాలే నస్నాతి నదదాతిచ । పితృదేవార్చనా ద్ధీనస్సషణ్డః పరికీర్తితః ॥ విభవేసతి నైవార్థం దదాతినజుహోతిచ । త

(అభోజ్యాన్నవివరణమ్)

మాహుర్షణ్ఢం తస్యాన్నం భుక్త్వాకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ దమ్భార్థం జ పతేయస్తు తపత్యేతేచ తపస్తథా । నపరత్రార్థమిత్యుక్తం సమార్జారః ప్ర కీర్తితః ॥ సభాగతానాంయస్సభ్యః పక్షపాతంసమాచరేత్ । తమాహుః కుక్కుటందేవా స్తస్యాప్యన్నం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రస్పృష్టంచ తత్పక్వం తద్దృష్టం తన్నిమన్త్రిణమ్ । తదుచ్ఛిష్టం త దామంచ శూద్రాన్నం షడ్విధంస్మృతమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆమంశూద్రస్య శూద్రాన్నం పక్వముచ్ఛిష్టభోజనమ్ । తస్మాదామంచ పక్వంచ దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ మోహిహిత్వావివాహాగ్నిం గృహస్థఇ తిమన్యతే । అన్నం తస్యనభోక్తవ్యంవృథాపాకోహిసస్మృతః ॥ గృహీ.

(కదర్యహైతుకాదిస్వరూపమ్)

త్వాఽగ్నింసమారోప్యపఞ్చయజ్ఞాన్ననిర్వపేత్ । పరపాకనివృత్తోఽసౌము నిభిఃపరికీర్తితః ॥ పఞ్చయజ్ఞాంస్స్వయంకృత్వా పరాన్నముపజీవతి । సతతం ప్రాతరుత్థాయ పరపాకరతస్తుసః ॥ నభోజనార్థంస్వేవిప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్ । భోజనార్థంహితేశంసన్వాన్తాశీత్యుచ్యతేబుధైః ॥ * ॥ మ నుః — ॥ శ్లో ॥ ఆత్మానంధర్మకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చపీడయేత్ । లో భాద్యఃపితరౌమోహాత్సకదర్యఇతిస్మృతః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ యుక్తిచ్ఛలేనసర్వత్రయశ్శాస్త్రవిహితేష్వపి । సంశయం కురుతేసోయం హైతుకోనాస్తికాధమః ॥ ధర్మవ్యవస్థాంయఃకుర్యాద్విరోధేసతియుక్తిభిః । న్యాయవిద్ధర్మశాస్త్రజ్ఞో హైతుకః పరిషన్మతః ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ శఙ్కాపిహితచారిత్రో యస్స్వాభిప్రాయమాశ్రితః । శాస్త్రాతిగః స్మృతోమూఢో ధర్మతన్త్రోపరోధనాత్ ॥ అన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ బౌద్ధమా

(అథ షట్సమయాః)

ర్హతకంచైవ శైవం పాశుపతం తథా । కాపాలంపఞ్చరాత్రంచ షడేతే

(అవిద్యస్వరూపమ్)

సమయాస్స్మృతాః ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ అవిద్యః పాంక్రితః ప్రోక్తో వైద్యో వైష్ణవ ఉచ్యతే । అవిద్యేన నకేనాపి వైద్యః కించిత్సమాచరేత్ ॥

(దైవాసురసృష్టివిభాగః)

బృహన్నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ సృష్టిస్తు ద్వివిధా ప్రోక్తా దేవాసురవిభేదతః । హరిభక్తియుతా దేవా స్తద్ధీనా హ్యసురా స్స్మృతాః ॥ * ॥ పురాణాన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ద్వివిధో భూతసర్గస్స్యా ద్దైవ ఆసుర ఏవ చ । హరిభక్తియుతో దైవో విపరీత స్తథాసురః ॥ శ్రీవైకుణ్ఠసంహితాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తే దేవాః పరికీర్త్యన్తే యె సురాలయవాసినః । వైకుణ్ఠవాసినస్సర్వే సా

(పిణ్డావదానప్రమాణమ్)

ధ్యాదేవాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ కుక్కుటాణ్డకమాత్రన్తు పిణ్డ ఇత్యభిధీయతే । అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం స్యాదవదాన మితి స్మృతమ్ ॥ * ॥ అథ సంజ్ఞా

(అథ విష్ణునామనిర్వచనమ్)

ప్రసఙ్గాద్విష్ణునామ నిర్వచనం కించిదుచ్యతే ॥ * ॥ హరివంశే — ॥ శ్లో ॥ మావిద్యాచ హరేః ప్రోక్తా తస్యా ఈశో యతో భవాన్ । తస్మా న్మాధవనామాసి ధవః స్వామీతి శబ్దితః ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వదేహినామ్ । ఆవాం తవాఙ్గె సమ్భూతౌ తస్మా త్కేశవనామవాన్ ॥ నష్టాం వైధరణీం పూర్వమవిన్దన్వై గుహాంగతామ్ । గోవిన్దఇతి తేనాహం దేవైర్వాగ్భిరభిష్టుతః ॥ * ॥ హరివంశే — ॥ శ్లో ॥ మమోపరియ థేన్ద్రత్వం స్థాపితో గోభిరీశ్వరః । ఉపేన్ద్ర ఇతి కృష్ణ త్వాం వక్ష్యన్తి భువి దేవతాః ॥ * ॥ శ్రీభగవాన్ — ॥ శ్లో ॥ ఛాదయామి జగత్సర్వం భూత్వా సూర్య ఇవాంశుభిః । వాయుశ్చ తెజసా సార్ధం వైకుణ్ఠత్వం తతో మమ ॥ * ॥ సనత్కుమారః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణమన్తి హ్యముం దేవా స్తస్మా త్ప్రణవ ఉచ్యతే । అధో న క్షీయతే జాతు స్మృత స్తస్మా దధోక్షజః ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ నరాజ్జాతాని తత్త్వాని నారాణీతి తతో విదుః ।

తాన్యేవచాయనంతస్య తేననారాయణఃస్మృతః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణె — ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాఆపోవైనరసూనవః । తాయదస్యాయనంపూర్వంతెననారాయణః స్మృతః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ కృషిర్భూవాచకశ్శబ్దోణశ్చ నిర్వృతివాచకః । తయోరైక్యంపరం బ్రహ్మకృష్ణ భవతి శాశ్వతః ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ వ్యాప్త మెరోదసీ పార్థ కాన్తిరభ్యధికా తథా । క్రమణాచ్చాప్యహంపార్థ విష్ణురిత్యభిధీయతే ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణె — ॥ శ్లో ॥ అశుభాని నిరాచష్టె పుష్ణాతి శుభసన్తతిమ్ । స్మృతిమాత్రేణ యత్పుంసాం బ్రహ్మ తన్మఙ్గళం విదుః ॥ యదాప్నోతి యదాదత్తే యచ్చాతివిషయానిహ । యశ్చాస్యవసతోభావస్తస్మాదాత్మేతి కథ్యతే ॥ పురాణపూర్వసద్భావాత్పురుదానాత్తథైవచ । శయనాత్పురి సర్వేశః పురుషః పరికీర్తితః ॥ పురమారుహ్యసకలం తస్మింశ్శేతేమహాప్రభుః । తస్మాత్పురుషఇత్యేవ ప్రోచ్యతె తత్వచిన్తకైః ॥ శ్రుతౌ కూర్మరూపం జలేసర్పన్తం బ్రహ్మాణంప్రతి భగవానాహ — "పూర్వమేవాహమిహాసమితి, తత్పురుషస్యపురుషత్వమ్" ఇతి ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాదిషుప్రలీనేషునష్టే లోకేచరాచరే । ఏకస్తిష్ఠతివిశ్వాత్మాసతునారాయణోవిభుః ॥ ఇతిమహాభారతె ॥ "న బ్రహ్మనేశానోనేమెద్యావాపృథివీ" ఇతిశ్రుతిశ్చ ॥ * ॥ సృష్టౌ వసతి భూతేషు సంహారె తత్ర తత్ర చ । వసన్తి యస్మిన్ సర్వాణి వాసుదేవస్తతః స్మృతః ॥ వ్యాపనాద్వ్యాప్య భూతస్య చేతనాచేతనస్య చ । సర్వస్య జగతః శ్రీశో విష్ణురిత్యభిధీయతె ॥ బృహత్వాద్బృంహణత్వాచ్చ సర్వలోకైకకారణమ్ । సర్వేశ్వరః శ్రియోభర్తా పరంబ్రహ్మేతిగీయతె ॥ బ్రహ్మాణంశితికణ్ఠంచ యమంవరుణమేవచ । ప్రసహ్యాహరతేయస్మాత్తస్మాద్ధరిరిహోచ్యతే ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణె — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినాహేయైర్గుణాదిభిః ॥ శుద్ధేమహావిభూత్యాఖ్యే పరేబ్రహ్మణిశబ్ద్యతే । మైత్రేయభగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణె ॥ తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శ

బ్దో ఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర త్వౌపచారికః ॥ అత ఏవోపచారప్రయోగప్రవృత్తినిమిత్తమాహ — ॥ శ్లో ॥ ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవ భూతానామాగతిం గతిమ్ । వేత్తి విద్యామవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి ॥ అత ఏవ విష్ణువ్యతిరిక్తానాం తదంశత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వమౌపచారికమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాద్యాస్సకలా దేవా యక్షతుమ్బురుకిన్నరాః । తే సర్వే పురుషాంశత్వాదుచ్యన్తే పురుషా ఇతి ॥ ఇతి వచనాత్ । ఏవం చ సతి యత్ర యత్ర భగవత్పురుషపరమాత్మేశ్వరాదిశబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే, తత్ర తత్ర విష్ణువిభూత్యైకశబ్దత్వాత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ * ॥

(ప్రదోషనిర్ణయః)

ప్రదోషమాహ బృహన్మనుః — ॥ శ్లో ॥ త్రయోదశ్యాం తు సప్తమ్యాం చతుర్థ్యామర్ధరాత్రతః । అర్వాఙ్నాధ్యయనం కుర్యాద్యదిచ్ఛేత్తస్య ధారణమ్ ॥ రాత్రౌ యామత్రయాదర్వాగ్యది పశ్యేత్త్రయోదశీమ్ । సా రాత్రిస్సర్వకర్మఘ్నీ శఙ్కరారాధనం వినా ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌ యామద్వయాదర్వాక్సప్తమీ స్యాత్త్రయోదశీ । ప్రదోషస్స తు విజ్ఞేయస్సర్వవిద్యావిగర్హితః ॥ రాత్రౌ నవసు నాడీషు చతుర్థీ యది దృశ్యతే । ప్రదోషస్స తు విజ్ఞేయో వేదాధ్యాయవిగర్హితః ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యే ద్వియామయో రాత్రౌ నాధీయీత కదాచన । వేదవేదాఙ్గకానీచ్ఛన్నాయుర్విద్యాం యశో బలమ్ ॥ ఆద్యన్తయోః కలామాత్రం యది పశ్యేత్త్రయోదశీమ్ । ప్రదోషస్స తు విజ్ఞేయస్సర్వశబ్దవివర్జితః ॥ * ॥ శ్రీధరీయే — ॥ శ్లో ॥ ఆదౌ మధ్యే తథాఽన్త్యే వా యస్యాం రాత్ర్యాం త్రయోదశీ । అస్తి తత్ర కలామాత్రం ప్రదోష ఇతి విశ్రుతః ॥ త్రయోదశీ యదా రాత్రౌ యామస్తత్ర నిశాముఖే । ప్రదోష ఇతి విజ్ఞేయో జ్ఞానార్థీ మౌనమాచరేత్ ॥ భోజనం మైథునం యానమభ్యఙ్గం హరిదర్శనమ్ । అన్యాని శుభకార్యాణి ప్రదోషే నైవ కారయేత్ ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ త్రిముహూర్తం ప్రదోషస్స్యాద్రవావస్తం గతే త

తః । మితసన్ధ్యాత్రయోదశ్యాం సంస్మరన్నాత్మనోహితమ్ ॥ అహ్నోఽష్టమాంశసంయుక్తం రాత్ర్యర్థం మౌనమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతివచనాచ్చ, త్రిముహూర్తద్వయాత్మకయోః ప్రదోషత్వం వికల్ప్యతే । ప్రకారాన్తరం స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ — ॥ శ్లో ॥ చతుర్థీసప్తమీచైవ త్రయోదశ్యస్తమానతః । ప్రదోషమపికుర్వీత ద్వ్యేకార్ధఘటికాః క్రమాత్ ॥ * ॥ అస్తమయాదూర్ధ్వం ద్వ్యేకార్ధఘటికాః క్రమేణ చతుర్థీ సప్తమీ త్రయోదశ్యోయది స్యుస్తదా ప్రదోషం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ * ॥ అస్యాపవాదః — ॥ శ్లో ॥ అర్చకాన్పరిచారాంశ్చ వైష్ణవాన్ జ్ఞానినోయతీన్ ॥ దాసీదాసాదికాంశ్చైవ ప్రదోషస్తునబాధతే । ప్రదోషేభానువారేచ చరరాశ్యుదయేతథా ॥ స్వల్పదానాదృణంశిష్టం వినశ్యతి నసంశయః ॥ * ॥ వ్యా

(చూడామణిలక్షణమ్)

సః — ॥ శ్లో ॥ సోమవారేవిధోర్గ్రాహస్సూర్యవారేరవేర్గ్రహః । చూడామణిరితిఖ్యాతస్తత్రానన్తం ఫలం లభేత్ ॥ * ॥ మన్వన్తరాణ్యాహ

(మన్వన్తరాదినియమః)

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఆశ్వయుచ్ఛుక్లనవమీ కార్తికీ ద్వాదశీ సితా । తృతీయా చైత్రమాసస్య తథా భాద్రపదస్య చ ॥ ఫాల్గునస్యాప్యమావాస్యా పుష్యేఽప్యేకాదశీ సితా । ఆషాఢస్యాపిదశమీ మాఘమాసేతు సప్తమీ । శ్రావణస్యాష్టమీ కృష్ణా ఆషాఢస్యాపి పూర్ణిమా ॥ కార్తికీ ఫాల్గునీ జ్యేష్ఠా చైత్రీ పఞ్చదశీ తిథిః । మన్వన్తరాదయశ్చైతే దత్తస్యాక్ష

(యుగాది నిర్ణయః)

యకారకాః ॥ * ॥ యుగాదీనాహ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వైశాఖమాసస్యసితా తృతీయా నవమ్యసౌ కార్తికశుక్లపక్షే । నభస్యమాసస్యచ కృష్ణపక్షే త్రయోదశీ పఞ్చదశీచ మాఘే ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥

(అపవిత్రప్రాణినః)

లోకేత్రీణ్యపవిత్రాణి పఞ్చాచ మేధ్యానిభారత । శ్వాచ శూద్రశ్చ కాక

శ్చ పృపవిత్రాణి పాణ్డవ ॥ దేవలః కుక్కుటోయూప ఉదక్యా వృషలీ పతిః । పఙ్క్త్యాచ తెస్యరమేధ్యాని నస్పృష్టవ్యాః కదాచన ॥ * ॥ చతుర్వై

(దేహదోషవిభాగః)

దవిదశ్చాపి దేహేషడ్వృషలాః స్మృతాః । క్షత్రియాస్సప్తవిజ్ఞేయా వైశ్యాస్త్వష్టౌ ప్రకీర్తితాః ॥ నియతా పాణ్డవశ్రేష్ఠ శూద్రాణామేకవింశతిః । కామః క్రోధశ్చ లోభశ్చ మానశ్చ మదఏవచ । మహామోహాశ్చ ఇత్యేతే దెహెషడ్వృషలాః స్మృతాః ॥ గర్వస్తమ్భోహ్యహంకార ఈర్ష్యాభిద్రోహ ఏవచ । పారుష్యం క్రూరతాచేతి సప్తైతేక్షత్రియామతాః ॥ తీక్ష్ణతాని కృతిర్మాయా శాఠ్యం దమ్భోహ్యనార్జవమ్ । పైశున్యమనృతం చేతి వైశ్యాస్త్వష్టౌ ప్రకీర్తితాః ॥ తృష్ణాబుభుక్షానిద్రాచ హ్యాలస్యం చాఘృణాఽదయా । ఆధిశ్చాపి వివాదశ్చ ప్రమాదో హీనసత్త్వతా ॥ భయం విక్లబతాజాడ్యం పాపితామన్యురేవచ । ఆశౌచాఽశ్రద్దధానత్వే హ్యనవస్థాప్యయన్త్రిణమ్ ॥ అశౌచం మలినత్వంచ శూద్రాహ్యేతెప్రకీర్తితాః ।

(సద్బ్రాహ్మణలక్షణమ్)

యస్మిన్నైతే ప్రవర్తన్తే సహిబ్రాహ్మణ ఉచ్యతే ॥ యెషుయేషుచ భావేషు యతాకాలం వర్తతే ద్విజః । తత్తత్కాలం సవిజ్ఞేయో బ్రాహ్మణో జ్ఞానదుర్బలః ॥ భూర్భువస్స్వరితిబ్రహ్మ యో వేద పరమం ద్విజః । స్వదారనిరతశ్శాన్తో విజ్ఞేయస్సహిభూసురః ॥ * ॥ సముచ్చయె — ॥ శ్లో ॥ కామక్రోధానృతద్రోహద్వేషలోభమదాదిభిః । దోషైరేతైర్వినిర్ముక్తో యస్సశాన్తస్సర్వనిస్పృహః ॥ భుక్త్వా స్పృష్ట్వాచ దృష్ట్వాచ శ్రుత్వా ఘ్రాత్వాచయోనరః ॥ నహృష్యతిగ్లాయతివా సవిజ్ఞేయో జితేన్ద్రియః ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సాధవః క్షీణపాపాస్తు సచ్ఛబ్దస్సాధువాచకః ॥ తేషామాచరణం యత్తు సదాచారస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥

(పరివేత్త్రాదిస్వరూపమ్)

దారాగ్నిహోత్రసంయోగం కురుతే యోఽగ్రజేస్థితే ॥ పరివేత్తాసవిజ్ఞే

యః పరివిత్తిస్తుపూర్వజః ॥ తయోః పర్యాయతో జ్యేష్ఠః పరివేష్టా కనీయ

(వేదవిక్రయి నిరూపణమ్)

కః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యోఽర్థార్థీ మాం ద్విజే దద్యాత్ప్రశే చ్చైవావిధానతః । అనధ్యాయీచ తం ప్రాహుర్వేదవిప్లావకం బుధాః ॥ ప్రఖ్యాపనం ప్రాధ్యయనం ప్రశ్నపూర్వప్రతిగ్రహః । యాజనాధ్యాపనే వాదష్షడ్విధో వేదవిక్రయః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉపవీతం

(యజ్ఞోపవీతనామాని)

బ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యాష్షట్క్రమేణతు ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అప్రసూతాఃస్మృ

(దర్భభేద నిరూపణమ్)

తా దర్భాః ప్రసూతాస్తుకుశాః స్మృతాః । సమూలాః కుతపాః ప్రోక్తాశ్ఛిన్నాగ్రాస్తృణసంజ్ఞికాః ॥ కుశాః కాశా యవా ధూర్వా గోఘూమాశ్చాపికున్దురాః । ఉశీరా వ్రీహయో మౌఞ్జో దశదర్భాశ్చ బల్బజాః ॥ * ॥

(వ్రతస్వరూపమ్)

విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ గురుపూజాఘృణాశౌచం సత్యమిన్ద్రియనిగ్రహః । ప్రవర్తనం హితానాంచ తత్సర్వం వ్రతముచ్యతే ॥ మున్యన్నాని

(హవిర్లక్షణమ్)

పయస్సోమో మాంసం యచ్చానుపస్కృతమ్ । అక్షారలవణం యచ్చప్రకృత్యాహవిరుచ్యతే ॥ * ॥ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాయోనామతపః ప్రో

(ప్రాయశ్చిత్తనిర్వచనమ్)

క్తం చిత్తం నిశ్చయ ఉచ్యతే । తపోనిశ్చయసంయోగాత్ప్రాయశ్చిత్త

(దీక్షాశబ్ద నిర్వచనమ్)

మితి స్మృతమ్ ॥ దీయతే జ్ఞానసమ్బన్ధః క్షీయతే పాపసఞ్చయః । దీయతే క్షీయతే యస్మాత్సా దీక్షేత్యభిధీయతే ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ జకారో

(జపశబ్దార్థః)

జన్మవిచ్ఛేదః పకారః పాపనానాశనః । జన్మపాపహరో యస్మాజ్జప ఇత్యు

చ్యతే బుధైః ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ కన్యాయాం మిథునే మీనే

(షడశీత్యాది పుణ్యకాలః)

ధనుష్యపి రవేర్గతిః । షడశీతిముఖాః ప్రోక్తాః షడశీతిగుణాః ఫలే ॥ వృషవృశ్చికకుమ్భేషు సింహే చైవ రవేర్గతిః । ఏతద్విష్ణుపదం నామ విషువాదధికం ఫలైః ॥ మృగకర్కటసఙ్క్రాన్తీ ద్వే తూదగ్దక్షిణాయనే । విషువే తు తులామేషే గోలమధ్యే తథాపరాః ॥ * ॥ హేమాద్రౌ — ॥ శ్లో ॥

(అహతవస్త్రలక్షణమ్)

ఈషద్ధౌతం నవం శ్వేతం సదశం యన్న ధారితమ్ । అహతం తద్విజానీయా

(నీలవృషభలక్షణమ్)

త్సర్వకర్మసు పావనమ్ ॥ లోహితో యస్తు వర్ణేన ముఖే పృష్ఠే చ పాణ్డురః । శ్వేతః ఖురవిషాణాభ్యాం స వృషో నీల ఉచ్యతే ॥ * ॥ కార్ష్ణాజినిః —

(ఏకోద్దిష్టపార్వణవివేకః)

॥ శ్లో ॥ ఏకముద్దిశ్య యద్దత్తమేకోద్దిష్టం ప్రకీర్తితమ్ । త్రీనుద్దిశ్య తు యత్తద్ధి పార్వణం మునయో విదుః ॥ * ॥ మైత్రాయణీయశ్రుతిః — “ ఏత

(సవితృశబ్దనిర్వచనమ్)

త్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతం భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం ధామ ” ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఈశ్వరం పురుషాఖ్యం తు సత్యధర్మాణమచ్యుతమ్ । భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞం తు జ్ఞాత్వాఽమృతముపాశ్నుతే ॥ ప్రసౌతి సకలాం చేష్టాం ప్రసూతే సకలం జగత్ । అవతేర్గతికాన్త్యర్థాత్తరతే దానకర్మణః ॥ గతో హ్యవతి సర్వత్ర షడ్భిః కాన్తో గుణైస్సహ ॥ భోగాపవర్గయోర్దాతా సవితేతి నిరుచ్యతే ॥ * ॥ యోగ్యదే

(ధర్మానుష్ఠానయోగ్యదేశః)

శానాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్వభావాద్యత్ర చరతి కృష్ణసారస్సదా మృగః । ధర్మసంరక్షణార్థాయ తస్మిన్ దేశే వసేద్ద్విజః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్ దేశే మృగః కృష్ణస్తస్మిన్ ధర్మాన్నిబోధత । ధర్మదేశస్సవిజ్ఞే

మోదిద్విజానాంధర్మసాధనః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ స్వభావాద్యత్ర విచరేత్కృష్ణసారమృగోద్విజ । విజ్ఞేయో ధార్మికోదేశో మ్లేచ్ఛదేశ

(ధర్మదేశవిభాగః)

స్తతః పరః ॥ * ॥ ధర్మదేశానాహ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మావర్తః పరో దేశో ఋషిదేశస్త్వనన్తరః । మధ్యదేశస్తతో న్యూన ఆర్యావర్తస్త్వనన్తరః ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ యత్ర భాగవతానిత్యం పఞ్చకాలపరాయణాః । నివసన్తి సదాయుక్తాః స్తత్ క్షేత్రం నైమిశంవిదుః ॥ నివసన్తి మహాత్మానో యత్రచైకాన్తినో ద్విజాః । దేవా దేవర్షయో నిత్యం తం దేశం పర్యుపాసతే ॥ * ॥ ఏతానాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యోర్యదన్తరమ్ । తమేవచాత్తమం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షతే ॥ కురుక్షేత్రం చ మాత్స్యశ్చ పాఞ్చాలశ్శూరసేనకః । ఏష బ్రహ్మర్షిదేశోవై బ్రహ్మావర్తాదనన్తరః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థానం యస్మిన్ దేశేనవర్తతే । మ్లేచ్ఛదేశస్సవిజ్ఞేయో హ్యార్యావర్తాదనన్తరః ॥ ఆర్యావర్తసముత్పన్నో ద్విజోవాప్యథవాఽద్విజః । నర్మదాసిన్ధుపారంచ కరతోయాంనలఙ్ఘయేత్ ॥ ఆర్యావర్తమతిక్రమ్యవినాతీర్థక్రియాంద్విజః । ఆజ్ఞాంచైవతథాపిత్రో రైన్దవేన విశుధ్యతి ॥ న శూద్రరాజ్యే నివసేన్నాధార్మికజనావృతే । నపాషణ్డజనాక్రాన్తే నోపసృష్టేఽన్త్యజైర్నృభిః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ప్రభూతైధోదకే గ్రామే యత్రాత్మాధీనం ప్రయమణం తత్రవాసోధర్మ్యో బ్రాహ్మణస్య ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రభాసే పుష్కరే కాశ్యాం నైమిశే మణికర్ణికే । గఙ్గాయాం సరయూతీరే నివసేద్ధార్మికోజనః ॥ శూద్రశ్చ యస్మిన్ కస్మిన్వా నివసేద్వృత్తికర్శితః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ నగరే పత్తనే వాపి మోదాద్వాదశసమావసేత్ । సజీవన్నేవశూద్రత్వమాశుగచ్ఛతి సాన్వయః ॥ రాజాశ్రయేణ మోహతోర్వా ద్వాదశాబ్దం వసేద్ద్విజః । జీవమానోభవేచ్ఛూద్రో నాత్రకార్యావిచారణా ॥ * ॥ అథస్మృ

(శ్రుతిస్మృతిప్రవర్తనప్రకారః)

తికర్తారః — తత్ర మునిభిస్సహ వ్యాసేన ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మన్వన్తరే ధర్మాః
కృతత్రేతాదికే యుగే ॥ సర్వే ధర్మాః కృతాద్యుక్తాః సర్వే నష్టాః కలౌ యుగే।
చాతుర్వర్ణ్యసమాచారం కేచిత్సాధారణం విదుః ॥ చతుర్ణామపి వర్ణా
నాం కర్తవ్యం ధర్మకోవిదైః । బ్రూహి ధర్మస్వరూపం తు స్థూలం సూక్ష్మం
చ విస్తరాత్ । ఇతి పృష్టస్సన్ ॥ వ్యాసవాక్యావసానే తు మునిముఖ్యైః పరాశ
రః । శృణు పుత్ర ప్రవక్ష్యామి శృణ్వన్తు మునిపుఙ్గవాః ॥ కల్పే కల్పే క్షయో
త్పత్త్యాం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః । శ్రుతిస్మృతిసదాచారనిర్ణేతారస్తు స
ర్వదా ॥ న కశ్చిద్వేదకర్తా చ వేదస్మర్తా చతుర్ముఖః । తథైవ ధర్మం స్మర
తి మనుః కల్పాన్తరాన్తరే ॥ * ॥ ఇతి ప్రాహ । తదేవమ్ - వేదస్తావద
నాదిః, తతో ధర్మస్మరణస్య, బ్రహ్మోద్యుపదేశపరమ్పరాయాతస్య క
ర్తారో మన్వాదయః ॥ ఏతదుక్తం భవతి - కల్పాదౌ చతుర్ముఖం సృష్ట్వాఽణ్డ
మధ్యే తస్మై వేదాన్ విష్ణురుపదిశతి । తతో బ్రహ్మా వేదశబ్దేభ్య ఏవ చాతు
ర్వర్ణ్యకృత్యజాతం సృజతి । ఏవం చతుర్ముఖోపదిష్టం మన్వాదయః
కల్పాన్తరేషు తమేవ ధర్మం స్మృత్వా లోకానుగ్రహార్థం ధర్మశాస్త్రం కు
ర్వన్తీతి ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ వేదో హి భగవానేష సర్వప్రళయవర్జితః ।
అచిన్త్యస్సర్వభూతానాం ధర్మశాస్త్రం తతోఽభవత్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురా
ణే — ॥ శ్లో ॥ నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్ । వే
దశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ॥ * ॥ అన్యత్ర చ — ॥ శ్లో ॥ న జా
తు విచికిత్సేత ధర్మశాస్త్రం ద్విజోత్తమః । తస్య ధర్మప్రమాణత్వాద్వేదాద్ధ

(స్మృతిప్రణేతారః)

ర్మో హి నిర్బభౌ ॥ * ॥ మన్వాదీనాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ మన్వత్రి
విష్ణుహారీత యాజ్ఞవల్క్యోశనాఙ్గిరాః । యమాపస్తమ్బసంవర్తాః కాత్యా
యనబృహస్పతీ ॥ పరాశరవ్యాసశఙ్ఖలిఖితా దక్షగౌతమౌ । శాతాతపో వ
సిష్ఠశ్చ ధర్మశాస్త్రప్రయోజకాః ॥ ప్రచేతా నారదో యోగీ బోధాయనపి

తామహా । సుమన్తుఃకాశ్యపోబభ్రుః పైఠీనోవ్యాఘ్రఏవచ ॥ సత్యవ్రతో భరద్వాజో గార్గ్యః కార్ష్ణాజినిస్తథా । జాబాలిర్జమదగ్నిశ్చలోకాక్షిర్బ్రహ్మసమ్భవః ॥ ఇతి ధర్మ ప్రణేతారః షట్త్రింశదృషయస్స్మృతాః । అష్టాశీతిసహస్రాణి మునయో గృహమేధినః ॥ పునరావర్తినో బీజభూతా ధర్మ

(సదాచారనిరూపణమ్)

ప్రవర్తకాః ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణపరఃపుమాన్ । విష్ణురారాధ్యతేపన్థా నాన్యస్తత్తోషకారకః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వేదాధ్యయనహీనోపిశ్రద్ధధానోజితేన్ద్రియః । ఆచారయుక్తో విప్రస్తు పుణ్యాంగతిమవాప్నుయాత్ । శ్రౌతంకర్మనచేచ్ఛక్తః కర్తుం స్మార్తం సమాచరేత్ ॥ తత్రాప్యశక్తఃకరణే సదాచారం లభేద్బుధః । నజాతిర్నకులంతాత నస్వాధ్యాయోనచశ్రుతమ్ । కారణాని ద్విజత్వస్య వృత్తమేవతుకారణమ్ ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ సర్వాగమానామాచారః ప్రథమం పరికల్ప్యతే । ఆచారప్రభవో ధర్మో ధర్మస్య ప్రభురచ్యుతః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థధర్మమాశ్రిత్య యోధర్మంన సమాచరేత్ । సయాతి నరకం ఘోరం తస్మాద్ధర్మం సమాచరేత్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీమాత్రసారోపి వరో విప్రస్సుయన్త్రితః । నాయన్త్రితశ్చతుర్వేదీ సర్వాశీ సర్వవిక్రయీ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శో ॥ వృత్తం యత్నేన సంరక్షేద్విత్తమేతిచ యాతిచ । అక్షీణోవిత్తతఃక్షీణో వృత్తతస్తు హతోహతః ॥ * ॥ సదాచారహీనోహతః , ధర్మకృత్యేషుబహిష్కృత ఇత్యర్థః । అత ఏవ తదభావే దోషమాహపరాశరః --- ॥ శో ॥ చతుర్ణామపివర్ణానామాచారోధర్మపాలనమ్ । ఆచారభ్రష్టదేహానాం భవేద్ధర్మః పరాఙ్ముఖః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణేచ — ॥ శ్లో ॥ సముల్లఙ్ఘ్య సదాచారం కశ్చిన్నాప్నోతి శోభనమ్ । ఇత్యాహ భగవానౌర్వో మైత్రేయపరిపృచ్ఛతే ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ధిగ్జన్మాచారరహితం జన్మధిఙ్మానవర్జితమ్ । శూద్రేపి దృశ్యతేవృత్తంభ్రా

హ్మణే నతుదృశ్యతే ॥ శూద్రోఽపిబ్రాహ్మణో జ్ఞేయో బ్రాహ్మణశ్శూద్రప
వసః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సదాచారేణ దేవత్వమృషిత్వంచ త
థైవచ । ప్రాప్నువన్తి కుయోనిత్వం మనుష్యాస్తద్విపర్యయే ॥ * ॥ బృ
హస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ శౌర్యవీర్యార్థరహిత స్తపోజ్ఞానవివర్జితః । ఆచార
హీనఃపుత్రస్తుమాత్రోచ్చారసమః స్మృతః ॥ * ॥ శౌర్యాదిరహితః క్షత్రి
యపుత్రః, అర్థరహితో వైశ్యపుత్రః, తపోజ్ఞానరహితో బ్రాహ్మణపుత్రః,
బ్రాహ్మణాదీనాం శుశ్రూషారహితశ్శూద్రపుత్ర ఇతివివేకః । అనేనము
ముక్షూణామపి వర్ణాశ్రమాచారోఽనుష్ఠేయ ఇతి సిద్ధమ్; అన్యథాప్రత్య
వాయస్మరణాత్ । యదగాయిభగవతా గీతాచార్యేణ — ॥ శ్లో ॥ యశ్శా
స్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః । నససిద్ధిమవాప్నోతి నసుఖం నప
రాంగతిమ్ ॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ । జ్ఞా
త్వాశాస్త్రవిధానోక్తంకర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ * ॥ అన్యత్ర స ఏవాహ —
॥ శ్లో ॥ వర్ణానామాశ్రమాణాంచ మర్యాదా యామయాకృతా । తాం
యే సమనువర్తన్తే ప్రసాదస్తేషు మేభవేత్ ॥ తస్మాత్సంసారిణాం పుంసాం
మత్ప్రసాదంవినా క్వచిత్ । నిఃశ్రేయసకరంనాన్యద్బుధ్యస్వ కమలా
సన ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిః స్మృతిర్మమైవాజ్ఞా యస్తా
ముల్లఙ్ఘ్య వర్తతే । ఆజ్ఞాచ్ఛేదీ మమద్రోహీ మద్భక్తోఽపి నవైష్ణవః ॥ * ॥
అనుష్ఠానప్రకారంచ స ఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ ఏతాన్యపితు కర్మాణి సఙ్గం
త్యక్త్వాఫలానిచ । కర్తవ్యానీతి మేపార్థ నిశ్చితంమతముత్తమమ్ ॥ * ॥ ఇతి,
ఫలసఙ్గకర్తృత్వత్యాగపూర్వకం కేవలంవిహితత్వాత్, భగవత్కైఙ్క
ర్యబుద్ధ్యాఅనుష్ఠేయమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అనాశ్రితఃకర్మఫలంకార్యంకర్మ
కరోతియః । ససంన్యాసీచ యోగీచననిరగ్నిర్నచాక్రియః ॥ * ॥ ఇతి । తస్మా
న్ముముక్షోరపి కామ్యనిషిద్ధకర్మణీ త్యాజ్యే । నిత్యంతు క్వచిత్ఫలశ్రవణేఽపి
తత్త్యాగపూర్వకం స్వతన్త్రాజ్ఞాసిద్ధత్వేన కార్యమేవేతి సిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥
నియతస్యతుసంన్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే । మోహాత్తస్యపరిత్యాగస్తా

(సదాచారపరిత్యాగే ప్రత్యవాయః)

షః సః పరికీర్తితః ॥ ఇతి గీతత్వాత్ । తథా లక్ష్మీతన్త్రే చ — ॥ శ్లో ॥ య
థాహి వల్లభో రాజ్ఞో నదీం రాజ్ఞా ప్రవర్తితామ్ । లోకోపయోగినీం రమ్యాం
బహుసస్యవివర్ధినీమ్ ॥ లఙ్ఘయఞ్ఛూలమారోహేదనపేక్షోఽపి తాం ప్రతి ।
ఏవం విలఙ్ఘయన్మర్త్యో మర్యాదాం వేదనిర్మితామ్ ॥ ప్రియోఽపి న ప్రియోఽ
సౌ మే మదాజ్ఞావ్యతివర్తనాత్ । ప్రియాయ మమ విష్ణోశ్చ దేవదేవస్య
శార్ఙ్గిణః ॥ సంరక్షణాయ ధర్మాణాం పాలనాయ కులస్య చ । లోకసంర
క్షణార్థాయ మర్యాదాస్థాపనాయ చ ॥ మనీషీ వైదికాచారం మనసాపి న
లఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ శ్రీవారాహే చ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్స్మృతిర్మమైవా
జ్ఞా తాముల్లఙ్ఘ్య యజంశ్శుభే । సర్వస్వేనాపి మాం దేవి నాప్నోత్యా

(కర్మభేద నిరూపణమ్)

జ్ఞా విఘాతకృత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానస్య ద్వి
విధౌ జ్ఞేయౌ పన్థానౌ శ్రుతిచోదితౌ । అనుష్ఠితౌ తౌ విద్వద్భిః ప్రవర్తకని
వర్తకౌ ॥ వర్ణాశ్రమోక్తం కర్మైవ కామసఙ్కల్పపూర్వకమ్ । ప్రవ
ర్తకం భవేదేతత్పునరావృత్తిహేతుకమ్ ॥ కర్తవ్యమితి విధ్యుక్తం కామస
ఙ్కల్పవర్జితమ్ । యేన యత్క్రియతే సమ్యగ్జ్ఞానయుక్తం నివర్తకమ్ ॥
ప్రవర్తకం హి సర్వత్ర పునరావృత్తిహేతుకమ్ । నివర్తకం హి పురుషం
నివర్తయతి జన్మతః ॥ సంసారభీరుభిస్తస్మాద్విధ్యుక్తం కామవర్జితమ్ । విధి
వత్కర్మ కర్తవ్యం జ్ఞానేన సహ సర్వదా ॥ న దేహినాం యతశ్శక్యం కర్తుం
కర్మాణ్యశేషతః । తస్మాదామరణాద్వైధం కర్తవ్యం యోగినా సదా ॥ * ॥
శ్రీగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ నహి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేష
తః ॥ * ॥ ఇతి । ఆచారహీనస్య వేదశాస్త్రాదికం కార్యకరం న భవతీ

(ఆచారహీనస్య అనర్థప్రాప్తిః)

త్యాహ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా యద్యప్యధీతా
స్సహ షడ్భిరఙ్గైః । ఛన్దాంస్యేనం మృత్యుకాలే త్యజన్తి నీడం శకున్తా ఇవ జాత

పక్షాః ॥ కపాలస్థం యథాతోయం శ్వధృతంచ తథాపయః । దుష్టంస్యాత్స్థానదోషేణ వృత్తహీనేతథాశ్రుతమ్ ॥ బ్రాహ్మణస్యతు దేహోఽయం నోపభోగాయకల్పతే । ఇహ క్లేశాయ మహతె ప్రేత్యానన్తసుఖాయవై ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాంనరః పతనమృచ్ఛతి ॥ *॥ రత్నావళ్యాంచ — ॥ శ్లో ॥ శుచింరక్షన్తి దేవాశ్చ రక్షన్తి పితరశ్శుచిమ్ । శుచేర్బిభ్యన్తి రక్షాంసి యేచాన్యే దుష్టచారిణః ॥ * ॥ మనుః —

(సదాచారానుక్రమః)

॥ శ్లో ॥ అర్థకామేష్వసక్తానాం ధర్మజ్ఞానం విధీయతే । ధర్మం జిజ్ఞాసమానానాం ప్రమాణం ప్రథమం శ్రుతిః ॥ ద్వితీయం ధర్మశాస్త్రంతు తృతీయంలోకసంగ్రహః । ఆచారాచ్చ స్మృతిం జ్ఞాత్వా స్మృతేశ్చ శ్రుతికల్పనా ॥ శ్రుతిస్తువేదోవిఖ్యాతో ధర్మశాస్త్రంతు వైస్మృతిః ॥ * ॥ ఇత్యాది । సదాచారస్యాపి మూలం స్మృతిః । స్మృతేర్మూలం శ్రుతిః । శ్రుతిస్తు స్వయంభూః । తథాసతి శ్రుతిస్మృత్యవిరుద్ధ ఏవాచారః ప్రమాణమ్, నాన్యథేతి మన్తవ్యమ్ । ఏవం నిజధర్మానుష్ఠానేనాన్తరాళిక ఫలాన్యపి సిధ్యన్తీత్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ యథేక్షుహేతోస్సలిలం నిషేచితం తృణాని వల్లీరపిచ ప్రసిఞ్చతి । ఏవంనరోధర్మపథేన వర్తయన్యశశ్చకామాంశ్చవసూనిసోఽశ్నుతే ॥ * ॥ ఏవమాచారయుక్తానాం

(మనుష్యతారతమ్యనిరూపణమ్)

శ్రుతిస్మృతిభిః శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాదితమఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ భూతానాం ప్రాణినః శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాం బుద్ధిజీవినః । బుద్ధిమత్సునరాశ్శ్రేష్ఠా నరేషు బ్రాహ్మణాః స్మృతాః ॥ బ్రాహ్మణేషుచ విద్వాంసో విద్వత్సు కృతబుద్ధయః । కృతబుద్ధిషు కర్తారః కర్తృషు బ్రహ్మవేదినః ॥ బ్రహ్మవిద్భ్యః పరంనాస్తి నభూతం నభవిష్యతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సర్వస్య ప్రభవో విప్రాః శ్రుతాధ్యయనశాలినః । తేభ్యః క్రియాపరాః

శ్రేష్ఠాస్తేభ్యోఽప్యధ్యాత్మవిత్తమాః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసంధత్తే సధర్మం వేద నేతరః ॥ హతం జ్ఞానం క్రియాహీనం హతాస్త్వజ్ఞానినః క్రియాః । అపశ్యన్నన్ధకో దగ్ధః పశ్యన్నపిచ పఙ్గుకః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ఆచారః పరమో ధర్మ ఆచారః పరమా గతిః । ఆచారయుక్తో విప్రస్తు పుణ్యాం గతిమవాప్నుయాత్ ॥ వేదాభ్యాసస్తపో జ్ఞానమిన్ద్రియాణాంచ నిగ్రహః । అహింసా గురుసేవా చ నిశ్శ్రేయసకరః పరః ॥.

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్

(అథాహ్నికముచ్యతే)

ఆహ్నికం నామ, అహ్నిభవం సచ్చరిత్రమ్, తచ్చ సంగ్రహేణోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ కల్యోద్బోధోఽచ్యుతాఙ్ఘ్రిస్మరణముషసిచ స్నానమర్ఘ్యం జపోఽగ్న్యాహోమశ్చ బ్రహ్మయజ్ఞో హితభజనమథ స్నానమధ్యాహ్నకృత్యే । విష్ణ్వర్చా వైశ్వదేవం మఖవిధిరశనం సత్ప్రబన్ధానుసన్ధా సన్ధ్యాహోమార్చనాన్నం శ్రుతిమననమితి ప్రత్యహం సచ్చరిత్రమ్ ॥.

ప్రాతరుత్థానవిధిః

అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్థాయ ధర్మార్థావనుచిన్తయేత్ । కాయక్లేశాంశ్చ తన్మూలాన్వేదతత్త్వార్థమేవచ ॥ వేదతత్త్వార్థః - పరమాత్మా ॥ * ॥ శాణ్డిల్యశ్చ — ॥ శో ॥ ఉచ్చైస్స్వరేణ యోగాత్తు మిచ్ఛేత్ స్తోత్రైరనన్యధీః । వాసుదేవాది దేవానాం నామసంకీర్తనం చరేత్ ॥ ప్రాపుర్భావగణంచాపి సంస్మరేత్సర్వసిద్ధయే । కీర్తయేత్తద్గుణాన్భక్త్యా పరమార్థవిచేష్టితాన్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తఉత్థాయ చిన్తయేదాత్మనో హితమ్ ॥ ధర్మార్థకామాంత్స్వేకాలే యథాశక్తినహాపయేత్ ॥ * ॥ అత్రగౌతమః — నపూర్వాహ్ణమధ్యాహ్నాపరాహ్ణాన్ నఫలాన్ కుర్యాద్యథాశక్తి ధర్మార్థకామేభ్యః

భృగుః ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తే నిద్రాం చ కురుతే సర్వదా తు యః । అశుచిం తం విజానీయాదనర్హం సర్వకర్మసు ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తే యా నిద్రా సా పుణ్యక్షయకారిణీ । తాం కరోతి తు యో మోహాత్పాదకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ రాత్రేస్తు పశ్చిమో యామో ముహూర్తో బ్రాహ్మ ఉచ్యతే । తతః పూర్వం సముత్తిష్ఠేద్ధరిర్హరిరితి బ్రువన్ ॥ ఉత్తిష్ఠంశ్చిన్తయ హరిం వ్రజంశ్చిన్తయ కేశవమ్ । భుఞ్జంశ్చిన్తయ గోవిందం స్వపంశ్చిన్తయ మాధవమ్ ॥ ఉత్థాయ తస్మాచ్ఛయనాత్పాదౌ ప్రక్షాళ్య వాగ్యతః । ఆచమ్య సంస్పృశేద్భూమిం మన్త్రమేతం సముచ్చరన్ ॥ మం ॥ సముద్రమేఖలే దేవి పర్వతస్తనమణ్డలే । విష్ణుపత్ని నమస్తుభ్యం పాదస్పర్శం క్షమస్వ మే ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ

॥ మూత్రపురీషోత్సర్గవిధిః ॥

పశ్చిమే యామే రాత్రేరాచమ్య చోదకమ్ । వాచం నియమ్య యత్నేన ష్ఠీవనోచ్ఛ్వాసవర్జితః । అన్తర్ధాయ తృణైర్భూమిం శిరః ప్రావృత్య వాససా ॥ కుర్యాన్మూత్రపురీషే తు శుచౌ దేశే సమాహితః ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ తత ఉత్థాయ శయనాన్నదీతీరమథాపి వా । తటాకతీరమభ్యేత్య దూరం గత్వా భువోఽన్తరమ్ ॥ యజ్ఞోపవీతం కర్ణే తు దక్షిణే తు నిధాయ చ । కృత్వాఽవకుణ్ఠనం విప్ర ఉత్తరీయేణ వాససా ॥ పవిత్రం దక్షిణే కర్ణే కృత్వా శుచిధరాతలే ॥ శుష్కపత్రదళచ్ఛన్నే విణ్మూత్రే తు విసర్జయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ అయజ్ఞీయైరనార్ద్రైశ్చ తృణైస్సంచ్ఛాద్య మేదినీమ్ । ఘ్రాణాస్యే వాససాఽఽవేష్ట్య మలమూత్రే త్యజేద్బుధః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ తిరస్కృత్యోచ్చరేత్ కాష్ఠంలోష్ఠం పర్ణతృణాని వా । నియమ్య ప్రయతో వాచం సంవీతాఙ్గోఽవకుణ్ఠితః ॥ తిరస్కృత్య - సంచ్ఛాద్య, సంవీతాఙ్గః - వస్త్రేణాచ్ఛాదితదేహః, ॥ శ్లో ॥ పురీషమూత్రోత్సర్గం తు దివా కుర్యాదుదఙ్ముఖః । దక్షిణాభిముఖో రాత్రౌ సంధ్యయోస్తు యథా దివా ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ దివా సం

ధ్యాసు కర్ణస్థబ్రహ్మసూత్ర ఉదఙ్ముఖః । కుర్యాన్మూత్రపురీషే తు రాత్రౌ చేద్దక్షిణాముఖః ॥ * ॥ తదేవమ్ - ఉచ్చరేద్దక్షిణాముఖః, ఉదఙ్ముఖో మూత్రం కుర్యాదిత్యాపస్తమ్బవచనం, మన్వాదిస్మృత్యవిరోధాయ తస్సమానార్థం సమర్థనీయమ్ । హారీతః — ॥ శ్లో ॥ అప్రావృతశిరా యస్తు విణ్మూత్రం విసృజేద్ద్విజః । తచ్ఛిరశ్శతధా భూయాదితి దేవాశ్శపన్తి తమ్ ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ నోర్ధ్వం నాధో న తిర్యక్చ కించిద్వీక్షేత బుద్ధిమాన్ । నభోభూమ్యన్తరం పశ్యేత్కృత్వా మూర్ధ్న్యుపవీతకమ్ ॥*॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ నక్షత్రజ్యోతిరారభ్య సూర్యస్యోదయనం ప్రతి । ప్రాతస్సన్ధ్యేతి తాం ప్రాహుః శ్రుతయో మునిసత్తమాః ॥ తతః పూర్వం సముత్థాయ ప్రాచీమేవోపనిష్క్రమేత్ । ఉదీచీం ప్రాగుదీచీం వా శౌచాచారక్షమాం దిశమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ ఆరాచ్చావసథాన్మూత్రపురీషే కుర్యాద్దక్షిణాం దిశం, దక్షిణాపరాం వా ఇతి । గత్వేతి శేషః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దూరాదావసథాన్మూత్రం దూరాత్పాదావనేజనమ్ । ఉచ్ఛిష్టాన్ననిషేకం చ దూరాదేవ సమాచరేత్ ॥ నాన్యదిత్తశ్చరంతిష్ఠన్నస్పృశేత్పాణినా శిరః । న బ్రూయాన్న దిశః పశ్యేద్విణ్మూత్రోత్సర్జనే బుధః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సజలం భాజనం స్థాప్య మృత్తికాం చ పరీక్షితామ్ । కుర్యాన్మూత్రపురీషే తు నాన్యథా శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆదాయ దణ్డవస్త్రాది గృహీత్వా చ కమణ్డలుమ్ । ప్రావృతశ్ఛన్నమూర్ధా చ కర్మారమ్భపరో వ్రజేత్ ॥ గ్రామాద్బహిర్వినిర్గత్య విసృజేత్సహచారిణః ॥ * ॥ సహచారిణః - మూత్రపురీషాణి, బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఫాలకృష్టే జలే చిత్యాం వల్మీకే గిరిమస్తకే । దేవాలయే నదీతీరే దర్భపృష్ఠే తు శాద్వలే ॥ ఛాయాయాం వృక్షమూలే వాపి విణ్మూత్రే న త్యజేద్బుధః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ న తు మేహేన్నదీచ్ఛాయావర్త్మగోష్ఠామ్బుభస్మసు । న ప్రత్యగ్న్యర్కగోసోమసన్ధ్యామ్బుస్త్రీద్విజన్మనామ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ దేవాలయే ముఖ

స్థానే శ్మశానాచలవారిషు । తటాకాబ్ధినదీతీర వృక్షచ్ఛాయాసు భస్మసు ॥ గోష్ఠే సస్యచయే శ్వభ్రే సురాలయోషరేషు చ । నత్యజేన్మలమూత్రే తు స్థానేష్వేతేషు బుద్ధిమాన్ ॥ * ॥ ప్రశస్తగ్రహణాచ్చ ఛత్రాదిచ్ఛాయాసు న దోషః ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యగ్నిం ప్రతిసూర్యంచ ప్రతిసోమోదకద్విజాన్ । ప్రతిగాం ప్రతిసంధ్యాంచ ప్రజ్ఞా నశ్యతి మేహతః ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ నవాయ్వగ్నివిప్రాదిత్యాపోదేవతాగాశ్చ ప్రతిపశ్యన్వా మూత్రపురీషామేధ్యాన్యుదస్యేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యాదిత్యంన మెహేత నపశ్యేదాత్మనశ్శకృత్ । దృష్ట్వాఽఽదిత్యం నిరీక్షేత గామగ్నిం బ్రాహ్మణంతు వా ॥ గృహీతోదకపాత్రశ్చేత్కుర్యాన్మూత్రపురీషకే । తత్తోయం మూత్రతుల్యం స్యాత్పీత్వా చాన్ద్రాయణంచ రేత్ ॥ తుషాఙ్గారకపాలాని దేవతాయతనానిచ । రాజమార్గశ్మశానాది క్షేత్రాణిచ జలానిచ ॥ నోపరుద్ధోపి సేవేత ఛాయాం దృశ్యం చతుష్పథమ్ ॥ ఉదకం చోదకాన్తంచ పన్థానంచ వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నసోపానన్మూత్రపురీషే కుర్యాత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ వా ॥ నచత్వరోపద్వారమార్గగృహే మూత్రపురీషె కుర్యాత్, నగోమయే, నగోష్ఠే, నసస్యపూర్ణే, నయజ్ఞభూమిషు, నయాజ్ఞీయానాం వృక్షాణామధస్తాత్, నాకాశే, ఇతి ॥ * ॥ యత్తు దేవలోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ సదైవోదఙ్ముఖః ప్రాతస్సాయాహ్నే దక్షిణాముఖః । విణ్మూత్రే వాచరేన్నిత్యం సన్ధ్యాసు పరివర్జయేత్ ॥ ఇతి, తన్నిరుద్ధేతరవిషయమ్ । న వేగం ధారయేన్నోపరుద్ధః క్రియాం కుర్యాద్యావద్వేగం ధారయతి తావదప్రయతః స్యాత్, ఇతి చరకస్మరణాత్ । యచ్చ మనూక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ ఛాయాయామన్ధకారే వా రాత్రావహని వా ద్విజః । యథాసుఖముఖః కుర్యాత్ప్రాణబాధాభయేషు చ ॥ * ॥ ఇతి, తన్నీహారాద్యన్ధకారజనితదిఙ్మోహనవిషయమ్ । యదపి యమోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యఙ్ముఖస్తు పూర్వాహ్ణే హ్యపరాహ్ణే ప్రాఙ్ముఖస్తథా । ఉదఙ్ముఖస్తు మధ్యాహ్నే నిశాయాం దక్షిణాముఖః ॥ ఇతి, తజ్జలాద్యభిముఖ్యవిషయమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః ।

॥ శ్లో ॥ నసత్త్వేషు చగర్తేషు నగచ్ఛన్నాపిచస్థితః । నోషరేనచసస్యేషు నకుష్టాషు మలంత్యజేత్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణ్వాలయెషు పరిత శ్శృతదణ్డాద్బహిర్గమనే । విణ్మూత్రకరణంకుర్యాత్తోరణాద్బహిరథాపివా ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ వ్యాయామోద్వర్తనం నిద్రాంస్నానపానాని భోజనమ్ । క్రీడార్థం మైథునం ద్యూతం యః కుర్యాత్తు సురాలయె ॥ నరకాన్ననివర్తేత యావచ్చన్ద్రదివాకరౌ । విధిస్థానేషు సర్వేషు విణ్మూత్రాణి నకారయెత్ ॥ దశవర్షాదతిక్రాన్తౌ యథాకామంచరేద్యది । విణ్మూత్రకరణే బ్రహ్మన్ పతితోనాత్రసంశయః ॥ అజ్ఞానేనతువిప్రేణ విణ్మూత్రకరణం యది । సవినాశంవ్రజేత్సద్యః కుప్యతేభగవాన్హరిః॥ సమీపేమన్దిరస్యాపి శకృన్మూత్రం కరోతియః । సమూత్రగర్తే నిపతెద్యావదాభూతసంప్లవమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ మలమూత్రం త్యజేద్యస్తు విస్మృత్యైవోపవీతధృక్ । తత్సూత్రంతు పరిత్యజ్య దద్యాదన్యన్నవం పునః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వామూత్రంపురీషంవాయదానైవోదకం భవేత్ । స్నాత్వా లబ్ధోదకః పశ్చాత్సచేలంతు విశుధ్యతి ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ అనుదక మూత్రపురీషకరణే సచేలస్నానం, మహావ్యాహృతిభిర్హోమః ॥ * ॥ జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం కృత్వా ద్రవవస్త్రస్తు విణ్మూత్రంకురుతేయది । ప్రాణాయామత్రయంకృత్వా పునస్స్నానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ నపర్ణలోష్టాదిభిర్మూత్రపురీషాపకర్షణం కుర్యాత్ ॥ దేవలః ॥ — ॥ శ్లో ॥ ధృతోర్ధ్వమేహనోవస్త్రముత్ క్షిప్యప్రయతముత్థితః । ఆశౌచాన్నోత్సృజేచ్ఛిశ్నం ప్రస్రావోచ్చారయోరపి ॥ * ॥ యతిధర్మసముచ్చయె — ॥ శ్లో ॥ స్నానేచావశ్యకేనైవ భోజనే జపకర్మణి । స్వాధ్యాయేనైవ నిద్రాయాముపదణ్డేనబన్ధయేత్ ॥ వా ॥ ఉపదణ్డాభావె నిధానస్థలే చాశుద్ధేః శేషస్తత్రైవోక్తః ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డముపవీతంచ శిఖావద్బిభృయాద్యతిః । కుర్యాన్మూత్రపురీషేతు త్రిదణ్డరహితోయతిః ॥ ఇతి .

అథ శౌచవిధిః

భరద్వాజః --- ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ వామహస్తేన గృహీతోర్ధ్వగ
మేహనమ్ । శౌచదేశమథాభ్యేత్య కుర్యాచ్ఛౌచం మృదాఽమ్బుభిః ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ తీర్థే శౌచం న కుర్వీత కుర్వీతోద్ధృత్య వారిణా ।
మృత్తికా వారిశౌచాన్యా విజ్ఞేయా పరిచారకా ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయా
మ్ — యదా కథంచిదప్యుద్ధరణం న సమ్భవతి, తదా విశేషమాహ వివ
స్వాన్ ॥ శ్లో ॥ అరత్నిమాత్రం జలం త్యక్త్వా కుర్యాచ్ఛౌచమనుద్ధృతే ।
పశ్చాత్తచ్ఛోధయేత్తీర్థమన్యథా న శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ తీర్థమ్ - శౌచస్థ
లమ్, యదాహ ఋశ్యశృఙ్గః — ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్ దేశే కృతం శౌచం వారి
ణా తం తు శోధయేత్ । అశుద్ధిస్తు భవేత్తావన్మృత్తికాం యో న శోధయేత్ ॥ * ॥
భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ నదీనదతటాకేషు వాపీకుణ్డప్రదేశేషు చ । నిర్ఝ
రే దేవఖాతేషు ద్విజః శౌచం న కారయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆ
హరేన్మృత్తికాం విప్రః కూలాత్ససికతాం తు వా । నాఖుకృష్టాన్న వల్మీకా
త్పాంసులాన్న చ కర్దమాత్ ॥ న మార్గాన్నోషరాన్నైవ శౌచశిష్టాత్పర
స్య చ । ఏతాస్తు వర్జయేన్నిత్యం వృథా శౌచం హి తత్స్మృతమ్ ॥ వాపీకూపత
టాకేషు నాహరేద్బాహ్యమృత్తికామ్ । అన్తర్జలగతాం గ్రాహ్య పరతో
మణిబన్ధనాత్ ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే --- ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకే
షు నాన్యతో మృదమాహరేత్ । అరత్నిమాత్రాద్గృహ్ణీయాజ్జలే వా మణి
బన్ధతః ॥ పూర్వం జలేన ప్రక్షాళ్య మృదా పశ్చాత్తతోఽమ్బుభిః । ఏవం
ద్వాదశకృత్వస్తు గుదశౌచం సమాచరేత్ ॥ ప్రథమా ప్రసృతిర్జ్ఞేయా
ద్వితీయా చ తదర్ధికా । ఉత్తరోత్తరతస్సర్వా ద్వితీయేవ తథా బుధైః ॥ ద
శకృత్వో వామహస్తం సప్తకృత్వః కరావుభౌ । సంయోజ్య చైవం ప్రక్షా
ళ్య సకృచ్ఛౌచం సమాచరేత్ ॥ పఞ్చకృత్వః కరౌ క్షాళ్య మృదాఽఽమల
కమాత్రయా । త్రిఃకృత్వో లిఙ్గశౌచం చ హస్తౌ క్షాళ్య పదద్వయమ్ ॥
సంయోజ్య త్రిర్మృదా క్షాళ్య క్షాళయేచ్ఛౌచభూతలమ్ ॥ * ॥ యమః -

॥ శ్లో ॥ ఆపద్గతోవినాతోయం శారీరంయోనిషేవతే । ఏకాహంక్షపణం కృత్వా సచేలం స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ అనేనైవాభిప్రాయేణ స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ రేతోమూత్రపురీషేషు ఉత్సర్జనఉపస్థితే । అకృతాచమనోవిప్రస్తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ * ॥ రేతోమూత్రపురీషేషు, కస్యచిదుత్సర్జనే జలాభావే, అకృతాచమనశ్చేత్ - అకృతశౌచశ్చేత్, ఆసూర్యదర్శనాత్తిష్ఠేదిత్యర్థః । భగవచ్ఛాస్త్రేఽపి — ॥ శ్లో ॥ ఊరుద్వయాన్తరస్థేన సవ్యేనక్షాళయేద్గుదమ్ । బహిర్జానుస్థితేనామ్భో దేయం దక్షిణపాణినా ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఆశౌచాన్నాస్పృజేచ్ఛిశ్నంప్రస్రావోచ్చారయోరపి ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ చిరంనోపవిశేన్నాతిపీడయేన్నార్థవైశసమ్ । గృహీతశిశ్నశ్చోత్థాయసంశిష్ట్వాక్షాళనావధి ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీయతిశ్చైవనాన్తర్లిఙ్గం విశోధయేత్ । అన్తర్లిఙ్గస్యశౌచేన తయోశ్చాన్ద్రాయణంస్మృతమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ సవ్యహస్తేన గృహీత్వాచోర్ధ్వమేహనమ్ । శౌచదేశమథాగత్య శౌచం కుర్యాన్మృదాఽమ్బుభిః ॥ కుర్వీతైవం దివాశౌచం రాత్రౌ తస్యార్ధముచ్యతే । అశక్తస్యయథాశక్తి శౌచముక్తంతథాఽధ్వని ॥ యోషితాముక్తశౌచార్ధంశూద్రాణామప్యుదీరితమ్ । ఏవంశౌచవిధిః ప్రోక్తో ద్విజానాంశుద్ధిహేతవే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏతచ్ఛౌచం గృహస్థానాం ద్విగుణంబ్రహ్మచారిణామ్ । త్రిగుణంతువనస్థానాం యతీనాం తుచతుర్గుణమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఏట్శౌచం ప్రథమంకుర్యాన్మూత్రశౌచమతః పరమ్ । పాదశౌచంతతః కుర్యాత్కరశౌచమతః పరమ్ ॥ ఏవంశౌచంపురాకృత్వా సకృచ్ఛౌచం పునశ్చరేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ద్వేలిఙ్గే మృత్తికేదేయే పఞ్చాపానే కరేదశ । ఉభయోస్సప్తదాతవ్యామృదశ్శుద్ధిమభీప్సతా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాంలిఙ్గేమృదందద్యాద్వామహస్తేతుమృత్త్రయమ్ । ఉభయోర్హస్తయోర్ద్వేతు మూత్రశౌచేప్రచక్షతే ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాలిఙ్గేకరేతిస్రస్సవ్యే

ద్వేహస్తయోద్వయోః । మూత్రశౌచం సమాఖ్యాతం శుక్లేతు ద్విగుణంభవేత్ ॥ * ॥ వివస్వాన్ — ॥ శ్లో ॥ పర్వమాత్రప్రమాణాస్తు లిఙ్గశౌచేమృదఃస్మృతాః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ లిఙ్గేతు మృత్సమాఖ్యాతా త్రిపర్వంపూర్యతేయథా ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ వా ॥ హస్తాదిష్వవదానసమామృత్స్యాదితి । యదా వాలుకాభిశ్శౌచం కుర్యాత్తదా ద్విగుణంకుర్యాదితిభార్గవః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అర్ధప్రసృతిమాత్రాతు ప్రథమామృత్తికాస్మృతా । ద్వితీయాచ తృతీయాచ తదర్ధేనప్రకీర్తితా ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రథమాప్రసృతిర్జ్ఞేయా ద్వితీయాచతదర్ధికా । ఉత్తరోత్తరతస్సర్వా ద్వితీయైవధృతాబుధైః ॥ .

అథ శౌచే దిఙ్నియమః

బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ ఉద్ధృతోదకమాదాయ మృత్తికాం నైవ వాగ్యతః । ఉదఙ్ముఖో దివాశౌచం రాత్రౌ చేద్దక్షిణాముఖః ॥ కుర్యాదితి శేషః । అద్యన్తయోస్తు శౌచానామద్భిః ప్రక్షాళనంస్మృతమ్ । సునిర్ణిక్తే జలం దద్యాన్మృదన్తే జలమేవచ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యావన్నాపైత్యమేధ్యాక్తాద్గన్ధో లేపశ్చతత్కృతే । తావన్మృద్వారిదేయంస్యాత్సర్వాసుద్రవ్యశుద్ధిషు ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ప్రదేయాంవామహస్తస్య పశ్చాద్భాగేతుషణ్మృదః । తిస్రస్తుమృత్తికాదేయాః కృత్వాతు నఖశోధనమ్ ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ తిసృభిశ్చ తథాపాదావాగుల్ఫాన్తం తథైవచ । హస్తావామణిబన్ధాత్తు గన్ధలేపాపకర్షణమ్ ॥ * ॥ పాద్మే పురాణే — ॥ శ్లో ॥ మృత్తికాభిర్ద్వాదశభిర్గుదం షడ్భిశ్చ మేహనమ్ । అన్తరాచాన్తరావాసం హస్తంప్రక్షాళ్య మృజ్జలైః ॥ మృన్మాత్రాభిస్తదన్తేద్వౌ కరౌ ద్వాదశసఙ్ఖ్యయా । విశోధ్యమృజ్జలైర్జఙ్ఘే కటిమూరూచవారిభిః । ప్రత్యేకంమృత్తికామాత్రా చతుష్కేణాభిశోధయేత్ ॥ * ॥ ఏతదుత్సర్గకాలే మలస్పర్శే, అన్యథా కట్యూర్వ్యరుశోధనం నాస్త్యేవ । తథా పారమేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ తిస్రో లిఙ్గే మృదో దేయాః పక్షైకాన్తర

మృత్తికా । పఞ్చ వామకరే దేయాస్తిస్రః పాణ్యోర్ద్వయోస్తథా ॥ మూ
త్రోత్సర్గే శుద్ధిరేషా పురీషస్యాప్యనన్తరమ్ । దశ వామకరే దేయాస్సప్త
తూభయహస్తయోః ॥ పాదయోస్తిసృభిశ్శుద్ధిర్జఙ్ఘాశుద్ధిస్తుపఞ్చభిః । ని
యోజయేత్తథావిప్రః కట్యాం వైసప్తమృత్తికాః ॥ స్వదేహస్వేదదోషఘ్నా
బాహ్యకర్దమశాన్తయే । భక్తానాం శ్రోత్రియాణాంచ వర్షాస్వేవం
ప్రకీర్తితమ్ ॥ * ॥ ద్వాదశమలోపహతస్య శుద్ధిమాహ బోధాయనః —
॥ శ్లో ॥ ఆదదీత మృదః పఞ్చ షట్సుపూర్వేషు శుద్ధయే । ఉత్తరేషుచష
ట్స్వద్భిః కేవలాభిర్విశుధ్యతి ॥ * ॥ మనుస్తు, ఉత్తరేష్వపి కర్ణవిణ్మూ
త్రాదిషు మృజ్జలాభ్యాం శుద్ధిమాహ — ॥ శ్లో ॥ విణ్మూత్రోత్సర్గశుద్ధ్య
ర్థం మృద్వార్యాదేయమర్థవత్ । దైహికానాం మలానాంచ శుద్ధిష్వ
ద్వాదశస్వపి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ మూత్రేత్రిస్రః పాదయోస్తు
హస్తయోస్తిస్రఏవచ । మృదః పఞ్చదశ స్వేతుహస్తాదీనాం విశేషతః ॥
ఏతదాత్మీయమూత్రాదిస్పర్శే శౌచముదాహృతమ్ । ఉత్సర్గకాలాద
న్యత్రపరకీయేష్వపత్యతే ॥ * ॥ దేవలః — మనుష్యాస్థివసాం విష్ఠామా
ర్తవం మూత్రరేతసీ । మజ్జానంశోణితంస్పృష్ట్వాపరస్యస్నానమాచరేత్ ॥
తాన్యేవ స్వానిసంస్పృశ్య ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుధ్యతి ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ పరస్యశోణితస్పర్శే రేతోవిణ్మూత్రజే తథా । చతుర్ణామపి వర్ణా
నాం ద్వాత్రింశన్మృత్తికాఃస్మృతాః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ వా ॥ నాభేరధస్తా
ద్బాహుషుచ కాయికైర్మలైస్సురాభిర్మద్యైర్వోపహతో మృత్తోయైస్త
దఙ్గంప్రక్షాళ్యాచాన్తః శుధ్యేత్ । అన్యత్రోపహతోమృత్తోయైస్తదఙ్గం
ప్రక్షాళ్యస్నానేన, ఇన్ద్రియేషూపహత ఉపోష్యస్నాత్వా పఞ్చగవ్యే
న, దశనచ్ఛదోపహతశ్చేతి ॥ * ॥ మృత్తోయైః - పఞ్చభిరిత్యర్థః । శఙ్ఖః —
॥ శ్లో ॥ మేహనే మృత్తికాస్సప్తలిఙ్గేద్వేపరికీర్తితే । ఏకస్మిన్వింశతర్హస్తే
ద్వయోర్దేయాశ్చతుర్దశ ॥ తిస్రస్తుమృత్తికాదేయాః కృత్వాతు నఖశో
ధనమ్ । తిస్రస్తు పాదయోర్దేయాశ్శౌచకామస్య నిత్యశః ॥ ఏతచ్ఛౌ

చం గృహస్థానాం తథా గురునివాసినాం । ద్విగుణం స్యాద్వనస్థానాం యతీనాం త్రిగుణం భవేత్ ॥ * ॥ మేహనమత్ర ప్రాయః । విష్ణుశ్చాద్దిరె — ॥శ్లో॥ సప్తభిస్తుహ్యదేశే చ శిశ్నం తిసృభిరాచరేత్ । అన్తగాన్తరయోగేన హస్తప్రక్షాళనం చరేత్ ॥ * ॥ పరాం కాష్ఠామాహ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చధా లిఙ్గశౌచం స్యాష్టదశౌచం త్రివేష్టితమ్ ॥ పాదయోర్లిఙ్గవచ్ఛౌచం హస్తయోస్తు చతుర్గుణమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రామలకమాత్రాస్తు గ్రాసా ఇన్దువ్రతేష్మృతాః । తథైవాహుతయస్సర్వాశ్శౌచార్థే యాశ్చ మృత్తికాః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ప్రమాణం శౌచసఙ్ఖ్యాయా నశిష్టైరుపదిశ్యతే । యావత్తు శుద్ధిం మన్యేత తావచ్ఛౌచం సమాచరేత్ ॥ * ॥ విహితసఙ్ఖ్యాసు యావద్గన్ధలేపాపకర్షణం మన్యేతేత్యర్థః । యత్తు దక్షేణోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ న్యూనాధికం న కర్తవ్యం శౌచం శుద్ధిమభీప్సతా । ప్రాయశ్చిత్తేన యుజ్యేత విహితాతిక్రమే కృతే ॥ * ॥ ఇతి తత్సఙ్ఖ్యాయా అర్వాక్ శౌచసమాపనే, గన్ధాద్యనపగమే, వేదితవ్యమ్ ॥ మృత్సఙ్ఖ్యాతాగతస్య స్మరణగతిమాహ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ దేశం కాలం తథాత్మానం ద్రవ్యం ద్రవ్యప్రయోజనమ్ । ఉపపత్తిమవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం సమాచరేత్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఉపవిష్టస్తు విణ్మాత్రం కర్తుం యస్తన్నవిన్దతి । తథాపి పర్యాచ్ఛౌచార్థం స్వస్యశౌచస్యసర్వదా ॥ భుఞ్జానస్య తు విప్రస్య కదాచిత్ప్రస్రవేద్గుదమ్ । ఉచ్ఛిష్టమశుచిత్వం చ తస్య శౌచం కథం భవేత్ ॥ పూర్వం కృత్వా తు శౌచం హి పశ్చాత్స్నానం సమాచరేత్ । తతః కృత్వోపవాసం చ పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ * ॥ అనుపనీతాదివిషయే పితామహః — ॥ శ్లో ॥ నయావదుపనీయన్తే ద్విజాశ్శూద్రాస్తథాఽఙ్గనాః । గన్ధలేపక్షయకరం శౌచమేషాం విధీయతె ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతె — ॥ శ్లో ॥ యద్దివా విహితం శౌచం తదర్ధం నిశి కీర్తితమ్ । తదర్ధమాతురే ప్రోక్తమాతురస్యార్ధమధ్వని ॥ * ॥ ఏతత్సామర్థ్యయుక్తాతురవిషయమ్ ॥ తథా చాదిపురాణే — ॥ శ్లో ॥ దివా

శౌచస్యనిశ్చయార్థం పథపాదం విధీయతే । ఆర్తఃకుర్యాద్యథాశక్తి స్వస్థఃకుర్యాద్యథోదితమ్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ గృహీత్వావామహస్తేన శేఫోగ్రం బాహ్యతశ్చరేత్ । హస్తోద్ధృతైర్జలైశ్శౌచం కుర్యాన్నాన్తర్జలేబుధః ॥ * ॥ బాహ్యతః - జలాద్బహిః । వివస్వాన్ — ॥ శ్లో ॥ అన్యతో౽ధృత్యశౌచాత్పా౽జ్మృగ్గా౽హ్యతదసమ్భవే । అరత్నిమాత్రం జలంత్యక్త్వాకుర్యాచ్ఛౌచమనుద్ధృతే ॥ * ॥ తదసమ్భవే కథం విడుద్ధరణాయోగే భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ధర్మవిద్దక్షిణం హస్తం నాధశ్శౌచేనియోజయేత్ । తథైవవామహస్తేననాభేరూర్ధ్వం నశోధయేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ నాభేరధస్తాత్సకలం క్షాళయేత్సవ్యపాణినా । కుర్యాదాచమనాదీని సర్వాణీతరపాణినా ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ శౌచంతుద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్యమాభ్యన్తరం తథా । మృజ్జలాభ్యాం స్మృతంబాహ్యం భావశుద్ధిస్తథాన్తరమ్ ॥ గఙ్గాతోయేనకృత్స్నేనమృద్భారైశ్చసగోమయైః । ఆమృత్యోర్యాచరంశ్శౌచం భావదుష్టోనశుధ్యతి ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆపద్గతోవినాతోయం శారీరంసన్నిషేవ్యతు । సచేలోజలమాప్లుత్యగామాలభ్యవిశుధ్యతి ॥ * ॥ శారీరమ్ - విణ్మూత్రాది ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ కృతేమూత్రేపురీషేవాభుక్త్వోచ్ఛిష్టే తథైవచ । శ్వాదిస్పృష్టోజపేన్మన్త్రం సహస్రం స్నానపూర్వకమ్ ॥ పలాణ్డులశునస్పర్శే కృతేస్నానంసమాచరేత్ । కృతోచ్చారస్త్వహోరాత్రముచ్ఛిష్టేద్వ్యహమేవచ ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వామూత్రంపురీషం వాయదానైవోదకంలభేత్ । స్నాత్వాలబ్ధోదకఃపశ్చాత్సచేలంతువిశుధ్యతి ॥ విప్రకృష్టేజలే పైఠీనసినోక్తోవిశేషః ॥ శ్లో ॥ మూత్రయిత్వావ్రజన్మార్గే సవాసాజలమావిశేత్ । మహావ్యాహృతిభిర్హోమం కుర్యాదేవం మలోజ్ఝితః ॥ * ॥ అత్రపాద్మే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ దక్షిణేతరహస్తేన గృహీత్వామేహనంద్విజః । దక్షిణేమృత్తికాం హస్తే సముద్ధాయ జలాశయమ్ ॥ ప్రాగుదీచ్యాముదీచ్యాంవా గత్వా శౌచం సమాచరేత్ ॥ * ॥

ఇదం ప్రాగ్గృహీతమృత్తికవిషయమ్, ఉత్సర్గాదూర్ధ్వం తద్గ్రహణే స్నానస్మరణాత్ ॥ తథా దేవలః — ॥ శ్లో ॥ విణ్మూత్రకరణాత్పూర్వమాదద్యాన్మృత్తికాం సదా । ఆదదానస్తు తాం పశ్చాత్సవాసా జలమావిశేత్ ॥ సజలం భాజనంస్థాప్య మృత్తికాం చేతి వ్యాసః ॥ * ॥ అతః పూర్వగృహీతనిక్షిప్త మృద్గ్రహణ పరమేతత్ । జలాశయం గత్వేతి పునర్జలగ్రహణార్థం నతు శౌచార్థమ్ ; తత్ర ప్రాఙ్మృత్తికా గ్రహణ నియమాభావాత్, నాహరేద్బాహ్యమృత్తికామితి నిషేధాచ్చ ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ ఆత్మమూత్రస్పర్శే త్రిస్రోమృదః పాదహస్తాదిషు, స్వామేధ్యస్పర్శే మృదః పఞ్చదశ ; ఏవం పరస్య శోణిత రేతోవిణ్మూత్రస్పర్శే చేతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ శౌచేయత్నస్సదా కార్య స్తన్మూలోహి ద్విజః స్మృతః । శౌచాచారవిహీనస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః ॥ యస్య శౌచేపి శైథిల్యం వృత్తం తస్య పరిక్షతమ్ । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన ద్విజశ్శౌచం సమాచరేత్ ॥

అథాచమనవిధిః

యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అన్తర్జాను శుచౌ దేశ ఉపవిష్ట ఉదఙ్ముఖః । ప్రాగ్వా బ్రాహ్మేణ తీర్థేన ద్విజో నిత్యముపస్పృశేత్ ॥ * ॥ అన్తర్జాను - జాన్వోరన్తరా అరత్నిం కృత్వేత్యర్థః । దేశగ్రహణాత్తీర్థాదేర్నిషేధః । ఉపవిష్ట ఇతి - స్థితప్రహ్వయోః, ఉదక్ప్రాగితి - పశ్చిమదక్షిణయోః, బ్రాహ్మేణేతి - కరాగ్రస్యచ, నిషేధః । నిత్యగ్రహణాదాశ్రమాన్తరే పి । మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మేణ తీర్థేన ద్విజస్సర్వకాలముపస్పృశేదితి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ జఙ్ఘాన్తం జానుపర్యన్తమపి వా చరణద్వయమ్ । కూర్పరాన్తం కరా సమ్యక్ క్షాళయేత్ప్రథమం బుధః ॥ ఉపవిశ్య శుచౌ దేశే ప్రాఙ్ముఖో బ్రహ్మసూత్రధృత్ । బద్ధచూడః కుశకరో ద్విజశ్శుచిరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ సపవిత్రేణహస్తేన కుర్యాదాచమనక్రియామ్ । నోచ్ఛిష్టం తత్పవిత్రంతు భుక్త్వోచ్ఛిష్టంతు వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఏతద్గ్రన్థివిహీనపవిత్రాభిప్రాయమ్ । త

దాహ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ కుశహస్తః పిబేత్తోయం కుశహస్తస్సదాచమేత్ । సగ్రన్థికుశహస్తస్తు నకదాచిదుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఏతత్కర్మాఙ్గవ్యతిరిక్తాచమన విషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సపవిత్రస్సదర్భో వా కర్మాఙ్గాచమనం చరేత్ । నోచ్ఛిష్టం తత్సదర్భశ్చ భుక్తోచ్ఛిష్టం తు వర్జయేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ న బ్రహ్మగ్రన్థినాచామేన్న దూర్వాభిః కదాచన । న కాశైర్న చ కూశాన్యైశ్చ కుశపాణిరుపస్పృశేత్ ॥ సకృత్ప్రదక్షిణీకృతం పవిత్రం నిష్టకర్ణం - బ్రహ్మగ్రన్థిః । గ్రన్థియుక్తపవిత్రేణ కుర్యాదాచమనం యది । తత్పవిత్రం పరిత్యజ్య పునరాచమ్య శుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతి వచనం కేవలాచమనవిషయమ్ । కర్మాఙ్గాచమనే న దోషః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మేణ విప్రస్తీర్థేన సర్వకాలముపస్పృశేత్ । కాయత్రైదశికాభ్యాం వా న పిత్ర్యేణ కదాచన ॥ * ॥ కాయమ్ - ప్రాజాపత్యమ్, త్రైదశికమ్ - దేవతీర్థమ్, తాభ్యాం ప్రాశనమాపద్విషయమ్, ఆచారాభావాత్ ॥ శ్లో ॥ తోయం పాణినఖస్పృష్టం బ్రాహ్మణో న పిబేత్క్వచిత్ । సురాపానేన తత్తుల్యమిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ ఇత్యత్రిస్మరణాత్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కనిష్ఠాదేశిన్యఙ్గుష్ఠమూలాన్యగ్రం కరస్య తు । ప్రజాపతిపితృబ్రహ్మదేవతీర్థాన్యనుక్రమాత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠస్య కనిష్ఠాయాస్తర్జన్యా మూలమగ్రకమ్ । కరస్య మధ్యమం చాహుః పఞ్చతీర్థాని సాధవః ॥ తర్పణం దేవతాదిభ్యస్స్వస్వతీర్థేన తర్పయేత్ । పిబేదాచమనే వారి వీక్షితం బ్రహ్మతీర్థతః ॥ రాత్రావవీక్షితేనైవ శుద్ధిరుక్తా మనీషిభిః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ తావన్నోపస్పృశేద్విద్వాన్యావద్వామేన నస్పృశేత్ । వామే హి ద్వాదశాదిత్యా వరుణశ్చ జలేశ్వరః ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ గాత్రస్థానాని సర్వాణి స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా జలం స్పృశేత్ । ఆచామన్బ్రాహ్మణో నిత్యమిత్యాహ భగవాన్భృగుః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః । పరిమృజ్య ద్విరాస్యం తు ద్వాదశాఙ్గా

నిచాలభేత్ ॥ ప్రత్యఙ్గముదకస్పర్శనం కుర్యాదాచమనే బుధః ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ దక్షిణస్యతుహస్తస్య తలం గోకర్ణతుల్యకమ్ । విన్యస్యబ్రహ్మతీర్థేన త్వశబ్దం తోయమాపిబేత్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ అప్సు ప్రాప్తాసు హృదయం బ్రాహ్మణశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ । రాజన్యః కణ్ఠతాలూచ వైశ్యశ్శూద్రస్తథాస్త్రియః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ హృత్కణ్ఠతాలుగాభిస్తు యథాసఙ్ఖ్యం ద్విజాతయః । శుధ్యేరన్ స్త్రీ చ శూద్రాశ్చ సకృత్స్పృష్టాభిరన్తతః ॥ * ॥ అన్తత స్తాలునా సకృత్స్పృష్టాభి రద్భిః స్త్రియశ్శూద్రాశ్చ శుధ్యన్తీత్యర్థః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన మాషమగ్నం జలం పిబేత్ । తన్న్యూనమధికం పీత్వా సురాపానసమంభవేత్ ॥ * ॥ తత్పరిమాణోపాయమాహసఏవ ॥ శ్లో ॥ సంహతాఙ్గుళినాతోయంగృహీత్వాపాణినా ద్విజః । ముక్త్వాఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠేతుశిష్టస్యాచమనం భవేత్ ॥ (శేషేణాచమనం చరేదితిపాఠాన్తరమ్) సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ శిరః ప్రావృత్యకణ్ఠంవా తిష్ఠన్ముక్తశిఖోపివా । అకృత్వాపాదయోశ్శౌచమాచాన్తోప్యశుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ జాన్వోరధస్తాత్సలిల ఉపవిష్ట ఉపస్పృశేత్ । జలాశయాదేష్వాచామేదూర్ధ్వేమ్భస్యూర్ధ్వసంస్థితః ॥ * ॥ ఏతత్ ఆర్ద్రవస్త్రవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా జలేకుర్యాత్తర్పణాచమనేజపమ్ । శుష్కవాసాఃస్థలేకుర్యాత్తర్పణాచమనేజపమ్॥ ఇతి హారీతస్మరణాత్ । సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ జాన్వోరూర్ధ్వమథాచామేజ్జలే తిష్ఠంశ్శుచిర్భవేత్ । అధస్తాచ్ఛతకృత్వోపి సమాచాన్తో నశుధ్యతి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉదకేతూదకస్థస్తు స్థలస్థ స్థలకేశుచిః । పాదౌకృత్వోభయత్రాపి హ్యాచమ్యోభయతశ్శుచిః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ జానుమాత్రే జలేతిష్ఠన్నాసీనః ప్రాఙ్ముఖఃస్థలే । సర్వతశ్శుచిరాచాన్త స్తయోస్తు యుగపత్ స్థితః ॥ * ॥ తయోః స్థలజలయోర్యుగపత్ స్థితిప్రకారమాహ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ అన్తరుదకమాచాన్తోహ్యన్తరేవశుధ్యతి ।

బహిరుదకమాచాన్తో బహిరేవ శుధ్యతి । తస్మాదన్తరేకం బహిరేకం చ పాదం కృత్వా ఆచామేత్సర్వత్ర శుద్ధో భవతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వాఽఽచామేద్యదా విప్రః పాదౌ కృత్వా జలేస్థలే । ఉభయోరప్యసౌ శుద్ధస్తతః కర్మక్షమో భవేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ శుచౌ దేశ ఆసీనో దక్షిణం బాహుం జాన్వన్తరా కృత్వా యజ్ఞోపవీతీ ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా వాగ్యతః ప్రక్షాళ్య పాదౌ పాణీ చాఽఽమణిబన్ధనాద్దక్షిణహస్తతలం గోకర్ణాకారం విన్యస్య, బ్రాహ్మేణ తీర్థేన, అశబ్దం మాషనిమజ్జనమాత్రా హృదయఙ్గమాస్త్రిరపః, ఋగ్యజుస్సామవేదాన్ ధ్యాయన్ పీత్వా, అథర్వణవేదేతిహాసపురాణాన్ ధ్యాయన్ బ్రాహ్మేణ తీర్థేనోష్ఠౌ సమ్మృజ్య, మధ్యమాభిస్త్రిభిరఙ్గుళీభిస్సకృదోష్ఠావుపస్పృశ్య ముఖం పరిమృజేదగ్నిం ధ్యాయన్ । తతో దక్షిణేన పాణినా సవ్యం పాణిం ప్రోక్ష్య, పాదౌ విష్ణుం ధ్యాయన్ ప్రోక్షేత్ । తతశ్శిరశ్చ ప్రోక్ష్య, అఙ్గుష్ఠాపకనిష్ఠాభ్యాం నయనే చన్ద్రాదిత్యౌ ధ్యాత్వోపస్పృశేత్ । తతోఽప ఉపస్పృశ్య తర్జన్యఙ్గుష్ఠాభ్యాం నాసికే ప్రాణాన్ ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య కర్ణౌ దిశో ధ్యాత్వా కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠాభ్యామ్, తతోఽప ఉపస్పృశ్య బాహూ చతసృభిరఙ్గుళీభిరిన్ద్రం ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య అఙ్గుష్ఠేన కేవలేన నాభిం పృథివీం ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య తలేన హృదయం పరమాత్మానం ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య సర్వాఙ్గుళీభిః శ్రియం ధ్యాయన్ మూర్ధ్ని ప్రక్షిపేత్ । తతస్సవ్యే పాణౌ శేషా అపో నినయేత్, ఇతి ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసాః స్థలస్థస్తు యదాచామేన్నరాధమః । వస్త్రనిశ్చ్యోతనం ప్రేతా అపవార్య పిబన్తి తే ॥ * ॥ అపవార్య - తద్భాగినం పితృగణం వారయిత్వేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ శుష్కేణాన్తర్జలే చైవ బహిరప్యార్ద్రవాససా । స్నానం దానం జపో హోమస్సర్వం భవతి నిష్ఫలమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ తిష్ఠన్నాచామేత్ప్రహ్వో వా ఆసీనస్త్రిరాచామేత్ । ఇతి ॥ * ॥ తిష్ఠన్నితి స్థలవిషయమ్ । అత ఏవ జానుదఘ్నముదకం ప్రవిశ్య శిష్టా ఆచామన్తి ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికా

యామ్ ॥ శ్లో ॥ జానుమాత్రేతదూర్ధ్వంవా జలే తిష్ఠన్ శుచిర్భవేత్ ।
అధస్తాచ్ఛతకృత్వోఽపి సమాచాన్తో నశుధ్యతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే —
॥ శ్లో ॥ అలాబూతామ్రకాంస్యేషుకరకప్రభృతిష్వపః । గృహీత్వాప్స
యసూచామేన్న తేనాప్రయతోభవేత్ ॥ కరపాత్రేచ యత్తోయం యత్తో
యంతామ్రభాజనే । సౌవర్ణేరాజతే కాంస్యేనైవాశుద్ధంతు కర్హిచిత్ ॥
భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తామ్రచర్మాశ్వవాలైశ్చ నారికేళాశ్మపాత్ర
కైః । ఉపస్పృశేత్స్వహస్తస్థైరేతైరపి విచక్షణః ॥ * ॥ యత్విదంవచనమ్
॥ శ్లో ॥ ఉపవిశ్యాసనేశుద్ధే కుర్యాదాచమనంబుధః । ఇతి, తద్భుక్త్వాచమ
నవిషయమ్॥శ్లో॥భుక్త్వాఽఽసనస్థోప్యాచామేన్నాన్యకాలేకదాచన ।ఇతివచ
నాత్ ।అత్ర మన్వాదిభిఃత్రిరపాంప్రాశనమ్,ద్విఃపరిమార్జనమ్, సకృ
దుపస్పర్శనంచోక్తమ్। "త్రిశ్చతుర్వాఽప ఆచామేత్త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజె
ద్విరిత్యేకేపకృదుపస్పృశేద్విరిత్యేకే" ఇతి।గౌతమాదిభిః ప్రకారాన్తరంచో
క్తమ్ ।తథామూర్ధస్పర్శాన్తమాచమనంబహుస్మృతిసిద్ధమ్।బాహ్వన్తం
క్వచిత్ ।ఆమ్నాయథోపదేశమనుష్ఠేయమ్,సముపదేశాత్ । అత్ర భరద్వా
జః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్య చరణౌ హస్తౌ ప్రాఙ్ముఖోవాప్యుదఙ్ముఖః।
ఉపవిశ్యాసనేశుద్ధే కుర్యాద్గోకర్ణవత్కరమ్ ॥ సపవిత్రే కరే తస్మిన్ మా
షోన్మానమితం జలమ్ । ఆనీయ త్రిః పిబేద్ధీమాన్ వేదత్రితయతుష్టయే ॥
కర్మావసానేకస్మాదాచేవమాచమనం పునః । కుర్యాత్స్వకర్మసిద్ధ్యర్థం
సర్వదాసర్వకర్మసు ॥ వినా విధ్యుక్తమార్గేణ సమాచామతియోద్విజః।
శతకృత్వస్సమాచాన్తోఽప్యశుద్ధ ఇతిభాషితః ॥ ఉపస్పర్శనకాలేనస్మరేత్త్వ
న్యాఙ్గదేవతాః। ఉపస్పృష్టం భవేత్తేన రుధిరేణ మలేనచ ॥ * ॥ పైఠీనసిః—
॥ వా ॥ పాదప్రక్షాళనోచ్ఛేషేణ నాచామేత్ । యద్యప్సు భూమావ్రావ
యిత్వాఽఽచామేత్ ।న వర్షధారాస్వాచామేత్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే —
॥ శ్లో ॥ ఏలాలవఙ్గ కర్పూరగన్ధాద్యైర్వాసితైర్జలైః । నాచామేదద్భి
రుష్ణాభిస్తథా శౌచావశేషితైః ॥ శస్తమాచమనం తోయైరుష్ణైరేవోష్ణ
పాయినామ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అద్భిస్తు ప్రకృతిస్థాభి

హీర్నాభిః ఫేనబుద్బుదైః । త్రిః ప్రాశ్యాపో ద్విరున్మృజ్య ఖాన్యద్భిస్సముపస్పృశేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ పక్వంస ఫేనంకలుషం సదుర్గన్ధం సబుద్బుదమ్ । ఉష్ణం సమృత్తికం క్షారం త్యజేదాచమనేజలమ్ ॥ ఆన్తరిక్షం నఖస్పృష్టం భిన్నరన్ధ్రవినిర్గతమ్ । ఏకహస్తార్పితం వారి త్యజేదాచమనేబుధః ॥ ఛన్నం పర్యుషితం స్పృష్ట మన్త్యజైః క్రిమిసంయుతమ్ । దేవాభిషిక్తం హేయంచ త్యజేదాచమనేజలమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నాస్న్యుదకశేషేణ వృథాకర్మాణికుర్వీతాచామేద్వా, నశూద్రాశుచ్యేకపాణ్యావర్జితేన । ఇతి ॥ * ॥ వృథాకర్మాణి - పాదప్రక్షాళనాదీని, ఆచామేదితివిశేషణాద్వృథాకర్మత్వాభావాచ్చ, అగ్నిపరిషేచనశిష్టం జలమన్యస్య పరిషేచనార్హమేవ । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠన్ నమన్ హసన్ జల్పన్ శృణ్వన్నన్త్యజభాషణమ్ । అన్యంస్పృశన్ దిశః పశ్యన్నకదాచిదుపస్పృశేత్ ॥ కాకశ్వఖరవిట్క్రోడతామ్రచూడరజస్వలాః । వ్రాత్యాన్త్యపతితాన్ పశ్యంస్తతోనోపస్పృశేద్బుధః ॥ దేవాజీవభిషక్షూద్రాన్ చణ్డాలానురుపాతకాన్ । పశ్యన్నోపస్పృశేద్ధీమానన్యాన్ సజ్వరజానపి ॥ శయానః పాదుకాస్థశ్చబహిర్జానుకరోఽన్యధీః । ఉష్ణీషీ కఞ్చుకీ నగ్నో నకదాచిదుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ నమన్ - ప్రహ్వః, దేవాజీవః - త్రివిధో దేవలకః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ శిరః ప్రావృత్య కణ్ఠంవా తిష్ఠన్ముక్తశిఖోఽపివా । అకృత్వా పాదయోశ్శౌచమాచాన్తోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥

అథ ద్విరాచమనవిధిః

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్నానపానక్షుతస్వాపహోమ భోజనకర్మసు । రథ్యోపసర్పణే మూత్రవిడుత్సృష్టౌ ద్విరాచమేత్ ॥ జపే శ్మశానాక్రమణే పరిధానేచ వాససః । చత్వరక్రమణేచైవ ద్విజాతిర్ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వా పీత్వా క్షుతే సుప్తే భుక్త్వా రథ్యోపసర్పణే । ఆచాన్తః పునరాచామేద్వాసోఽపి పరిధాయచ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ దానే ప్రతిగ్ర

హే హోమే జపే సంధ్యాత్రయే తథా । బలికర్మణి చాచామే దా
దౌ ద్విస్సకృదన్తతః ॥ భోజనేచ ద్విరాచామేదాదావన్తేచనిత్యశః ॥ * ॥
విష్ణుః — ॥ వా ॥ రథ్యాక్రమణ మూత్రపురీషోత్సర్జన చణ్డాలమ్లేచ్ఛ
భాషణేషు ద్విరాచామేత్ ॥ * ॥ అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డా
లైరన్త్యజైరుక్త్వా మలమూత్రవిమోచనే । దక్షిణే శ్రవణే విప్రో బ్రహ్మ
సూత్రం వినిక్షిపేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ భోజనేహవనేదా
నే హ్యుపహారే ప్రతిగ్రహే । హవిర్భక్షణకాలేచ ద్విర్ద్విరాచమనం
స్మృతమ్ ॥ * ॥ ఉపహారః - దేవార్చనమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ భోక్ష్య
న్భుక్త్వాచ హోమేచ సన్ధ్యయోరుభయోరపి । ఆచాన్తః పునరాచా
మేజ్జపదానార్చనాదిషు ॥ * ॥ కౌర్మే — ॥ శ్లో ॥ ఓష్ఠావిలోమకే స్పృ
ష్ట్వా వాసోపి పరిధాయచ । రేతోమూత్రపురీషాణాముత్సర్గే శూద్రభా
షణే ॥ ష్ఠీవిత్వాఽధ్యయనారమ్భే కాసశ్వాసాగమే తథా । చత్వరంవా
శ్మశానంవా సమాగమ్యద్విజోత్తమః ॥ సన్ధ్యయోరుభయోస్తద్వదాచా
న్తోఽప్యాచమేత్పునః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే విశే
షోఽస్తి కశ్చిదాచమనక్రమః । ప్రవక్ష్యేతేతదేతద్ధి తత్కర్మఫలసిద్ధయే ॥
పానత్రయం యథాపూర్వం తథాద్విః పరిమార్జనమ్ । ఉపస్పృశేచ్ఛిర
శ్చక్షుర్నాసికావివరద్వయమ్ ॥ శ్రోత్రద్వయంచహృదయం పూర్వో
క్తవిధినాఽఽలభేత్ । ఏవమాచమనంప్రోక్తం బ్రహ్మయజ్ఞేమహర్షిభిః ॥

ఆచమననిమిత్తాని

మనుః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వామూత్రం పురీషంవా ఖాన్యాచాన్త
ఉపస్పృశేత్ । వేదమధ్యేష్యమాణశ్చ హ్యన్నమశ్నంశ్చసర్వదా ॥ * ॥
ఖాని - ఇన్ద్రియాణి, ఆచాన్తః - త్రిః పీత్వా ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
స్వప్నే క్షవథౌ శిఙ్ఘాణికాశ్రావాలమ్భే లోహితస్య కేశానామగ్నేర్గవాం
బ్రాహ్మణస్య స్త్రియాశ్చాలమ్భే మహాపథం గత్వాఽమేధ్యంచోపస్పృ
శ్యాప్రయతంచ మనుష్యం, నీవీంచ పరిధాయాపఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥
ఆలమ్భే - స్పర్శే, క్షవథుః - క్షుతమ్, శిఙ్ఘాణికా - నాసామలమ్,

నీవీశబ్దేనాధోవాసోలక్ష్యతే । వాసోగ్రథనమ్ - నీవీ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలమ్లేచ్ఛసంభాషే స్త్రీశూద్రోచ్ఛిష్టపూరుషైః । స్పృష్ట్వాఽఽచామేదశ్రుపాతే లోహితస్య తథైవ చ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనాదికార్యాణి తథా గుర్వభివాదనమ్ ॥ కుర్వీత సమ్యగాచమ్య తద్వదేవ భుజిక్రియామ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆచామేచ్చర్వణే నిత్యం ముక్త్వా తామ్బూలచర్వణమ్ । ఉపక్రమే విశిష్టస్య కర్మణః ప్రయతోఽపి సన్ ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సుప్త్వా క్షుత్వా చ భుక్త్వా చ ష్ఠీవిత్వోక్త్వాఽనృతం వచః । రథ్యాం శ్మశానం చాక్రమ్య హ్యాచామేత్ప్రయతోఽపి సన్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అధోవాయుసముత్సర్గే త్వాక్రన్దే క్రోధసమ్భవే । మార్జారమూషికాస్పర్శే ప్రహాసేఽనృతభాషణే ॥ నిమిత్తేష్వేషు సర్వేషు కర్మ కుర్వన్నుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ సన్దేహేషు చ సర్వేషు శిఖామోక్షే తథైవ చ । ఉపవీతవిపర్యాసే నిత్యమేవముపస్పృశేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆచమ్య ప్రయతో నిత్యం జపేదశుచిదర్శనే ॥ * ॥ అశుచిః - శూద్రాదిః । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాదీన్ జపే హోమే దృష్ట్వాఽఽచామేద్ద్విజోత్తమః । శ్వాదీన్ దృష్ట్వా తథైవాపి కర్ణం వా దక్షిణం స్పృశేత్ ॥ శ్వశూద్రపతితాంశ్చైవ రాసభం చ రజస్వలామ్ । దృష్ట్వా తోయముపస్పృశ్యాభాష్య స్నాత్వా పునర్జపేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ క్షుతే నిష్ఠీవనే సుప్తే పరిధానేఽశ్రుపాతనే । పఞ్చస్వేతేషు చాచామేత్కర్ణం వా దక్షిణం స్పృశేత్ ॥ * ॥ తథా పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ క్షుతే నిష్ఠీవనే చైవ దన్తస్పర్శే తథాఽనృతే । పతితానాం తు సంభాషే దక్షిణం శ్రవణం స్పృశేత్ ॥ ప్రభాసాదీని తీర్థాని గఙ్గాద్యాస్సరితస్తథా । విప్రస్య దక్షిణే కర్ణే సన్తీతి మనురబ్రవీత్ ॥ అగ్నిరాపశ్చ వేదాశ్చ చన్ద్రసూర్యానిలాస్తథా । సర్వ ఏతే హి విప్రాణాం కర్ణే తిష్ఠన్తి దక్షిణే ॥ గఙ్గాద్యా దక్షిణే శ్రోత్రే నాసికాయాం హుతాశనః । ఉభావపి సకృత్స్పృష్ట్వా తత్క్షణాదేవ శుధ్యతి ॥ * ॥ తస్మాదాచమనాసమ్భవే నాసికాకర్ణస్పర్శః కార్యః ।

మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ యథావిభవతో హ్యేతత్పూర్వాభావే తతః పరమ్ । అవిద్యమానే పూర్వోక్తే హ్యుత్తరప్రాప్తిరిష్యతే ॥ ఓషధిం గాం శకృద్భూమిం శాద్వలం వా స్పృశేద్బుధః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే —॥ శ్లో ॥ సత్యమాచమనాశక్తావభావే సలిలస్య వా । పూర్వోక్తేషు నిమిత్తేషు దక్షిణం శ్రవణం స్పృశేత్ ॥ ముహూర్తముపస్పృశ్య ప్రయతో న భవేదనుపస్పృశన్ ।

అథాచమనాపవాదః

తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ముఖజా విప్రుషో మేధ్యాస్తథాఽఽచమనబిన్దవః । శ్మశ్రు చాస్య గతం దన్తసక్తం త్యక్త్వా తతశ్శుచిః ॥ * ॥ ముఖజాః - ముఖనిస్సృతాః, విప్రుషః - బిన్దవః, మేధ్యాః - ఉచ్ఛిష్టం న కుర్వన్తి, అఙ్గే నిపాతాభావే । తథా గౌతమః — ॥ వా ॥ న ముఖ్యా విప్రుష ఉచ్ఛిష్టం కుర్వన్తి, న చేదఙ్గే నిపతన్తి ॥ * ॥ ఇతి । అతోఽఙ్గే మలస్పర్శే తన్నిమిత్తాచమనం కార్యమేవ । అఙ్గాస్పర్శేఽప్యాచమనమాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ య ఆస్యాద్బిన్దవః పతన్త ఉపలభ్యన్తే తేష్వాచమనం విహితమ్ । యే భూమౌ న తేష్వాచామేదిత్యేకే ॥ * ॥ ఇతి । స్వమతం త్వాచామేదేవ । గౌతమః — ॥ వా ॥ మన్త్రబ్రాహ్మణముచ్చారయతో య ఆస్యాద్బిన్దవశ్శరీర ఉపలభ్యన్తే, న తేష్వాచమనం విహితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ స్పృశన్తి బిన్దవః పాదౌ య ఆచామయతః పరాన్ । భూమిగైస్తే సమా జ్ఞేయా న తైరప్రయతో భవేత్ ॥ * ॥ యమః - ॥ శ్లో ॥ ప్రయాన్త్యాచామతో యాశ్చ శరీరే విప్రుషో నృణామ్ । ఉచ్ఛిష్టదోషో నాస్త్యత్ర భూమితుల్యాస్తు తాః స్మృతాః ॥ * ॥ అనుపహతదేశస్థలజలతుల్యాస్తా విప్రుష ఇత్యర్థః । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ న శ్మశ్రుభిరుచ్ఛిష్టో భవత్యన్తరాస్యే సద్భిర్యావన్న హస్తేనోపస్పృశతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దన్తవద్దన్తలగ్నేషు జిహ్వాస్పర్శేఽశుచిర్న తు । పరిచ్యుతేష్వవస్థానాన్నిగిరన్నేవ తచ్ఛుచిః ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ దన్తవద్దన్తలగ్నేషు రసవర్జమన్యత్ర జిహ్వాభిమర్శనాత్ ॥ * ॥ ఇతి । జిహ్వాభిమర్శనాభావే దన్తలగ్నం శుచిరసోపలబ్ధావశుచీత్యర్థః । గౌతమః

॥ వా ॥ దన్తశ్లిష్టేషు దన్తవదన్యత్ర జిహ్వాభిమర్శనాత్ , ప్రాక్చ్యుతేరిత్యేకే ॥ * ॥ శ్లో ॥ చ్యుతేష్వాస్రావవద్విద్యాన్నిగరన్నేవతచ్ఛుచిః ॥ * ॥ ఇతి । యథా నాస్రావోఽశుద్ధికృదిత్యర్థః । దేవలః — ॥ శ్లో ॥ భోజనే దన్తలగ్నాని నిహృత్యాచమనంచరేత్ । దన్తలగ్నమసంహార్యం లేపం మన్యేత దన్తవత్ ॥ నతత్ర బహుశః కుర్యాద్యత్నముద్ధరణేపునః । భవేదశౌచమత్యర్థం తృణవేధాద్వ్రణేకృతే ॥ * ॥ ఏవంచ యద్రసహీనమజిహ్వాస్పృష్టమసంహార్యంచ , తద్దన్తవదశుచికరం నభవతీత్యర్థః । తథా శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ దన్తలగ్నేఫలేమూలే భుక్తస్నేహానులేపనే । తామ్బూలే చేక్షుఖణ్డే చ నోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ తామ్బూలభక్షణేచైవ భుక్తస్నేహానులేపనే । ఇక్షుఖణ్డతిలేసోమే నోచ్ఛిష్టం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ అతస్తేష్వాచమనం నకార్యమితి భావః । ముఖహస్తే భుక్తకృతలేపసద్భావేపి తేన నచోచ్ఛిష్టత్వమిత్యర్థః । షట్త్రింశన్మతె — ॥ శ్లో॥ అద్భిఃపత్రైర్మూలపుష్పై స్తృణకాష్ఠమయైఃఫలైః । సుగన్ధిభిస్తథాద్రవ్యై ర్నోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజః ॥ * ॥ భక్షితైరితిశేషః । అద్భిః ఆపోశనీయాభిః । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ మధుపర్కేచసోమెచ హ్యప్సుప్రాణాహుతీషుచ । నోచ్ఛిష్టస్యభవేద్దోషస్త్వత్రేస్తు వచనంయథా ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాహుతిషుసోమెచ మధుపర్కే తథైవచ । సూర్యాహుహోమేషు సర్వేషు నోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజః ॥*॥ ప్రాణాహుతిషు ఉత్తరోత్తర మన్త్రోచ్చారణె , పాత్రస్థానెచ , ప్రాణాహుత్యన్తముచ్ఛిష్టదోషో నాస్తి । తథా ఫలెషుచ ॥ శ్లో ॥ ఆచామెచ్చర్వణెనిత్యం ముక్త్వా తామ్బూలచర్వణమ్ । ఇత్యుక్త్వాచమనంచ నాస్తీత్యర్థః ॥ * ॥ దెవలః — ॥ శ్లో ॥ సోపానత్కోజలస్థో వా ముక్తకేశోపి వాపునః । ఉష్ణీషీ వాపి నాచామెద్వస్త్రేణావేష్ట్య వాశిరః ॥ నాన్తరీయైకదెశస్య కృత్వా చైవోత్తరీయతామ్ । కేశాన్నీవీమధః కాయం నస్పృశేద్ధరణీమపి ॥ యదిస్పృశతిచైతాని భూయస్త్వాచమనంచరేత్ ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ నబహిర్జాను నత్వరయా నాసనస్థో నచోత్థితః । న

పాదుకాస్థో నాచిత్తశ్శుచిః ప్రయతమానసః ॥ భుక్త్వాసనస్థో పాత్యాచామే న్నాన్యకాలేకదాచన ॥ * ॥ భృగుః --- ॥ శ్లో ॥ వినాయజ్ఞోపవీతేన తథాధౌతేనవాససా। ధౌతమ్ - ఉత్తరీయమ్ । ముక్త్వాశిఖాంవాప్యాచామేత్కృతస్యైవపునః క్రియా ॥ * ॥ కృతస్యకర్మణః , ఆచమనస్యేతివా శేషః । అత్ర దేవలః --- ॥ శ్లో ॥ సదోపవీతినాభావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోఽనుపవీతీచయత్కరోతినతత్కృతమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ దక్షిణేనపాణినాసవ్యంప్రోక్ష్య పాదౌశిరశ్చేన్ద్రియాణ్యుపస్పృశేచ్చక్షుషీ నాసికేశ్రోత్రేచాథాఽప ఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఇత్యేవముక్తమ్ । స్మృత్యన్తరేతు, ఇన్ద్రియాన్తరాణిచోక్తాని ; తత్రాఙ్గుళిభేదశ్చోక్తః । మధ్యమాఙ్గుష్ఠాభ్యామేవ బాహుస్పర్శనం శిష్టాచారః । అథాచమనస్య లక్షణముక్తం దక్షేణ — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః । పరిమృజ్య ద్విరాస్యంతు ద్వాదశాఙ్గాని చాఽఽలభేత్ ॥ ప్రత్యఙ్గముదకస్పర్శంకుర్యాదాచమనే బుధః । అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాంవా చక్షుషీ సముపస్పృశేత్ ॥ అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాంతు నాసాపుటముపస్పృశేత్ । కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠయోగేన శ్రోత్రేచైవ సమాలభేత్ ॥ మధ్యమాఙ్గుష్ఠయోగేన బాహుమూలముపస్పృశేత్ । కేవలాఙ్గుష్ఠతో నాభిం తలేన హృదయంస్పృశేత్ ॥ సర్వాఙ్గుళీర్న్యసేన్మూర్ధ్ని జలంస్పృష్ట్వాఽన్తరాఽన్తరా ॥ * ॥ అన్యదప్యాచమనవిషయం కించిదుచ్యతే । వసిష్ఠః - ॥ శ్లో ॥ ప్రచరన్నవహార్యేషు ఉచ్ఛిష్టం యదిసంస్పృశేత్ । భూమౌనిక్షిప్య తద్ద్రవ్యమాచమ్య ప్రచరేత్పునః ॥ * ॥ ప్రచరణ - భోజనస్థానేషు పర్యటన్నిత్యర్థః । ద్రవ్యస్యోచ్ఛిష్టత్వేన తత్ త్యాజ్యమేవ । తదాహసఏవ ॥ వా ॥ ఉచ్ఛిష్టమగురోరభోజ్యం స్వయముచ్ఛిష్టోపహతముచ్ఛిష్టంచత్యాజ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి। బృహస్పతిర్వికల్పమాహ — ॥ శ్లో ॥ ప్రచరన్నన్నపానేషు యదోచ్ఛిష్టముపస్పృశేత్ । భూమౌనిధాయతద్ద్రవ్యమాచమ్య ప్రచరేత్పునః ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టేనతుసంస్పృష్టో ద్రవ్యహస్తో నిధాయవా । ఆచమ్య ద్రవ్యమభ్యుక్ష్య.

పునరాదాతుమర్హతి ॥ * ॥ "ద్రవ్యస్య నిధానాభ్యుక్షణాభ్యాం శుద్ధిః,
స్వస్య తాన్వాచమనాత్ " ఇతి । ద్రవ్యస్య నిధానమనిధానం వా కార్య
మిత్యర్థః । కామేః — ॥ శ్లో ॥ తైజసం వై సమాదాయ యద్యుచ్ఛి
ష్టో భవేద్ద్విజః । భూమౌతా నిక్షిప్య తద్ద్రవ్యమాచమ్యాభ్యుక్షయేత్తు త
త్ ॥ యది ద్రవ్యం సమాదాయ భవేదుచ్ఛేషణాన్వితః । అనిధాయైవ
తద్ద్రవ్యమాచాన్తశ్శుచితామియాత్ ॥ * ॥ వస్త్రాదిహస్తవిషయమి
దమ్ । తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టేనతు సంస్పృష్టే ద్రవ్యహస్తః
కథంచన । అనిధాయైవ తద్ద్రవ్యమాచాన్తశ్శుచితామియాత్ ॥ * ॥ ద్ర
వ్యమత్రానభ్యవహార్యం వస్త్రాది । పక్వాన్నమాదాయ మూత్ర
పురీషకరణే శ్లోకాః ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ భూమౌ నిక్షిప్య తద్ద్ర
వ్యం శౌచం కృత్వా యథావిధి ॥ ఉత్సఙ్గోపాత్తపక్వాన్నముపస్పృశ్య
తతశ్శుచిః ॥ ఏతదాపద్యశక్యనిధానద్రవ్యవిషయమ్ ॥ * ॥ తథా బృ
హస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అరణ్యేఽనుదకే రాత్రౌ చోరవ్యాఘ్రాకులే ప
థి । కృత్వా మూత్రం పురీషం వా ద్రవ్యహస్తో న దుష్యతి ॥ * ॥ అత్ర వి
శేషమాహ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ పక్వాన్నేన గృహీతేన మూత్రో
చ్చారం కరోతి యః । అనిధాయైవ తద్ద్రవ్యమఙ్కే కృత్వా సమాశ్రితమ్ ॥
శౌచం కృత్వా యథాన్యాయ్యముపస్పృశ్య యథావిధి । అన్నమభ్యుక్షయే
చ్చైవ ఉద్ధృత్యార్కస్య దర్శయేత్ ॥ త్యక్త్వాగ్రమాత్రం వా తస్మాచ్ఛేషం
ప్రోక్ష్య విశుధ్యతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖో వాపి స
మాచమ్య విశుధ్యతి । పశ్చిమే పునరాచమ్య యామ్యే స్నానేన శుధ్యతి ॥ ఆ
మ్రేక్షుఖణ్డతామ్బూలచర్వణే సోమపానకే । విష్ణ్వఙ్ఘ్రితోయపానే చ నా
ద్యన్తాచమనం స్మృతమ్ ॥ విష్ణుపాదోద్భవం తీర్థం పీత్వా న క్షాళయేత్కరమ్ ।
క్షాళయేద్యది మోహేన పఞ్చపాతకమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః -
॥ శ్లో ॥ యాః క్రియాః కురుతే మోహాదనాచమ్యైవ నాస్తికః ॥ భవన్తి హి వృ
థా తస్య క్రియాస్సర్వా న సంశయః ॥ * ॥ హారీతోఽపి విశేషమాహ —
॥ శ్లో ॥ శ్రౌతస్మార్తేషు గర్హ్యేషు కృత్యేషు విధివద్బుధః । ద్విరాచామేత్తు స

రప్యత్ర విణ్మూత్రోత్సర్జనే త్రయమ్ ॥ * ॥ అత్రాపస్తమ్బసూత్రకా
రస్వరం కిఞ్చిదుచ్యతే — ॥ వా ॥ తిష్ఠన్నాచామేత్ప్రహ్వో వాఽఽసీన
స్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిస్త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజేత్, ద్విరిత్యేకే,
సకృదుపస్పృశేత్, ద్విరిత్యేకే। దక్షిణేన పాణినా సవ్యం ప్రోక్ష్య, పాదౌ శి
రశ్చేన్ద్రియాణ్యుపస్పృశేచ్చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే చాథాప ఉపస్పృశేత్।
భోక్ష్యమాణస్తు ప్రయతోఽపి ద్విరాచామేద్ద్విః పరిమృజేత్సకృదుపస్పృశేత్।
శ్యావాన్తపర్యన్తావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ । తిష్ఠన్నితి స్థలవిషయమ్ ।
శ్రోత్రే చేతి చశబ్దేన ॥ శ్లో ॥ ముఖాక్షినాసికే శ్రోత్రభుజనాభిభుజాన్తరమ్ ।
శిరశ్చేతి ద్వాదశాఙ్గాన్యాచామన్ సంస్పృశేత్పృథక్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిస్మృత్య
న్తరోక్తాఙ్గాన్తరం సముచ్చీయతే । ద్విః పరిమృజేత్సకృదుపస్పృశేదితి ।
పూర్వోక్తవికల్పనిరాసార్థమితి న పునరుక్తిః । అనన్తరం స్వప్నే క్షువథా
విత్యాదీన్యాచమననిమిత్తాని పరిగణయ్యాప ఉపస్పృశేదిత్యాచమనం విహి
తమ్ । తత్ర పూర్వోక్తేషు స్వల్పనిమిత్తేషు ఆర్ద్రం వా శకృదోషధీం భూమిం
వేతి వికల్ప ఉక్తః । తత్ర ॥ వా ॥ అమేధ్యం చోపస్పృశ్యాప్రయతం చ మ
నుష్యమ్ ॥ * ॥ ఇత్యత్రాప్యాచమనమేవ, న స్నానమ్, ప్రకరణవిరోధా
త్ । మూత్రం కృత్వా పురీషం వా, మూత్రపురీషలేపానన్నలేపానుచ్ఛి
ష్టలేపాన్ రేతసశ్చ యే లేపాస్తాన్ ప్రక్షాళ్య పాదౌ చ, ఆచమ్య ప్రయ
తో భవతీతి తేనైవ స్మరణాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వమాచమనం ప్రోక్తమ్ ॥ * ॥
ఇతి సంవర్తాద్యుక్తోఽశుచిస్పృష్టస్తృతీయ ఏవాత్రాప్రయతః పురుషః । లో
హితకేశౌ స్వదేహస్థౌ భూమిగతౌ చాచమననిమిత్తమ్ , అతస్సర్వత్రాచ
మనమేవ । ఏవం గురునిమిత్తేషు సత్స్వాచమనం కృత్వా క్షణమపి నాశుచి
స్తిష్ఠేదిత్యాహ — ॥ వా ॥ భూమిగతాస్వప్స్వాచమ్య ప్రయతో భవతి,
యం వా ప్రయత ఆచమయేత్ । న వర్షధారాస్వాచామేత్ , తథా ప్రద
రోదకే, తప్తాభిశ్చాకారణాత్ , రిక్తపాణిర్వయస ఉద్యమ్యాప ఉప
స్పృశేత్ । శక్తివిషయే న ముహూర్తమప్యప్రయతస్స్యాత్ । ఇతి ॥ * ॥
భూమిష్ఠేతి ; ॥ శ్లో ॥ భూమిష్ఠముద్ధృతాత్పుణ్యమ్ । ఇతి స్మృతేః ॥ యం వే

తి పాత్రావర్జితజలేన ఆచమనమనుజ్ఞాతమ్ । నవర్షేతి వర్షగ్రహణా
తాఛత్రధారాసు "నదూష్యాస్సంతతాధారాః" ఇతి బోధాయనోక్త
నిరన్తరధారాసు చ నదోషః । ప్రదరేతి - ॥ శ్లో ॥ గోతృప్తిశిష్టేపయ
సి శిష్టైరాచమనక్రియా ॥ * ॥ ఇతి । కలౌ నిషేధాచ్ఛుద్ధమపి పల్వలోద
కమాచమనానర్హమిత్యర్థః । అకారణాత్ - జ్వరాదౌ నదోష ఇతి భావః
వయసే - పక్ష్యుత్సాదనార్థం తృణదణ్డాదిరహిత హస్తోద్యమనకార్యేకృ
తే ఆచామేదిత్యర్థః । శక్తివిషయే - అశక్తావప్రాయత్యం నేతి భావః । అ
త్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆపత్కాలేతు సంప్రాప్తే శౌచాచారం న చిన్త
యేత్ । శుద్ధింసమాచరేత్పశ్చాదితి వేదవిదోవిదుః ॥ * ॥ సూ ॥ శిరస్తుప్రా
వృత్యమూత్రపురీషే కుర్యాత్ । భూమ్యాం కించిదన్తర్ధాయ ఛాయాయాం
మూత్రపురీషయోః కర్మవర్జయేత్ । స్వాంతు ఛాయామవమేహేత్, నసోపా
నన్మూత్రపురీషే కుర్యాత్కృష్టే పథ్యప్సు చ । తథా ష్ఠీవనమైథునయోః కర్మా
ప్సు వర్జయేత్ , అగ్నిమాదిత్యమపో బ్రాహ్మణం గాం దేవతాశ్చాభిముఖో
మూత్రపురీషయోః కర్మవర్జయేత్ । అశ్మానం లోష్టమార్ద్రానోషధి
వనస్పతీనూర్ధ్వాన్నాచ్ఛిద్యమూత్రపురీషయోశ్శున్ధనే వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి ।
శిరస్త్వితి - అప్రావృతశిరా ఇతి దోషస్మృతేః । అన్తర్ధాయ - నాచ్ఛా
దితాయాం భూమావితి నిషేధాత్ । ఛాయాయామ్ - పాన్థవిశ్రమచ్ఛా
యాయామ్ , నచోపజీవ్యచ్ఛాయాసు మేహేత్, ఇతి స్మృతేః, నయా
జ్ఞీయానాం వృక్షాణామధస్తాదితి విశేషణాదన్యవృక్షచ్ఛాయాసు ప్రా
ప్తేః । ఏవమేవ ॥ శ్లో ॥ నతు మేహేన్నదీచ్ఛాయా వర్త్మగోష్ఠామ్బు
భస్మసు । నప్రత్యగ్న్యర్కగోసోమసన్ధ్యామ్బుస్త్రీద్విజన్మనామ్ ॥
ఇత్యాదిషూక్తచ్ఛాయా చ విజ్ఞేయా ॥ శ్లో ॥ న గ్రామమధ్యే విప్రేన్ద్ర
కుర్వీత మలమోచనమ్ । ఆత్మచ్ఛాయాం నరచ్ఛాయాం నమేహేత కదాచ
న ॥ విభీతకకపిత్థార్క స్నుహీచ్ఛాయాం నచాశ్రయేత్ । స్తమ్భదీపమను
ష్యాణామన్యేషాం ప్రాణినాం తథా ॥ * ॥ ఇతి శాణ్డిల్యాది వచనైస్స్వ
తస్త్యాజ్యచ్ఛాయాసు నప్రసఙ్గః । ఆస్మశబ్దేన ॥ శ్రు ॥ యావతీర్వై దేవ

తాస్తస్సర్వా వేదవిద్బ్రాహ్మణే వసన్తి ॥ * ॥ ఇతిసర్వదేవతావాసభూతోవిప్రఏవోచ్యతే । అయంతు స్వచ్ఛాయాయాం నమేహేత్ , దేవతావాసభూతదక్షిణభాగష్ఠీవనవత్ । అన్యస్తు కామమ్ । అతస్స్వాంతు ఛాయామవమేహేదితి నవిరోధః । మధ్యాహ్నే స్వస్యఛాయాయాం మెహనం సమ్భవతీతి నచోద్యావకాశః । వేదవిద్విప్రః స్వదేహం పురతఃకించిత్ప్రసార్యమేహేత్ । యత్తూక్తమ్ ॥ సూ ॥ అస్తమితేచ బహిర్గ్రామాదారాదావసథాచ్చ మూత్రపురీషయోఃకర్మ వర్జయెత్ ॥ * ॥ ఇతి , తద్గాఢాన్ధకారపరమ్ । నచోరవ్యాఘ్రాదిభీతిపరమ్ , దివాపి గ్రామఏవ తత్ప్రసక్తేః , అస్తమితేతి విశేషణ వైయర్థ్యాపత్తేశ్చ । యచ్చోక్తమశ్వానం లోష్టమార్ద్రానోషధివనస్పతీనూర్ధ్వానాచ్ఛిద్య మూత్రపురీషయోః శున్ధనేవర్జయెదితి , తదపి విశిష్టవిధిపరమ్ , ఆగ్నేయాదివాక్యవత్ । అతఉచ్ఛిష్టఓషధివనస్పతిచ్ఛేదనం నకుర్యాదితిసిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ లోష్టాద్యైః కేనచిద్వాపి నమలం మార్జయెద్బుధః ॥ * ॥ ఇతిస్మరణాత్ , శుష్కైః పత్రైర్వా గుదశుద్ధిం నకుర్యాదిత్యలమ్ । స్మృతిసారసముచ్చయె — ॥ శ్లో ॥ నచాఙ్గులిభిరాచామే న్నాతీర్థేన సశబ్దవత్ । నాస్వభావంనత్వరయానోష్ణం జలమకారణాత్ ॥ * ॥ అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అపఃపాణినఖస్పృష్టా ఆచామేద్యస్తు బ్రాహ్మణః । సురాపానేన తత్తుల్యం మనుస్స్వాయంభువోఽబ్రవీత్ ॥

అథ దన్తధావనవిధిః

వృద్ధశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ముఖే పర్యుషితే నిత్యం భవత్యప్రయతోనరః । తస్మాచ్ఛుష్కమథార్ద్రంవా భక్షయెద్దన్తధావనమ్ ॥ * ॥ ఆస్యప్రవేశాద్భక్షణోపచారః । దన్తధావనమ్ - దన్తకాష్ఠమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్య పాదౌ హస్తౌచ ముఖంచాద్భిః సమాహితః । దక్షిణం బాహుముద్ధృత్య కృత్వాజాన్వన్తరాతతః ॥ ఆచమ్య ప్రాఙ్ముఖఃపశ్చాద్దన్తధావనమాచరేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కణ్టకిక్షీరివృక్షోత్థం ద్వాదశాఙ్గుళమవ్రణమ్ । కనిష్ఠికాగ్రవత్స్థూలం పర్వా

గ్రకృతహార్చకమ్ ॥ దన్తధావనముద్దిష్టం జిహ్వోల్లేఖనికా తథా ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆయురిత్యాది మన్త్రేణ యముక్తః శాఖాభిమన్త్రణే ॥ వినాఽభిమన్త్రణం తూష్ణీం వృథా స్యాద్దన్తధావనమ్ ॥ * ॥ దన్తధావనమన్త్రః — ॥ శ్లో ॥ ఆయుర్బలం యశో వర్చః ప్రజాః పశువసూనిచ । బ్రహ్మ ప్రజ్ఞాంచ మేధాంచ త్వంనో దేహి వనస్పతే ॥ అస్య ప్రజాపతి ఋషిశ్ఛన్దోఽనుష్టుబ్వనస్పతిః । దేవతేతి హృది స్మృత్వా మన్త్రమేభ్య వదేద్బుధః ॥ అభిమన్త్ర్య గృహీతాం శాఖాం మన్త్రేణానేన వైద్విజః ॥ అత ఊర్ధ్వం క్రమేణైవ ధావయేచ్ఛాఖయా తయా । వామభాగం సమారభ్య ప్రాదక్షిణ్యక్రమేణ తు ॥ శాఖాం విదార్య తస్యైవభాగేనైకేన మార్జయేత్ । జిహ్వాం తతో ద్వితీయేన గృహస్థశ్చ యతిస్తథా॥ ప్రక్షాళ్య దన్తకాష్ఠంతుశుచౌ దేశే తత స్త్యజేత్ । విధవా కన్యకా బ్రహ్మచారిణాం నాస్యశోధనమ్ ॥ కరఞ్జార్జున వైడర్య శిరీష ఖదిరాదిషు । ద్విజశ్శుద్ధిం యతిః కుర్యాత్సదాష్టాఙ్గుళశాఖయా ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాముఖో ధృతిం విన్ద్యాచ్ఛరీరారోగ్యమేవచ । దక్షిణేచ తథాక్రౌర్యం పశ్చిమేతుపరాజయమ్ ॥ ఉత్తరేతు గవాం నాశం స్త్రీణాం పరిజనస్యచ । పూర్వోత్తరేతు దిగ్భాగే సర్వాన్కామానవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ కాష్ఠేన దన్త ధావనే దుర్లభపవకాలః, అతస్సనప్రదర్శ్యన్తే । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ శాల్మల్యశ్వత్థ హవాన్యానాం ధవకిం శుకయోరపి । కోవిదార శమీపీలు శ్లేష్మాతక విభీతకాన్ ॥ వర్జయేద్దన్తకాష్ఠేషు గుగ్గులుంక్రముకం తథా । త్యాజ్యం సపత్రమజ్ఞాతమూర్ధ్వశుష్కంచపాటితమ్ ॥ త్వగ్ఘీనం గ్రన్థిసంయుక్తం తథా పాలాశశింశుపే ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ తిన్దుకేఙ్గుదబన్ధూక మోచామరజవల్లిజాః । కార్పాస దన్తకాష్ఠంచ శక్రస్యాపి శ్రియం హరేత్ ॥ * ॥ గర్గః — ॥ శ్లో ॥ కుశం కాశం పలాశంచ శింశుపాంయస్తుభక్షయేత్ । తావద్భవతిచణ్డాలో యావద్గఙ్గాం నపశ్యతి ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ గుడాకన్ తాలహిన్తాల కైతకంచ బృహద్వటమ్ । ఖర్జూరం నారికేళంచ సప్తైతే

తృణరాజకాః ॥ తృణరాజ సమోపేతం. యఃకుర్యాద్దన్తధావనమ్ । నర
శ్చణ్డాలయోనిస్స్యాద్యావద్గఙ్గాం నపశ్యతి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥శ్లో॥
వానీరశిగ్రుబన్ధూక క్షీరికా కోవిదారకాః । కాశాఙ్గుళికశాశ్చైతే వివర్జ్యా
దన్తధావనే ॥ * ॥ అత్ర తర్జనీమధ్యమాకనిష్ఠాఙ్గుళీనామేవ నిషేధః । త
థా వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఇష్టకాలోష్టపాషాణైరితరాఙ్గుళిభి
స్తథా । ముక్త్వాచానామికాఙ్గుష్ఠౌ వర్జయేద్దన్తధావనమ్ ॥ * ॥ శాతాత
పః — ॥ శ్లో ॥ యస్తు గణ్డూషసమయే తర్జన్యావక్త్రచాలనమ్ । కుర్వీ
తయదిమూఢాత్మా నరకే పతతిద్విజః ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ తృ
ణపర్ణోదకేనాఙ్గుళ్యావా దన్తాన్ధావయేత్ , ప్రదేశినీవర్జమ్ ॥*॥ అ
ఙ్గుళ్యా - అనామికాఙ్గుష్ఠాభ్యామ్ । వ్యాసః— ॥ శ్లో ॥ ప్రతిపత్పర్వషష్ఠీ
షు నవమ్యాం దన్తధావనమ్ । పర్ణైరన్యత్ర కాష్ఠైస్తు జిహ్వోల్లేఖస్స
దైవతు ॥ * ॥ అన్యత్ర - అనిషిద్ధాహేషు , సదా - నిషిద్ధానిషిద్ధేష్వపి
కాష్ఠైనైవ జిహ్వోల్లేఖః కార్య ఇత్యర్థః । ఏవంచ ॥ శ్లో ॥ అఙ్గార
వాలుకాపర్ణ తృణవస్త్రనఖాదిభిః । నకుర్యాద్దన్తధావంతు భస్మలోష్టేష్ట
కాదిభిః ॥ * ॥ ఇతి రత్నావళీవచనమ్ , నిషిద్ధకుశ కాశ పలాశాపర్ణాశ్వ
త్థాదిపర్ణవిషయమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అలాభే దన్తకాష్ఠానాం ప్ర
తిషిద్ధదినేష్వపి । అపాం ద్వాదశగణ్డూషైర్ముఖశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥ ప్ర
తిపత్పర్వషష్ఠీషు నవమ్యాం హరివాసరే । దన్తానాం కాష్ఠసంయోగో
దహత్యాసప్తమం కులమ్ ॥ అష్టమ్యాంచ చతుర్దశ్యాం పఞ్చదశ్యాం త్రి
జన్మసు ॥ తైలం మాంసం వ్యవాయంచ దన్తకాష్ఠంచ వర్జయేత్ ॥ * ॥
భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ జన్మత్రయాపరాహ్ణేషు దివసవ్యతిపాతకాః ।
షసఙ్క్రమా వివర్జ్యాస్స్యుర్దన్తధావనకర్మణి । నద్యాం దేవాలయే
గోష్ఠే శ్మశానే జలమధ్యమే ॥ యాగస్థానే శుచౌదేశే నాచరేద్దన్త ధా
వనమ్ ॥ దక్షిణాభిముఖస్తిష్ఠం శ్చయానశ్చ విదిఙ్ముఖః । గచ్ఛన్ ప్ర
త్యఙ్ముఖోభూత్వా నాచరేద్దన్తధావనమ్ ॥ కృష్ణ శార్దూలగోకృత్తౌ
యజ్ఞవృక్షతృణేషుచ । ఉపవిశ్య నకుర్వీత వక్త్రశుద్ధిమనాసనః ॥ * ॥

అనాసనఏవ దన్తశుద్ధిం కుర్యాదిత్యర్థః । గర్గః — ॥ శ్లో ॥ దన్తకాష్ఠే త్వమావాస్యా మైథునేచ చతుర్దశీ । అష్టమీ గ్రామ్యధర్మేచ జ్వలన్తముపి పాతయేత్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసదినే రాజన్ దన్తధావనకృన్నరః । సఘోరం నరకం యాతి వ్యాఘ్రభక్షశ్చతుర్యుగమ్ ॥ స్త్రీసఙ్గం ఖాదనం పానం స్వాధ్యాయం క్షురకర్మ చ । నకుర్యాద్దన్తకాష్ఠంచ తైలేతుశిరసిస్థితే ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ శన్యర్కశుక్రవారేషు కుజాహే వ్రతవాసరే । జన్మభే శ్రాద్ధదివసే దన్తకాష్ఠం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ బాహూజాన్వన్తరాకృత్వా కుక్కుటాసన సంస్థితః । తర్పణాచమనోల్లేఖ్యదన్తశుద్ధీస్సమాచరేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ యావన్తో నియమాః ప్రోక్తా ద్విజశ్రేష్ఠస్య భుఞ్జతః । ప్రేక్ష్యాప్రేక్ష్యేషు కర్తవ్యా దన్తధావనకర్మణి ॥ ముఖశుద్ధిం ప్రయత్నేన కృత్వైవాహరహర్ద్విజః । ప్రాతస్సన్ధ్యాముపాసీత తాంవినా నశుచిర్భవేత్ ॥

అథ ప్రాతఃస్నానవిధిః

తత్ర యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అగమ్యగమనాత్ స్తేయాత్ పాపేభ్యశ్చ ప్రతిగ్రహాత్ । రహస్యాచరితాత్పాపాన్ముచ్యన్తే స్నానమాచరన్ ॥ మనఃప్రసాదజననం రూపసౌభాగ్యవర్ధనమ్ । శోకదుస్స్వప్నహం స్నానం మోక్షదం హ్లాదనం తథా ॥ స్నానమూలాః క్రియాస్సర్వాశ్శ్రుతిస్మృత్యుదితా నృణామ్ । తస్మాత్ స్నానం నిషేవేత శ్రీపుష్ట్యారోగ్యవర్ధనమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం ప్రదానం భక్తానాం సమ్యక్శుద్ధ్యుపపాదకమ్ । వక్ష్యామి యోగాదూర్ధ్వం యత్కర్తవ్యం స్నానపూర్వకమ్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యామ్యంహి యాతనాదుఃఖం ప్రాతఃస్నాయీనపశ్యతి । ప్రాతఃస్నానేన పూయన్తే యేపి పాపకృతోజనాః ॥ అస్నాతో నాచరేత్కర్మ జపహోమాది కించన । లాలాస్వేదసమాకీర్ణశ్శయనాదుత్థితఃపుమాన్ ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ గుణాదశ స్నానపరస్య పుంసో రూపంచ తేజశ్చ య

శశ్చ శౌచమ్ । ఆయుష్య మారోగ్య మలోలుపత్వం దుస్స్వప్ననాశశ్చ తపశ్చ మేధా ॥ * ॥ సత్యవ్రతః — ॥ శ్లో ॥ బలం రూపం యశో ధర్మం శౌచమాయుస్సుఖం ధృతిమ్ । ఆరోగ్యం పరమాప్నోతి ప్రాతఃస్నానేన మానవః ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ ఉషస్యుషసి యత్స్నానం సన్ధ్యాయాముదితేరవౌ । ప్రాజాపత్యేన తత్తుల్యం మహాపాతకనాశనమ్ ॥ * ॥ సన్ధ్యాయాముషస్యుషసి యత్ స్నానమ్, అపివాఉదితేసూర్యే యత్ స్నానమ్, తదన్వయం ప్రాజాపత్యతుల్యమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అత్యన్తమలినః కాయో నవచ్ఛిద్ర సమన్వితః । స్రవత్యేషదివారాత్రం ప్రాతఃస్నానం విశోధనమ్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నానం ప్రశంసన్తి దృష్టాదృష్టకరం హితత్ । సర్వమర్హతి శుద్ధాత్మా ప్రాతఃస్నాయీ జపాదికమ్ ॥

అథ స్నానభేదాః

శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ స్నానంతు ద్వివిధం ప్రోక్తం గౌణముఖ్యప్రభేదతః । తయోస్తు వారుణం ముఖ్యం తత్పునష్షడ్విధంభవేత్ ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం క్రియాఙ్గం మలకర్షణమ్ । క్రియాస్నానం తథాషష్ఠం షోఢాస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ అస్నాతస్తు పుమాన్నార్హో జపాగ్నిహవనాదిషు । ప్రాతఃస్నానంతదర్థంతు నిత్యస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ చణ్డాలశవ యూపాది స్పృష్ట్వాఽస్నాతాం రజస్వలామ్ । స్నానార్హస్తు యదాస్నాతి స్నానం నైమిత్తికం హితత్ ॥ పుష్యస్నానాదికం యత్తు దైవజ్ఞవిధిచోదితమ్ । తద్ధికామ్యంసముద్దిష్టం నాకామస్తత్ప్రయోజయేత్ ॥ దైవజ్ఞః - జ్యోతిశ్శాస్త్రవిత్ ॥ శ్లో ॥ జప్తుకామః పవిత్రాణి హ్యర్చిష్యన్దేవతాః పితౄన్ । స్నానం సమాచరేద్యత్తు క్రియాఙ్గం తద్విదుర్బుధాః ॥ మలాపకర్షణం స్నానం స్నానమభ్యఙ్గపూర్వకమ్ । మలాపకర్షణార్థంతు ప్రవృత్తి స్తస్యనాన్యథా ॥ సరస్సు దేవఖాతేషు తీర్థేషు చ నదీషు చ । స్నానం తత్ర సమాదిష్టం క్రియాస్నానమితిస్మృతమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ నిత్యంసన్తతనిర్వర్త్యం కామ్యం కామాయ యద్ధితమ్ । నిమిత్తా

దుపజాతంతు స్నానం నైమిత్తికం స్మృతమ్ ॥ * ॥ అనేన మధ్యన్దినస్నానస్యాపి నిత్యత్వం సిద్ధమ్, తస్యాపి సతతనిర్వర్త్యత్వాత్ । తథాచ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నాయీ భవేన్నిత్యం మధ్యస్నాయీ సదా భవేత్ ।

అథ గౌణస్నానాని

గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ దివ్యం వాయవ్యమాగ్నేయం బ్రాహ్మం సారస్వతం తథా । మానసం చేతి విజ్ఞేయం గౌణస్నానం తు షడ్విధమ్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ మాన్త్రం భౌమం తథాఽఽగ్నేయం వాయవ్యం దివ్యమేవ చ । వారుణం మానసం చేతి సప్తస్నానాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మాన్త్రం మృదాలమ్భస్తు పార్థివమ్ । ఆగ్నేయం భస్మనా స్నానం వాయవ్యం గోరజః స్మృతమ్ ॥ యత్తు సాతపవర్షేణ దివ్యం తత్ స్నానముచ్యతే । వారుణం చావగాహస్తు మానసం విష్ణుచిన్తనమ్ ॥ మానసం ప్రవరం స్నానం సర్వే శంసన్తి సూరయః । అస్మత్తీర్థప్రశంసాయాం వ్యాసేన పఠితం యతః ॥ * ॥ ఇతి । ఆగ్నేయమత్ర పాశుపతవిషయమ్, అథర్వశిఖాయాం పాశుపతవ్రతం విధాయాగ్నిరిత్యాదినా భస్మేతి తస్యైవ తద్విధానాత్, జటాధారణేన స్నాతుమశక్యత్వాచ్చ । అన్యస్య తు విప్రస్య ॥ శ్లో ॥ విరుద్ధం వర్జయేత్కర్మ ప్రేతధూమం నదీరితమ్ । కేశభస్మతుషాఙ్గారకపాలేషు చ సంస్థితమ్ ॥ * ॥ వా ॥ న పర్ణలోష్టాశ్మభిర్మూత్రపురీషాపకర్షణం కుర్యాత్ । న భస్మకేశతుషకపాలామేధ్యాన్యధితిష్ఠేత్ । ఇతి యాజ్ఞవల్క్యగౌతమాదిభిర్భస్మవర్జనస్మరణాత్, స్పర్శే తు ॥ శ్లో ॥ దీపాగ్నిం దీపతైలం చ భస్మ చాస్థి రజస్వలామ్ । ఏతాని బ్రాహ్మణః స్పృష్ట్వా సవాసా జలమావిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి స్నానవిధానాచ్చ, హస్తౌ ముక్త్వా దేహస్పర్శే స్నానమితి నచోద్యావకాశః । యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ శంన ఆపస్తు ద్రుపదా ఆపోహిష్ఠాఽఘమర్షణమ్ । ఏతైస్తు పఞ్చభిర్మన్త్రైర్మాన్త్రస్నానముదాహృతమ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ వాయవ్యం గోరజః ప్రోక్తమస్తం గచ్ఛతి గోపతౌ । విద్వత్సరస్వతీప్రాప్తం స్నానం

సారస్వతం స్మృతమ్ ॥ ప్రాప్యసారస్వతం తీర్థం భవేన్ముదితమానసః । సర్వతీర్థాభిషేకాద్ధి పవిత్రం విమలాం హి వాక్ ॥ * ॥ తథా ॥ బ్రాహ్మమాగ్నేయకం భౌమం వాయవ్యం దివ్యమేవచ । వారుణం యౌగికం చైవ షోఢాస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ భువిమూర్ధ్ని తథాఽఽకాశే మూర్ధ్న్యాకాశే తథాభువి । ఆకాశేభువి మూర్ధ్ని స్యాన్మన్త్రస్నానం విధీయతే ॥ పాదాదిప్రణవం కుర్యాదర్ధర్చాన్తే తథైవచ । ఋగాదిప్రణవం కుర్యాన్మన్త్రస్నానేష్వయం విధిః ॥ శుచిదేశాన్మృదానీయ కుర్యాద్గాత్రోపలమ్భనమ్ । మన్త్రంపార్థివసంయుక్తం భౌమస్నానం తదుచ్యతే ॥ గోఖురాద్రజ ఆదాయ గోసావిత్రీంజపేద్బుధః । గాత్రేష్వథ తదాలిప్య స్నానంవాయవ్యముచ్యతే ॥ ఉత్తరాయణమధ్యేతు యదావర్షతి వాసవః । ఆతపేనసహస్నానం దివ్యంస్నానం తదుచ్యతే ॥ స్నానమబ్దైవతైర్మన్త్రైర్జలమజ్జనగాహనైః । తర్పణం పితృదేవానాం స్నానం వారుణముచ్యతే ॥ * ॥ అనేన గౌణస్నానేషు తర్పణం నాస్తీతి గమ్యతే ॥ శ్లో ॥ యౌగికం స్నానమాఖ్యాతం యోగో విష్ణువిచిన్తనమ్ । ఆత్మతీర్థప్రశంసాయాం వ్యాసేనపరికీర్తితమ్ ॥ మానసం ప్రవరంప్రోక్తం సేవితంబ్రహ్మవాదిభిః । మనశ్శుద్ధికరంపుంసాం నిత్యం తత్స్నానమాచరేత్ । శక్తశ్చేద్వారుణంస్నానమప్రాయత్యే తదేవహి । హృత్స్థితం సర్వభూతానాం రవిమణ్డలసంస్థితమ్ ॥ నీలజీమూత సంకాశం వాసుదేవం చతుర్భుజమ్ । శఙ్ఖచక్రగదాపద్మధారిణం వనమాలినమ్ ॥ తత్పాదోదకజాం ధారాం నిపతన్తీం స్వమూర్ధని । చిన్తయేద్బ్రహ్మరన్ధ్రేణ ప్రవిశన్తీం స్వకాంతనుమ్ । తయాప్రక్షాళితంసర్వం స్వదేహం పరిచిన్తయేత్ ॥ ఇదం స్నానంపరంమన్త్రైస్సహస్రాదధికంస్మృతమ్ । ఏవంస్నాత్వా విశేషేణసర్వపాపైఃప్రముచ్యతే ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ వారుణం దివ్యమాగ్నేయం వాయవ్యం పార్థివం తథా । మాన్త్రం మానసమిత్యేవం స్నానం సప్తవిధం భవేత్ ॥ ప్రశస్త పర్వతాగ్రాదౌ జాతయా శ్వేతమృత్స్నయా । ఉచ్చార్య కేశవాదీని నామాన్యఙ్గే యథాక్రమమ్ ॥ లలాటాదౌ యదివ్యధానమూర్ధ్వపుణ్డ్రి

స్య తద్భవేత్ । పార్థివం స్నానమబ్లిఙ్గైర్మన్త్రైర్విప్రకరేరితైః ॥ అమ్భోభిః ప్రోక్షణం కుర్యాత్తన్మాన్త్రం స్నానమిష్యతే ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అసామర్థ్యాచ్ఛరీరస్య వైషమ్యాద్దేశకాలయోః । స్నానాన్యేతానితుల్యాని మానసం శ్రేష్ఠముచ్యతే ॥ * ॥ కౌర్మే — ॥ శ్లో ॥ అప్రాయత్యే సముత్పన్నే స్నానమేవ సమాచరేత్ । బ్రాహ్మాదీన్యన్యథాఽశక్తౌ స్నానాన్యాహుర్మనీషిణః ॥

అథ స్నానార్హజలాని

తత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ నదీషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సు చ । స్నానంసమాచరేన్నిత్యం గర్తప్రస్రవణేషు చ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ నదీనదతటాకేషు దేవఖాతజలేషు చ । నిత్యంక్రియార్థం స్నాయీత గిరిప్రస్రవణేషు చ ॥ * ॥ నదః - ప్రత్యక్స్రోతః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ కూపేషూద్ధృత తోయేన స్నానం కుర్వీత వా భువి । స్నాయీతోద్ధృతతోయేన హ్యథవా భువ్యసంభవే ॥ * ॥ భూమిష్ఠ జలస్నానాసంభవే, కూపాదుద్ధృత్య మృణ్మయపాత్రావర్జితజలైః స్నాయాదిత్యర్థః । తథా అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ శూర్పవాతనఖాగ్రామ్బుస్నానం వస్త్రఘటోదకమ్ । మార్జనీరేణుకేశామ్బు హన్తి పుణ్యం పురాతనమ్ ॥ * ॥ జాబాలిః - ॥ శ్లో ॥ న పారక్యే సదా స్నాయాన్న భుఞ్జీత మహానిశి । నార్ద్రమేకం చ వసనం పరిదధ్యాత్కదాచన ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పరకీయనిపానేషు న స్నాయీత కదాచన । నిపానకర్తుస్స్నాత్వా తు దుష్కృతాంశేన లిప్యతే ॥ * ॥ ఏతత్పతితాది జలవిషయమ్ । మహాత్మనాం నిపానేషు న దోషః । తథా మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ పురాణానాం నరేన్ద్రాణాం ఋషీణాం చ మహాత్మనామ్ । స్నానం కూపతటాకేషు దేవతానాం సమాచరేత్ ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ అన్యాయోపాత్తవిత్తస్య పతితస్య చ వార్ధుషేః । న స్నాయాదుదపానేషు స్నాత్వా కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ నద్యాద్యలాభే విశేషమాహ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకేషు యది స్నాయాత్కథంచన । ఉద్ధృత్య మృత్తికాపిణ్డాన్ దశ పఞ్చాథవా క్షిపేత్ ॥ * ॥

ఏతత్పరకీయనిపానవిషయమ్ । యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పరకీయనిపానేషు యదిస్నాయాత్కథంచన । సప్తపిణ్డాంస్తతోద్ధృత్య తత్రస్నానం సమాచరేత్ ॥ అలాభే దేవఖాతానాం సరసాం సరితామపి । ఉద్ధృత్య చతురః పిణ్డాన్ పారక్యే స్నానమాచరేత్ ॥ త్రీన్ పిణ్డానథవోద్ధృత్య స్నాయాదాపత్సునోసదా । అన్యైరపి కృతేకూపే సరోవాప్యాదికే తథా ॥ తత్రస్నాత్వాచ పీత్వాచ ప్రాయశ్చిత్తం నవిద్యతే ॥ * ॥ ఇదమత్యన్తాపద్విషయమ్ । అనాపది, విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ అన్త్యజైఃఖానితాః కూపాస్తటాకావాప్య ఏవచ । ఏషు స్నాత్వాచ పీత్వాచ ప్రాజాపత్యేనశుద్ధ్యతి ॥ అకామాద్బ్రాహ్మణశ్శుధ్యేద్బ్రాహ్మణో హ్యోకోపవాసతః ॥ * ॥ పిణ్డానుద్ధరణే శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ అనుద్ధృత్యైవ యః స్నాయాత్పరకీయజలాశయే । వృథాభవతి తత్స్నానంకర్తుః పాపేనలిప్యతే ॥ అత్ర విశేషః । అనుత్సృష్టేషు నస్నాయాత్తథైవాసంస్కృతేషుచ ॥ * ॥ అసంస్కృతమ్ - అప్రతిష్ఠితమ్, సర్వసతోద్దేశేనాకృతమనుత్సృష్టమ్ । ఉత్సృష్టేషు సర్వార్థత్వేన కృతత్వాత్పిణ్డానుద్ధరణేపి నదోషః ॥ అత్ర శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ స్నాతస్య వహ్నితప్తేన తథైవ పరవారిణా । శరీరశుద్ధిర్విజ్ఞేయా నతుస్నానఫలం లభేత్ ॥ * ॥ పిణ్డానుద్ధరణే సపరవారిస్నానేన స్నానఫలమ్, కింతు శరీర శుద్ధిమాత్ర మిత్యర్థః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వృథాతూష్ణోదకైః స్నానంవృథాజప్యమవైదికమ్ । వృథాత్వశ్రోత్రియేదానం వృథాభుక్తమసాక్షికమ్ ॥ * ॥ యత్తు షట్త్రింశన్మతే — ॥ శ్లో ॥ ఆపఃస్వభావతోమేధ్యాః కింపునర్వహ్నిసంయుతాః । తేన సన్తః ప్రశంసన్తి స్నానముష్ణేన వారిణా ॥ * ॥ తదాతురవిషయమ్ । తథా యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యకిరణైః పూతం పునః పూతంతువహ్నినా । ఆమ్నాతమాతురస్నానే ప్రశస్తంతు శృతోదకమ్ ॥ నిత్యం నైమిత్తికం స్నానం క్రియాఙ్గం మలకర్షణమ్ । తీర్థాభావేతు కర్తవ్యముష్ణోదకపరోదకైః ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ కుర్యాన్నైమిత్తికంస్నానం శీతాద్భిః కామ్యమేవచ । నిత్యం యాదృచ్ఛి

కంచైవ యథారుచి సమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇదం చణ్డాలశవాదిస్పర్శస్నానవిషయమ్। పూర్వత్రయమోక్తం నైమిత్తికస్నానమస్పృశ్యస్పృష్టస్పృష్టి విషయమశక్త విషయంవేతి నవిరోధః। వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ మృతౌజన్మ నిసఙ్క్రాన్త్యాం శ్రాద్ధే జన్మ దినేతథా। అస్పృశ్య స్పర్శనేచైవ నస్నాయాదుష్ణవారిణా ॥ అస్పృశ్యః - స్వతోఽస్పృశ్యః, నతు శావాదిస్పృష్టోఽస్పృశ్యోవిప్రః ॥ శ్లో ॥ సఙ్క్రాన్త్యాం భానువారేచ సప్తమ్యాం రాహుదర్శనే। ఆరోగ్య పుత్ర విత్తార్థీ నస్నాయాదుష్ణ వారిణా ॥ పౌర్ణమాస్యాం తథాదర్శే నస్నాయాదుష్ణవారిణా । సగోహత్యాకృతంపాపం ప్రాప్నోత్యేవ నసంశయః ॥ * ॥ ఏతేనోక్తేషు మరణాదిషు తీర్థాభావేఽపి, నక్వాథ్యుష్ణోదకైః స్నాయాత్; పరోదకైరుద్ధృతైః కూపోదకైర్వా స్నాయాదిత్యుక్తంభవతి। అత్రవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ శీతాస్వప్సు నిషిచ్యోష్ణా మన్త్రసమ్భారసంభృతాః। గేహేఽపిశస్యతేస్నానం తద్ధీనమఫలంబహిః ॥ * ॥ మన్త్రాః - అబ్లిఙ్గావారుణాశ్చ, తద్ధీనమ్-మన్త్రహీనమ్, సమ్భారాః - మృదాదయః, బహిః - తటాకాదౌ। అతస్తీర్థాదౌ స్నానమపి మన్త్రహీనం మణ్డూకాది మజ్జనవత్ । తదాహవివస్వాన్ — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రసమ్భారసంయుక్తముపస్పర్శనముచ్యతే। స్నానేఽవగాహనేచైవ ప్లావనం విధివర్జితమ్ ॥ మత్స్యకచ్ఛపమణ్డూకాస్తోయమెమగ్నా దివానిశమ్। నతేషాంహిస్నానఫలంతథైవవిధివర్జితమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నాతురోనారుణకరానాక్రాన్తేచనభస్థలే। నపరాహ్ణేసినాల్పేచ నాశిరస్కఃకథంచన ॥ * ॥ నారుణకరానాక్రాన్తే - అరుణోదయాత్పూర్వంనస్నాయాదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ నద్యాన్తు విద్యమానాయాం నదీంచోత్సృజ్యకృత్రిమె। నస్నాయాదల్పతోయేతువిద్యమానే బహూదకే ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ భూమిష్ఠముద్ధృతాత్పుణ్యంతతః ప్రస్రవణోదకమ్। తతోఽపి సారసంపుణ్యం తతోనాదెయముచ్యతే ॥ తీర్థతోయం తతఃపుణ్యం గోదావర్యాం తతఃపరమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ వా ॥ ఉద్ధృతాత్పుణ్యంభూమిష్ఠముదకం తస్మాన్నాదేయం తస్మాదపి సాధుపరిగ్ర

హితంసర్వతపవగాఙ్గమ్ । మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ త్రిభిస్సారస్వతంతోయం పఞ్చాహేనతు యామునమ్ । సద్యః పునాతి-గాఙ్గేయం దర్శనాదేవనార్మదమ్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ జలం శుద్ధమశుద్ధం వా విష్ణువాస్తుసమీపతః । విష్ణుగఙ్గాసమం తోయం మహాపాతకనాశనమ్ ॥ * ॥ శుకానుశాసనే — ॥ శ్లో ॥ యత్ర భాగవతాఃస్నానం కుర్వన్తి విమలాశయాః । తత్తీర్థమధికంవిద్ధిసర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ * ॥ అశ్వత్థస్తవే — ॥ శ్లో ॥ అశ్వత్థస్య జలే యత్ర ఛాయా భవతి కుత్రచిత్ । తత్ప్రయాగసమం తీర్థం తత్రసన్నిహితోహరిః ॥ నద్యామస్తమితే స్నానంవర్జయేత్తుసదా బుధః । నద్యాంస్నాత్వా నదీంచాన్యాం నప్రశంసేత ధర్మవిత్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శో ॥ నదీషు ననదీం బ్రూయాత్పర్వతేషు నపర్వతమ్ । నాన్యం ప్రశంసేత్తత్రస్థస్తీర్థేష్వాయతనేషుచ ॥ * ॥ శ్రుతిః — సితాసితే సరితే యత్రసంగతే తత్రాప్లుతాసో దివముత్పతన్తి । యేవైతన్వాం విసృజన్తి ధీరాః తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే ॥ * ॥ ఇతి । గఙ్గామాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ యస్యాదరే స్థితం తోయం గోదావర్యాశ్చ యామునః । నయాత్యసౌ పునర్గర్భమితి వేదవిదోవిదుః ॥ శ్రుతాఽభిలషితా దృష్టా స్మృతా పీతాఽవగాహితా । గఙ్గా తారయతే నౄణాముభౌవంశౌ భవార్ణవాత్ ॥ * ॥ శ్రీపరాశరః — ॥ శో ॥ సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ దేవేన సహ తత్కాలె నిమజ్జన్తీహ యే నరాః । తేనిర్ధూయాశుభంసర్వం మహాపాతకమప్యథ ॥ యాన్తి ధ్రువం సుమహత్ప్రపంస్థానమాచన్ద్రతారకమ్ । యజన్తంవాఽశ్వమేధేన రాజానంపృథివీపతిమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నద్యాయచ్చ పరిభ్రష్టం నద్యా యచ్చవివర్జితమ్ । గతప్రత్యాగతం యచ్చ తత్తోయం పరివర్జయేత్ ॥ నమేహేత జలద్రోణ్యాంస్నాతుంచ ననదీం తరేత్ । నాతిక్రమేద్వృథా సిన్ధుం నానుష్ఠాతుం నదీం తరేత్ ॥ * ॥ సిన్ధుమ్ - నదీమ్ । వృథా - అస్నాత్వాఽనాచమ్యవా నలఙ్ఘయేదిత్యర్థః । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం రజక తీర్థేషు భోజనం

గణికాగృహే । పశ్చిమోత్తరశాయిత్వం శక్రస్యాపి శ్రియం హరేత్ ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అగ్రాహ్యాస్త్వగ్రిమాషాఢే నద్యాః ప్రథమవేగికాః । ప్రక్షోభితాశ్చ కేనాపి యాశ్చ తీర్థాద్వినిస్రుతాః ॥ తీర్థమ్ - అవతరణదేశః । కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యాః శోషముపగచ్ఛన్తి గ్రీష్మే కుసరితశ్చ యాః । తాసు ప్రావృషి న స్నాయాదపూర్ణే దశవాసరే ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ శశివ్రతం త్రయః కృచ్ఛ్రా గాయత్ర్యాశ్చాయుతం జపః । ఆప్లావనం మహానద్యాం తుల్యమేతచ్చతుష్టయమ్ ॥ ఉద్భూత్వా భూధరేఽమ్భోధిం ప్రవిశత్యమ్బుసన్తతిః । యా సా మహానదీ జ్ఞేయా సర్వపాపప్రణాశనీ ॥ శతయోజనమాగమ్య శైలాద్విశతి సాగరమ్ । యాఽమ్బుసన్తతిరేకే తాం ప్రవదన్తి మహానదీమ్ ॥ ఉద్భూతా వా పూర్వదిగ్భాగే శైలే సలిలసన్తతిః । యా సా మహానదీయుక్తా సా నదీత్యభిధీయతే ॥ సరస్వతీ సూర్యసుతా జహ్నుకన్యా చ నర్మదా । ఏతాశ్చతుర్మహానద్యో మహానద్యుత్తమోత్తమాః ॥

అథ సంక్రమణ నిర్ణయః

సఙ్క్రాన్తివిషయే వృద్ధవసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ అయనే ద్వే ద్వే విషువే చతస్రః షడశీతయః । చతస్రో విష్ణుపద్యశ్చ సఙ్క్రాన్త్యో ద్వాదశ స్మృతాః ॥ * ॥ విష్ణుపద్యాదిలక్షణం సంజ్ఞాప్రకరణ ఏవోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ మృగకర్కటసఙ్క్రాన్తీ ద్వే తూదగ్దక్షిణాయనే । విషువే తు తులామేషౌ గోలమధ్యే తథాపరాః ॥ అతీతానాగతే పుణ్యే ద్వే తూదగ్దక్షిణాయనే । త్రింశత్కర్కటకే నాడ్యో మకరే వింశతిః స్మృతాః ॥ విషువే తు తులామేషే నాడ్యస్తూభయతో దశ ॥ పుణ్యాయాం విష్ణుపద్యాయాం ప్రాక్పశ్చాదపి షోడశ । షడశీత్యాం వ్యతీతాయాం షష్టిరుక్తాస్తు నాడికాః ॥ పుణ్యా ఇతి శేషః । అహస్సఙ్క్రమణే పుణ్యమహః కృత్స్నం ప్రకీర్తితమ్ । రాత్రౌ సఙ్క్రమణే పుణ్యం దినార్ధం స్నానదానయోః ॥ పూర్ణే చైవార్ధరాత్రే తు యదా సఙ్క్రమతే రవిః । తదా దినద్వయం పుణ్యం ముక్త్వా మకరకర్కటౌ ॥ యద్యస్తమయవేళాయాం మకరం యాతి భాస్కరః । ప్రదోషే వార్ధరాత్రే

వా స్నానం దానం పరేఽహని ॥ అర్ధరాత్రే తదూర్ధ్వం వా సఙ్క్రాన్తౌ దక్షిణాయనే । పూర్వమేవ దినం గ్రాహ్యం యావన్నోదయతే రవిః ॥ కుర్యాత్సదాఽయనే మధ్యే విష్ణుపద్యాంవిషూవతి । షడశీత్యామన్త్యభాగే స్నానదానాదిమాదృతః ॥ * ॥ భవిష్యోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యూషే కర్కటం భానుః ప్రదోషే మకరంయది । సఙ్క్రామేత్షష్టినాడ్యస్తు పుణ్యాః పూర్వోత్తరాః స్మృతాః ॥ యాయాస్సన్నిహితానాడ్యస్తాస్తాః పుణ్యతమాః స్మృతాః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యస్యసఙ్క్రమేపుణ్యే నస్నాయాద్యదిమానవః । సప్తజన్మసురోగీస్యాద్దుఃఖభాగీచ జాయతే ॥ * ॥ అత్రాయం వివేకః । ముక్త్వామకరకర్కటౌ స్నానం దానం పరేఽహని । పూర్వమేవదినంగ్రాహ్యమితివిశిష్యనిశ్చితత్వాద్రాత్రౌసంక్రమణేకర్కటకే పూర్వమేవ దినం గ్రాహ్యమ్, స్నానదానాదౌ తథామకరే పరదినమేవ గ్రాహ్యమ్, నరాత్రౌ స్నానదానాదికం కార్యమితి, విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః । రాత్రౌ సంక్రమణే పుణ్యమితీదం కర్కట మకర వ్యతిరిక్తవిషయమితి వ్యాఖ్యాతృభిరాఖ్యాతమ్ । తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ రాహుదర్శనసఙ్క్రాన్తివిషువాత్యయవృద్ధిషు । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపి నదుష్యతి ॥ * ॥ ఇతివచనంచ తదన్యసఙ్క్రమవిషయమ్ (గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తీతి పాఠాన్తరమ్) అత్యయః - మృతిః , వృద్ధిః - పుత్రజన్మ, అతస్తయోః పూర్వాపరదినఏవ స్నానాదికం కార్యమ్ । తథా భవిష్యోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ మిథునాత్కర్కసఙ్క్రాన్తిర్యదిస్యాదంశుమాలినః । ప్రభాతేవా నిశీథేవా కుర్యాదహనిపూర్వతః ॥ పూర్వతః - పూర్వస్మిన్ ॥ శ్లో ॥ కార్ముకంతు పరిత్యజ్య ఝషం సఙ్క్రమతే రవిః । ప్రదోషేవానిశీథేవాస్నానందానంపరేఽహని ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యోఽపి — ॥ శ్లో ॥ యద్యస్తమయవేళాయామ్ , ఇతి । అతః కర్కటమకర సఙ్క్రమయోర్వికల్పేన పూర్వాపరాహ్న విహితవింశతి షష్టినాడికాదికాలేషు దివసగతపుణ్యకాలతారతమ్యపరమేవ యాయాస్సన్నిహితా ఇతి వచనమితి । యత్త్వాపస్తమ్బేనోక్తమ్ — ॥ సూ ॥ సశిరావమజ్జనమప్సువర్జయే

త్ ॥ * ॥ ఇతి తదల్పజలవిషయమ్, సముద్రవిషయం చ । తథా బ్రహ్మో
క్తే — ॥ శ్లో ॥ స్రవన్నదీషుతుస్నాయాత్ప్రవిశ్యాన్తఃస్థితో ద్విజః । తటా
కాదిషు తోయేషు ప్రత్యక్షం స్నానమాచరేత్ ॥ గృహస్థస్తు స్రవన్తీషు
నిమజ్జ్య స్నానమాచరేత్ । అన్యత్రాసిచ్యహస్తాభ్యామితరేషాంతుమార్జ
నమ్ ॥ నాల్పామ్భసి శిరోమజ్జేన్నావగాహేన్మహోదధౌ । క్రియా
స్నానే శిరోమజ్జేదన్యత్రాపి సరిత్సు చ ॥ స్రోతసోఽభిముఖః స్నాయా
న్మార్జనే చాఘమర్షణే । అన్యత్రార్కముఖో రాత్రౌ ప్రాఙ్ముఖోఽగ్నిము
ఖోఽపి వా ॥ సన్ధ్యాముఖస్తుసన్ధ్యాయాం తథా చాద్యన్తయామయోః ॥ * ॥
అన్యత్ర స్థావరోదకే కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిభిశ్చై
వ శ్రోత్రదృఙ్నాసికాముఖమ్ । పిధాయాన్తర్నిమజ్జ్యాప్సు త్రిర్జ
పేదఘమర్షణమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ నద్యాం నాస్త
మితే స్నాయాద్విశేషాన్మధ్యయామయోః । అగ్నిం ప్రజ్వాల్య వా
స్నాయాద్వాప్యాదిషు మహాజలే ॥ రాత్రౌ స్నానం నకుర్వీతదా
నంచాపి యథావిధి । అన్యత్ర ధామ్న ఇత్యేవ తత్రస్థే స్నానమాచరే
త్ ॥ బ్రాహ్మణాగ్నిగవామగ్రే స్నానం విజ్ఞాప్య బుద్ధిమాన్ । నిశిస్నా
నంచదానంచకుర్యాదగ్నిం సమిధ్య చ ॥ * ॥ ఏతే అస్పృశ్యస్పర్శనపు
త్రజన్మవిషయే స్నానదానే । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ జన్మర్క్షే వై
ధృతౌ పుష్యే వ్యతీపాతే చ సఙ్క్రమే । దర్శే మహానదీస్నానం సమస్తదు
రితక్షయమ్ ॥ యది చేదర్ధరాత్రే తు భవేదేవం హి సఙ్క్రమః । దివసద్వి
తయం పుణ్యం స్నానదానజపాదిషు ॥ యద్యర్ధరాత్రసమయాత్పరత
స్సంక్రమో భవేత్ । పరస్మిన్ దివసే పుణ్యం స్నానాద్యఖిలకర్మసు ॥ * ॥
ఇదం కర్కటకమకరవ్యతిరిక్తసఙ్క్రాన్తివిషయమ్ । భరద్వాజః —
॥ శ్లో ॥ ససప్తమీ భానుదినే సామావాస్యేన్దువాసరే । సచతుర్థ్యారవా
రే చ స్నాపనం పృథుసిన్ధుషు ॥ కృతం షష్టిసహస్రాబ్దకృతస్నానస
మం భవేత్ । జపహోమప్రదానాని తాదృశాని భవన్తి చ ॥ పర్వణి
స్నపనం శస్తం సర్వేషాం లవణామ్బుధౌ । సాగరేషు తథాఽన్యేషు శుభ

మహాప్లావనం స్మృతమ్ ॥ సౌరారవారయోరర్ధౌ పర్వణోరుభయోరపి । సన్తానకామీ నస్నానం కుర్యాత్తు గ్రహణం వినా ॥ పిద్ధే పర్వణి నస్నాయాచ్చతుర్దశ్యాముపాదథా । సాచేద్భృగుయుతా స్నాయాత్తామతిక్రమ్య పర్వణి ॥ * ॥ అన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ అశ్వత్థస్సాగరస్సేవ్యౌ నస్ప్రష్టవ్యౌ కదాచన । మన్దవారే స్పృశేత్పూర్వమపరం పర్వణి స్పృశేత్ ॥ తథా — గర్భిణ్యాం సంప్రవేశంచ గర్భిణీ గృహిణీయది । వపనం సాగరస్నానం శవభారంచవర్జయేత్ ॥

తీర్థయాత్రాయాం వాహననిషేధః

స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ ఛత్రంతు హరతే పాదమర్ధం హరతి పాదుకా । యానంహరేత్త్రిపాదంతు సర్వంహరతిదోళికా ॥ ఐశ్వర్యాల్లోభమోహాద్వా గచ్ఛేద్యానాదిభిస్తుయః । నిష్ఫలం తస్య తత్తీర్థం తస్మాద్యానాదివర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్ర శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ కుటుమ్బినో వినాఽన్యేషాం దృష్టం తీర్థాదిసేవనమ్ । కుటుమ్బినో గృహేసర్వం వికలో నిర్గతోగృహాత్ ॥ * ॥ వికలః - శూన్యనిత్యకృత్యఇత్యర్థః ।

నదీనాం రజోదోషనిర్ణయః

నదీరజోదోషవిషయే కిఞ్చిదుచ్యతే । అత్ర కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ సంప్రాప్తే శ్రావణేమాసిసర్వానద్యోరజస్వలాః । తాసుస్నానం నకుర్వీత వర్జయిత్వాతు జాహ్నవీమ్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ద్విమాసం సరితస్సర్వాభవన్తిహి రజస్వలాః । అప్రశస్తం తతఃస్నానం వర్షాదౌ నవవారిణి ॥ * ॥ కర్కటసఙ్క్రమమారభ్య సింహాన్తం మాసద్వయంనద్యో రజస్వలాభవన్తి । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ నభోనభస్యయోర్మధ్యేసర్వానద్యో రజస్వలాః । తాసు స్నానం నకుర్వీత దేవర్షిపితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ అత్ర నభస్యశబ్దస్సింహశ్రావణపరః । తథావైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ సింహకర్కటయోర్మధ్యేసర్వానద్యోరజస్వలాః । తాసు స్నానం నకుర్వీత వర్జయిత్వా మహానదీః ॥ * ॥ నారసింహపురాణే — ॥ వా ॥ గఙ్గా యమునా గోదావరీ తుఙ్గభద్రా కావేరీ త్యేతామ

హానద్యః ॥ * ॥ ఇతి । మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యదుహితా గఙ్గా ప్లక్షజా
తా సరస్వతీ । రజసా నాభిభూయన్తే వేణా చ నదసంజ్ఞితా ॥ * ॥ మహా
భారతే — ॥ శ్లో ॥ మహానద్యో దేవికా చ కావేరీ ప్లక్షజా తథా । రజసా
తు ప్రదుష్టాస్స్యుః కర్కటాదౌ త్ర్యహం నృప ॥ * ॥ ప్లక్షజా - గౌతమీ,
బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ గోదావరీ భీమరథీ తుఙ్గభద్రా చ వేణికా । తా
పీ పయోష్ణీ విన్ధ్యస్య దక్షిణే తు ప్రకీర్తితాః ॥ భాగీరథీ నర్మదా చ య
మునా చ సరస్వతీ । విశోకా చ వితస్తా చ విన్ధ్యస్యోత్తరతః స్థితాః ॥
ద్వాదశైతా మహానద్యో దేవర్షిక్షేత్రసమ్భవాః ॥ * ॥ కాత్యా
యనః — ॥ శ్లో ॥ ప్రవృత్తే శ్రావణే మాసి త్ర్యహం గఙ్గా రజ
స్వలా । చతుర్థేఽహని సంప్రాప్తే శుద్ధా భవతి జాహ్నవీ ॥ * ॥ ఏత
చ్చాన్ద్రమానాభిప్రాయమ్ । అన్యథా — ॥ శ్లో ॥ ప్రథమం కర్కటకేఽ
పి త్ర్యహం గఙ్గా రజస్వలా । సర్వా రక్తవహా నద్యః కరతోయాఽమ్బు
వాహినీ ॥ * ॥ ఇతి వచనవిరోధః స్యాత్, శ్రావణమాసప్రవృత్తేరర్వా
గేవ కర్కటకసఙ్క్రాన్తేః । కరతోయా - నదీ, కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥
కర్కటాదౌ రజోదుష్టా గౌతమీ వాసరత్రయమ్ । చన్ద్రభాగా సతీ గఙ్గా స
రయూర్నర్మదా తథా ॥ తదేవమ్ ॥ శ్లో ॥ తపనస్య సుతా గఙ్గా గోమతీ చ సరి
ద్వరా । రజసా న ప్రదుష్యన్తి యే చాన్యే పున్నదాః స్మృతాః ॥ * ॥
ఇతి కాత్యాయనవచనమ్, మాసద్వయదోషాభావపరమ్ । స ఏవ ॥ శ్లో ॥
నభోనభస్యయోర్మధ్యే సర్వా నద్యో రజస్వలాః । న సన్ధ్యోపాసనం
స్నానం దేవర్షి పితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ ఏవమపి నదాః పుమాంస ఇతి రజో
దోషో నాస్త్యేవ ॥ శ్లో ॥ రజసా నాభిభూయన్తే యే చాన్యే నదసంజ్ఞితాః ।
ఇతి స్మృతేః । ప్రత్యక్స్రోతసో నదాః । అస్య క్వచిదపవాదమాహ కా
త్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే§ ప్రేతస్నానే తథైవ చ । చ
న్ద్రసూర్యగ్రహే చైవ రజోదోషో న విద్యతే ॥ స్వధునద్యమ్భస్సమాని స్యు
స్సర్వాణ్యమ్భాంసి భూతలే । కూపస్థాన్యపి సోమార్కగ్రహణే నాత్ర

§ ప్రాతఃస్నాన ఇతి పాఠాన్తరమ్,

సంశయః ॥ సర్వం గఙ్గాసమం తోయం సర్వే బ్రహ్మసమా ద్విజాః ।
సర్వం భూమిసమం దానం గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః ॥ * ॥

⟶ గ్రహణకాలస్నానశ్రాద్ధాదివిధిః ⟵

మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ గఙ్గాస్నానం ప్రకుర్వీత గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః । మహానదీషు చాన్యాసు స్నానం కుర్యాద్యథావిధి ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకేషు గిరిప్రస్రవణేషు చ । నద్యాం నదే దేవఖాతే సరసీషూద్ధృతామ్బుషు ॥ ఉష్ణోదకేఽపి వా స్నాయాద్గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః ॥ * ॥ ఉష్ణోదకస్నానం రోగివిషయమ్ । తథా వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యకిరణైః పూతం పునః పూతం తు వహ్నినా । అతో వ్యాధ్యాతురః స్నాయాద్గ్రహణే ఉష్ణవారిణా ॥ చన్ద్రసూర్యగ్రహే స్నాయాన్మృతకే సూతకేఽపి వా । అస్నాయీ మృత్యుమాప్నోతి స్నాయీ మృత్యుం న విన్దతి ॥ గ్రహణే సఙ్క్రాన్తే వాఽపి న స్నాయాద్యది మానవః । సప్తజన్మసు రోగీ స్యాద్దుఃఖభాగీ చ జాయతే ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ సర్వస్వేనాపి కర్తవ్యం శ్రాద్ధం వై రాహుదర్శనే । అకుర్వాణస్తు నాస్తిక్యాత్పఙ్కే గౌరివ సీదతి ॥ భూమిర్గావస్సువర్ణం వా ధాన్యం వా యద్యదీప్సితమ్ । తత్సర్వం గ్రహణే దేయమాత్మనః శ్రేయ ఇచ్ఛతా ॥ * ॥ నైమిత్తికశ్రాద్ధేషు పతితత్వాద్గ్రహణే శ్రాద్ధమామేన కర్తవ్యమ్ । తథా వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యనగ్నౌ తీర్థే చ గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః । ఆమశ్రాద్ధం ద్విజో దద్యాచ్ఛూద్రో దద్యాత్సదైవ హి ॥ * ॥ అతః సతి సమ్భవేఽప్యామేనైవ శ్రాద్ధం కార్యమ్, న త్వన్నేనేతి । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అశ్రోత్రియః శ్రోత్రియో వాఽప్యపాత్రం పాత్రమేవ వా । విప్రబ్రువో వాఽపి ప్రోవా గ్రహణే దానమర్హతి ॥ * ॥ అశ్రోత్రియః - వేదహీనః, శ్రోత్రియః - ఏకశాఖాధ్యాయీ, అపాత్రమ్ - విద్యాతపోహీనః, పాత్రమ్ - తద్యుక్తః, విప్రబ్రువః - అధ్యయనాధ్యాపనరహితః, తద్యుక్తో విప్రః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ త్రిదశాః స్పర్శసమయే తృప్యన్తి పితరస్తథా । మ

నుష్యా మధ్యకాలేతు ముక్తికాలేతు రాక్షసాః ॥ * ॥ § ఇదం త్రిదశాదికాలపరమ్, నతూత్తమాదిపరమ్ । బ్రహ్మవైవర్తే — ॥ శ్లో ॥ స్నానంస్యాదుపరాగాదౌ మధ్యే హోమాస్సురార్చనమ్ । గ్రస్యమానే భవేత్స్నానం గ్రస్తే హోమో విధీయతే ॥ ముచ్యమానే భవేద్దానం స్నానంముక్తే విధీయతే । గ్రస్యమానే రవౌస్నాయా న్ముచ్యమానే నిశాకరే ॥ ప్రాక్పశ్చాత్ సంక్రమేషూక్తః పుణ్యకాలోఽపి భాగశః । చన్ద్రసూర్యోపరాగేతు యావద్దర్శన గోచరః ॥ * ॥ బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ ఉపమధ్యే లక్షగుణం గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః । పుణ్యం కోటిగుణంమధ్యే ముక్తికాలేత్వనన్తకమ్ ॥ * ॥ స్నానదానాదీతి శేషః । నిగమే — ॥ శ్లో ॥ యదాసూర్యగ్రహోరాత్రౌ దివాచన్ద్రగ్రహోయది । తత్రస్నానం నకుర్వీత దద్యాద్దానంనతు కించన ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ స్మార్తకర్మ పరిత్యాగో రాహోరన్యత్ర సూతకే ॥ * ॥ స్మార్తకర్మ-శ్రాద్ధదానాది । అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేవర్ణాస్సూతకేచ మృతకే రాహుదర్శనే । స్నాత్వాశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీరన్ దానం శాఠ్య వివర్జితాః ॥ * ॥ శాఠ్యమ్ - లోభః । అతో గ్రహణే స్నానాదావాశౌచం నాస్త్యేవ । తథారజోదోషశ్చనాస్తీతిసిద్ధమ్ । సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ కాలేనవోదకం శుద్ధం నపిబేత్త్ర్యహమేవతత్ । అకాలే సప్తరాత్రంతు పీత్వా నాద్యాదహర్నిశమ్ ॥ * ॥ భవిష్యత్పురాణే — ॥ శ్లో ॥ మహదమ్బుసమం వాపి యదితిష్ఠేత్పురాతనమ్ । నవామ్బుమిశ్రితం తేన నదుష్టమితి సూరయః ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ అభావేకూపవాపీనా మనపాయిపయోభృతామ్ । రజోదుష్టేఽపిపయసి గ్రామభోగో నదుష్యతి ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణిచోత్సర్గే ప్రేతస్నానేచనిర్గతా । చన్ద్రసూర్యగ్రహేచైవ రజోదోషో నవిద్యతే ॥

॥ మాఘస్నానవిధిః ॥

అథ మాఘస్నానవిషయే కించిదుచ్యతే । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ఆపో

---

§ ఇదం గ్రహణస్య స్పర్శమధ్యమోక్షకాలపరమితి పాఠాన్తరమ్.

నారాయణో దేవస్సర్వవేదేషు పఠ్యతే ॥ గ్రహాణాంచ యథాసూర్యో
నక్షత్రాణాంయథాశశీ । మాసానాంచ తథామాఘ శ్శ్రేష్ఠస్సర్వేషు క
ర్మసు ॥ యోగోఽపిదుర్లభో రాజన్ త్రైలోక్యే సచరాచరే । అస్మిన్యో
గేఽప్యశక్తోఽపి స్నాయాదపిదినత్రయమ్ ॥ యోగః - మకరే కార్త్రేఽన్య
నమాఘాన్వయః ॥ శ్లో ॥ అథాతస్సంప్రవక్ష్యామి మాఘస్నానవిధింపరమ్ ।
కర్తవ్యో నియమః కశ్చిద్వ్రతరూపో నరోత్తమైః ॥ ఫలాతిశయహేతో
ర్వై కించిద్భోజ్యం త్యజేద్బుధః । భూమౌశయీత హోతవ్యమాజ్యం
తిల విమిశ్రితమ్ ॥ త్రికాలం చార్చయేన్నిత్యం వాసుదేవం సనాతనమ్ ।
దాతవ్యోదీపకోదణ్డో దేవముద్దిశ్య మాధవమ్ ॥ ఇన్ధనం కమ్బళం వస్త్రముపా
నత్కుఙ్కుమం ఘృతమ్ । అన్నం చైవ యథాశక్తి దేయంమాఘే నరాధి
ప ॥ పరస్యాన్నం నసేవేత త్యాజ్యోఽపిపైత్రిః ప్రతిగ్రహః । మాఘాన్తే
భోజయేద్విప్రాన్ యథాశక్తి నరాధిప ॥ దేయాతుదక్షిణా తేభ్యో హ్యా
త్మనోహితమిచ్ఛతా । మకరస్థే రవౌ మాఘే గోవిన్దాచ్యుత మాధవ ॥
స్నానేనానేన మే దేవ యథోక్తఫలదోభవ । ఇతిమన్త్రం సముచ్చార్యస్నా
యాన్మౌనంసమాశ్రితః ॥ బహిస్స్నానంతు వాప్యాదౌ ద్వాదశాబ్దఫలప్ర
దమ్ । తటాకే ద్విగుణం రాజన్ నద్యాదౌతు చతుర్గుణమ్ ॥ దశధా దేవ
ఖాతేచ శతధాచ మహానదీ । శతం చతుర్గుణం రాజన్ మహానద్యాస్తు సంగ
మే ॥ మహానదీ - మహానద్యామ్ । సహస్రగుణితం సర్వం తత్ఫలం మ
కరేరవౌ । గఙ్గాయాం స్నానమాత్రేణ లభతే మానుషో నృప ॥ పాపా
నాం భూరిభారస్య దాహదేశం ప్రజాపతిః । ప్రయాగం విదధే భూప ప్ర
జానాంచ హితేరతః ॥ సితాసితేఽపి యోమజ్జేదపిపాపశతావృతః । మ
కరస్థే రవౌ రాజన్నగర్భేషు నిమజ్జతి ॥ దుర్జయావైష్ణవీమాయా దేవైర
పి సుదుస్త్యజా । ప్రయాగే దహ్యతేసాపి మాఘమాసే నరాధిప ॥ ధర్మ
ద్రుమోహ్యపాం బీజం వైకుణ్ఠచరణాచ్చ్యుతమ్ । ధృతం మూర్ధ్నిమహేశే
న యద్గాఙ్గమమలం జలమ్ ॥ తద్బ్రహ్మైవ నసన్దేహో నిర్గుణం ప్రకృ
తేః పరమ్ । తేన కింసమతాంగచ్ఛేదపిబ్రహ్మాణ్డగోచరే ॥ సర్వేభ్యోఽపి

చ యజ్ఞేభ్యో మహాఘోరాద్యోగాచ్చ గర్జతి । తీర్థాచ్చ తపసో మహాఘోర § యో విద్యాయాశ్చ గర్జతి ॥ అస్మిన్నేవ భారతే వర్షే కర్మభూమౌ విశేషతః । మాఘస్నానం వినా నౄణాం నిష్ఫలం జన్మకీర్తితమ్ ॥ మకరస్థే రవౌ మాఘే యత్ర క్వాపి బహిర్జలే । నిష్కామైర్వా సకామైర్వా స్నాతవ్యం హరితుష్టయే ॥ వ్రతైర్దానైస్తపోభిశ్చ న తథా ప్రియతే హరిః । మాఘమజ్జనమాత్రేణ యథా ప్రీణాతి కేశవః ॥ అవైష్ణవో హతో విప్రో హతం శ్రాద్ధమదక్షిణమ్ । అబ్రహ్మణ్యం హతం క్షత్రమనాచారం కులం హతమ్ ॥ అదీప్తేఽగ్నౌ హుతో హోమః స్వార్థే పాకక్రియా హతా । జీవనార్థం హతం తీర్థం జీవనార్థం హతం వ్రతమ్ ॥ సన్దిగ్ధోఽపి హతో మన్త్రో వ్యగ్రచిత్తో హతో జపః । అనాయాసం హతం సర్వం యత్కృతం పారలౌకికమ్ ॥ మనుష్యాణాం తథా జన్మ మాఘస్నానం వినా హతమ్ ॥ మకరస్థే రవౌ మోహాన్న స్నాత్యనుదితే రవౌ । కథం పాపైః ప్రముచ్యేత కథం స త్రిదివం వ్రజేత్ ॥ * ॥ అనేన, మాఘస్నానముదయాత్పూర్వమేవ కర్తవ్యమితి సిద్ధమ్। తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాఘమాసే రటన్త్యాపః కించిదభ్యుదితే రవౌ । బ్రహ్మఘ్నం వా సురాపం వా కం పతన్తం పునీమహే ॥ * ॥ ఇతి వచనం స్త్రీశూద్రాది విషయమ్, తేషాం స్నానవ్యతిరేకేణానుష్ఠానాభావాత్ । విప్రాదివిషయే తు సన్ధ్యాతిక్రమదోషో దుర్వారస్స్యాత్, స్నానపూర్వకత్వాత్సన్ధ్యావన్దనాదేః । న హ్యుదయాత్పూర్వమ్, కించిదుదయే చ, కాలద్వయే స్నానమితి యుక్తమ్; మార్జనాద్యుపస్థానాన్తస్యైకకర్మత్వేన, మధ్యే కర్మాన్తరానుష్ఠానాయోగాత్, ఉదయన్తం దివాకరమిత్యుదయకాలే సూర్యోపస్థాన విధానాచ్చ । కించిదభ్యుదితే స్నాత్వాఽనుష్ఠానే, మాసం సన్ధ్యాతిక్రమేణాశుచిత్వ కర్మానర్హత్వ శూద్రత్వాదిదోషాః ప్రసజ్జేరన్ "అజీర్ణేఽభ్యుదితే వాన్త" ఇతి సన్ధ్యాతిక్రమప్రాయశ్చిత్తత్వేన విహితస్యోదయ స్నానస్య నైమిత్తికత్వస్మరణేన మాఘస్నానాసిద్ధేః । యద్వా ॥ శ్లో ॥ ఉషస్యుషసి యత్స్నానం సన్ధ్యాయా

యోవిద్యాధరగర్జతీతి పాఠాన్తరమ్ .

ముదితే రవౌ ॥ * ॥ ఇతి స్నానప్రశంసాపరంవా , ఆహోస్విత్తైరము-
త్తికన్యాయేన ఉదయాత్పూర్వస్నానపరంవా । అభ్యుదితేఽపిరవౌ , కమ్-
జలమ్ , పతన్తమ్ - స్నానం కుర్వన్తం పునీమహే కిల , కిముతోదయాత్ప్రా-
క్స్నానమిత్యలమ్ ॥ శ్లో ॥ శోచన్తి సర్వపాపాని మాఘమాసే సమాగతే ।
నాశకాలోఽయమస్మాకం యది స్నాస్యతి వారిణి ॥ బ్రహ్మహా హేమహా-
రీ చ సురాపో గురుతల్పగః । మాఘస్నాయీ విపాపస్స్యాత్తత్సంయోగీ చ
పఞ్చమః ॥ సన్దేహో నాత్ర కర్తవ్యో మాఘస్నానే నరాధిప । ప్రా-
యశ్చిత్తం పరం చైతన్మాఘస్నానమనుత్తమమ్ ॥ సర్వేఽధికారిణో హ్య-
త్ర విష్ణుభక్త్యా యథా నృప ॥ * ॥ ఇతి । ఏవం ప్రకాగపర్యాలోచనయా ,
మాఘస్నానం నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం చేతి సిద్ధమ్ .

॥ అథ సముద్రస్నానవిధిః ॥

అత్ర సంగ్రహశ్లోకః — ॥ శ్లో ॥ పాషాణమన్త్రం ప్రథమం పుర-
స్తాదావాహనం తత్ర నమస్క్రియా చ । అర్ఘ్యం తథా ప్రార్థనమభ్యను-
జ్ఞా స్నానం చ కుర్యాద్దశ తర్పణం చ ॥ * ॥ క్రమేణ మన్త్రోదాహర-
ణమ్ ॥ శ్లో ॥ పిప్పలాదసముత్పన్నే కృత్యే లోకభయఙ్కరి । పాషాణం
తేమయాదత్తమాహారార్థం తు కల్పితమ్ ॥ విశ్వాచీ చ ఘృతాచీ చ విశ్వ-
యోనే విశాంపతే । సాన్నిధ్యం కురు మే దేవ సాగరే లవణామ్భసి ॥ న-
మస్తే విశ్వగుప్తాయ నమో విష్ణవపాంపతే । నమో జలధిరూపాయ దీనా-
నాం పతయే నమః ॥ సర్వరత్నమయ శ్రీమన్ సర్వరత్నాకరాకర । సర్వ-
రత్నప్రదాతస్త్వం గృహాణార్ఘ్యం మహోదధే ॥ పృథివ్యాం
యాని తీర్థాని ప్రవిశంస్త్వం మహోదధే । స్నాతస్య మే ఫలం దే-
హి సర్వస్మాదపి చాంహసః ॥ సమస్త జగదాధార శఙ్ఖచక్రగదాధర । అ-
నుజ్ఞాం దేహి మే దేవ యుష్మత్తీర్థనిషేవణే ॥ వేదాదయో వేదవసిష్ఠయో-
నిస్సరిత్పతిస్సాగరరత్నయోనిః । అగ్నిశ్చ మే తేజ ఇలా చ తేజో రేతోధా
యజ్ఞమమృతస్య నాభిః ॥ * ॥ వా ॥ ఇదన్తైలనాన్యైభిరసమానమద్భిర్యాః
కాశ్చసిన్ధుం ప్రవిశన్త్యాపః , సర్పో జీర్ణామివ త్వచం జహాతి పాపం

శరీరాత్సశిరస్కో౽భ్యుపేత్య ॥ * ॥ ఇదం ద్వయం స్నానమన్త్రః । తర్పణమన్త్రః ॥ శ్లో ॥ పిప్పలాదం కవింకణ్వం కృతాన్తం జీవితేశ్వరమ్ । మన్యుంచ కాళరాత్రించవిద్యాం చాహర్గణేశ్వరమ్ ॥ § తతోదేవర్షితర్పణాదిసమానమ్ ॥ * ॥ అత్ర విశేషమాహభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ దర్భాక్షతతిలైస్సార్థం గత్వా తీరం మహోదధేః । ప్రణమ్య ప్రయతో భక్త్యా దత్వా పుష్పాక్షతాఞ్జలిమ్ ॥ దద్యాదేతైస్త్రిభిర్మన్త్రైః ప్రణమేద్దణ్డవద్బుధః । నమస్తే సర్వతోయేశ నమోగమ్భీరమూర్తయే ॥ నమో మేఘనినాదాయ నమస్తే పరమాత్మనే । వివిధౌఘౌఘనాశాయసుధాగర్భాయతేనమః ॥ మహానద్యధినాథాయ మహారత్నోద్భవాయచ । మహాప్రాణ్యధివాసాయమహావారిధయేనమః ॥ సముద్రస్సాగరో౽మ్భోధిరుదన్వానుదధిస్తథా । సరస్వానమ్బురాశిశ్చ పారావారో౽మృతోద్భవః ॥ నామధేయైశ్చతుర్థ్యన్తైః ప్రణవాదినమోన్తకైః । ఏతైర్మన్త్రైర్నమస్కృత్యవరుణం ప్రణమేత్పృథక్ ॥ ఇమం మేవరుణేత్యాదిద్వాభ్యాంచవరుణంస్తువన్ । ముహూర్తద్వితయంతత్ర సంసేవ్యాసీతకోవిదః ॥ ముహూర్తమథవాతత్ర తతస్స్నానముపాక్రమేత్ । తిలాన్పుష్పాణి దర్భాంశ్చదత్వా స్నాయాద్యథావిధి ॥ * ॥ ఇతి । తతః పాషాణమన్త్రాదిసమానమ్.

శ్రీ అథాభ్యఙ్గస్నానవిధిః శ్రీ

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అభ్యఙ్గస్నపనే యోగ్యావారాయే తిథిభిస్సహ । కథ్యన్తే తే౽ధునా స్పష్టం పుష్టయే బలవృద్ధయే ॥ ఇన్దోర్బుధస్య సౌరేశ్చ వారే౽భ్యఙ్గం ప్రశస్యతే । కాన్తిం మామఖిలాం దద్యు

---

§ సేతుతర్పణే విశ్వామిత్రో వసిష్ఠమాహ — ॥ శ్లో ॥ వసిష్ఠం వామదేవంచ పరాశరముమాపతిమ్ । వాల్మీకిం నారదంచైవ వాలఖిల్యాంశ్చ కాశ్యపమ్ ॥ నళం నీలం గవాక్షంచ గవయం గన్ధమాదనమ్ । మైన్దంచ ద్వివిదంచైవ ఋషభం శరభంతథా ॥ జామ్బవన్తం హనూమన్తం సుగ్రీవంచాఙ్గదంతథా । రామంచ లక్ష్మణంచైవ సీతాంచైవ విభీషణమ్ । ఏతాంశ్చ తర్పయేద్విద్వాన్దర్భాక్షతతిలైస్సహ ॥

భ్రూ—గాన్వారాధిపాః క్రమాత్ ॥ ద్వితీయాద్యాశ్చత ప్రస్తు ప్రశస్తా స్స ప్తమీతథా । దశమీ ద్వాదశీ చైవ త్రయోదశ్యపిచ స్మృతా ॥ భానుభౌమా మరాచార్యశుక్రవారేషు సంక్రమే । వ్యతీపాతే చ జన్మర్షే నాభ్యఙ్గ స్నానమాచరేత్ ॥ ఏకాదశ్యాం చతుర్దశ్యామష్టమ్యాం ప్రతిపద్యపి । ష ష్ఠ్యాం పర్వణిచాభ్యఙ్గస్నానం నైవసమాచరేత్ ॥ ఉత్తరాఫల్గునీ జ్యేష్ఠా శ్రవణార్ద్రా—సు రాత్రిషు । అభ్యఙ్గస్నపనం ధీమా— సుఖార్థీవర్జ—యే త్సదా । శిశురోగార్తవృద్ధానాంయథాకాలంశరీరిణామ్ ॥ అభ్యఙ్గోష్ణోదక స్నానం నైవదోషావహంస్మృతమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ రసా పుష్పం గురౌ దూర్వాం భృగౌ గోమయమేవచ । భౌమే భూమిం వినిక్షి ప్య తైలాభ్యఙ్గం సమాచరేత్ ॥ ద్రవ్యాన్తరయుతం తైలం నదుష్యేద్ర్ర హణం వినా । తులసీదళసంమిశ్రం గ్రహణేపి నదుష్యతి ॥ * ॥ ఇదమాప ద్విషయమ్ । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ తిథినక్షత్రవారేషు నిషిద్ధేష్వపి రాత్రి షు । తైలమాజ్యేనసంస్పృష్టమద్భిర్వా శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ సత్య వ్రతః — ॥ శ్లో ॥ పిష్టపక్వాన్నరసాఢ్యేన ఘృతేనాథ జలేనవా । తైల మా మయుతంవాపి నకదాచనదుష్యతి ॥ రోగాతురస్యాపితథా తైలంజాతునదు ష్యతి ॥ * ॥ ఉమామహేశ్వరసంవాదే — ॥ శ్లో ॥ శిరోభ్యక్తేన తైలే న నాఙ్గం కించిదుపస్పృశేత్ । తిలపిష్టంచ నాశ్నీయా త్తస్యచాయుర్హ రిష్యతి ॥ దశమీపుత్రనాశాయ స్వనాశాయత్రయోదశీ । తృతీయా భ యనాశాయ తైలాభ్యఙ్గం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఉక్తవచనం క్షత్రియాదివి షయమ్ । తథాజాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ త్రయోదశ్యాం తృతీయాయాం దశమ్యాం చైవసర్వదా । శూద్రవిట్క్షత్రియాస్స్నానం నకుర్యుస్తైలసం స్కృతమ్ ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే — ॥ శ్లో ॥ సన్తాపః కీర్తిరల్పాయు ర్ధ నం నిర్ధనతా తథా । అనారోగ్యం సర్వకామా అభ్యఙ్గాద్భాస్కరాదిషు ॥ నాభ్యఙ్గమర్కే నచభూమిపుత్రే క్షౌరంచశుక్రేచ కుజేచమాంసమ్ । బు ధేషుయోషిత్పరివర్జనీయా శేషేషు సర్వాణి సదైవకుర్యాత్ ॥ * ॥ అ త్రిః — ॥ శ్లో ॥ దన్తకాష్ఠేత్వమావాస్యామైథునేచ చతుర్దశీ । హన్తిసప్త

కులంపుంసాం తైలగ్రహణతోఽష్టమీ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శో ॥ మాంసాశనే పఞ్చదశీ తైలాభ్యఙ్గే చతుర్దశీ । అష్టమీ గ్రామ్యధర్మే చ జ్వలన్తమపి పాతయేత్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శో ॥ చతుర్దశ్యష్టమీ చైవ హ్యమావాస్యాథ పూర్ణిమా । పర్వాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసఙ్క్రాన్తిరేవ చ ॥ తైలస్త్రీమాంససమ్భోగీ పర్వస్వేతేషు యః పుమాన్ । విణ్మూత్రభోజనం నామ ప్రయాతి నరకం నరః ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శో ॥ కుహూపూర్ణేన్దుసఙ్క్రాన్తి చతుర్దశ్యష్టమీషు చ । నరశ్చణ్డాలయోనిస్స్యాత్తైలస్త్రీమాంససేవనాత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శో ॥ షష్ఠ్యమాపూర్ణిమాపాత చతుర్దశ్యష్టమీషు చ । ఆసుసన్నిహితం పాపం తైలే మాంసే క్షురే భగే ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధాహే జన్మదివసే వివాహే సుఖదుఃఖయోః । వ్రతే చైవోపవాసే చ తైలాభ్యఙ్గం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ గతే దేశాన్తరం పత్యౌ గన్ధమాల్యాఞ్జనాని చ । దన్తకాష్ఠం చ తామ్బూలం వర్జయేద్వనితా సతీ ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ సురయా లిప్తదేహోపి ప్రాయశ్చిత్తీయతే ద్విజః । ప్రాతరభ్యక్తదేహస్య నిష్కృతిర్నైవ విద్యతే ॥ * ॥ అయం నిషేధః ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యూష ఆశ్వయుగ్దర్శే చతుర్దశ్యామినోదయే । (అరుణోదయ ఇతి కేచిత్పఠన్తి) స్నానమభ్యజ్య కర్తవ్యం నరైర్నరకభీరుభిః ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాత్, నరకచతుర్దశీ వ్యతిరిక్తవిషయః । స్మృత్యన్తరే — ॥ శో ॥ ఉపోషితస్య వ్రతినః కృత్తకేశస్య నాపితైః । తావత్తిష్ఠతి వై లక్ష్మీర్యావత్తైలం న సంస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఏవం చోపోషితవ్రతిక్షౌరిణాం సర్షపాది తైలమపి వర్జ్యమేవ । అన్యేషాం తు న దుష్టమ్ । తథా ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ సార్షపం గన్ధవత్తైలం యత్తైలం పుష్పవాసితమ్ । ద్రవ్యాన్తరయుతం తైలం న దుష్యతి కదాచన ॥ * ॥ సర్వత్ర సామాన్యేన నిషేధే సత్యపి పునరపి నిషేధో దోషాధిక్యప్రదర్శనార్థః । తథా మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ సామాన్యేన నిషేధేఽపి దోషాధిక్యాన్నిషేధనమ్ । తద్దోషభేదహేతుత్వాదితి శాస్త్రవిదో విదుః ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శో ॥ పాదాభ్యఙ్గం శిరోఽభ్యఙ్గం

ద్విజస్యోచ్ఛిష్టమార్జనమ్ । ఏకైకం పాణ్డవశ్రేష్ఠ రాజసూయాద్విశిష్య
తే ॥ * ॥ నారదీయె — ॥ శ్లో ॥ తైలాభ్యఙ్గం మహారాజ బ్రాహ్మణా
నాంకరోతియః । సస్నాతోఽబ్దశతంసాగ్రం గఙ్గాయాంనాత్రసంశయః ॥
నతత్కుర్యాత్తృతీయాయాం త్రయోదశ్యాం తిథావపి । శాశ్వతీంభూతి
మన్విచ్ఛన్ దశమ్యామపి పణ్డితః ॥ * ॥ భూతిమిచ్ఛతాం తైలస్పర్శన
నిషేధోఽభ్యఙ్గే నాస్తి, ప్రత్యుతాఽభ్యఙ్గాకాఙ్క్షయోర్వృద్ధిస్స్యాది
త్యాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమీం దశమీం చైవ తృతీయాంచ
త్రయోదశీమ్ । అభ్యఙ్గస్పర్శనాత్పానాద్యశ్చతైలం నిషేవతే ॥ చతు
ర్ణాం తస్యవృద్ధిస్స్యాద్ధనాపత్యబలాయుషామ్ ॥

అథస్నాననిషేధః

అత్ర మేధాతిథిః — ॥ శ్లో ॥ నస్నాయాదుత్సవేఽతీతె మాఙ్గల్యం విని
వర్త్య చ । అనువ్రజ్య సుహృద్బన్ధూనర్చయిత్వేష్టదేవతామ్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ నస్నానమాచరేద్భుక్త్వా నాతురో నమహానిశి । నవాసో
భిస్సహాజస్రం నావిజ్ఞాతె జలాశయె ॥ * ॥ నవాసోభిరితి - సవాసాజ
లమావిశేదిత్యుక్తేష్వేవ సచేలస్నానంనాన్యత్రేత్యర్థః । వృద్ధమనుః—
॥ శ్లో ॥ ఆరాధ్యం దేవమారాధ్య బన్ధూనప్యనుసృత్య చ । భుక్త్వావ్యా
ధౌచ నస్నాయాత్ తైలేనాపినిశాస్వపి ॥ * ॥ అస్యాపవాదమాహమ
నుః — ॥ శ్లో ॥ రాహుదర్శనసఙ్క్రాన్తి వివాహాత్యయవృద్ధిషు । స్నా
నదానాదికంకార్యం నిశికామ్యవ్రతేషుచ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ —
॥ శ్లో ॥ గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తి యాత్రార్తి ప్రసవేషుచ ।
స్నానంనైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపినదుష్యతి ॥ * ॥ వ్యాఘ్రపా
దః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రజన్మని యాత్రాయా మభిషేకేవ్రతేషుచ । ఉ
పరాగేవివాహేచ ప్రాణార్థేషువిశేషతః ॥ మన్త్రపూర్వమకాలేపిస్నా
యాత్తైలేనవా నరః ॥ * ॥ వివాహాదౌ తైలేన స్నానమశక్తవిషయమ్ ॥
పుత్రజన్మాద్యభావే స్పర్శాదినాస్నానే కర్తవ్యే దేవలోవిశేషమాహ —
॥ శ్లో ॥ దివాహృతైర్జలైస్స్నానం నిశికుర్యాన్నిమిత్తతః । నిక్షిప్యచ

సువర్ణం వా సన్నిధాప్య చ పావకమ్ ॥ ప్రవేశాద్వరుణస్యాగ్నే నరాత్రౌ జలముద్ధరేత్ । ధామ్న ఇత్యాదిమన్త్రేణ తతో రాత్రౌ జలం హరేత్ ॥ * ॥ తతః - నదీతటాకాదిభ్యః । ఏవం క్వచిత్తిథిదోషాభావమాహ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రజన్మని సఙ్క్రాన్తౌ శ్రాద్ధే జన్మదినే తథా । నిత్యస్నానే చ కర్తవ్యే తిథిదోషో న విద్యతే ॥ * ॥ అత్ర శ్రాద్ధేఽభ్యఙ్గస్నానం వృత బ్రాహ్మణవిషయమ్ ॥

అథామలకస్నాననిషేధః

శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అమాయాం చ నవమ్యాం చ సప్తమ్యాం చ విశేషతః । ధాత్రీకల్కేన చ స్నానం ప్రాతస్స్నానే చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ తైలస్నానం సదా పుణ్యం కుర్యాద్దామలకైః శ్రియై । సప్తమీనవమీకర్మరవిసఙ్క్రమణాదృతే ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ అమాయాం నైవ సప్తమ్యాం సఙ్క్రాన్తౌ చ రవేర్దినే । చన్ద్రసూర్యోపరాగే చ స్నానమామలకైస్త్యజేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యవారే సఙ్క్రాన్త్యాం నవమ్యాం పర్వణోర్ద్వయోః । నరో నామలకైస్స్నాయాదలక్ష్మ్యా పరిగృహ్యతే ॥ సప్తమ్యాం నిన్ద్య నవమీషు చ సమ్పదిచ్ఛుస్స్నాయాత్కదాచిదపి నామలకైర్మనుష్యః । స్నాతుర్జనస్య దశమీ తనయం చతుర్దశ్యర్థం నిహన్త్యుభయమేవ సదా ద్వితీయా ॥ * ॥ ఏవం ద్వితీయాదిషు చ ప్రాతఃకాలే ధాత్రీకల్కస్నానం త్యాజ్యమితి సిద్ధమ్ .

అథ కామ్యస్నానమ్

భరద్వాజసంవర్తౌ — ॥ శ్లో ॥ జన్మర్క్షే వైధృతౌ పుష్యే వ్యతీపాతే చ సఙ్క్రమే । ఆప్లావనం మహానద్యాం సమస్తదురితక్షయమ్ ॥*॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యో నరః స్నాతి తీర్థేషు సముద్రే సేతుబన్ధనే । సప్తజన్మకృతం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ పునర్వసుబుధోపేతా చైత్రమాసే సితాష్టమీ । తస్యాం నదీషు స్నాతస్తు వాజపేయఫలం లభేత్ ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ పుష్యే చ జన్మనక్షత్రే వ్యతీపాతే దినత్రయే । అమాయాం చ నదీస్నా

నం కులకోటింసముద్ధరేత్ ॥ * ॥ మహాభాగతే — ॥ శ్లో ॥ యామన్వా
ద్యా యుగాద్యాశ్చ తిథయస్తాసు మానవః । స్నాత్వా హుత్వా చ జ
ప్త్వా చదత్త్వాఽనన్తఫలంలభేత్ ॥ * ॥ మన్వాదియుగాదీ, సంజ్ఞాప్రకరణే
ద్రష్టవ్యా । గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆసుయత్క్రియతేశ్రాద్ధం యచ్ఛ
దానం యదాప్లవః । ఉపవాసాదికంయచ్చ తదనన్తఫలం స్మృతమ్ ॥ * ॥ ఆ
సు - మన్వాది యుగాదిపుణ్యతిథిషు ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ అమాసోమేనభౌ
మేన గురుణా వా యుతా యది । సాతిథిః పుష్కలాప్రోక్తా సహస్రార్క
గ్రహైస్సమా ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ పితరంమాతరంవాపి భ్రా
తరం సుహృదం గురుమ్ । నిమజ్జేత్తుయముద్దిశ్య ద్వాదశాంశంలభేతసః ॥
తత్ప్రార్థితేష్వష్టమాంశం లభేత్స్నానఫలంనరః ॥ కించ ॥ వా ॥ భావహీ
నస్య పుణ్యక్షేత్రవాసః పుణ్యతీర్థస్నానాదికంచ నిష్ఫలమేవ । తథా
సాత్వతే — ॥ శ్లో ॥ గఙ్గాదితీర్థేషు వసన్తిమత్స్యా దేవాలయేపక్షిసఙ్ఘా
శ్చ నిత్యమ్ ॥ భావోజ్ఝితాస్తేనఫలంలభన్తే తీర్థైశ్చ దేవాయతనైశ్చ ము
ఖ్యైః ॥ * ॥ ఇతిహాససముచ్చయే శుకానుశాసనే — ॥ శ్లో । జ్ఞానంతీ
ర్థం క్షమాతీర్థంతీర్థమిన్ద్రియనిగ్రహః । సర్వభూతదయాతీర్థం సత్యంతీర్థం
తథాఽఽర్జవమ్ ॥ దానంతీర్థం దమస్తీర్థం సన్తోషస్తీర్థముచ్యతే । బ్రహ్మచ
ర్యం పరంతీర్థమహింసా తీర్థముచ్యతే ॥ అస్తేయన్తు పరంతీర్థమద్రోహస్తీ
ర్థముచ్యతే । శ్రద్ధాతీర్థం ధృతిస్తీర్థం తపస్తీర్థముదాహృతమ్ ॥ తీర్థానా
మపితత్తీర్థం సంశుద్ధిర్మనసఃపరా । నజలాప్లుతదేహస్తు స్నాత ఇత్యభిధీ
యతే ॥ సస్నాతోయోదమస్నాతస్సతు శుద్ధతమోమతః । యోలుబ్ధః పి
శునః క్రూరో నాస్తికో విషయాత్మకః ॥ సర్వతీర్థేష్వపిస్నాతః పాపో
మలినఏవసః । నశరీరమలత్యాగాన్నరోభవతినిర్మలః ॥ మానసేస్తు మలే
స్త్యక్తే భవత్యత్యన్త నిర్మలః । విషయేష్వనిశం రాగోమనసోమల ఉచ్య
తే ॥ తేష్వేవవీతరాగత్వం నిర్మలత్వముదాహృతమ్ । చిత్తమన్తర్గతం దు
ష్టం తీర్థస్నానైర్నశుధ్యతి ॥ శతశోఽథజలైర్ధౌతం సురాభాణ్డమివాశుచి ।
దానమిజ్యాతపశ్శౌచంతీర్థం వేదాశ్రుతంతథా ॥ సర్వాణ్యేతానితీర్థానియ

స్వభావస్సునిర్మలః । నిగృహీతేన్ద్రియగ్రామో యత్ర యత్ర వసేన్నరః ॥
యత్ర రాగాదిరహితా వాసుదేవపరాయణాః । వసన్తి పుణ్యకర్మాణస్తత్క్షే
త్రమధికం తతః ॥ తస్మాద్దేవమహాభాగా వైష్ణవా వీతకల్మషాః । పునన్తి స
కలం లోకం కిం తీర్థమధికం తతః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఆచా
రవస్త్రాన్తరగాలితేన సత్యప్రసన్నక్షమశీతలేన । జ్ఞానామ్బునా స్నా
తి హి యస్తు నిత్యం కిం తస్య భూయస్సలిలేన కృత్యమ్ ॥ * ॥ ఉద్ధవం ప్ర
తి శ్రీభగవానాహ — ॥ శ్లో ॥ తపస్తీర్థం జపో దానం పవిత్రాణీతరా
ణి చ । నాలంకర్తుం హి తాం శుద్ధిం యా జ్ఞానకలయా కృతా ॥ * ॥ సము
చ్చయే — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానహ్రదే ధ్యానజలే రాగద్వేషమలాపహే । య
స్స్నాతి మానసే తీర్థే స యాతి పరమాం గతిమ్ ॥ పృథివ్యాం యాని తీర్థా
ని తాని సర్వాణి సాగరే । సాగరే యాని తాని స్యుః పాదే విప్రస్య దక్షి
ణే ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఆస్తే హరిరచిన్త్యాత్మా యత్రైవ మధు
సూదనః । తత్తీర్థం తత్పరం బ్రహ్మ తత్పుణ్యం తత్తపోవనమ్ ॥

అథ నైమిత్తికస్నానమ్

మనుః — ॥ శ్లో ॥ దివాకీర్తిముదక్యాం చ పతితం సూతికాం తథా ।
శవం తత్స్పృష్టినం చైవ స్పృష్ట్వా స్నానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ తృతీయస్యాపి
స్నానం వేదితవ్యమ్ । తథా గౌతమః — ॥ వా ॥ పతితచణ్డాలసూతికోద
క్యాశవస్పృష్టితత్స్పృష్ట్యుపస్పర్శనే సచేలముదకోపస్పర్శనాచ్ఛుధ్యే
త్ ॥ * ॥ ఇతి । అనేన పతితాదిస్పృష్టినమారభ్య తృతీయస్యాపి సచేల
స్నానమితి స్పష్టమ్ । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలసూతికోదక్యా
పతితాశ్శవ ఏవ చ । ఏతేషామేవ సంస్పర్శే తత్స్పృష్టిన్యాయ ఇష్యతే ॥
ఏవకారేణ చాన్త్యాదివ్యతిరిక్తస్పర్శే తత్స్పృష్టిన్యాయో నేతి గమ్యతే ।
తథా సంగ్రహకారః — ॥ శ్లో ॥ కటధూమస్పృశం వాన్తం విరక్తం క్షు
రకర్మణి । మైథునాచరితారం చ స్పృష్ట్వా స్నానం న విద్యతే ॥ * ॥ యత్తు
సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ తత్స్పృష్టినం స్పృశేద్యస్తు స్నానం తస్య విధీయతే ।
ఊర్ధ్వమాచమనం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాం ప్రోక్షణం తథా ॥ * ॥ తదబుద్ధి

పూర్వస్పర్శవిషయమ్ । తథా చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అబుద్ధిపూర్వసంస్పర్శే ద్వయోస్స్నానంవిధీయతే । త్రయాణాంబుద్ధిపూర్వేతు తత్స్పృష్టిన్యాయకల్పనా ॥ ఉపస్పృశేచ్చతుర్థస్తు తదూర్ధ్వం ప్రోక్షణం స్మృతమ్ । బహూనామేకలగ్నానాం స్పృష్ట్వాసస్పృష్టిర్భవేద్యది ॥ తత్స్పృష్టస్యైవ తత్స్పృష్టిరితరస్తు శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ దుర్బలాదివిషయే కౌర్మే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలసూతికాశవైస్సంస్పృష్టం సంస్పృశేద్యది । ప్రమాదాత్తతఆచమ్య జప్యం కుర్యాత్సమాహితః ॥ తత్స్పృష్టస్పృష్టినంస్పృష్ట్వా బుద్ధిపూర్వం ద్విజోత్తమః । ఆచామేత్తద్విశుద్ధ్యర్థం ప్రాహదేవఃపితామహః ॥ * ॥ అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాశుచిభిఃస్నాయాత్సంస్పృష్టస్తై రుపస్పృశేత్ । అబ్లిఙ్గాని జపేచ్చైవ గాయత్రీం మనసాసకృత్ ॥ * ॥ అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ అశుచయః - శవచణ్డాలపతిత సూతికాశావాశౌచినః , ఏతైస్సంస్పృష్టఃస్నాయాత్ । ఏతైః పునరుదక్యాఽశుచిసంస్పృష్టాదిభిఃసంస్పృష్టః, ఉపస్పృశేత్ - ఆచామేత్ । అబ్లిఙ్గాని - ఆపోహిష్ఠా ఇత్యేవమాదీనిమన్త్రవాక్యానిజపేత్ , త్రిష్వేవ బహువచనస్య చరితార్థత్వాత్ । తథా గాయత్రీంచ సకృన్మనసాజపేత్ । నను ఉదక్యాసంస్పృష్టస్నాయాదిత్యేకవచననిర్దిష్టస్య కథం తైరితి బహువచనేన పరామర్శః । సత్యమేవమ్, కించ, ఉదక్యాది సంస్పృష్టవ్యతిరిక్త స్నానార్హమాత్రస్పర్శేప్యాచమన విధానార్థం తైరితి బహువచన నిర్దేశ ఇత్యవిరోధః । తేచస్నానార్హాః, స్మృత్యన్తరతోఽవగన్తవ్యాః ॥ * ॥ యథాహపరాశరః —॥శ్లో॥ దుస్స్వప్నే మైథునేవాన్తే విరక్తే క్షురకర్మణి । చితియూపశ్మశానానాం స్పర్శనే స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వాన్తోవిరక్తఃస్నాత్వాతు ఘృతప్రాశనమాచరేత్ । ఆచమ్యైవతు భుక్త్వాన్నం స్నానం మైథునినఃస్మృతమ్ ॥ ఏతదృతుగమనవిషయమ్ । అనృతావపి మైథునే క్వచిత్స్నానంస్మృతమ్ ॥ శ్లో ॥ అష్టమ్యాంచ చతుర్దశ్యాం దివాపర్వణి మైథునమ్ । కృత్వాసచేలం స్నాత్వాతు వారుణీభిశ్చ మార్జయేత్ ॥

యమః — ॥ శో ॥ అజీర్ణేభ్యుదితే వాన్తే తథాహ్యస్తమితే రవౌ । దుస్స్వప్నే దుర్జనస్పర్శే స్నానమాత్రం విధీయతే ॥ * ॥ చ్యవనః — ॥ వా ॥ శ్వానం శ్వపాకం ప్రేతధూమం దేవద్రవ్యోపజీవినం గ్రామయాజకం సోమవిక్రయిణం యూపం చితికాష్ఠంచ మద్యం మద్యభాణ్డంచ సస్నేహం మానుషాస్థి శవస్పర్శినం రజస్వలాం మహాపాతకినం శవం స్పృష్ట్వా సచేలమమ్భోఽవగాహ్యోత్తీర్యాగ్నిముపస్పృశ్య గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ । ఘృతం ప్రాశ్య పునస్స్నాత్వా త్రిరాచామేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏతచ్చ బుద్ధిపూర్వవిషయమ్ । అన్యత్రస్పర్శే స్నానమాత్రమ్ । తదాహ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ దివాకీర్త్యం చితించైవ శవం యూపం రజస్వలామ్ । స్పృష్ట్వా హ్యకామతో విప్రః స్నానం కృత్వా విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతి । కాశ్యపః — ॥ వా ॥ ఉదయాస్తమయే సన్దిత్వా అక్షిస్పన్దనే కర్ణాక్రోశనే చిత్యారోహణే యూపస్పర్శనే సచేలస్నానం కృత్వా "పునర్మన" ఇతి జపేత్ । మహావ్యాహృతిభిః సప్తఆజ్యాహుతీర్జుహుయాదితి ॥ * ॥ శవస్పృష్టివ్యతిరిక్తస్పర్శే ద్వితీయస్యాచమనమితి సిద్ధమ్ తథా దేవలః — ॥ శ్లో ॥ సంస్పృశ్యాఽశుచిసంస్పృష్టం ద్వితీయం వాపి మానవః । హస్తౌ పాదౌ చ తోయేన ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుధ్యతి ॥ * ॥ వృద్ధశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అశుచిం సంస్పృశేదన్య ఏక ఏవ స దుష్యతి । తత్స్పృష్టో నచ దుష్యేత సర్వద్రవ్యేష్వయం విధిః ॥ * ॥ తదేవమ్, శవాదిస్పర్శే తృతీయస్యాచమనపరం వచనం అకామవిషయమ్, రోగివిషయంచ । తృతీయస్య స్నానపరం వచనం కామవిషయమితి వ్యవస్థాపనీయమ్ । తథా చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శో ॥ ససూతకం సమృతకం ప్రసూతాం వా రజస్వలామ్ । స్పృష్ట్వా స్నాయాత్తు తత్స్పృష్టస్పర్శనాదాచమేద్బుధః ॥ * ॥ అత్ర ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ వస్త్రాన్తరితసంస్పర్శస్సాక్షాత్స్పర్శోఽభిధీయతే । సాక్షాత్స్పర్శే తు యత్ప్రోక్తం తద్వస్త్రాన్తరితేఽపి చ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శో ॥ ఏకశాఖాం సమారూఢశ్చణ్డాలాదిర్యది స్థితః । బ్రాహ్మణస్తత్ర నివసన్ స్నానేన శుచితామియాత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తా

శేన్ సంస్తరఏకస్మిన్ అస్పృశ్యైస్సహ తిష్ఠతి । అస్పృష్టైస్తైరదుష్టోఽస్మీత్యే
వంమూఢస్తు మన్యతే ॥ * ॥ తార్ణే - తృణనిర్మితే । వైయాఘ్రపాదః —
॥ శ్లో ॥ చణ్డాలం పతితం చైవ దూరతః పరివర్జయేత్ । గోవాలవ్యజనాద
ర్వాక్సవాసాజలమావిశేత్ ॥ * ॥ ఏతదతీవసఙ్కటస్థలవిషయమితి వ్యా
ఖ్యాతమ్ । అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ యస్తుచ్ఛాయాం శ్వపాకస్య బ్రాహ్మ
ణోభ్యధిరోహతి । తత్ర స్నానం ప్రకుర్వీత ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్య
తి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ శైవాన్ పాశుపతాంస్పృష్ట్వా లో
కాయతికనాస్తికాన్ । వికర్మస్థాన్ ద్విజాంశ్శూద్రాన్ సవాసాజల
మావిశేత్ ॥ * ॥ ఇదం బ్రహ్మాణ్డవచనమ్ । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥
బౌద్ధాన్ పాశుపతాన్ జైనాన్ లోకాయతికనాస్తికాన్ । ఇత్యాది ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ లవణం గుడకార్పాసం కౌసుమ్భం తైలసర్పిషీ । చ
ణ్డాలాద్యైస్తు సంస్పృష్టం ప్రోక్షణాదేవ శుధ్యతి ॥ చణ్డాలమ్లేచ్ఛపతిత
సఙ్కరాం త్యజమృణ్మయమ్ । వస్త్రాది యది సంస్పృష్టం స్నాత్వా
కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ కాపాలికాంస్తు సంస్పృశ్య ప్రాణాయా
మోఽధికో మతః ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ అభోజ్యసూతికాషణ్డ
మార్జారాఖుశ్వకుక్కుటాన్ । పతితావద్యచణ్డాలమృతాహారాంశ్చ
ధర్మవిత్ ॥ సంస్పృశ్య శుధ్యతే స్నానాదుదక్యాగ్రామసూకరౌ ।
తద్వచ్చ మూషికాశౌచదూషితౌ పురుషావపి ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
చణ్డాలపతితౌ దృష్ట్వా నరః పశ్యేత భాస్కరమ్ । స్నాతస్త్వేతౌ సమా
లోక్య పునస్స్నానేన శుధ్యతి ॥ సూతికాపతితోదక్యాశ్చణ్డాలశ్చ చతు
ర్థకః । యథాక్రమం పరిహరేదేకద్విత్రిచతుర్యుగైః ॥ * ॥ బృహస్ప
తిః — ॥ శ్లో ॥ యుగం యుగద్వయం చైవ త్రియుగం చ చతుర్యుగమ్ ।
చణ్డాలసూతికోదక్యాపతితానామధః క్రమాత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥
కాకోలూకస్పర్శనే సచేలస్నానమ్, అనుదకమూత్రపురీషకరణే సచే
లస్నానమ్, మహావ్యాహృతిభిర్హోమశ్చ ॥ * ॥ సంవర్తః —
॥ శ్లో ॥ విడ్వరాహఖరానుష్ట్రాన్ వృకగోమాయువానరాన్ । కాకకుక్కు
టగృధ్రాంశ్చ స్పృష్ట్వా స్నానం విధీయతే ॥

(శ్వాదిస్పర్శే)

శ్వవిషయే విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ నాభేరధః కరాగ్రం వా శునా యద్యుపహన్యతే । ప్రక్షాళ్య తమభిజ్వాల్య పునరాచమ్య శుధ్యతి ॥ నాభేరూర్ధ్వం శునా స్పృష్టో లిప్తోఽమేధ్యేన వా పునః । ప్రక్షాళ్య మృద్భిరఙ్గాని సచేలస్నానమర్హతి ॥ అత్ర విశేషమాహ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ మానుషాస్థివసాం విష్టామార్తవం మూత్రరేతసీ । మజ్జానం శోణితం వాపి పరస్య యది సంస్పృశేత్ ॥ స్నాత్వా ప్రమృజ్య లేపాదీనాచమ్య చ శుచిర్భవేత్ । తాన్యేవ స్వాని సంస్పృశ్య పూతస్స్యాత్పరిమార్జనాత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ పరిమార్జనమ్ - ప్రక్షాళనమ్ ॥ శ్లో ॥ రథ్యాకర్దమతోయాని స్పృష్టాన్యన్త్యశ్వవాయసైః । మారుతేనైవ శుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితాని చ ॥ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ సకర్దమం తు వర్షాసు ప్రవిశ్య గ్రామసఙ్కరమ్ । జఙ్ఘయోర్మృత్తికాస్తిస్రః పాదయోర్ద్విగుణం దిశేత్ ॥ * ॥ గ్రామసఙ్కరః - గ్రామసలిలప్రవాహప్రదేశః । అత్ర విశేషమాహ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ ఆజానుభ్యాం భవేత్స్నానమానాభ్యుపవసేదహః । ఊర్ధ్వం నాభేస్త్రిరాత్రం స్యాదమేధ్యస్పర్శనే విధిః ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ రథ్యాకర్దమతోయేన ష్ఠీవనాద్యేన వా పునః । నాభేరూర్ధ్వం నరస్స్పృష్టస్సద్యస్స్నానేన శుధ్యతి ॥

(బిడాలస్పర్శే)

మనుః — ॥ శ్లో ॥ పుచ్ఛే బిడాలకం స్పృష్ట్వా స్నాత్వా విప్రో విశుధ్యతి । భోజనే కర్మకాలే చ విధిరేష ఉదాహృతః ॥ అన్యకాలే ॥ శ్లో ॥ మార్జారశ్చైవ దర్వీ చ మారుతశ్చ సదా శుచిః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ శ్వకుక్కుటవరాహాంశ్చ గ్రామ్యాన్ సంస్పృశ్య మానవః । సచేలస్సశిరాస్స్నాత్వా తదానీమేవ శుధ్యతి ॥

(అశుద్ధస్య చణ్డాలాదిస్పర్శే)

॥ శ్లో ॥ శ్వపాకం పతితం చాన్త్యమున్మత్తం శవదాహకమ్ । సూతికాం స్రావికాం నారీం రజసా చ పరిప్లుతామ్ ॥ అశుద్ధాన్స్వయమప్యేతా

నశ్శుద్ధస్తు యదిస్పృశేత్ । విశుద్ధ్యత్యుపవాసేన తథా కృచ్ఛ్రేణవా పునః ॥ * ॥ సా త్రికా - ప్రసవస్య కాఽయిత్రీ । ఏతచ్చబుద్ధిపూర్వవిషయమ్ । అత్ర కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టోఽద్భిరనాచాన్తశ్చణ్డాలాదీన్ స్పృశేద్ద్విజః । ప్రమాదాద్వా జపేత్స్నాత్వా గాయత్ర్యష్టసహస్రకమ్ ॥ చణ్డాలపతితాదీంస్తు కామాద్యస్సంస్పృశేద్ద్విజః । ఉచ్ఛిష్టస్తత్ర కుర్వీత ప్రాజాపత్యం విశుద్ధయే ॥ * ॥ అనేనాఽభిప్రాయేణవిష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అనుచ్ఛిష్టేన సంస్పృష్టే స్నానంయేన విధీయతే । తైరేవోచ్ఛిష్ట సంస్పృష్టః ప్రాజాపత్యేనశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇత్యాదయః స్నానార్హాః స్మృత్యన్తరతోబోద్ధవ్యాః । ఏవంస్నానార్హాణామశుచిత్వాత్తదభిప్రాయం తైరితిబహువచనమవిరుద్ధమ్ । ఉదక్యాశుచిభిస్స్నాయాదిత్యేతి చ్చణ్డాలాద్యచేతనద్రవ్య వ్యవధానస్పర్శే వేదితవ్యమ్ । చేతనవ్యవధానేతు ద్వితీయస్య స్నానమ్ । “ దివాకీర్తిముదక్యాంచ ” ఇతి మనుస్మరణాత్ । తృతీయస్య తు ఆచమనమేవ ॥ శ్లో ॥ తత్స్పృష్టినం స్పృశేద్యస్తు స్నానం తత్ర విధీయతే । ఊర్ధ్వమాచమనం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాంప్రోక్షణంతథా ॥ ఇతిసంవర్తస్మరణాత్ ॥ * ॥ ఇదంచాబుద్ధిపూర్వే, బుద్ధిపూర్వేతు తృతీయస్యాపి స్నానమేవ, పతితచణ్డాలసూతికేతి గౌతమస్మరణాత్ । బుద్ధిపూర్వేపి చతుర్థస్యాచమనమేవ ॥ శో ॥ ఉపస్పృశ్యాశుచిస్పృష్టం తృతీయమపి మానవః । హస్తౌ పాదౌచ తోయేన ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుధ్యతి ॥ ఇతిదేవలస్మరణాదితి విజ్ఞానేశ్వరః .

(చణ్డాలాదిచ్ఛాయాస్పర్శే)

స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ ఛాయామన్త్యశ్వపాకాదే స్పృష్ట్వైవ స్నానం సమాచరేత్ । చత్వారింశత్ పదాదూర్ధ్వం ఛాయాదోషోనవిద్యతే ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శో ॥ తృణకాష్ఠాదిఖాతేన మధ్యేనాన్తరితేతథా । గోవాలవ్యజనేవాపి స్నానంతత్ర నవిద్యతే ॥

(వృషలాదిస్పర్శేమజ్జనసఙ్ఖ్యా)

స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ వృషలంచాన్త్యజాతించ చణ్డాలంపతితంతథా ।

ఆర్తవాఽభిప్లుతాం నారీం స్పృష్ట్వా స్నానం సమాచరేత్ ॥ ఏకంచద శకంచైవ ద్వాత్రింశద్విశతిం తథా । ద్వాత్రింశచ్చక్రమేణైవస్నానం కృత్వా విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఏవం మజ్జనసఙ్ఖ్యా వ్యవస్థా తత్తద్గాత్ర స్పర్శే, అన్యథాభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనేచైవ త్ర యోదశనిమజ్జ్యచ । ఆచమ్యప్రయతఃపశ్చాత్స్నానం విధివదాచరేత్ ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాదేస్తుసంస్పర్శే వారుణంస్నానమేవహి। ఇతరాణితు చత్వారి యథాయోగం స్మృతానిహి ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవ ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అస్త్రాయత్యేసముత్పన్నేస్నానమేవవిధీయతే। పూర్వో ద్దిష్టైస్తథామన్త్రైరన్యథామార్జనంస్మృతమ్ ॥ మన్త్రైః - వారుణైరబ్లిఙ్గైశ్చ.

(అన్తర్దశాహే రోదనే)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనాదర్వాగ్రుదిత్వాస్నాన మాచరేత్ । అన్తర్దశాహేవిప్రస్య ఊర్ధ్వమాచమనంస్మృతమ్ ॥ రోదః - అత్రాతురవ్యఞ్జనపరః ॥ శ్లో ॥ శావేశవగృహంగత్వాశ్మశానేవాన్తరె పివా । ఆతురవ్యంజనంకృత్వా దూరస్థోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥ ఆతురవ్యఞ్జ నమ్ - మృతవిషయవిలాపాది । బహుసమ్భవే ప్రత్యేకంస్నాత్వా అ నుగమనాది కార్యమ్, అన్యథా "అశుద్ధాః స్వయమప్యేతాః" ఇతివ చనాత్, కృచ్ఛ్రంస్యాత్

(శిశ్వాదీనాం రజస్వలాది స్పర్శే)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ శిశోరభ్యుక్షణంప్రోక్తం బాలస్యాచమనంస్మృ తమ్ । రజస్వలాదిసంస్పర్శేస్నానమేవకుమారకే ॥ శిశురాదన్తజననాదా చౌళాద్బాలకస్మృతః। కుమారస్సతువిజ్ఞేయో బుధైరామౌఞ్జిబన్ధనాత్ ॥

(రాత్రౌ నైమిత్తికస్నానమ్)

సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అప్రశస్తం నిశి స్నానమాసురీచాధిదైవ తా । పుత్రోత్సవే వివాహేచ గ్రహణే స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రి కాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తియాత్రాఽఽర్తిప్ర సవేషుచ । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపినదుష్యతి ॥ అత్రిః -

మరణమ్ । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రజన్మని యజ్ఞేచ మృతౌ సఙ్క్రమణే రవేః । రాహోశ్చ దర్శనే స్నానం ప్రశస్తంనాన్యథానిశి ॥ యజ్ఞే - అవభృతే, నాన్యథేతి మధ్యమయామద్వయాభిప్రాయమ్ , ॥ శ్లో ॥ దివాకరకరైఃపూతందివాస్నానం ప్రశస్యతే । ప్రదోషపశ్చిమౌ యామౌ దినవత్స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి చన్ద్రికాయాముక్తేః.

(రాత్రౌ జలోద్ధరణవిధిః)

మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ దివాహృతంతుయత్తోయం గేహే యస్య నవిద్యతే । ప్రజ్వాల్యాగ్నిం తతస్స్నాయాన్నరాత్రౌ జలముద్ధరేత్ ॥ అన్యత్ర ధామ్న ఇత్యేవ తత్రస్థైస్స్నానమిష్యతే । యదిగేహే జలం నస్యాత్తస్య శుద్ధిః కథం భవేత్ ॥ ధామ్నో ధామేతి మన్త్రేణ గృహ్ణీయాదగ్నిసన్నిధౌ । రాత్రౌ గ్రహాంశుభిఃపూతం దివాపూతంతు భానునా ॥

(ఆతురస్నానమ్)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆతురస్నానఉత్పన్నే దశకృత్వో హ్యనాతురః । స్నాత్వా స్నాత్వా స్పృశేదేనం తతశ్శుధ్యేత్సఆతురః ॥

(రజస్వలా నైమిత్తికస్నానవిధిః)

స్నానే నైమిత్తికే ప్రాప్తే నారీయదిరజస్వలా । పాత్రాన్తరితతోయేన స్నానం కృత్వా వ్రతం చరేత్ ॥ సిక్తగాత్రా భవేదద్భిస్సాఙ్గోపాఙ్గాకథంచన । నవస్త్రపీడనం కుర్యాన్నాన్యద్వాసశ్చధారయేత్ ॥ * ॥ నైమిత్తికమత్ర శ్వచణ్డాలాదిస్పర్శజమ్ । ఉశనాః — ॥ శ్లో ॥ జ్వరాభిభూతాయానారీ రజసాచపరిప్లుతా । కథంతస్యాభవేచ్ఛౌచం శుధ్యతే కేనకర్మణా ॥ చతుర్థేఽహనిసంప్రాప్తే స్పృశేదన్యాతుతాం స్త్రియమ్ । సాసచేలాఽవగాహ్యాపస్స్నాత్వా స్నాత్వా పునస్స్పృశేత్ ॥ దశద్వాదశకృత్వో వా హ్యాచామేచ్చపునఃపునః । అన్తేచ వాససస్త్యాగ స్తతశ్శుద్ధాభవేత్తుసా ॥ దద్యాచ్ఛక్త్యాతతోదానంపుణ్యాహేనవిశుధ్యతి ॥

(సూతికామరణే)

చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ సూతికాయాం మృతాయాంతు కథం కుర్వన్తి యాజ్ఞికాః । కుమ్భే సలిలమాదాయ పఞ్చగవ్యం తథైవవ ॥

పుణ్యాభిరభిమన్త్ర్యాపో వాచాశుద్ధిం లభేత్తతః । తేనైవస్నాపయిత్వా తు దాహంకుర్యాద్యథావిధి ॥ పఞ్చభిఃస్నాపయిత్వాతు గవ్యైః ప్రేతాం రజస్వలామ్ । వస్త్రాన్తరావృతాంకృత్వా దాహయేద్విధిపూర్వకమ్ ॥ అత్ర స్మృత్యన్తరే విశేషః ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యామరణే ప్రాప్తే సూతికామరణే తథా । అస్పృశ్యవచనాత్పూర్వం లౌకికైరభిషేచయేత్ ॥ ఉద్ధృతై రమ్బుభిశ్శుద్ధైః స్నాపయిత్వా తతఃపునః । సప్తభిః పావమానీభిర్యదన్తి యచ్చదూరకే ॥ యజుస్సామ పవిత్రాభ్యాం గోమూత్రేణోదకేన వా । స్నాప్యపవిత్రైరబ్లిఙ్గైః హిరణ్యేత్యాది మన్త్రకైః ॥ స్నాపయిత్వాతుగోమూత్రైః స్వధర్మేణదాహయేత్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞానాత్, యదన్తియచ్చదూరక ఇత్యాదయః పావమాన్యః, ఋగ్వేదపఠితాః । యజుఃపవిత్రమ్, ఆపో అస్మానితి మన్త్రః । సామపవిత్రమ్, కయానశ్చిత్ర ఇతి మన్త్రః । యచ్చాన్యదనయోర్వక్తవ్యం తత్పితృమేధసారవ్యాఖ్యానే స్పష్టం నిర్దిష్టం ద్రష్టవ్యమ్ ।

॥ రజస్వలయోరన్యోన్యస్పర్శే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥

అత్ర రజస్వలాస్పర్శవిషయే కించిదుచ్యతే । బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిస్సృతేనార్యౌ సంభాషేతే మిథో యది । ఉపవాసం తయోరాహురశుద్ధౌ శుద్ధికారణమ్ ॥ * ॥ మతిపూర్వం బ్రాహ్మణ్యోస్స్పర్శే, సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతానారీ సార్తవాంయదిసంస్పృశేత్ । ఆస్నానకాలాన్నాశ్నీయాద్భుక్త్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ అబుద్ధిపూర్వే ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతానారీ హ్యార్తవాభిప్లుతాంస్పృశేత్ । స్నాతోపవాసం కుర్యాతాం పఞ్చగవ్యేనశుధ్యతః ॥ కృచ్ఛ్రం తస్యాయయా స్పృష్టమన్యస్యాస్తు తదర్ధకమ్ । దణ్డాద్యన్తరితే నోచేదన్యస్యా అపికృచ్ఛ్రకమ్ ॥ * ॥ స్నాత్వా ఉద్ధృతోదకైరితి శేషః, ఉపవాస అవశిష్టదిన ఇతి శేషః । చతుర్థాహే పఞ్చగవ్యం ప్రాశ్య శుధ్యత ఇత్యర్థః । దణ్డాదీత్యాదిశబ్దేన, లోష్టపాషాణాది గృహ్యతే । కాశ్యపః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యయాతుసంస్పృష్టా బ్రాహ్మణ్యా బ్రాహ్మణీయది । ఏకరాత్రం నిరా

హోరం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ * ॥ ఇదం అజ్ఞానాత్తృతీయాహేస్పర్శే ।
అశక్తౌ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యయాసవర్ణాచ సంస్పృష్టా చేద్ర
జస్వలా । తస్మిన్నేవాహనిస్నాత్వా శుద్ధిమాప్నోత్యసంశయమ్ ॥ * ॥ శూ
ద్రయాకృతే విప్రాస్పర్శే విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలా హీనవర్ణా సా
త్తవాముత్తమాంయది । స్పృశేత్స్పృష్టా నభుఞ్జీత స్నానాదూర్ధ్వంతుభో
జనమ్ ॥ ఉపవాసం తతః కుర్యాద్బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్తతః ॥ * ॥ స్ప
ర్శేసతి ఉద్ధృతైస్స్నాత్వా ఉపోష్య చతుర్థాహే స్నానాదూర్ధ్వంబ్రా
హ్మణాన్భోజయిత్వాగవ్యంప్రాశ్యభుఞ్జీతేత్యర్థః ॥ వా ॥ రజస్వలాహీన
వర్ణాం రజస్వలాంస్పృష్ట్వా నతావదశ్నీయాత్ , యావచ్ఛుద్ధిస్స్యాత్ ।
ప్రతిలోమప్రసూతానామన్యతమస్పర్శే,నిరీక్షణె భోజనే పానే వా,రజ
స్వలాయాస్స్నానాన్తమనశనమ్, తదశక్తౌ ప్రతినిధిత్వేనైకస్య దినస్య
పఞ్చవా త్రీన్వా విప్రాన్ భోజయేత్ , ఇత్యఖణ్డాదర్శోక్తమ్ ॥ * ॥
విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ ఆస్నానాదుపవాసంచ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం తతః ।
బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చాద్విప్రాణామనుశాసనాత్ ॥ * ॥ సాన్తపన
ప్రతినిధిః , గోద్వయంనిష్కద్వయంవా । ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణీ
చైవశూద్రా చస్పృష్ట్వాఽన్యోన్యం రజస్వలే । కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతేవిప్రా
శూద్రా దానేనశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇదమబుద్ధిపూర్వే , కామతస్తుసాన్తపనస్యో
క్తత్వాత్ । ఏకభర్తృకయోరకామతస్స్పర్శే అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥
రజస్వలే యదాన్యోన్యం సంస్పృశేతాంమిథోయది । సవర్ణే పఞ్చగవ్యేన
బ్రహ్మకూర్చేన శుధ్యతః ॥ * ॥ మన్త్రసంయోజితంహుతశిష్టం పఞ్చగ
వ్యమ్ , బ్రహ్మకూర్చమ్ - బ్రహ్మసువర్చలేతి చోచ్యతే । బుద్ధిపూర్వేతు
॥ శ్లో ॥ స్పృష్టేరజస్వలేఽన్యోన్యం సగోత్రెచైకభర్తృకే । కామతోఽకా
మతోవాపిత్రిరాత్రేణవిశుధ్యతః ॥ త్రిరాత్రేణ - త్రిరాత్రోపవాసేన ।

రజస్వలాయాశ్చణ్డాలాదిస్పర్శేప్రాయశ్చిత్తమ్

బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ పతితాన్త్యశ్వపాకైశ్చ సంస్పృష్టా
చేద్రజస్వలా । తాన్యహానివ్యతిక్రమ్య ప్రాయశ్చిత్తంసమాచరేత్ ।

ప్రథమేఽహ్ని త్రిరాత్రంస్యాద్ద్వితీయే ద్వ్యహమేవచ । అహోరాత్రం తృతీయేఽహ్నిచతుర్థేనక్తమాచరేత్ ॥ ఇదమకామతః । కామతస్తు ॥ శ్లో ॥ రజసా భుఙ్క్తే నార్యోఽమోహాత్సంస్పృష్టా శ్వాదిభిః । త్ర్యహేచ పర్యపేతేతు కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణోత్తరమ్ ॥ అమోహాదితిపదచ్ఛేదః , ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ ॥ కృచ్ఛ్రే గార్నిష్కంవా , చాన్ద్రాయణేతు గాస్తిస్రః నిష్కత్రయం వాదద్యాదితి జాతుకర్ణిః ॥ వా ॥ ఉచ్ఛిష్టాశుచిసంస్పర్శనేవా , శ్వసూకరశివాదిస్పర్శనేవా , ఉదక్యయా ఏకరాత్రముపవాసః ॥ * ॥ భృగుః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలా యదానారీ హ్యశుద్ధాన్ స్పృశతేయది । అస్నాత్వా భోజనంకృత్వా ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ సూతకంప్రేతకం స్పృష్ట్వా శ్రుత్వాబన్ధుషు మారణమ్ । ఆస్నానకాలం నాశ్నీయాత్పిబేద్బ్రహ్మసువర్చలామ్ ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యా సూతికావాపి అన్త్యజాన్యది సంస్పృశేత్ । త్రిరాత్రేణ విశుద్ధిస్స్యాదితి శాతాతపోఽబ్రవీత్ ॥ * ॥ అన్త్యజాః - రజకాదయః , ప్రాయశ్చిత్తస్య లఘుత్వాత్ , కృచ్ఛ్రంచాన్ద్రాయణోత్తరమితి చణ్డాలాదిస్పర్శే చాన్ద్రాయణవిధానాత్ । తథాశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయదానారీ చణ్డాలాదీన్ స్పృశేద్యది । అతికృచ్ఛ్రం తతఃకుర్యాత్కృచ్ఛ్రమేకమథాపివా ॥ * ॥ కామతోఽతికృచ్ఛ్రః , అజ్ఞానేకృచ్ఛ్రఃప్రాజాపత్యః ।

(కృచ్ఛ్రక్లృప్తిః)

॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యేతుగామేకాం దద్యాత్సాన్తపనేద్వయమ్ । పరాకతప్తచాన్ద్రాతికృచ్ఛ్రేతిస్రస్తు గాఃస్మృతాః ॥ గవామభావేనిష్కం స్యాత్తదర్ధం పాదమేవవా । పాదహీనం నకర్తవ్యమితి వేదవిదోవిదుః ॥ ఇత్యుక్త ప్రతినిధి స్సర్వత్ర శక్త్యపేక్షయా ద్రష్టవ్యః ॥ * ॥ అత్రసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతానారీ చణ్డాలాదీం స్పృశేద్యది । కృచ్ఛ్రమేకంతు మత్యాస్యా దమత్యాతు తదర్ధకమ్ ॥ * ॥ ఏవం సూతికాయా అపిద్రష్టవ్యమ్ ॥ ఉదక్యాసూతికావాపీత్యాదౌ సహోపాదా

నాద్రజస్వలావిషయోక్తం సూతికాయాస్సమాననేవ ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయదానారీ యద్యశుద్ధాంస్తు సంస్పృశేత్ । అస్నాత్వా యది భుఞ్జీత ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ * ॥ యత్తూక్తమఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టేనతుసంయుక్తా చణ్డాలాదీన్ యదిస్పృశేత్ । కృచ్ఛ్రం సాన్తపనంకుర్యాచ్చాన్ద్రాయణమథాపివా ॥ * ॥ ఇతి తద్విణ్మూత్రోత్సర్గే భుక్త్వావా, అకృతశౌచాయాశ్చణ్డాలాదిస్పర్శే కామతశ్చాన్ద్రాయణం అకామతస్సాన్తపనమితి వ్యవస్థితమ్ ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయదానారీ స్పృశేచ్ఛేచ్ఛావసూతకే । ఊర్ధ్వం త్రిరాత్రాత్స్నాతాంతు త్రిరాత్రముపవాసయేత్ ॥ * ॥ ఇదం బుద్ధిపూర్వవిషయమ్ । అబుద్ధిపూర్వేతు, సూతకం ప్రేతకం స్పృష్ట్వా ఇత్యాద్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ .

(ఆశౌచే రజస్సంభవే)

॥ శ్లో ॥ శావేచ సూతకే చైవ అన్తరాచేదృతుర్భవేత్ । నాస్నాత్వాభోజనం కుర్యాద్భుక్త్వాచోపవసేదహః ॥ * ॥ ఉద్ధృతతోయైరస్నాత్వా భోజనే దినముపవాసః । బన్ధుమృతిం శ్రుత్వా తదానీమేవ స్నాత్వా భుఞ్జీతేత్యర్థః ।

(రజోమధ్యే అఘసమ్భవే)

॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతాయాస్తు శావాశౌచం భవేద్యది । సూతకం వాభవేన్మధ్యే స్నాత్వాభోజనమిష్యతే ॥ * ॥ స్నాత్వా, స్నానే నైమిత్తికే ప్రాప్తే ఇత్యుక్తక్రమేణేతి శేషః । సక్రమః ప్రాగేవోక్తః । ఇదంస్పర్శాభావ విషయమ్ । స్పర్శేతు ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతా నారీ శవంస్పృష్ట్వావిమోహితా । ఆస్నానకాలం నాశ్నీయాదాసీనావాగ్యతా బహిః ॥ ఇత్యుక్తంద్రష్టవ్యమ్ । ఇదంచాజ్ఞానస్పర్శవిషయమ్, విమోహితేతి లిఙ్గాత్ । కామతస్తు " పతితాన్త్యశ్వపాకైశ్చ - ఆస్నానాదుపవాసశ్చ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతమ్ " ఇత్యాదిభిః ప్రాగేవోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । ఆశౌచే రజస్సమ్భవే ॥ శ్లో ॥ మృతసూతకసంపర్కే రజోదృష్టా కథం భవేత్ । బ్రాహ్మణానాం కరైర్ముక్తం తోయం శిరసిధారయేత్ ॥ సర్వతీర్థ

జలాచ్ఛ్రిష్టం తోయం విప్రకరాచ్చ్యుతమ్ । దద్యాచ్ఛక్త్యా తతోదానం పుణ్యాహేన విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇత్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । ఇదం స్నానప్రతినిధిః .

(భుక్తిమధ్యే రజస్వలాయాశ్చణ్డాలాదిస్పర్శే)

కించ ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాతు భుఞ్జానా చణ్డాలాదీన్ స్పృశేద్యది । గోమూత్ర యావకాహారా షడ్రాత్రేణ విశుధ్యతి ॥ బుద్ధిపూర్వేకృతే స్పర్శే కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చరేత్ । రజస్వలాతు భుఞ్జానా దివాకీర్తిం యది స్పృశేత్ ॥ ఉపవాసత్రయం కృత్వా బ్రహ్మకూర్చేన శుధ్యతి ॥ రజస్వలాతు సంస్పృష్టా శ్వజమ్బుక ఖరాదిభిః । నిరాహారా భవేత్తావద్యావత్స్నాత్వా భవేచ్ఛుచిః ॥ అప్రాయత్యే సముత్పన్నే మలవద్వాససః స్త్రియః । అభిషేకేతు భుక్తిస్స్యాదాశౌచం వా దినత్రయమ్.

(రజస్వలాస్పర్శే తద్వస్త్రపాత్రాదిస్పర్శే చ)

॥ వా ॥ రజస్వలాం తు సంస్పృష్ట్వా ఽస్నాత్వా భుఙ్క్తే ఉపవాసత్రయం చరేత్ । తచ్ఛయనం భుక్తిపాత్రం వా స్పృష్ట్వా అస్నాత్వా భుఙ్క్తే ఉపవాసేన శుధ్యేత్ । మలమయం తద్వాసస్తదన్నం చ స్పృష్ట్వా అస్నాత్వా భుఙ్క్తే ఉపవాసత్రయం చరేత్ । ఉదక్యాపాత్రే అజ్ఞానాద్భుఙ్క్తే ప్రాజాపత్యమ్, అభ్యాసే ద్విగుణం చరేత్ । ఉదక్యోచ్ఛిష్టం భుఙ్క్తే కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ॥ శ్లో ॥ శయనం భుక్తిపాత్రం వా స్పృశేన్మోహాద్యది ద్విజః । తత్స్పృష్టిన్యాయమార్గేణ ప్రక్షాళ్య ప్రోక్షయేచ్చ వా ॥ యత్ర భూమౌ జలం నాస్తి తృణం వోదక్యయా సహ । గోవాలవ్యజనాదర్వాక్స్నానం తత్ర విధీయతే ॥ ఆతురా చేద్దృతుమతీ సూతికా వా తథావిధా । స్పృష్ట్వా తామపరా స్నాయాద్ద్వాత్రింశద్వారమేవ వా ॥ మన్త్రస్నానం తతః కుర్యాత్పుణ్యాహేన విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇత్యాది స్మృత్యన్తరవచనాని ద్రష్టవ్యాని .

(ఉత్సవాదౌ స్పృష్టిదోషాభావః)

అత్ర శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ గ్రామే తు యత్ర సంస్పృష్టి ర్యాత్రాయాం కలహాదిషు । గ్రామసన్దాపణే చైవ స్పృష్టిదోషో న వి

దృశ్యతే ॥ * ॥ షట్త్రింశన్మతే — ॥ శ్లో ॥ దేవయాత్రా వివాహేషు
యజ్ఞేషు ప్రకృతేషు చ । ఉత్సవేషు చ సర్వేషు స్పృష్టాస్పృష్టిర్న విద్య
తే ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ తీర్థే వివాహే యాత్రాయాం సం
గ్రామే దేశవిప్లవే । గ్రామదాహే ప్రవాసే చ స్పృష్టాస్పృష్టిర్న విద్య
తే ॥ * ॥ ఏతద్వచనత్రయం అత్రాహమనేన స్పృష్ట ఇతి జ్ఞానాభావవి
షయమితి కేచిత్ । ఉచ్ఛిష్టాశుచిస్పర్శవిషయమిత్యపరే । అత్ర ఆపస్త
మ్బః — ॥ వా ॥ శక్తివిషయే న ముహూర్తమప్యప్రయతః స్యాదితి ॥ * ॥
అత్ర సాద్మే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్సవే వాసుదేవస్య యః స్నాతి స్ప
ర్శశఙ్కయా । స్వర్గస్థాః పితరస్తస్య పతన్తి నరకే క్షణాత్ ॥ విష్ణ్వాలయ
సమీపస్థాన్ విష్ణుసేవార్థమాగతాన్ । చణ్డాలాన్ పతితాన్వాపి స్పృ
ష్ట్వా న స్నానమాచరేత్ ॥ విష్ణుసేవార్థమితి విశేషణాత్ , స్వకార్యా
ర్థమాగత విష్ణ్వాలయసమీపస్థ చణ్డాలాదిస్పర్శే స్నానం భవత్యేవ ॥ శ్రీ
విష్ణుమన్దిరే చ — ॥ శ్లో ॥ విష్ణోరుత్సవసేవార్థమాగతాస్తత్ర యే జ
నాః । తేఽపి దేవసమా జ్ఞేయాః ప్రతిలోమాదయోఽపి చ ॥ * ॥

స్నానాఙ్గతర్పణ వివేకః

బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం త్రివిధం స్నా
నముచ్యతే । తర్పణం త్రివిధస్యాపి హ్యఙ్గత్వేన ప్రకీర్తితమ్ ॥ * ॥ తస్య
తర్పణస్య క్వచిదపవాదమాహ అపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనే
వాన్తే త్వశ్రుపాతే క్షురే భగే । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం దేవర్షిపితృ
వర్జితమ్ ॥ * ॥ అత్ర వాన్త ఇతి భుక్త్యనన్తరం వాన్తవ్యతిరిక్తవిషయమ్ ।
తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ వాన్తో విరక్తస్స్నాత్వా తు ఘృతం ప్రాశ్య విశు
ధ్యతి । ఆచమ్యైవ తు భుక్త్వాన్నం స్నానం మైథునినః స్మృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి
భుక్త్యనన్తరం వాన్తస్యాచమనవిధానాత్ । అశ్రుపాతః - ఆతురవర్జి
నమ్ , అతో దుఃఖాపనోదనే కృతే తన్నిమిత్తస్నానే తర్పణం నాస్త్యేవ । త
థా స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ తూష్ణీం స్నాయాదశుద్ధస్తు మన్త్రసం
భారవర్జితమ్ । అస్పృశ్యస్పర్శనే స్నానే నాఘమర్షణ తర్పణే ॥

అత్రశౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతరాచమనంకృత్వా శౌచంకృత్వా య
థార్థవత్ । దన్తశౌచం తతః కృత్వాప్రాతస్స్నానంసమాచరేత్ ॥ * ॥
దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అస్నాత్వానాచరేత్కర్మ జపహోమాదికించన । లా
లాస్వేదసమాకీర్ణ శయనాదుత్థితః పుమాన్ ॥ ప్రాతస్సంక్షేపత స్స్నానం
హోమార్థంతువిధీయతే । మృన్మన్త్రవిధినిష్పాద్యంమధ్యాహ్నే తత్సవిస్త
రమ్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అల్పత్వాద్ధోమకాలస్యబహుత్వా
త్స్నానకర్మణః । ప్రాతస్సఙ్క్షేపతస్స్నానం హోమకాలోవిగర్హ్యతే ॥ * ॥
తత్స్నానం చతుర్వింశతిమతోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ స్నానమబ్దైవతైర్మ
న్త్రైర్వారుణైశ్చ మృదాసహ । కుర్యాద్వ్యాహృతిభిర్వాథయత్కిం
చిదమృదాపివా ॥ ద్రుపదాదితివాస్నాయా జ్జమ్బుకాయేతివాపునః । పు
ణ్యానిచ స్మరేత్తీర్థాన్యుశనామనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ అబ్దైవతా - ఆపోహి
ష్ఠాదయః । వారుణా - హిరణ్యవర్ణా ఇత్యాదయః । విష్ణుః — ॥ వా ॥
ప్రాతస్స్నాయ్యరుణకరగ్రస్తాం ప్రాచీమవలోక్యస్నాయాదితి ॥ * ॥

——⟹ శ్రీ స్నానాఙ్గతర్పణమ్ ⟸——

యమః — ॥ శ్లో ॥ ద్వౌహస్తౌయుగ్మతః కృత్వా పూరయేదుదకా
ఞ్జలిమ్ । గోశృఙ్గమాత్రముద్ధృత్యజలమధ్యేజలంక్షిపేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః —
॥ వా ॥ స్నాతశ్చార్ద్రవాసాఅమ్భస్థఏవదేవర్షిపితృతర్పణంకుర్యాత్ ॥ * ॥ త
త్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తర్పణందేవతాదిభ్యఃస్వస్వతీర్థేనతర్పయేత్ ।
గోశృఙ్గమాత్రముద్ధృత్యతర్పణేజలముత్సృజేత్ ॥ ఊర్ధ్వంతిర్యగధస్స్వస్వతీ
ర్థేనైవ క్రమాద్ద్విజః ॥ * ॥ కార్ష్ణాజనిః — ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేవివా
హకాలేచ పాణినైకేన దీయతే । తర్పణేతూభయేనైవ విధిరేష సనాత
నః ॥ యేనతీర్థేన గృహ్ణీయాత్తేనదద్యాజ్జలాఞ్జలిమ్ । అన్యతీర్థేన గృహ్ణీ
యాత్తత్తోయం రుధిరంభవేత్ ॥ నాభిమాత్రే జలేస్థిత్వా చిన్తయన్నూ
ర్ధ్వమానసః । ఆగచ్ఛన్తుమేపితరో గృహ్ణంత్వేతాన్పయోఞ్జలీన్ ॥ పి
తౄణామమ్బరస్థానామమ్భస్థో దక్షిణాముఖః । త్రీంస్త్రీన్జలాఞ్జలీన్
దద్యాదుచ్చైరుచ్ఛతరాన్బుధః ॥ పూర్వాశాభిముఖో దేవానుత్తరాభి

ముఖస్త్వృషీన్ । పితౄంస్తు దక్షిణాస్యస్తు జలమధ్యే తు తర్పయేత్ ॥ * ॥
చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ బాహుం పూర్ణం తిలైః కృత్వా జలస్థ
స్తర్పయేత్పితౄన్ । స్థలస్థేన న కర్తవ్యం పితౄణాం తృప్తిమిచ్ఛతా ॥
యత్తు గోభిలోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ రోమసంస్థాం స్తిలాన్కృత్వా యస్తు
తర్పయతే పితౄన్ । పితరస్తర్పితాస్తేన రుధిరేణ మలేన చ ॥ * ॥ ఇతి తద్ద
ర్శాది తర్పణవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ నిధాయాఙ్గుష్ఠమూలే తు తిలాన్వై తర్ప
యేత్పితౄన్ । ఇతి వచనాత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ దేవాన్
బ్రహ్మ ఋషీంశ్చైవ తర్పయేదక్షతోదకైః । తర్పయేత్తు పితౄన్భక్త్యా
సతిలోదకచన్దనైః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ గన్ధపుష్పాక్షతతిలై
స్సార్ధం తర్పణముత్తమమ్ । పితౄన్స్నాత్వా తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥
యత్తు శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ శుచివస్త్రధరస్స్నాతః పరిధాయా
మ్బరం శుచి । తేషామేవ హితార్థేన కుర్యాదుదకతర్పణమ్ ॥ * ॥ ఇతి తదశ
క్తవిషయమ్ “ స్నాతశ్చార్ద్రవాసా అమ్భస్థ ఏవ ” ఇతి విశేషాభిధా
నాత్ । గృహస్నానవిషయం వా తద్వచనమితి న విరోధః .

భానువారాదౌ స్నానాఙ్గతిలతర్పణవివేకః

మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ సప్తమ్యాం రవివారే చ గృహే జన్మదినే త
థా । భృత్యపుత్రకళత్రార్థీ న కుర్యాత్తిలతర్పణమ్ ॥ * ॥ చన్ద్రికా
యామ్ — ॥ శ్లో ॥ భానువారే భౌమవారే నన్దాభృగుమఘాసు చ । మృ
దా స్నానం పిణ్డదానం వర్జయేత్తిలతర్పణమ్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥
అర్కేశుక్రే త్రయోదశ్యాం సప్తమ్యాం నిశిసన్ధ్యయోః । తర్పయేత్తిల
సంమిశ్రం తత్తోయం రుధిరం భవేత్ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ పక్ష
యోరుభయో రాజన్ సప్తమ్యాం నిశిసన్ధ్యయోః । విద్యాపుత్రకళత్రార్థీ
తిలాన్ పఞ్చసు వర్జయేత్ ॥ భార్గవే భానువారే చ జన్మర్క్షే చ తథా దినే ।
దూరాత్స్నానం న కుర్వీత తిలైః కృష్ణైశ్చ తర్పణమ్ ॥ * ॥ అయం నిషే
ధో నిత్యస్నానాఙ్గతర్పణే, న దర్శాదౌ । తథా గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉ
పరాగే పితృశ్రాద్ధే పాతేఽమాయాం చ సఙ్క్రమే । నిషిద్ధేఽపి హి సర్వ

త్ర తిలైస్తర్పణమాచరేత్ ॥ తీర్థే తిథివిశేషే చ ప్రేతకార్యే తథాబ్దికే। నిషిద్ధేఽపిది నేకుర్యాత్తిలైః కృష్ణైశ్చ తర్పణమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ — ॥ శ్లో ॥ తిథివారసమాయోగ నిషేధోయ ఉదాహృతః । ఋషిభిస్తర్పణే నిత్యే నిమిత్తేనతు బాధతే ॥ * ॥ నిమిత్తే - గ్రహణాబ్దిక దర్శాదినిమిత్తతర్పణ ఇత్యర్థః । అతశ్శుక్రవారాదియోగేఽపిదర్శే తిలైరేవ పితృతర్పణం కుర్యాన్నాక్షతయుక్తైః, దోషాభావాత్ ॥ శ్లో ॥ పితౄణాం సాక్షాత్తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥ ఇతి స్మరణాచ్చ.

॥ వస్త్రనిష్పీడననిషేధః ॥

యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యావద్దేవానృషీంశ్చైవ పితౄణాంవైయోనతర్పయేత్ । తావన్నపీడయేద్వస్త్రం యేనస్నాతో భవేన్నరః ॥ నిరాశాః పితరోయాన్తి స్నానవస్త్రే నిపీడితే । తస్మాన్నిపీడయేద్వస్త్రమకృత్వా పితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ స్నానార్థమభిగచ్ఛన్తం దేవాః పితృగణైస్సహ । వాయుభూతాస్తుగచ్ఛన్తితృషార్తాస్సలిలార్థినః ॥ నిరాశాస్తే నివర్తన్తే వస్త్రనిష్పీడనే కృతే ॥ * ॥ అతస్తర్పణానన్తరమేవ వస్త్రంనిష్పీడయేత్ । పులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వా తర్పణమేవంతుసముత్తీర్య జలాశయాత్ । పీడయేత్స్నానశాటీంతు శుచౌదేశేసమన్త్రకమ్ ॥ * ॥ అత్ర విశేషః స్మృత్యన్తరేదర్శితః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం ప్రదక్షిణీకృత్య తృప్యతేతిస్థలేక్షిపేత్ । స్థలం విశోధయేత్పూర్వమపరంచ విశోధయేత్ ॥ వస్త్రనిష్పీడనేచైవంమహాశౌచేతతఃపరమ్ । చతుస్సంవేష్ట్యవాసోన్తం స్నాత్వా నిష్పీడయేత్ స్థలే ॥ యేకేచాస్మత్కులేజాతా ఇతి మన్త్రేణమానవః ॥ మన్త్రశ్చ ॥ ఏకేచాస్మత్కులేజాతా అపుత్రా గోత్రజామృతాః । తేగృహ్ణన్తుమయాదత్తం వస్త్రనిష్పీడనోదకమ్ ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ మానుష్యతర్పణే చైవ స్నానవస్త్రనిపీడనే । నివీతీతు భవేద్విప్రస్తథామూత్రపురీషయోః ॥ వస్త్రం త్రిగుణితం యస్తు నిష్పీడయతిమూఢధీః । వృథాస్నానం భవేత్తస్య యచ్చైవాదశమప్సుని ॥ * ॥ అదశమ్ - దశాహీనమ్, యద్వస్త్రనిష్పీడ

నమ్, యచ్చామ్బునినిష్పీడనం తేనచస్నానం వృథాభవతీత్యర్థః । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ అప్రాయత్యం నిహన్త్యేవ స్నానేనైకేనమానవః । ద్వితీయేన నిమజ్జేన నిర్మలత్వం భవేద్ధ్రువమ్ ॥ తృతీయేనాతితృప్తిస్స్యాన్నిమజ్జనఫలంత్విదమ్.

శ్రీ సంకల్పవిధిః

సఙ్కల్పే మనుః ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్య పాదౌహస్తౌచ స్వాచాన్తో వాగ్యతశ్శుచిః । తిథివారాదికంస్మృత్వా సుసఙ్కల్ప్యయథావిధి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సదర్భహస్తౌ జానూర్ధ్వౌ దక్షిణే దక్షిణోత్తరౌ । కృత్వాజానుని కర్తవ్యమేతత్కర్మకరోమియత్ ॥ స్వమానసేనస్మరణంతత్సఙ్కల్ప ఇతిస్మృతః । ఏవం సంకల్ప్యవిధినా తతస్స్నానంసమాచరేత్ ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ సఙ్కల్ప సూక్తపఠనం మార్జనంచాఘమర్షణమ్ । దేవర్షితర్పణంచైవ స్నానంపఞ్చాఙ్గమిష్యతే ॥ * ॥

* స్నానవిధిః *

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యశృఙ్గమిత్యుక్త్వా జలం సమవగాహయేత్ । సుమిత్రా ఇత్యుదాహృత్య స్వాత్మానమభిషేచయేత్ ॥ దుర్మిత్రా ఇత్యుదాహృత్యమృత్స్థానేజలముత్సృజేత్ । యోఽస్మాన్ద్వేష్టీత్యుదాహృత్య తథాతత్రజలం క్షిపేత్ ॥ యంచవయం ద్విష్మ ఇతి పునస్తత్రజలంక్షిపేత్ । ఏవం త్రిర్మృత్తికాస్థానే జలమఞ్జలినోత్సృజేత్ ॥ నమోఽగ్నయ ఇతితీర్థం నమస్కుర్యాత్తతోబుధః । యదపామిత్యమేధ్యాంశం నిరస్యేద్దక్షిణేజలమ్ ॥ అత్యాశనాదితి ద్వాభ్యాం త్రిరాలోడ్యతు పాణినా । చతురశ్రంతీర్థపీఠం పాణినోల్లిఖ్యవారిషు ॥ ఆవాహయామిత్వాందేవీత్యావాహ్యైత్రైవ జాహ్నవీమ్ । ఇమం మేగఙ్గ ఇత్యుక్త్వా పుణ్యతీర్థానిచ స్మరేత్ ॥ ఆదిత్యాభిముఖోమజ్జేదాపోఅస్మా నితిత్రృచా । నిమజ్యచాపోహిష్ఠాద్యైరబ్లిఙ్గైర్మార్జయేత్తతః ॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాస్తా ఏవాస్యాయనంపునః । తస్మాన్నారాయణందేవంస్నానకాలే సదాస్మరేత్ । తతోఽఘమర్షణం కుర్యాద్ఋతంచేతిత్రృచంజపన్ । త్రిషడష్టౌ ద్వాదశవా వర్తయేదఘమర్ష

ణమ్ ॥ అఘమర్షణసూక్తస్య ఋషిరేవాఽఘమర్షణః । తస్యచానుష్టు
భంఛన్దో భావవృక్తోఽధిదేవతా ॥ ద్విరాచమ్యాథవిబుధానృషీనథపితౄ
నృ-)మాత్ । స్వస్వతీర్థేన వారిష్ఠ స్తర్పయేద్విధివద్బుధః ॥ సన్తర్ప
యేచ్చతిసృభిర్వ్యాహృతీభిస్తిలాక్షతైః । కేవలైస్తణ్డులైర్దేవానృషీన్సతి
లతణ్డులైః ॥ పితౄంశ్చ సాక్షాత్తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః । సతిలైస్తణ్డు
లైస్తీరే దద్యాత్త్రీనుదకాఞ్జలీన్ ॥ యేకేచేత్యమ్బరాన్మోభిస్తీరే నిష్పీడ
యేత్తిలైః । స్నాత్వైవంవాససాఽన్యేన శిరోఽఙ్గం పరిమార్జయేత్ ॥ శిరో
వారిశరీరామ్బు వస్త్రతోయం యథాక్రమమ్ । పిబన్తిదేవామునయః పి
తరోబ్రాహ్మణస్యతు ॥ తస్మాత్స్నాతోనావమృజ్యాత్స్నానశాట్యా
నపాణినా । స్నానవస్త్రేణహస్తేన యోద్విజోఽఙ్గంప్రమార్జతి ॥ వృథా
భవతితత్స్నానం పునస్స్నానేనశుధ్యతి । స్నానం ప్లవఙ్గమస్యేవకృతం
విధివినాకృతమ్ ॥ వృథాద్విజన్మ నస్తస్మాద్విధినాస్నానమాచరేత్ ।
ఋచివోహవ్యామరుత ఇత్యుక్త్వా శుద్ధమమ్బరమ్ ॥ సమ్ప్రోక్ష్య దేవ
స్యత్వేతి వ్యాహృత్యాదాయ భాస్కరమ్ । ఉదుత్యం జాతవేదస మి
త్యుక్త్వాదర్శయేత్తతః ॥ ఆవహన్తీత్యుదాహృత్య పరిధాయద్విరాచమే
త్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ సురాబిన్దుసమంచామ్బు శ్శిఖాయాఃపృష్ఠ
పాతితమ్ । తదేవపురతోవర్తి గఙ్గామ్బుసదృశంభవేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః —
॥ శ్లో ॥ స్నానస్యతోవరుణఃకాన్తిం జుహ్వతోఽగ్నిశ్శ్రియంహరేత్ । భుఞ్జ
తోమృత్యురాయుష్యం తస్మాన్మౌనం చరేత్త్రిషు ॥ * ॥ వ్యాఘ్రపా
దః — ॥ శ్లో ॥ దేవాంశ్చైవఋషీంశ్చైవపితౄన్వైవయో నతర్పయేత్ ।
దేవాదీనామృణీనిత్యం నరకం సవ్రజత్యధః ॥ * ॥ కార్ష్ణాజనిః — ॥ శ్లో ॥
దేవతానామృషీణాంచ జలేదద్యాజ్జలాఞ్జలీన్ । స్నానేజపేపితౄణాంచ
నోచేద్దర్భాస్తృతేస్థలే ॥ జలాఞ్జలిత్రయం దద్యాద్యేచాన్యేసంస్కృతా
భువి । అసంస్కృతప్రమీతానామేకమేవతథోత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ యత్వాపస్త
మ్బోక్తమ్ — ॥ వా ॥ శనైరపోభ్యుపేయాదభిఘ్నన్నభిముఖ ఆదిత్య
ముదక ముపస్పృశేదితి, సర్వత్రోదకోపస్పర్శనవిధిరితి, తత్ "యదపా

ఝ్ఞ్రారమిత్యమేధ్యాంశం దక్షిణతో నిరస్యేత్ " ఇతి స్మృతజలనిరస
నపరమ్, నపాణిభ్యామభిహననపరమ్। అత్ర శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ తుష
కేశ కరీష భస్మాస్థిశ్లేష్మనఖలోమాని అప్సు ననిక్షిపేత్, నపాదేన పాణి
నా వా జలమభిహన్యాత్ । ఇతి ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ సర్వదేవ
మయా హ్యాపో మన్మయాః పాణ్డునన్దన । తస్మాత్తాస్తు నహన్తవ్యా అద్భిః ప్ర
క్షాళయేత్ స్థలమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ నజలం తాడయేత్పద్భ్యాం
ననద్యాం మలముత్సృజేత్ । నమలం క్షాళయేత్తీర్థే హ్యశుద్ధో నవిశేజ్జలమ్ ॥

కాపిలస్నానమ్

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్స్నాతుమశక్తశ్చేత్కాపిలంస్నా
నమాచరేత్ । నాభేరధః ప్రవిశ్యాప్సు కటిం ప్రక్షాళ్య మృజ్జలైః ॥ ఆర్ద్రే
ణ కర్పటేనాఙ్గమార్జనం కాపిలంస్మృతమ్ । తత్రాప్యసామర్థ్యయుతో మ
న్త్రస్నానయాత్తు పావనైః ॥

వస్త్రధారణవిధిః

మాత్స్యే ॥ శ్లో ॥ ఏవంస్నాత్వాతతఃపశ్చాదాచమ్యతువిధానతః। ఉత్థా
యవాససీశుక్లేశుష్కేతుపరిధాపయేత్ ॥ * ॥ వ్యాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥
తతోవస్త్రద్వయంశుద్ధంగృహీత్వాద్విరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః —
॥ శ్లో ॥ చతుర్నిమజ్యవిధివదాచమ్యాదాయవాససీ । ఖణ్డద్వయంశిరోఽఙ్గం
చప్రత్యేకం పరిమార్జయేత్ ॥ అన్తరాచ్ఛాద్య కౌపీనం వాససీ పరిధా
పయేత్ । ఉత్తరీయంసదాదధ్యాత్తద్వినా నాచరేత్క్రియాః ॥ * ॥ భ
రద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ మార్జయేద్వస్త్రశేషేణ నోత్తరీయేణవాశిరః ।
స్నాతోనాఙ్గాని సంమృజ్యాత్స్నానశాట్యా నపాణినా ॥ నచనిర్ధునుయా
త్కేశాన్నతిర్యక్పరిమార్జయేత్ । మార్జయేద్వస్త్రఖణ్డేన నాన్యథామా
ర్జయేత్క్వచిత్ ॥ యదిప్రమాదాన్మృజ్యేత నరకం సవ్రజత్యధః ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ స్నానంకృత్వాఽఽర్ద్రవస్త్రంతు ఊర్ధ్వముద్ధారయే
ద్ద్విజః । స్నానవస్త్రమధస్తాచ్చేత్పునస్స్నానేనశుధ్యతి ॥ * ॥ చన్ద్రికా
యామ్ — ॥ శ్లో ॥ నోత్తరీయమధఃకుర్యాన్నోపర్యాధస్త్యమమ్బరమ్ ।

నాన్తర్వాసావినాజాతునివసేద్వసనంబుధః ॥ నచానులిమ్పేదస్నాత్వాస్నా
త్వావాసోననిర్ధునేత్ । ఆర్ద్రఏవతువాసాంసి స్నాత్వాసేవేతమానవః ॥
ఉత్తరీయమధోవస్త్రార్థంనకుర్యాత్ । అధోవస్త్రమపి నజాతూత్తరీయా
ర్థం కుర్యాదిత్యర్థః । జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వా నిరస్య వస్త్రం
తు జఙ్ఘే శోధ్యే మృదమ్భసా । అపవిత్రీకృతే తేతు కౌపీనస్రావవారి
ణా ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వైవం వాససీ ధౌ
తే అచ్ఛిన్నే పరిధాయవై । ప్రక్షాళ్యోరూ మృదాఽద్భిశ్చ హస్తౌ ప్ర
క్షాళయేత్తతః ॥ * ॥ అచ్ఛిన్నేఇతి శక్తవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ నజీర్ణ మలవ
ద్వాసా భవేచ్చ విభవేసతి । ఇత్యాదిస్మృతేః .

* వస్త్రనిష్పీడనవిధిః *

వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ స్నానశాట్యాంచ దాతవ్యా మృదస్తిస్రో విశుద్ధ
యే । ఉత్తీర్యతాంచనిష్పీడ్యతతశ్శేషం సమాచరేత్ ॥ * ॥ తామ్ - స్నా
నశాటీమ్, శేషమ్ - సన్ధ్యావన్దనాదికర్మ ॥ శ్లో ॥ వస్త్రంచతుర్గుణీకృత్యని
ష్పీడ్యచ జలాద్బహిః । వామప్రకోష్ఠేనిక్షిప్య ద్విరాచమ్యవిశుధ్యతి ॥ * ॥
సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సన్ధ్యాముపాసీత వస్త్రసంశోధపూర్వ
కమ్ । ఉపాస్యమధ్యమాంసన్ధ్యాం వస్త్రసంశోధనంపరమ్ ॥ అనిష్పీడ్య
స్నానవస్త్రంసన్ధ్యాకర్మనచాచరేత్ । అన్యథాకురుతే మోహాత్కృతమ
ప్యకృతంభవేత్ ॥ * ॥ అత్ర సంవర్తో విశేషమాహ — ॥ శ్లో ॥ నపీడ
యేజ్జలే వస్త్రం పాదే నస్థాపయేత్తథా । బ్రాహ్మణద్వితయంచైవ వర్జయే
ద్వస్త్రపీడనే ॥ * ॥ ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ వస్త్రనిష్పీడితం తోయం
శ్రాద్ధేతూచ్ఛిష్టభోజనమ్ । భాగధేయంశ్రుతిఃప్రాహ తస్మాన్నిష్పీడయే
త్స్థలే ॥ స్నానవస్త్రం తతః పీడ్య పునరాచమనంచరేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డా
దర్శే — ॥ శ్లో ॥ నప్రహృత్యతుపాణిభ్యాం శాటీం నిష్పీడయేత్స్థలే ।
చతుస్సంవేష్ట్య వాసోన్తం తర్పణాన్తే సమన్త్రకమ్ ॥ * ॥ నిష్పీడయే
త్ - ధౌతం పరిధాయ స్నానవస్త్రం సమన్త్రకం నపీడయేత్ , కేవ
లం పీడయేదిత్యర్థః .

॥ స్నానప్రశంసా ॥

విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ స్నాతోఽధికారీభవతి దైవేపిత్ర్యేచకర్మణి । పవిత్రాణాంతథాజప్యే దానేచవిధిచోదితే ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ స్నానమూలాః క్రియాస్సర్వాస్సన్ధ్యోపాసనమేవచ । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన స్నానం కుర్యాత్సమాహితః ॥ ప్రాతరుత్థాయయోవిప్రః ప్రాతస్స్నాయీ సదాభవేత్ । సప్తజన్మకృతం పాపం త్రిభిర్వర్షైర్వ్యపోహతి ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతరుత్థాయయోవిప్రః ప్రాతస్స్నాయీసదాభవేత్ । సర్వపాపవినిర్ముక్తః పరంబ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ వ్యాసదక్షౌ — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషుచకర్మసు । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి నచేహాజాయతేపునః ॥ * ॥

॥ అథోర్ధ్వపుణ్డ్రవిధిః ॥

ఇదంశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధమ్ । అత్రతావన్మహోపనిషది ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పరమేశితారం నారాయణం సాఙ్ఖ్యయోగాధిగమ్యమ్। ధ్యాత్వావిముచ్యేత నరస్సమస్తైస్సంసారపాశైరిహచేతి విష్ణుమ్ ॥ * ॥ కఠశాఖాయామ్ — ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృతచక్రధారీ విష్ణుం పరం ధ్యాయతి యోమహాత్మా । స్వరేణమన్త్రేణ సదాహృదిస్థంపరాత్పరం యన్మహతోమహాన్తమ్ ॥ * ॥ అథర్వణి — ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృతచక్రలాఞ్ఛనో నారాయణం పూజయతిస్మ భక్త్యా । అర్ఘ్యాదిభిః పౌరుషసూక్తమన్త్రైస్సప్రాప్నుయాద్విష్ణుపదం మహాత్మా ॥ అథతత్రైవ । హరేః పాదాకృతిమాత్మనోహితాయ మధ్యేచ్ఛిద్రమూర్ధ్వపుణ్డ్రం యోధారయతి సపరస్యప్రియోభవతి , సపుణ్యభాగ్భవతి , సముక్తిభాగ్భవతీతి ॥ * ॥ ఏవం సంస్థానవిశేషవిధానాత్పుణ్డ్రాన్తరనిషేధః , తస్యచ ధ్యానపూజాదికర్మాఙ్గత్వావగమాత్సర్వకర్మసు సర్వైరూర్ధ్వపుణ్డ్రమేవధార్యమ్ । వేదవిహితత్వాదిదమేవ వైదికమ్ । పుణ్డ్రాన్తరస్తు తన్త్రసిద్ధత్వాత్తాన్త్రికమ్ । అతో వైదికైర్వైదికమేవధార్యమ్ । ఇదంచోపబృంహణశతసిద్ధమ్ । అత్ర బ్రహ్మాణ్డపురాణే బ్రహ్మా

ణం ప్రతి భగవానాసేత్యారభ్య స్మృతిచన్ద్రికాయాముదాహృతత్వాచ్చ
నాన్యత్ర లిఖ్యన్తే — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రప్రమాణాని ద్రవ్యాణ్య
ఙ్గులిభేదతః । వర్ణాని మన్త్రదేశాంశ్చ ప్రవక్ష్యామి ఫలానిచ ॥ ప
ర్వతాగ్రేనదీతీరే మమక్షేత్రే విశేషతః । సిన్ధుతీరేచ వల్మీకే తులసీమూ
లమాశ్రితే ॥ మృద ఏతాస్తుసంగ్రాహ్యా వర్జయేదన్యమృత్తికాః । శ్యా
మం శాన్తికరం ప్రోక్తం రక్తం వశ్యకరం భవేత్ ॥ శ్రీకరం పీతమిత్యా
హుః శ్వేతం వైష్ణవముచ్యతే । అఙ్గుష్ఠః పుష్టిదః ప్రోక్తో మధ్యమాయుష్క
రీ భవేత్ ॥ అనామికాన్నదా నిత్యం ముక్తిదా చ ప్రదేశినీ । ఏతైరఙ్గులిభే
దైస్తు కారయేన్న నఖైస్స్పృశేత్ ॥ దశాఙ్గులప్రమాణన్తు ఉత్తమోత్తమ
ముచ్యతే। నవాఙ్గులం మధ్యమం స్యాదష్టాఙ్గులమతః పరమ్ ॥ సప్తషట్పం
చభిః పుణ్డ్రం మధ్యమం త్రివిధం భవేత్ । లలాటే కేశవం విద్యాన్నా
రాయణమథోదరే ॥ మాధవం హృది విన్యస్య గోవిన్దం కణ్ఠకూబరే । ఉ
దరే దక్షిణే పార్శ్వే విష్ణురిత్యభిధీయతే ॥ తత్పార్శ్వే బాహుమధ్యే
తు సంస్మరేన్మధుసూదనమ్ । త్రివిక్రమం కణ్ఠదేశే వామకుక్షౌ తు వా
మనమ్ ॥ శ్రీధరం బాహుకే వామే హృషీకేశన్తు కణ్ఠకే । పృష్ఠే తు పద్మ
నాభంచ త్రికే దామోదరం స్మరేత్ ॥ ద్వాదశైతాని నామాని వాసుదే
వేతి మూర్ధని । పూజాకాలే చ హోమే చ సాయంప్రాతస్సమాహితః ॥
నామాన్యుచ్చార్య విధినా ధారయేదూర్ధ్వపుణ్డ్రకమ్ । అశుచిర్వాప్య
నాచారో మనసా పాపమాచరన్ ॥ శుచిరేవ భవేన్నిత్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రా
ఙ్కితో నరః । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరో మర్త్యో మ్రియతే యత్ర కుత్రచిత్ ॥
శ్వపాకోపి విమానస్థో మమలోకే మహీయతే ॥ * ॥ సత్యవ్రతోపి ॥
॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రో మృదా శుభ్రో లలాటే యస్య దృశ్యతే । చణ్డా
లోపి విశుద్ధాత్మా పూజ్య ఏవ న సంశయః ॥ జాహ్నవీతీరసమ్భూతాం మృ
దం మూర్ధ్నా బిభర్తి యః । బిభర్తి రూపం సోర్కస్య తమోనాశాయ కే
వలమ్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అత్ర మృదేకద్రవ్యగ్రహణవిధానాద్ద్రవ్యాన్తరనిషేధః,
న హి ద్రవ్యాన్తరస్య పర్వతాగ్రాది దేశవిశేషకథనం శ్యామత్వాదికం

వా సమ్భవతి, న చ కేశవాదిస్మరణమస్తి ఆచారాభావాత్, న హి శిరో లలాటాది ద్వాదశస్థానేషు ద్రవ్యాన్తరేణ పుణ్డ్రాన్తరధారణం విప్రైరన్యైర్వా క్రియతే, న హ్యేవమస్తి అదర్శనాద విగతశిష్టాచారాభావాచ్చ, న చైవం ద్రవ్యాన్తరం పుణ్డ్రాన్తరం వా చన్ద్రికాది మహాగ్రన్థేషు ఆహ్నికవిహితంస్మృతం వా, "పూజాకాలే చ హోమే చ" ఇత్యాదిషూర్ధ్వపుణ్డ్రస్యైవ కర్మాఙ్గత్వం సుస్పష్టమ్। శ్వేతం వైష్ణవమితి శ్వేతమృద ఏవ సాత్త్వికత్వం సువ్యక్తమ్, విష్ణోరేవ శుద్ధసత్త్వస్వరూపాత్। "అథయోహ ఖలు వా అస్య" ఇతి మైత్రాయణీయాదిషు తథా శ్రుతేః। నరస్య పాశాదిగ్రహణాత్సర్వేషామూర్ధ్వపుణ్డ్రాధికారస్సిద్ధః। అతో నిత్యమేవోర్ధ్వపుణ్డ్రధారణమ్, అధారణే ప్రత్యవాయస్మృతేః। తథా చ వక్ష్యతే। క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరేణ పుణ్డ్రధారణం కామ్యమేవ। అతస్సాత్త్వికైర్వైదికైస్సాత్త్వికం వైదికం నిత్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రమేవ ధార్యమ్, న తామసం తాన్త్రికం పుణ్డ్రాన్తరమ్। తథా విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ సాత్త్వికస్తూత్తమో ధర్మో రాజసో మధ్యమః స్మృతః। తామసస్త్వధమో జ్ఞేయస్తస్మాత్సాత్త్వికమాచరేత్ ॥ * ॥ అతస్తామసతన్త్రోక్తం త్యాజ్యమేవ ॥ తథా స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఏతేభ్యోఽపి యదన్యత్స్యాత్కించిద్ధర్మాభిధాయికమ్। తద్దూరతరతో విద్ధి మోహస్తత్ర శ్రమో మతః ॥ * ॥ ఏతేభ్యః - ధర్మస్థానేభ్యః, మోహః - విపరీతజ్ఞానమ్। మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ యా వేదబాహ్యాస్స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః। సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః ॥ * ॥ అత్ర తమోనిష్ఠాహీతి హేతూక్త్యా నిష్ఫలత్వస్మరణాత్, తామసతన్త్రం త్యాజ్యమితి సిద్ధమ్, వేదవిరుద్ధత్వాత్। సర్వత్రావిరుద్ధాంశో హి ప్రమాణమ్ "ఆమ్నాయైరవిరుద్ధాః ప్రమాణమ్" ఇతి స్మృతేః। వేదే పునరూర్ధ్వపుణ్డ్రమేవ విహితమ్, తామసతన్త్రే తు త్రిపుణ్డ్రమేవ। అతో విరోధస్సుస్పష్టః। అత ఏవ హి శ్రీవరాహే, తామసతన్త్రం స్వయమేవ రుద్రో నిన్దతి ॥ శ్లో ॥ యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్మాముద్దిశ్యోపసేవ్య

తే । తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ ॥ యద్ధీనకర్మ సం
యుక్తం కేవలం తామసం చయత్ । తద్దుర్గతి ప్రదంనౄణామిహలో
కే పరత్రచ ॥ ఇతి ॥ * ॥ తత్ఖలు , ఊర్ధ్వపుణ్డ్రమేవ సర్వత్ర విధీయ
తే । అత్ర బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ మదారాధనకాలేచ సదాయజ్ఞాది
కర్మణి । అవశ్యం ధారయేదేతమూర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ మరీ
చిః — ॥ శ్లో ॥ చతురఙ్గులమూర్ధ్వాగ్రం ద్వ్యఙ్గులం విస్తృతం మృ
దా । ద్విజః పుణ్డ్రమృజుం సౌమ్యం సాన్తరాళంతు ధారయేత్ ॥ * ॥
బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ హోమానుపూజాది సమయే సాయం ప్రాత
స్సమాహితః । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరో మర్త్యో భవేచ్ఛుద్ధో నచాన్యథా ॥
అగ్నివేశ్యగృహ్యే — ॥ శ్లో ॥ త్రిపుణ్డ్రం బ్రాహ్మణోవిద్వాన్లీల
యాపి నధారయేత్ । ధారయేత్ప్రయతస్సమ్యగూర్ధ్వపుణ్డ్రంతునిత్య
శః ॥ * ॥ ప్రయోజనార్థం పుణ్డ్రాన్తరధారణనిషేధపరస్తుశబ్దః , నిత్య
గ్రహణాదాశ్రమాన్తరపరిగ్రహోపి । తథా బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ గృహ
స్థో బ్రహ్మచారీచ వానప్రస్థస్తథాయతిః । అవశ్యంధారయేత్పుణ్డ్రంపుణ్య
మూర్ధ్వంసుశోభనమ్ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రంమృదాధార్యం విప్రేణబ్రహ్మవాది
నా । ఉద్ధృతాసీతిమన్త్రేణవైష్ణవేనవిశేషతః ॥ * ॥ నారదీయేచైతన్నిరుక్తమ్
॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వగత్యాంతుయస్యేచ్ఛా తస్యోర్ధ్వంపుణ్డ్రముచ్యతే । ఊర్ధ్వంగ
త్వాతుదేవత్వంసంప్రాప్నోతినసంశయః ॥ ఊర్ధ్వంనయతియత్పుణ్డ్రంపాపి
నః పాపకారిణః । తస్యాఖ్యాహ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రమితితస్మాత్తద్ధారయేద్ద్విజః ॥
ఊర్ధ్వపుణ్డ్రంమృదాశుభ్రం యోధత్తే నిత్యమాత్మవాన్ । తస్య ప్ర
సాదంకురుతే విష్ణుర్లోకనమస్కృతః ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఊ
ర్ధ్వపుణ్డ్రం మృదాధార్యం యతీనాంచవిశేషతః । భస్మచన్దనగన్ధాదీన్వ
ర్జయేద్యావదాయుషమ్ ॥ * ॥ తథా బ్రహ్మరాత్రే పారమేష్ఠ్యేవ్యవస్థో
క్తా ॥ శ్లో ॥ చన్దనాగరుభిశ్చైవ కర్తవ్యంక్షత్రియైర్బుధైః । వైశ్యస్తు బి
ల్వమూలేన శూద్రైర్భూత్యాసతోయయా ॥ విప్రైశ్శ్వేతమృదాకార్య
మూర్ధ్వపుణ్డ్రం యథావిధి ॥ * ॥ మృద్వ్యతిరిక్తస్యద్రవ్యస్యాపాత్వి

కత్వాద్విప్రైర్నధార్యమిత్యర్థః । తథా బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ చన్దనం ప్రాణిగన్ధఞ్చ శ్రీపత్రమగరుం తథా । రాజసం ద్రవ్యమేవైతద్వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ॥ పఞ్చగవ్యంచ బిల్వంచ శ్రీపత్రం భస్మ తోయకమ్ । తామసం ద్రవ్యమేవైతత్సాత్త్వికాః పఞ్చమృత్తికాః ॥ చన్దనం ప్రాణిగన్ధంచ శ్రీపత్రమగరుం తథా । శూద్రేణైవ సదాధార్యం భస్మతోయక్రమేణచ ॥ ఇతి ॥ * ॥ ఏవమపి సర్వవర్ణస్య వైష్ణవస్యమృదోర్ధ్వపుణ్డ్రమేవధార్యమ్ । తథా బ్రహ్మాణ్డే భగవానాహ — ॥ శ్లో ॥ సర్వవర్ణేషు మద్భక్తాకుర్వీరన్నూర్ధ్వపుణ్డ్రకమ్ । బ్రాహ్మణాశ్చ విశేషేణ జపహోమపరాయణాః ॥ * ॥ అతస్సాత్త్వికానాం సాత్త్వికీపఞ్చమృత్తికైవ ధార్యా। తథా పారమేష్ఠ్యే — ॥ శ్లో ॥ శ్వేతమృత్తికయావాపి శ్యామయా పీతయాపివా । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజైఃకార్యం వైష్ణవైశ్చ విశేషతః ॥ * ॥ శ్వేతాభావే శ్యామపీతయోర్విధిః । పఞ్చమృత్తికోక్తా బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ సిన్ధుతీరేథవల్మీకే తులస్యాధోజలాశయే । పర్వతాగ్రేనదీతీరేమమక్షేత్రే విశేషతః ॥ అన్యేష్వపిచతీర్థేషు నళినీమూలకేషుచ । స్థానేష్వేతేషు గృహ్ణీయాత్కుర్యాన్నాన్యత్రమానవః ॥ * ॥ ఇతి సామాన్యేన తదలాభేప్రదేశాన్తరముక్త్వాతామాహ, బ్రహ్మాణ్డే పఞ్చమృత్తికాం భగవాన్ ॥ శ్లో ॥ పర్వతాగ్రే నదీతీరే మమక్షేత్రే విశేషతః । సిన్ధుతీరేఽథ వల్మీకే తులసీమూలమాశ్రితే ॥ మృద ఏతాస్తు సంగ్రాహ్యావర్జ్యాశ్చాన్యత్ర మృత్తికా ॥ * ॥ అత్ర పఞ్చస్వపి మమ క్షేత్ర ఇత్యన్వయః । నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ మృద్ద్రవ్యం ప్రథమం శ్రేష్ఠం తత్రకారణముచ్యతే । మృత్తికాయాః ప్రధానత్వం వక్తి తత్ర యతశ్శ్రుతిః ॥ తస్మాత్తు మృత్తికా గ్రాహ్యా సర్వద్రవ్యేషు నిత్యశః ॥ * ॥ శ్రుతిః — ఉద్ధృతాసి వరాహేణేత్యాదికా ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాంతు మృత్ప్రోక్తా క్షత్రియాణాంతు చన్దనమ్ । వైశ్యానాం బిల్వమూలన్తు శూద్రాణాం భస్మ చోచ్యతే ॥ * ॥ తదేవమ్ — ॥ శ్లో ॥ అథద్రవ్యంప్రవక్ష్యేహమూర్ధ్వపుణ్డ్రస్యపద్మజ । మృచ్చన్దనజలాన్యాహుస్తథాభస్మాగ్నిహోత్రజమ్॥

ఇతి బ్రహ్మాణ్డాది వచనం వ్యవస్థితవిషయం మృదలాభవిషయంవా, న సర్వవిషయమ్, నచవా క్రియాఙ్గమ్, కల్పసూత్రకారాదిభిరగ్నిహోత్రహోమాది విధాయక సూత్రేష్వగ్నిహోత్ర భస్మ ధారణస్యానను శిష్టత్వాత్ । యత్పునరథర్వశిరసి - అగ్నిరిత్యాదినా భస్మ విమృజ్యాఙ్గాని సంస్పృశేదిత్యనేన భస్మ గ్రహణముక్తమ్, తత్తు వ్రతమేతత్పాశుపతమితి తత్రవిహిత పాశుపత వ్రతాఙ్గమితి ప్రకరణేస్పష్టమ్ । అతస్సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహణవన్నియత విషయత్వాన్నాన్యస్య నచాఽన్యత్రవాతత్ప్రసఙ్గః । అతశ్చాగ్నేయం భస్మనా స్నానమితి చ పాశుపత విషయమేవ, జటిత్వేన వారుణస్నానాయోగాత్ । యద్వా శరీరాసామర్థ్యాది నిబన్ధనేనైవ గౌణస్నాన విధానాన్నాన్యస్య తత్ప్రసక్తిః, న హి కాంస్యశుద్ధిహేతుత్వేనోక్తస్య భస్మనస్తామ్రాది శుద్ధి హేతుత్వమపి । అతః తత్స్పర్శనేఽన్యస్య స్నానమేవ । యథాహశఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ దీపాగ్నిం దీపతైలఞ్చ భస్మ చాస్థి రజస్వలామ్ । ఏతాని బ్రాహ్మణస్స్పృష్ట్వా లోకాయతిక నాస్తికాన్ ॥ వికర్మస్థాన్ ద్విజాంశ్శూద్రాన్ సవాసా జలమావిశేత్ ॥ * ॥ వర్జయేదిత్యనువృత్తౌ । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ కేశ భస్మతుషాఙ్గార కపాలేషుచ సంస్థితిమ్ । ఇతి ॥ * ॥ అత ఏవ హి తత్స్పృష్టిన్యాయేన తత్స్పర్శే స్నానముక్తమ్ । విజ్ఞానేశ్వరావా — ॥ శ్లో ॥ శైవాన్పాశుపతాన్స్పృష్ట్వా లోకాయతికనాస్తికాన్ । వికర్మస్థాన్ద్విజాంశ్శూద్రాన్ సవాసా జలమావిశేత్ ॥ * ॥ అత్రాదిత్యపురాణే గౌతమవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ త్రిపుణ్డ్రధారిణో నిత్యం భస్మోద్ధూళనతత్పరాః । భవిష్యథ త్రయీబాహ్యా మిథ్యాజ్ఞానప్రలాపినః ॥ * ॥ శ్రీవారాహేచ — ॥ శ్లో ॥ గోవధ్యాకారణం మహ్యం యావత్పశ్యతి యోగవిత్ । ఋషీణాం మాయయా సర్వమితి సంచిన్త్య తత్ర వై ॥ శశాప తాన్జటాభస్మ మిథ్యావ్రతధరాంస్తథా ॥ * ॥ యదపి శాతాతపీయమ్ — ॥ శ్లో ॥ మద్యం పీత్వా గురుదారాంశ్చగత్వా స్తేయం కృత్వా బ్రహ్మహత్యాంచ కృత్వా । భస్మచ్ఛన్నో భస్మశయ్యాశయానో రుద్రాధ్యాయీ

ముచ్యతే సర్వపాపైః ॥ ఇతి ॥ * ॥ తదపి బ్రహ్మహాదేః ప్రాయశ్చిత్త వ్రతవిశేషవిధిపరత్వాన్నసార్వత్రికమ్, న హ్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తత్వేన విహితగర్దభాలంభోఽన్యస్య ప్రసజ్యతే, ప్రత్యుత గర్దభస్పర్శే ప్రాయ శ్చిత్తవిధానాత్ । అతః మృదైవోర్ధ్వపుణ్డ్రం ధార్యమితిసిద్ధమ్, అధారణే ప్రత్యవాయస్మరణాత్ । తథా బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ శ్రౌతస్మార్తక్రియాః స్సర్వాః పహ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రమకుర్వతః । జాయన్తేవిఫలా బ్రహ్మన్ బాధితాశ్చ భవన్తితాః ॥ * ॥ బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ ఉపవీతం శిఖాబన్ధమూర్ధ్వ పుణ్డ్రం వినాకృతమ్ । యాగోదానం జపో హోమస్స్వాధ్యాయః పితృ తర్పణమ్ ॥ భస్మీ భవతి తత్సర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతమ్ ॥ యచ్ఛ రీరం మనుష్యాణామూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాభవేత్ । తందృష్ట్వా గగనేసూ ర్యం నిరీక్ష్యస్సాధుభిస్సదా ॥ ఇతి ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేభ వన్తి విఫలా ఊర్ధ్వ పుణ్డ్రం వినాకృతాః । ద్రష్టవ్యం నైవ తత్తస్యం స్మశాన సదృశం స్మృతమ్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాయస్తు వర్తతే పురుషాధమః । వేదవేదాన్తవిచ్చాపి సవైపురుషతస్క రః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ రుద్రార్చనం త్రిపుణ్డ్రం ఇప్య యత్పురా ణేషు గీయతే । క్షత్రవిట్శూద్రజాతీనాం నేతరేషాం తదుచ్యతే ॥ ఊ ర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాయస్య శరీరం భవతిద్విజ । తందృష్ట్వా గగనేసూర్యం నిరీక్ష్యస్సాధుభిస్సదా ॥ ఇతి స్మశానతస్కర సామ్యత్వాత్సూర్యదర్శనరూ పం ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః ॥ నను ॥ శ్లో ॥ కాంస్యపాత్రే హవిర్దృష్ట్వా కణ్ఠే దృష్ట్వా చ మాలికామ్ । లలాటే తిలకం దృష్ట్వా నిరాశాః పితరోగ తాః ॥ ఇతి నిషేధాత్కథం శ్రాద్ధే తదితిచేత్; మైవం బాలిశవాదీః, వైశ్యవిషయత్వాత్తస్య । తథాఽగ్నివేశ్యసూత్రే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మ ణస్యోర్ధ్వపుణ్డ్రం స్యాత్ క్షత్రియస్యార్ధచన్ద్రకమ్ । వైశ్యస్య వ ర్తులాకారం శూద్రస్యైవ త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ * ॥ పారమేష్ఠ్యేచ ॥ శ్లో ॥ బాలేన్దువత్ క్షత్రియాణాం వైశ్యానాం వర్తులాకృతి । త్రిపుణ్డ్రం శూద్ర జాతీనాం విధిరేష సనాతనః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాణామూర్ధ్వ

పుణ్డ్రం స్యాత్తదేవచ మహీభృతామ్ । వైశ్యానాం తిలకం ధార్యం శూద్రాణాంవై త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ * ॥ లలాటే తిలకమితి సఙ్గ్రహవచనమివ కింత్వయా తత్పూర్వవచనం నవిచారితమ్ — ॥ శ్లో ॥ వర్జయేత్తిలకం ఫాలే శ్రాద్ధకర్మణిసర్వదా । తిర్యగ్వాప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం వా ధారయేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి ॥ * ॥ అతో వైశ్యోఽపి శ్రాద్ధే తిర్యగ్వాప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రంవాధారయే న్నతిలకమిత్యేవార్థః । శ్రాద్ధేతూర్ధ్వపుణ్డ్రధారణం స్మృత్యర్థసారే స్పష్టమేవోపదిష్టమ్ — ॥ శ్లో ॥ శ్వోభూతే నిత్యకర్మాణి నద్యాద్యౌ విమలేజలే । కృత్వా శ్రాద్ధే మృదాశుభ్రాణ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రాణి ధారయేత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అన్యథా “ విప్రస్యవిఫలం భవేత్ - భస్మీ భవతి తత్సర్వమ్ - జాయన్తే విఫలా బ్రహ్మన్ ” ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవాయో దుర్వారస్స్యాత్ । బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ నాచరేద్వామహస్తేన నవక్త్రేఽపి ధారయేత్ । ఆత్మనైవాత్మనోఽఙ్గేషు నేతరేణకదాచన ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజఃకుర్యాద్దణ్డాకారం సుశోభనమ్ । మధ్యేచ్ఛిద్రం వైష్ణవస్తు నమోన్తైః కేశవాదిభిః ॥ అనేనైవవచనేన ద్విజవ్యతిరిక్త విషయం పుణ్డ్రాన్తర ధారణమితి సువ్యక్తమ్ । బ్రహ్మాణ్డేచ — ॥ శ్లో ॥ నిరన్తరాలం యఃకుర్యాదూర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజాధమః । సహితత్ర స్థితం విష్ణుం శ్రియంచైవవ్యపోహతి ॥ * ॥ స్కాన్దేచ — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం త్రిపుణ్డ్రం వా మధ్యచ్ఛిద్రం ప్రయత్నతః । వత్స్యామిసటన్ద తన్మధ్యే ఉమాయాహం శ్రియాహరిః ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ అచ్ఛిద్రమూర్ధ్వపుణ్డ్రంతు యఃకరోతివిమూఢధీః । సపర్యాయేణయాతీమాన్ నరకానేకవింశతిమ్ ॥ * ॥ అత్ర బ్రహ్మరాత్రేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ ఋజుం సుపార్శ్వమూర్ధ్వాగ్రం కుర్యాదత్యచ్ఛమధ్యమమ్ । పార్శ్వయోర్ఘనవిన్యాస మూర్ధ్వపుణ్డ్రమిహోచ్యతే ॥ * ॥ అత్యచ్ఛేప్యన్తరాళావిరోధాత్తావన్మాత్రస్యాప్యతిమార్జన నిర్బన్ధో నకార్య ఇతి తాత్పర్యమ్ ॥ శ్లో ॥ మధ్యేఽచ్ఛాన్పార్శ్వతఃస్ఫీతానూర్ధ్వపుణ్డ్రాంస్తు ధారయేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిష్వప్యేవమేవ అర్థో గ్రాహ్యః । నారదీ

యే — ॥ శ్లో ॥ దానహోమజపాద్యాశ్చ సర్వాఃపుణ్యక్రియాస్తథా।
విఫలిష్యన్తి విప్రాణామూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతాః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే —
॥ శ్లో ॥ శిఖోపవీతవద్ధార్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజన్మనామ్ । వినాకృతాశ్చ
ద్విఫలాః క్రియాస్సర్వా యథాక్రమమ్ ॥ యోనధారయతేవిప్రో మాస
కం చిహ్నమీదృశమ్ । తంత్యజామిదురాత్మానం మదీయాజ్ఞాతిలఙ్ఘనమ్ ॥
ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం విధివత్తస్య నామానిద్వాదశ । నమోన్తాన్యఞ్జలిం కు
ర్యాన్నామాన్యుక్త్వాయథాక్రమమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ ఊ
ర్ధ్వపుణ్డ్రాణికుర్వీత కేశవాద్యైర్యథాక్రమమ్ । నాసికామూలమారభ్య
లలాటే ప్రథమం న్యసేత్ ॥ * ॥ పారమేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ ఏవం తదీ
యావిప్రాశ్చ క్షత్రియా వైశ్యజాతయః । మృదైవవాచన్దనేన కల్పితై
రూర్ధ్వపుణ్డ్రకైః ॥ ద్వాదశైకచతుర్భిర్వాభూషితాస్స్యుస్సదాద్విజాః।
భ్రువోరథస్తాదారభ్య కేశాన్తం ధారయేద్బుధః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే —
॥ శ్లో ॥ సాన్తరాళమృజుం సౌమ్యం సుపార్శ్వం సుమనోహరమ్ । యఃక
రోత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం సమమాతీవప్రియో భవేత్ ॥ యావజ్జీవమిదంపుణ్య
మూర్ధ్వపుణ్డ్రం దధాతియః । జన్మన్యనన్తరే ముక్తింసద్యఃప్రాప్నోతిదుర్ల
భామ్ ॥ యఃకరోత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రంతుసన్ధ్యావన్దనకర్మసు । తస్యాహం సు
లభోబ్రహ్మన్నేకస్మిన్నేవ జన్మని ॥ * ॥

శ్రీచూర్ణ విధిః

శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అభిషిక్తంతు యచ్చూర్ణం విష్ణు
బిమ్బేతు యోనరః । హారిద్రం ధారయేన్నిత్యం సోశ్వమేధఫలం లభే
త్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ వాసుదేవాఙ్గసంస్పృష్టైర్నిశాచూర్ణై
స్తు పద్మజ । యఃకరోత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం సవిష్ణులోకేమహీయతే ॥ * ॥

తులసీమణి పద్మాక్షమణిమాలికాధారణవిధిః ।

నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ కణ్ఠేతు ధారయేద్యస్తు తులసీంసతతంనరః।
తత్కాష్ఠంవాపి రాజేన్ద్ర తస్యనాస్త్యుపపాతకమ్ ॥ * ॥ పురాణే —
॥ శ్లో ॥ శాన్తయేపుష్టయేముక్త్యై తులసీకాష్ఠజోమణిః । సర్వసిద్ధిప్రదః

పాద్మోమణిర్ధార్యశ్శ్రియైబుధైః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరే — ॥ శ్లో ॥ ధారయన్తి పవిత్రాణి యే భక్తాశ్శ్రద్ధయాన్వితాః । తేపి నిర్ధూతపాప్మానో మోదన్తే దివి దేవవత్ ॥ పద్మాక్షమాలాం గ్రీవాయాం లమ్బయేద్వైష్ణవశ్శుచిః । అకృత్యమపి కుర్వాణో భుఞ్జానో వా యతస్తతః ॥ నిర్ధూయ సర్వపాపాని దేహాన్తరకృతాన్యపి । శ్రీమత్పవిత్రధరణాత్తాని నశ్యన్తి తత్క్షణాత్ ॥ * ॥

అథ సన్ధ్యోపాసనవిధిః

యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యావన్తోఽస్యాం పృథివ్యాంతు వికర్మస్థాద్విజాతయః । తేషాంహి పావనార్థాయ సన్ధ్యాసృష్టా స్వయంభువా ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ తేషాంహిపావనార్థాయ నిత్యమేవ యుధిష్ఠిర । ఉభేసన్ధ్యేఽధితిష్ఠామి హ్యచ్ఛిన్నం తద్వ్రతంమమ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నోపతిష్ఠేతయః పూర్వాముపాస్తేనచపశ్చిమామ్ । సశూద్రవద్బహిష్కార్యస్సర్వస్మాత్సాధుకర్మణః ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ అనాగతాంతు యేపూర్వామనతీతాంతు పశ్చిమామ్ । సన్ధ్యాంనోపాసతేవిప్రాః కథం తేబ్రాహ్మణాః స్మృతాః ॥ సాయంప్రాతస్సదాసన్ధ్యాం యేవిప్రానహ్యుపాసతే । కామంతాన్ధార్మికో రాజా శూద్రకర్మసు యోజయేత్ ॥ సహన్తి సూర్యం సన్ధ్యాయాం నోపాస్తిం కురుతేతుయః । యేహింసన్తి సదాసూర్యం మోక్షద్వారమనుత్తమమ్ ॥ కథం మోక్షస్యసంప్రాప్తిర్భవేత్తేషాంద్విజన్మనామ్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు । యదన్యత్కురుతేకర్మ నతస్యఫలమశ్నుతే ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ కామాన్మోహాత్తథా లోభాత్సన్ధ్యాం నాతిక్రమేద్ద్విజః । సన్ధ్యాతిక్రమణాద్విప్రో బ్రాహ్మణ్యాత్పతతే యతః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఋగ్యజుస్సామవేదానాంరూపత్రయమిదం పరమ్ । తస్మాద్ద్విజస్సదాసన్ధ్యాత్రితయోపాస్తి మాచరేత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మణోపాస్యతేసన్ధ్యా విష్ణునాశఙ్కరేణచ । కస్మాన్నోపాసయేద్దేవీం శ్రేయస్కామో ద్విజోత్త

మః ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ నాక్షత్రంజ్యోతిరారభ్యసూర్యస్యో
దయదర్శనాత్ । ప్రాతస్సన్ధ్యేతి తాం ప్రాహుశ్శ్రుతయో మునిసత్త
మాః ॥ * ॥ ఛన్దోగశ్రుతౌ — ॥ శ్రు ॥ తస్మాద్బ్రాహ్మణోఽహోరా
త్రసంయోగే సన్ధ్యాముపాస్తే సజ్యోతిష్యాజ్యోతిషోదర్శనాత్ । ఇతి ॥*॥
రహస్యామ్నాయబ్రాహ్మణే — ॥ శ్రు ॥ ఆసూర్యోదయాత్పూర్వోత్తరా
శాముఖస్త్వపరోత్తరాశాముఖ ఆనక్షత్రోదయాత్ । ఇతి ॥ * ॥ దక్షః —
॥ శ్లో ॥ అహోరాత్రస్య యస్సన్ధిస్సూర్యనక్షత్రవర్జితః । సాతుసన్ధ్యాస
మాఖ్యాతా మునిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రారభ్యా
తారకాజ్యోతి రాభానూదయదర్శనాత్ । ప్రాతస్సన్ధ్యేత్యభిహితా స్స్వా
ధ్యాయైశ్చ మహర్షిభిః ॥ సూర్యస్యాస్తమయాత్పూర్వమారభ్యా తార
కోదయాత్ । సాయంసన్ధ్యేతిసామధ్య మేతయోర్మధ్యమామతా ॥ * ॥
పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సన్ధ్యాసనక్షత్రాముపాసీత యథావిధి ।
సాదిత్యాం పశ్చిమాం సన్ధ్యామర్ధాస్తమితభాస్కరామ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్త
రే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమాతు సనక్షత్రా మధ్యమాలుప్తతారకా । అధమా
సూర్యసహితా ప్రాతస్సన్ధ్యా త్రిధామతా ॥ * ॥ ఏతేషాంవ్యవస్థామా
హ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ రాత్ర్యన్తయామనాడీద్వే సన్ధ్యాదిః కాల ఉచ్య
తే । దర్శనాద్రవిరేఖాయాస్తదన్తో మునిభిస్స్మృతః ॥ * ॥ రవిరేఖాయా
దర్శనాదుపలక్షితః కాలస్సన్ధ్యాన్త ఇత్యర్థః । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥
సన్ధ్యాముహూర్తమాత్రావై హ్రాసవృద్ధీ నకారణమ్ । ఇతి ॥ * ॥ తదే
వమ్, ప్రాగుదయాత్ ఘటికాద్వయాత్మకస్సన్ధ్యాకాల ఇతిశ్రుతిస్మృతిశత
సిద్ధత్వాత్ ॥ శ్రు ॥ తదుహవాఏతేబ్రహ్మవాదినః పూర్వాభిముఖాస్సన్ధ్యా
యాం గాయత్ర్యభిమన్త్రితాఽఽప ఊర్ధ్వంవిక్షిపన్తి । ఇతి ॥ * ॥ వి
శిష్టవిధిపరే శ్రుతివాక్యే సన్ధ్యాయామేవార్ఘ్యదానశ్రుతేః “ ఊర్ధ్వం
త్రిసన్ధ్యయోః క్షిపేత్ ” ఇతిస్మృతేశ్చ, ఉదయాత్ప్రాగేవ అర్ఘ్యందే
యమితిసిద్ధమ్ । అత ఏవహ్యుదయాత్పరమర్ఘ్యదాయినం శిష్టాగర్హన్తే ।
తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ ద్విఘటీతూదయాదర్వాక్ప్రహరార్ధోదయోపరి । స

ధ్యా కాలస్సవిజ్ఞేయో హ్యన్యథా లఙ్ఘనం స్మృతమ్ ॥ నప్రాతర్న ప్రదోషాచ్చ సన్ధ్యాకాలోతిపద్యతే । ముఖ్యకల్పే నుకల్పశ్చ సర్వస్మిన్ కర్మణి స్మృతః ॥ * ॥ ఇత్యాదికం బహుశ్రుతిస్మృతి విరుద్ధత్వాదనాదరణీయమ్ । యద్వా తద్గౌణకాలకథనం సహస్రావృత్త్యభిప్రాయేణోపస్థానకాలపరమ్, నార్ఘ్యదానకాలపరమ్ । ఏవంచసతి ॥ శ్రు ॥ ఉద్యన్తమస్తంయన్తమాదిత్యమభిధ్యాయన్ కుర్వన్బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతే ఽసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్బ్రహ్మాప్యేతి । ఇతి ॥ * ॥ శ్లో ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయన్తం దివాకరమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్య ఉదయోపస్థానమేవ ముఖ్యమ్, ఉదయాత్పరంతు గౌణమితి వివేకః । కించ, ఆపత్సు గౌణాభ్యనుజ్ఞానేపి రాష్ట్రక్షోభ జలాలాభాశక్త్యో హ్యత్రాపత్, తదభావే సర్వదా తదనుష్ఠానే సన్ధ్యాతిక్రమదోషో దుర్వార ఇత్యలమ్ । అత్ర శ్రుతిః — బ్రహ్మవాదినో వదన్తి, కస్మాద్బ్రాహ్మణోఽహోరాత్రె సంయోగే సన్ధ్యాముపాస్తే, కస్మాద్బ్రాహ్మణస్సాయమాసీనస్సన్ధ్యాముపాస్తే, కస్మాత్ప్రాతస్తిష్ఠన్ కా సన్ధ్యా కశ్చ సన్ధ్యాకాలః । కించ, సన్ధ్యాయాస్సన్ధ్యాత్వం దేవాశ్చాసురాశ్చాస్పర్ధన్త, తేసురా ఆదిత్యమభిద్రవన్ స ఆదిత్యోబిభేత్తస్య హృదయం రూపేణాతిష్ఠత్సప్రజాపతిముపాధావత్తస్య ప్రజాపతిరేతద్భేషజమపశ్యదృతంచ సత్యంచ బ్రహ్మచౌఙ్కారంచ, త్రిపదాం గాయత్రీం బ్రహ్మణో ముఖమపశ్యత్, తస్మాద్బ్రాహ్మణో హోరాత్రసంయోగే సన్ధ్యాముపాస్తే, సజ్యోతిషోజ్యోతిషా దర్శనాత్సోస్యసన్ధ్యాకాలస్సాసంధ్యా తత్సన్ధ్యాయాస్సన్ధ్యాత్వం యత్సాయమాసీనస్సన్ధ్యాముపాస్తే తయావీరస్థానం జయతి యత్ప్రాతస్తిష్ఠన్ తయా స్వర్గలోకంజయతి, అథ యదపః ప్రాయుఙ్క్తే తా విప్రుషో వజ్రీభవన్తి తా విప్రుషో వజ్రీభూత్వా అసురానపాఘ్నన్తి । ఇతి ॥ * ॥ అత్ర యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వా సన్ధ్యాతు గాయత్రీ సావిత్రీ మధ్యమాస్మృతా। యా భవేత్పశ్చిమా సన్ధ్యా సావిజ్ఞేయా సరస్వతీ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో॥ గాయత్రీ నామ పూర్వాహ్ణే సావిత్రీ మధ్యమేదినే । సరస్వతీచ సాయా

హ్నే సైవ సన్ధ్యాత్రయేస్మృతాః ॥ ప్రతిగ్రహాదన్నదోషాత్పాతకాదు ప పాతకాత్ । గాయత్రీ ప్రోచ్యతే తస్మాద్గాయన్తం త్రాయతేయతః ॥ సవితృద్యోతనాచ్చైవ సావిత్రీపరికీర్తితా । జగతః ప్రసవిత్రీసా వాగ్రూ పత్వాత్సరస్వతీ ॥ ఉపాస్తే సన్ధివేలాయాం నిశాయా దివసస్య చ । తా మేవసన్ధ్యాం తస్మాచ్చ ప్రవదన్తి మనీషిణః ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః - ॥ శ్లో ॥ ప్రాతః కాలేతు గాయత్రీ సాయంకాలేసరస్వతీ । మధ్యన్దినే తు సావిత్రీ ఉపాస్యానామభేదతః ॥ గాయత్రీతు భవేద్రక్తా సావిత్రీ శుక్లవి గ్రహా । సరస్వతీకృష్ణరూపా ఉపాస్యావర్ణభేదతః ॥ గాయత్రీ బ్రహ్మ రూపాతుసావిత్రీరుద్రరూపిణీ । సరస్వతీ విష్ణురూపా ఉపాస్యారూపభేద తః ॥ ఉదయే బ్రహ్మరూపంతు మధ్యాహ్నేతు మహేశ్వరమ్ । సాయా హ్నేవిష్ణురూపంతు త్రిరూపంచైవ ముచ్యతే ॥ నభిన్నాంప్రతిపద్యేత గా యత్రీంబ్రహ్మణాసహ । సోఽహమస్మీత్యుపాసీత విధినాయేన కేనచిత్ ॥ గాయత్రీంచిన్తయేద్యస్తు హృత్పద్మేసముపస్థితామ్ । సర్వాధర్మవినిర్ము క్తస్సయాతి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ ఇతి .

అథ ప్రాతస్సన్ధ్యాకర్మ విధిః

అత్ర దక్షః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మేముహూర్త ఉత్థాయ కృ తశౌచవిధిర్ద్విజః । ప్రాతస్సన్ధ్యాముపాసీత దన్తధావనపూర్వకమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ పూర్వంసంధ్యాయాః కృత్వాచావ శ్యకాదికమ్ । స్నానాన్తంవిధివత్సర్వం సన్ధ్యాకర్మ సమాచరేత్ ॥ సే వేత పూర్వంప్రాక్సన్ధ్యాం మధ్యసన్ధ్యాం తతః పరమ్ । తత్పశ్చాత్ప శ్చిమాం సన్ధ్యాం యమేన సతతంద్విజః ॥ యమేన - నియమేన । తతస్సం కల్పయేత్ప్రాతస్సన్ధ్యోపాస్తిం కరోమ్యహమ్ । ఇతి స్వచేతస్మరణం య తత్సంకల్పఉచ్యతే ॥ * ॥ చర్యాపాదే — ॥ శ్లో ॥ పాదౌహస్తౌచసంక్షా ళ్యాచమ్యబద్ధశిఖశ్శుచిః । ప్రాణానాయమ్య సంకల్ప్య సంధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్ ॥ ప్రోక్ష్యాబ్లింగైర్వ్యాహృతిభిః పరిషిచ్య సమంత్రకమ్ । పీత్వాచమ్య దధిక్రావ్ణైః ప్రోక్ష్యాపోహిష్ఠాద్భిః పరిషిచ్యచ ॥ ఓంపూర్వాయా

చవ్యాహృత్యా గాయత్ర్యా చాభిమన్త్రితమ్ । రవేరభిముఖస్తిష్ఠన్నుత్క్షి
పేత్సలిలాఞ్జలిమ్ ॥ పరిషిచ్య వ్యాహృతిభిః పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణమ్ । తర్ప
యేదుపవిశ్యాద్భిః కేశవాదీన్ ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే —
॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠేత్యృచాం సమ్యగుల్లేఖ్యం న తు వేత్తి యః । న తస్య విద్యతే
సన్ధ్యా యథా శూద్రస్తథైవ సః ॥ ఆపోహిష్ఠేత్యృచామేకముల్లేఖ్యం త్రి
షు కారయేత్ । చతుర్థం కారయేద్యస్తు బ్రహ్మహత్యాం స విన్దతి ॥ ఉల్లే
ఖ్యమ్ - మార్జనమ్ ॥ తచ్చతుర్విధమ్ । మూర్ధ్ని బ్రహ్మముఖం స్పృష్ట్వా బి
న్దునా దైవతీర్థతః । చతుర్థం మార్జనం యత్స్యాత్తదుల్లేఖ్యం ప్రచక్షతే ॥ * ॥
బ్రహ్మముఖమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో మహా
వ్యాహృతయోఽప్యథ । త్రిపదా చైవ గాయత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ము
ఖమ్ ॥ * ॥ అనేన ప్రథమం పాణినా స్పృష్ట్వాఽథ మార్జనం కార్యమ్ ।
తథా నారాయణః — ॥ శ్లో ॥ స్పృష్ట్వా చాభిప్లుతా తోయం మూర్ధ్ని
బ్రహ్మముఖేన చ । ఆపోహిష్ఠేతి మన్త్రేణ దర్భైర్మార్జనమాచరే
త్ ॥ * ॥ అత్ర హారీతః — ॥ వా ॥ మార్జనార్చన బలికర్మ హోమ
భోజన దానాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । చతుర్విధమార్జనమా
హ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ శిరసి మార్జనం కుర్యాత్సకుశోదకబిన్దుభిః ।
ప్రణవో భూర్భువస్స్వశ్చ గాయత్రీ చ తృతీయకా ॥ అబ్దైవత్యత్యృచం
చైవ చతుర్థమితి మార్జనమ్ ॥ * ॥ ప్రణవేన ప్రథమమ్, భూర్భువస్స్వరితి
ద్వితీయమ్, గాయత్ర్యా చ తృతీయమ్, ఆపోహిష్ఠేతిత్యృచేన చతుర్థమితి
మార్జనక్రమః । త్యృచే విశేషమాహ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ నవప్రణవయు
క్తేన ఆపోహిష్ఠేత్యృచేన చ । సంవత్సరకృతం పాపం మార్జనాన్తే వినశ్య
తి ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠత్యృచేకుర్యాన్మార్జనం తు కుశోద
కైః । ప్రతిప్రణవసంయుక్తం క్షిపేద్వారి పదే పదే ॥ విప్రుషోష్టౌ క్షిపే
దూర్ధ్వమధో యస్య క్షయాయ చ । అధో - అధశ్శరీరమిత్యర్థః । రజస్తమో
మోహజాతాన్ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్ । వాఙ్మనఃకాయజాన్దోషా
న్నవైతాన్నవభిర్దహేత్ ॥ నవభిరితి నియమాత్, త్యృచత్రికే ప్ర

త్ర్యృచం మార్జనం కార్యమ్, నచతుర్థమ్ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థం కారయేద్య
స్తు బ్రహ్మహత్యాం సవిన్దతి ॥ ఇతి ప్రత్యవాయస్మృతేః । తతః ॥ శ్లో ॥
ఆపోహిష్ఠేత్యృచామేకముల్లేఖ్యం త్రిషు కారయేత్ । ఇతి ప్రతిపాదమేక
మేవ మార్జనం కార్యమిత్యుక్తం భవతి । బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ ఋగన్తే మా
ర్జనం కుర్యాత్పాదాన్తే వా సమాహితః । ఋచస్యాన్తేథవా కుర్యాచ్ఛిష్టా
నాం మతమీదృశమ్ ॥ * ॥ పాదాన్తమార్జనమేవ శిష్టాచారః, బహుప్ర
మాణానుగుణ్యాత్ । తథా దేవలః — ॥ శ్లో ॥ అష్టాక్షరైర్నవపదైః పా
దాన్తే మార్జనం భవేత్ । తన్మధ్యే మార్జనం కుర్యాద్బ్రహ్మతేజో వినశ్యతి ॥
తథా యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ వా ॥ ఆచమనం స్వకీయమార్గేణ కృ
త్వా ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాస్మరణపూర్వకమాపోహిష్ఠేత్యృచస్యాన్యదితస
ప్తభిః పాదైరూర్ధ్వం సప్తవిప్రుష ఉత్క్షిపాష్టమే నైకాం విప్రుషమధ
శ్శరీరే నిక్షిప్య నవమే నైకామూర్ధ్వముత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అధశ్శరీరమి
త్యనేన ॥ శ్లో ॥ విప్రుషోష్టౌ క్షిపేదూర్ధ్వమధో యస్యక్షయాయ చ । ఇత్య
త్రాధశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః । యోగయాజ్ఞవల్క్యస్తు మార్జనే మన్త్రాన్త
రాణ్యప్యాహ — ॥ శ్లో ॥ ఓంకారో వ్యాహృతీస్సప్త గాయత్రీం శిరసా
తథా । ఆపోహిష్ఠేత్యృచం తిస్రో ద్రుపదా చాఘమర్షణమ్ ॥ ఉదిత్యం
చిత్రం తచ్చక్షుస్తేజోసీతి యథాక్రమమ్ । గాయత్ర్యాశ్చతురీయం చ
సన్ధ్యామేతైస్సమాచరేత్ ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ — ॥ వా ॥ అథాతస్స
న్ధ్యోపాసనవిధిం వ్యాఖ్యాస్యామస్తీర్థం గత్వా ప్రయతోఽభిషిక్తః ప్రక్షాళిత
పాణిపాదోఽప ఆచమ్య, అగ్నిశ్చ మామన్యుశ్చేతి సాయమపః పీత్వా, సూ
ర్యశ్చ మామన్యుశ్చేతి ప్రాతస్సపవిత్రేణ పాణినా సురభిమత్యాబ్లిఙ్గైర్వా
రుణీభిర్హిరణ్యవర్ణాభిః పావమానీభిర్వ్యాహృతిభిరన్యైశ్చ పవిత్రైరా
త్మానం ప్రోక్ష్య ప్రయతో భవతి । ఇతి ॥ * ॥ సురభిమతీ దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యృక్ ।
అబ్లిఙ్గా ఆపోహిష్ఠేత్యాద్యాస్తిస్రః । అత్ర మన్త్రాచమనాత్ ప్రాగపి
అబ్లిఙ్గైర్మార్జనం కార్యమ్, బహుస్మృతిసిద్ధత్వాదవిగీతశిష్టాచారాచ్చ । త్ర్యృ
చేనైవ మార్జనం కార్యమ్, తావతైవ శాస్త్రసిద్ధేః । తథా భరద్వాజః —

॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మన్త్రైస్త్రిభిస్సంమార్జయేచ్ఛిరః । సిన్ధుద్వీప ఋషిచ్ఛన్దో గాయత్ర్యపోహి దేవతాః ॥ మార్జనే వినియోగస్తు సూర్యశ్చేతి జలంపిబేత్ । అస్యానువాకస్యాగ్ని ఋషిచ్ఛన్దో గాయత్రమంశుమాన్ ॥ దేవతావినియోగోఽపాం పానేఽథ సముపస్పృశేత్ । ఆత్మానం ప్రోక్షయేత్పశ్చాద్దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యృచా ॥ ఆపోహిష్ఠాది తిసృభి ఋగ్భిశ్చ సకుశైర్జలైః । దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యస్య వామదేవ ఋషిస్స్మృతః ॥ ఛన్దోనుష్టుబ్విశ్వేదేవా దేవతాః ప్రోక్షణేస్మృతాః ॥ తతోఽపసవ్యం వ్యాహృత్యా పరిషిచ్యసమస్తయా । పశ్చాదుభాభ్యాం హస్తాభ్యామాదాయాపస్సమాహితః । అబ్దైవత్యాస్తు సప్తర్చో గాయత్రీ ద్వే అనుష్టుభౌ ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠాది మన్త్రస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిస్స్మృతః । ఛన్దో గాయత్రమాపస్తు దేవతాః ప్రోక్షణేచసః ॥ * ॥ ఏవం బ్రహ్మయోగయాజ్ఞవల్క్యేఽపి తామాహ, నారాయణ శౌనక వ్యాస భృగు యాజ్ఞవల్క్య స్మృత్యర్థసారాది వచనేషు త్ర్యృచేనైవ మార్జనవిధానాత్, తేనైవసన్ధ్యాసు మార్జనమితి నిశ్చీయతే । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ భూమిష్ఠముదకం స్పృష్ట్వా ప్రసవ్యేన కరేణచ । మార్జనాన్యాచరేద్విద్వాన్సన్ధ్యాకర్మసు సర్వదా ॥ * ॥ యత్తు హారీతవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మం స్నానంతథాదానం దేవర్షిపితృతర్పణమ్ । జలమధ్యేతుకుర్వాణశ్శుష్కవస్త్రోతిదుష్యతి ॥ ఇతి తజ్జాన్వధోజలవిషయమ్, జానుమాత్రజలేదోషాభావాత్ । తథాచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ జానుభ్యాముపరిష్టాత్తు శుష్కవాసాస్థితోజలే । సన్ధ్యామాచమనం కుర్వన్ శుద్ధస్యాదశుచిస్త్వధః ॥ జానుమాత్రేతదూర్ధ్వంవా జలేతిష్ఠన్ శుచిర్భవేత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥శ్లో॥ బ్రాహ్మస్నానేచ సూర్యార్ఘ్యే జలోత్సర్జనతర్పణే । జలేష్టిహోమేశుష్కేణజలేకుర్వన్నదుష్యతి ॥ * ॥ తతోఽశుచిస్థలశఙ్కాయామసాకర్యేచ జానుదఘ్నే జలేస్థిత్వా సన్ధ్యాకర్మానుష్ఠానమవిరుద్ధమ్ । యత్త్వదమాపస్తమ్బవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ వామహస్తే జలంకృత్వా యేతుసన్ధ్యాముపాసతే । సాసన్ధ్యావృషలీజ్ఞేయా హ్యసురాస్తేన తర్పితాః ॥ ఇతి

తన్మృణ్మయాదిపాత్రవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ నద్యాం తీర్థే హ్రదే వాపి భాజనే కాంస్యసమ్భవే । ఔదుమ్బరేథ సౌవర్ణే రాజతేదారుసమ్భవే ॥ కృత్వా తు వామహస్తేనా సన్ధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్ ॥ ఇతి బ్రహ్మస్మరణాత్ । బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ ధారాచ్యుతేనతోయేన సన్ధ్యోపాస్తి విగర్హితా । పితరోనప్రశంసన్తినప్రశంసన్తిదేవతాః ॥ * ॥ అతోమార్జన జలబిన్దుర్యథాక్షితితలేనచ్యుతోభవతి, తథాశిరస్యేవమార్జనంయత్నతః కుర్యాదితిభావః । తదపిబ్రహ్మైవాహ — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రపూర్వం జలంయస్మాదాపోహిష్ఠాదిమన్త్రితమ్ । పతత్యశుచిదేశేషు తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతఃప్రదక్షిణీకృత్యహ్యద్భిస్సంప్రోక్షితేశుచౌ । ఉపవిశ్య ద్విరాచమ్యగ్రహాదీంస్తర్పయేత్తతః ॥ * ॥ బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ కరాభ్యాంతోయమాదాయ గాయత్ర్యాచాభిమన్త్రితమ్ । ఆదిత్యాభిముఖస్తిష్ఠన్నూర్ధ్వం త్రిస్సన్ధ్యయోః క్షిపేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠన్పాదౌసమౌ కృత్వా జలేనాంజలి పూరణమ్ । గోశృఙ్గమాత్రముద్ధృత్యజలమధ్యేజలంక్షిపేత్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ గోశృఙ్గమాత్రముద్ధృత్యరవిందృష్ట్వాజలాఞ్జలిమ్ । ద్వౌపాదౌతు సమౌకృత్వాపార్ష్ణీరుద్ధృత్యవిక్షిపేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ వా ॥ ఏషువచనేషు సర్వత్రతిష్ఠన్నేవార్ఘ్యందద్యాదితి నియమాత్సన్ధ్యాసు తిష్ఠన్నేవార్ఘ్యం దద్యాత్, నప్రహ్వో నాసీనో వా; వచనాభావాత్, బహువచనవిరోధాత్, శిష్టాచారాభావాచ్చ । పితామహః — ॥ శ్లో ॥ పాణినాజలమాదాయసకృత్కుర్యాత్ప్రదక్షిణమ్ । ఆదిత్యాదిగ్రహాంస్తత్ర తర్పయేత్తుసమాహితః ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ పరిషేకంతతః కుర్యాత్ప్రాదక్షిణ్యంసమాచరేత్ । సన్తర్ప్యకేశవాదీంస్తానాచామంతు సమాచరేత్ ॥ * ॥ కౌర్మే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్మన్త్రవదాచమ్య ప్రోక్ష్యసూర్యాయచాఞ్జలిమ్ । దత్వా ప్రదక్షిణంకృత్వా ద్విరాచమ్య యథావిధి ॥ ప్రాక్కూలేషుతతస్థిత్వా దర్భేషు సుసమాహితః । ప్రాణాయామత్రయంకృత్వాధ్యాయేత్సన్ధ్యామితిశ్రుతిః ॥ అత్రధ్యానమ్ — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రార్థచిన్తనాభ్యాసో మా

నసోజపఉచ్యతే ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాన్మానసో జపఏవ ॥ శ్లో ॥ ఋషిశ్ఛన్దో దేవతాశ్చధ్యాత్వామన్త్రార్థమేవచ । అనుష్ఠానం తతఃకుర్యాదితిమన్త్రవిదాంమతమ్ ॥ దేవీమావాహ్యగాయత్రీం తతోధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ ఇతి బృహస్పతిభరద్వాజాద్యుక్తధ్యానంవా । ధ్యానప్రకారశ్చోపరిష్టాత్స్పష్టం వక్ష్యతే । దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అద్భిస్సంప్రోక్షితేతీరే శుచౌదర్భసమాయుతే । వాగ్యతః ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ సన్ధ్యోపాసనమారభేత్ ॥ సాయమస్తమితేసన్ధ్యామర్కేచానుదితేపరామ్ । ప్రాతస్సన్ధ్యామితిప్రాహుస్స్వరూపంసన్ధ్యయోరిదమ్ ॥ * ॥ దర్భసమాయుతేతి ప్రాక్కూలేష్వితి విశేషణాత్ ప్రాగగ్రదర్భయుక్త ఇత్యర్థః । సన్ధ్యోపాసనం గాయత్ర్యా జపో ధ్యానంవా । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతఃప్రదక్షిణీకృత్య హ్యద్భిస్సంప్రోక్షితే శుచౌ । దేశేచ దర్భసంక్లృప్తే వాగ్యతఃప్రాఙ్ముఖః స్థితః ॥ దర్భాన్ధారయమాణస్సన్నాత్మనోధ్యానమారభేత్ ॥ * ॥ అత్ర ఆత్మా - విష్ణుః, ఆత్మావై విష్ణురేవచేతి స్మరణాత్ । తథా జాబాలియోగయాజ్ఞవల్క్యౌ — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యయోరుభయోః కాలే ధ్యాత్వావిష్ణుం సనాతనమ్ । నిర్మలాత్మార్కసందర్శే గాయత్రీమారభేద్బుధః ॥ * ॥ అతోఽత్రాత్మా - పరమాత్మావిష్ణురేవ । ఏవమేవధ్యానాభిప్రాయేణైవాపస్తమ్బేన — ॥ వా ॥ సన్ధ్యయోశ్చ బహిర్గ్రామాదాసనంవాగ్యతశ్చ ॥ * ॥ ఇతి వాగ్యమనం విధీయతే ; నమౌనమాత్రమ్, గాయత్రీజపపరవచననిచయవైయర్థ్యాపత్తేః । అతస్తస్మాన్మౌనం చరేత్ । త్రిష్విత్యాదివల్లౌకికవాక్యనివృత్తిపరమేవతత్ , అన్యథా గాయత్రీజపస్నానాదిమన్త్రాణామపి లోకప్రసక్తేః । యమః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాముపాసతేయేతు సతతం సంశితవ్రతాః । విధూతపాపాస్తేయాన్తి బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాయేన నవిజ్ఞాతా సన్ధ్యానైవహ్యుపాసితా । జీవమానో భవేచ్ఛూద్రో మృతఏవాఽభిధీయతే ॥ * ॥ కౌర్మే ॥ శ్లో ॥ యోఽన్యత్రకురుతే యత్నం ధర్మకార్యే ద్విజోత్తమః । విహాయసన్ధ్యాప్రణతిం సయాతినరకాయుతమ్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ ఉపతిష్ఠ

న్తివై సన్ధ్యాం యేనపూర్వాం నపశ్చిమామ్ । వ్రజన్తి తే దురాత్మానస్తామి
స్రంనరకంనృప ॥ తస్మాన్నోల్లఙ్ఘనం కార్యంసన్ధ్యావన్దనకర్మణః ॥ * ॥ ఏ
తదనార్తవిషయమ్ । తథా అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ నోపతిష్ఠన్తి యేసన్ధ్యాంస్వ
స్థావస్థాస్వపిద్విజాః । హింసన్తి తే సదాపాపా భగవన్తం దివాకరమ్ ॥
యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అనార్తశ్చోత్సృజేద్యస్తు సవిప్రశ్శూ
ద్రసంమతః । ప్రాయశ్చిత్తీభవేచ్చైవ లోకేభవతినిన్దితః ॥ * ॥ మనుః—
॥ శ్లో ॥ ఉదితేఽభ్యుదితస్సూర్యేశయానఃకామకారతః । అస్తేచైవాభినిర్ము
క్తో జపన్నుపవసేద్దినమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యాభ్యుదితనిర్ముక్తః
సచేలంస్నానమాచరేత్ । సావిత్ర్యష్టశతంజప్త్వాశుద్ధిర్భవతినాన్యథా ॥ * ॥
ఇదం కామకారవిషయమ్ । సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యామాపదినోపాస్తే
నాగ్నికార్యం యథావిధి । సావిత్ర్యష్టసహస్రంతు జపేత్స్నాత్వావిశు
ధ్యతి ॥ * ॥ దేవలః — ॥ వా ॥ సన్ధ్యాతిక్రాన్తే కృచ్ఛ్రం కుర్యాత్ ॥
ఇదమనాపద్విషయమ్ । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ సర్వకాలముపస్థా
నం సన్ధ్యయోః పార్థివేష్యతే । అన్యత్రసూతకాశౌచ విభ్రమాతుర భీతి
తః ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ రాష్ట్రక్షోభే నృపాక్షిప్తే భయార్తే
శావసూతకే । (రోగార్తే ఇతి కేచిత్పఠన్తి) సన్ధ్యావన్దన విచ్ఛిత్తిర్నదో
షాయ కదాచన ॥ * ॥ అనాపది మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ సూతకే కర్మణాం
త్యాగస్సన్ధ్యాదీనాం విధీయతే ॥ * ॥ ఇదం సన్ధ్యాత్యాగవిధానం వాచకా
భిప్రాయమ్ । తథాపులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ సూతకేమృతకేచైవసన్ధ్యాకర్మ
నసన్త్యజేత్ । మనసోచ్చారయేన్మన్త్రాన్ ప్రాణాయామమృతేద్విజః ॥ స
న్ధ్యామిష్టిం చరుం హోమం యావజ్జీవం సమాచరేత్ । నత్యజేత్సూత
కేచాపి త్యజన్గచ్ఛేదధోద్విజః ॥ * ॥ ఏతదాది వచనార్థసమర్థనం అస్మ
దుక్తాశౌచశతక వ్యాఖ్యానే స్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర విశేషమాహపైఠీ
నసిః — ॥ వా ॥ సూతకే సావిత్ర్యఞ్జలింప్రక్షిప్య సూర్యంధ్యాయన్న
మస్కుర్యాత్ । ఇతి ॥ * ॥ వ్యాసోపి — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షిపేత్సూతకేప్య
ర్ఘ్యం గాయత్రీంతు సముచ్చరేత్ । దత్వాప్రదక్షిణం కుర్యాత్సూర్యం

ధ్యాయంస్తతోద్విజః ॥ * ॥ అతోఽర్ఘ్యదానమాత్రస్య. వాచామన్త్రో
చ్చారణమ్, మార్జనాదౌ మనసేతి । శ్రీవారాహే — ॥ శ్లో ॥ యస్మి
న్కాలే విశాలాక్షి యస్యయత్కర్మచోదితమ్ । తత్కాలే కర్మతత్త్యక్త్వా
మాముపాస్తే నరోయది ॥ సదోషస్తత్ర దేవేశి భవత్యత్ర నసంశయః । స
ధ్యాంగతేతుదేవేశే హ్యస్థానంచాప్తితేసతి ॥ మధ్యేసన్ధ్యామనుప్రాప్తాం
విప్రా వేదార్థమోహితాః । సన్ధ్యోపాస్త్యాం ప్రకుర్వన్తి నరావిష్ణుపరాఙ్ము
ఖాః ॥ శ్వానయోనిశతంప్రాప్య చాణ్డాలీం యోనిమాప్నుయుః ॥ * ॥
బోధాయనః — ॥ వా ॥ తత్ర సాయమతిక్రమేరాత్ర్యుపవాసః, ప్రా
తరతిక్రమే అహరుపవాసః ॥ * ॥ ఇదమబుద్ధిపూర్వే, బుద్ధిపూర్వవిషయే
తు ॥ శ్లో ॥ వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే । స్నాత
కవ్రతలోపేచ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతి మనూక్తదినోపవా
సః కార్యః । యత్త్విదం వచనమ్ ॥ శ్లో ॥ అర్ఘ్యప్రదానతః పూర్వము
దయేస్తమయేపివా । గాయత్ర్యష్టశతం జప్యం ప్రాయశ్చిత్తంద్విజాతి
భిః ॥ * ॥ ఇతి తదుపవాసశక్తవిషయమ్ । తతశ్చ “ సన్ధ్యావన్దనహానౌతు,
సన్ధ్యామాపది నోపాస్తే ” ఇతి ప్రజాపతి సంవర్తకాద్యుక్తాష్టసహస్ర జ
పశ్చిరకాలాపద్విషయ ఇతి మన్తవ్యః । మాసాతిక్రమే కృచ్ఛ్రాదికార్య
మ్ । కార్మే — ॥ శ్లో ॥ ద్విరాచమ్యశుచిఃప్రాణానాయమ్యాహూయ
వాగ్యతః । ప్రాఙ్ముఖస్సతతం విప్రస్సన్ధ్యావన్దనమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఉషః కాలేతు సంప్రాప్తే కృత్వాచావశ్యకాదికమ్।
స్నాయాన్నదీషు శుద్ధాసు శౌచం కృత్వాయథావిధి ॥ అశక్తావశిరస్కం
వాస్నానంతత్రవిధీయతే । ఆర్ద్రేణవాససావాఙ్గమార్జనంకాపిలం స్మృత
మ్ ॥ ఆచమ్యమన్త్రవన్నిత్యంపునరాచమ్యవాగ్యతః । సంప్రోక్ష్యమన్త్రై
రాత్మానం కుశైస్సోదకబిన్దుభిః ॥ ఆపోహిష్ఠావ్యాహృతిభిస్సావిత్ర్యా వారు
ణైశ్శుభైః । ఓంకారవ్యాహృతీయుక్తాంగాయత్రీం వేదమాతరమ్ ॥ జప్త్వా
జలాఞ్జలీన్దద్యాద్భాస్కరంప్రతి తన్మనాః । ప్రాక్కూలేషు సమాసీనోద
ర్భాగ్రేషు సమాహితః । ధ్యాత్వార్కమణ్డలగతాం గాయత్రీంవైజపే

ద్బుధః ॥ * ॥ ధ్యానే ఆసనస్థితో్యర్వికల్పః, ఆచమ్యేద్విరితి శేషః । తథా స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఉషఃకాలే సముత్థాయ స్నానంకృత్వా యథావిధి । తతోవస్త్రద్వయంశుభ్రం పరిధాయ ద్విరాచమేత్ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరస్సమ్యక్సన్ధ్యాం కుర్వీత వైదికీమ్ । ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మన్త్రైస్త్రిభిః ప్రోక్షయేద్ద్విజః ॥ అగ్నిశ్చేతిచమన్త్రేణ జలంపీత్వాయథావిధి । సురభిమత్యాచ సంప్రోక్ష్య హ్యాపోహిష్ఠాదిభిఃపునః ॥ సన్ధ్యాస్వప్యర్ఘ్యత్రయందద్యాత్తిష్ఠన్నేవయథావిధి । పరిషిచ్యతతఃపశ్చాదాచమ్యవిధివద్ద్విజః ॥ కేశవాదీంస్తర్పయిత్వా వన్దనంతుతతశ్చరేత్ । ద్విర్ద్విరాచమనంకార్యమాదావన్తేచ కర్మణామ్ ॥ * ॥ ద్విజైరితి శేషః । తథాసంగ్రహకారః — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యఙ్ముఖశ్చేదాచామేత్పునరాచమ్యశుధ్యతి । దక్షిణాభిముఖస్తద్వత్పునస్స్నానేనశుధ్యతి ॥ స్నానఖాదనపానేషు సకృదాదౌ ద్విరన్తతః । జపేచాధ్యయనారమ్భేద్విరాదౌసకృదన్తతః ॥ దానేప్రతిగ్రహే హోమే సన్ధ్యాత్రితయవన్దనే । బలికర్మణి చాచామే ద్విరాదౌ సకృదన్తతః ॥ భోజనేచ ద్విరాచామేదాదావన్తేచ నిత్యశః । తైలాభ్యఙ్గే ఉశితోద్గారే తథాన్తే ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ స్నానేచభోజనే పానే సన్ధ్యయోరుభయోరపి । ఆచాన్తఃపునరాచామే దన్యత్రతు సకృత్సకృత్ ॥ * ॥ నన్వత్ర వారుణైరిత్యుక్తమ్, యోగయాజ్ఞవల్క్యబోధాయనాభ్యాంచ మన్త్రాన్తరైశ్చ మార్జనమభిహితమ్ । సత్యమేవమ్, తత్పునఃపాపక్షయార్థత్వాభిప్రాయమ్ ॥ శ్లో ॥ కృత్వైవం మార్జనం మన్త్రైః క్షయాయ సకలైనసామ్ ॥ ఇతి స్మృతేః ॥ ఆపోహిష్ఠాదిత్యృచేన మార్జనస్మరణంతు నిత్యత్వాభిప్రాయమిత్యవిరోధః .

అథ ప్రాణాయామవిధిః

తత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ దహ్యన్తేధ్మాయమానానాం ధాతూనాంహి యథామలాః । తథేన్ద్రియాణాందహ్యన్తే దోషాః ప్రాణస్యనిగ్రహాత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ య ఏతా వ్యాహృతీస్సప్త సంస్మరేత్ప్రాణసంయమె । ఉపాసితం భవేత్తేన విశ్వంభువనసప్త

కమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ షోడశాక్షరకంబ్రహ్మ గాయత్ర్యాస్తుశిరఃస్మృతమ్ । సకృదావర్తయన్విప్రస్సంసారాదపి ముచ్యతే ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాయామత్రయంకృత్వా సూర్యస్యోదయనంప్రతి । నిర్మలాస్స్వర్గమాయాన్తి సన్తస్సుకృతినోయథా ॥ మానసం వాచికం పాపంకాయేనైవతుయత్కృతమ్ । తత్సర్వంనశ్యతేతూర్ణంప్రాణాయామత్రయేకృతే ॥ * ॥ శ్రీవారాహే మానసాదివివరణమ్ ॥ శ్లో ॥ పరద్రవ్యేష్వభిధ్యానంమనసాఽనిష్టచిన్తనమ్ । వితథాభినివేశశ్చ మానసంత్రివిధంస్మృతమ్ ॥ పారుష్యమనృతంచైవ పైశున్యమపిసర్వశః । అనిబద్ధప్రలాపశ్చ వాచికంస్యాచ్చతుర్విధమ్ ॥ అదత్తానాముపాదానం హింసాచైవావిధానతః । పరదారోపసేవాచకాయికంత్రివిధంస్మృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఏవంసంమార్జనంకృత్వా బాహ్యశుద్ధ్యర్థమాత్మనః । తతోఽభ్యన్తరశుద్ధ్యర్థంప్రాణాయామాన్సమాచరేత్ ॥ సవ్యాహృతింసప్రణవాంగాయత్రీంశిరసాసహ । త్రిఃపఠేదాయతప్రాణఃప్రాణాయామస్సఉచ్యతే ॥ * ॥ పఠేదితి వచనాద్వాచా వచనీయమితి నభ్రమితవ్యమ్, జపేన్మనసేతి శేషః, ఇతి చన్ద్రికాయాముక్తత్వాత్ । సంవర్తశ్చ— ॥ శ్లో ॥ ప్రణవేనతుసంయుక్తావ్యాహృతీస్సప్తనిత్యశః । సావిత్రీంశిరసాసార్ధం మనసాత్రిఃపఠేద్ద్విజః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్మృత్వాతు వ్యాహృతీః పాదౌప్రక్షాళ్యప్రాఙ్ముఖోద్విజః । ఉపవిశ్య ద్విరాచమ్య ప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ ॥ ప్రణవవ్యాహృతీస్సప్తగాయత్రీంశిరసాసహ । త్రిఃపఠేదాయతప్రాణఃప్రాణాయామస్సఉచ్యతే ॥ సప్తవ్యాహృతిపూర్వోక్తామాద్యన్తప్రణవాంహృదా । జపేద్ద్వాదశగాయత్రీమేకోఽయంప్రాణసంయమః ॥ ఆద్యన్తయోర్వ్యాహృతీనాం సప్తానాంప్రణవైస్సహ । గాయత్రీం శిరసాయోజ్య జపేత్సా్యజ్ఞపక్రమః ॥ అశక్తస్య యదిప్రోక్తః ప్రాణాయామోద్విజన్మనః । బాలస్యచేతరేషాం చప్రశస్తఃప్రక్రమోదితః ॥ * ॥ అత్ర, ఆయాత్విత్యనువాకోత్తరానువాకే సప్తవ్యాహృతీనామాదావేవ ప్రణవదర్శనాత్తథైవ శిష్టాజపన్తి । తథా

యమః — ॥ శ్లో ॥ ఓంకారపూర్వికాస్సప్త జపేత్తు వ్యాహృతీర్హృదా । శిరసాసహ గాయత్రీం ప్రాణాయామే పరన్తప ॥ * ॥ అత్యన్తాశక్తవిషయే భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సప్తైవ వ్యాహృతీరేతాః కేవలా వా ద్విజో జపేత్ । జపక్రమోఽయమేవస్యాత్సర్వపాపప్రణాశనః ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః ప్రకారాన్తరమాహ — ॥ శ్లో ॥ షట్కృత్వస్త్వభ్యసేద్బధ్వా ప్రాణాపానా సమాహితః । ప్రాణాయామోఽయమేకఃస్యాత్సర్వపాప ప్రణాశనః ॥ * ॥ అభ్యసేత్త్రికమితి ప్రకృతమ్ - ప్రణవో వ్యాహృతయస్తిస్రస్సావిత్రీ చేతి త్రికమ్ । కర్మప్రదీపే — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనే జపే హోమే స్వాధ్యాయే శ్రాద్ధకర్మణి । స్నానే దానే తథా ధ్యానే ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః ॥ ఆదావన్తే చ గాయత్ర్యాః ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రియః । సన్ధ్యాయామర్ఘ్యదానే చ ప్రాణాయామైక ఉచ్యతే ॥ అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం తు తథైవ చ కనిష్ఠయా । ప్రాణాయామస్తు కర్తవ్యో మధ్యమాం తర్జనీం వినా ॥ తర్జనీమధ్యమాయోర్యోగం ప్రాణాయామే తు వర్జయేత్ । తర్జనీం మధ్యమాం స్పృష్ట్వా జపం శూద్రసమో భవేత్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ బధ్వాఽఽసనం నియమ్యాసూన్ స్మృత్వా ఋష్యాదికం తథా । సన్నిమీలితదృఙ్మౌనీ ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్ ॥ * ॥ ఋష్యాదికమాహ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవస్య ఋషిర్బ్రహ్మా పరమాత్మా చ దేవతా । ఛన్దస్తు దేవీగాయత్రీ వినియోగః క్రియావశః ॥ దేవతా జపకాలే తు త్రయీ హోమే హుతాశనః । ధ్యానకాలే పరం బ్రహ్మ విశ్వేదేవాస్తతోఽన్యదా ॥ * ॥ అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవస్య ఋషిర్బ్రహ్మా గాయత్రీ ఛన్ద ఉచ్యతే । దేవోఽగ్నిస్సర్వకర్మాదౌ వినియోగః ప్రకీర్తితః ॥ తథా । ప్రణవస్య ఋషిర్బ్రహ్మా దేవతా చ శ్రుతిత్రయమ్ । ఛన్దస్తు దేవీగాయత్రీ వినియోగోఽనుసంయమే ॥ * ॥ ఇత్యాదిషు శ్రుత్యగ్న్యాదిదేవతాభేదవ్యవస్థా, పూర్వోదాహృతభరద్వాజవచనే ద్రష్టవ్యా । తథా పితామహశ్చ — ॥ * ॥ ప్రణవస్య ఋషిర్బ్రహ్మా దేవతాఽగ్నిస్త్రయీ తు వా । ఛన్దస్తు దేవీగాయత్రీ వేదాదౌ వినియుజ్యతే ॥ జపకాలే త్రయీ దే

వో హ్యామకాలేహుతాశనః । ధ్యానకాలేపరంబ్రహ్మావిశ్వేదేవాస్తతోఽన్యదా ॥ * ॥ అత్ర "ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్, తత్సత్యమ్, సఆత్మా" ఇతి సర్వస్యవిష్ణ్వాత్మకత్వశ్రుతేః "యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరమ్" ఇతి సర్వభూతస్యనారాయణశరీరత్వశ్రుతేః, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరివాచిత్వాదగ్రేనయనాదివ్యుత్పత్త్యాచ "వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యః, ॥శ్లో॥ నతాః స్మసర్వవచసాంప్రతిష్ఠాయత్రశాశ్వతీ" ॥ * ॥ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చవేదాగ్న్యాది శబ్దవాచ్యః పరమాత్మైక ఏవేతి నవిరోధః । అత్రబ్రహ్మా —
॥శ్లో॥ అత్రిర్భృగుశ్చకుత్సశ్చ వసిష్ఠో గౌతమస్తథా। కాశ్యపశ్చాఙ్గిరాశ్చైవఋషయస్స్యుర్యథాక్రమమ్ ॥ గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చబృహతీపఙ్క్తిరేవచ । త్రిష్టుప్చజగతీచైవ ఛన్దాంస్యేతానిసప్తవై ॥ అగ్నిర్వాయుస్తథాఽర్కశ్చ వాగీశో వరుణస్తథా । ఇన్ద్రశ్చ విశ్వేదేవాశ్చ దేవతాస్సముదాహృతాః ॥ బ్రాహ్మీమాహేశ్వరీచైవ (?) భవానీచతథానిత్యావిలాసినీ । ప్రభావతీచలోలాచసప్తవ్యాహృతిశక్తయః ॥ శ్వేతంశ్యామంచపీతంచ పిశఙ్గంనీలలోహితమ్ । నీలంకనకవర్ణంచవర్ణాన్యేతాన్యనుక్రమాత్ ॥ ప్రణవస్యైతయోర్వర్ణశ్శుద్ధస్ఫటికసన్నిభః । తత్త్వమేషాంత్రయాణాంతుసర్వతత్త్వమితిస్మృతమ్ ॥ ఇత్యేవముక్త్వా నత్వాచ ప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ । ఏతయోః - గాయత్రీశిరసోః ॥ శ్లో ॥ విశ్వామిత్రస్తుగాయత్ర్యా ఋషిశ్ఛన్దస్స్వయంస్మృతమ్ । సవితాదేవతాచైవ బ్రహ్మాశిర ఋషిస్స్మృతః ॥ అనుష్టుప్చైవఛన్దస్స్యాత్పరమాత్మాహి దేవతా । ప్రాణాయామప్రయోగేతు వినియోగ ఉదాహృతః ॥ వ్యాసమాహ సఏవ — శ్లో ॥ పాదయోర్జఙ్ఘయోర్జాన్వోస్తథైవజఠరేఽపిచ । కణ్ఠేముఖేతథామూర్ధ్నిక్రమేణవ్యాహృతీర్న్యసేత్ ॥ హృదితత్సవితుర్న్యస్య న్యసేన్మూర్ధ్నివరేణియమ్ । భర్గోదేవస్యేతికణ్ఠే శిఖాయాంతుతతోన్యసేత్ ॥ ధీమహీతిన్యసేద్వర్మధియోయోనశ్చనేత్రయోః । ప్రచోదయాదితిపదమస్త్రార్థవినియుజ్యతే ॥ శిరస్తస్యాస్తుసర్వాఙ్గేప్రాణాయామపరోన్యసేత్ । విన్యస్యైవంతతః కృత్వాముద్రాంధ్యాత్వాక్రమేణతు ॥ రేచకాదిక్రమేణైవప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ ॥

పద్మముద్రా ప్రసారభేయా శఙ్ఖముద్రా వరాహకా । వాసుదేవాత్మసంవిచ్చ సప్తముద్రాః ప్రకీర్తితాః ॥ ప్రణవధ్యానమ్ — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుం భాస్వత్కిరీటాఙ్గదవలయకలాకల్పహారోజ్జ్వలాఙ్గం శ్రోణీభూషాసువక్షోమణిమకుటమహాకుణ్డలైర్మణ్డితాఙ్గమ్ । హస్తోద్యచ్ఛఙ్ఖచక్రామ్బుజగదమమలం పీతకౌశేయవాసం విద్యోతద్భాసముద్యద్దినకరసదృశం పద్మసంస్థం నమామి ॥ సప్తవ్యాహృతిధ్యానమ్ ॥ స్వసోక్తవర్ణతనవో రూపయౌవనసంయుతాః । క్షౌమవస్త్రపరీధానాస్సర్వాభరణభూషితాః ॥ దివ్యచన్దనలిప్తాఙ్గా దివ్యమాల్యైరలఙ్కృతాః । సితోపవీతహృదయాస్సపవిత్రచతుష్కరాః ॥ ఉన్నిద్రవదనామ్భోజప్రభామణ్డలమణ్డితాః । జటాకలాపపూర్ణేన్దుప్రభాపూరితదిఙ్ముఖాః ॥ అభయాక్షస్రగప్పాత్ర వరహస్తసరోరుహాః । ఏవంరూపామజపారమ్భే ధ్యేయా వ్యాహృతయో ద్విజైః ॥ గాయత్రీధ్యానమ్ ॥ శ్లో ॥ ముక్తావిద్రుమహేమనీలధవళచ్ఛాయైర్ముఖైస్త్రీక్షణైర్యుక్తామిన్దుకలానిబద్ధమకుటాం తత్వార్థ వర్ణాత్మికామ్ । గాయత్రీం వరదాభయాఙ్కుశకశాం శుభ్రం కపాలం గుణం శఙ్ఖం చక్రమథారవిన్దయుగళం హస్తైర్వహన్తీం భజే ॥ గాయత్రీశిరోధ్యానమ్ — అమ్భోజాసనసంస్థితం సరసిజం శఙ్ఖం రథాఙ్గం గదాం బిభ్రాణం వరపీతవస్త్రమతులం భాస్వత్కిరీటాఙ్గదమ్ । శ్రీవత్సోరసముత్పలాభమఖిలైర్భూషాగణైర్భూషితం వన్దే పద్మనివాసినీసహచరం విష్ణుం సురైర్వన్దితమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహేణాహ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వ్యాహృతీనాం తు సర్వాసాం ప్రజాపతిఋషిః స్మృతః । ఛన్దస్తు దేవీ గాయత్రీ పరమాత్మా చ దేవతా ॥ ఉత్తరస్య తు భాగస్య భూర్భువస్సువరోమితి । అస్య ప్రజాపతిం దేవం కేచిదాహుర్మనీషిణః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాస్య సన్ధ్యాం పూర్వాం తు శుచౌ దేశే జలోక్షితే । దర్భాస్తృతే ద్విజస్తిష్ఠన్ ప్రాణాయామక్రియాం చరేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ వా ॥ ప్రాతస్తిష్ఠన్ ప్రాణాయామేన శుధ్యతి, సాయమాసీనః ప్రాణాయామేన శుధ్యతి ॥ * ॥ అతోఽత్ర ప్రాణాయామాస్తిష్ఠతైవ కర్తవ్యాః । నారదీయే చ — ॥ శ్లో ॥ రేచకః పూరకశ్చైవ కుమ్భకశ్చా

న్యకస్తథా । ఏవంచతుర్విధః ప్రోక్తః ప్రాణాయామోమనీషిభిః ॥ ప్రాణోవాయుశ్శరీరస్థ ఆయామస్తస్యనిగ్రహః । ప్రాణాయామ ఇతి ప్రోక్తోద్వివిధః ప్రోచ్యతేహిసః ॥ అగర్భశ్చ సగర్భశ్చ ద్వితీయస్తు తయోర్వరః । అపిధ్యానంవినాఽగర్భస్స గర్భస్తత్సమన్వితః ॥ వామేన రేచయేద్వాయుం రేచనాద్రేచకస్స్మృతః । పూరయేద్దక్షిణేనైవ పూరణాత్పూరకస్స్మృతః ॥ స్వదేహేపూరితంవాయుంనిగృహ్యనవిముఞ్చతి । సంపూర్ణకుమ్భవత్తిష్ఠేత్కుమ్భకస్సహివిశ్రుతః ॥ నగృహ్ణాతి నత్యజతివాయుమేతం బహిఃస్థితమ్ । జ్ఞేయంతచ్ఛూన్యకంనామ ప్రాణాయామోయథాస్థితమ్॥ యద్యద్రూపంమహావిష్ణోస్తద్ధ్యాయేత్తుమహాత్మనః । తేనధ్యానేన తుష్టాత్మా హరిర్మోక్షందదాతివై ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పూరకః కుమ్భకోరేచ్యః ప్రాణాయామస్త్రిలక్షణః । నాసికాకృష్టఉచ్ఛ్వాసోధ్మాతఃపూరకఉచ్యతే ॥ కుమ్భకోనిశ్చల శ్వాసో రేచ్యమానస్తు రేచకః । కుమ్భకేనజపంకుర్యాత్ప్రాణాయామస్యలక్షణమ్ ॥ శనైర్నాసాపుటే వాయుముత్సృజేన్నతువేగతః । నకమ్పయేచ్ఛరీరంతుసయోగీపరమోమతః ॥ ఇడయావాయుమారోప్యబాహ్యంద్వాదశమాత్రకమ్ । పూరయిత్వోదరం తేన నాసాగ్రనయనద్వయః ॥ ధ్యాయన్విరేచయేత్పశ్చాన్మన్దంపిఙ్గళయాపునః ॥ * ॥ ప్రథమవిరేచనాపేక్షయాపునశ్శబ్దః । ఇడా - వామనాడీ, పిఙ్గళా - దక్షిణనాడీ । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ ఆకేశాగ్రాన్నఖాగ్రాచ్చనిరోధశ్శక్యతేబుధైః । నిరోధాజ్జాయతేవాయుర్వాయోరగ్నిశ్చజాయతే ॥ అగ్నేరాపశ్చ జాయన్తే తతోన్తశ్శుధ్యతేత్రిభిః । దక్షిణఘ్రాణరన్ధ్రేణ రేచయేత్ప్రథమంద్విజః । ప్రాణాయామేఽథవామేన నాసారన్ధ్రేణ పూరయేత్ ॥ తంవాయుం ధారయేచ్ఛక్యం దక్షిణేనాథరేచయేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాభిపద్మస్థితం ధ్యాయేత్తంరక్తం పూరకేణతు । నీలోత్పలాభం హృత్పద్మే కుమ్భకేనజనార్దనమ్ ॥ లలాటస్థం శివం శ్వేతం రేచకేనాభిచిన్తయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సమాహితమనాః ప్రాణానాయమ్యైవ తదాకృతిమ్ । దశకృత్వోజపిత్వైవం ప్రా

గ్గాయత్రీం తతోజపేత్ ॥ జపక్రమోఽయమేవస్యాత్సర్వ పాపప్రణాశనః ॥ * ॥ తదాకృతిమ్ - కుమ్భకజపోక్తరూపామ్ । ప్రాణాయామత్రయానన్తరం సప్తవ్యాహృతియుక్తాంగాయత్రీం శిరసాసహ దశ వారంజపిత్వా, పశ్చాద్గాయత్రీమావాహ్య జపేదిత్యర్థః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ సప్తవ్యాహృతిసంయుక్తాం గాయత్రీం శిరసాసహ । దశవారం జపిత్వైవ గాయత్రీంచ తతోజపేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆయాత్విత్యనువాకేన హృదయేవాఽర్కమణ్డలే । దేవీమావాహ్యగాయత్రీం తతోధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ఆయాత్విత్యనువాకస్య వామదేవఋషిఃస్మృతః । అనుష్టుప్ జగతీఛన్దో గాయత్రీ దేవతాస్మృతా ॥ అనేనచానువాకేన త్వావాహ్యైతు యథావిధి । గాయత్రీం విమలాందేవీం హృదివాసూర్యమణ్డలే ॥ ధ్యానయోగేన సంపశ్యేద్వర్ణరూపసమన్వితామ్ ॥ * ॥ అత్ర భేదమాహభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ వామదేవఋషిశ్ఛన్దోఽనుష్టుప్సావిత్రిదేవతా । ఆవాహనే వినియోగోదేవ్యాఽసాయ్యథాక్రమమ్ ॥ * ॥ అత్ర ॥ శ్లో ॥ న్యసాద్యథాయాతువరదేత్యనువాకేనమణ్డలే । భానోరావాహయేద్దేవీం సన్ధ్యాం గాయత్రియాహ్వయామ్ ॥ * ॥ ఇతి ఋష్యాదిన్యాసాన్తే భరద్వాజేన గాయత్ర్యావాహనముక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ విన్యస్యైవం జపేద్యస్తు గాయత్రీం వేదమాతరం ॥ * ॥ ఇతివ్యాసేన న్యాసానన్తరం జపఉక్తః, ఏవం సతియథోపదేశమనుష్ఠేయమ్ ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణానాయమ్యచావాహ్యస్మృత్వాఽఽద్యాది తతోన్యసేత్ । ముద్రాః ప్రదర్శ్య ధ్యాత్వాఽథ జపేన్మన్త్రమయంక్రమః ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాశ్చ ధ్యాత్వామన్త్రార్థమేవచ । అనుష్ఠానంతతఃకుర్యాదితిమన్త్రవిదాంమతమ్ ॥ * ॥ అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతఃప్రదక్షిణీకృత్యపోక్షితేఽద్భిశ్శుచిస్థలే । దర్భేషు వాగ్యతస్తిష్ఠన్ ప్రాఙ్ముఖో దర్భపాణికః ॥ త్రిః ప్రాణసంయమం కుర్యాదృష్యాదీనథసంస్మరేత్ । గాయత్ర్యాస్తుసమస్తాయా ఋషిచ్ఛన్దోఽధిదేవతాః ॥ స్మృత్వా ప్రత్యక్షరం

పశ్చాద్దృష్ట్యాదీనథ సంస్మరేత్ ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ సవితా దేవతాఽస్యాస్యముఖమగ్నిస్త్రిపాచ్చయా । విశ్వామిత్రఋషిశ్ఛన్దో గాయత్రీ సావిశిష్యతే ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వార్ణేషు చ తుర్థార్ణం బీజమస్యా ఉదాహృతమ్ । చతుర్వింశత్యక్షరాన్తం సదీర్ఘం శక్తిరుచ్యతే ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యమణ్డలస్థం తత్పరం బ్రహ్మాధిదైవతమ్ । ఛన్దోఽణిచృతాఽస్యగ్గాయత్రీ మయా దృష్టా సనాతనీ ॥ అత్ర వరేణ్యమిత్యేకాక్షరం స్యాత్, “ ఊనాధికేనైకేన ణిచ ద్భురిజౌ ” ఇతి ఛన్దోవిచితౌ దర్శనాత్త్రయోవింశత్యక్షరా స్యాత్ । ఏవం సతి “ ఛన్దో గాయత్రీ, చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ ” ఇత్యాది చతుర్వింశత్యక్షరపరవచననిచయవైయర్థ్యం స్యాత్ । అతఏవ శిష్టా దేవీగాయత్రీ ఛన్ద ఇత్యేవం స్మరన్తి । కేచిన్మన్దాః పునః ప్రణవగాయత్ర్యాదీనాం దేవీగాయత్రం ఛన్ద ఇతి వదన్తి, తన్నసాధీయః “ ఛన్దస్తు దేవీగాయత్రీ - ఛన్దసాం గాయత్రీ - దేవీగాయత్రీత్యేతాని ఛన్దాంసి ” ఇత్యాదిస్మరణవిరోధాత్, స్త్రీలిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోరనన్వయాచ్చ । అతస్సర్వత్ర గాయత్రీచ్ఛన్ద ఇత్యేవ స్మర్తవ్యమ్ । స్మృతిషు తు, పద్యసౌకర్యాయ గాయత్రం ఛన్ద ఇత్యుచ్యతే । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ విశ్వామిత్రఋషిశ్ఛన్దో గాయత్రీ దేవతా రవిః । సావిత్ర్యాస్తు సమాఖ్యాతో వినియోగోపనాయనే ॥ * ॥ అత్ర, సవితృ పరమాత్మ పరబ్రహ్మశబ్దానాం పర్యాయత్వాన్న దేవతాభేదభ్రమః కార్యః, విష్ణోర్నామసహస్రం మే ఇత్యుపక్రమ్య సవితా రవిలోచన ఇతి వ్యాసస్మృతేః, ॥ శ్లో ॥ ప్రసౌతి సకలాం చేష్టాం ప్రసూతే సకలం జగత్ । అవతేర్గతికాన్త్యర్థాత్తరతేర్దానకర్మణః ॥ గతోహ్యవతి సర్వత్ర షడ్భిః కాన్తోగుణైస్సహ । భోగాపవర్గయోర్దాతా సవితేతి నిరుచ్యతే ॥ * ॥ ఇత్యహిర్బుధ్న్యస్మరణాచ్చ । షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే, అవ రక్షణే, ఇణ్ గతౌ, తౄ ప్లవనతరణయోః, ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యస్సవితృశబ్దనిష్పత్తేః ఉక్తార్థసిద్ధిరిత్యర్థః । నహి సూర్యస్య జగత్కారణత్వాదికమ్, అన్తః ప్రవిశ్య చోదయితృత్వం వా సమ్భవతి ॥ శ్రు ॥ సయశ్చాయం పురుషే, యశ్చాసావాదిత్యే ॥ * ॥

ఇత్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిన ఏవ అన్తర్యామిత్వశ్రుతేః ॥ శ్రు ॥ య ఆత్మ నితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరః - య ఆత్మానమన్తరోయమయతి ॥ * ॥ ఇతి తస్యైవ నియన్తృత్వశ్రుతేః ॥ శ్లో ॥ యోలోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయఈ శ్వరః । భ్రామయన్సర్వభూతాని ॥ * ॥ ఇతి గీతత్వాచ్చ । తథాశ్రీ వారాహే భువంప్రతి శేషః— ॥ శ్లో ॥ తవాపి సర్వలోకానామస్మాకం మాదృశామపి । భర్తాకర్తానియంతాచ సాక్షాన్నారాయణోహరిః ॥ * ॥ అతోఽత్ర సవితావిష్ణురేవ, తథాసఏవపరమాత్మాచ । తథాపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పరమాత్మాచ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణు నామా సవే దేషు వేదాన్తేషు చగీయతే ॥ * ॥ గీతాయాం — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమః పు రుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః ॥ * ॥ తథాపరంబ్రహ్మ చ విష్ణు రేవ । అత్రమహోపనిషది ॥ నారాయణ పరంబ్రహ్మ తత్వం నారా యణఃపరః ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీవారాహే — ॥శ్లో॥ విష్ణురేవపరంబ్రహ్మత్రి భేదమిహపఠ్యతే । వేదసిద్ధాన్త మార్గేషు తంనజానన్తిమోహితాః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ నారాయణఃపరంబ్రహ్మ పన్నగాశనవాహనః । అ న్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణఃస్థితః ॥ * ॥ ఇతిచ । అతోవే దేషు దేవతాన్తర పారమ్యాదిపరం వాక్యం పూర్వపక్షాభిప్రాయ మితి సిద్ధమ్ ॥ స్కాన్దేచ — ॥ శ్లో ॥ బన్ధకో భవపాశేన భవపాశాచ్చమోచ కః । కైవల్యదఃపరంబ్రహ్మ విష్ణురేవ నసంశయః ॥ * ॥ ఇత్యలమ్ । పు నశ్చైవమత్రమన్త్రవ్యాఖ్యానే స్పష్టీకరిష్యతే.

న్యాసక్రమః

ఇదానీం షడఙ్గన్యాసఉచ్యతె, తత్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్వ స్వోక్తవిగ్రహానేతాన్ సర్వాన్స్మృత్వా ప్రణమ్యచ । సమ్యగుక్త ప్రకారేణ న్యాసత్రయమథాచరేత్ ॥ ప్రథమంతు కరన్యాసం దేహ న్యాసమనన్తరమ్ । అఙ్గన్యాసం తతఃప్రోక్తమేతన్న్యాసత్రయం క్రమా త్ ॥ * ॥ తత్ర తావదాదౌ అస్త్రమన్త్రేణ కరశుద్ధిః । తతోగాయ త్రీవ్యాపకం కృత్వా, కరన్యాసపూర్వకమఙ్గన్యాసం కుర్యాత్ ।

అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రకోష్ఠాన్తం బహిఃపాణ్యోస్తలయో
స్తలపృష్ఠయోః । తలయోర్మధ్యమేవిప్రః కేవలం ప్రణవం న్యసేత్ ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ భూరఙ్గుష్ఠద్వయేన్యస్య భువస్తర్జనికాద్వయే । జ్యే
ష్ఠాఙ్గులిద్వయేధీమాన్ స్వఃపదం వినియోజయేత్ ॥ అనామికాద్వ
యేధీమాన్న్యసేత్తత్పదమగ్రతః । కనిష్ఠికాద్వయేభర్గః పాణ్యోర్మధ్యే
ధియఃపదం ॥ * ॥ తతస్తేనైవ వ్యాపకంకృత్వా అఙ్గన్యాసంకుర్యాత్ ॥
॥ శ్లో ॥ కరన్యాసవిధింకృత్వా అఙ్గన్యాసం సమాచరేత్ । భూః పదం హృ
దివిన్యస్యభువశ్శిరసివిన్యసేత్ । (ఓంభూర్హృదిచవిన్యస్యభువశ్శిరసి విన్య
సేదితి క్వచిత్) శిఖాయాంస్వః పదంన్యస్య కవచేతత్పదం న్యసేత్ । అ
క్ష్ణోర్భర్గ పదంన్యస్య న్యసేద్దిక్షుధియఃపదమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥శ్లో॥
హృన్మస్తకశిఖాగాత్రనేత్రప్రహరణానిషట్ । అఙ్గాన్యమూనీత్యుక్తా
నివక్ష్మిషట్పల్లవానిచ ॥ తిస్రోవ్యాహృతయోమన్త్రేషడ్వర్ణాహృదయా
దయః । చతుర్థ్యన్తాః పల్లవాన్తా ఏతేఙ్గమనవఃస్మృతాః ॥ హృన్మన్త్రంహృ
దయేకాన్తేశిరోమన్త్రం శిఖామనుమ్ । శిఖాయాంకవచందేహేదృక్ఫాలేషు
చదృఙ్మనుమ్ ॥ పార్శ్వయోర్దశదిక్ష్వస్త్రమన్త్రంకుర్యాద్యథాక్రమ
మ్ । తత్తదుక్తక్రమేణైవప్రణవాద్యాంశ్చవిన్యసేత్ ॥ అఙ్గులీభిశ్చత
సృభిర్ద్వయోర్హృదయశీర్షయోః । ముష్టికాఙ్గుష్ఠశిరసాపశ్చిమేతస్యవ
ర్మణః ॥ బహిఃకరాభ్యాం దృక్ఫాలమధ్యేమధ్యాఙ్గులైస్త్రిభిః । అ
ఙ్గుష్ఠతర్జన్యగ్రాభ్యాం సశబ్దం దిక్షుపార్శ్వయోః ॥ షడఙ్గన్యాసమి
త్యుక్తమిదమేతత్ప్రకారతః । ఏవం విన్యస్య గాయత్రీమావాహ్యచ
యథావిధి ॥ ధ్యాత్వోపచారం సకలం కృత్వాఽథో జపమారభేత్ ॥ * ॥
ఏవంషడఙ్గన్యాసముక్త్వా, తదనన్తరం జపవిధానాన్నిత్యజపేపున రేతావ
దేవకార్యమితిగమ్యతే । ఫలాధిక్యాపేక్షాయాం, శక్తస్య అక్షరన్యాసా
దయః కార్యాః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠేచైవ గోవిన్దంత
ర్జన్యాంతుమహీధరమ్ । మధ్యమాయాం హృషీకేశమనామాయాంత్రి
విక్రమమ్ ॥ కనిష్ఠాయాం న్యసేద్విష్ణుం కరమధ్యేతుమాధవమ్ । యత్కా

తంచహుతంజప్తం దత్తమిష్టం విశేషతః ॥ హస్తన్యాసప్రభావేన సర్వంభవ
తిచాక్షయమ్ ॥ * ॥ ఏవం సర్వస్మృతిషు న్యాసవిధానే అఙ్గుష్ఠతర్జన్యగ్రా
భ్యాం సశబ్దం దిక్షున్యాసవిధానాత్ స ఏవాస్త్రవిన్యాసే కార్యః। హస్త
తాడనంతు విచిన్త్యమ్। అథాస్యాః ప్రత్యక్షరమృష్యాదికముచ్యతే। అ
త్ర అగస్త్యః — ॥ వా ॥ ప్రహ్లాదః అత్రిః వసిష్ఠః శుకః కణ్వః పరాశ
రః విశ్వామిత్రః కపిలః శౌనకః యాజ్ఞవల్క్యః భరద్వాజః జమదగ్నిః గౌ
తమః ముద్గలః వేదవ్యాసః రోమశః అగస్త్యః కౌశికః వత్సః పులస్త్యః మ
ణ్డూకః దుర్వాసః నారదః కాశ్యపః, ఇత్యాద్యా ఋషయః। గాయత్రీ ఉ
ఉష్ణిక్ అనుష్టుప్ బృహతీ పఙ్క్తిః త్రిష్టుప్ జగతీ క్షాన్తిః మహతీ సత్యా
ఆస్తారపఙ్క్తిః విరాట్ విష్టారపఙ్క్తిః అక్షరపఙ్క్తిః కాత్యాయనీ జ్యో
తిష్మతీ త్రిష్టుప్ జగతీ సర్వచ్ఛన్దః మహాచ్ఛన్దః భూరితిచ్ఛన్దః భువరితి
చ్ఛన్దః సువరితిచ్ఛన్దః దేవీగాయత్రీ, ఇత్యేతాని ఛన్దాంసి। అగ్నిః ప్ర
జాపతిః సోమః ఈశానః అదితిః బృహస్పతిః ఇన్ద్రః అర్యమా భగః
సవితా త్వష్టా పూషా ఇన్ద్రాగ్నీ వాయుః వామదేవః మిత్రావరు
ణౌ ధాతా విశ్వేదేవాః విష్ణుః వసవః రుద్రాః కుబేరః అశ్వినౌ బ్రహ్మ,
ఇత్యేతా దేవతాః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్వింశత్యక్ష
రాణామృషయః పరికీర్తితాః। చతుర్వింశతిరేతాని ఛన్దాంసీహ యథా
క్రమాత్ ॥ ప్రోక్తాని గాయత్ర్యాదీని తదాదీనాం పృథక్పృథక్। ఏ
షాం యథాక్రమేణైతాశ్చతుర్వింశతి సఙ్ఖ్యకాః ॥ అక్షరాణాం తదాదీ
నాం సమాఖ్యాతా హి దేవతాః ॥ వా ॥ పృథివీ ఆపః తేజః వాయుః ఆ
కాశం గన్ధః రసః రూపం స్పర్శః శబ్దః ఉపస్థం పాయుః పాదః పాణిః
వాక్ ఘ్రాణం జిహ్వా చక్షుః త్వక్ శ్రోత్రం మనః బుద్ధిః అహఙ్కా
రః అవ్యక్తమ్, ఇత్యేతానితత్త్వాని ॥ శ్లో ॥ చతుర్వింశతివర్ణానాం తదాదీ
నాం యథాక్రమమ్। తత్త్వాన్యమూని ప్రోక్తాని ప్రతివర్ణం పృథక్పృథ
క్ ॥ ప్రహ్లాదినీ, ప్రభా, నిత్యా, విశ్వభద్రా, విలాసినీ, ప్రభావతీ, జ
యా, శాన్తా, కాన్తా, దుర్గా, సరస్వతీ, విద్యారూపా, విశాలా, ఈ

శా, వ్యాపినీ, విమలా, తమోపహారిణీ, సూక్ష్మా, విశ్వయోనిః, జయావహా, పద్మాలయా, పరా, శోభా, భద్రరూపా, ఇత్యేతాశ్శక్తయః। ॥ శ్లో ॥ చతుర్వింశతిరేతేషామక్షరాణాం పృథక్పృథక్ । యథాక్రమాత్సమాఖ్యాతా శ్శక్తయస్సర్వకామదాః ॥ చమ్పకం సుమనః పీతమతసీప్రసవాసితమ్ । అతసీప్రసవశ్యామమిన్ద్రనీలమణిప్రభమ్ ॥ కృపీటయోనిదీప్తాభం జ్వలద్వహ్నిసమప్రభమ్ । విద్యుజ్జ్వలితసఙ్కాశం తారకాధిపసన్నిభమ్ ॥ సజలాభ్రఘనశ్యామం రక్తగోరోచమేచకమ్ । మాలతీపుష్పధవళం శుద్ధజామ్బూనదప్రభమ్ ॥ కున్దప్రసూనకసితం స్ఫురచ్ఛోణమణిప్రభమ్ । పూర్ణేన్దుశఙ్ఖధవళం పాణ్డురం శక్రగోపమమ్ ॥ గోరక్తసదృశంభానోరుదయద్యుతిసన్నిభమ్ । గోరోచనాప్రభాపీతం నీలోత్పలదళాసితమ్ ॥ శఙ్ఖకున్దేన్దుధవళం వర్ణాతీతంతదన్తిమమ్ । చతుర్వింశతివర్ణానాం వర్ణాః ప్రోక్తాయథాక్రమమ్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహేచ — ॥ శ్లో ॥ క్రమాచ్చమ్పకపుష్పాభమతసీసూనసన్నిభమ్ । విద్రుమస్ఫటికాకారం పద్మపుష్పసమప్రభమ్। తరుణాదిత్యసఙ్కాశం శఙ్ఖకున్దేన్దుసన్నిభమ్ । ప్రవాళపద్మపత్రాభం పద్మరాగసమప్రభమ్॥ వజ్రనీలమణిప్రఖ్యం మౌక్తికంకుఙ్కుమప్రభమ్। అఞ్జనాభంచగాఙ్గేయంవైడూర్యక్షౌద్రసన్నిభమ్ ॥ హారిద్రం కృష్ణదూర్వాభం రవికాన్తిసమప్రభమ్ । శుకపిఞ్ఛసమాకారంక్రమేణపరికల్పయేత్ ॥*॥ ఇతిసప్తవ్యాహృతివదత్రాపిభరద్వాజేనఋష్యాదిభేదఉక్తః । సపునర్యుగాన్తరవిషయఇతిమన్తవ్యమ్ । గాయత్రీకల్పేతు, ప్రతిపాదమపి ఋష్యాదికముక్తమ్ ॥ విశ్వామిత్రఋషిః, గాయత్రీచ్ఛన్దఇత్యేతత్పాదత్రయేపిసమానమ్, బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః క్రమాద్దేవతాః, అక్షరాణాన్తుసర్వేషాం ప్రజాపతిః ఋషిః, గాయత్రీచ్ఛన్దః, సవితా దేవతా, ఇతి । అథన్యాసః । అస్త్రమన్త్రేణ కరశుద్ధిం గాయత్ర్యా వ్యాపకంచ కృత్వా, కరన్యాసం పూర్వంకుర్యాత్ । భూరఙ్గుష్ఠద్వయేన్యస్యేతివ్యాసోక్తక్రమేణషడఙ్గన్యాసాన్తంకృత్వాపాదాదిన్యాసంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ శిరసిప్రథమంపాదం ద్వితీయం నాభిమధ్యతః । తృతీయం పాదయోర్న్యస్యసర్వంసర్వా

జ్ఞతోన్యసేత్ ॥ అథపాదాదిమూర్ధాన్తంపదన్యాసస్తుకథ్యతే । పాదయో స్తత్పదంన్యస్యసవితుర్జఙ్ఘయోర్న్యసేత్ ॥ జానుద్వయేవరేణీయంభర్గఇ త్యూరుదేశతః । దేవస్యగుహ్యేవిన్యస్యనాభ్యాంధీమహివిన్యసేత్ ॥ ధియ ఇతిహృదిన్యస్యకణ్ఠేయఇతివిన్యసేత్ । నఇతిన్యస్యవదనేన్యసేన్మూర్ధ్నిప్ర చోదయాత్ ॥ ఏవంస్పష్టంపదన్యాసవిధానం సముదాహృతమ్ । మన్త్రేణా నేనసర్వేణసోంకారేణాథవిగ్రహమ్ ॥ కరాభ్యాం సంస్పృశేద్ధీమాన్మూర్ధా దిచరణావధి । ఏతత్సంహననన్యాసం వజ్రసంహననోపమమ్ । కృత్వావడ ఙ్గవిన్యాసంపశ్చాత్కర్మాణిసమాచరేత్ ॥ అయం సృష్టిన్యాసః । మూర్ధభ్రూ మధ్యనేత్రేషువక్త్రేహృన్నాభిగుహ్యకే । ఊరుజానుపదేష్వేవ పదానిక్ర మశోన్యసేత్ ॥ విపర్యయేణాయమేవసంహారన్యాసః । పదాదినాభ్యన్తంమూ ర్ధాదిహృదయాన్తం స్థితిన్యాసః । అథాక్షరన్యాసః ॥ శ్లో ॥ ఉభయోరఙ్గుష్ఠ యోస్స్వస్వతర్జన్యాప్రణవంన్యసేత్ । అష్టానామఙ్గులీనాన్తుచతుర్వింశ తిపర్వసు ॥ చతుర్వింశత్యక్షరాణితర్జన్యాదిక్రమాన్న్యసేత్ ॥ * ॥ నార దః — ॥ శ్లో ॥ ఆదితోవామతర్జన్యాః కృత్వాదక్షిణతర్జనీం । న్యాసఉత్పత్తి సంజ్ఞోయం సంహారాఖ్యోవిపర్యయః ॥ తర్జన్యాదికనిష్ఠాన్తముభయోరపిహ స్తయోః । స్థితిర్నామభవేన్న్యాసోనానాభోగసుఖావహః ॥ సంహారస్స్యా న్ముముక్షూణాముత్పత్తిర్బ్రహ్మచారిణామ్ । గృహస్థానాన్తుసర్వేషాంస్థితిరే వవిధీయతే ॥ * ॥ అగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠగుల్ఫజఙ్ఘాసు జానూర్వోర్గు హ్యకేతథా । వృషణేకటిదేశేచ నాభావుదరమధ్యతః ॥ స్తనయోర్హృద యేకణ్ఠేవక్త్రేతాలునిఘోణకే । చక్షుషోశ్చభ్రువోర్మధ్యేలలాటేపూర్వ వక్త్రకే ॥ దక్షిణేచోత్తరేవక్త్రేపశ్చిమేమూర్ధ్నిచక్రమాత్ ॥ న్యాసప్ర కారాంశ్చసపవాహ ॥ వా ॥ ఓం (తత్) ప్రహ్లాదిన్యైచంపకనిభాయైనమః ఓమ్ (సమ్) ప్రభాయైఅతసీపుష్పసన్నిభాయైనమః । ఓమ్ (విమ్) నిత్యా యైపిఙ్గళవర్ణాయైనమః । ఓమ్ (తుమ్) విశ్వభద్రాయైఇన్ద్రనీలనిభాయైన మః । ఓమ్ (ర్వమ్) విలాసిన్యైవహ్నిరూపాయైనమః । ఓమ్ (రెమ్) ప్ర భావత్యైనీలవర్ణాయైనమః । ఓమ్ (ణీమ్) జయాయైవిద్యుత్ప్రభాయైనమః।

ఓం (ఋమ్) శాన్తాయైరక్తవర్ణాయైనమః। ఓం (భమ్) కాన్తాయైజలదవర్ణాయైనమః। ఓం (ర్గోమ్) దుర్గాయై రక్తగౌరాయై నమః। ఓం (దెమ్) సరస్వత్యైస్ఫటికతనిభాయైనమః। ఓం (వమ్) విద్యారూపాయైజాతిపుష్పనిభాయైనమః। ఓం (స్యమ్) విశాలాయైస్వర్ణప్రభాయైనమః।ఓం (ధీమ్) ఈశాయైపన్నప్రభాయైనమః। ఓం (మమ్) వ్యాపిన్యైపద్మరాగనిభాయైనమః। ఓం (హిమ్) విమలాయై శఙ్ఖనిభాయైనమః। ఓం (ధిమ్) తమోపహారిణ్యై పాణ్డురనిభాయై నమః। ఓం (యోమ్) సూక్ష్మాయై ఇన్ద్రగోపనిభాయై నమః। ఓం (యోమ్) విశ్వయోన్యై శ్వేతచన్ద్రనిభాయైనమః। ఓం (నః) జయావహాయై ఆదిత్యోదయసన్నిభాయై నమః। ఓం (ప్రమ్) పద్మాలయాయై నీలోత్పలనిభాయై నమః। ఓం (చోమ్) పరాయై గోరోచనాభాయై నమః। ఓం (దమ్) శోభాయై కున్దేన్దుశఙ్ఖనిభాయైనమః। ఓం (యాత్) భద్రరూపాయై స్ఫటికనిభాయై నమః ॥ * ॥ [ఓం యోమ్ సూక్ష్మాయై శక్రగోపనిభాయైనమః। ఓం యోమ్ విశ్వయోన్యై గోరక్తసదృశాయైనమః, ఇతి పాఠాన్తరమ్] బ్రహ్మప్రోక్తే — ॥ శ్లో ॥ మూర్ధాదిపాదపర్యన్తముత్పత్తిర్న్యాస ఉచ్యతే। పాదాదిమూర్ధపర్యన్తం సంహారన్యాస ఉచ్యతే ॥ పాదాదికుక్షిపర్యన్తం శిరః ప్రభృతివక్షసి। కర్తవ్యః కామిభిర్న్యాసో గృహస్థే స్థితిసంజ్ఞకః ॥ చతుర్వింశత్యక్షరాణి తదాదీని స్వవిగ్రహే। చతుర్వింశతి దేశేషు ప్రోక్తేష్వేషు ప్రవిన్యసేత్ ॥ పాతఘ్నముపపాతఘ్నం మహాపాతకనాశనమ్। పితృమాతృవధాఘఘ్నంపూర్వజన్మాఘనాశనమ్ ॥ విష్ణులోకప్రదంచైవ బ్రహ్మలోకప్రదం తథా। సర్వసిద్ధిప్రదంనిత్యం ధ్యాత్వైనాం వేదమాతరమ్ ॥ * ॥ అగస్త్యః —॥శ్లో॥ తత్వన్యాసమథోవక్ష్యే సాధకానాం హితాయవై। యత్కృత్వా సాధకోగచ్ఛేన్నిర్వాణంపదమవ్యయమ్ ॥ ఓఙ్కారమాదావుచ్చార్య మన్త్రబీజమనన్తరమ్। తత్తత్త్వం నమోన్తంచ జపన్న్యాసంసమాచరేత్ ॥ * ॥ తద్యథా। ఓం (తత్) పృథివ్యాత్మనే నమః, ఓం (సమ్) అబాత్మనే నమః, ఓం (విమ్) తేజ ఆత్మనే నమః, ఓం (తుమ్) వాయ్వాత్మనే న

మః, ఓం (ర్వమ్) ఆకాశాత్మనే నమః, ఓం (రెమ్) గన్ధతన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (ణీమ్) రసతన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (యమ్) రూపతన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (భమ్) స్పర్శతన్మాత్రాత్మనేనమః, ఓం (గ్గోమ్) శబ్దతన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (దెమ్) ఉపస్థాత్మనే నమః, ఓం (వమ్) పాయ్వాత్మనే నమః, ఓం (స్యమ్) పాదాత్మనేనమః, ఓం (ధీమ్) పాణ్యాత్మనె నమః, ఓం (మమ్) వాగాత్మనే నమః, ఓం (హిమ్) ఘ్రాణాత్మనే నమః, ఓం (ధిమ్) జిహ్వాత్మనే నమః, ఓం (యోమ్) చక్షురాత్మనే నమః, ఓం (యోమ్) త్వగాత్మనే నమః, ఓం (నః) శ్రోత్రాత్మనె నమః, ఓం [ప్రమ్] మన ఆత్మనె నమః, ఓం [చోమ్] బుధ్యాత్మనె నమః, ఓం [దమ్] అహఙ్కారాత్మనె నమః, ఓం [యాత్] అవ్యక్తాత్మనే నమః, ఇతి తత్తత్ స్థానేషు క్రమాన్న్యసేత్ । స్థానానిచ సపవాహ ॥ శ్లో ॥ అఙ్ఘ్ర్యోర్జాన్వోశ్చహృదయే ముఖేమూర్ధ్నిచ నాసయోః । జిహ్వాక్షిత్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర లిఙ్గపాణ్యఙ్ఘ్రిపాణిషు ॥ ముఖే ఘ్రాణెచ జిహ్వాయాం త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రహృత్సుచ । హృద్యేవ విన్యసేదూర్ధ్వంతత్వన్యాస ఇతిస్మృతః ॥ ఏవం విన్యస్య సావిత్రీం ధ్యాత్వాసమ్యక్ప్రయత్నతః । యంయం పశ్యతిచక్షుర్భ్యాం యంయం స్పృశతి పాణినా । యంయం వాభాషతేవాచాసర్వేపూతాభవన్తితే ॥

గాయత్రీకవచమ్

అథ గాయత్రీకవచమ్ । ఓమితి హృదయె, భూరితి ముఖే, భువ ఇతి శిరసి, సువరితిసర్వాఙ్గె, ॥ శ్లో ॥ ఏవం విప్రస్య గాయత్రీం తతో ముద్రాః ప్రదర్శయేత్ । యోనిముద్రాస్సోరభేయీ శఙ్ఖముద్రా తథైవచ ॥ ముఖముద్రాచ విజ్ఞెయాః ప్రధానాః పరికీర్తితాః । అథాతో దర్శయేన్ముద్రాస్సంముఖంసమ్పుటంతథా । తతోవితతవిస్తీర్ణె ద్విముఖంత్రిముఖంతథా ॥ చతుర్ముఖం పఞ్చముఖం షణ్ముఖాధోముఖే తతః । వ్యాపకాఞ్జలికాఖ్యేచ శకటం తదనన్తరమ్ ॥ యమపాశంచగ్రథితం తతస్స్యాత్సన్ముఖోన్ముఖమ్ । ప్రలమ్బముష్టికామీనస్తతః కూర్మవరాహకౌ ॥ సింహాక్రాన్తంమ

షోక్రాన్తం తతో ముద్గరపల్లవౌ ॥ ఏతాసాం లక్షణం సప్రవాహ — ॥ శ్లో ॥ సమ్ముఖం సంహతౌ హస్తావుత్తానౌ కుఞ్చితాఙ్గులీ ॥ కుఞ్చితా - ఈషద్వక్రా అగ్రాఙ్గుళయో యయోరేతౌ, సమ్ముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సమ్పుటం పద్మకోశాభౌ కరావన్యోన్యసంహతౌ । వితతం సంహతౌ హస్తావుత్తానావాయతాఙ్గులీ ॥ ఆయతాః - ప్రసారితాః అఙ్గుళయో యయోరేతౌ, వితతం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ విస్తీర్ణం సంహతౌ పాణీ మిథో ముక్తాఙ్గులిద్వయా ॥ అన్యోన్యం ముక్తమఙ్గులిద్వయం యయోస్తౌ పాణీ పరస్పరం సంహతౌ, విస్తీర్ణం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సమ్ముఖాసక్తయోః పాణ్యోః కనిష్ఠాద్వయయోగతః । శేషాఙ్గులీనాం వైరళ్యే ద్విముఖ త్రిముఖాదయః ॥ మిథస్సమ్ముఖాసక్తయోః పాణ్యోః కనిష్ఠాద్వయయోగేన శేషాఙ్గులివైరళ్యే అఙ్గుష్ఠద్వయమారభ్యానామికాన్తం యావద్ద్విముఖాదిముద్రా భవన్తి ॥ శ్లో ॥ శేషాఙ్గులీనాం వైరళ్యే పూర్వయోగవినాశనమ్ । తిర్యక్సంయుజ్యమానాగ్రౌ సంయుక్తాఙ్గులిమణ్డలౌ । హస్తౌ షణ్ముఖమిత్యుక్తం ముద్రా ముద్రావిశారదైః ॥ పూర్వయోగః - కనిష్ఠాద్వయయోగః , తద్వినాశః , ఇతరాఙ్గులీనాం సంయోగాత్తిర్యక్సంయుజ్యమానమగ్రం యయోస్తౌ, సంయుక్తమఙ్గులీమణ్డలఞ్చ యయోస్తౌ హస్తౌ, షణ్ముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఆకుఞ్చితాగ్రౌ సంయుక్తాన్యుబ్జౌ హస్తావధోముఖం ॥ ఈషద్వక్రాగ్రౌ వక్రాన్తాన్యుబ్జౌ హస్తౌ అధోముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానౌ తాదృశావేవ వ్యాపకాఞ్జలికం కరౌ ॥ తాదృశౌ సంయుక్తావుక్తలక్షణౌ కరౌ, వ్యాపకాఞ్జలికం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ అధోముఖం బద్ధముష్టీ ముక్తాగ్రాఙ్గుష్ఠకౌ కరౌ । శకటం నామ కథితమ్ ॥ ముక్తాగ్రాఙ్గుష్ఠౌ యయోరుక్తలక్షణయోస్తౌ కరౌ, శకటం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ బద్ధముష్టికయోః పాణ్యోరుత్తానా వామతర్జనీ । కుఞ్చితాగ్రాఽన్యయా యుక్తా తర్జన్యాన్యుబ్జవక్రయా ॥ బద్ధముష్టికయోరుపర్యధోభాగేనావస్థితయోః పాణ్యోర్వ్యా ఉత్తానా కుఞ్చితాగ్రా వామతర్జనీ సా అన్యయా దక్షిణతర్జన్యా న్యుబ్జవక్రయా యుక్తా, యమపాశం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానసన్ధిసంలీన బద్ధాఙ్గులితలౌ కరౌ । సమ్ముఖౌ ఘటి

త్తాదీర్ఘా వఙ్గుష్ఠౌ గ్రథితం మతమ్ ॥ ఉత్తానాని సన్ధిసంలీనాని బద్ధాన్యఙ్గుళితలానియయోస్తౌపాణీ, తథోక్తౌ తావన్యోన్యసంముఖౌ ఘటితౌ దీర్ఘావఙ్గుష్ఠౌ యయోస్తౌ, గ్రథితంనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సఙ్కుచితోర్ధ్వాఙ్గుళిర్వామస్తాదృశాదక్షిణేనతు । అధోముఖేనసంయుక్త స్సంముఖోన్ముఖముచ్యతే ॥ సఙ్కుచితాః-సంబద్ధా ఊర్ధ్వాఙ్గుళయోయస్యసతథోక్తః తాదృశాదక్షిణేనాధోముఖేన కరేణ సంయుక్తః సన్ముఖోన్ముఖంనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానేహ్యున్నతేకోటీ విలమ్బః కథితః కరౌ ॥ ఉత్తానే ఉన్నతేకోటీ యయోస్తౌ విలమ్బోనామ ముద్రా। [ప్రలమ్బఇతి కేచిత్పఠన్తి] ॥ శ్లో ॥ ముష్టిశ్చాన్యోన్యసంయుక్తావుత్తానౌ ముష్టికోభవేత్ ॥ అన్యోన్యసంయుక్తావుత్తానౌ, ముష్టికోనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ మీనస్సన్సంముఖీభూతౌ యుక్తానామకనిష్ఠికౌ ॥ ఊర్ధ్వసంయుక్తవక్రాగ్రౌ శేషాఙ్గుళితలౌ కరౌ ॥ యుక్తే-సమ్బద్ధే అనామికాకనిష్ఠికే, తావన్యోన్య సంముఖీభూతౌ తతోర్ధ్వసంయుక్తాని వక్రాణి శేషాఙ్గుళితలాని యయోస్తౌ, మీనోనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ అధోముఖః కరోవామస్తాదృశాదక్షిణేనతు । పృష్ఠదేశ సమాక్రాన్తః కూర్మో నామ విధీయతే ॥ అధోముఖో న్యుబ్జో వామహస్తః తాదృశా దక్షిణకరేణ పృష్ఠదేశే యుక్తః, కూర్మోనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వమధ్యో వామభుజః కక్షాభ్యాశాశ్రయే కరే । వరాహః కథ్యతే ॥ కక్షసమీపాశ్రయే కరే, ఉక్తలక్షణో వామభుజః, వరాహోనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సింహాక్రాన్తం కర్ణాశ్రితౌ కరౌ ॥ కర్ణద్వయాశ్రితౌ ఆయతాఙ్గుళికౌ కరౌ, సింహాక్రాన్తంనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ కిఞ్చిదాకుఞ్చితాగ్రౌతు మహాక్రాన్తమతః పరమ్ ॥ తావేవ కుఞ్చితాగ్రౌ మహాక్రాన్తంనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం కిఞ్చిద్గతౌ పాణీ ముద్గరో వామతర్జనీ ॥ గ్రస్తాదక్షిణహస్తేన కించిదూర్ధ్వగతయోః పాణ్యోః వామతర్జనీ దక్షిణహస్తేన గృహీతా, ముద్గరోనామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ పల్లవో దక్షిణకరః ॥ అధోముఖస్థితోమూర్ధ్నిముద్రాణామ్, ఇత్యుక్తలక్షణో మూర్ధ్ని నిహితో దక్షిణక

రః, అధోముఖః, పల్లవో నామముద్రా ॥ ఏవం ప్రకారేణ ముద్రాణాం లక్షణముక్తమిత్యర్థః । అత్ర మహాసంహితాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ నజాతు దర్శయేన్ముద్రాం మహాజనసమాగమే । క్షుభ్యన్తి దేవతాస్తస్య విఫలంచ కృతం భవేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ కృత్వాచైవేదృశం న్యాసమశేషం పాపనాశనమ్ । పశ్చాత్సమాచరేద్ధ్యానం వర్ణరూపసమన్వితమ్ ॥ * ॥ ధ్యానస్వరూపమాహ గోభిలః — ॥ వా ॥ ప్రాతర్గాయత్రీ రవిమధ్యేస్థితా రక్తవర్ణా కుమార్యక్షమాలాహస్తా హంసాసనమారూఢా బ్రహ్మదైవత్యా ఋగ్వేదముదాహరన్తీ, మధ్యాహ్నే సావిత్రీ రవిమధ్యేస్థితా శ్వేతవర్ణా యువతిః శూలహస్తా త్రినేత్రా వృషభాసనమారూఢా రుద్రదైవత్యా యజుస్సముదాహరన్తీ, సాయం సరస్వతీ రవిమధ్యేస్థితా శ్యామవర్ణా వృద్ధా చతుర్భుజా చక్రహస్తా సుపర్ణాసనమారూఢా విష్ణుదైవత్యా సామవేదముదాహరన్తీ, ఏవం క్రమేణ సన్ధ్యాత్రయే గాయత్రీమావాహ్య న్యస్య ధ్యాయేత్ ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీ త్రిపదా జ్ఞేయా షట్కుక్షిః పఞ్చశీర్షకా । అగ్నివర్ణముఖీ శుక్లా పుణ్డరీకనిభేక్షణా ॥ ఋగ్వేదః ప్రథమః పాదో యజుర్వేదో ద్వితీయకః । సామవేదస్తృతీయస్తు చరణః పృథివీ స్మృతా ॥ కైలాసమలయా వూరూ అమ్బరం త్వమ్బుధిస్స్మృతః । పూర్వాదిక్ప్రథమా కుక్షిర్ద్వితీయా దక్షిణా మతా ॥ పశ్చిమా తు తృతీయా స్యాచ్చతుర్థీ చోత్తరా స్మృతా । ఊర్ధ్వాదిక్పఞ్చమీ కుక్షిరధష్షష్ఠీతి చోచ్యతే ॥ పురాణం నాభిరిత్యుక్తం దేవ్యాకారం జగత్స్మృతమ్ । స్తనౌ ఛన్దాంసి హృదయం ధర్మశాస్త్రమకల్మషమ్ ॥ బాహవో న్యాయశాస్త్రం తు కర్ణౌ సాఙ్ఖ్యద్వయం తథా । ప్రథమం శబ్దశాస్త్రం తు శిరశ్శిక్షా ద్వితీయకమ్ । కల్పస్తృతీయమిత్యుక్తం చతుర్థం తు నిరుక్తకమ్ । జ్యోతిషామయనం చైవ పఞ్చమం పరమం విదుః ॥ మీమాంసా లక్షణం తస్యాశ్చేష్టా చాథర్వణీ శ్రుతిః । బ్రహ్మమూర్ధా శిఖా రుద్రో విష్ణురాత్మా హృది స్థితః ॥ విద్యావిద్యే పురః పశ్చాద్వేదాన్తో విమలం మనః । సాఙ్ఖ్యాయనస్య గోత్రైషా సర్వలోకమహేశ్వరీ ॥ * ॥ ఇతి । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సా

త్వా శుద్ధశ్శుచౌ దేశే ప్రక్షాళిత పదద్వయః । సపవిత్రకరద్వన్ద్వః కృతో
పస్పర్శనో ద్విజః ॥ త్రిః ప్రాణాన్ సంయమేద్ధీమాన్ రేచకాదిక్రమేణ తు ।
రేచకః పూరకశ్చైవ తృతీయః కుమ్భకః స్మృతః ॥ ఋషిచ్ఛన్దో దేవతాశ్చ
వినియోగంచ వర్ణకాన్ । తత్త్వానిశక్తిం బీజంచ కృత్యం చాథ క్రమాత్స్మరే
త్ ॥ అథ హస్తాఙ్గకాయేషు కుర్యాన్న్యాసత్రయం క్రమాత్ । దిగ్బన్ధనం తతః
కృత్వా ధ్యాయేద్దేవీం ప్రసన్నధీః ॥ ఆయాత్విత్యనువాకేన హృదయే వార్కమ
ణ్డలే । దేవీమావాహ్య గాయత్రీం తతో ధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ పఞ్చవక్త్రా
దశభుజా షడ్గర్భా చరణత్రయా । త్రిపఞ్చదృష్టిర్వ్యాసాస్యాద్గాయత్రీ ప
రమేశ్వరీ ॥ వేదాదివిద్యాభూతాశా భూధరార్ణవో జగత్ । బ్రహ్మవి
ష్ణుశివాశ్చాస్యాః ప్రధానావయవా అమీ ॥ ఋగ్వేదః పూర్వచరణః య
జుర్వేదో ద్వితీయకః । సామ వేదః స్తృతీయస్తు చరణం పృథివీస్మృతా ॥
శ్వేతాద్రిమలయావూరూ వాసోరత్నాకరః స్మృతః । అష్టాదశ పురాణా
ని నాభిర్ద్వ్యాకృతిర్జ్జగత్ । గర్భోఽనన్తో మరుద్వక్షశ్ఛన్దసాంవిచితిస్తనా ।
హృదయం ధర్మశాస్త్రాణి బాహవో న్యాయవిస్తరః ॥ శిరోధరా గిరిపతిశ్శీ
ర్షాణి చ పృథక్పృథక్ । పూర్వం శిరశ్శబ్దశాస్త్రం శిరశ్శిక్షా ద్వితీయకమ్ ॥
శిరః కల్పస్తృతీయంచ చతుర్థంచ నిరుక్తకమ్ । పఞ్చమం జ్యౌతిషం శీర్షం
పరమం పరికీర్తితమ్ ॥ సితేతరగతిర్వక్త్రం వదనానీన్దుమణ్డలమ్ । సమీర
ణశ్చ నిశ్వాసప్రసరో వాసరో దృశః ॥ కృష్ణాభ్రపఙ్క్తిరలకా దోష్మా
లా తిగ్మదీధితిః । రత్నాకల్పో గ్రహవ్యూహో మీమాసాలక్షణానిచ ॥
వేదాన్తశాస్త్రం విమలం మానసం తముదీరితమ్ । బ్రహ్మో మూర్ధా శిఖారు
ద్రో విష్ణురాత్మా హృదిస్థితః ॥ ఏతల్లక్షణసమ్పన్నా గాయత్రీతి ప్రకీర్తి
తా । సాఙ్ఖ్యాయనస్య గోత్రేషా జగద్రూపాఖిలేశ్వరీ ॥ ఏవం ధ్యా
త్వా స్వహృత్పద్మకర్ణికామధ్యమస్థలే । హైమే సింహాసనే దేవీం స్థితాం
ధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ పద్మపీఠేఽథవా వ్యూఢే నానారత్నవిభూషితే ।
పద్మాసనేఽథవా సౌమ్యే తథా ధ్యాయేత్స్వచేతసా ॥ పాద్యమాచమనం
చార్ఘ్యం వస్త్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । చన్దనం చాక్షతం పుష్పం ధూపదీ

పానివేద్యకమ్ ॥ కరానులేపం తామ్బూలం దత్త్వాథో జపమాచరేత్। ప్ర
దక్షిణప్రణామాంశ్చ యథాశక్త్యథ కారయేత్ ॥ స్తుత్వాథ వివిధైస్స్తోత్రై
ర్దేవీముద్వాసయేత్తతః । సర్వాణ్యమూని ద్రవ్యాణి ప్రోక్తానీహార్చనేఽధు
నా ॥ ఏవం ద్విజోత్తమస్సమ్యఙ్నియమేన సమన్వితః । యో ధ్యానేనార్చ
యేద్దేవీం సర్వాభీష్టం లభేత సః ॥ యోనేన ధ్యానమార్గేణ సన్జపేత ద్విజోత్త
మః । తిష్ఠత్యాశ్రిత్య వేదామ్బాం స సాక్షాదీశ్వరీస్మృతః ॥ వేదామ్బికాం ప
రిత్యజ్య గాయత్రీం యే ద్విజాధమాః । పఠన్తి వేదాంస్తే పాపా భవేయు
ర్గర్దభస్వనాః ॥ ఏతద్ధ్యానం తు యః కుర్యాత్సద్భక్త్యా నియమేన తు । స
స్నాతస్సర్వతీర్థేషు కృతాస్తేనాఖిలాధ్వరాః ॥ కృతాని సర్వదానాని
భూదానప్రముఖాని చ । కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదీని కృతాన్యుగ్రతపాం
సి చ ॥ అన్యాని సర్వధర్మాణి యాని పుణ్యాని తాని చ । యథోదితక్రమేణై
వ సమస్తాని కృతాని వై ॥ ద్విజస్య జప్యం ధ్యేయం చ న గాయత్ర్యాః ప
రం వరమ్ । సర్వప్రకారాద్వేదేషు త్రిషు సత్యం న సంశయః ॥ ప్రాయః
కిం జల్పనైర్వ్యర్థైర్భూయో భూయో విమోహనైః । గాయత్ర్యాస్తు పరం
నాస్తి దైవతం సద్విజన్మనామ్ ॥ * ॥ అత్ర విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥
దేవస్య సవితుస్తస్య ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ । భర్గో వరేణ్యం తద్బ్ర
హ్మ ధీమహీత్యర్థ ఉచ్యతే ॥ * ॥ అగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ యో దేవస్సవి
తాస్మాకం ధియో ధర్మాదిగోచరాః । ప్రేరయేత్తస్య యద్భర్గస్తద్వరేణ్య
ముపాస్మహే ॥ * ॥ అనయోర్వచనయోర్భర్గశబ్దః తేజః పరత్వేన య
శ్శబ్దశ్చ సవితృపరత్వేన చ వ్యాఖ్యాతః । తథా వరదరాజీయే — ॥ వా ॥
నిత్యమన్త్రవ్యాఖ్యానే చ తచ్ఛబ్దశ్శ్రుతేర్యచ్ఛబ్దోఽధ్యాహార్యః ।
సవితుః - జగతాం ప్రసవితుః ॥ శ్రు ॥ సవితా వై ప్రసవానామీశే, ఉత్తే
శిషే ప్రసవస్య త్వమేకః ॥ * ॥ ఇత్యాదిశ్రుతేః । వరేణ్యమ్ - వృఞ్ సం
భక్తౌ ణ్యప్రత్యయః, సర్వేషాం సంభజనీయమ్ । భర్గస్తేజః, భఞ్జనా
ద్భర్గః, ప్రకాశప్రదానేన జగతో బాహ్యాభ్యన్తరతమోభఞ్జకత్వాద్భ
ర్జనాద్వా, కాలాత్మకతయా సకలకర్మఫలపాకహేతుత్వాద్భరణాద్వా,

వృష్టిప్రదానేన భూతానాం భరణహేతుత్వాత్ । దేవస్య ద్యోతమానస్య, ధీమహి చిన్తయామః, ధ్యైచిన్తాయామ్ । దేవస్య సవితుర్వరేణ్యం యద్భర్గస్తద్ధ్యాయామః - ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినం తేజోమయం పురుషమనుచిన్తయామః ॥ శ్రుతిః ॥ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః । అథ య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలేఽర్చిషి పురుషః ॥ * ॥ ఇత్యాదిశ్రుతేః । ధియో యోనః - సవితా అస్మాకమ్, ధియః - హానోపాదానవిషయాణి జ్ఞానాని, ప్రచోదయాత్ - ప్రచోదయతి - ప్రవర్తయతి, తత్సవితుస్తద్భర్గశ్చిన్తయామ ఇతి । ప్రపఞ్చసారే చ —— ॥ వా ॥ తదితి ద్వితీయైకవచనమ్, అనేనాఖిలవస్తునః సృష్ట్యాదికారణం తేజోరూపమాదిత్యమణ్డలే అభిధేయమ్, సదానన్దం పరబ్రహ్మాభిధీయతే ॥ * ॥ విశ్వామిత్రశ్చ —— ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యమణ్డలాసీనం రుక్మాభం పురుషం పరమ్ । ధ్యాయన్ జపేత్తదిత్యేతాం నిష్కామో ముచ్యతే ద్విజః ॥ స్వప్రభం సత్యమానన్దం హృదయే మణ్డలేఽపి చ । ధ్యాయన్ జపేత్తదిత్యేతాం నిష్కామో ముచ్యతే చిరాత్ ॥ * ॥ శ్రు ॥ స యశ్చాయం పురుషే, యశ్చాసావాదిత్యే, స ఏకః । ఇతి ॥ * ॥ ధ్యానార్థ ఇత్యత్ర జగత్కారణభూతం పరం బ్రహ్మ సర్వాన్తర్యామీ సూర్యమణ్డలవర్తీ తేజోమయః పురుష ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । స తు పురుషః పుణ్డరీకాక్ష ఏవ ॥ శ్రు ॥ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః । తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీతి శ్రుతేః । కం జలం పిబతీతి కపిః - సూర్యః, తేన అస్యతే వికాస్యతే ఇతి కప్యాసమ్, రవికరవికసితమిత్యర్థః । తథాన్తర్యామీ పురుషో నారాయణ ఏవ ॥ శ్రు ॥ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ ఏవం చ సతి సవితృమణ్డలాన్తర్వర్తినః పుణ్డరీకాక్షస్య సకలజగదాధారం విష్ణుసంజ్ఞం యద్భర్గః తత్తేజశ్చిన్తయామ ఇతి సిద్ధమ్ । అత్ర మైత్రావరుణీయ శ్రుతిః —— ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతం భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం

ధామ । ఇతి ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఈశ్వరంపు రుషాఖ్యంచ సత్యధర్మాణమచ్యుతమ్ । భర్గాఖ్యంవిష్ణుసంజ్ఞంచధ్యాత్వాఽ మృతముపాశ్నుతే ॥ * ॥ అనేన ధీమహీతిధ్యానవిషయభూతో విష్ణు రేవే తిసిద్ధమ్ । అతఏవాగస్త్యసనకస్మృతౌ ధ్యేయోవిష్ణు రేవేతినిశ్చితమ్ ॥శ్లో॥ ఆ దిత్యమణ్డలే ధ్యాయేత్పరమాత్మానమవ్యయమ్ । విష్ణుం చతుర్భుజం రక్త పఙ్కజాసనమధ్యగమ్ ॥ కిరీటహారకేయూరనూపురైరుపశోభితమ్ । శ్రీవ త్సవనమాలాశ్రీతులసీకౌస్తుభోజ్జ్వలమ్ ॥ హరిం పీతామ్బరధరం శఙ్ఖచక్ర గదాధరమ్ । ప్రసన్నవదనం రత్నకుణ్డలైర్మణ్డితాననమ్ ॥ సర్వరత్నసమా యుక్తసర్వాభరణభూషితమ్ । ఏవం ధ్యాత్వా జపేన్నిత్యం మన్త్రమష్టో త్తరం శతమ్ ॥ సర్వపాపవిశుద్ధాత్మాజితక్రోధో జితేన్ద్రియః । సంసారా ర్ణవముత్తీర్య పరాంసిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ ఏవంగాయత్ర్యా దేవతాత్వేన, ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినః పురుషోత్తమస్యైవ ధ్యేయత్వ నిర్ధారణాత్, అస్యాదేవతాన్తరదేవతాత్వాశా, భిక్షోరాజ్ఞః కిరీటాశేవ దురాశైవ । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథాహమర్థం గాయత్ర్యాః ప్రవక్ష్యామియథా తథమ్ । ద్విజోత్తమానాం సద్భక్త్యా జపాదీని ప్రకు ర్వతామ్ ॥ విశ్వాసభక్తిజననం మన్త్రార్థజ్ఞానముత్తమమ్ । తస్మాదర్థం విజానీయాదుక్తేన జపకృద్ద్విజః ॥ విశ్వాసభక్తిభ్యాం ద్వాభ్యాం జపాదీ నాంమహత్తరమ్ । ఫలంభవేజ్జపకృతామితివేదేషుభాషితమ్ ॥ పదానిద శ మన్త్రస్య తదాదీనియథాక్రమమ్ । పదప్రత్యయనిష్పత్తి సుస్పష్టం క్రియతేఽత్రతు ॥ తదితి ద్వితీయైకవచనమ్, అనేన అఖిలజగదుత్పత్తి స్థి తిలయకారణభూతం ఉపనిషదికథ్యమానం నిరుపమం తేజః, సూర్యమణ్డలా భిధ్యేయం పరబ్రహ్మాభిధీయతే । సవితురితి షష్ఠ్యేకవచనమ్, షూఙ్ ప్రా ణిప్రసవ ఇత్యస్య ధాతో రేతద్రూపమ్, సర్వభూతజాతస్య ప్రసవితురిత్య ర్థః । వరేణ్యమ్ - వరణీయమ్ ప్రార్థనీయమ్, నియమాదిభిరపహతకల్మ షైస్సన్తతం ధ్యేయమ్ । భర్గః - భ్రస్జ్ పాకే, భృజ్ భర్జనే, ఇత్యేత యోర్ధాత్వోః, భజతాం పాపభఞ్జనహేతుభూతమిత్యర్థః । భాదీప్తౌ, ఇ

త్యేతస్య ధాతోర్వా భర్గస్తేజ ఇత్యర్థః । దేవస్య - వృష్టిదానాది గుణయుక్తస్య , నిరతిశయస్యేత్యర్థః , దివ్యతేజః ప్రకాశత్వాత్ । ధీమహి - ధ్యై చిన్తాయామ్ , నిగమనిరుక్తవిద్యారూపేణ చక్షుషా , యోఽసావాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషస్సోఽహమితి చిన్తయామః । ధియఇతి ద్వితీయాబహువచనమ్ , యఇతి ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః । యత్సవితుర్దేవస్య వరేణ్యం శ్రేష్ఠమస్మాభిరభిధ్యాతమ్ , భర్గో భజతాం పాపభఞ్జనహేతుభూతమ్ , నః - అస్మాకమ్ , ధియః - బుద్ధీః , శ్రేయస్కరేషు కర్మసు , ప్రచోదయాత్ - ప్రేరయేదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ఏషా జప్తాతుగాయత్రీ సర్వపాపప్రణాశినీ । విజ్ఞాతవ్యాప్రయత్నేన ద్విజైస్సర్వశుభేప్సుభిః ॥ జపస్యానన్తరంవ్యాఖ్యా స్మర్తవ్యాఽహరహర్ద్విజైః । స్మరణాత్సర్వపాపాని ప్రణశ్యన్తి నసంశయః ॥ * ॥ అత్ర సవితృశబ్దం నిరాహాహిర్బుధ్న్యః ॥ శ్లో ॥ ప్రసౌతిసకలాంచేష్టామిత్యాది ॥ * ॥ లౌహిత్యనీలకణ్ఠేనచ నిరుక్తంమన్త్రదీపికాయామ్ — ॥ వా ॥ తచ్ఛబ్దేన భర్గో విశేష్యతే , భర్గఇతి తేజఃపాదార్థకం సవితృసమ్బధి ॥ శ్లో ॥ దేవస్య సవితుస్తేజో వరేణ్యం భర్గసంజ్ఞితమ్ । ధ్యాయేమహీతిశబ్దోక్త్యా ధీమహీత్యర్థ ఉచ్యతే ॥ యశ్శబ్దశ్చ యదిత్యర్థే లిఙ్గవ్యత్యయతో భవేత్ । ఇతి ॥ * ॥ ఏవం సవితృశబ్దస్య జగత్కారణభూత పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ , భర్గశబ్దస్య తేజోవాచిత్వనిర్ధారణాత్ , విశ్వామిత్రాగస్త్యాది స్మృతిషు ప్రపఞ్చసారే మన్త్రవ్యాఖ్యానేషు చ భర్గశబ్దస్య బహుధార్థప్రతిపాదనేపి రుద్రపరత్వనాఘ్రాణాత్ , ఇయంగాయత్రీ పరమాత్మపరైవేతి సిద్ధమ్ । అన్యత్రభక్తివాదాత్ । కించ “ ధ్యాత్వామన్త్రార్థమేవచ । అనుష్ఠానంతతః కుర్యాత్ ” ఇతిపితామహవచనాత్ , “ జపస్యానన్తరే వ్యాఖ్యాస్మర్తవ్యా ” ఇతి భరద్వాజస్మరణాచ్చ । జపాద్యన్తయోర్గాయత్ర్యర్థోఽనుసన్ధేయః , మనఃప్రసాదహేతుత్వాదతిశయసమ్భవాచ్చ । కించ , ఋష్యాదిస్మరణం ప్రష్టోత్రిర్వసిష్ఠశ్చేతి పద్యరూపేణ నకార్యమ్ , తత్రాన్వయావిశేషణబాహుల్యాత్ । నహితత్స్మరణం విహితమ్ । నాపి “ ప్రథమమాగ్నేయమ్ ”

ఇతి గాయత్రీహృదయోక్తప్రకారేణ, తద్ధితాన్తాగ్నేయాదిశబ్దానామర్థాన్తరపరత్వేన ప్రకృత్యర్థదేవతామాత్రవాచిత్వాభావాత్ । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆరమ్భే సర్వమన్త్రాణామృషిం ఛన్దోఽధిదైవతమ్ । వినియోగం శక్తిబీజే స్మృత్వాథో జపమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర బ్రాహ్మణమ్ — యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ జపతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స స్థాణుత్వమృచ్ఛతి గర్తం వాపద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్ భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి, అథ యో వేదమన్త్రైశ్శ్రేయాన్ భవతి సర్వమాయురేత్యయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి, తస్మాదేవమన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి ॥ * ॥ కించ ॥ వా ॥ కరయోర్దేహే చాక్షరాణి న్యస్య పదన్యాసం కృత్వా, షడఙ్గాని న్యసేత్ ॥ * ॥ ఇతి భరద్వాజః ॥ వా ॥ షడఙ్గన్యాస పాదన్యాస పదన్యాసానన్తరమక్షరన్యాసః ॥ * ॥ ఇతి పితామహాదయః ప్రాహుః । కరన్యాసే చ, ఆదితో వామతర్జన్యా ఇతి కశ్చిత్క్రమః ॥ శ్లో ॥ ఆరభ్య దక్షిణాఙ్గుష్ఠాదా సవ్యాఙ్గుష్ఠమూలతః । ఉత్పత్తిరఙ్గమన్త్రాణాం విపర్యాసేన సంహృతిః ॥ ఆ కనిష్ఠాఙ్గులేః పాణ్యోరఙ్గుష్ఠాదిరనుష్ఠితః । భవేదేషోఽఙ్గమన్త్రాణాం స్థితిర్నామ మహోదయః ॥ * ॥ ఇత్యుక్తం ప్రకారాన్తరమ్ । ఏవమాదిషు యథోపదేశమనుష్ఠేయమ్ । కిఞ్చేదం కించిచ్చిన్త్యతే ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాం ప్రాక్ప్రాతరేవం హి తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాదుదయానన్తరమాసీతేతి చేన్న, “ అగ్నికార్యం తతః కుర్యాత్ ” ఇత్యుదయానన్తరకర్తవ్యహోమవిధిపరత్వాత్, ఉదయానన్తరమాసీతేతి వచనాభావాచ్చ । అర్థసిద్ధమాసనమితి చేన్న “ ఆసీనః పశ్చిమాం సన్ధ్యామ్ - జపన్నాసీత సావిత్రీమ్ - ప్రత్యఞ్చా తారకోదయాత్ ” ఇత్యాదిభిః పశ్చిమాయామేవాసనవిధానాత్, అన్యత్ర స్థితేరర్థసిద్ధేర్వచనసిద్ధత్వాచ్చ ॥ అత్ర శ్రుతిః ॥ ప్రాతస్తిష్ఠన్నితి ॥ * ॥ ప్రాతరిత్యుపలక్షణమ్, ఆదిత్యాభిముఖస్య సదా స్థితివిధానాత్ । అత్ర మనుః— ॥ శ్లో ॥ పూర్వాం సన్ధ్యాం జపంస్తిష్ఠన్నైశమేనో వ్యపోహతి । పశ్చిమాం

తు సమాసీనో మలంహన్తి దివాకృతమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజసంవర్తవ్యాసాః — ॥ శ్లో ॥ సహస్రపరమాం దేవీం శతమధ్యాం దశావరామ్ । గాయత్రీం వైజపేద్విద్వాన్ప్రాఙ్ముఖః ప్రయతఃస్థితః ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ వా ॥ ఉభాభ్యాం హస్తాభ్యాం ప్రసృతాఞ్జలిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయాత్రిపదయామన్త్రితా ఆప ఆదిత్యాభిముఖస్తిష్ఠన్నూర్ధ్వం త్రిస్సన్ధ్యయోః ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణీకృత్య తత్ర ప్రాతస్తిష్ఠన్సన్ధ్యాముపాసీతేతి ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయావశ్యకం కృత్వాకృతశౌచస్సమాహితః । పూర్వాం సన్ధ్యాం జపేత్తిష్ఠన్ స్వకాలేచాపరాహ్ణికమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ వాగ్యతః ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్గాయత్రీజపమాచరేత్ । ప్రాక్కాలేషుతతఃస్థిత్వేతిచ ॥ * ॥ ఏతేషు వచనేషు, ఉదయాత్పూర్వాపరభావవిరహాత్, ప్రాతః కాలస్థితిపరత్వాత్, అసతి విశేషోపస్థాపకే సామాన్య సంకోచస్యాయుక్తత్వాచ్చ తిష్ఠన్నేవ గాయత్రీం జపేత్ । అత్ర స్మృత్యన్తరే విశేషః ॥ శ్లో ॥ తథా మధ్యమసన్ధ్యాయామాసీనః ప్రాఙ్ముఖో జపేత్ । స్థితోజపేత్సదాకాలమాదిత్యాభిముఖోద్విజః ॥ * ॥ జపేపునరాదిత్యాభిముఖశ్చేత్, సదాకాలమ్ - ప్రాతర్మధ్యాహ్నేఽన్తరాచ సర్వస్మిన్ కాలే, స్థిత ఏవగాయత్రీం జపేదిత్యర్థః । తస్మాత్కుశబృస్యామాసీనఃకుశోత్తరాయాంవాఽక్షమాలామాదాయ దేవీం శతకృత్వ ఆవర్తయేత్ । సహస్రకృత్వోవా అపరిమితకృత్వోవేతి మార్కణ్డేయాది వచనమ్, సూర్యానభిఖ విషయమ్, అశక్త విషయమ్, దేవతాభిముఖ్యవిషయం వేత్యవిరోధ ఇత్యలమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ తురీయంతు పదంతస్యాః పరేబ్రహ్మణిసంస్థితమ్ । ఉపస్థాయ తురీయేణ జపేత్తాంతు సమాహితః ॥ గాయత్ర్యాస్తు తురీయస్య ఋషిర్విమల ఉచ్యతే । ఛన్దస్తురీయగాయత్రీ పరమాత్మాతు దేవతా ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాగ్వైపదాని విత్త్వేన తురీయం పదమవ్యయమ్ । బ్రహ్మణోయాతి సాయుజ్యం పదంజ్ఞాత్వాతురీయకమ్ ॥ * ॥ అత్ర తురీయపద ముపదేశలభ్యమితి నలిఖ్యతే । తస్యాష్టావే

వాక్షరాణి, చత్వారి పదాని, మాపాత్రిపదిత్యేతాభ్యాంసహ షట్పదానీ తి షడఙ్గాని స్యుః ॥ శ్లో ॥ యోనిముద్రా సారభేయీ మహాయోని స్తథైవ చ । సురభ్యృజాలిఙ్గముద్రా మహాముద్రా నమస్క్రియా ॥ ధ్యానమ్ — ॥ శ్లో ॥ యద్దేవాసురపూజితారుణనిభంసామార్కతారాగణైః పున్నాగా మ్బుజ నాగపుష్పవకుళై ర్వాళ్ళైస్సుగైరర్చితమ్ । నిత్యంధ్యాన సమస్త యోగకరణం కాలాగ్నిరుద్రోపమం తత్సంహారకరం నమామిసతతం పా తాలపష్ఠంముఖమ్ ॥ * ॥ ప్రథమంతురీయగాయత్రీంజపిత్వా తేన గా యత్రీ ముపస్థాయ అభిముఖీకృత్య తతోగాయత్రీం జపేత్ । ప్రాతర్మ ధ్యాహ్నే గాయత్రీమాసీనోనజపేత్, ప్రత్యవాయస్మరణాత్ । తథా దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్మధ్యాహ్నకాలేచ గాయత్రీంతుస్థితోజపే త్ । ఆసీనస్తు జపన్విప్రః పఙ్గుతాంయాతితత్క్షణాత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆసీనస్తుజపన్విప్రో మధ్యాహ్నేపాత్రితదేవచ । పఙ్గు తాం యాతి విపేత్రిద్రిజన్మాన్తరశతేష్వపి ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠన్నేవజపే ద్దేవీం గాయత్రీం వేదమాతరమ్ । అన్యథాకురుతేయస్తు బ్రహ్మహత్యాం సవిన్దతి ॥ కాలద్వయేస్థితోదేవీం గాయత్రీమభ్యసేద్ద్విజః । ఆసీనస్త్వభ్యసే ద్యస్తుసయాతినరకంధ్రువమ్ । సాయమాసీనపవస్తు జపేద్వై వేదమాతరమ్ ॥

జపవిధిః

అథజపవిధిః ॥ అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆచమ్యప్రయతోనిత్య ముభేసన్ధ్యేసమాహితః । శుచౌదేశేజపఞ్జప్యముపాసీతయథావిధి ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ స్వరవర్ణపదైర్వాక్యం శుద్ధమావర్తయఞ్జపేత్ । నక మ్పయేచ్ఛిరోగ్రీవం దన్తాన్నైవప్రవేదయేత్ । (ప్రకాశయేదితిపాఠా న్తరమ్) తచ్చవాక్యంమనూక్తమ్—॥ శ్లో ॥ ఏతదక్షరమేతాంచజపన్వ్యా హృతిపూర్వికామ్ । సన్ధ్యయో ర్వేదవిద్విప్రో వేదపుణ్యేనయుజ్యతె ॥ * ॥ ఏతదక్షరమ్ - ప్రణవః, ఏతామ్ - గాయత్రీమ్, తయో రేవప్రకృతత్వా త్ । వ్యాసః—॥ శ్లో ॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీంతుతతోజపేత్ ॥ ఏవం మనువ్యాసాభ్యాముక్తో జపప్రకారో గృహస్థవిషయ ఏవ । తథాబో,

థాయనః — ॥ వా ॥ ప్రణవో వ్యాహృతయస్సావిత్రీ చేత్యేతే పఞ్చ
బ్రహ్మయజ్ఞా అహరహర్బ్రాహ్మణం కిల్బిషాత్పావయన్త ఇతి ॥ * ॥ అ
త్ర సఙ్ఖ్యానియమేన వ్యాహృతిమధ్యే వ్యాహృత్యనన్తరం గాయత్ర్యా
ద్యన్తయోశ్చ ప్రణవప్రయోగో వ్యవచ్ఛిద్యతే । దీర్ఘగాయత్రీజపే
గాయత్ర్యాదౌ ప్రణవప్రయోగస్తు శ్రుతిసిద్ధః । అనేన వ్యాహృత్యన
న్తరం ప్రణవప్రయోగే, ద్విప్రణవత్వేన గృహస్థాదిగాయత్ర్యనన్తర్భా
వేన నిరర్థక ఏవ జపస్స్యాత్ । కిఞ్చ ॥ శ్లో ॥ త్రికేణైవ జపేన్మర్త్యో జప
యజ్ఞప్రసిద్ధయే ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసేన ప్రణవో వ్యాహృతయస్సావిత్రీచే
తి త్రికస్యైవ జప్యత్వవిధానాత్ ॥ శ్లో ॥ ప్రణవం వ్యాహృతీస్తిస్రో గాయ
త్రీం చ జపేత్క్రమాత్ ॥ * ॥ ఇతి జపక్రమనియమాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ఓం
భూర్హృదితు విన్యస్య భువశ్శిరసి విన్యసేత్ ॥ * ॥ ఇతి న్యాసవిధాయక ద
క్షవచనే ప్రథమమేవ ప్రణవప్రయోగాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రణవో భూర్భువ
స్స్వశ్చ గాయత్రీ చ తృతీయకా ॥ * ॥ ఇతి మార్జనే తథైవ దర్శనాచ్చ,
॥ శ్లో ॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతా స్స్వాహాన్తా హోమకర్మణి ॥ * ॥ ఇతి
హోమే పితామహేనాదావేవ ప్రణవోపదేశాచ్చ ॥ వా ॥ ప్రణవవ్యా
హృతిపూర్వయా గాయత్ర్యాఽభిమన్త్ర్యాపః ॥ * ॥ ఇతి భరద్వాజేన అర్ఘ్యప్ర
దానే క్రమనియమాచ్చ, జపాదిషు సర్వత్ర బ్రహ్మచారిగృహస్థయో రేకప్ర
ణవైవ గాయత్రీ గ్రాహ్యా । స్మృతిసారసముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ సమ్పుటైకాష
డోఙ్కారా గాయత్రీ త్రివిధా మతా । తత్రైకప్రణవా గ్రాహ్యా గృహస్థైర్జపక
ర్మణి ॥ సమ్పుటా చ షడోఙ్కారా యతీనామూర్ధ్వరేతసామ్ । గృహస్థవత్తు జప్త
వ్యా గాయత్రీ బ్రహ్మచారిభిః ॥ * ॥ సమ్పుటా ఏకప్రణవా షడోఙ్కారేతి త్రి
విధైవ గాయత్రీ । తత్ర, ఏకప్రణవైవ గృహస్థవ్రతినోః ॥ శ్లో ॥ గృహ
స్థో బ్రహ్మచారీ చ ప్రణవాద్యామిమాం జపేత్ । అన్తే యః ప్రణవం కు
ర్యాన్నాసౌ సిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాచ్చ । సమ్పుటమా
హ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఓఙ్కారం పూర్వముచ్చార్య భూర్భువ
స్స్వస్తథైవ చ । గాయత్రీం ప్రణవం చాన్తే జప ఏవముదాహృతః ॥ ఏషా

సంపుటగాయత్రీ సర్వపాపప్రణాశినీ ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ — ॥వా॥
ఉభయతః ప్రణవాం సవ్యాహృతికామితి ॥ * ॥ మనుష్షడోఙ్కారమాహ—
॥ శ్లో ॥ షడోఙ్కారాం జపన్ విప్రో గాయత్రీం మనసాశుచిః । అనేకజ
న్మజైః పాపైర్ముచ్యతేనాత్రసంశయః ॥ తిస్రోవ్యాహృతయః పూర్వంపృ
థగోఙ్కారసంయుతాః । పునస్సంహృత్యచోఙ్కారం మన్త్రస్యాద్యన్త
యోస్తథా ॥ ఏతయాజ్ఞాతయా నిత్యంవాఙ్మయం విదితం భవేత్ । ఉపా
సితం భవేత్తేన విశ్వంభువనసప్తకమ్ ॥ * ॥ ఏతయా - త్రిరూపయా గా
యత్ర్యా । నృసింహపురాణే — ॥ శ్లో ॥ త్రివిధో జపయజ్ఞస్స్యాత్తస్యభే
దం నిబోధత । వాచికాఖ్యోపాంశుశ్చమానసస్త్రివిధః స్మృతః ॥ త్ర
యాణాం జపయజ్ఞానాం శ్రేయాన్స్యాదుత్తరోత్తరః । యదుచ్చనీచస్వ
రితైశ్శబ్దైః స్పష్టపదాక్షరైః ॥ మన్త్రముచ్చారయేద్వాచా జపయజ్ఞస్స
వాచికః । శనైరుదీరయేన్మన్త్రమీషదోష్ఠౌ ప్రచాలయన్ ॥ కిఞ్చిచ్ఛబ్దం
స్వయం విద్వానుపాంశుస్సజపః స్మృతః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే —
॥ శ్లో ॥ ధియా యదక్షరశ్రేణ్యా వర్ణాద్వర్ణం పదాత్పదమ్ । మన్త్రా
ర్థచిన్తనాభ్యాసో మానసోజప ఉచ్యతే ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః —
॥ శ్లో ॥ యోభవేదచలజ్జిహ్వోదశనావరణోజపః । సమానసస్సమాఖ్యాతో
జపశ్శ్రుతివిభూషణైః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ జపస్తుత్రివిధఃప్రోక్త
స్సతూచ్చోపాంశుమానసః । ఉచ్చాదుపాంశురుత్కృష్ట ఉపాంశోరపి
మానసః ॥ ఓష్ఠస్పన్దనమాత్రేణ యత్తూపాంశుతదధ్వని । కృత్వాజిహ్వాం
నిర్వికల్పాం చిన్తయేత్తద్ధి మానసమ్ ॥ * ॥శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వో
త్తానౌ కరౌ ప్రాతస్సాయంచాధోముఖౌ కరౌ । మధ్యేస్కన్ధభుజాభ్యాం
తు జపఏవముదాహృతః ॥ అఙ్గుళీర్నవియుఞ్జీత కిఞ్చిదాకుఞ్చితే తలే ।
అఙ్గుళీనాం వియోగేతు ఛిద్రేషు స్రవతేజపః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే —
॥ శ్లో ॥ అధోహస్తస్తు పైశాచో మధ్యహస్తస్తు రాక్షసః । బద్ధహస్తస్తుగా
న్ధర్వ ఊర్ధ్వహస్తస్తు దైవతః ॥ * ॥ అతః స్కన్ధభుజయోర్మధ్యే కరౌకృ
త్వా జపః కార్య ఇత్యర్థః । బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ మనః ప్రహర్షణం

శౌచం మౌనం మన్త్రార్థచిన్తనమ్। అవ్యగ్రత్వమనిర్వేదో జపసమ్పత్తి
హేతవః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ నిష్ఠీవజృమ్భణక్రోధనిద్రాల
స్యక్షుధామదాః। పతితశ్వాన్త్యజాలోకా దశైతే జపవైరిణః ॥ * ॥ వ్యా
సః — ॥ శ్లో ॥ నప్రక్రమన్నచ హసన్న పార్శ్వమవలోకయన్ । నా
పాశ్రితో నజల్పంశ్చ నప్రావృతశిరాస్తథా ॥ నపదా పాదమాక్రమ్య
నచైవహి తథాకరౌ । నచాసమాహితమనా నచసంశ్రావయన్ జపేత్ ॥
అపాశ్రితః - స్తమ్భాదీన్ శ్రితః, తథాకరౌ - హస్తే హస్తం కృత్వా నజపే
దిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ హోమః ప్రతిగ్రహోదానం భోజనాచమనే జపః।
బహిర్జానునకార్యాణి సాఙ్గుష్ఠాని సదాచరేత్ ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥శ్లో॥
నాధోరత్నిర్నాన్యమనా నచవ్యత్యస్తపత్కరః। అపవిత్రకరో నగ్నశ్శిర
సి ప్రావృతోఽపివా ॥ ప్రలపన్వా జపేద్యావత్తావన్నిష్ఫలతామియాత్।
ఖణ్డవస్త్రావృతస్యైవ వస్త్రార్ధాలమ్బినస్తథా ॥ ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమ
స్తానిష్ఫలాః క్రియాః ॥ * ॥ నారదశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శ్వశూద్రపతితాం
శ్చైవ రాసభం చ రజస్వలామ్। దృష్ట్వాతోయముపస్పృశ్యాభాష్యస్నా
త్వా పునర్జపేత్ ॥ ప్రచారే మైథునే హోమే ప్రస్రావే దన్తధావనే।
స్నానభోజనజప్యేషు మౌనం కుర్యాత్తథాష్టసు ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ -
॥ శ్లో ॥ జపకాలే నభాషేత వ్రతహోమాదికేషుచ । ఏతేష్వేవావస
క్తం తు యద్యాగచ్ఛేద్ద్విజోత్తమః ॥ అభివాద్య తతోవిప్రం యోగక్షేమం
చకీర్తయేత్ । ధావతస్తిష్ఠతశ్చైవ స్వేచ్ఛయాకర్మకుర్వతః ॥ సంఖ్యాం
చైవోపవీతేన జపహోమాదినిష్ఫలమ్ ॥ * ॥ తిష్ఠత ఇతి గాయత్రీవ్యతి
రిక్తమన్త్రవిషయమ్, తత్రస్థితైరేవ విధానాత్। యత్త్విదం మానవమ్ —
॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసాస్తు యః కుర్యాజ్జపహోమప్రతిగ్రహమ్ । సర్వం త
ద్రాక్షసం విద్యాద్బహిర్జానుచ యత్కృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏతత్స్థలవిష
యమ్, ॥ శ్లో ॥ యదిస్యాత్క్లిన్నవాసా వై వారిమధ్యగతో జపేత్ । అన్య
థాతుశుచౌభూమ్యాం దర్భేషు సుసమాహితః ॥ * ॥ ఇతివ్యాసస్మరణా
త్ । యత్తు గోభిలోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ మతిమాన్నకదాచిత్తు గాయత్రీము

దకేజపేత్ । గాయత్ర్యగ్నిముఖీప్రోక్తా తస్మాదుత్తీర్యతాంజపేత్ ॥ * ॥
ఇదం సర్వదాజలే గాయత్రీజపనిషేధపరమ్ । అతో వ్యాసవచనమాపద్విష
యమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాశుచిపతితాన్దృష్ట్వాఽఽచమ్య పున
ర్జపేత్ । తైరేవభాషణం కృత్వా స్నాత్వాఽఽచమ్య పునర్జపేత్ ॥ * ॥
అశుచయః - శ్వశూద్రోదక్యాశౌచిప్రభృతయః । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥
ప్రదక్షిణే ప్రణామే చ పూజాయాం హవనే జపే । నకణ్ఠావృతవస్త్ర
స్స్యాద్దర్శనే గురుదేవయోః ॥ ఆచార్యమేకభక్తంచభగవన్మన్దిరంజలమ్ ।
అశ్వత్థమగ్నిం మరుతంచ పృష్ఠీకృత్య జపేన్నతు ॥ * ॥ (యమః— ॥ శ్లో ॥
అశ్వత్థమగ్నిం మరుతంచ సోమం గురుమథో జలమ్ । పృష్ఠీకృత్యజపన్విప్రో
యాతిస్థావరతాంతతః ॥) నాభేరధస్స్వకాయంతుస్పృష్ట్వాప్రక్షాళయేత్క
రమ్ । దక్షిణంవాస్పృశేత్కర్ణం స్మరేద్వా విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ నాభేరధ
స్స్పర్శనంతు కర్మ యుక్తో వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతిమరీచిః । యోగయాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యదివాగ్యమలోపస్స్యాజ్జపాదిషు కథంచన । వ్యా
హరేద్వైష్ణవంసూక్తం స్మరేద్వా విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ * ॥ శౌనకః —
॥ శ్లో ॥ పూర్వాంసన్ధ్యాం జపంస్తిష్ఠేదుపాసీనస్తు పశ్చిమామ్ । నచాన్త
రావ్యాహరేద్వావిరమేద్వాకథఞ్చన ॥ * ॥ కౌర్మే — ॥ శ్లో ॥ గుహ్య
కారాక్షసాస్సిద్ధా హరన్తి ప్రసభంయతః । ఏకాన్తేశుభదేదేశే తస్మాద్గు
ప్తం జపేద్బుధః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రచ్ఛన్నానిచదానానిజ్ఞా
నంచ నిరహంకృతమ్ । జప్తానిచసుగుప్తాని తేషాంఫలమనన్తకమ్ ॥ * ॥
యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ గృహేత్వేకగుణంప్రోక్తం నద్యాదౌ
ద్విగుణంభవేత్ । గవాంగోష్ఠేదశగుణమగ్న్యగారే శతాధికమ్ ॥ సిద్ధక్షే
త్రేషుతీర్థేషు దేవతానాంచసన్నిధౌ । సహస్రశతకోటిస్స్యాదనన్తం వి
ష్ణుసన్నిధౌ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ అసఙ్ఖ్యాతాత్తు సఙ్ఖ్యాతస్సహస్ర
గుణఉచ్యతే । సఙ్ఖ్యాతాదపిసాహస్ర ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాన్వితోజపః ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ దర్భహీనాతుయాసన్ధ్యా యచ్చదానంవినోదకమ్ ।
అసఙ్ఖ్యాతంతు యజ్జప్తం తత్సర్వంస్యాన్నిరర్థకమ్ ॥ * ॥ దర్భోదకసఙ్ఖ్యా

యోగే యత్పూర్ణంఫలం తన్నాస్తీత్యర్థః । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥
వాసుదేవేమనోయస్య జప హోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయోమై
త్రేయ దేవేన్ద్రత్వాధికంఫలమ్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ జపమాలా
విధింవక్ష్యే వర్ణానామానుపూర్వశః । కుశబన్ధైర్జపేద్విప్రస్సువర్ణమణి
భిర్నృపః । పుత్రజీవఫలైర్వైశ్యః పద్మాక్షైస్సర్వ ఏవవా ॥ మోక్షార్థీ ప
ఞ్చవింశత్యా ధనార్థీ త్రింశతాజపేత్ । పుష్ట్యర్థీ సప్తవింశత్యా పఞ్చద
శాభిచారకే ॥ జపస్య గణనాం ప్రాహుః పద్మాక్షైర్భుక్తివర్ధనమ్ । జపే
త్తు తులసీకాష్ఠైః ఫలమక్షయ్యముచ్యతే ॥ అథాఙ్గులీభిరేవాపి జపమన్వహ
మాచరేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ మణ్యన్తరేగ్రన్థ్యభావాన్మిథస్సఙ్ఘర్ష
ణాత్తయోః । తేనైవజపనాశస్స్యాద్గ్రన్థింకుర్యాత్తతశ్శుభమ్ ॥ తర్జన్యా
నస్పృశేన్మాలాం నఖైశ్చ నకదాచన । మధ్యమాయాం సమాసజ్య హ్యఙ్గు
ష్ఠే నవివర్తయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అప్రతిష్ఠితమాలాయా సాజ
పేనిష్ఫలాస్మృతా । తస్మాత్ప్రతిష్ఠాకర్తవ్యా జపస్యఫలమిచ్ఛతా ॥ జ
పే మోక్షప్రదోఙ్గుష్ఠో మధ్యాయుః పుష్టివృద్ధిదా । సమస్తాభీష్టఫలదా నా
మికామారణాదిషు ॥ క్షుద్రకర్మసు సర్వేషు తర్జనీతత్ఫలప్రదా ॥ * ॥
ఏతత్సర్వం జపాన్తరవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ పర్వభిస్తు జపేద్దేవీం నాక్షమాలా
దిభిస్తథా । గాయత్ర్యా వేదమాతృత్వాద్వేదః ఏవఙ్సుగీయతే ॥ * ॥ ఇతి
స్మృతేః । అత్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవస్యవ్యాహృతీనాం గాయ
త్ర్యాశ్చజపేభృశమ్ । శ్రేష్ఠాపద్మాక్షమాలాస్యాత్సమస్తానాం జపప్ర
జామ్ ॥ జపసంఖ్యాచ విజ్ఞేయా పద్మాక్షాఙ్గులిపర్వభిః । ముఖమారభ్యపృ
ష్ఠాన్తం జప్త్వాపశ్చాత్ప్రదక్షిణమ్ ॥ భ్రామయిత్వాపునర్వక్త్రం ప్రార
భ్యజపమాచరేత్ । అయమేవసమాఖ్యాతో జపమాలాజపక్రమః ॥ నవా
మేనస్పృశేన్మాలాం కరేణబ్రాహ్మణఃక్వచిత్ । కరేకణ్ఠేఽథవాఙ్గుష్ఠేధార
యేన్నకదాచన ॥ అన్యాక్షమాలయైతానిమన్త్రాణినజపేద్బుధః । నాన్యే
షామన్యమన్త్రాణాం జపకర్మార్థమర్పయేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మా — ॥ శ్లో ॥
తర్జన్యానస్పృశేత్సూత్రం కమ్పయేన్నవిధూనయేత్ । అఙ్గుష్ఠస్యతుమ

థ్యస్థేపరివర్తనమాచరేత్ ॥ మధ్యయాకర్షణంతస్యసర్వసిద్ధిప్రదాయకమ్ । నాన్యాఙ్గులిభిరాకర్షేన్నానఖైశ్చతథాస్పృశేత్ ॥ ఉల్లంఘితేతథామేరౌ పతితేచాక్షసూత్రకే । ప్రాణాయామశతంకృత్వాఘృతప్రాశనమాచరేత్ ॥ తర్జనీం వర్జయేద్విప్రః ఆచామేద్దన్తధావనే । జపేచహోమకాలేచ ప్రాణాయామేవిశేషతః ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ప్రారభ్యానామికాయాస్తు మధ్యమేపర్వణిక్రమాత్ । తర్జనీమూలపర్యన్తం జపేద్దశసుపర్వసు ॥ అనామామూల మారభ్యప్రాదక్షిణ్యక్రమేణతు । మధ్యమామూలపర్యన్తం జపేద్దశసుపర్వసు ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యాఙ్గులేర్మధ్యరేఖాం సమారభ్యప్రదక్షిణమ్ । మధ్యమామూలపర్యన్తమఙ్గుష్ఠేనయథాక్రమమ్ ॥ స్పృష్టిర్ద్వాదశసంఖ్యాస్యాదేకవారేణతన్నవా । వామహస్తేనసంఖ్యాతం శతమష్టోత్తరం స్మృతమ్ ॥ అత్రపక్షత్రయె యథోపదేశమనుష్ఠేయమ్ ॥ మధ్యమాఙ్గులిమూలేన యత్పర్వద్వితయంభవేత్ । తం వై మేరుం విజానీయాజ్జపేతన్నాతిలఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ పితామహః ॥ శ్లో ॥ (పర్వస్వేవజపేద్దేవీం పవిత్రాం వేదమాతరమ్ । నాక్షమాలాదిభిర్నిత్యమిత్యాహభగవాన్మనుః) గాయత్రీ త్రిపదాజ్ఞేయా చతుష్పాదాషడక్షరా । జపేతుత్రిపదాప్రోక్తా హ్యర్చనేతు చతుష్పదా ॥*॥ ఏవముక్తత్వాత్ప్రతిపదం విచ్ఛిద్యజపః కార్యః । అవిచ్ఛేదేతు ॥ శ్లో ॥ అచ్ఛిన్నపాదాగాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం ప్రయచ్ఛతి । ఛిన్నపాదాతుగాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ * ॥ ఇతిప్రత్యవాయస్మృతేః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఉష్ణీషీకఞ్చుకీనగ్నోముక్తకేశోగళావృతః । అశుచిరపవిత్రకరఃప్రలపన్నజపేత్క్వచిత్ ॥ ఏకవస్త్రోనభుఞ్జీత నకుర్యాద్దేవతార్చనమ్ । నకుర్యాత్పితృకార్యాణి దానం హోమం జపం తథా ॥*॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచార్యాహితాగ్నిశ్చ శతమష్టోత్తరంజపేత్ । వానప్రస్థోయతిశ్చైవ సహస్రాదధికం జపేత్ ॥ * ॥ తయోరనగ్నికత్వేన హోమకాలానతిపత్తేరితి భావః । ఆహితాగ్నిగ్రహణమేకాగ్నేరప్యుపలక్షణమ్ , తస్యాప్యుదయానన్తర హోమవిధా

నాత్ । సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థో బ్రహ్మచారీచ శతమష్టోత్తరం జపేత్ । వానప్రస్థోయతిశ్చైవ జపేదష్టసహస్రకమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః— ॥ శ్లో ॥ అష్టోత్తరసహస్రంవా శతమష్టోత్తరంతు వా । జప్త్వాఽష్టావింశతింవాపి భీజశక్తిక్రమాజ్జపేత్ ॥ * ॥ అత్ర విశేషమాహ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సహస్రకృత్వస్సావిత్రీం జపేదవ్యగ్రమానసః । శతకృత్వోఽపివాసమ్యక్ప్రాణాయామపరోయది ॥ సప్తవ్యాహృతిపూర్వాంచెదాద్యన్తప్రణవాన్వితామ్ । మనసావా జపేచ్చైవ దశకృత్వోవరః స్మృతః ॥ * ॥ సహస్రజపవత్సాఽష్టోత్తరశతజపవత్ సప్తవ్యాహృతిపూర్వాం శిరసాంయుక్తాం గాయత్రీం జపేద్యది, ఏకదశకృత్వోపి జపొముఖ్య ఇత్యర్థః । ఏవం సఙ్ఖ్యావికల్పః, అనేనాభిప్రాయెణ ద్రష్టవ్యః, గృహస్థసంన్యాసివిషయభేదేనవా, కాలశక్త్యాద్యపేక్షయావా । బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ గాయత్ర్యానపరం జప్యం గాయత్ర్యానపరం తపః । గాయత్ర్యానపరం ధ్యానం గాయత్ర్యానపరంహుతమ్ ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ త్రిభ్య ఏవతు వేదేభ్యః పాదం పాదమదూదుహత్ । తదిత్యృచోస్యాస్సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీప్రజాపతిః ॥ తదిత్యృచస్సమోనాస్తి మన్త్రో వేదచతుష్టయే । సర్వే వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ దానానిచ తపాంసిచ ॥ సమానికలయాప్రాహుర్మునయో నతదిత్యృచః ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీమాత్రసారోపి వరోవిప్రస్సుయన్త్రితః । నాయన్త్రితశ్చతుర్వేదీ సర్వాశీసర్వవిక్రయీ ॥ * ॥ బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీం విస్తరాద్దివ్యాం యః పఠేత శృణోతివా । ముచ్యతేసర్వపాపేభ్యః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవేనిత్యయుక్తస్య వ్యాహృతీషుచ సప్తసు । త్రిపదాయాంచ గాయత్ర్యాం నభయం విద్యతేక్వచిత్ ॥ వెదాధ్యయనహీనోపి శ్రద్ధదానో జితేన్ద్రియః । ఆచారయుక్తోవిప్రస్తు పుణ్యాం గతిమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥

॥ గాయత్రీ పురశ్చరణక్రమః ॥

పురశ్చరణక్రమమాహ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథైతస్యాః ప్రవక్ష్యామిగాయత్ర్యాస్సాధనక్రమమ్ । అసాధితంయత్తన్మన్త్రంప్రయో

గనిష్ఫలం భవేత్ ॥ తస్మాద్విధ్యుక్తమార్గేణ సాధయిత్వా ద్విజోత్తమః ।
తతః ప్రయోజయేన్మన్త్రమభీష్టఫలదం భవేత్ ॥ ఋషీంశ్ఛన్దాంసి దేవాం
శ్చవర్ణతత్వాని యత్నతః । ముద్రాశ్చ వినియోగంచ బీజశక్త్యాసనానిచ ॥
స్థానంకాలం చ తద్ధ్యానం యథావద్గురువక్త్రతః । అధికృత్యతతోవిప్రోమ
న్త్రమేతత్పురశ్చరేత్ ॥ బ్రహ్మమూర్ధా శిఖారుద్రో విష్ణుర్హృదయసం
స్థితః । ఉపనయనేవినియోగో గోత్రం సాఙ్ఖ్యాయనస్యచ ॥ జ్ఞాత్వైతా
నిశుచిర్మౌనీశుద్ధభిక్షాశనస్సకృత్ । సత్రికాలాప్లవోమన్త్రంజపేద్ద్వాదశ
లక్షకమ్ ॥ కృతాదికలిపర్యన్తం క్రమాల్లక్షత్రయంత్రయమ్ । యుగంప్ర
త్యేవమారోప్యపురశ్చరణమాచరేత్ ॥ పాషణ్డాద్యైర్నసమ్భాష్యంభోజ్యం
హవ్యం మితం సకృత్ । పురశ్చరణమేతద్ధి గాయత్ర్యాః పరికీర్తితమ్ ॥
కృత్వైతావత్పురః పశ్చాత్తతః కర్మాణి సాధయేత్ । త్రిపదాఽష్టాక్షరాప్రో
క్తా చతుష్పాదా షడక్షరా ॥ జపే త్రిపాదా యజనే చతుష్పాదేతికీర్తితా ।
విప్రః పాపక్షయార్థీ చేత్ప్రాతః ప్రథమవాసరే ॥ స్నాత్వాఽథనిత్యకర్మా
ణినిర్వర్త్యచ యథావిధి । బ్రహ్మకూర్చం పిబేదహ్నిద్వితీయే ప్రథమో
క్తవత్ ॥ సర్వం కృత్వాఽథభుఞ్జీత విశుద్ధం యావకాశనమ్ । పూర్వవత్స
కలం కృత్వా తృతీయేదివసేపునః ॥ భుక్త్వా ద్విజోత్తమస్స్నానం గాయత్రీ
జపమాచరేత్ ॥ గాయత్ర్యాత్వభిమన్త్ర్యామ్భశ్శతవారం జలేస్థితః ।
స్నాత్వాపీత్వా శతం జప్త్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ బ్రహ్మహా
మద్యపస్స్వర్ణస్తేయీచగురుతల్పగః । గోమాతృపితృహా చాపి గృహ్ణన్
పృథ్వీం ససాగరామ్ ॥ సదాచార్యముఖాత్సమ్యగధీతాంతు విధానతః ।
గాయత్రీమయుతం జప్త్వా పాపైరేతైః ప్రముచ్యతే ॥ ఏతత్ప్రాయ
శ్చిత్తం ప్రామాదికసకృత్కృతరహస్యపాపవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సర్వకా
మసమృద్ధ్యర్థం పరం బ్రహ్మేయముచ్యతే । నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే త్రి
తయేఽస్మిన్ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ఇయమ్ - గాయత్రీ । మధ్యందినేఽల్పభుఙ్మౌనీ
త్రికాలస్నానతత్పరః ॥ లక్షత్రయం జపేదేతత్పురశ్చరణసిద్ధయే । స
ర్వేషు కామికేష్వేవం క్రమేణ విధిరీరితః । యావత్కర్మసమాప్తి

త్రికాలస్నానం నసంత్యజేత్ ॥ * ॥ ఏతదితి - ప్రాయశ్చిత్తార్థ పురశ్చరణ సిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః । సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అపవిత్రకరోనగ్నశ్శిరసిప్రావృతోఽపివా । ప్రలపన్వాజపేద్యావత్తావన్నిష్ఫలముచ్యతే ॥ శాస్త్రాదిషు సుదృష్టాపి సాఙ్గోపాఙ్గఫలోదయా । నప్రసీదతి వైవిద్యా వినాసదుపదేశతః ॥ అనిచ్ఛయాశ్రుతోమన్త్రశ్ఛన్నేనాపిచ్ఛలేనవా । పత్రేక్షితోవా వ్యర్థస్స్యాత్తజ్జపస్తు హ్యనర్థకృత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యాత్రిపితామహాః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం జప్త్వా యథాశక్తి హ్యుదితేతు దివాకరె । ఉత్తమేత్యనువాకేన హ్యుద్వాస్యతు యథాగతమ్ ॥ ఉత్తమేత్యనువాకస్య వామదేవ ఋషిస్స్మృతః । అనుష్టుప్చతథాఛన్దో గాయత్రీదేవతాస్మృతా ॥ జపిత్వాత్రిర్నియమ్యాసూన్ గాయత్రీమభివాద్యచ । కృత్వాతురీయోపస్థానం తాముద్వాస్యోపతిష్ఠతే ॥ * ॥ తురీయోపస్థానమ్ ॥ శ్రు ॥ ఏకపదీ ద్విపదీ త్రిపదీ చతుష్పద్యపదసి నహిపద్యసేనమస్తే తురీయాయ దర్శతాయపదాయ ॥ * ॥ ఇత్యన్తె తురీయంపాదముక్త్వా, మాప్రాపదితివదేత్ । పితామహః — ॥ శ్లో ॥ మిత్రస్యేతితృచస్యహ విశ్వామిత్ర ఋషిస్స్మృతః । భురిగ్గాయత్రమాదిస్తు త్రిష్టుభావిహ పశ్చిమా ॥ దేవతాచైవమిత్రస్స్యాదిత్యువాచబృహస్పతిః । ఏతాభిః ప్రాఞ్జలిస్సమ్యగ్విస్పష్టోదితమణ్డలమ్ ॥ భగవన్తం సహస్రాంశు ముపతిష్ఠేత భాస్కరమ్ । తతస్తస్మై నమస్కృత్య చతుస్సన్ధ్యాదిదేవతాః ॥ ప్రదక్షిణనమస్కారైర్దిశశ్చైవోపతిష్ఠతే ॥ (సన్ధ్యాద్యాఃపఞ్చదేవతాః) ఇతిపాఠాన్తరమ్ । పరమాత్మానమాత్మానం భావయిత్వా ద్విజోత్తమః । ఆత్మానమాత్మనాధ్యాత్వా హ్యాత్మన్యేవోప సంహరేత్ ॥ * ॥ ఆత్మానమ్ - స్వమ్ , ఆత్మనా - మనసా , ఆత్మని - పరమాత్మని , ఉపసంహరేత్ - సమర్పయేత్ ॥ శ్లో ॥ నివేదయేతచాత్మానం విష్ణావమలతేజసి । తదాత్మా తన్మనాశ్శాన్తస్తద్విష్ణోరితిమన్త్రతః ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసస్మృతేః ॥ పరమాత్మానమాత్మానం భావయిత్వాద్విజోత్తమఇతి విశిష్టాద్వైతపరమ్ । కేవలైక్యపరంకింనస్యాత్ ? నస్యాత్ - బ్రహ్మాద్దైవత్యాద్యరుద్ర

దైవత్యేతి భేదవ్యపదేశాత్, సంజ్ఞామాత్ర భేదేఽప్యభేద ఏవ త్రిమూర్తీనామితిచేత్ ? ననుభోః కస్యమతే, నతావచ్ఛైవమతే - భేదస్యైవ సిద్ధాన్తితత్వాత్। నాపిమాయిమతే - నైయ్యాయికాదిభిరభేదనిరాకరణాత్। ప్రతితన్త్రసిద్ధాన్తేఽభేద ఇతి చేన్న - భేదస్యచ ప్రతితన్త్రసిద్ధాన్తసిద్ధత్వాద్భేద శ్రుతివిరోధాచ్చ। తర్హి గాయత్రీరుద్రదైవత్యాపి స్యాత్ ? మైవమ్ - సావిత్రీత్యేవప్రసిద్ధేః, నతు బ్రాహ్మీ రౌద్రీతి - సాస్య దేవతేత్యణిఙీపిచకృతేహి సావిత్రీత్యుచ్యతే ॥ శ్లో ॥ సవితుర్దేవతాత్వాచ్చ సావిత్రీ పరికీర్తితా। సవితా దేవతా యస్యా ముఖమగ్నిస్త్రిపాచ్చయా ॥ * ॥ ఇత్యాది స్మృతిభ్యః। అతో బ్రహ్మరుద్ర దైవత్యత్వవాదోఽర్థవాదఏవ ప్రశంసాత్మకః। "సావా ఏషా సర్వదైవత్యా" ఇతివత్।సవితా విష్ణురేవేతి నిరణాయి। అతో విష్ణుదైవత్యైవ గాయత్రీ। తస్మాత్ "సాహమస్మీత్యుపాసీత, సోహమితిచిన్తయానః" ఇత్యాదికంచ శరీరాత్మభావనిబన్ధనమేవ। సచ శరీరశరీరిభావః, యస్యాత్మా శరీరమ్ - పూః ప్రాణినస్సర్వగుహాశయస్య - జగత్సర్వం శరీరంతే - ఆత్మా నారాయణః పరః - ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా - అహమాత్మా గుడాకేశ స్సర్వభూతాశయస్థితః - ఇత్యాదిప్రమాణశత సిద్ధః। ఏవంతత్త్వమసి - అహంవైత్వమసి - త్వం వాఽహమస్మీత్యాదికంచ। అయమర్థః - తదాత్మకస్త్వమసి, మచ్ఛరీరకస్త్వమసి, త్వదాత్మకోఽహమస్మి, బ్రహ్మాత్మకోఽహమస్మీతి। ఏవమేవహి పరమాత్మభావనయా "తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే, అహంమనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది, తంమాయామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ" ఇతి ॥ శ్లో ॥ సర్వగత్వాదనన్తస్య సఏవాహమవస్థితః। ఇత్యాది పరమాత్మవిదోఽనుసన్దధుః। ఏవం సర్వజ్ఞోరుద్రోఽపి "అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామిచ భవిష్యామిచేత్యాదికమనుసన్దధతోస్సోఽన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్" ఇతి। తదనన్తరవాక్యే స్వాన్తరాత్మభూతవిష్ణుభావనయైవ మనుసన్ధానమితి సుస్పష్టమ్। నత్వైక్యభావనయా వామదేవేన్ద్రాద్యనుసన్ధానమ్, భేదశ్రుతివిరోధాత్। శ్రుతిషు భేదశ్చౌపాధికఇతిచేన్నైవమ్ "ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే - సదాపశ్యన్తి

సూరయః, ॥శ్లో॥ ఇదం జ్ఞానముపాశ్రి త్యమమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గే పినోపజాయన్తే ప్రళయేనవ్యథన్తిచ ॥ జ్ఞానేనతుతదజ్ఞానంయేషాంనాశితమాత్మనామ్ । తేషామాదిత్యవజ్జ్ఞానమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిర్నిర్దేశైరనష్టావిద్యాత్మబహుత్వప్రతిపాదనాత్ । అతః “ నానాత్మానోవ్యవస్థాత ” ఇతినిశ్చీయతే॥ అత్రవిశేషో భరద్వాజేనదర్శితః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సమ్యగ్విధానేన జపం సర్వం సమాప్యచ।సమాహితోఽథసద్భక్త్యా దేవీం విప్రోఽభివాదయేత్ ॥ కర్ణయుగ్మం స్వహస్తాభ్యాం స్పృష్ట్వాజానుద్వయాదికమ్ । చరణాఙ్గుష్ఠపర్యన్తం సంమృజ్యతుశనైశ్శనైః ॥ దక్షశ్రోత్రసమం బాహుం దక్షిణంతు ప్రసార్యచ । బాహూపరిశిరోనమ్రముక్తంతదభివాదనమ్॥ఇత్యేతద్భాషణం యత్తన్మన్త్రం స్యాదభివాదనే । మన్త్రేణానేన గాయత్రీం యథావదభివాద్యచ ॥ ఉత్తమేత్యాదిమనునాదేవీముద్వాసయేత్తతః॥ అనువాకస్యతస్యైవవామదేవాహ్వయోమునిః ॥ ఛన్దోఽనుష్టుప్చసావిత్రీ దేవతోపస్థితౌవిధిః । అథక్రమాన్నమస్కుర్యాచ్చతుస్సన్ధ్యాదిదేవతాః ॥ సన్ధ్యాపురస్తాద్గాయత్రీ సావిత్రీ చ సరస్వతీ । ఏతాస్సన్ధ్యాదయః ప్రోక్తాశ్చతస్రోదేవతాఃక్రమాత్ ॥ స్వస్వనామచతుర్థ్యన్తం ప్రణవాదినమోన్తకమ్ । మన్త్రమాసామిహప్రోక్తం ప్రణమేత్స్వస్వమన్త్రతః॥ కేచిద్ధిమునయః ప్రాహుః ప్రతిమన్త్రం ప్రదక్షిణమ్ । కుర్వన్ప్రణామం కుర్వీతేత్యేతాభ్యో భక్తితోద్విజః ॥ మిత్రస్యేత్యాదిభిరృగ్భిరివస్పష్టోదితమణ్డలమ్ । ఆదిత్యంతిసృభిర్దేవముపతిష్ఠేతవైద్విజః ॥ ఆసామృషిర్విశ్వామిత్రో దేవతావై దివాకరః । భురిగ్గాయత్రమాదిస్తు త్రిష్టుభావిహపశ్చిమా ॥అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయన్తం సమాహితః । మన్త్రైశ్చవివిధైస్సౌరైరృగ్యజుస్సామసమ్భవైః ॥ ఇత్యేవముక్త్వోపస్థాయ తతస్తమభివాదయేత్ । అభివాదనమన్త్రేణ సద్భక్త్యాలోకసాక్షిణమ్ ॥ స్వగోత్రనామశర్మాహం భోఃపదైరభివాదయేత్ । ఇత్యేతద్భాషణంయత్తన్మన్త్రమస్యాభివాదనే ॥ సర్వాభ్యోదేవతాభ్యశ్చేత్యేతత్ప్రణవసంపుటమ్ । ఉక్త్వానమోనమ ఇతి ప్రణమేత్సర్వదేవతాః ॥ కామోఽకార్షీన్మన్యుర

కాష్ఠాదిత్యేతత్పూర్వమన్త్రవత్ । ఉక్త్వా ప్రదక్షిణేనైవ నమస్కుర్యా త్త్రియా తనుమ్ ॥ ప్రాచీ చ దక్షిణా చైవ ప్రతీచీ చోత్తరోర్ధ్వకా । అధరా చాన్తరిక్షం చ హ్యేతాస్సప్తాదితా దిశః ॥ సన్ధ్యాదీనాం యథాప్రోక్తం మన్త్రమాసాం తథైవ చ । జ్ఞాత్వా ప్రదక్షిణేనైతాః ప్రణమేత్స్వస్వమన్త్రతః ॥ గాయత్ర్యసీతి నత్వాథ ప్రణవ వ్యాహృతి పూర్వయా । స్యాద్గాయత్ర్యా జలం దద్యాదథవైతద్విసర్జనమ్ ॥ * ॥ ఇదం గాయత్రీ విసర్జనార్ఘ్యం పక్షాన్తరం, తచ్చ జపాన్తేకార్యమ్ , నతు జపమధ్యేరవావుదితె ॥ శ్లో ॥ జపమధ్యోదితెభానౌ జపాన్తేఽర్ఘ్యం ప్రదాపయేత్ । ఇతి యాదవప్రకాశీయేదర్శనాత్ ॥ అనగ్న్యాదివిషయే భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఓంసూర్యాయనమః ప్రాతస్సాయమోమగ్నయేనమః । ఇత్యనగ్నిర్బ్రహ్మచారీ ప్రదద్యాచ్చోదకం తతః ॥ దత్వోదకం జపేదన్యజ్జపాన్తేఽనగ్నిమద్ద్విజః । మరుతాంపితౄణాంతృప్త్యై క్షయాయ సకలైనసామ్ ॥ ఆత్మానం పరమాత్మానం భావయిత్వా ద్విజోత్తమః । ఆత్మానమాత్మనాధ్యాత్వాహ్యాత్మన్యేవోపసంహరేత్ ॥ ఏవంసన్ధ్యాముపాస్యాథ పితరావగ్రజాన్గురూన్ । త్రివర్షపూర్వాంశ్ఛిష్టాంశ్చ పార్శ్వస్థానభివాదయేత్ ॥ ఏవం సన్ధ్యాం సమాప్యాథ దృగ్భ్యాం యంయం ప్రపశ్యతి । యంయం స్పృశతి పాణిభ్యాం సససర్వశ్శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఇత్యత్రాదిత్యోపస్థాన దిఙ్నమస్కారమాత్రం పితామహేనోక్తమ్ , పునశ్చ కించిదపి భరద్వాజోక్తమ్ , తస్మాద్యథోపదేశమత్రానుష్ఠేయమ్ । యత్తుచన్ద్రికాయాముక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ తేతథైవ మహాబాహో హ్యాదంశితా రణమూర్ధని । సన్ధ్యాగతం సహస్రాంశుమాదిత్యముపతస్థిరే ॥ * ॥ ఇతి ధర్మపుత్రాదిభిరుపస్థానమాత్రస్య కృతత్వాత్తదేవ ప్రధానమన్యన్మార్జనాదికమఙ్గమితి, తన్నసాధీయః । జపార్ఘ్యదానయోరపి “ సూతకే సావిత్ర్యాఽఞ్జలిం ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణీకృత్య, సూర్యంధ్యాయన్నమస్కుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షిపేత్సూతకేఽప్యర్ఘ్యంగాయత్రీంతు సముచ్చరన్ । ” ఇత్యాదిభిస్సర్వకర్మపర్యుదాసకే ద్వివిధాశౌచేఽప్యవశ్యకార్యత్వవిధానా

త్, అకరణే “ త్యజర్ఘ గచ్ఛేదధోద్విజః ” ఇతిప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ, అర్ఘ్యదానం జపః ఉపస్థానమితి త్రయమపి ప్రధానమితి సువ్యక్తమ్ । తద్వచనంతు క్షత్రియస్య యుద్ధప్రాధాన్యదర్శనపరమ్, ధర్మద్వయసన్నిపాతే శక్యాంశస్యావశ్యకర్తవ్యతాప్రదర్శనపరంవా । నహియుద్ధే అర్ఘ్యదానం జపోవా కర్తుం శక్యమ్ । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ సావిత్ర్యాదిక్రియాస్సర్వా ఆదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ । దేవాలయ సమీపే తు తమేవాభిముఖశ్చరేత్ ॥ జపస్థానాన్ననిర్గచ్ఛేద్దేవతాసన్నిధౌ క్వచిత్ । ప్రదక్షిణనమస్కారాన్నకుర్యాద్దేవతాలయే ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా జలేకుర్యాత్తర్పణాచమనే జపమ్ । ఉపస్థానే ననిర్గచ్ఛేద్వర్జయేచ్చప్రదక్షిణమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ లాజహోమేచ సీమన్తే దేవతావాహనే వరే । అర్ఘ్యేతిష్ఠేదుపస్థానే షడేతే భృగుచోదితాః ॥ * ॥

సన్ధ్యాదిలోపే ప్రాయశ్చిత్తమ్

శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాది నిత్యలోపేతు దినమేకమభోజనమ్। దినద్వయే త్రిరాత్రంస్యాత్కృచ్ఛ్రార్ధంతు దినత్రయే ॥ దశాహేకృచ్ఛ్రమేకంస్యాదూర్ధ్వంచాన్ద్రాయణం భవేత్ । చాన్ద్రాయణంపరాకంచ మాసాదూర్ధ్వం విధీయతే ॥ తతోప్యేవం ప్రకల్ప్యంస్యాద్వ్యాసస్య వచనం యథా ॥ * ॥ ఇతి । అఙ్గిరాశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అగ్నికార్యపరిభ్రష్టాస్సన్ధ్యోపాసనవర్జితాః । వేదంచైవానధీయానాస్సర్వేతే వృషలాఃస్మృతాః ॥ గాయత్ర్యష్టశతం చైవ ప్రాణాయామత్రయం తథా । ప్రాయశ్చిత్తమిదంప్రోక్తం నియమాతిక్రమే సతి ॥ * ॥ పులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ అకాలే చేత్కృతంకర్మ కాలంప్రాప్యపునఃక్రియా । కాలాతీతం తు యత్కుర్యాదకృతం తద్వినిర్దిశేత్ ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ విధినాపి కృతాసన్ధ్యా కాలాతీతాఽఫలాభవేత్ । అయమేవహి దృష్టాన్తో వన్ధ్యాస్త్రీమైథునం యథా ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదోదితం స్వకంకర్మనిత్యంకుర్యాదతన్ద్రితః । తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తిప్రాప్నోతిపరమాంగతిమ్

అథాభివాదనవిధిః

తత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ కర్ణాయపృష్ఠతోగాంతు కృత్వా చాశ్వత్థవన్దనమ్ । ఉపగమ్య గురూన్సర్వాన్ విప్రాంశ్చైవాభివాదయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ లౌకికం వైదికం వాపి తథాధ్యాత్మికమేవ వా । ఆదదీత యతో జ్ఞానం తం పూర్వమభివాదయేత్ ॥ అభివాదపరో విప్రో జ్యాయాంసమభివాదయేత్ । అసౌ నామాహమస్మీతి స్వం నామ పరికీర్తయేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ సభాసు చైవ సర్వాసు యజ్ఞే రాజగృహేషు చ । నమస్కారం ప్రకుర్వీత బ్రాహ్మణానభివాదయేత్ ॥ విప్రో ఘుదర్శనాత్క్షిప్రం క్షీయన్తే పాపరాశయః । వన్దనాన్మఙ్గళావాప్తి స్స్పర్శనాదచ్యుతం పదమ్ ॥ జన్మప్రభృతి యత్కించిచ్చేతసా ధర్మమాచరేత్ । తత్సర్వం నిష్ఫలం యాతి చైకహస్తాభివాదనాత్ ॥ * ॥ ఏతద్విద్వద్విషయమ్ ॥ తేనైవోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ శిష్యాణామాశిషం దద్యాత్పాదసంగ్రహణం గురోః । స్పృష్ట్వా కర్ణౌ తు విదుషాం మూర్ఖాణాం చైకపాణినా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామన్తి యూనః స్థవిర ఆగతే । ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ప్రతిపద్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వృద్ధాన్నాతివదేజ్జాతు నచ సంప్రేషయేదపి । నాసీనస్స్యాత్ స్థితేష్వేవమాయురస్య నరిష్యతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః । చత్వారి సమ్యగ్వర్ధన్తే హ్యాయుః ప్రజ్ఞా యశో బలమ్ ॥ * ॥ ధర్మసారే — ॥ శ్లో ॥ అపూజ్యా యత్ర పూజ్యన్తే పూజ్యా యత్రావమానితాః । త్రీణి తత్ర వివర్ధన్తే దుర్భిక్షం మరణం భయమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్యేతి వాచ్యో విప్రోఽభివాదనే । అకారశ్చాస్య నామ్నోఽన్తే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః ॥ యో న వేత్త్యభివాదస్య విప్రః ప్రత్యభివాదనమ్ । నాభివాద్యస్స విదుషా యథా శూద్రస్తథైవ సః ॥ అభివాదే కృతే యస్తు తం విప్రం నాభివాదయేత్ । శ్మశానే జాయతే వృక్షః కఙ్కగృధ్రనిషేవితే ॥ అభివాదే తు యః పూర్వమాశి

షం న ప్రయచ్ఛతి । యద్దుష్కృతం భవేదస్య తస్మాద్భాగం ప్రపద్యతే ॥ తస్మాత్పూర్వాభిభాషీస్యాచ్చణ్డాలస్యాపి ధర్మవిత్ । సురాంపిబేతివక్తవ్యమేవం ధర్మో నహీయతే ॥ స్వస్తీతి బ్రాహ్మణం బ్రూయాదాయుష్మానితిభూమిపమ్ । వర్ధతామితి వైశ్యంతు శూద్రంతు స్వాగతంవదేత్ ॥ * ॥ స్వస్తిశబ్దార్థమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యత్సుఖం త్రిషులోకేషు వ్యాధివ్యసనవర్జితమ్ । యస్మిన్సర్వే స్థితాః కామాస్తత్స్వస్తీత్యభిసంజ్ఞితమ్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ కదాచిత్కవచం భేద్యం నారాచేనశరేణవా । అపి వజ్రశతాఘాతైర్బ్రాహ్మణాశీర్నభిద్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణం కుశలంపృచ్ఛేత్ క్షత్రబన్ధుమనామయమ్ । వైశ్యం క్షేమం సమాగమ్య శూద్రమారోగ్యమేవచ ॥ పరపత్నీతుయాస్త్రీ స్యాదసంబద్ధా చ యోనితః । తాం బ్రూయాద్భగినీత్యేవ సుభగే భగినీతివా ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అభివాద్యో నమస్కార్యశ్శిరసావన్ద్యఏవచ । బ్రాహ్మణః క్షత్రియాద్యైస్తు శ్రీకామైస్సాదరం సదా ॥ నాభివాద్యాస్తు విప్రేణ క్షత్రియాద్యాః కథంచన । జ్ఞానకర్మగుణోపేతా యద్యప్యేవబహుశ్రుతాః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సవర్ణేషు సవర్ణానాం కార్యమేవాభివాదనమ్ । అభివాద్యోఽసవర్ణస్తు బ్రాహ్మణైర్నకదాచన ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ క్షత్రవైశ్యాభివాదేచ ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ । బ్రాహ్మణానాం దశాష్టౌవా అభివాద్య విశుధ్యతి ॥ అభివాద్య ద్విజశ్శూద్రం సచేలస్నానమాచరేత్ । బ్రాహ్మణానాం శతంసమ్యగభివాద్య విశుధ్యతి ॥ అర్చయేత్పుణ్డరీకాక్షం దేవంవాపి త్రిలోచనమ్ । బ్రాహ్మణంవామహాభాగమభివాద్య విశుధ్యతి ॥ ఉదక్యాంసూతికాం నారీం భర్తృఘ్నీం గర్భఘాతినీమ్ । అభివాద్య ద్విజో మోహాదహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దశాబ్దాఖ్యం పౌరసఖ్యం పఞ్చాబ్దాఖ్యం కళాభృతామ్ । త్ర్యబ్దపూర్వం శ్రోత్రియాణామల్పేనాపి స్వయోనిషు ॥ * ॥ అయమర్థః, పౌరసఖ్యమ్ - సమానపురవాసినాం విద్యావిహీనానాం దశభిర్వర్షైస్సఖ్యం భవతి । తతోఽధికో

జ్యాయాన్, కలాభృతామ్ - గీతాదివిద్యాభృతామ్, పఞ్చాబ్దపూర్వస్సఖా భవతి । శ్రోత్రియాణాం - వేదాధ్యాయినామ్, త్ర్యబ్దపూర్వస్సఖా భవతి । తతోఽధికో జ్యాయాన్ । స్వయోనిషు - భ్రాత్రాదిషు, అల్పేనాపి - వయసా పూర్వోఽభివాద్యః । ఏతచ్చ బ్రాహ్మణవిషయమ్ ॥ * ॥ తేనైవోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణం దశవర్షం చ శతవర్షం చ భూమిపమ్ । పితాపుత్రౌ విజానీయాత్తయోస్తు బ్రాహ్మణః పితా ॥ విప్రాణాం జ్ఞానతో జ్యైష్ఠ్యం క్షత్రియాణాం తు శౌర్యతః । వైశ్యానాం ధాన్యధనతః శూద్రాణామేవ జన్మతః ॥ విత్తం బన్ధుర్వయః కర్మ విద్యా భవతి పఞ్చమీ । ఏతాని మాన్యస్థానాని గరీయో యద్యదుత్తరమ్ ॥ పఞ్చానాం త్రిషు వర్ణేషు భూయాంసి గుణవన్తి చ । యత్ర స్యుస్సోఽత్ర మానార్హః శూద్రోఽపి దశమీం గతః ॥ * ॥ వర్షశతస్యాన్తిమో భాగో దశమీ, నవతిహాయనాతీత ఇత్యర్థః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ న హాయనైర్న పలితైర్న విత్తైర్న చ బన్ధుభిః । ఋషయశ్చక్రిరే ధర్మం యోఽనూచానస్స నో మహాన్ ॥ * ॥ న హాయనైర్న పలితైరితి మాససహస్రజీవివ్యతిరిక్తవిషయమ్ । రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ వర్షత్రయాధికాశీతిం తీర్త్వా మాసచతుష్టయమ్ । యో జీవేత్స తు వన్ద్యస్స్యాద్విష్ణోరపి సుపూజితః ॥ * ॥ ఏతత్సవర్ణవిషయమ్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ యస్య దేశం న జానాతి స్థానం త్రిపురుషం కులమ్ । కన్యాదానం నమస్కారం శ్రాద్ధం తస్య వివర్జయేత్ ॥ * ॥.

॥ నమస్కారక్రమః ॥

స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ స్వశ్రోత్రే పూర్వమాలభ్య స్వపద్భ్యాం జానుతోఽప్యధః । స్వగురుం బ్రాహ్మణః శ్రోత్రసమం హస్తం ప్రసార్యతు ॥ ఉరస్సమం తు రాజన్యో వైశ్యో మధ్యసమం తథా । నీచైశ్శూద్రస్తతోఽన్యోఽపి తం ప్రత్యభివదేన్ముదా ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వ్యత్యస్తపాణినా కార్యముపసఙ్గ్రహణం గురోః । సవ్యేన సవ్యస్స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేన తు దక్షిణః ॥ తతోఽభివాదయేద్వృద్ధానసావహమితి బ్రువన్ । భో ఇతి శ్రవణే బాహుం దక్షిణం చ ప్రసారయేత్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే —

॥ శ్లో ॥ భోశ్శబ్దం కీర్తయేదన్తే స్వస్య నామ్నోఽభివాదనే । నామ్నాం స్వరూపభావో హి భోర్భావ ఋషిభిస్స్మృతః ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ అభివాదే తు సర్వత్ర పాదస్పర్శనమేవ వా । విప్రాణాం ప్రాఞ్జలిః కార్యో నమస్కారస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ గురోర్గురౌ సన్నిహితే గురువద్వృత్తిమాచరేత్ । నచాతిసృష్టో గురుణా స్వాన్ గురూనభివాదయేత్ ॥ గురువత్ప్రతిపూజ్యాస్స్యుస్సవర్ణా గురుయోషితః । అసవర్ణాస్తు సంపూజ్యాః ప్రత్యుత్థానాభిభాషణైః ॥ * ॥ స్మృతిసంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఋత్విక్పితృవ్యశ్వశురమాతులానాం యవీయసామ్ । ప్రవయాః ప్రథమం కుర్యాత్ప్రత్యుత్థానాభిభాషణమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఋషివిద్వన్నృపవరమాతులశ్వశురర్త్విజః । ఏతేఽర్ఘ్యాశ్శాస్త్రవిహితాః స్మృతాః కాలవిభాగతః ॥ భ్రాతృభార్యోపసంగ్రాహ్యా సవర్ణాఽహన్యహన్యపి । విప్రోష్య తూపసఙ్గ్రాహ్యా జ్ఞాతిసంబన్ధియోషితః ॥ స ఏవ ॥ శ్లో ॥ అవృద్ధా గురుపత్నీ చ నోపసంగ్రహమర్హతి । యోషిత్పతిసమా సాధ్వీ నమస్కార్యా ప్రకీర్తితా ॥ కామం తు గురుపత్నీనాం యువతీనాం యువా భువి । విధివద్వన్దనం కుర్యాదసావహమితి బ్రువన్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ గురుపత్నీ తు యువతీ నాభివాద్యేత పాదయోః । పూర్ణవింశతివర్షేణ గుణదోషౌ విజానతా ॥ అభ్యఞ్జనం చ స్నపనం గాత్రోద్వర్తనమేవ చ । గురుపత్న్యా న కుర్వీత కేశానాం చ ప్రసాధనమ్ ॥ సన్ధ్యాకాలాభివాదే విశేషశ్చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ జ్యాయానపి కనీయాంసం సన్ధ్యాయామభివాదయేత్ । వినా పుత్రం చ శిష్యం చ దౌహిత్రం దుహితుః పతిమ్ ॥ * ॥ స్మృతిభాస్కరే — ॥ శ్లో ॥ సర్వే చాపి నమస్కార్యాస్సర్వావస్థాసు సర్వదా । అభివాదో నమస్కారస్తథా ప్రత్యభివాదనమ్ ॥ ఆశీర్వాచ్య నమస్కారైర్వ్యయస్యస్తు పునర్నమేత్ ॥ * ॥ సర్వే చాపి నమస్కార్యా ఇతి వచనం బహువచనవిరోధాచ్ఛినాదరణీయమ్ ॥ తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సన్ధ్యాముపాస్యాథ షితరావగ్రజాన్ గురూన్ । త్రివర్షపూర్వాం శ్ఛిష్టాంశ్చ పార్శ్వస్థా

నభివాదయేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ శ్రోత్రియం పితరం భ్రాతౄన్ గురూన్మాతామహానపి। పితామహం మాతులంచ జ్యాయాంసంగురుపుత్రకమ్ ॥ ఏతాన్సర్వానన్యథాశాస్త్రమభివాద్యపునర్నమేత్.

* అథ నామ్నా ఽనభిధేయాః *

స్మృతిసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అవాచ్యో దీక్షితో నామ్నా యవీయానితరో భవేత్। భోశ్శబ్ద పూర్వకంచైన మభిభాషేత ధర్మవిత్ ॥ ఆచార్యం చైవ తత్పుత్రంతద్భార్యాం దీక్షితంగురుమ్। పితరంచ పితృవ్యాంశ్చైవం మాతరం మాతులం తథా ॥ హితైషిణంచ విద్వాంసం శ్వశురం పతిమేవచ। నబ్రూయాన్నామతోవిద్వాన్మాతుశ్చ భగినీంతథా ॥ * ॥

* నాభివాద్యాః *

ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ సమిత్పుష్ప కుశాద్యమ్బు మృదన్నాక్షత పాణికః। జపం హోమంచ కుర్వాణో నాభివాద్యస్తథాద్విజః॥ పాషణ్డం పతితం వ్రాత్యం మహాపాతకినం శఠమ్। నాస్తికంచ కృతఘ్నఞ్చ నాభివాదేత్కథంచన ॥ ధావన్తంచ ప్రమత్తంచ మూత్రోచ్చారకృతం తథా। భుఞ్జాన మాతురం నగ్నం నాభివాదేద్ద్విజోత్తమః। వమన్తం జృమ్భమాణంచ కుర్వన్తందన్తధావనమ్। అభ్యక్తశిరసంచైవ స్నాస్యన్తం నాభివాదయేత్ ॥ కృపాణికమనాజ్ఞాతమశక్తం రిపుమాతురమ్। యోగినంచ తపస్సక్తం కనిష్ఠం నాభివాదయేత్ ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ అశ్రోత్రియం కృతఘ్నంచ బ్రహ్మఘ్నం స్వర్ణహారిణమ్। పౌనర్భవం దేవలకం గర్భసంస్కారవర్జితమ్ ॥ అన్యాంశ్చ పతితాన్విప్రాన్నాభివాదేత్కదాచన। ఏవం సమ్యక్సమాలోక్య శాస్త్రాణిద్విజసత్తమః ॥ కర్తవ్యానిచ కర్మాణి యః కరోతి దినే దినే। సయాతి బ్రహ్మణః స్థానం పునరావృత్తి వర్జితమ్ ॥ * ॥ ఇతి.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకస్య శ్రీరఙ్గనాథార్యపౌత్రస్య వైదికసార్వభౌమాపరనామధేయస్య శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్యకృతౌ స్మృతిరత్నాకరే ప్రాతస్సన్ధ్యానిర్ణయః

అథాభ్యుక్షణవిధిః

అత్ర శాట్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ తతస్సూర్యముపస్థాయ సమ్యగాచమ్య చ సవ్యయమ్ । అభ్యుక్షణం సమాదాయ సంయతాత్మా గృహం వ్రజేత్ ॥ * ॥ అభ్యుక్షణమ్ - ప్రోక్షణార్థజలమ్, వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ తతస్సమ్యగ్ద్విరాచమ్య హ్యభ్యుక్షణముదాహరేత్ । నవినాభ్యుక్షణంజాతు విధిజ్ఞః కించిదాచరేత్ ॥ * ॥ ప్రోక్షణరహితే గృహ ఇతి శేషః । అత్ర విశేషమాహ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ సోపానత్కస్సదర్భశ్చ పాత్రస్థం సదశోత్తరః ॥ * ॥ సదశముత్తరీయం యస్యతథోక్తః । ప్రచేతాశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అనుగుప్తా అపోగృహ్య ప్రచారార్థం గృహంవ్రజేత్ । సవనేప్రోక్షణం కుర్యాద్గృహీ తేన సదాశుచిః ॥ * ॥ అనుగుప్తాః - కేనాప్యదృష్టాః। గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ త్రిసన్ధ్యం వాగ్యతోవారి గుప్తమాహృత్య శోధయేత్ ॥ * ॥ కాలనిర్ణయమాహ గోభిలః — ॥ వా ॥ పురాప్రాదుష్కరణవేళాయాస్సాయంప్రాతరనుగుప్తా అపఆహరేత్పరిచరణీయా ఇతి ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః పాత్రమాహ — ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణం రాజతంతామ్రం ముఖ్యం పాత్రం విదుర్బుధాః । తదలాభేతు మృత్పాత్రం ప్రవర్తేయన్నధారితమ్ ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥ అబ్జం హిరణ్మయం రౌప్యం దారవం మృణ్మయం దృఢమ్ । తామ్రం పత్రపుటం పుణ్యం పాత్రమభ్యుక్షణాయవై ॥ పుణ్యగ్రహణాన్నిషిద్ధపాత్రనిషేధః ॥ శ్లో ॥ శైవాలవాలుకాదూర్వా తృణపర్ణాయసైరపి । అభ్యుక్షణం నగృహ్ణీయాదాపస్తమ్బోఽబ్రవీన్మునిః ॥ * ॥ పత్రమత్రైరణ్డాది ॥ శ్లో ॥ నాళికాభిన్నపాత్రేణ కాంస్యపాత్రేణ చైవహి । ప్రాణ్యఙ్గఫలజేనాపికుర్యాన్నాభ్యుక్షణం తతః ॥ * ॥ నాళికా - వేణుమయీ, ప్రాణ్యఙ్గమ్ - శఙ్ఖశుక్త్యాది, ఫలజమ్ - నాళికేరాది । యమః — ॥ శ్లో ॥ పాత్రాద్విరహితం తోయముద్ధృతం సవ్యపాణినా । నతేనప్రోక్షణం కుర్యాద్వస్త్రనిష్పీడనేనచ ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥ నాహరేదేకవస్త్రంతునావ్రతో నచకన్యకా । నపాణినా నవస్త్రేణ తోయమభ్యుక్షణాయవై ॥ * ॥

ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ నాహరేదేకజాతిస్తు నశిశుర్నచకన్యకా । నాను
పేతో నైకవస్త్రస్తోయమభ్యుక్షణాయవై ॥ * ॥ ఏకజాతిః - శూద్రః ॥
తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణఃక్షత్రియోవైశ్యస్త్రయోవర్ణా
ద్విజాతయః । చతుర్థ ఏకజాతిస్తు శూద్రోనాస్తితుపఞ్చమః ॥ * ॥ ప్ర
చేతాః — ॥ శ్లో ॥ అభ్యుక్షణోదపాత్రంతు నతావత్స్థాపయేత్క్వచి
త్ । యావన్నాచమనం దత్తం ప్రోక్షితానగళన్తియాః ॥ * ॥ శాట్యా
యనిః — ॥ శ్లో ॥ ప్రోక్షణగ్రహణం పాత్రం నిదధద్గృహమాగతః ।
అకృత్వాఽఽచమనం భూమావాచాన్తఃప్రయతో భవేత్ ॥ * ॥ ఆచమన
మకృత్వా ప్రోక్షణపాత్రం భూమౌ నిక్షిపన్నాచాన్తశ్శుచిర్భవేదిత్య
ర్థః ॥ పులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ తేనద్రవ్యాణ్యశేషాణి ప్రోక్ష్యాచమ్య
పునర్గృహే । తతఃకర్మాణి కుర్వీత సత్క్రియాశ్చద్విజోత్తమః ॥ * ॥
గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ త్రిసన్ధ్యం వాగ్యతోవారి గుప్తమాహృత్య శోధ
యేత్ । హోమోపహార భూగేహద్రవ్యాత్మపరిచారకాన్ ॥ అభ్యు
క్షేత్తు ప్రయత్నేన ప్రాతః పర్యుషితం గృహమ్ । మధ్యాహ్నే చైవ స
న్ధ్యాయాం నచనాభ్యుక్షితేయజేత్ ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥
నద్యాదౌసమ్యగాచాన్తస్సంయతో గృహమాగతః । ఉద్ధృత్య మణికా
త్తోయమథాభ్యుక్షణమాచరేత్ ॥ గృహే వా సముపస్పృశ్య కృత్వా స్వ
ర్ణకుశోదకమ్ । కృత్వాచమనమాచాన్తఃపునః ప్రోక్షణమాచరేత్ ॥ * ॥
మణికః - ఉదపాత్రమ్ ॥ స్వర్ణంవాకుశంవాఉదపాత్రే నిక్షిప్య తేనప్రో
క్షయేత్ ॥ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వానరేణ యత్కించిత్క్రియతే ప్రో
క్షణం ద్విజః । గఙ్గాతోయ సమం సర్వం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ॥ * ॥
వైశ్వానర మన్త్రాభ్యుక్షణపాత్రమ్ .

అథహోమవిధిః

అత్ర దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాకర్మావసానేతు స్వయంహో
మో విధీయతే । స్వయంహోమే ఫలంయత్స్యాన్నతదన్యేన లభ్యతే ॥
హూయమానంతథాఽన్యేన ఫలమర్ధం ప్రపద్యతే । ఋత్విక్పుత్రో గురు

ర్భ్రాతా భాగినేయోఽథ విట్పతిః ॥ ఏతైరపి హుతం యత్స్యాత్తద్ధుతం స్వయమేవతు ॥ * ॥ విట్పతిః - జామాతా ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ ఋత్విక్పుత్రోఽథపత్నీవా శిష్యోవాఽథ సహోదరః । ప్రాప్యానుజ్ఞాం విశేషేణ జుహుయుర్వా యథావిధి ॥ నిక్షిప్యాగ్నిం స్వదారేషు పరికల్ప్య తథర్త్విజమ్ । ప్రవసేత్కార్యవాన్విప్రో వృథైవ నచిరం వసేత్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తేః । భర్తుర్విప్రవాసే ఋత్విగాద్యభావే గోభిలః — ॥ వా ॥ కామం గృహ్యేఽగ్నౌ పత్నీ జుహుయాత్సాయం ప్రాతర్హోమావితి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిహోత్రస్య శుశ్రూషా సన్ధ్యోపాసన మేవచ । కార్యం పత్న్యా ప్రతిదినం బలికర్మ చ నైత్యికమ్ ॥ * ॥ సన్ధ్యోపాసనమత్ర సాయం ప్రాతర్హోమః । విష్ణుః — ॥ వా ॥ స్వయమహుత్వా నపరం యాజయేదితి ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అసమక్షం తు దమ్పత్యోర్హోతవ్యం నర్త్విగాదినా । ఉభయోరసమక్షం తు భవేద్ధుతమనర్థకమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నైవ కన్యా నయువతిర్నాల్పవిద్యో నబాలిశః । హోతా స్యాదగ్నిహోత్రస్య నార్తో నాసంస్కృతోఽశుచిః ॥ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ సూతకే మృతకే చైవ హ్యశక్తౌ శ్రాద్ధభోజనే । ప్రవాసాదినిమిత్తేషు హావయేన్న తు హాపయేత్ ॥

* హోమకాలనిర్ణయః *

హోమకాలమాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నక్షత్రం దృష్ట్వా ప్రదోషే నిశాయాం వా సాయమ్ । ఉషస్యుపోదయం సమయావిషిత ఉదితే వా ప్రాతరితి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఉదితేఽనుదితే చైవ సమయావిషితే తథా । సర్వథా వర్తతే యజ్ఞ ఇతీయం వైదికీ శ్రుతిః ॥ గ్రహర్క్షయుక్తోఽనుదితో నక్షత్రార్కవివర్జితః । సమయావిషితస్సార్క ఉదితస్త్రిషు హోమయేత్ ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ అర్ధమణ్డలసంప్రాప్తే భానావనుదితే హుతమ్ । తస్మిన్నస్తంగతే హోమో భవేదుదితహోమినః ॥ * ॥ సాయమర్ధమణ్డలం ప్రాప్తేఽర్కేఽనుదితహోమపక్షే, హు

తం - హోమః కార్యః । ఉదితహోమపక్షేతు, తస్మిన్నస్తంగతే హోమ ఇత్యర్థః । జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ ఏకే తూదితహోమాస్స్యురన్యే ఽనుదితహోమినః । అన్యే భోజనహోమాశ్చ పక్షహోమాస్తథాపరే ॥ * ॥ పక్షహోమా ఇత్యాది శ్రౌతహోమవిషయమ్ । ఆశ్వలాయనః — ॥ వా ॥ ప్రదోషాన్తో హోమకాలస్సాయమ్, సఙ్గవాన్తః ప్రాతరితి ॥ * ॥ అయం ముఖ్యకాలః । గౌణకాల ఉక్తో బోధాయనీయే — ॥ శ్లో ॥ ఉక్తయోః కాలయోః కర్తుమశక్తౌ సాయమాహుతిమ్। రాత్రౌ కుర్వీత కృత్స్నాయాం కృత్స్నేఽహ్ని ప్రాతరాహుతిమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ వా ॥ అథయదిగృహ్యేఽగ్నౌ సాయంప్రాతర్హోమయోర్దర్శపూర్ణమాసయోర్వా హవ్యం హోతారం వా నాధిగచ్ఛేత్, కథం కుర్యాత్? సాయమాహుతేః ప్రాతరాహుతిర్నాఽన్యేతి । ఆప్రాతరాహుతేస్సాయమాహుతిర్నాఽన్యేతి । ఆమావాస్యాయాః పౌర్ణమాసీ నాత్యేతి । ఆపౌర్ణమాస్యా అమావాస్యా నాత్యేతీతి ॥ *. ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలే వ్యతీతేతు రాత్రావపి దినేఽపివా । ప్రాణాయామమవినీతాత్మా జుహుయాచ్చ యథావిధి ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలే యదావశ్యం కర్మ కర్తుం న శక్యతే । గౌణకాలేపి కర్తవ్యం గౌణోప్యత్రేదృశం భవేత్ ॥ రాత్రౌ ప్రహరపర్యన్తం దివాకృత్యాని కారయేత్ । బ్రహ్మయజ్ఞం చ సౌరం చ వర్జయిత్వా విశేషతః ॥ * ॥ బ్రహ్మయజ్ఞశబ్దః పఞ్చయజ్ఞోపలక్షకః ॥ శ్లో ॥ మహతః పఞ్చయజ్ఞాంస్తు దివైవేత్యాహ గౌతమః ॥ ఇతి స్మృతేః । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ దివోదితాని కర్మాణి ప్రమాదాదకృతాని వై । శర్వర్యాః ప్రథమే యామే తాని కుర్యాదతన్ద్రితః ॥ నిశోదితాని కర్మాణి ప్రమాదాదకృతాని వై । దినస్య ప్రథమే యామే తాని కుర్యాదతన్ద్రితః ॥ రాత్రేస్తు ప్రథమే యామే దివా కర్మాణి కారయేత్ । దివైవ పఞ్చయజ్ఞాంస్తు రాత్రావేతాంస్తు వర్జయేత్.

* హవిష్యనిర్ణయః *

కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ కృతమోదనసక్త్వాది తణ్డులాది కృతాకృతమ్ । వ్రీహ్యాదిచాకృతం ప్రోక్తమితి హవ్యం త్రిధా బుధైః ॥ తై

లం దధి పయస్సోమో యవాగూరోదనం ఘృతమ్ । తణ్డులా మాంసమాష
శ్చ దశద్రవ్యాణ్యకామతః ॥ హవిష్యేషు యవాముఖ్యాస్తదనువ్రీహయః
స్మృతాః । అభావేవ్రీహియవయోర్దధ్నావా పయసాపివా ॥ తదభావే
యవాగ్వావాజుహుయాదుదకేనవా । నీవారాహ్రీహయశ్చైవగోధూమా
శ్శాలయోయవాః ॥ స్వరూపేణాపిహోతవ్యాస్స్వరూపేణైవవైతిలాః ॥
యథోక్తవస్త్వసమ్పత్తౌ గ్రాహ్యం తదనుసారియత్ । యవానామివగో
ధూమవ్రీహీణామివ శాలయః । ఆజ్యంహవ్యమనాదేశే జుహోతిషు వి
ధీయతే ॥ మన్త్రస్య దేవతాయాస్తు ప్రజాపతిరితిస్థితిః ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ మున్యన్నాని పయస్సోమో మాంసం యచ్చానుపస్కృతమ్ । అ
క్షారలవణంయచ్చప్రకృత్యాహవిరుచ్యతే ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥శ్లో॥
ప్రస్థధాన్యం చతుష్షష్టేరాహుతేః పరికీర్తితమ్ । తిలానాంతు తదర్థం స్యా
త్తదర్ధం స్యాద్ఘృతస్యతు ॥ యజ్ఞార్థం గోఘృతం గ్రాహ్యం తద
లాభేతు మాహిషమ్ । ఆజంవాతదలాభేతుసాక్షాత్తైలంగ్రహీష్యతే ॥ * ॥

* సమిన్నిర్ణయః *

పురాణే—॥ శ్లో ॥ పాలాశ్యస్సమిధః కార్యాఃఖాదిర్యస్తదలాభతః ।
శమీరోహితకాశ్వత్థాస్తదలాభేఽర్కవేతసా ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే —
॥ శ్లో ॥ ఇధ్మాంశ్చైవ ప్రకుర్వీత ప్రశస్తస్య వనస్పతేః । ముష్టిస్థూ
లాఽసమాఽదీర్ఘాఽకృమిదోష వివర్జితాః ॥ శీర్ణాహ్రస్వా స్ససుషిరాః
కర్మ సిద్ధి వినాశకాః ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ సమిత్పవిత్రం
వేదిశ్చ త్రయఃప్రాదేశసమ్మితాః । ఇధ్మస్తు ద్విగుణఃకార్యస్త్రిగుణఃపరి
ధిఃస్మృతః ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ నాఙ్గుష్ఠాదధికాకార్యా స
మిత్ స్థూలతయాక్వచిత్ । నవియుక్తా త్వచాచైవ నసకీటానపాటితా ॥
ప్రాదేశాన్నాధికానాత్ర తథానస్యాద్ద్విశాఖికా । నసపర్ణా ననిర్వీర్యా
హోమేషుచ విజానతా ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ పలాశఖ
దిరాశ్వత్థబిల్వోదుమ్బరజాసమిత్ । అపామార్గశ్చ దూర్వాచ కుశా
శ్చేత్యపరేవిదుః ॥ వనస్పతీనాం సర్వేషామిధ్మః కార్యో విశేషతః । త

—§ ఇధ్మ నిర్ణయః §—

త్రైతాన్వర్జయేద్వృక్షాణ్ కోవిదారవిభీతకాన్ ॥ కపిత్థామలకాన్ రాజవృక్షవంశాంస్తథైవచ । నీప నిమ్బ కరఞ్జాంశ్చ తిలకం శాల్మలీమపి ॥ శ్లేష్మాతకమపిత్యక్త్వా గ్రాహ్యాఽన్యస్సకలద్రుమః ॥ * ॥ రాజేతి సప్త తృణరాజకాః (॥ శ్లో ॥ గుడాక తాల హిన్తాల కేతకాశ్చ బృహద్వటః । ఖర్జూరో నారికేళశ్చ సప్తైతే తృణరాజకాః ॥) స్మృత్యన్తరే— ॥ శ్లో ॥ అశ్వారగ్వధ కార్పాస కరవీర కరఞ్జకాన్ । ఇన్ధనే తిన్త్రిణీం నిమ్బం సర్వాన్ కణ్టకినస్త్యజేత్ ॥ * ॥ కణ్టకినః - యాజ్ఞీయేభ్యో అన్యే । స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ తులసీకాష్ఠయుక్తేఽగ్నౌ జుహ్వా తామక్షయం ఫలమ్ । హవిస్తైనైవ యత్పక్వం విష్ణోరానన్త్యమశ్నుతే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నా ప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావాదధ్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నామేధ్యం ప్రక్షిపేదగ్నౌ నచపాదౌ ప్రతాపయేత్ । అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చనచైనమతిలఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥

* అగ్నిధమనవిధిః *

సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ నశూర్పేణ ధమేదగ్నిం నవస్త్రేణ నపాణినా । ముఖేనాగ్నిం సమిన్ధీత ముఖాదగ్నిరజాయత ॥ * ॥ ముఖాగ్నిధమనం కలౌ నిషిద్ధమ్ ॥ అతఏవ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ నాగ్నిం ముఖేనోపధమేన్నగ్నాం నేక్షేతచస్త్రియమ్ । నచైనం లఙ్ఘయేద్విప్రో నహన్యాద్వ్యజనాదిభిః ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ పిటకేన భవేద్వ్యాధిశ్శూర్పేణ ధననాశనమ్ । పాణినా మృత్యుమాప్నోతి హ్యాయుః క్షీణం ముఖాద్ధమేత్ ॥ * ॥ యదీతి శేషః । కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ జుహూషుశ్చ హుతేచైవ పాణిశూర్పాస్యదారుభిః । నకుర్యాదగ్నిధమనం నకుర్యాద్వ్యజనాదినా ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ వా ॥ నాగ్నిం ముఖేనోపధమేత్, యదిధమేద్ధమనిమన్తరేణ కృత్వా తృణం కాష్ఠం వా ధమేత్ ॥ * ॥

* హోమస్థానకర్మాది వివరణమ్ *

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నికర్ణే భవేద్రోగో నాసికాయాం ధనక్షయః

చక్షుషోర్నిన్దనం కుర్యాత్తైః శే దారిద్ర్యకృద్భవేత్ ॥ హుతం శిరసిపాపం స్యాత్తస్మాజ్జిహ్వాసు హోమయేత్ । యత్రకాష్ఠంతు తచ్ఛ్రోత్రం యత్రధూమస్తు నాసికా ॥ యత్రాల్పజ్వలనం నేత్రం యత్రభస్మాని తచ్ఛిరః । యత్రైవజ్వలతె వహ్నౌ జిహ్వా తత్రైవ కీర్తితా ॥ హిరణ్యాకనకా రక్తా కృష్ణాచైవాథ సుప్రభా । అతిరక్తా బహురూపా సప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః ॥ హిరణ్యాపశ్చిమే జిహ్వా కనకా మధ్యమే స్థితా । రక్తా చైవోత్తరే జిహ్వా కృష్ణా దక్షిణదిక్స్థితా ॥ సుప్రభాచైవ పూర్వాయామతిరక్తాఽగ్ని దిక్స్థితా ॥ బహురూపాచ శార్వాయాం జిహ్వాస్థానం ప్రకీర్తితమ్ । వివాహే పశ్చిమాజిహ్వా జాతకర్మణి మధ్యమా ॥ ఉత్తరాచోపనయనే పితృకార్యేతు దక్షిణా । సర్వకర్మసు పూర్వాయా మభిచారేఽగ్నిదిక్స్థితా ॥ శాన్తికర్మణిశార్వాయాం స్థానకర్మసమీరితమ్ ॥ * ॥ ప్రకారాన్తరమప్యాహ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆగ్నేయ్యాం తిలహోమః స్యాదైశాన్యాం గృహకర్మ చ । రక్తాయాం చరుహోమస్స్యాత్సుప్రభా సక్తుహోమకె ॥ పుష్పం స్యాద్బహురూపాయాం శేషాస్స్వాజ్యాహుతిర్భవేత్ । పూర్వదిక్సర్వహోమార్థమితి హోమస్యలక్షణమ్ ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ తత్తత్స్థానేషు హోతవ్యం వివాహాదిషు కర్మసు । సప్తజిహ్వాఅవిజ్ఞాయ యఃకుర్యాదగ్నిసన్నిధౌ । హోమోనిష్ఫలతాంయాతి హోతా చనరకంవ్రజేత్ ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతె — ॥ శ్లో ॥ హతంజ్ఞానంక్రియాహీనంహతాస్త్వజ్ఞానినః క్రియాః । అపశ్యన్నన్ధకోదగ్ధః పశ్యన్నపిచపఙ్గుకః ॥

* హోమనియమః, ఆహుతిప్రమాణాదీని *

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వంప్రాదేశికాం దత్వాతతోహోమోవిధీయతే । ద్వితీయాపృష్ఠతోదేయా తతోఽగ్నిముపతిష్ఠతే ॥ * ॥ పృష్ఠతః - హోమాన్తే, ప్రాదేశికా - సమిత్ । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తీర్థాయతన సంపూర్ణం ప్రాతరుత్తానపాణినా । ద్వ్యఙ్గులం సమిధోఽతీత్య వాగ్యతో జుహుయాద్ధవిః ॥ * ॥ గృహ్యపరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానేనతు హస్తేన హ్యఙ్గుష్ఠాగ్రనిపీడితమ్ । సంహతాఙ్గుల

పాణిస్తు వాగ్యతో జుహుయాద్ధవిః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాహుతిర్ద్వాదశపర్వపూరికా స్రువాహుతిశ్చేత్స్రువమాత్రపూరికా । స్వఙ్గారిణిస్వర్చిష్యపిచైవపావకే దైవేనతీర్థేనచహూయతేహవిః ॥ * ॥ వృద్ధహారీతః — ॥ శ్లో ॥ దేవానాం తర్పణం హోమం బలికర్మచ భోజనమ్ । అర్చనం మార్జనం కుర్యాద్దైవతీర్థేన సర్వదా ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అప్రబుద్ధే సధూమేవా జుహుయాద్యో హుతాశనే । యజమానో భవేదన్ధః సోఽముత్రేతిహినశ్శ్రుతమ్ ॥ యోఽనర్చిషి జుహోత్యగ్నౌ వ్యఙ్గారిణిచ మానవః । మన్దాగ్నిరామయావీచ దరిద్రశ్చోపజాయతే ॥ బహుశుష్కేన్ధనేచాగ్నౌ సుసమిద్ధే హుతాశనే । విధూమే లేలిహానేచ హోతవ్యంకర్మసిద్ధయె ॥ * ॥

* శ్రౌతపూర్వత్వాది విధిః *

యస్య శ్రౌతాగ్నిః స్మార్తశ్చ, సపునః పూర్వం శ్రౌతం కుర్యాత్ । తథాహభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ హోమం వైతానికం కృత్వా స్మార్తం కుర్యాద్విచక్షణః । స్మృతీనాం వేదమూలత్వాత్ స్మార్తం కేచిత్పురావిదుః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ శ్రౌతం యత్తత్స్వయంకుర్యాదన్యోపి స్మార్తమాచరేత్ । అశక్తౌ శ్రౌతమప్యన్యః కుర్యాదాచారమన్తతః ॥*॥ ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ ప్రమాదాత్కుర్వతాంకర్మ ప్రచ్యవత్యధ్వరేషుయత్ । స్మరణాదేవ తద్విష్ణోస్సమ్పూర్ణంస్యాదితిశ్రుతిః ॥ * ॥ యదగాయి భగవతా — ॥ శ్లో ॥ యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసియత్ । యత్తపస్యసి కౌన్తేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్ ॥ * ॥ మదర్పణం యథాభవతి తథా కురుష్వేత్యర్థః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ నాహం కర్తా నమేతచ్చ బ్రహ్మైవకురుతే స్వయమ్ । ఏతద్బ్రహ్మార్పణం ప్రోక్తం ఋషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ కృతదారో నవైతిష్ఠేత్క్షణమప్యగ్నినా వినా । తిష్ఠేతచేద్ద్విజో వ్రాత్యస్త్యక్త్వాతు పతితోభవేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ వా ॥ అశ్రోత్రియా అననూచానా అనగ్నయశ్శూద్రకర్మాణో భవన్తీతి ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ క

పాలభిన్నపాత్రైర్వా ఆయసైర్గోమయేనవా । నాగ్నిప్రణయనంకుర్యా ద్యజమానభయావహమ్ ॥ * ॥ పక్షహోమే స్మృత్యర్థసారే విశేషః ॥ శ్లో ॥ ఏకా సమిత్సకృద్ధోమ స్సకృదేవ నిమార్జనమ్ ॥ ఉపస్థానం సకృత్కుర్యాచ్ఛేషా ప్రకృతి రుచ్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహంగృహీ । దాయకాలాహృతేవాపి శ్రౌతం వైతానికాగ్నిషు ॥ * ॥ సమావృత్తస్యవివాహాత్ ప్రాక్కర్తవ్యమాహ బోధాయనః — ॥ వా ॥ సమావర్తనప్రభృత్యాజ్యేన వ్యాహృతిభిరేవ హూయతే ఆపాణిగ్రహణాత్, పాణిగ్రహణప్రభృతి వ్రీహిభిర్యవైర్వా హస్తేనైతే ఆహుతీ జుహోతీతి ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ వా ॥ సాయంప్రాతరత ఊర్ధ్వం హస్తేనైతే ఆహుతీ తణ్డులైర్యవైర్వాజుహుయాత్, స్థాలీపాకవద్దైవతం, సౌరీ పూర్వాహుతిః ప్రాతరిత్యేకే, ఉభయతఃపరిషేచనం యథాపురస్తాదితి ॥ * ॥ అతఊర్ధ్వమ్- ఆగ్నేయస్థాలీపాకానన్తరమ్, నవనాడ్యతిపత్త్యాతు పరేద్యుర్వాసాయమారభ్యః । హస్తగ్రహణాద్దర్వీ స్రుగాది నిషేధః । ఏతే - అగ్నయే స్వాహా అగ్నయేస్విష్టకృతేస్వాహేతి హోమావిత్యర్థః । సాయమాహుతిరగ్నయే స్వాహా అగ్నయేస్విష్టకృతే స్వాహేతి । స్థాలీపాకవత్ - అగ్నిర్దేవతేత్యర్థః । సౌరీతి - ప్రాతరాహుతిః సూర్యాయస్వాహా అగ్నయే స్విష్టకృతేస్వాహేతి । ఉభయతః పరిషేచనమితి - అగ్నింపరిషిఞ్చత్యదితేఽనుమన్యస్వేతి గృహ్యోక్తక్రమేణ ప్రాగ్ఘోమాత్పశ్చాచ్చ పరిషేచనంకార్యమిత్యర్థః

* పాత్రతోయస్పర్శవిధిః *

॥ శ్లో ॥ హోమే పర్యుక్షణే శ్రాద్ధే సన్ధ్యాకర్మసు మార్జనే । ఆచామే భోజనే పాత్రం తోయంవామేన సంస్పృశేత్ ॥*॥ హోమాదిషు పాత్రం సన్ధ్యామార్జనే తోయం వామహస్తేన స్పృశేదిత్యర్థః .

హోమానన్తర కర్తవ్య విధిః

వామనపురాణే — ॥ శ్లో ॥ హోమంచ కృత్వాఽఽలభనంపశూనాం తతో బహిర్నిర్గమనం ప్రశస్తం । దూర్వాశ్చ సర్పిర్దధిసాదకు

మ్భం ధేనుం సవత్సాస్సృషభం సువర్ణమ్ ॥ మృద్గోమయం స్వస్తిక మక్షు
తాని తిలాన్మధుబ్రాహ్మణ కన్యకాంశ్చ । శ్వేతాని పుష్పాణి తథా శ
మీంచ హుతాశనం చన్దన మర్క బిమ్బమ్ ॥ అశ్వత్థ వృక్షంచ సమాలభే
త తతశ్చ కుర్యా న్నిజజాతి ధర్మమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ లో
కేతు మఙ్గళాన్యష్టౌ బ్రాహ్మణో గౌర్హుతాశనః । హిరణ్యం సర్పి
రాదిత్య ఆపో రాజాతథాఽష్టమః ॥ హరిద్రా లవణం ధాన్యం రాజమాషం
తథాగుడమ్ । జీరకం ఫలపుష్పేచ మఙ్గళాష్టకముచ్యతే ॥ * ॥ చన్ద్రి
కాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ రోచనం చన్దనం హేమ మృదఙ్గం దర్పణం మ
ణిమ్ । గురుమగ్నించ సూర్యంచ ప్రాతః పశ్యేత్సదాబుధః ॥ * ॥

* హోమకాలాత్యయ ప్రాయశ్చిత్తమ్ *

స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ కాలాతీతానికర్మాణి ప్రాప్నువన్త్యుత్తరాణిచ।
కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యాదుత్తరాణితు ॥ అకృత్వాఽతీతకర్మాణియః
కుర్యాదుత్తరాణితు । నచదేవాన్నచపిత్రాన్నతద్గచ్ఛతిమానుషాన్ ॥ * ॥
అనేన వచనద్వయేన ప్రాతర్వా సాయంవా, అతీతహోమంకృత్వా త
త్తత్కాలహోమంకుర్యాన్నతన్త్రేత ఇతి సిద్ధమ్ । యథాఽఽహుః —
॥ శ్లో ॥ అష్టాభ్యో హోమకాలేభ్యః ప్రాక్ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమ్।
పృథక్కుర్యాద్గతాన్హోమాన్దద్యాద్విప్రాయ తత్పరమ్ ॥ * ॥ గతాన్ - అ
తీతాన్ । జాతుకర్ణిః — ॥ శ్లో ॥ అతీతకాలం జుహుయాదగ్నౌ విప్రాయ
వాఽవ్యయమ్ । నష్టేఽగ్నౌవిధివద్దద్యాత్కృత్వాఽఽధానం పునః కృతిః ॥
అగ్నౌ నష్టే త్రయః కృచ్ఛ్రాః కర్తవ్యావత్సరం ప్రతి । స్వాధ్యాయజపశీ
లానాం కృచ్ఛ్రమేకం విధీయతె ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యా
వత్కాలమహోమీస్యాత్తావద్ద్రవ్యాణ్యశేషతః । తద్దానం చైవ విప్రే
భ్యో యథాహోమస్తథైవతత్ ॥ షష్టిప్రస్థమితం ధాన్యం త్రిప్రస్థప్ర
మితం ఘృతమ్ । ఔపాసనాగ్నౌ నష్టేతు వత్సరస్య విధీయతే ॥ * ॥ కా
లభేదనిబన్ధనాగ్నివిచ్ఛిత్తిప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యమస్మదుక్తే దశనిర్ణయ
గ్రన్థే సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యది మాసమహో

మీస్యాద్విప్రియగుణశాలినే । పఞ్చప్రస్థం ప్రదద్యాత్తు యావత్తణ్డుల మేవచ ॥ * ॥ ఏవం ప్రతిమాసం పఞ్చప్రస్థపరిగణనయా వత్సరస్య షష్టి ప్రస్థతణ్డులా దేయాస్స్యుః .

* అథ పునరాధాన నిమిత్తమ్ *

తత్ర కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ విహాయాగ్నిం సభార్యశ్చేత్సీమాముల్లఙ్ఘ్యగచ్ఛతి । హోమకాలవ్యపేతస్యపునరాధానమిష్యతే ॥*॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నావనుగతేయత్ర హోమకాలద్వయంవ్రజేత్ । ఉభయోర్విప్రవాసేతు లౌకికోఽగ్నిర్విధీయతే ॥ * ॥ అనుగతే - వర్తమానే, ఏతచ్చ హోమకాలద్వయావ్యయే పునరాధాన విధానం సమిదాత్మసమారూఢాగ్నివిషయమ్ ॥ వా ॥ ధార్యమాణశ్చతూరాత్రమనుహూయమానోఽగ్నిర్లౌకికస్సమ్పద్యతే ॥ * ॥ ఇత్యాపస్తమ్బేన విశేషస్మరణాత్ । అత్రవిశేషమాహ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ధార్యమాణశ్చతుర్వారమహుతోఽగ్నిస్తు లౌకికః । సమిదాత్మసమారూఢో ద్వికాలమహుతస్తథా ॥ ప్రోషితస్యయదాపత్నీ యదిగ్రామాన్తరంవ్రజేత్ । హోమకాలేయదిప్రస్థానసాదోషేణ యుజ్యతే ॥ యజమానశ్చ పత్నీచ ఉభౌప్రవసతోయది । ఆహోమాన్ననివర్తేతాం పునరాధానమర్హతి ॥ * ॥ అతో హోమకాలే అన్యతరసన్నిధానే నదోషః । యత్తు "హోమద్వయాత్యయే దర్శపూర్ణమాసాత్యయే తథాపునరేవాగ్నిమాదధ్యాత్ ' ఇతిభార్గవశాసనమితి"ఇదంసమిదాత్మసమారూఢవిషయమ్। నన్వత్రస్థాలీపాకద్వయాత్యయేఽపిపునరాధానం స్మర్యతే , తథాచస్థాలీపాక ఔపాసనాఙ్గమ్ ? నైవమ్ ; సప్తపాకయజ్ఞేషు స్థాలీపాకౌపాసనయోఃపృథక్కర్మత్వస్మరణేన అఙ్గాఙ్గిభావాభావాత్ , తత్సహపఠితేశాన బల్యాద్యకరణేప్యాధాన ప్రసక్తేశ్చ , స్థాలీపాకస్యావశ్యకర్తవ్యతాపరం తద్వచనమితి నవిరోధః । అత్ర విశేషః — ॥ శ్లో ॥ గృహేస్థితాయాం జ్యేష్ఠాయాంకనిష్ఠాయా బహిఃస్థితా । హోమకాలద్వయేప్యత్ర నాత్రకించిన్నహాస్యతి ॥ గృహస్థితాయాం జ్యేష్ఠాయాం భార్యాయాం సన్ధ్యయోరపి । కనిష్ఠా నిర్గమాద్గ్రామాద్బ

హిశ్చేన్నాత్ర దుష్యతి ॥ * ॥ అతస్సర్వజ్యేష్ఠా నిర్గమే భర్తుర్విప్రవాసే కనిష్ఠాయా అవస్థానేఽపి సంసృష్టాగ్నిర్దుష్యతీతి భావః ॥ శ్లో ॥ స్వేదార్థే వా ప్రతాపార్థే పాదస్పర్శే కృతేఽనలే । అస్పృశ్యామేధ్యసంస్పర్శే పునరాధానమిష్యతే ॥ నిక్షిప్యాగ్నింస్వదారేషు పరికల్ప్య తథర్త్విజమ్ । ప్రవసేత్కార్యవాన్విప్రో వృథైవ న చిరం వసేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షీణీకృతధర్మస్య పీడ్యమానస్య శత్రుభిః । మాసద్వయం ప్రవాసోఽస్తి పరతో నాహితాగ్నివత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ విచ్ఛిన్నవహ్నిమాధాయ కర్మాఙ్గం విధివద్ద్విజః । సాయమారభ్య జుహుయాదాహుతీనాం చతుష్టయమ్ ॥ యదా సన్ధీయతే వహ్నిః ప్రాయశ్చిత్తపురస్సరః । తదా సాయం విజానీయాత్ప్రాతర్హోమం తతః పరమ్ ॥ ప్రతిపత్పర్వసన్ధానం కర్మకర్తృవినాశనమ్ । సన్ధాయ త్రిదినం హుత్వా స్థాలీపాకం సమాచరేత్ ॥

* అగ్న్యనుగతాది ప్రాయశ్చిత్తమ్ *

అత్ర ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నిత్యోద్ధార్యోఽనుగతో మన్థ్యశ్శ్రోత్రియాగారాద్వాఽగ్నిరాహార్య ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వాఽనుగతేఽపి వా ఉత్తరయా జుహుయాన్నోపవసేదితి ॥ * ॥ అత్ర వ్యాఖ్యానార్థ సఙ్గ్రాహకశ్లోకాః స్పష్టార్థా లిఖ్యన్తే — ॥ శ్లో ॥ నిశ్యహ్నివా వినష్టేఽగ్నౌ సద్యస్సన్ధాన మిష్యతే । తథైవాఽనుగతే సద్యస్సన్ధేయోఽపహృతేపి చ ॥ తత్రోపోషణమేవస్యాన్నష్టే చాపహృతేఽనలే । ఉపోషణం వాఽనుగతావయాశ్చాహుతిరేవ వా ॥ భుక్తేః ప్రాగగ్నినాశశ్చేత్సద్యస్సన్ధాయ పావకమ్ । ఆహోమకాలం నాశ్నీయాద్ద్వికాలం తత్పరం యది ॥ * ॥ అనుగతః - స్వయమేవ నిర్వాణః, నష్టః - అమేధ్యాదిస్పృష్టః, అపహృతః - అన్యేన నీతః, తత్పరమ్ - భుక్తేః పరమిత్యర్థః.

* ఆత్మసమారోపణవిధిః *

కథంచిద్ధారణాశక్తౌ బోధాయనః — ॥ వా ॥ ఏకాగ్నేస్త్రివిధం సమారోపణమాత్మన్యరణ్యోర్వా సమిత్సు, సమిధశ్చాత్ర పాలాశాశ్వత్థబిల్వోదుమ్బరఖాదిరాః, తాస్వన్యస్మిన్ "అయన్తే యోనిః" ఇతిమ

స్త్రీణ సమారోపయతే అరణ్యోర్వా । ఖణ్డాన్తరే — ॥ వా ॥ అపివా ఆత్మ ని సమారోపణం భవతి “ యాతేఅగ్నే యజ్ఞియాతనూః ” ఇత్యాత్మ నిస మారోప్య , ఉపావరోహ జాతవేదః “ ఇతి లౌకికాగ్నా వుపావరోహ్య జుహుయాత్ । అపివా “ అయన్తేయోనిః ” ఇతి సమిధిసమారోప్య “ ఆజు హ్వోనః - ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ” ఇతి ద్వాభ్యాం లౌకికాగ్నౌ సమిధను భ్యాధాయ జుహుయాదితి ॥ * ॥ సఏవ ॥ శ్లో ॥ ఆత్మారూఢో నిమజ్జే ద్వా వదేద్వా పతితాదిభిః । అనృతౌవా స్త్రియంగచ్ఛే దథవా కామ మోహితః ॥ వదన్త్యేషు నిమిత్తేషు కేచిదగ్ని వినాశనమ్ । ఆపస్తమ్బస్య

* ఉపఘాతప్రాయశ్చిత్తమ్ *

తన్నేష్టమాత్మారూఢస్సదాశుచిః ॥ * ॥ తథాఖణ్డాన్తరే — ॥ వా ॥ అ థాగ్నేరివ్వపత్తిం వ్యాఖ్యాస్యామోఽమెధ్యాశుచి చణ్డాల శూద్ర వా యస పతిత రజస్వలాశ్వభిశ్చ సంస్పర్శే, అరణ్యోర్వినాశే, పునరగ్ని ముపసమిన్ధ్యాదేవ “ సర్వేష్వగ్న్యుపఘాతేషు ” ఇతి స్మరణాత్ । అ గ్నిం విసృజ్యాన్యేన ఉపఘాతప్రాయశ్చిత్తం హోమంచ కారయేత్ “ హోమయెన్నతు హోపయెత్ ” ఇతి స్మృతేః । కించ , భూర్భువస్సువ రితి సర్వప్రాయశ్చిత్తాని । అహుతేష్వగ్నిషు యజమానోఽశ్నీయాత్ , “యత్తేవయమ్ - యథాహాతత్ ” ఇత్యాజ్యాహుతీ జుహుయాత్ । సమి ధౌవా ఆదధ్యాజ్జపేదిత్యేకే । అనాజ్ఞాతమితి తిస్రోఽజ్ఞాతేజుహుయాజ్జ పేదిత్యేకే । “ త్వన్నోఅగ్నే - సత్వన్నోఅగ్నే ” ఇతి సర్వత్రాన్తరా మె , దేవతావిపర్యయె చైతె ఆహుతీజుహోతి । యది సర్వతస్సర్వాజు హుయాత్తదిదం సర్వప్రాయశ్చిత్తం సర్వత్ర క్రియతె ॥ * ॥ ఇత్యా దిప్రాయశ్చిత్తమాపస్తమ్బోక్తం స్మార్తేఽపి కర్తవ్యమ్ , అవిరోధాత్ ।

* ఔపాసనాగ్నిద్వయసంసర్గే ఆత్మసమారోపణవిధిః *

ఔపాసనాగ్నిద్వయసంయోగేస్మృత్యన్తరేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ ఔపా సనాగ్నిద్వయసఙ్గతిశ్చేదగ్నిం సమారోపణతోవిభజ్య । పూర్వస్యహో తురివ్విచంచ హుత్వా పశ్చాచ్చ హోతుఃపథికృచ్చసోఽపి ॥ * ॥ అ

స్యార్థః - ద్వయోరౌపాసనాగ్న్యోస్సంసర్గే సంసృష్టాగ్నిసమారోపణా
ర్థం విభజ్య, మమాయమంశో మమాయమంశ ఇతి ప్రత్యేక మభిమానీ
కృత్య, స్వాంశే పూర్వహోతా, అగ్నయె వివిచయెస్వాహేతిహుత్వా
ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్ । పశ్చాద్ధోతాతు, అగ్నయే పథికృ
తె స్వాహా అగ్నయె వివిచయెస్వాహా ఇతి హుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీ
శ్చ జుహుయాత్ । తతస్తావుభౌ సహైవ సమారోపయెతామిత్యర్థః ।
ఏవం లౌకికాగ్నిసంపర్కే, వివిచమ్ - పాహిపఞ్చకంచ, జుహుయాత్ ।
అత్ర బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథగృహమేధినః - ఇత్యారభ్య, కృ
తాగ్ని సంసర్గేచ - ఇత్యాదిప్రాయశ్చిత్త నిమిత్తాని పరిగణయ్యాహ,
అగ్ని ముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య, “ పాహినోఅగ్న ఏనసేస్వాహా -
పాహినోవిశ్వవేదసేస్వాహా - యజ్ఞంపాహి విభావసోస్వాహా - సర్వం
పాహి శతక్రతోస్వాహా - పాహినో అగ్నఏకయా - పాహ్యుత ద్వితీ
యయా - పాహ్యూర్జం తృతీయయా, పాహిగీర్భిస్తిసృభిరూర్జాం
పతే - పాహిచతసృభిర్వసోస్వాహా ” ఇతి జుహోతీతి ॥ * ॥ స్మృత్య
న్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఔపాసనాగ్నౌ సంసృష్టె సమిధౌ ద్వే ప్రతాపయె
త్ । అయన్తెయోనిఋత్వియ ఇత్యేవం యుగపత్తతః ॥ అచ్ఛాగిరో మత
య ఇతి విభజ్యాగ్నిం తతఃపునః । అప్రతిష్ఠా తతస్తస్మిన్ ప్రహరేదేకమే
వహి ॥ ఆజుహ్వానేతి మన్త్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం తతో హునేత్ । అ
యాశ్చ వ్యాహృతీభిశ్చ ఘృతంహుత్వా తతఃపునః ॥ అగ్నిం విభజ్యచై
కేన స్మార్త కర్మ సమాచరేత్ । సంసృష్టాగ్నె గృహస్థస్య విధిరుక్తోమనీ
షిభిః ॥ * ॥ అస్యార్థః - యస్యద్వేభార్యే, తయోరౌపాసనాగ్నిసం
సర్గే విధినాకృతే పునరెవం విభజ్య తయోరెకస్యాః స్మార్త కర్మాణి
పుంసవనాదీని భర్తా సమాచరేదితి । పక్షాన్తరం చోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥
భార్యాద్వయం యస్యభవేత్సతస్య సంసృష్టవహ్నౌ సవనం ప్రకుర్యా
త్ । తత్రైవసీమన్తమపి ప్రశస్తం వదన్తి వహ్నేరవిభాగఇష్టః ॥ * ॥ అ
త్రపక్షే శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ పత్న్యోరెకా యదిమృతా తాందగ్ధ్వా

స్మార్తవహ్నినా । ఆదధీతాన్యయా సార్ధమాధాన విధినా గృహీ ॥ * ॥

* ద్విభార్యాగ్నిసంసర్గవిధిః *

అత్ర బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథయది గృహస్థస్తు ద్వేభార్యే విన్దేత కథం తత్ర కుర్యాదితి, యస్మిన్ కాలే విన్దేతోభావగ్నీ పరిచరేత్, అపరాగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్యాజ్యం విలాప్య స్రుక్ స్రువౌ నిష్టప్య స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా అనాఽరబ్ధాయాం యజమానో జుహోతి “ నమస్తఋషే గద - అవ్యథాయై త్వా స్వధాయై త్వా - మా న ఇన్ద్రాభితస్త్వదృష్టారిష్టాసః - ఏవా బ్రహ్మన్తవేదస్తు స్వాహా ” ఇతి । అథ సమారోపయత్యయన్తే యోనిర్ఋత్వియ ఇతి సమిధసమారోపయేత్ । పూర్వాగ్నిముపసమాధాయ, “ ఆజుహోత, ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ” ఇతి సమిధమాధాయ, సంపరిస్తీర్య, ఆజ్యం విలాప్యోత్పూయ, స్రుక్స్రువౌ నిష్టప్య, సంమృజ్య, స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా, ద్వయోర్భార్యయోరనాఽరబ్ధయోః “ యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణః ” ఇత్యనేన సూక్తేనైకం చతుర్గృహీతం జుహోతి । అష్టర్చం జుహోతి । ప్రసిద్ధమాగ్నిముఖాత్కృత్వా, పక్వాజ్జుహోతి । “ సమితగ్ంసజల్పేథామ్ ” ఇతి । “ పురోనువాక్యామనూచ్య - అగ్నే పురీష్య ” ఇతి యాజ్యయా జుహోతి । అథాజ్యాహుతీరుపజుహోతి । “ పురీష్యస్త్వమగ్నే ” ఇత్యాన్తాదనువాకస్య స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదానాత్ । అథాగ్రేణాగ్నిం దర్భస్తమ్బేషు హుతశేషం నిదధాతి । “ బ్రహ్మజజ్ఞానమ్ - పితా విరాజామ్ ” ఇతి ద్వాభ్యామ్, ప్రసిద్ధమౌపాసనే పార్వణాది కుర్యాత్ । సన్తిష్ఠత ఔపాసనాది తన్త్రమితి ॥ * ॥

* బ్రహ్మచారిణః కర్తవ్యవిధిః *

హారీతః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీ యదాత్వగ్నౌ నాదధ్యాత్సమిధః క్వచిత్ । గృహ్ణీయాత్తం తదా మృత్యుస్త్వరాదధ్యాత్సమిధస్తతః ॥ * ॥

యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాం ప్రాక్ప్రాతరేవం హి తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ । అగ్నికార్యం తతః కుర్యాత్సన్ధ్యయోరుభయోరపి ॥ * ॥

సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచర్యం తపోభైక్షం సన్ధ్యయోరగ్నికర్మ చ। స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇతి.

అథబ్రహ్మయజ్ఞవిధిః

తత్ర శ్రుతిః ॥ బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్యమాణః ప్రాచ్యాం దిశి గ్రామాదచ్ఛదిర్దర్శఉదీచ్యాం ప్రాగుదీచ్యాంవోదిత ఆదిత్యఇతి ॥ * ॥ ఉదితఆదిత్య ఇతి - హోమానన్తరమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పశ్చాద్వాప్రాతరాహుతేః ॥ సన్ధ్యాకర్మావసానేతు స్వయం హోమోవిధీయతే ॥*॥ ఇత్యాదిస్మృతేః। అత్ర కథంచిత్ప్రాతఃకాలే బ్రహ్మయజ్ఞాసమ్భవే, కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యశ్చశ్రుతిజపఃప్రోక్తో బ్రహ్మయజ్ఞస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ అతోవేదపవబ్రహ్మయజ్ఞేఽధ్యేతవ్యః। బృహస్పతిః — ॥శ్లో॥ సచార్వాక్తర్పణాత్కార్యః పశ్చాద్వాప్రాతరాహుతేః ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ శ్లో ॥ స్వశాఖాధ్యయనం యత్తద్బ్రహ్మయజ్ఞం ప్రచక్షతె। బ్రహ్మయజ్ఞపరోవిప్రో బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥ * ॥ అత్ర స్వశాఖేతి విశేషితత్వాదధీతమపివేదాన్తరం బ్రహ్మయజ్ఞే నాధ్యేతవ్యమితి సిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవావసానేవా నాన్యదత్ర నిమిత్తతః ॥ * ॥ వైశ్వదేవేతి మనుష్యయజ్ఞాన్తోపలక్షణమ్ ॥ తథాకార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ యదిస్యాత్తర్పణాదర్వాగ్బ్రహ్మయజ్ఞః కృతోనహి। కృత్వా మనుష్యయజ్ఞంవై తతస్స్వాధ్యాయమారభేత్ ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాయామైర్దగ్ధదోషశ్శుక్లామ్బరధరశ్శుచిః। యథావిధ్యప ఆచమ్య ఆహరేద్దర్భసంస్తరమ్ ॥ పవిత్రపాణీ కృత్వాతు ఉపస్థే దక్షిణోత్తరౌ ॥*॥ అత్ర శ్రుతిః — దక్షిణత ఉపవీయో పవిశ్య హస్తావవనిజ్య త్రిరాచామేద్విః పరిమృజ్య సకృదుపస్పృశ్య శిరశ్చక్షుషీనాసికె శ్రోత్రే హృదయమాలభ్య దర్భాణాంమహదుపస్తీర్యోపస్థంకృత్వా ప్రాజాసీనో దక్షిణోత్తరౌ పాణీకృత్వా సపవిత్రావోమితి ప్రతిపద్యేత ఇతి ॥ * ॥ బ్రహ్మయ

జ్ఞస్యాపి మహాయజ్ఞత్వాత్, “అథో ఆహుః । సర్వేషు యజ్ఞక్రతుష్వితి, హోమాష్యర్గ అప ఉపస్పృశేత్ । విద్యుదసి విద్య మేపాప్మానమితి । అథ హుత్వోపస్పృశేత్ । వృష్టిరసి వృశ్చ మే పాప్మానమితి ” ఇతి శ్రుతేః, అత్రాపి విద్యుద్వృష్టీ భవతః । బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, విధివత్పాణిపాదౌ ప్రక్షాళ్య, త్రిః ప్రాశ్య ద్విరున్మృజ్య సకృదుపస్పృశ్య, దక్షిణేన పాణినా సవ్యం పాణిం పాదౌ శిరశ్చ ప్రోక్ష్య, శిరశ్చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే హృదయంచ విధివత్స్పృష్ట్వా, దర్భాస్తృతే శుభదేశే ఉపస్థంకృత్వా, ప్రాఙాసీనస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య, సపవిత్రౌ దక్షిణోత్తరౌ కరౌకృత్వా, తత్సవితురితి పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతస్సర్వా వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాః పాదాదిష్వన్తేషు వా తథాఽర్ధర్చయోరుత్తమాం కృత్వాఽఽయామితి బ్రహ్మోపదేశోక్తక్రమేణ సప్రణవముచ్చార్య, ॥ శ్లో ॥ హరిరోమితి నిర్దిశ్య యత్కర్మ క్రియతే బుధైః । అధీయతే వా దేవర్షే తద్ధీవీర్యోత్తరం భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాద్ధరిరోమిత్యుచ్చార్య, స్వాధ్యాయమధీయీత । అయం పక్షోఽనేకశిష్టాదృతః । పక్షాన్తరంతు - ఓమితి ప్రతిపద్య, భూర్భువస్సువరితి వాచస్సత్యముక్త్వా, గాయత్రీం పాదశోఽర్ధశస్సర్వా మితి క్రమాదుక్త్వా, అధీయీతేతి । “ఏకామప్యృచంయజుస్సామవాసబ్రహ్మయజ్ఞస్సన్తిష్ఠతే, యదృచోఽధీతే పయసః కుల్యా అస్య పితౄన్ ” ఇతి శ్రుత్యర్థఫలసిద్ధ్యర్థం జపిత్వా, పరిధానీయాం త్రిరన్వాహేతి శ్రుతేః । నమోబ్రహ్మణ ఇతిపరిధానీయాం నమోవిష్ణవే బృహతేకరోమీత్యన్తం త్రిర్జపేత్ । అత్ర స్మృతి రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ సవ్యస్యపాణేరఙ్గుష్ఠ ప్రదేశిన్యోస్తు మధ్యతః । దక్షిణస్యాఙ్గుళీర్న్యస్య చతస్రోఽఙ్గుష్ఠవర్జితాః ॥ తథాసవ్యకరాఙ్గుష్ఠం దక్షిణాఙ్గుష్ఠ వేష్టితమ్ । ప్రణవం వ్యాహృతీశ్చైవ గాయత్రీంచ జపేత్క్రమాత్ ॥ పచ్ఛోఽర్ధర్చశ ఉచ్ఛ్వాసాద్వేదాదీంశ్చతురో జపేత్ ॥*॥ శౌనకశ్చ — ॥ వా ॥ ఓం పూర్వయావ్యాహృత్యా సావిత్రీమన్వాహ పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వామితి । ద్యావాపృథివ్యోస్సమీక్షమాణ స్సంమీ

ల్యవా, యథాయుక్తమాత్మానం మన్యేత ? తథాయుక్తోఽధీయీత ॥ * ॥
విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఓఙ్కారం వ్యాహృతీస్తిస్రో గాయత్రీంచ తదిత్యృ
చమ్ । మనసైతాననుస్మృత్య వేదాదీన్సముపక్రమేత్ ॥ * ॥ ఏవంచ ని
త్యప్రశ్నమధీత్య నమో బ్రహ్మణ ఇతి పరిధానీయాం త్రిరన్వాహ, తతో
వృష్టిరసీత్యుక్త్వాఽప ఉపస్పృశ్య గృహానేతి, తతో యత్కిఞ్చిద్దదాతి సా
దక్షిణా । ఏవం ప్రశ్నాధ్యయనాసామర్థ్యే, యథాశక్తి వా వేదం క్రమాదధీ
యీత । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆహైవ సనఖాగ్రేభ్యః పరమం తప్యతే త
పః । యః స్రగ్వ్యపి ద్విజోఽధీతే స్వాధ్యాయం శక్తితోఽన్వహమ్ ॥ * ॥
ఆనఖాగ్రేభ్య ఇత్యన్వయః । హః ప్రసిద్ధౌ । తప్యత ఏవ । స్రగ్వీతి స్వై
రాచారం దర్శయతి । తథాపి యోఽధీతేఽన్వహం శక్త్యేతి చ । అత్ర పక్షే,
భూర్భువస్సువస్సత్యం తపః శ్రద్ధాయాం జుహోమీత్యుక్త్వా, పరిధానీ
యాం త్రిర్జపేత్, "తేనైవేహాస్య స్వాధ్యాయ ఉపాత్తో భవతి" ఇతి స్మృ
తేః । ఉపాత్తః - అధీతః, అయం నిత్యః ॥ శ్లో ॥ అగ్నికార్యపరిభ్రష్టః పతి
తః పరికీర్తితః । బ్రహ్మయజ్ఞవిహీనశ్చ బ్రహ్మహా కీర్తితో బుధైః ॥ * ॥
ఇతి ప్రత్యవాయస్మృతేః, "ఏతత్తం యోఽనూత్సృజత్యభాగో వా
చి భవత్యభాగో నాకే" ఇతి శ్రుతేశ్చ । అతోఽనధీతస్యాపి బ్రహ్మ
యజ్ఞే గాయత్రీ యథాశక్తి జప్తవ్యా । తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ అపాం
సమీపే నియతో నైత్యకం విధిమాస్థితః । గాయత్రీమప్యధీయీత గత్వాఽ
రణ్యం సమాహితః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే చ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మ
యజ్ఞే జపన్సూక్తం పౌరుషం చిన్తయన్హరిమ్ । స సర్వాన్ జపతే వే
దాన్ సాఙ్గోపాఙ్గాన్విధానతః ॥ * ॥ అతోఽనధీతోఽశక్తో వా బ్రహ్మ
యజ్ఞే పురుషసూక్తమేవ జపేత్ । అయం కామ్యశ్చ । తథా విజ్ఞానేశ్వ
రే — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞానాం తపసాం చైవ శుభానాం చైవ కర్మణామ్ ।
వేద ఏవ ద్విజాతీనాం నిశ్శ్రేయసకరః పరః ॥ * ॥ ఇతి గ్రహణాధ్యయన
ఫలముక్త్వా కామ్యబ్రహ్మయజ్ఞఫలమాహ ॥ శ్లో ॥ మధునా పయసా చైవ
దేవాన్ సన్తర్పయేద్ద్విజః । పితౄన్మధుఘృతాభ్యాం చ ఋచోఽధీతే హి

యోఽన్వహమ్ ॥ యజూంషి శక్తితోఽధీతే యోఽన్వహం స ఘృతామృతైః । ప్రీణాతి దేవానాజ్యేన మధునా చ పితౄంస్తథా ॥ స తు సోమఘృతైర్దేవాంస్తర్పయేద్యోఽన్వహం పఠేత్ । సామాని తృప్తిం కుర్యాచ్చ పితౄణాం మధుసర్పిషా ॥ వాకోవాక్యం పురాణం చ నారాశంసీశ్చ గాథికాః । ఇతిహాసాంస్తథా విద్యాం యోఽధీతే శక్తితోఽన్వహమ్ ॥ మాంసక్షీరోదనమధుతర్పణం స దివౌకసామ్ । కరోతి తృప్తిం కుర్యాచ్చ పితౄణాం మధుసర్పిషా ॥ తే తృప్తాస్తర్పయన్త్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభైః ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర "యదృచోఽధీతే పయసః కుల్యా అస్య" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽనుసన్ధేయః । అతః ॥ శ్లో ॥ వేదాథర్వపురాణాని సేతిహాసాని శక్తితః । బ్రహ్మయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం విద్యాం చాధ్యాత్మికీం జపేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాది వేదవ్యతిరిక్తజపః కామ్యవిషయః । వాకోవాక్యమ్ - ప్రశ్నోత్తరరూపం వేదవాక్యమ్, పురాణమ్ - బ్రాహ్మాది, చశబ్దాన్మన్వాదిధర్మశాస్త్రమ్, నారాశంసీః - రుద్రదైవత్యమన్త్రాః, గాథాః - యజ్ఞగాథేన్ద్రగాథాద్యాః, ఇతిహాసాః - మహాభారతాదయః, విద్యాః - వారుణ్యాద్యాః, ఏవం వ్యాఖ్యాతమ్ । నిత్యకామ్యబ్రహ్మయజ్ఞసాధారణ ఫలమాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యం యం క్రతుమధీయీత తస్య తస్యాప్నుయాత్ఫలమ్ । త్రిర్విత్తపూర్ణపృథివీదానస్య ఫలమశ్నుతే ॥ * ॥ నిత్యగ్రహణం కామ్యస్యాప్యుపలక్షణమితి వ్యాఖ్యాతమ్ । యో యద్యత్క్రతుప్రతిపాదకవేదభాగమధీయీత, స తత్తత్క్రతుఫలం త్రివారకృతవిత్తపూర్ణభూదానస్య చ ఫలమాప్నోతీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అత ఏవ హి మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదమేవ జపేన్నిత్యం యథాకాలమతన్ద్రితః । నహ్యస్యాహుః పరం ధర్మముపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥ * ॥ ఏవకారేణ అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః । అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నిత్యప్రశ్నస్య చావిధినా తస్య విధిరకృతప్రాతరాశ ఉదకాన్తం గత్వా, ప్రయతశ్శుచౌ దేశే అధీయీత యథాధ్యాయముత్సృజన్వా చేతి ॥ * ॥ విధిం వినా నిత్యప్రశ్నస్య అధ్యయనం న కార్యమ్ । అయమత్ర విధిః — ॥ వా ॥ అకృతప్రాతరాశ ఇత్యాది ॥*॥

అతో భుక్తస్య బ్రహ్మయజ్ఞే నాధికారః, తథా అస్పృశ్యాశౌచమస్పృష్టస్యాపి। అమష్టస్యాప్యమేధ్య శవ శూద్రాన్త్య పతితాన్తికే దేశే నాధ్యాయః। అత్ర “ తస్యవా ఏతస్య యజ్ఞస్య ద్వావనధ్యాయౌ యదాత్మాఽశుచిర్యద్దేశః ” ఇతి శ్రుత్యర్థోఽనుసన్ధేయః। మనుః — ॥ శ్లో ॥ నైత్యకేనాస్త్యనధ్యాయో బ్రహ్మసత్త్రంహి తత్ స్మృతమ్। ద్వావేవ వర్జయేన్నిత్యమనధ్యాయౌ ప్రయత్నతః॥ స్వాధ్యాయభూమించాశుద్ధామాత్మానమశుచిం ద్విజః॥ * ॥ యథాధ్యాయమితి పదక్రమానుషఙ్గనిషేధః। వాచేతిమానసస్య వ్యుదాసః। ఉచ్చైరధ్యేతవ్యమితిభావః। తదేవం, విద్యుదాద్యనధ్యయనేష్వప్యధ్యయనంకార్యమేవ। తథా బ్రాహ్మణమ్ — ॥ వా ॥ య ఏవంవిద్వాన్ మేఘేవర్షతివిద్యోతమానే స్తనయత్యవస్ఫూర్జతి పవమానే వా యావమావాస్యా యాగ్ంస్వాధ్యాయమధీతె తప ఏవతత్తప్యతె తపో హి స్వాధ్యాయ ఇతి ॥ * ॥ ఇతి। తథా వాజసనేయిబ్రాహ్మణంచ — ॥ వా ॥ బ్రహ్మయజ్ఞో హవా ఏషయత్స్వాధ్యాయస్తస్యైతే వషట్కారాయత్ స్తనయతి యద్విద్యోతతె యదవస్ఫూర్జతి యద్వాతోవాయతి తస్మాత్ స్తనయతి విద్యోతమానే ఽవస్ఫూర్జతి వాతేవావాయత్యధీయీతైవ వషట్కారాణామఛంబట్కారాయేతి ॥ * ॥ అఛంబట్కారాయ - అవ్యర్థత్వాయ। అధ్యయనాభావె బ్రహ్మయజ్ఞస్య స్తననాదయోవషట్కారస్వాహాకారాదయో వ్యర్థాస్స్యురితి భావః। నన్వస్య “ అథయది వాతోవా వాయాత్స్తనయేద్వా విద్యోతేతవాఽవస్ఫూర్జేద్వైకాంవర్చమేకంవా యజురేకంవా సామాభివ్యాహరేత్ ” ఇతి శాఖాన్తరే వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యస్య సమాప్త్యశ్రవణాత్, కథం ప్రశ్నాధ్యయనమ్ ? ఇతిచేన్న। విద్యాం ప్రత్యేవానధ్యాయస్మ్రియతే “ నకర్మయోగేమన్త్రాణామ్ ” ఇత్యనధ్యాయప్రతిషేధాత్। విద్యాం ప్రత్యేవ - వేదాధ్యయనం ప్రత్యేవానధ్యాయస్మ్రియతె నపునర్మన్త్రాణామ్, కర్మయోగే గ్రహణధారణాధ్యయనవిలక్షణత్వాత్। అర్థాన్తరంహి మన్త్రాణాం బ్రహ్మయజ్ఞాగ్నిహోత్రా

త్రాదికర్మ యోగః । అతో నైవాత్ర దోషః । అన్యథా నిత్యత్వవ్యాఘాతాత్ । యథాశక్త్యధ్యయనేన తచ్చరితార్థమితిచేన్న; నిత్యప్రశ్నస్మరణవ్యాకోపాపత్తేః, తత్సహ పఠితాగ్నిహోత్ర మన్త్రాణామప్యేకదేశాధ్యయన ప్రసక్తేః, "తస్య వా ఏతస్య యజ్ఞస్య ద్వావనధ్యాయౌ యదాత్మాఽశుచిర్యద్దేశః" ఇతి ద్వయోరేవానధ్యయనిమిత్తత్వశ్రుతేః, శ్రుత్యైవ "అమావాస్యాయాం స్వాధ్యాయమధీయీత" ఇతి నిత్యానధ్యాయేష్వపి అధ్యయనవిధానాచ్చ । అతో నిత్యప్రశ్నాధ్యాయినో హ్యనధ్యాయగన్ధో నాస్త్యేవ । అనియతప్రశ్నాధ్యాయినస్తు ॥ శ్లో ॥ అల్పం జపేదనధ్యాయే పర్వణ్యల్పతరం జపేత్ ॥ * ॥ ఇత్యనధ్యాయే అల్పమేవాధ్యయనమేకాం వర్చమిత్యుక్తమ్ । అతో నిత్యత్వాత్ప్రశ్నాధ్యయనం నిత్యమేవ కర్తవ్యమ్ । తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ నైత్యికే నాస్త్యనధ్యాయో బ్రహ్మసత్త్రం హి తత్ స్మృతమ్ । బ్రహ్మాహుతి హుతం పుణ్యం స్వాధ్యాయశ్చ వషట్కృతమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ వా ॥ అనధ్యాయదివసేష్వప్యేవమేవ అధ్యయనం కర్తవ్యమ్, నిత్యత్వాత్ ॥ * ॥ తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదోపకరణే చైవ స్వాధ్యాయే చైవ నైత్యికే । నానురోధోఽస్త్యనధ్యాయే హోమమన్త్రేషు చైవ హి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ నానధ్యాయోఽస్తి మన్త్రాణాం రౌద్రాణాం చ విశేషతః । పురుషసూక్తే పావమానేఽగృహీత నియమాదృతే ॥ జపే నిత్యే చ కామ్యే చ క్రతౌ పారాయణేఽపి చ । నానధ్యాయోఽస్తి మన్త్రాణాం హోమమన్త్రేషు సర్వదా ॥ * ॥ ఉజ్జ్వలాయాం చ — ॥ వా ॥ కా పునరసౌ స్మృతిః, యా బ్రహ్మయజ్ఞేఽప్యనధ్యాయముపదిశతి, మానవే తావద్విపర్యయశ్శ్రూయతే "నైత్యికే నాస్త్యనధ్యాయః" ఇతి, సామాన్యేనానధ్యాయోపదేశస్తు బ్రహ్మయజ్ఞాదన్యత్ర చరితార్థః । తస్మాత్తాదృశీ స్మృతిర్మృగ్యేతి ॥ * ॥ తథా స్మృతిరత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ దేవతార్చన మన్త్రాణాం నానధ్యాయస్సదా స్మృతః । సఙ్కల్పితానాం మన్త్రాణాం వైదికానాం మహామతే ॥ నానధ్యాయనిరోధోఽస్తి జపకర్మణి సర్వదా ।

నిత్యే జపేచ కామ్యేచ క్రతౌ పారాయణే తథా । నానధ్యాయోఽస్తి వేదానాం గ్రహణే గ్రహణం స్మృతమ్ ॥ * ॥ ప్రారబ్ధే వేదపారాయణే, పురుషసూక్తమ్ - త్రిసుపర్ణమ్ - పఞ్చశాన్తిమ్ - రుద్రైకాదశీమ్ - నిత్యమహం జపిష్యామీతి సఙ్కల్పితవైదికమన్త్రాణాం జపే, ఛన్దఃకల్పాదివేదాఙ్గేషు, యజ్ఞమన్త్రేషు, నైమిత్తికవిధౌ, బ్రహ్మయజ్ఞేచ, నానధ్యయనగన్ధోఽస్తీత్యర్థః । స్మృతిసారసముచ్చయేఽపి — ॥ శ్లో ॥ సప్తానాం వ్యాహృతీనాంచ గాయత్ర్యాశ్శిరసస్తథా । నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే వ్రతే యజ్ఞే తథా క్రతౌ ॥ ప్రవృత్తే కామ్యకార్యేచ నానధ్యాయస్సదా స్మృతః ॥ * ॥ ధర్మోద్యోతే — ॥ శ్లో ॥ సౌరాణాం రౌద్రమన్త్రాణాం వైదికానాంచ నైత్యికే । జపహోమాది కార్యేషు నానధ్యాయో నకామ్యకే ॥ * ॥ ఇత్యాదీని బహూని స్మృత్యన్తరవచనాని సన్తి; తాని విస్తరభయాన్న లిఖ్యన్తే । అతో నిత్యప్రశ్నే అనధ్యాయో నాస్తీతి నిశ్చీయతే । నను, "మనసాచానధ్యాయో విద్యుతి చాభ్రగ్రాయాం స్తనయిత్నావప్రాయత్యే ప్రేతాన్నే నీహారేచ" "మానసం పరిచక్షతే । శ్రాద్ధభోజనప్రవైకే" ఇతి స్మరణాన్మనసైవాధ్యయనమనధ్యాయేఽపీతి చేన్న "గ్రామే మనసా" ఇతి వదమావాస్యాయాం మనసా స్వాధ్యాయమధీయీతేత్యశ్రవణాత్, మన్వాదివచనేషు మానసత్వానాఘ్రాణాచ్చ । "సర్వాష్ణాగ్ం సుయుక్తోఽధ్యయనాదనన్తరోధ్యాయే, తథా గురుకర్మసు మనసాచానధ్యాయే" ఇత్యుక్తమానసాధ్యయనానువాదపవాయం విద్యుదాదిషు మానసాధ్యయన వర్జనార్థః । కించ, ఇదం మనసాచానధ్యాయ ఇతి వచనం బ్రహ్మయజ్ఞవిషయం నసంభవతి, శ్రాద్ధభోజన ఏవేతి జ్ఞాపనాత్ । నహి భోజనానన్తరం బ్రహ్మయజ్ఞోఽస్తి, అకృతప్రాతరాశ ఇతి స్మృతేః । అతో భుక్తసార్థలోపేన తద్విషయమానసాధ్యయనవర్జనస్మరణానుపపత్తౌ, సర్వాష్ణోధ్యయనస్య విహితమానసత్వానువాద ఏవాయం విశేషవిధానార్థమితి సువ్యక్తం సుధియామిత్యలమ్.

* అపత్నీకస్య బ్రహ్మయజ్ఞాద్యనధికారః *

కిఞ్చ, "అయజ్ఞో వా ఏషః, యోఽపత్నీకః" "పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్" ॥ శ్లో ॥ పఞ్చక్లృప్తా మహాయజ్ఞాః ప్రత్యహం గృహమేధినామ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిః పఞ్చయజ్ఞానాంగృహమేధివిశిష్టత్వావగమాత్, అపత్నీకస్యాయజ్ఞార్హత్వశ్రుతేశ్చ, విధురస్య న బ్రహ్మయజ్ఞాది పఞ్చమహాయజ్ఞప్రసఙ్గః । బ్రహ్మచారిభిస్తు కర్తవ్య ఏవ । తథా నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతరగ్నికార్యం యథాకాలం జితేన్ద్రియః । కుర్యాత్ప్రతిదినం వర్ణీ బ్రహ్మయజ్ఞం చ తర్పణమ్ ॥ తన్త్రిత్రయం కారకం చ వైశ్వదేవమనూర్ణ పఠేత్ । మన్త్రిప్రశ్నే పునశ్చైవం బ్రహ్మయజ్ఞే క్రమం విదుః ॥ * ॥

* అఙ్గాధ్యయనేనానధ్యాయః *

అఙ్గాధ్యయనవిషయే స్మృత్యర్థసారే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్దశ్యష్టమీపర్వప్రతిపద్వర్జితేషు తు । వేదాఙ్గన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాణి చాభ్యసేత్ ॥ అనధ్యాయస్తు నాఙ్గేషు నేతిహాసపురాణయోః । న ధర్మశాస్త్రేష్వన్యేషు పర్వణ్యేతాని వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఏతద్ధర్మశాస్త్రాదివర్జ్యత్వస్మరణమభ్యాసవిషయమ్ । అభ్యస్తస్య తు ॥ శ్లో ॥ పర్వసు ప్రయతో నిత్యముక్తదానఫలం లభేత్ ॥ * ॥ ఇతి బృహస్పతిస్మరణాన్న దోషః । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదాభ్యాసోఽన్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియామతా । నాశయత్యాశు పాపాని మహాపాతకజాన్యపి ॥ * ॥ అత్ర శిక్షా: — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతః పఠేన్నిత్యమురఃస్థితేన స్వరేణ శార్దూలరుతోపమేన । మధ్యన్దినే కణ్ఠగతేన చైవ చక్రాహ్వసంక్రన్దితసన్నిభేన ॥ తారం తు విద్యాత్సవనే తృతీయే శిరోగతం తచ్చ సదా ప్రయోజ్యమ్ । మయూరహంసాన్యభృతస్వరాణాం తుల్యేన నాదేన శిరోగతేన ॥ మన్దమేవ పఠేత్ప్రాతరుచ్చైర్మధ్యన్దినే పఠేత్ । ఉచ్చైరేవాపరాహ్ణే తు సన్ధ్యాకాల ఉపారమేత్ ॥ * ॥ "స వా ఏష యజ్ఞస్సద్యః ప్రతాయతే సద్యస్సంతిష్ఠతే తస్య ప్రాక్సాయమవభృథః" ఇతి శ్రుతేః సన్ధ్యాకాలాత్ప్రా

గేవ బ్రహ్మయజ్ఞః కర్తవ్య ఇత్యర్థః । సద్యఃప్రతాయతే - నతుయజ్ఞాన్తరవద్వసన్తకాలాది నిరీక్షణమ్ । సద్యస్సన్తిష్ఠతే - నతు తద్వత్కాలాన్తరేసమాప్తిః । అవభృథః - సమాపనమిత్యర్థః .

* తర్పణ విధిః *

అత్రయోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జపేద్వేదాదిమేకాగ్రస్తతో బద్ధాఞ్జలిశ్శనైః । బ్రహ్మయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవిద్యామథాపివా ॥ జప్త్వావాప్రణవం శక్త్యా తతస్తర్పణమాచరేత్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికె, విష్ణుధర్మోత్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ ఆదావేదం సమారభ్య తథోపర్యుపరిక్రమాత్ । యదధీతేఽన్వహం శక్త్యా బ్రహ్మయజ్ఞం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఋక్సామాథర్వవేదోక్తాన్ జపేన్మన్త్రాన్యజూంషిచ । జపిత్వైవం తతః కుర్యాద్దేవర్షిపితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ యజుశ్శాఖినాంతు కాణ్డానుక్రమణ్యాం కాణ్డ ఋషితర్పణముక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ అథ కాణ్డఋషీనేతానుదకాఞ్జలిభిశ్శుచిః । అవ్యగ్రస్తర్పయేన్నిత్యం మన్త్రైః పర్వాష్టమీషుచ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర కపర్దిస్వామీ — ॥ శ్లో ॥ కాణ్డర్షితర్పణంనిత్యముపేతేననివీతినా । వారత్యఞ్జలిభిరన్యైశ్చ కార్యం పర్వాష్టమీషుచ ॥ తదేవమ్, తర్పణంతు ద్విజః కుర్యాత్ప్రత్యహం స్నాతకస్తతః । దేవేభ్యశ్చ ఋషిభ్యశ్చ పితృభ్యశ్చ యథాక్రమమ్ ॥ ఋషీన్ ప్రజాపతిముఖాన్ సన్తర్పయేద్ద్విజసత్తమః । తతః పరం ద్విరాచమ్య వాగ్యతః ప్రవిశేద్గృహమ్॥ ఇతి శాతాతపాదిభిరుక్తేషు తర్పణేషు స్వశాఖావ్యవస్థా అనుసన్ధాతవ్యా .

* వేదాభ్యాస విధిః *

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ద్వితీయేతు తథాభాగే వేదాభ్యాసో విధీయతే । వేదస్వీకరణం పూర్వం విచారోఽభ్యసనం జపః ॥ తద్దానంచైవ శిష్యేభ్యో వేదాభ్యాసోహి పఞ్చధా । సమిత్పుష్ప కుశాదీనాం సకాలస్సముదాహృతః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ హుత్వాఽగ్నీన్ సూర్యదైవత్యాన్ జపేన్మన్త్రాన్ సమాహితః । వేదార్థానధిగచ్ఛేచ్చ శాస్త్రాణి వివిధానిచ ॥ * ॥ అయంచ శాస్త్రాభ్యాసో వేదావిరోధేన శా

ర్యః, అన్యథాదోషశ్రవణాత్ ॥ తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ యోఽనధీత్య ద్విజోవేదానన్యత్ర కురుతేశ్రమమ్ । సజీవన్నేవశూద్రత్వ మాశుగచ్ఛతిసాన్వయః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ యథాదారుమయోహస్తీ యథాచర్మమయోమృగః । తథావిప్రోఽనధీయానస్త్రియస్తే నామధారకాః ॥ * ॥ సారసముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ అనధీత్యత్రయీంవిప్రో యోహిశాస్త్రమధీయతే। సర్వాభరణనద్ధాఙ్గానగ్నాః స్త్రియఇవధ్రువమ్ ॥*॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అధీతమపి యో వేదం విముఞ్చతి యదానరః । భ్రూణహా సతు విజ్ఞేయో వియోనిమధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ అతో ద్వితీయభాగే గృహస్థేన వేదస్యావిస్మరణార్థం వేదాభ్యాసః కార్యః । అన్యథా "అధీతస్యచనాశనమ్ - పురుషవేదోబ్రహ్మోజ్ఝమ్" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యగౌతమాపస్తమ్బాదిభిరధీత వేదనాశే దోషస్మరణాత్ । తథా సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ అధీత్యవిధివత్పూర్వమృషిమాచార్యతశ్శుభాత్ । అనన్తరం యథాఽధ్యాయః కర్తవ్యోధీమతాధ్రువమ్ ॥ తతఃక్రమమధీయీత స్వరసంస్కారసంయుతమ్ । పదక్రమ విశేషజ్ఞో వర్ణక్రమవిచక్షణః ॥ స్వరమాత్రా విభాగజ్ఞో గచ్ఛేదాచార్యసమ్పదమ్ ॥ * ॥ శిక్షాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యోఽనధీత్య ద్విజో వేదానన్యత్ర కురుతేశ్రమమ్ । సజీవన్నేవ శూద్రత్వ మాశుగచ్ఛతి సాన్వయః ॥ * ॥ యమః ॥ శ్లో ॥ నజాతు పరశాఖోక్తం బుధఃకర్మ సమాచరేత్ । ఆచరన్పరశాఖోక్తం కర్మారణ్డఃప్రకీర్తితః ॥ యదామ్నాతం స్వశాఖాయాం పారక్యమవిరోధిచ । విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయమగ్నిహోత్రాది కర్మవత్ ॥ యస్యయావత్స్వసూత్రోక్తం స్వల్పంవా యదివా బహు । తస్య తావతిశాస్త్రార్థే కృతేసర్వం కృతంభవేత్ ॥ స్వసూత్రేఽవిద్యమానేతు పరసూత్రేణ వర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్ర ఫలభాగ్భవేత్ ॥ శాఖినామపి సర్వేషామభావే స్వప్రయోగినామ్ । ఆపస్తమ్బేన మార్గేణ కర్తవ్యం మనురబ్రవీత్ ॥ శ్రుతిస్మృతీతు విప్రాణాం చక్షుషీదేవనిర్మితే। కాణస్త్రైకయాహీనో ద్వాభ్యామన్ధః ప్రకీర్తితః ॥ ఆధీత్యచతురోవేదాన్స

షడఙ్గ పదక్రమాత్ । స్మృతిహీనానశోభన్తే చన్ద్రహీ నేవశర్వరీ ॥ అధీత్య విధివద్విప్రో వేదార్థం నవిచారయెత్ । ససాన్వయశ్శూద్రసమః పాత్రతాం నప్రపద్యతె ॥ వేదశాస్త్రార్థ తత్త్వజ్ఞో యత్ర యత్రాశ్రమేవసేత్, సస్వర్గ లోకమవాప్నోతి నరకంచ నగచ్ఛతి ॥ ధర్మ్యంయశస్యమాయుష్యం పుణ్యంస్వర్గ్యం తథైవచ । ధారణాద్ధర్మశాస్త్రస్య బ్రహ్మలోకమవాప్నుయాత్ ॥ శ్రుతిహీనమధీతం యన్నేహాముత్ర చతద్భవేత్ । శ్రుతంతు కేవలమపిసముద్ధారాయకల్పతె ॥ సముచ్ఛితం స్తోకమపి శ్రుతాధీతం విశిష్యతే ॥ జ్ఞానంకర్మ చ సంయుక్తం ముక్త్యర్థం కల్పితంయథా । అధీతం శ్రుతిసంయుక్తం తథాశ్రేష్ఠం న కేవలమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ స్వరమాత్రావిహీనంతు పదాక్షర వివర్జితమ్ । న్యూనాతిరిక్తం యత్కించిదాభిర్గీర్భిరుదీరయెత్ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాన్యశేషాణి తపః కర్మాత్మ కాని వై । యాని తేషామశేషాణాం కృష్ణానుస్మరణంపరమ్ ॥ * ॥ ఇతివచనాత్సర్వేషాం కర్మణామన్తే ప్రాయశ్చిత్తార్థం శ్రీకృష్ణస్మరణమేవకర్తవ్యమ్.

సమిత్పుష్పాద్యాహరణ విధిః

తత్రసంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సమిత్పుష్పకుశాదీని శ్రోత్రియస్స్వయమాహరేత్ । శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మకుర్వన్ పతత్యధః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరె — ॥ శ్లో ॥ అరణ్యాద్వాగృహాద్వాపి విక్రీతాన్యాపణస్థలాత్ । అయాచితాని పుష్పాణి లబ్ధాన్యర్హాణినార్చనే ॥ త్యాజ్యం పర్యుషితం జన్తుదూషితం పాదలఙ్ఘితమ్ । స్నానంస్పృష్టం తథాఽస్పృశ్యైర్నీతంచ ప్రతిలోమజైః ॥ * ॥ తులసీమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమం స్వార్జితంపుష్పం మధ్యమం వన్యముచ్యతె । అధమంతు క్రయక్రీతం పారక్యమధమాధమమ్ ॥ హస్తానీతం పటానీతం స్వయం పతితమేవ వా । దేవారామోద్భవం పుష్పం గృహదేవాయనార్చయెత్ ॥ అయనే హ్యుపరాగేచ భౌమభార్గవభానుషు । నాహరెత్తులసీపత్రం గృహదేవార్చనేబుధః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ అర్క పుష్పాణిచాన్యాని హ్యర్కపత్రస్థితానిచ । నిర్గన్ధానిచపుష్పాణి సర్వాణ్యేతాని వర్జయెత్ ॥

స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఆరవారేచ శుక్రేచ మన్వాదిషుయుగాదిషు । నాహరేత్తులసీపత్రం మధ్యాహ్నాత్పరతస్తథా ॥ సఙ్క్రాన్త్యాం పక్షయోరన్తే ద్వాదశ్యాం నిశిసన్ధ్యయోః । తులసీం యేవిచిన్వన్తి తేకృన్తన్తి హరేశ్శిరః ॥ * ॥ తథాఅన్యత్ర — ॥ శ్లో ॥ భృగ్వర్కాఙ్గారకేవారే ద్వాదశ్యాం పఞ్చపర్వసు । నాహరేత్తులసీపత్రం నన్దాయాం శ్రవణేపిచ ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ తులసీపత్రమాదాయ మద్భక్తో యత్రగచ్ఛతి । తమేవానుగమిష్యామి యథాగౌర్వత్సలాఽర్భకమ్ ॥ తులస్యాఽనుదినందేవం యోఽర్చయేద్గరుడధ్వజమ్ । జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైర్ముక్తోముక్తి మవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ మణికాఞ్చనపుష్పాణి ముక్తా వైడూర్యకాణిచ । తులసీపత్రదానస్య కళాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ * ॥ తులసీస్తవే — ॥ శ్లో ॥ సుమఞ్జరీదళైర్యుక్తైఃకోమలైస్తులసీదళైః । యేకుర్వన్తిహరేఃపూజాం తేకృతార్థాఃకలౌయుగే ॥ శుష్కంపర్యుషితంవాఽఽర్ద్రం కాష్ఠంవా తులసీదళమ్ । అర్చనేవాసుదేవస్య లక్షకోటిగుణంభవేత్ ॥ తులసీగ్రహణంశస్తం విష్ణోరర్చనహేతవే । వర్జ్యం పర్యుషితం పుష్పం నవర్జ్యం తులసీదళమ్ ॥ * ॥ దేవలస్మృతౌ — ॥ శ్లో ॥ వర్జ్యం పర్యుషితం తోయం నవర్జ్యం జాహ్నవీజలమ్ । అన్యత్పర్యుషితం వర్జ్యం నవర్జ్యం పద్మపుష్పకమ్ ॥ * ॥ శ్రీభగవానాహపాద్మే — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషాంచైవపుష్పాణాం పత్రాణాం చైవసున్దరి । ఆధిక్యం తవదేవేశి ప్రీతోఽహం తవదర్శనాత్ ॥ శుష్కైఃపర్యుషితైర్వాపికాష్ఠమూలమృదాదిభిః । అర్చనాన్మమబిమ్బస్య సదాశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥ * ॥ నమస్కారమన్త్రః ॥ శ్లో ॥ యన్మూలే సర్వతీర్థాని యన్మధ్యే సర్వదేవతాః । యదగ్రేసర్వవేదాశ్చ తులసీంత్వాం నమామ్యహమ్ ॥ * ॥ గ్రహణమన్త్రః — ॥ శ్లో ॥ తులస్యమృతసమ్భూతే సదాత్వం కేశవప్రియే । కేశవార్థం లునామిత్వాం వరదాభవ శోభనే ॥ మోక్షైకహేతోర్ధరణి ప్రసూతే విష్ణోస్సమస్తస్య గురోః ప్రియేతే । ఆరాధనార్థం పురుషోత్తమస్య లునామిపత్రం తులసిక్షమస్వ ॥ ప్రసీదమమ దేవేశి ప్రసీదహ

రివల్లభే । క్షీరోదమథనోద్భూతే తులసిత్వం ప్రసీదమే ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ పుష్కరాదీని తీర్థాని గఙ్గాద్యాస్సరితస్తథా । వాసుదేవాదయోదేవావసన్తి తులసీదళే ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ తావద్గర్జన్తి పుష్పాణి మాలత్యాదీని భాస్కరి । యావన్నప్రాప్యతే పుణ్యాతులసీ విష్ణువల్లభా ॥ తతఃప్రదక్షిణీకృత్య తులసీమాహరేద్బుధః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణురహస్యే — ॥ శ్లో ॥ సకృదభ్యర్చ్యగోవిన్దం తులస్యాచైవమానవః। ముక్తిభాగీ నిరాతఙ్కః కృష్ణస్యానుచరో భవేత్ ॥ * ॥ మౌద్గల్యః — ॥ శ్లో ॥ నాత్తుత్రైరర్చయేద్విష్ణుం నశమ్భుం శఙ్ఖవారిణా । నార్చయేద్దూర్వయాదుర్గాం నతులస్యా సురాన్తరమ్ ॥ * ॥

* వర్జ్యపుష్పాణి *

పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ కేశకీటాపవిద్ధానిశీర్ణపర్యుషితానిచ । భగ్నపత్రం నచగ్రాహ్యం క్రిమిదష్టంచ నాహరేత్॥ వర్జయెదూర్ణనాభేన వాసితం యదిశోభనమ్ । స్థలజం నోద్ధరేత్పుష్పం ఛేదయేజ్జలజంనతు ॥ యాని స్పృష్టానిచాస్పృశ్యైర్లోకాయుక్తైశ్చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణురహస్యే — ॥ శ్లో ॥ నిషిద్ధైర్దుర్గఖైర్దేవం నార్చయెత కదాచన। నశుష్కైఃపూజయెద్దేవం కుసుమైర్నమహీగతైః ॥ నవిశీర్ణదళైశ్శిష్టైర్నాశుభైర్నావికాసిభిః ॥ పూతిగన్ధోగ్రగన్ధానిహ్యేమ్లగన్ధాని వర్జయెత్ ॥*॥ యత్తు హారీతవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ స్నానంకృత్వాతుయెకేచిత్పుష్పం గృణ్హన్తియెద్విజాః । దేవతాస్తన్నగృణ్హన్తి తన్నగృణ్హన్తి మానుషాః॥ పితరస్తన్నగృణ్హన్తి భస్మీభవతికాష్ఠవత్ ॥ * ॥ ఇతితన్మధ్యాహ్నస్నానాభిప్రాయమ్ ॥ శ్లో ॥ స్నానంకృత్వాతు మధ్యాహ్నేపుష్పాణి నసమాహరేత్ ॥ * ॥ ఇతినిషేధస్మృతేః । శ్రీవిష్ణురహస్యేచ — ॥ శ్లో ॥ యెఽర్కపుష్పైప్త్రిలోకేశమర్చయన్తి జనార్దనమ్। తేభ్యః క్రుద్ధోఽక్షయందుఃఖంక్రోధాద్విష్ణుః ప్రయచ్ఛతి ॥ * ॥ శ్రీవారాహే — ॥ శ్లో ॥ అన్యదేవార్థసన్దిష్టైర్యోనరోమామథార్చయేత్ । తైనైవతుమహాభాగెమణ్డూకత్వం వ్రజన్తి తె ॥ జన్మద్వయంతువైమూఢా ఘ్నాద్రతాం యాన్తి తేన

రాః ॥ కుసుమానాం నివేద్యానాం గన్ధమాఘ్రాతియోనరః । సపూతిగన్ధ
సంయుక్తః కుక్షౌచైవ ధరేశుభే ॥ అసూత్రగ్రథితం పుష్పమస్నేహోక్తం త
థోదనమ్ । అవాలుకాయుతం తోయం సర్వం పర్యుషితం భవేత్ ॥ నప
ర్యుషితదోషోఽస్తి తీర్థతోయస్యనిత్యశః ॥ * ॥ వైష్ణవధర్మశాస్త్రే —
॥ శ్లో ॥ పుష్పాలాభే తులస్యాస్తు పత్రైర్మామర్చయేద్బుధః । పత్రాలా
భే శిఫాభిస్తు శిఫాలాభే శిఫాలవైః । లవాలాభే మృదాతత్ర భక్తిమానర్చ
యేత మామ్ ॥ * ॥ నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ హరేరభ్యర్చనాయాంచ
తులసీసాధనం పరమ్ । అలాభే తుళసీనాంచ తన్నామగ్రహణం పరమ్ ॥
భగవానరవిన్దాక్షః స్సన్తుష్యతి సహస్రధా ॥ నపద్మైర్నాపికల్హారైర్నహే
మకుసుమైరపి । తథాతుష్యతి గోవిన్దో యథైవ తుళసీదళైః ॥ అన్యైర్దైవ
తసంకీర్ణైర్యోఽర్చయేద్గరుడధ్వజమ్ । సపవనరకంయాతి యావదాభూ
తసంప్లవమ్ ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ సంగృహ్యతులసీం భక్త్యా సర్వాభీష్టఫ
లప్రదామ్ । తులస్యైవ హరేఃపూజాం యేకుర్వన్తి నరాభువి ॥ తేకృ
తార్థా నరశ్రేష్ఠతస్మాత్త్వమపి తత్కురు । తస్మాత్తులస్యాసదృశం నచ
భూతం నభావిచ ॥ తులసీకాననామోదవాసితా యత్రమారుతాః । నత
త్ర ధరణీభాగే చరన్తి యమకిఙ్కరాః ॥ తులసీ తులసీత్యేవం నామా
న్యావర్తయన్తియే । తేవిష్ణులోకమాసాద్య పశ్యన్తి గరుడధ్వజమ్ ॥ ద
ర్శనాచ్ఛ్రవణాత్స్పర్శాత్ స్మరణాత్కీర్తనాదపి । పునాతితులసీపుణ్యాద
శపూర్వాన్దశాపరాన్ ॥ తులసీకాననం యత్ర యత్రవాహరికీర్తనమ్ ।
తత్రైవాస్తే హరిఃశ్రీమాన్ శఙ్ఖచక్రగదాధరః ॥ తస్మాత్పరాశరత్వం చ
సర్వదా తులసీదళైః । నారాయణమిహారాధ్యప్రాప్స్యసేపరమంపదమ్ ॥
యథాహితులసీమాన్యా విష్ణోర్భవతి సర్వదా । తథైవైకాదశీవిష్ణుం సన్తో
షయతి సన్తతమ్ ॥ తులసీదలసంమిశ్రం తీర్థం తోయేన సంయుతమ్ । ది
వసేదివసేయేతు భుఞ్జతే తేహివైష్ణవాః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ద్వి
తీయకాలేకర్తవ్యం తులస్యాహరణంద్విజైః । అన్యకాలే నకర్తవ్యమిత్యే
వ మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ కాలే ద్వితీయేసంప్రాప్తేతు

లసింగ్రాహయేద్ద్విజః । అన్యకాలేషు నగ్రాహ్యమితి వాసిష్ఠభాషితమ్ ॥

అథ కుశోత్పాటనాదివిధిః

తత్ర శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ శుచౌదేశే శుచిర్భూత్వా స్థిత్వా ప్రాగుత్తరాముఖః । ఓంకారేణైవ మన్త్రేణ కుశాః స్పృశ్యా ద్విజోత్తమైః ॥ * ॥ కుశోత్పాటనమన్త్రమాహ స ఏవ — ॥ శ్లో ॥ విరిఞ్చేన సహోత్పన్న పరమేష్ఠినిసర్గజ । నుద సర్వాణి పాపాని దర్భ స్వస్తికరో మమ ॥ * ॥ అత్ర కాలమాహ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ మాసే నభస్యమావాస్యా తస్యాం దర్భోచ్చయో మతః । అయాతయామాస్తే దర్భా నియోజ్యాః స్యుః పునః పునః ॥ దేవార్థే ప్రాఙ్ముఖో దర్భాన్ పిత్రర్థే దక్షిణాముఖః । ఛిత్వోపవీతీ ప్రాచీనావీతీ తాన్నిక్షిపేత్పృథక్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రాః కృష్ణాజినం దర్భా బ్రాహ్మణాశ్చ విశేషతః । అయాతయామాస్తే సర్వే నియోజ్యాః స్యుః పునః పునః ॥ * ॥ అయాతయామాః - అగతరసాః । వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ కాశస్తు రౌద్రో విఖ్యాతః కుశో బ్రాహ్మస్తథా స్మృతః । ఆర్షో దర్భస్సమాఖ్యాతో విశ్వామిత్రస్తు వైష్ణవః ॥ కుశాలాభేఽశ్వవాలశ్చ విశ్వామిత్రోఽథవా యవః । దూర్వాశ్చైతేషు యే లబ్ధాస్తైః కర్మాణి సమాచరేత్ ॥ శ్రుతిస్మృతిషు మిత్రత్వాద్విప్రాణాం విశ్వకర్మణామ్ । విశ్వం హసామమిత్రత్వాద్విశ్వామిత్ర ఇతి స్మృతః ॥ దుస్స్వప్ననాశకరణాద్దుశ్శబ్దోచ్చారనాశనాత్ । దుస్స్వప్ననాశకరణాదేషా దూర్వేత్యుదాహృతా ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ నవభిస్సప్తభిర్దర్భైః పఞ్చభిశ్చ క్రమాత్కృతః । కూర్చశ్శ్రేష్ఠో మధ్యమశ్చ కనీయానితి చ స్మృతః ॥ * ॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ అహన్యహని కర్మార్థం కుశోద్ధారః ప్రశస్యతే । నపూర్వేద్యుర్ధృతకుశా యోగ్యాశ్చైవోత్తరేషు చ ॥ పవిత్రం స్వర్ణమజినం రూప్యం తామ్రం చ సీసకమ్ । వసుధా గావస్తథా విప్రా నియోజ్యాః స్యుః పునః పునః ॥ కుశాగ్రైస్తర్పయేద్దేవాన్ మనుష్యాన్ కుశమధ్యతః । ద్విగుణీకృత్య మూలాగ్రైః పితౄన్ సంతర్పయేద్ద్విజః ॥ సపిణ్డీకరణాదర్వాగృజుదర్భైర్మృతిక్రియాః । పరతో ద్విగుణైరేవ దైవకర్మ సదర్జు

ఖిః ॥ ఛిన్నమూలాగృహీతవ్యాః ప్రస్తరార్థంకుశోత్తమాః । అగ్నికార్యే చయాగేచ సమూలాన్ పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సమూలశ్చభవేద్దర్భః పితౄణాం శ్రాద్ధకర్మణి । మూలేనలోకాన్ జయతి శక్రస్యచ మహాత్మనః ॥ * ॥ ఏతదేకోద్దిష్టశ్రాద్ధవిషయమ్ । యతస్సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టేకుశాగ్రాహ్యాస్సమూలాయజ్ఞకర్మణి । బహిర్లూనాస్సకృల్లూనాస్సర్వత్ర పితృకర్మణి ॥ * ॥ ఇతి । బహిర్లూనాః - ఉపమూలలూనాఇత్యర్థః । తతశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉపమూలేతథాలూనాఃశ్రాద్ధార్థేతుకుశాఃస్మృతాః । తథాశ్యామాకనీవారౌ దూర్వాచ సముదాహృతా ॥ * ॥ ఇతి బ్రహ్మాణ్డాదివచనమనేకోద్దిష్టశ్రాద్ధాది విషయమిత్యవగన్తవ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ పిత్ర్యంమూలేన మధ్యేన మానుషంతు ప్రయత్నతః । దేవకర్మకుశాగ్రేణ కర్తవ్యం భూతిమిచ్ఛతా ॥ కుశాః కాశాస్తథాదూర్వా యవావ్రీహయ ఏవవా । బల్బజాఃపుణ్డరీకాణి సప్తధా బర్హిరుచ్యతే ॥

పవిత్రవిధిః

శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ జపే హోమే తథా దానే స్వాధ్యాయే పితృతర్పణే । అశూన్యంతు కరం కుర్యాత్సువర్ణరజతైః కుశైః ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ నరూప్యం కేవలంధార్యం దైవే పిత్ర్యేచకర్మణి । అనామికాధృతంహేమ తర్జన్యాధారయేత్తుతత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞోపవీతే మౌఞ్జ్యాంచ తథాకుశపవిత్రకే । బ్రహ్మగ్రన్థిం విజానీయాదన్యత్రతు యథారుచి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ సంత్యజ్య వైస్తరం మార్గం బ్రహ్మమార్గవినిస్సృతమ్ । సకృత్ప్రదక్షిణీకృత్యపవిత్రమభిధీయతే ॥ తదేవద్విగుణీకృత్యబ్రహ్మగ్రన్థిర్విధీయతే ॥ చతురఙ్గుళమగ్రం స్యాద్గ్రన్థి రేకాఙ్గుళోభవేత్ । ద్వ్యఙ్గుళం రజ్జువలయం పవిత్రస్యతులక్షణమ్ ॥ త్రిభిర్దర్భైశ్శాన్తికర్మ పఞ్చభిః పౌష్టికంతథా । పఞ్చభిశ్చాభిచారంతు కుర్వన్కుర్యాత్పవిత్రకమ్ ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ శూద్రః పవిత్రమజ్ఞానాత్ జ్ఞానాద్వా యదిధారయేత్ । సపాపాత్మామహాఘోరే చిరంతిష్ఠతిదారుణే ॥ కుతూహలేన వా

శూద్రః పవిత్రం ధారయేద్యది । సపచ్యతే మహాఘోరే సుచిరం నరకా
గ్నిభిః ॥ దేవబ్రాహ్మణకార్యేషు శూద్రశ్చేద్భక్తిపూర్ణ భవేత్ । స్వ
ర్ణాఙ్గులీయకం ధృత్వా తేన కర్మాణి కారయేత్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే —
॥ శ్లో ॥ శూద్రః పవిత్రమజ్ఞానాత్ జ్ఞానాద్వా యదిధారయేత్ । సకులో
నరకం యాతి సద్యశ్చణ్డాళతాం వ్రజేత్ ॥ తస్మాత్పవిత్రం సతతం ద్విజై
ర్వేదపరాయణైః । కర్మానుష్ఠాన నిరతైర్ధార్యం నేతరజాతిభిః ॥ * ॥ స్మృ
తిసంగ్రహే చ — ॥ శ్లో ॥ ప్రథమం లఙ్ఘయేత్పర్వ ద్వితీయం నతులఙ్ఘ
యేత్ । తయోస్తు పర్వణోర్మధ్యే పవిత్రం ధారయేద్బుధః ॥ * ॥ భరద్వా
జః — ॥ శ్లో ॥ కూర్చేన వా పవిత్రేణ యేన కర్మాణి కారయేత్ । తస్య
గ్రన్థింవిసృజ్యైవ కర్మాన్తే తత్పరిత్యజేత్ ॥ పవిత్రకూర్చయోస్త్యాగే స
గ్రన్థ్యోస్తుప్రమాదతః । ఉపవాసంచరేదేకముపవాసత్రయంతువా ॥ * ॥
ధీపూర్వే ఉపవాసత్రయమితి గ్రాహ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వాగ్రం ప్ర
క్షిపేత్కూర్చం గలన్త్యాం కలశేషు చ । తతస్సంప్రోక్షణం కుర్యాత్తదగ్రే
ణ ద్విజోత్తమః ॥ అగ్రేఽఙ్గుళ్యాః స్థితో దర్భస్తపోవృద్ధికరో హిసః । మధ్యే
చైవ ప్రజాకామో మూలే సర్వార్థసాధకః ॥ * ॥ ఏవం ఫలభేదేన పవి
త్రధారణే స్థానభేద ఉక్తః । పవిత్రంత్వనామికామూల ఏవ ధార్యమ్ ।
హారీతః — ॥ శ్లో ॥ పథిదర్భాశ్చితా దర్భా యే దర్భా యజ్ఞభూమిషు ।
వరణాసనపీఠార్థాష్షడ్దర్భాన్పరివర్జయేత్ ॥ యైః కృతః పిణ్డనిర్వాపః శ్రా
ద్ధం వా పితృతర్పణమ్ । విణ్మూత్రాదిషు యే దర్భాస్తేషాం త్యాగో విధీయ
తే ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే చ యే దర్భాః యే దర్భాః పితృతర్పణే । అమేధ్యలిప్తా యే
దర్భాస్తేషాం త్యాగో విధీయతే ॥ అమేధ్యాని - వసాదీని ద్వాదశ మలాని ।
॥ శ్లో ॥ అపూతైస్తు గృహీతా యే యే చ ఛిన్నా నఖైస్తథా । క్వథితానగ్నిద
గ్ధాంశ్చ కుశాన్యత్నేన వర్జయేత్ ॥ నీవీమధ్యే స్థితాస్త్యాజ్యా యజ్ఞభూమి
స్థితాస్తథా । ఛాయాయామశుచౌ దేశే యే దర్భాస్తాన్విసర్జయేత్ ॥ * ॥
అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే జపే చైవ బ్రహ్మగ్రన్థిర్విధీయతే । భోజ
నే వర్తులః ప్రోక్త ఏవం ధర్మో న హీయతే ॥ * ॥ పవిత్రమత్ర బ్రహ్మగ్రన్థియు.

క్తమ్, తదేవ శూద్రాదేర్వర్జ్యమ్ । తథాచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ సప్తభిర్దర్భపుఞ్జైస్తైః కుర్యాద్బ్రాహ్మం పవిత్రకమ్ । పఞ్చభిః క్షత్రియస్యోక్తం చతుర్భిశ్చ తథావిశః ॥ ద్వాభ్యాం శూద్రస్య విహితమన్తరాణాం తథైవచ ॥ నీవీమధ్యేచ యేదర్భా బ్రహ్మసూత్రేచ యేకృతాః। పవిత్రాంస్తాన్విజానీయాద్యథా కాయస్తథాకుశః ॥ పవిత్రం కరశాఖాస్థం దక్షిణే శ్రవణేన్యసేత్ । నాన్యత్ర నిక్షిపేద్దేహే నిక్షిప్తంయదితత్త్యజేత్ ॥ * ॥ అతో నీవ్యాం కేవలదర్భా ఏవ స్థాప్యాః । అత్ర కాశికః — ॥ శ్లో ॥ గవాం వాలపవిత్రేణ ధార్యమాణేన నిత్యశః । నస్పృశన్తీహపాపాని శ్రీశ్చగాత్రేషు తిష్ఠతి ॥ గవాం వాలపవిత్రస్య సౌవర్ణస్య తథైవచ । నబ్రహ్మగ్రన్థినియమో ధారయేత్తు యథా తథా ॥ గవాం వాలపవిత్రేణ సన్ధ్యోపాస్తిం కరోతియః । జపహోమాగ్నికార్యాణి తస్యాక్షుయఫలం భవేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ జపకర్మహరాహ్యేతే అసురావ్యక్తరూపిణః । పవిత్రకృతహస్తస్య విద్రవన్తి దిశోదశ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ వజ్రం యథా మహేన్ద్రస్య శూలం హస్తే పినాకినః । సుదర్శనం యథా విష్ణోస్తథా విప్రకరే కుశః ॥ అప్రసూతాః స్మృతాదర్భాః ప్రసూతాస్తు కుశాః స్మృతాః । సమూలాః కుతపాః ప్రోక్తా భిన్నాగ్రాస్తృణ సంజ్ఞితాః ॥ కుశాః కాశా యవాదూర్వా గోధూమాశ్చాథకున్దరాః । ఉశీరా వ్రీహయోమాఞ్జో దశదర్భాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ కుశదర్భాచ గోవాలపవిత్రం కనకం తథా । నవపఞ్చత్రిసంయుక్తమగ్రంతు చతురఙ్గుళమ్ ॥ వలయం ద్వ్యఙ్గుళం ప్రోక్తం గ్రన్థిరేకాఙ్గుళో భవేత్ ॥ అఙ్గుష్ఠేతు పితుర్నాశస్తర్జన్యాం మరణంభవేత్ । మధ్యమేపుత్రనాశశ్చ కనిష్ఠే సర్వదోషకృత్ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేనానామికాయాంతు యోజయేత్ ॥ కూర్చాంస్తు త్రివిధానాహురుత్తమాధమ మధ్యమాన్ । సప్త పఞ్చత్రయోదర్భా గ్రన్థిరేకాఙ్గులో భవేత్ ॥ దక్షిణావర్తితో గ్రన్థిః కూర్చాగ్రం చతురఙ్గులమ్ । తన్మూలే ద్వాదశాఙ్గుల్యే త్రివిధః కూర్చ ఉచ్యతే ॥ ఊర్ధ్వాగ్రః పుష్టిదః ప్రోక్తో హ్య

ధోగ్రశ్మాస్తికర్మణి । అన్తఃకూర్చోహికర్తవ్య స్త్వభిచారే ద్విజోత్తమైః ॥ కుశాఃకాశా ఉశీరాశ్చ దూర్వాశ్చ వ్రీహయస్తథా । విశ్వామిత్రాఃకుశాశ్చైవ సప్తదర్భాః ప్రకీర్తితాః ॥ సప్తవింశతిదర్భైర్వా ఏకవింశతిభిస్తథా । దశపఞ్చభిరేవాథ కూర్చం కుర్వీత బుద్ధిమాన్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాం విశేషేణ విశ్వామిత్ర కుశౌస్మృతౌ । నృపాణాం మౌఞ్జిదర్భాశ్చ వైశ్యానాముశిరంస్మృతమ్ ॥ శూద్రాణాంచ తథాదూర్వా విపరీతేకులక్షయః ॥ * ॥ దత్తాత్రేయః — ॥శ్లో॥ అపవిత్రకరంకర్మ విప్రస్య విఫలం భవేత్ । అపవిత్రకరోవిప్రః కుర్యాత్కర్మనవైదికమ్ ॥ తస్య కర్మాణి సర్వాణి నిష్ఫలాని భవన్తిహి ॥

——॥ పోష్యవర్గవిచారః ॥——

తత్రదక్షః ॥ శ్లో ॥ తృతీయెతు తథాభాగే పోష్యవర్గార్థచిన్తనమ్ । ద్రవ్యంహినిర్వపేత్తేషాం విద్యమానధనోగృహీ ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ మాతాపితా గురుర్భార్యా ప్రజాదీనస్సమాశ్రితః । అభ్యాగతోఽతిథిశ్చాగ్నిః పోష్యవర్గఉదాహృతః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ మాతాపితాతథాభార్యా గురుర్భార్యేతి భేదతః । భరణం పోష్యవర్గస్యప్రశస్తం స్వర్గసాధనమ్ ॥ నరకం పీడనేతస్య తస్మాద్యత్నేన తంభరేత్ ॥ సజీవతియ ఏవైకో బన్ధుభిశ్చోపజీవ్యతె । జీవన్తోఽపిమృతాస్త్వన్యేపురుషాః స్వోదరంభరాః ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ యోగక్షేమార్థమీశ్వరమధిగచ్ఛేన్నాన్యత్ర దేవగురుధార్మికేభ్యః ॥ * ॥ యోగః - అలభ్యలాభః, క్షేమః - లబ్ధస్యపాలనమ్, ఈశ్వరః - రాజా.

——॥ బ్రాహ్మణాదివృత్తయః ॥——

వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతిభ్యోధనం లిప్సేత్ప్రశస్తేభ్యోవిశేషతః । అపివా జాతిమాత్రేభ్యో నతుశూద్రాత్కథం చన ॥ * ॥ ప్రశస్తేభ్యః - స్వధర్మవర్తిభ్యః ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యాత్రామాత్రప్రసిద్ధ్యర్థం స్వైః కర్మభిరగర్హితైః । అక్లేశేన శరీరస్య కుర్వీతధనసంచయమ్ ॥ * ॥ కర్మభిః - యస్య యాని వృత్త్యర్థాని తైరిత్యర్థః । తానిచతైస్తై

వదర్శితాని ॥ శ్లో ॥ అధ్యాపనం చాధ్యయనం యజనం యాజనం తథా । దానం ప్రతిగ్రహశ్చైవ షట్కర్మాణ్యగ్రజన్మనః ॥ షణ్ణాంతు కర్మణాం మధ్యే త్రీణి కర్మాణి జీవికాః । యాజనాధ్యాపనే చైవ విశిష్టాచ్చ ప్రతిగ్రహః ॥ * ॥ అనేనాధ్యయనాదీని త్రీణ్యేవావశ్యకర్తవ్యానీత్యుక్తం భవతి । తథా గౌతమః — ॥ వా ॥ ద్విజాతీనామధ్యయనమ్ ఇజ్యా దానమ్, బ్రాహ్మణస్యాధికాః, ప్రవచనయాజనప్రతిగ్రహాః, పూర్వేషు నియమ ఇతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ త్రయో ధర్మా నివర్తన్తే బ్రాహ్మణాత్క్షత్రియం ప్రతి । అధ్యాపనం యాజనం చ తృతీయశ్చ ప్రతిగ్రహః ॥ వైశ్యం ప్రతి తథైవైతే నివర్తేరన్నితి స్థితిః ॥ శస్త్రాస్త్రభృత్త్వం క్షత్రస్య వణిక్పశుకృషీర్విశః । ఆజీవనార్థం ధర్మస్తు దానమధ్యయనం యజిః ॥ * ॥ శస్త్రాస్త్రభృత్త్వమ్ - ప్రజాపాలనద్వారా జీవనార్థమ్, వణిక్ - వాణిజ్యమ్, పశుశబ్దేన తత్పాలనమ్ । అత్ర విశేషమాహతుః శఙ్ఖలిఖితౌ — ॥ వా ॥ గారక్షక తాస్వపీతాసు న పిబేన్నతిష్ఠన్తీషూపవిశేన్న స్వయముత్థాపయేత్తాశ్శనైరార్ద్రశాఖయా సపలాశయా పృష్ఠతోఽభిహన్యాన్నాతీర్థే న విషమే నాల్పోదకేఽవతారయేత్, బాలవృద్ధరోగాతురాః శ్రాన్తా ఉపాసీత శక్తితః ప్రతీకారం కుర్యాద్గవామేష ధర్మోఽన్యథా విప్లవ ఇతి ॥*॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ త్రివిధం క్షత్రియస్యాపి ప్రాహుర్వైశేషికం ధనమ్ । యుద్ధోపలబ్ధం కారం చ దాణ్డం చ వ్యవహారతః ॥ * ॥ కారమ్ - కరప్రాప్తమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఇజ్యాధ్యయనదానాని వైశ్యస్య క్షత్రియస్య చ । ప్రధానం క్షత్రియే కర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్॥ ప్రతిగ్రహోఽధికో విప్రే యాజనాధ్యాపనే తథా ॥ * ॥ తథేతి స్మృత్యన్తరోక్తవృత్త్యుపసంగ్రహః । తథా గౌతమః ॥ వా ॥ కృషివాణిజ్యే వాఽస్వయంకృతే కుసీదం చేతి । యత్తు యాజ్ఞవల్క్యోక్తమ్— ॥ శ్లో ॥ కుసూలకుమ్భీధాన్యో వా త్ర్యహికోఽశ్వస్తనోఽపి వా । జీవేద్వాఽథ శిలోఞ్ఛేన శ్రేయానేషాం పరః పరః ॥ కుసూలమ్ - కోష్ఠకమ్, కుమ్భీ - ఉష్ట్రికాఖ్యం భాజనమ్, శాల్యాదిభ్యో నిపతితకణస్యోపాదానం శిలమ్, పక్వై

కవ్రీహ్యుపాదానముఞ్ఛః , కుమ్భీవిషయేస్మృతిః ॥ శ్లో ॥ ముష్టీనాం స్యాచ్చతుష్కం తు మానతః కుడుపం మతమ్ । ప్రస్థః స్యాత్తచ్చతుష్కేణ తేచ చత్వార ఆఢకమ్ ॥ తచ్చతుష్కం భవేద్ద్రోణం తద్ద్వయం ఖారికా భవేత్ । ఖారీత్రయంతు భారస్స్యాత్తుకుమ్భికా స్యాచ్చతుష్టయమ్ ॥ * ॥ ఏషాం వృత్తయో మనునాదర్శితాః — ॥ శ్లో ॥ షట్కర్మైకో భవేత్తేషాం త్రిభిరన్యః ప్రవర్తతే । ద్వాభ్యామేకశ్చతుర్థస్తు బ్రహ్మసత్రేణ జీవతి ॥ * ॥ అయమర్థః - ఏకః కుసూలధాన్యో యజనాది షట్కర్మా భవేత్ , అన్యో ద్వితీయస్త్రైహికో యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహైర్వర్తేత , ఏకస్తృతీయో ఽశ్వస్తనికః ప్రతిగ్రహేతరాభ్యామ్ , చతుర్థస్తు శిలోఞ్ఛవృత్తిః , బ్రహ్మసత్రేణ - అధ్యాపనేనేతి । అత్రాయం వివేకః — ద్వివిధో గృహస్థః - యాయావరశ్శాలీనశ్చ । తత్రాద్యశ్చతుర్విధః - కుసూలకుమ్భీధాన్యస్త్రైహికో ఽశ్వస్తనికశ్శిలోఞ్ఛవృత్తిరితి । శాలీనశ్చతుర్విధః - యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహకృషివాణిజ్యపాశుపాల్యైర్జీవతాద్యః , త్రిభిరాద్యైర్ద్వితీయః , యాజనాధ్యాపనాభ్యాం తృతీయః , చతుర్థో ఽధ్యాపనేనేతి । “ యథాహ దేవలః — ॥ వా ॥ ద్వివిధో గృహస్థో యాయావరశ్శాలీనశ్చ । తయోర్యాయావరః ప్రవరో యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహ రిక్థసంచయవర్జనాత్ - షట్కర్మాధిష్ఠితః , ప్రేష్య చతుష్పాదగృహగ్రామధనధాన్యాదియుక్తః , లోకానువర్తీ , శాలీన ఇతి । శాలీనో ఽపి చతుర్విధః - యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహకృషివాణిజ్యపాశుపాల్యైష్షడ్భిర్జీవత్యేకః , యాజనాదిభిస్త్రిభిరన్యః , యాజనాధ్యాపనాభ్యామపరః , చతుర్థస్త్వధ్యాపనేనైవ ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరోక్తమ్ । కలావశ్వస్తనికాదేర్నిషిద్ధత్వాచ్చతుర్విధయాయావరాద్యభావః , ప్రతిగ్రహాదీనాం త్రయాణాం శాలీనవిషయత్వాత్తత్తత్సద్భావేఽపి తేషామనియతత్వాదాపద్వృత్తిత్వాచ్చ । అవశ్యకర్తవ్యాని షట్కర్మాణి తేభ్యోఽన్యాన్యేవ । తథా పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాస్నానం జపో హోమో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథేయంచ షట్క

మార్గాణి దినేదినే ॥ * ॥ ఇతి । అతః ప్రతిగ్రహాదిపరో విప్రష్షట్కర్మేతి వాదో ధర్మశాస్త్రానభిజ్ఞత్వకృత ఇత్యలమ్ । అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కుసీదం కృషివాణిజ్యే పాశుపాల్యం విశః స్మృతమ్ । శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా తయాఽజీవన్వణిగ్భవేత్ ॥ శిల్పైర్వా వివిధైర్జీవేత్పూర్వేషు హితమాచరన్ ॥ * ॥ కుసీదమ్ - వృద్ధ్యర్థం ద్రవ్యప్రయోగః । అత్ర దేవలః — ॥ వా ॥ శూద్రధర్మాః - ద్విజాతిశుశ్రూషా, పాపవర్జనమ్, కళత్రాదిపోషణమ్, పశుపాలనమ్, భారోద్వహనమ్, పణ్యవ్యవహారః, విక్రయకర్మ, నృత్తగీత వేణువీణా మురజమృదఙ్గ వాదనానీతి ॥ * ॥ శ్లో ॥ భార్యారతిశ్శుచిర్భృత్యభర్తా శ్రాద్ధక్రియాపరః ॥ * ॥ ఇతియాజ్ఞవల్క్యః । భార్యాయామేవరతిర్నాన్యాసు, శుచిః - బాహ్యాభ్యన్తరశౌచయుక్తః, భృత్యభర్తా - పోష్యవర్గరక్షకః, శ్రాద్ధాని - నిత్యాదీని, క్రియాః - స్నాతకవ్రతాద్యవిరుద్ధాని । మాఘ మాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రస్యపాకయజ్ఞేన నిషిద్ధాకరణేనచ । స్వర్గతిర్విహితా వైశ్య తస్యనో నారకీగతిః ॥ * ॥ పాకయజ్ఞేనేతి వ్రీహ్యాదిదానమేవోచ్యతే, కలౌ శూద్రస్య పాకయజ్ఞ పచనక్రియాదేర్నిషిద్ధత్వాత్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ విప్రసేవైవశూద్రస్య విశిష్టం కర్మ కీర్త్యతే । యదతోఽన్యచ్చకురుతె తద్భవత్యస్యనిష్ఫలమ్ ॥ నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్యవ్రతమాదిశేత్ । నశూద్రాయమతిందద్యాన్నోచ్ఛిష్టం నహవిష్కృతమ్ ॥ * ॥ నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ దద్యాద్దానాని శూద్రోఽపిపాకయజ్ఞైర్యజేతచ । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శుశ్రూషా నిరతో భవేత్ ॥ * ॥ పాకయజ్ఞశబ్దేనాత్రాపిదానంవా అష్టకాదిశ్రాద్ధంవోచ్యతే ॥ శ్లో ॥ శూద్రాణాం మాసికం కార్యం వపనం న్యాయవర్తినామ్ । వైశ్యవచ్ఛౌచకల్పశ్చ ద్విజోచ్ఛిష్టంచ భోజనమ్ ॥ * ॥ అత్రోచ్ఛిష్టం భుక్తపాత్రావశిష్టమన్నమ్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋతామృతాభ్యాం జీవేత మృతేన ప్రమృతేనవా । సత్యానృతాభ్యామపివా నశ్వవృత్త్యా కదాచన ॥ ఋతముఞ్ఛశిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితమ్ । మృతంతు యాచితం

ప్రోక్తం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్ ॥ సత్యానృతంతు వాణిజ్యం తేన వాపీహజీవ్యతే । సేవాశ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్ ॥ సప్తవిత్తాగమాధర్మ్యా దాయోలాభః క్రయోజయః । ప్రయోగఃకర్మయోగశ్చ సత్ప్రతిగ్రహఏవచ ॥ * ॥ దాయః - అన్వయాగత ధనమ్, పైతృకమిత్యర్థః । లాభః నిధేః, అయం విద్వద్విషయః ॥ శ్లో ॥ రాజాలబ్ధ్వా నిధిందద్యాద్ద్విజేభ్యోఽర్థం ద్విజఃపునః । విద్వానశేషమాదద్యాత్ససర్వస్యప్రభుర్యతః ॥ * ॥ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్ । క్రయః - ప్రసిద్ధః, ఏతేత్రయస్సర్వవర్ణానాంధర్మ్యాః । జయోయుద్ధేనతు క్షత్రియస్యైవ । ప్రయోగోవృద్ధ్యర్థం ధనప్రయోగః, కర్మ ప్రయోగఃకృషివాణిజ్యే, ఏతానివైశ్యస్యైవ । సత్ప్రతిగ్రహోవిప్రస్యైవ, సదితి దుష్టస్యవా దుష్టాద్వాప్రతిగ్రహనిరాసః ॥ శ్లో ॥ యోఽర్చితం ప్రతిగృహ్ణాతిదదాత్యర్చితమేవచ । తావుభౌగచ్ఛతస్స్వర్గం నరకంతు విపర్యయే ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఉపన్యస్తేనయల్లబ్ధం విద్యయాపణపూర్వకమ్ । శిష్యాదార్త్విజ్యతః ప్రశ్నాత్సన్దిగ్ధప్రశ్ననిర్ణయాత్ ॥ విజ్ఞానశాసనాద్వాదాల్లబ్ధంప్రాధ్యయనాచ్చయత్ । ధనమేవంవిధంసర్వం విజ్ఞేయం ధర్మశాసనమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అయాచితశిలోఞ్ఛైశ్చ శిష్యదత్తైః క్రమాగతైః । జీవేత్కర్మవిశుద్ధేభ్యః ప్రతిగృహ్యాపివాధనమ్ ॥ యాచితేనాపివర్తేత నైన్యం హిత్వాశ్రమస్థితః । స్తోకాదానేనవానిత్యంప్రతిగేహమతన్ద్రితః ॥ దధిక్షీరఘృతాదీనాం లవణస్యపశోస్తథా । విక్రయిభ్యోఽపి నాదద్యాదశ్వవిక్రయిణస్తథా ॥ నాచరన్తి యథోక్తంయే తేభ్యోఽపిభృతకార్చకాత్ । బీజప్రహారిణశ్చైవ బలీవర్దస్య సాక్షిణః ॥ కౌసీదకాత్తథా భోక్తుశ్శ్రాద్ధస్య సతతం తథా । కౌసీదకః - వార్ధుషికః । నగ్రామయాజకేభ్యశ్చనాగమ్యాగమినస్తథా । వణిగ్భ్యశ్చతథాశూద్రాదుత్సృష్టాగ్నేర్నచాహరేత్ ॥ బిమ్బప్రస్థాపకాచ్చైవ తథాశిల్పోపజీవినః । పరిప్రస్తాచ్చ నష్టాచ్చ శూద్రశిష్యాచ్చనాహరేత్ ॥ క్రమాగతైర్ధనైర్వాఽపి స్వక్షేత్రారామసమ్భవైః । భగవద్భక్తిపూతేభ్యోవిప్రేభ్యోయాచితైస్తు

వా ॥ శ్రోత్రియాధ్యాపకో భూత్వా వృత్తిం వాలభతే ద్విజః ॥ * ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ క్షాత్రేణ కర్మణాజీవేద్విశాం వాప్యాపది ద్విజః । నిస్తీ
ర్యతామథాత్మానం పావయిత్వా న్యసేత్పథి ॥ * ॥ ఆపన్నిస్తారానన్తరం
పూర్వలబ్ధం ధనం మహామార్గే నిధాయాత్మానం పావయేత్ , యద్వాప
థిస్వమార్గే వా వర్తేత । అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అతః పరం గృ
హస్థస్య కర్మాచారం కలౌ యుగే । సంప్రవక్ష్యామ్యహం పూర్వం పా
రాశర్యప్రచోదితమ్ ॥ షట్కర్మనిరతో విప్రః కృషికర్మ చ కారయేత్ ।
స్వయం కృష్టే తథా క్షేత్రే ధాన్యైశ్చ స్వయమార్జితైః ॥ నిర్వపేత్ప
ఞ్చయజ్ఞాంశ్చ క్రతుదీక్షాం చ కారయేత్ । క్షత్రియోఽపి కృషిం కుర్యా
ద్ద్విజాన్ దేవాంశ్చ పూజయేత్ ॥ వైశ్యశ్శూద్రస్తథా కుర్యాత్కృషిం
వాణిజ్యమేవ చ । చతుర్ణామపి వర్ణానామేష ధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ బో
ధాయనః — ॥ శ్లో ॥ వేదః కృషివినాశాయ కృషిర్వేదవినాశినీ । శక్తిమా
నుభయం కుర్యాదశక్తస్తు కృషిం త్యజేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సంవత్స
రేణ యత్పాపం కురుతే మత్స్యఘాతుకః । దినేనైకేన చాప్నోతి సకృద్ఛిత్వా తు
లాంగలీ ॥ * ॥ ఏవం దోషస్మరణం తత్తద్భాగప్రదానాభిప్రాయమ్ ।
తదాహ స ఏవ — ॥ శ్లో ॥ వృక్షాంశ్ఛిత్వా మహీం భిత్వా హత్వా తు కృ
మికీటకాన్ । కర్షకః ఖలయజ్ఞేన సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ యో న దద్యా
ద్ద్విజాతిభ్యో రాశిమూలముపాగతః । స చోరస్స చ పాపిష్ఠో బ్రహ్మహత్యాం
స విన్దతి ॥ (బ్రహ్మఘ్నం తం వినిర్దిశేదితి పాఠాన్తరమ్) రాజ్ఞో దద్యా
త్తు షడ్భాగం దేవానాం చైకవింశతిమ్ । విప్రాణాం వింశతిం భాగం తతః
పాపైః ప్రముచ్యతే ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ లబ్ధలాభః పితౄన్ దే
వాన్ బ్రాహ్మణాంశ్చాపి పూజయేత్ । తే తృప్తాస్తస్య తం దోషం శమ
యన్తి న సంశయః ॥ దేవేభ్యశ్చ పితృభ్యశ్చ దద్యాద్భాగం తు వింశకం ।
త్రింశద్భాగం బ్రాహ్మణానాం కృషిం కుర్వన్న రిష్యతి ॥ * ॥ హారీ
తః — ॥ శ్లో ॥ భూమిం భిత్వోషధిం ఛిత్వా హత్వా కీటపిపీలికాః । పు
నన్తి ఖలయజ్ఞేన కర్షకా నాత్ర సంశయః ॥ * ॥ అత్ర పరాశరః —

॥ శ్లో ॥ క్షుధితం తృషితం శ్రాన్తం బలీవర్దం న యోజయేత్ । హీనాఙ్గం వ్యాధితం క్లీబం వృషం విప్రో న వాహయేత్ ॥ వాహయేద్దివసస్యార్ధం పశ్చాత్స్నానం సమాచరేత్ ॥ స్నానమత్ర వృషస్యైవ ॥ శ్లో ॥ బీజానాం దమనం చైవ న కార్యం బలవాహనమ్ । వృద్ధానాం దుర్బలానాం చ ప్రచేతో వచనం యథా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అవిహితా బ్రాహ్మణస్య వణిజ్యా; ఆపది వ్యవహరేత పణ్యానామపణ్యాని వ్యుదస్యన్ మనుష్యాన్ రసాన్ రాగాన్ గన్ధాన్ అన్నం చర్మ గవాం వశాం శ్లేష్మోదకే తోక్మకిణ్వే పిప్పలిమరిచే ధాన్యం మాంసమాయుధం సుకృతాశాం చ తిలతణ్డులాంస్త్వేవ ధాన్యస్య విశేషేణ న విక్రీణీయాత్ ॥ * ॥ మనుష్యాః - దాసాదయః, రసాః - క్షీరలవణాదయః, రాగాః - కుసుమ్భాదయః, వశా - వన్ధ్యా గౌః, శ్లేష్మా - యేన విశ్లిష్టం చర్మాది సన్ధీయతే, తోక్మమ్ - ఈషదఙ్కురితవ్రీహ్యాది, కిణ్వమ్ - సురాప్రకృతిద్రవ్యమ్, సుకృతాశా - సుకృతఫలమ్, ఏతాని మనుష్యాదీని వర్జయన్నపణ్యాని చ వ్యుదస్యన్ అన్యైః పణ్యైర్వ్యవహరేత । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ సర్వాన్ రసానపోహేత కృతాన్నం చ తిలైస్సహ । అశ్మా చ లవణం సోమః పశవో యే చ మానుషాః ॥ సర్వం చ తాన్తవం రక్తం శాణక్షౌమావికాని చ । అపి చేత్తాని రక్తాని ఫలమూలే తథౌషధీః ॥ అపశ్శస్త్రం విషం మాంసం సోమం గన్ధాంశ్చ సర్వశః । క్షారం క్షీరం దధి ఘృతం తైలం మధు గుడం కుశాన్ ॥ ఆరణ్యాంశ్చ పశూన్ సర్వాన్ దంష్ట్రిణశ్చ వయాంసి చ । వస్త్రం నీలం చ లాక్షాం చ సర్వాంశ్చైకశఫాన్ పశూన్ ॥ * ॥ అపోహేత - రసాదీన్న విక్రీణీయాదిత్యర్థః । ఏషాం వినిమయమాహ — ॥ శ్లో ॥ రసా రసైర్నిమాతవ్యా న త్వేవ లవణం రసైః । కృతాన్నం చ కృతాన్నేన తిలా ధాన్యేన తత్సమాః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ వా ॥ ఏతేషాం మిథో వినిమయోఽన్నేన చాన్నస్య మనుష్యాణాం చ మనుష్యైః రసానాం చ రసైః గన్ధానాం చ గన్ధైర్విద్యయా చ విద్యానామక్రీతపణ్యైర్వ్యవహరేత, ముఞ్జబల్బజైర్మూలఫలైస్తృణకాష్ఠైరవికృతైర్నాత్యన్తమన్వవస్యేద్వృత్తిం ప్రాప్య విరమేదితి ॥ * ॥ ము

జ్ఞాదిభిరసంసృష్టైరేవాన్నాదిభిశ్చాక్రీతైరేవ వ్యవహరేత । అత్యన్తం నసీదేత్తతోవృత్తిం ప్రాప్య విరమేత్ । మనుష్యేతి నకన్యావిషయమ్, ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యుద్వాహో నైవకార్యో నైకస్మై దుహితృద్వయమ్ ॥ ఇతి తద్వినిమయప్రతిషేధస్మరణాత్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ శ్రేయాన్స్వధర్మోవిగుణో నపారక్యస్స్వనుష్ఠితః । పరధర్మేణజీవన్హి సద్యఃపతతి జాతితః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఫలోపలక్షౌమసోమమనుష్యాపూపవీరుధః । తిలౌదనరసక్షారాన్ దధిక్షీరం ఘృతంజలమ్ ॥ శస్త్రాసవమధూచ్ఛిష్టమధులాక్షాశ్చ బర్హిషః । మృచ్చర్మపుష్పకుతప కేశతక్రవిషక్షితీః ॥ కౌశేయనీల లవణ మాంసైక శఫసీసకాన్ । శాకార్ద్రౌషధిపిణ్యాక పశుగన్ధాం స్తథైవచ ॥ వైశ్యవృత్త్యాపి జీవన్నో విక్రీణీత కదాచన ॥ * ॥ లాక్షా - జతు, బర్హిః - కుశాదిః, కేశః - చమర్యాది సంబన్ధీ, ఏకశఫాః - అశ్వాదయః, పశవః - గ్రామ్యారణ్యాశ్చ । స ఏవ ॥ శ్లో ॥ లాక్షాలవణమాంసాని పతనీయాని విక్రయే । పయోదధిచ మద్యంచ హీనవర్ణకరాణితు ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సద్యః పతతిమాంసేన లాక్షయా లవణేనచ । త్ర్యహేణశూద్రో భవతి బ్రాహ్మణః క్షీరవిక్రయాత్ ॥ ఇతరేషాంతు పణ్యానాం విక్రయాదిహ కామతః । బ్రాహ్మణస్సప్త రాత్రేణ వైశ్యభావం నిగచ్ఛతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ స్నేహద్రవ్యరసానాంచ సత్వానాంజీవతామపి । విక్రేతాదానపుణ్యానాం ప్రోచ్యతేబ్రహ్మవాదిభిః ॥ ఏకాగార్హప్రతిగ్రాహ్యా ద్వితీయా నకదాచన । సాచేద్విక్రయమాపన్నా దహత్యా సప్తమంకులమ్ ॥ దానాభ్యఞ్జన హోమేభ్యో యదన్యత్కురుతేతిలైః । క్రిమిర్భవతి విష్ఠాయాం కర్మణాఽనేనపాపకృత్ ॥ * ॥ అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ కామముత్పాద్యకృష్యాంతు స్వయమేవ కృషీవలః । విక్రీణీత తిలాన్ శుద్ధాన్ ధర్మార్థమచిరస్థితాన్ ॥ * ॥ ఏతద్వినిమయాభిప్రాయమితి వ్యాఖ్యాతమ్, ॥ శ్లో ॥ క్రీతాః ప్రతిగృహీతాశ్చ నవిక్రేయాస్తిలాః స్మృతాః ॥ ఇతి నిషేధస్మరణాత్, తచ్చ ప్రతిగృహీత తిల విషయమితి కేచిత్ ॥

నారదః — ॥ శ్లో ॥ ఆపత్స్వపిహికష్టాసు బ్రాహ్మణస్యనవార్ధుషమ్ । బ్రాహ్మణహత్యాంచ వృద్ధించ తులయాసమతోలయత్ ॥ అతిష్ఠద్బ్రాహ్మణహా కోట్యాం వార్ధుషిస్సమకంపత ॥ * ॥ అతో బ్రాహ్మణస్య కష్టాపత్స్వపి వార్ధుషికత్వం దూరతోనిరాస్యమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యపి నవార్ధుష్యం బ్రాహ్మణస్య విధీయతె ॥ ఇతి స్మృతేః । బ్రాహ్మణ వ్యతిరిక్తవిషయె పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ కామంతు పాపీయసే దద్యాన్నజ్యాయసీం వృద్ధిముపాదదీత ॥ * ॥ తామాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ వసిష్ఠ విహితాంవృద్ధిముత్సృజేద్విత్తవర్ధనీమ్ । అశీతిభాగం గృహ్ణీయాన్మాసాద్వార్ధుషికస్సదా ॥ జీవేదేతేనరాజన్య స్సర్వేవాప్యనయంగతాః । నత్వేవజ్యాయసీం వృద్ధిమభిమన్యేతకర్హిచిత్ ॥ * ॥ అనయః - ఆపత్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అశీతిభాగోవృద్ధిస్స్యాన్మాసిమాసి సబన్ధకే । వర్ణక్రమాచ్ఛతద్విత్రిచతుః పఞ్చకమన్యథా ॥ * ॥ అన్యథా - అబన్ధకె । మనుః — ॥ శ్లో ॥ వృద్ధౌచమాతాపితరౌ సాధ్వీభార్యాసుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ రాజాన్తెవాసియాజ్యేభ్యస్సీదన్నిచ్ఛేద్ధనంక్షుధా । డమ్భిహైతుక పాషణ్డ బకవృత్తీంశ్చ వర్జయెత్ ॥ * ॥ ఏషాంలక్షణం సంజ్ఞాప్రకరణఏవోక్తమ్ । మనువ్యాసౌచ — ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతిభ్యో ధనంలిప్సేత్ ప్రకృష్టేభ్యోవిశేషతః । అపివాజాతిమాత్రేభ్యో నతుశూద్రాత్కథంచన ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ సీదంశ్చేత్ప్రతిగృహ్ణీయాత్ బ్రాహ్మణేభ్యస్తతోనృపాత్ । తతస్తువైశ్యశూద్రేభ్యశ్శఙ్ఖస్యవచనంయథా ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ తదలాభే క్షత్రియవృత్తి స్తదలాభేవైశ్యవృత్తిస్సర్వథావృత్తిరశక్తావ శూద్రేణ తదప్యేకె ప్రాణసంశయఇతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ దేవాతిథ్యర్చనకృతే గురుభృత్యర్థమేవచ । సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాదాత్మవృత్త్యర్థమేవచ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఆమంమాంసంమధుఘృతం ధాన్యం క్షీరం తథౌషధమ్ । గుడతక్రరసాగ్రాహ్యా నివృత్తేనాపి శూద్రతః ॥ * ॥ అత్రవిశేషమాహ మనుః —

॥ శ్లో ॥ తథైవ సప్తమే భక్తే భక్తాని షడనశ్నతా । అశ్వస్తనవిధానేన హ
ర్తవ్యం హీనకర్మణః ॥ * ॥ త్ర్యహముపోష్యాన్యత్రాలాభే చతుర్థదినే
తద్దినమాత్రపర్యాప్తం శూద్రతో గృహ్ణీయాదిత్యర్థః । అత ఏవాశ్వమే
ధికే — ॥ శ్లో ॥ కించిద్వేదమయం పాత్రం కించిత్పాత్రం తపోమ
యమ్ । పాత్రాణాముత్తమం పాత్రం శూద్రాన్నం యస్య నోదరే ॥ * ॥
పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రాన్నం శూద్రసమ్పర్కః శూద్రేణ తు స
మాగమః । శూద్రాజ్జ్ఞానాగమః కశ్చిజ్జ్వలన్తమపి పాతయేత్ ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయాల్లుబ్ధస్యోచ్ఛాస్త్ర
వర్తినః । ప్రతిగ్రహే సూని చక్రి ధ్వజి వేశ్యా నరాధిపాః ॥ అష్టాద
శగుణాః పూర్వాత్పూర్వాదేతే యథాక్రమమ్ ॥ * ॥ ఏతేన ప్రతిగ్ర
హనిషేధవిషయ ఉక్తః, ధార్మికేభ్యః ప్రతిగ్రహోఽనుగ్రహస్మృతేః । సూనీ -
హింసకః, చక్రీ - తైలికః, ధ్వజీ - మద్యవిక్రయీ, వేశ్యా - ప్రసి
ద్ధా, నరాధిపః - సత్కులజాత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అత్యన్తాపది తు —
॥ శ్లో ॥ నాధ్యాపనాద్యాజనాద్వా గర్హితాద్వా ప్రతిగ్రహాత్ । దో
షో భవతి విప్రాణాం జ్వలనార్కసమా హి తే ॥ * ॥ ఇతీదం ద్రష్టవ్యమ్।
తథా యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆపద్గతః సంప్రగృహ్ణన్ భుఞ్జానోఽపి
యతస్తతః । న లిప్యేతైనసా విప్రో జ్వలనార్కసమో హి సః ॥ * ॥ ఏవమ
పి సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ కార్యః । ఇతిహాససముచ్చయే సప్తర్షిసంవాదే—
॥ శ్లో ॥ ధర్మార్థం సఞ్చయో యస్య ద్రవ్యాణాం సంప్రశస్యతే । తప
స్సఞ్చయ ఏవాసౌ విశిష్టో ద్రవ్యసంచయః ॥ యథా యథా న గృహ్ణాతి బ్రా
హ్మణోఽసత్ప్రతిగ్రహమ్ । తథా తథాఽస్య సన్తోషాద్బ్రహ్మతేజోఽ
భివర్ధతే ॥ ఆకిఞ్చన్యం చ రాజ్యం చ తులాయాం సమతోలయత్ । అకి
ఞ్చనత్వమధికం రాజ్యాదపి జితాత్మనః ॥ యస్య ధర్మార్థమర్థేహా తస్యా
నీహైవ శోభనా । ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమ్ ॥ అత
స్సీదత్కుటుమ్బస్య న దోషః ॥ శ్లో ॥ యో రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్యైవ శోచితవ్యే
ప్రహృష్యతి । స న జానాతి మూఢాత్మా నరకానేకవింశతిమ్ ॥ రాజప్రతి

గ్రహోహ్యాఘోరో మధ్వాస్వాదో విషోపమః । మలమూత్రంవరం ప్రోక్తం
నతు రాజప్రతిగ్రహః ॥ ప్రతిగ్రహేణ విప్రాణాం బ్రహ్మతేజః ప్రణశ్య
తి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ తీర్థే పాపం నకుర్వీత విశేషాచ్చప్ర
తిగ్రహమ్ । దుర్జరం పాతకంతీర్థే దుర్జరశ్చ ప్రతిగ్రహః ॥ తీర్థేహి దుర్జ
రంకృత్స్నమేతత్సర్వంవివర్జయేత్ ॥ * ॥ హేమాద్రౌ చ — ॥ శ్లో ॥
అసత్ప్రతిగ్రహఃప్రోక్తోదేశతఃకాలతస్తథా । స్వరూపతోజాతితశ్చ కర్మ
తశ్చేతి పఞ్చధా ॥ * ॥ దేశః - గయాసేతుగఙ్గాదిః , కాలః - గ్రహణా
దిః , స్వరూపమ్ - మహిషీకృష్ణాజినాది, జాతిః - తిలాదిః , కర్మ - పతనీ
యవృత్తిః ॥ శ్లో ॥ మేషీంచ మహిషీంచైవ గామప్యుభయతోముఖీమ్ । క
రిణం కాలపురుషం ప్రతిపురుషం తిలాచలమ్ ॥ అజావికం తథాఽశ్వంచ
మరణేచాద్యమాసికమ్ । దుర్దానాన్యాహురేతాని ప్రతిగృహ్ణాస్తియేద్వి
జాః ॥ న తేషాం వదనంపశ్యేదృష్ట్వాచక్షుర్నిమీలయేత్ । కృష్ణాజినంచమ
హిషీంమేషీంచోభయతోముఖీమ్ । దాసీంచప్రతిగృహ్ణానోనభూయఃపురు
షోభవేత్ ॥ కాలంచ మహిషీంచాద్యమేకోద్దిష్టమృతుత్రయే । దాతాప్రతి
గ్రహీతారం పశ్యేచ్చేత్సవినశ్యతి ॥ (పుణ్యనాశనమితి పాఠాన్తరమ్)
ప్రతిగ్రహరుచిర్నస్యాద్యాత్రార్థంతు సమాహరేత్ । స్థిత్యర్థాదధికం
గృహ్ణన్ బ్రాహ్మణోయాత్యధోగతిమ్ ॥ * ॥ అతః స్థిత్యర్థమాత్రే స
త్ప్రతిగ్రహే నదోషః । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ యాత్రామాత్రప్రసి
ద్ధ్యర్థం స్వైఃకర్మభిరగర్హితైః । అక్లేశేన శరీరస్య కుర్వీత ధనసంచయమ్॥
తథా — ॥ శ్లో ॥ అభ్యుష్ణాత్సఘృతాదన్నాదచ్ఛిద్రాచ్చైవ వాససః । అపర
ప్రేష్యభావాచ్చ భూయ ఇచ్ఛన్పతత్యధః ॥ న్యాయార్జితస్యవిత్తస్యద్వా
వనర్థౌ ప్రకీర్తితౌ । అపాత్రేప్రతిపత్తిశ్చ పాత్రే చాప్రతిపాదనమ్॥*॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నవిద్యయా కేవలయా తపసావాపి పాత్రతా ।
యత్రవృత్తమిమేచోభే తద్ధిపాత్రంప్రచక్షతే ॥ విద్యాతపోభ్యాం హీనేన న
తుగ్రాహ్యఃప్రతిగ్రహః । గృహ్ణన్ప్రదాతారమధో నయత్యాత్మానమేవ
చ ॥ * ॥ సంగ్రహేచ — ॥ శ్లో ॥ కపాలస్థం యథాతోయం శ్వదృతౌ

చ యథాపయః । దుష్టంస్యాత్ స్థానదోషేణ వృత్తహీనే తథాశ్రుతమ్ ॥ అనర్హతే యద్దదాతి నదదాతి యదర్హతే । అర్హానర్హ పరిజ్ఞానాద్ధనాద్ధర్మాచ్చహీయతే ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ధనమూలాఃక్రియాస్సర్వా స్తత స్తస్యార్జనం మతమ్ । వర్ధనం రక్షణంభోగ ఇతి తస్య విధిఃక్రమాత్ ॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం శుక్లం శబల మేవచ । కృష్ణంచ తస్య విజ్ఞేయః ప్రభేదస్సప్తధాపునః ॥ శ్రుతశౌర్యతపఃకన్యాశిష్యయాజ్యాన్వయాగతమ్ । ధనం సప్తవిధం శుక్లముదయోఽప్యస్యతద్విధః ॥ కుసీదకృషివాణిజ్య శుక్లశిల్పానువృత్తిభిః । కృతోపకారాదాప్తంచ శబలం సముదాహృతమ్ ॥ పాశకద్యూత సైనార్యర్తప్రతిరూపకసాహసైః । వ్యాజేనోపార్జితం యచ్చ తత్కృష్ణం సముదాహృతమ్ ॥ యథావిధేన ద్రవ్యేణ యత్కిఞ్చిత్కరోత్యయమ్ । తథావిధమవాప్నోతి తత్ఫలంప్రేత్యచేహ చ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యమశ్వం భూమింగామన్నంవాసస్తిలాన్ఘృతమ్ । అవిద్వాన్ప్రతిగృహ్ణానో భస్మీ భవతికాష్ఠవత్ ॥ అతపాస్త్వనధీయానః ప్రతిగ్రహరుచిర్నరః । అమ్భస్యశ్మ ప్లవే నేవ సహతెనైవమజ్జతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఉపారుదన్తి దానాని గౌరశ్వఃకాఞ్చనం క్షితిః । అశ్రోత్రియస్య విప్రస్య కరందృష్ట్వా నిరాకృతేః ॥*॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ దూరస్థమపి సత్పాత్రం మనసా చిన్త్యవిష్ణువత్ । భూమావిక్షిప్యతోయం తద్ద్రవ్యంచ ప్రతిపాదయేత్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ప్రశ్నపూర్వంతు యోదద్యాద్బ్రాహ్మణాయ ప్రతిగ్రహమ్ । సపూర్వంనరకంయాతి బ్రాహ్మణస్తదనన్తరమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆత్మార్థం భోజనం యస్య రత్యర్థం యస్య మైథునమ్ । వృత్త్యర్థం యస్యచాధీతం నిష్ఫలం తస్యజీవితమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ వేదాక్షరాణియావన్తి నియుఞ్జ్యాదర్థకారణాత్ । తావతీంబ్రహ్మహత్యాం వై వేదవిక్రయ్యవాప్నుయాత్ ॥ అవమత్యతుయోదద్యాద్గృహ్ణీయాద్యఃప్రతిగ్రహమ్ । తావుభౌ నరకేమగ్నౌ కాలసూత్ర అవాక్శిరౌ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ఆపదం బ్రాహ్మణస్తీర్త్వా క్షత్రవృ

త్స్యైధృతోద్విజః । ఉత్సృజ్య క్షత్త్రవృత్తింతాం కుర్యాత్పావనమాత్మ
నః ॥ తస్యామేవతు యోవృత్తౌ బ్రాహ్మణోవర్తతేసదా । కాణ్డపృష్ఠ
శ్శ్మృతోమూఢస్సోఽపాఙ్క్త్యోద్విజాధమః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥
యోఽర్థార్థీమాంద్విజోదద్యాత్ప్రత్నైశ్చైవావిధానతః । అనధ్యాయేచతం
ప్రాహుర్వేదవిప్లావకం బుధాః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రఖ్యాప
నం ప్రాధ్యయనం ప్రశ్నపూర్వప్రతిగ్రహః । యాజనాధ్యాపనేవా
దష్టడ్విధో వేదవిక్రయః ॥ * ॥ పరాశరసంవర్తౌ — ॥ శ్లో ॥ నవేద
బలమాశ్రిత్యపాపకర్మరతిర్భవేత్ । అజ్ఞానాచ్చప్రమాదాచ్చదహ్యే
తేకర్మనేతరత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రతిగ్రహసమ
ర్థోపినాదత్తేయః ప్రతిగ్రహమ్ । యేలోకాదానశీలానాం సతానాప్నో
తిపుష్కలాన్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అద్రోహేణైవభూతానామ
ల్పద్రోహేణవా పునః । యావృత్తిస్తాం సమాస్థాయ విప్రోజీవేదనాపది॥
ఉత్కృష్టం వాఽపకృష్టంవా తయోః కర్మనవిద్యతే । మధ్యమెకర్మణీ
హిత్వాసర్వసాధారణేహితె ॥ శూద్రస్యోత్కృష్టం బ్రాహ్మంకర్మనాస్తి,
బ్రాహ్మణస్య నశూద్రకర్మ, మధ్యమెకర్మణీ - క్షత్త్రియవిట్కర్మణీ, సర్వతు
ల్యెఇత్యర్థః ॥శ్లో॥ యోమోహాదధమోజాత్యాజీవేదుత్కృష్టకర్మభిః । తంరా
జానిర్ధనంకృత్వా క్షిప్రమేవప్రవాసయేత్ ॥ శిల్పేనవ్యవహారేణశూ
ద్రాపత్యైశ్చకేవలైః । గోభిరశ్వైశ్చయానైశ్చకృష్యారాజోపసేవయా॥
అయాజ్యయాజనైశ్చైవ నాస్తికేనచకర్మణా । కులాన్యకులతాం యాన్తి
యానిహీనాని మన్త్రతః ॥ * ॥ శిల్పేన - “ కర్షణం పశుపాలనం భారో
ద్వహనం పణ్యవ్యవహారోవిక్రయకర్మనృత్తగీత వేణువీణామురజమృదఙ్గ
వాదనాని ” ఇతి దేవలేనోక్తశూద్రధర్మేణ , స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ మ
హదాపద్గతోవిప్రో యన్త్రేణేక్షూన్నపీడయేత్ । ప్రతికాణ్డప్రభేదేనబ్ర
హ్మహత్యాసమం విదుః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఇక్షువంశోద్భ
వస్సోమస్సోమవంశోద్భవోద్విజః । ఇక్షూన్నపీడయేత్తస్మాదిక్షుఘాతా
త్మఘాతుకః ॥ తిలాన్నపీడయేద్విద్వాన్ యన్త్రచక్రేస్వయంస్థితః ।

పీడయన్హి ద్విజో మోహా న్నరకం యాతి దారుణమ్ ॥ స్నేహద్రవ్య ర
సానాంచ సత్త్వానాం జీవతామపి । విక్రేతా దానపుణ్యానాం ప్రోచ్య
తే బ్రహ్మవాదిభిః ॥ * ॥ స్నేహద్రవ్యమ్ - తైలఘృతాది, జీవత్స
త్త్వాః - పశుశకాదయః, దానమ్ - ఇష్టాపూర్తాది, పుణ్యాని - తపః ఫలా
ని, తేషాం నవిక్రయః కార్యః । దానంతు స్వేష్టదేవతాదిభ్యః కార్యమ్।
తథా విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ దేవతానాం గురూణాంచ మాతాపిత్రో
ర్విశేషతః । పుణ్యం దేయం ప్రయత్నేన నాపుణ్యం చోదితం క్వచిత్ ॥*॥
అత ఏవహి కర్మాన్తే "బ్రహ్మార్పణమ్" "భగవత్సమారాధనమ్" ఇతివ
దన్తి సన్తః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కృషిశ్శిల్పం భృతిర్విద్యాకు
సీదం శకటం గిరిః । సేవానూపో నృపో భైక్షమాపత్తౌ జీవనానితు ॥ * ॥ శి
ల్పమ్ - సూపకరణాది, భృతిః - ప్రేష్యత్వమ్, విద్యా - భృతకాధ్యాప
కత్వద్వారా, కుసీదమ్ - వృద్ధ్యర్థం ధనప్రయోగః, ఇదం బ్రాహ్మణవ్య
తిరిక్తవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వాపి వృద్ధిం నైవ ప్రయో
జయేత్ । ఆపద్యపి నవార్ధుష్యం బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ॥ * ॥ ఇతి స్మృ
తేః । శకటమ్ - ధాన్యాదివహనద్వారా, గిరిః - శాకమూలఫలాదిభూయి
ష్ఠత్వేన జీవనార్థః, అనూపః - బహువృక్షజలప్రాయప్రదేశః, మనుః —
॥ శ్లో ॥ విద్యా శిల్పం భృతిస్సేవా రాజాచ విపణిః కృషిః । గిరిర్భైక్షం కు
సీదంచ దశజీవనహేతవః ॥ * ॥ విపణిః - పణ్యవ్యవహారః, క్రయవిక్రయ
ధర్మ ఇతియావత్ । కేషు చిద్ద్రవ్యేషు పరిగ్రహానుగ్రహమాహ యాజ్ఞ
వల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కుశా శ్శాకం పయో మత్స్యా గన్ధాః పుష్పం దధిక్షి
తిః । మాంసం శయ్యాఽఽసనం ధానాః ప్రత్యాఖ్యేయా నవారిచ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ శయ్యాం గృహాన్ కుశాన్ గన్ధానపః పుష్పం మణిం దధి।
మత్స్యాన్ ధానాః పయో మాంసం శాకంచైవ ననిర్నుదేత్ ॥ తథోదకం
మూలఫలే అన్నమభ్యుద్యతంచ యత్ । సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాన్మధ్వథా
భయదక్షిణామ్ ॥ * ॥ అస్య క్వచిదపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ శ్లో ॥ అయాచితాహృతం గ్రాహ్యమపిదుష్కృతకారిణః । అన్యత్ర

కులటాషణ్డపతితేభ్యస్తథాద్విషః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ చికిత్సకస్య
మృగయోః వేశ్యాయాః కితవస్య చ । షణ్డసూచకయోశ్చైవ ముద్యతా
మపి వర్జయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ కులటాషణ్డపతిత వైరిభ్యః
కాకణీమపి । ఉద్యతామపిగృహ్ణీయాన్నాపద్యపి కదాచన ॥ మహాపాత
కినశ్చోరాదమ్బష్ఠాద్భిషజస్తథా । మృగయోః పిశునాచ్చైవ నాదద్యా
దుద్యతామపి ॥ ఏవంచ ॥ అయాచితోపపన్నేషు నాస్తిదోషః ప్రతిగ్రహే।
అమృతం తద్విదుర్దేవాస్తస్మాత్తం నైవనిర్నుదేత్ ॥ అయాచితాని దే
యాని సర్వదానాని యత్నతః । అన్నం విద్యాచ కన్యాచ హ్యనర్థిభ్యో
నదీయతే ॥ అభిగమ్యతు యద్దానం యచ్చదానమయాచితమ్ । దృశ్యతే
సాగరస్యాన్తస్తద్దానస్య నదృశ్యతే ॥ * ॥ ఇత్యాదికం షణ్డాదివ్యతిరి
క్త విషయం ద్రష్టవ్యమ్ । అతఏవాపస్తమ్బేన, కణ్వకౌత్సా ఇతిమత భేద
ముపన్యస్య, శుద్ధాభిక్షాభోక్తవ్యైకకుణికా కాణ్వకుత్సౌ తథాపుష్కర
సాదిరితి శుద్ధభిక్షాయాఏవగ్రాహ్యత్వం బహుసంమతమిత్యుక్తమ్ । అ
నన్తరంచ, సర్వతోపేతం వార్ష్యాయణీయం పుణ్యస్యేప్సతోభోక్తవ్యం
పుణ్యస్యాప్యనీప్సతోనభోక్తవ్యం యతః కుతశ్చాభ్యుద్యతమభోక్తవ్యం నా
నుయోగపూర్వకమితి । హారీతోఽథపురాణేశ్లోకావుదాహరతి — ॥ శ్లో ॥ ఉ
ద్యతామాహృతాంభిక్షాం పురస్తాదప్రవేదితామ్ । భోజ్యాంమేనేప్రజా
పతిరపిమష్కృతకారిణః ॥ నతస్య పితరోఽశ్నన్తి దశవర్షాణి పఞ్చచ । న
చహవ్యం వహత్యగ్నిర్యస్తామభ్యవమన్యతే । ఇతి స్వయమభ్యుద్యత
గ్రహణం తన్నిరాకరణే నిన్దార్థవాదంచాభిధాయోక్తమ్ ॥ * ॥ చికిత్స
కస్య మృగయోశ్శల్యకృన్తస్య పాశినః కులటాయాష్షణ్డకస్య తేషామ
న్నమనాద్య మథాప్యుదాహరన్తి “ అన్నాదేర్భ్రూణహామార్ష్టి ”
ఇత్యనేనాభిశంసతి “ స్తేనః ప్రముక్తో రాజనియాచన్ననృతసఙ్కరః ” ఇ
తి । అన్నమ్, - పక్వమపక్వంచ, అతశ్శుద్ధైవ భిక్షాప్యుద్యతా గ్రాహ్యేతిసి
ద్ధమ్ । అత్ర శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అకర్మణ్యాని లబ్ధాని యది ద్రవ్యా
ణ్యకామతః । తేషాంవినిమయేనైవ శుద్ధిస్త్యాగేనవాపునః ॥ కించ ॥ సమీ

పస్థమతిక్రమ్య బ్రాహ్మణం వేదపారగమ్ । దానేచ శ్రాద్ధకాలేచ త
త్సర్వం నిష్ఫలంభవేత్ ॥ ఆశ్రుతస్యాప్రదానేన దత్తస్యహరణేనచ ।
జన్మప్రభృతియద్దత్తం తత్సర్వం నశ్యతిధ్రువమ్ ॥ మాదదస్వేతి యో
బ్రూయాద్గవ్యగ్నౌ బ్రాహ్మణేషుచ । తిర్యగ్యోని శతంప్రాప్య చణ్డా
లేష్వభిజాయతే ॥ * ॥ ఇత్యాదికం మూర్ఖాది వ్యతిరిక్తవిషయమ్ । త
థాబృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణాతిక్రమోనాస్తిమూర్ఖేమన్త్ర
వివర్జితే । జ్వలన్తమగ్నిముత్సృజ్య నహిభస్మని హూయతే ॥ * ॥ తల్
ల్లక్షణమాహబోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ శజాఽపిహితచ్ఛారిత్రో యస్స్వ
భిప్రాయమాశ్రితః । శాస్త్రాతిగస్స్మృతో మూర్ఖో ధర్మతన్త్రోపరోధ
నాత్ ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ సూ ॥ ప్రతిశ్రుత్యాప్యధర్మసంయుక్తాయ
నదద్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నవార్యపిప్రయచ్ఛేత బైడాలవ్ర
తికేద్విజే । నబకవ్రతికేపైవ నావేదవిదిధర్మవిత్ ॥ * ॥ నారదః —
॥ శ్లో ॥ షణ్డస్యపుత్రహీనస్య డమ్భాచారయుతస్యచ । నక్షత్రపాఠక
స్యాపి దత్తంభవతి నిష్ఫలమ్ ॥ యత్తు ॥ శ్లో ॥ సమమబ్రాహ్మణేదానం
ద్విగుణంబ్రాహ్మణబ్రువే । శ్రోత్రియేశతసాహస్రమనన్తం వేదపార
గే ॥ * ॥ ఇతి, తత్తుగ్రహణవిషయమ్, తత్రైవ "సర్వోబ్రహ్మసమఃస్మృతః"
ఇతిస్మరణాత్ । అబ్రాహ్మణబ్రాహ్మణబ్రువదానమాపద్విషయంవా । య
త్తు ॥ శ్లో ॥ పితుశ్శతగుణం దానం సహస్రం మాతురుచ్యతే । భగిన్యాశ్శత
సాహస్రం సోదర్యేదత్తమక్షయమ్ ॥ * ॥ ఇతి, తద్విభక్తవిషయమ్, అన్య
థాద్రవ్యస్యమధ్యగతత్వేన దానాయోగాత్ । నారదః — ॥ శ్లో ॥ మాతా
పితృవిహీనస్యసంస్కారోద్వహనాదిభిః । యః స్థాపయతి తస్యేహపుణ్య
సంఖ్యానవిద్యతే ॥ నతచ్ఛ్రేయోఽగ్నిహోత్రేణ నాశ్వమేధేన లభ్య
తే । యచ్ఛ్రేయః ప్రాప్నుయాత్సమ్యగ్విప్రేణస్థాపితేనవై ॥ * ॥ ద
క్షస్మృతావప్యేవమేవ మాతా పితృవిహీనస్యేత్యాది సమానమ్ । ఏవము
ప్యన్యస్మై దానాయ స్తేయంనకార్యమ్ । అత్ర నారదః — ॥ శ్లో ॥ అ
పహృత్యద్విజస్యార్థం యఃపరేభ్యః ప్రయచ్ఛతి । సదాతానరకం యాతి

యస్యార్థస్తస్యతద్భవేత్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ నవిషంవిషమిత్యా
హుర్బ్రహ్మస్వం విషముచ్యతే। విషమేకాకినంహన్తి బ్రహ్మస్వంపుత్రపౌత్ర
కమ్ ॥ * ॥ పురాణేచ — ॥ శ్లో ॥ ఇన్ద్రః పృచ్ఛతి చణ్డాలీం కిమిదంపచ్యతే
శుభే। శ్వమాంసంసురయాసిక్తం కపాలేనచితాగ్నినా ॥ కిమర్థంవదకల్యా
ణిచర్మణాపిహితంత్వయా ॥ బ్రహ్మస్వం బ్రాహ్మణక్షేత్రం హరన్తేహా
రయన్తియె। తేషాంపాదరజోభీత్యా చర్మణాపిహితంమయా ॥ * ॥ స
ప్తర్షిసంవాదే — ॥ శ్లో ॥ దారత్యాగీ కృతఘ్నశ్చ భూమిహర్తాచతే
త్రయః। నరకాన్ననివర్తన్తే యావచ్చన్ద్రదివాకరౌ ॥ వనేవన తరూన
గ్నిర్దహన్మూలాని రక్షతి। కులంసమూలం దహతి బ్రహ్మస్వారణిపావ
కః ॥ స్వదత్తాద్ద్విగుణంపుణ్యం పరదత్తానుపాలనే। పరదత్తాపహారేణ
స్వదత్తం నిష్ఫలంభవేత్ ॥ దానపాలనయోర్మధ్యే దానాచ్ఛ్రేయోఽ
నుపాలనమ్। దానాత్స్వర్గమవాప్నోతి పాలనాదచ్యుతం పదమ్ ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రజాపీడన సన్తాపసముద్భూతోహుతాశనః।
రాజ్ఞశ్శ్రియం కులంప్రాణాన్నాదగ్ధ్వావినివర్తతే ॥ * ॥ తతశ్చ —
॥ శ్లో ॥ అపత్సువిహితంస్తైన్యం విశిష్టసమహీనతః। హీనాదాదేయమా
దౌస్యాత్సమాద్వా తదనన్తరమ్ ॥ అసమ్భవేత్వాదదీత విశిష్టాదపి ధార్మి
కాత్ ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసవచనం ఫలాది విషయమేవ। తథాపస్తమ్బః —
॥ వా ॥ పరపరిగ్రహమవిద్వానాదదానపథోదకే మూలే పుష్పే ఫలే గ
న్ధే గ్రాసే శాకఇతి వాచాబాధ్యో విదుషో వాససః పరిమోషణమదణ్డ్యః
కామకృతే తథా ప్రాణసంశయే భోజనమాదదాన ఇతి ॥ * ॥ పరిమో
షణమ్ - అపహారః, ఏవమధ్వశ్రాన్తావపి। తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥
చణకవ్రీహి గోధూమ యవానాం ముద్గమాషయోః। అనిషిద్ధో గృహీత
వ్యోముష్టిరేకోఽధ్వనిర్జితైః ॥ ద్విజోఽధ్వగః క్షీణవృత్తిర్ద్వావిక్షూద్వేచ
మూలకే। ఆదదానః పరక్షేత్రాన్నహస్తచ్ఛేదమర్హతి ॥ * ॥ ద్విజ
గ్రహణాదన్యోదణ్డ్యఏవ ॥ శ్లో ॥ తృణంవా యదివాకాష్ఠం మూలంవా
యదివాఫలమ్। అనాపృష్టంతు గృహ్ణానో హస్తచ్ఛేదనమర్హతి ॥ * ॥

ఇతి స్మృతేః । అతోఽనుమత్యైవ సర్వం గ్రాహ్యమ్ । తథాపస్తమ్బః —
॥ వా ॥ యథాతథాచ పరపరిగ్రహమభిమన్యతే స్తేనో హ భవతీతి కౌత్స
హారీతౌ, తథా కాణ్వపుష్కరసాదీ, సన్త్యపవాదాః పరిగ్రహేష్వితి వా
ర్ష్యాయణిః, శమ్యోషాయుగ్యఘాసో న స్వామినః ప్రతిషేధయన్త్యతి
వ్యవహారే వృద్ధో భవతి సర్వత్రానుమతిపూర్వమితి హారీతః ॥ * ॥ ఇతి ।
అపవాదా ఇతి - ఆపదీతి శేషః । శమ్యోషాః - చణకముద్గాదయః, న
స్వామినః ప్రతిషేధయన్తి - స్వామినః ప్రతిషేధం న కారయన్తి, స్వామి
నా న ప్రతిషేద్ధవ్యమిత్యర్థః । విషయభేదేన దోషాభావమాహాత్ర మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ వానస్పత్యం ఫలం మూలం దార్వగ్న్యర్థం తృణాని
చ । తృణం చ గోభ్యో గ్రాసార్థమస్తేయం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ నార
దః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణేభ్యో యదుద్దిష్టం తత్సద్యస్సంప్రదీయతే । అ
హోరాత్రమతిక్రమ్య తద్దానం ద్విగుణం భవేత్ ॥ త్రిరాత్రం షడ్గుణం
దద్యాద్దశరాత్రం తు షోడశ । మాసే శతగుణం దద్యాద్వత్సరే తు సహస్ర
కమ్ ॥ వత్సరాత్పరతో నాస్తి దాతా తు నరకం వ్రజేత్ । బ్రాహ్మణస్య తు
యద్దత్తం తదభావే తు తద్ధనమ్ । సకుల్యే తస్య నినయేత్తదభావేఽస్య బన్ధుషు ।
దద్యాత్సజాతిశిష్యేభ్యస్తదభావేఽప్సు నిక్షిపేత్ ॥ విప్రాయ దీయమా
నే తు యో విఘ్నం కురుతే నరః । స యాతి బ్రహ్మహత్యానాం సహస్రా
ణాం శతాయుతమ్ ॥ ఉపకారాయ యో బ్రూయాద్బ్రాహ్మణానాం గవా
మపి । బ్రహ్మయోనిశతం ప్రాప్య దేవత్వమధిగచ్ఛతి ॥ రోగితాన్ బ్రా
హ్మణాన్యస్తు రక్షతి క్షితిరక్షకః । స కోటికులసంయుక్తో వసేద్బ్రహ్మపురే
యుగమ్ ॥ కర్మణా మనసా వాచా యో రక్షత్యామయావినమ్ । తస్య విష్ణుః
ప్రసన్నాత్మా సర్వాన్ కామాన్ ప్రయచ్ఛతి ॥ యో దదాత్యభయం భూ
పో భయవిహ్వలచేతసామ్ । తస్య పుణ్యఫలం వక్తుం కస్సమర్థోఽస్తి పణ్డి
తః ॥ పరోపదేశనిరతా వీతరాగా విమత్సరాః । హరిపాదార్చనరతాః ప్ర
యాంతి బ్రహ్మణః పదమ్ ॥ * ॥ ఏతదన్తం నారదీయమ్ । ఇతిహాసస
ముచ్చయే చ — ॥ శ్లో ॥ ఏకతః క్రతవస్సర్వే సమగ్రవరదక్షిణాః । ఏ

కతోభయభీతస్యప్రాణినః ప్రాణరక్షణమ్ ॥ మహతామపియజ్ఞానాంకాలేన క్షీయతేఫలమ్ । భీతాభయప్రదానస్యక్షయఏవ నవిద్యతే ॥ * ॥ సముచ్చయె — ॥ శ్లో ॥ తరుణీరూపసంపన్నాసుశీలాచపయస్వినీ। న్యాయార్జితాసవత్సాచప్రదేయాశ్రోత్రియాయగౌః ॥ వృద్ధా సరోగా హీనాఙ్గా వన్ధ్యాదుష్టామృతప్రజా । దూరస్థాఽన్యాయలబ్ధాచ నదేయాగౌః కథఞ్చన ॥ * ॥ ఇతిహాససముచ్చయే ఔద్దాలికప్రశ్నే — ॥ శ్లో ॥ జితేన్ద్రియాయ శాన్తాయ వైష్ణవాయ యథావిధి । ధేనుందత్వా ఘృతమయీం విష్ణుసాయుజ్యమాప్నుయాత్ ॥ యస్యవిష్ణుపరంజ్ఞానం యస్యవిష్ణుపరం మనః । తస్మైదేయామహాభాగ భూమిస్సర్వఫలాన్వితా ॥ నతస్మాద్భూమిదానస్య పాత్రమస్తీతిమేమతిః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డేపార్వతీంప్రతిరుద్రః — ॥ శ్లో ॥ చక్రాఙ్కితాయ విప్రాయ విష్ణుభక్తాయ పార్వతి । గోకర్ణమాత్రికాం భూమిందద్యాద్రాజ్యమవాప్నుయాత్ ॥ విషువాయనకాలేషు చక్రచిహ్నాయ పార్వతి । తిలద్రోణం మహాదానం మహాపాతకనాశనమ్ ॥ * ॥ గారుడే పురాణే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుచక్రాఙ్కితం గాత్రం పవిత్రమితివైశ్రుతిః । చక్రాఙ్కితాయ దాతవ్యం హవ్యం కవ్యం ద్విజాతయే ॥ * ॥ తత్రైవ భగవానాహ — ॥ శ్లో ॥మద్భక్తా యే ద్విజశ్రేష్ఠా మతఙ్కా మత్పరాయణాః । తాఙ్పఙ్క్తిపావనాన్విద్ధి పూజ్యాంస్తైశ్చైవ విశేషతః ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ పాపైర్నలిప్యతే దేహీ చక్రాద్యాయుధలాఞ్ఛితః । హవ్యంకవ్యంచ యద్దేయం తస్మై తద్దానమక్షయమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ వాసుదేవం సముద్దిశ్య సర్వదానాని పార్థివ । వైష్ణవేభ్యః ప్రయత్నేన దాతవ్యాని మనీషిణా ॥ * ॥ మానసతీర్థప్రశంసాయాంవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ తస్మాద్విష్ణుప్రసాదాయ వైష్ణవాన్పరితోషయేత్ । ప్రసాదసుముఖోవిష్ణుస్తైనైవస్యాన్నసంశయః ॥ * ॥ అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే సర్వదానవిధౌ త్రైవిధ్యం ఫలతారతమ్యంచోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ గత్వాయద్దీయతే దానం తదనన్తఫలం స్మృతమ్। సహస్రగుణమాహూయయాచితేతుతదర్ధ

కమ్ ॥ * ॥ అతోయాచితేఽపి ప్రీతిపూర్వకం దేయమేవ । తథా యాజ్ఞ
వల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ దాతవ్యం ప్రత్యహం పాత్రే నిమిత్తేతు విశేషతః।
యాచితేనాపిదాతవ్యం శ్రద్ధాపూర్వంతుశక్తితః ॥ * ॥ అత్రమనుః —
॥ శ్లో ॥ జలదస్తృప్తిమాప్నోతిసుఖమక్షయ్యమన్నదః । తిలదస్తు ప్రజామి
ష్టాం దీపదశ్చక్షురుత్తమమ్ ॥ భూమిదో భూమిమాప్నోతి దీర్ఘమాయు
ర్హిరణ్యదః। గృహదోఽగ్ర్యాణి వేశ్మాని రూప్యదో రూపముత్తమమ్ ॥
వాసోదశ్చన్ద్రసాలోక్య మశ్విసాయుజ్యమశ్వదః । యానశయ్యాప్ర
దోభార్యామైశ్వర్యమభయప్రదః ॥ ధాన్యదశ్శాశ్వతం సౌఖ్యం బ్ర
హ్మదోబ్రహ్మ సామ్యతామ్ । యజ్ఞోఽనృతేనక్షరతి తపః క్షరతి విస్మ
యాత్ ॥ ఆయుర్విప్రపరీవాదా ద్దానంతు పరికీర్తనాత్ ॥ * ॥ మాఘ
మాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ దత్తంహిపాత్రే యతేస్వర్గే దత్తమేవోపభుజ్య
తే । యత్కిఞ్చిద్దత్తమశ్నాతి నాదత్తముపతిష్ఠతే ॥ * ॥ శ్రీమద్రామా
యణే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్పతన్నపిచాకాశం విశన్నపి రసాతలమ్ । అటన్న
పి మహీం కృత్స్నాం నాదత్తముపతిష్ఠతే ॥ * ॥ ఏవమపి నప్రతి పిపా
దయిషయాజిఘృక్షేత్ ॥ శ్లో ॥ సన్తోషంపరమాస్థాయ సుఖార్థీ సంయతో
భవేత్ । సన్తోషమూలంహిసుఖం దుఃఖమూలం విపర్యయః ॥ యత్పృథి
వ్యాంవ్రీహియవం హిరణ్యం పశవః స్త్రియః । నాలమేకస్యతత్సర్వ
మితిమత్వాశమంవ్రజేత్ ॥ యోఽసాధుభ్యోఽర్థమాదాయసాధుభ్యస్సం
ప్రయచ్ఛతి । సకృత్వాప్లవమాత్మానం సన్తారయతి తావుభౌ ॥ * ॥ ఇ
త్యాదిస్మృతిభ్యః। అతోవృత్తిలాభేనాధికమిచ్ఛేత్ । తథాబృహస్పతిః —
॥ శ్లో ॥ యథోత్పన్నైస్తు సన్తోషః కర్తవ్యస్స్వాగతైర్ధనైః । పరార్థం నా
భిలాషేతసాఽస్పృహాపరికీర్తితా ॥ * ॥ అగాయిచ — ॥ శ్లో ॥ యదృ
చ్ఛాలాభసన్తుష్టస్తతోయాతి పరాంగతిమ్ ॥ * ॥ సముచ్చయేచ — ॥ శ్లో ॥
తేనాధీతం శ్రుతంతేన తేనసర్వమనుష్ఠితమ్ । యేనాశాంపృష్ఠతఃకృత్వా
నైరాశ్యమవలమ్బితమ్ ॥ * ॥ అతోదరిద్రస్య శక్త్యనుగుణదానేఽపితద్దా
నంమహద్భవతీతి దర్శితమ్ । అత్రైవ — ॥ శ్లో ॥ నాల్పత్వంవా బ

ఫలత్వంవా దానస్యాభ్యుదయావహమ్ । శ్రద్ధాభక్తిశ్చ దానానాం వృద్ధిక్షయకరేహి తే ॥ * ॥ నైవంశక్తస్య । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పేన వర్తతే । నసాంపరాయికం తస్యదుర్మతేర్విద్యతేఫలమ్ ॥ * ॥ సాంపరాయికమ్ - పారలౌకికమ్ । అత్రయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ హీనకల్పం నకుర్వీత సతిద్రవ్యేఽఫలప్రదమ్ ॥ * ॥

* మహాదానాని *

బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ కనకాశ్వతిలా నాగా దాసీ భూమిగృహారథః । కన్యాచకపిలాచైవమహాదానాని తేదశ ॥ * ॥ అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ త్రీణ్యాహురతిదానాని గావఃపృథ్వీ సరస్వతీ । అతిదానానిదానానాం విద్యాదానంతతోఽధికమ్ ॥ * ॥ త్రిభాష్యరత్నే — ॥ శ్లో ॥ విద్యానాంచ పరావిద్యా బ్రహ్మవిద్యా సమీరితా । అతస్తద్దాతురస్త్యేవ లాభస్స్వర్గాపవర్గయోః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ యోదద్యాత్ జ్ఞానమజ్ఞానాం కుర్యాద్వా ధర్మదేశనమ్ । సకృత్స్నాం పృథివీందద్యాత్తేనతుల్యం నతత్ఫలమ్ ॥ * ॥ ధర్మదేశనమ్ - ధర్మోపదేశః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సర్వధర్మమయంబ్రహ్మ ప్రదానేభ్యోఽధికం యతః । తద్దదత్సమవాప్నోతి బ్రహ్మలోకంసనాతనమ్ ॥ * ॥ (బ్రహ్మలోకమవిప్లవమితిపాఠాన్తరమ్) యతః - యస్మాత్, బ్రహ్మ - వేదః, సర్వధర్మమయం - సర్వధర్మప్రతిపాదకత్వేన, తస్మాత్తద్దానంసర్వదానేభ్యోఽధికమ్ । అత్రచ బ్రహ్మదానే పరస్వత్వాపాదనమాత్రం దానమ్, స్వస్వత్వనివృత్తేః కర్తుమశక్యత్వాత్, విద్యాజ్ఞానదానే ద్రవ్యాది దానవద్ధస్తే దాతుమశక్యత్వేఽపి బుద్ధివిశేషసంపత్తిస్సమానా, భూదానేచ । స్వస్వత్వనివృత్తిః పరస్వత్వాపాదనంచ దానం విద్యావ్యతిరిక్తవిషయమ్ । నారాయణీయేచ — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానమజ్ఞస్యయోదద్యాద్వేదశాస్త్రసముద్భవమ్ । అపిదేవాస్తమర్చన్తిభర్గబ్రహ్మదివాకరాః ॥ * ॥ అత్రపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అర్థస్యమూలంనికృతిః క్షమాచధర్మస్యమూలంహితపోదయాచ । కామస్యమూలంహి వపుర్వయశ్చ మోక్షస్య సర్వార్థనివృత్తిరేవ ॥ * ॥

విద్యాదానఫలమాహ — ॥ శ్లో ॥ దశవాజిసమాకన్యా భూమిదానంచ తత్సమమ్ । భూమిదానాత్పరంనాస్తి విద్యాదానంతతోఽధికమ్ ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవదానానాం బ్రహ్మదానం విశిష్యతే । వస్త్రాన్నగోమహీవాహతిలకాఞ్చనసర్పిషామ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిరపి — ॥ శ్లో ॥ విద్యాదానేన సుమతిర్బ్రహ్మలోకే మహీయతె ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మవిద్యాప్రదానస్య దేవైరపి నశక్యతే । ప్రతిప్రదానమథవా దద్యాచ్ఛక్తిత ఆదరాత్ ॥ * ॥ ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ దానానాంచైవ సర్వేషాం బ్రహ్మదానం విశిష్యతె । బ్రహ్మదానేన దేవర్షే బ్రహ్మలోకం సగచ్ఛతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవదానానాం ఫలంవక్ష్యే ద్విజోత్తమ । అన్నదానాత్స్వర్గలోకం కన్యాదానాత్పరంపదమ్ ॥ విద్యాదానాద్బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మత్వంహరిపూజనాత్ ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ విషాదప్యమృతం గ్రాహ్యమమేధ్యాదపి కాఞ్చనమ్ । నీచాదప్యుత్తమాంవిద్యాంస్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి ॥ * ॥ ఇతివచనం బ్రహ్మవిద్యాప్రదానవ్యతిరిక్తవిషయమితి మన్తవ్యమ్ .

అథాచార్యలక్షణమ్

అనన్తరమాచార్యలక్షణమాహ మనురేవ — ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదీని కర్మాణి యఃకరోతి యథావిధి । సమ్భావయతిచాన్నేన సవిప్రో గురురుచ్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపనీయదదద్వేదమాచార్యస్సఉదాహృతః ॥ అల్పంవా బహువాయస్య శ్రుతస్యోపకరోతియః । తమపీహగురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియయాతయా ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పంసరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ ఏకదేశంతు వేదస్య వేదాఙ్గాన్యపివాపునః । యోఽధ్యాపయతి వృత్త్యర్థముపాధ్యాయస్సఉచ్యతె ॥ ఉపాధ్యాయాన్దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతంపితా । సహస్రంతు పితుర్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతె ॥ ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్గరీయాన్బ్రహ్మదఃపితా । బ్రహ్మజన్మహి విప్రస్య ప్రేత్యచేహచ శాశ్వతమ్ ॥ * ॥

వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యశ్చమన్త్రప్రదోఽర్థం వా యశ్చవిద్యాం ప్ర
యచ్ఛతి । గురూతావపి జానీయాన్మన్త్రార్థగ్రహణాద్ద్విజః ॥ కా
మాన్మాతాపితా చైనం యదుత్పాదయతో మిథః । సమ్భూతిం తస్య తాం
విద్యాద్యద్యోన్యావభిజాయతే ॥ ఆచార్యోహ్యస్య యాం జాతిం విధివద్వే
దపారగః । ఉత్పాదయతి సావిత్ర్యా సా సత్యా సాఽజరామరా ॥ బ్రా
హ్మస్య జన్మనః కర్తా స్వధర్మస్య చ శాసితా । బాలోపి వృద్ధో విప్రస్య
పితా భవతి మన్త్రదః ॥ అజ్ఞో భవతి వై బాలః పితా భవతి మన్త్రదః । అ
జ్ఞం హి బాలమిత్యాహుః పితేత్యేవ చ మన్త్రదమ్ ॥ న హాయనైర్న పలితై
ర్న విత్తైర్న చ బన్ధుభిః । ఋషయశ్చక్రిరే ధర్మం యోఽనూచానస్స నో మ
హాన్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదితం సమాహి
తం సంస్కర్తారమీప్సేత్తస్మిన్నేవ విద్యాకర్మాన్తమవిప్రతిపన్నే ధర్మేభ్యో య
స్మాద్ధర్మానాచినోతి స ఆచార్యస్తస్మై న ద్రుహ్యేత్కదాచన స హి విద్యా
తస్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠం జన్మ శరీరమేవాస్య మాతాపితరౌ జనయతః ॥*॥
మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఆచార్యశ్చ పితా చైవ మాతా భ్రాతా చ పూర్వజః ।
నార్తేనాప్యవమన్తవ్యా బ్రాహ్మణేన విశేషతః ॥ ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూ
ర్తిః పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః । మాతా పృథివ్యా మూర్తిస్తు భ్రాతా స్వో
మూర్తిరాత్మనః ॥ యన్మాతా పితరౌ క్లేశం సహేతే సంభవాన్నృణామ్ ।
న తస్య నిష్కృతిశ్శక్యా కర్తుం వర్షశతైరపి ॥ తయోర్నిత్యం ప్రియం కు
ర్యాదాచార్యస్య చ సర్వదా । తేషు హి త్రిషు తుష్టేషు తపస్సర్వం సమా
చరేత్ ॥ తేషాం త్రయాణాం శుశ్రూషా పరమం తప ఉచ్యతే । న తైర
నభ్యనుజ్ఞాతో ధర్మమన్యం సమాచరేత్ ॥ త ఏవ హి త్రయో లోకాస్త ఏ
వ త్రయ ఆశ్రమాః । త ఏవ హి త్రయో వేదాస్త ఏవోక్తాస్త్రయోఽగ్న
యః ॥ పితా వై గార్హపత్యోఽగ్నిర్మాతాఽగ్నిర్దక్షిణః స్మృతః । గురురా
హవనీయోఽగ్నిస్సాఽగ్నిత్రేతా గరీయసీ ॥ ఇమం లోకం మాతృభక్త్యా పి
తృభక్త్యా తు మధ్యమమ్ । గురుశుశ్రూషయా చైవ బ్రహ్మలోకం సమ
శ్నుతే ॥ సర్వే తస్యాదృతా ధర్మా యస్యైతే త్రయ ఆదృతాః । అనా

దృతాస్తు యస్యైతే సర్వే తస్యాఫలాః క్రియాః ॥ యావత్త్రయస్తే జీవన్తి తావన్నాన్యత్సమాచరేత్ । తేష్వేవ నిత్యం శుశ్రూషాం కుర్యాత్ప్రియహితే రతః ॥ తేషామనుపరోధేన పారక్యం సర్వమాచరేత్ । తత్తన్నివేదయేత్తేభ్యో మనోవాక్కాయకర్మభిః ॥ ఏష ధర్మః పరస్సాక్షాదుపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ నాస్తి మాతృసమం దైవం నాస్తి పితృసమో గురుః । తయోః ప్రత్యుపకారో హి న కథంచన విద్యతే ॥ సర్వార్థసమ్భవో దేహో జనితః పోషితో యతః । న తయోర్యాతి నిర్వేశం పిత్రోర్మర్త్యశ్శతాయుషా ॥ అస్వాధీనం కథం దైవం ప్రకారైరభిరాధ్యతే । స్వాధీనం సమతిక్రమ్య పితరం మాతరం గురుమ్ ॥ మాతా మాసదశావస్థాం ధృత్వా శూలైస్సమాకులా । వేదనావివిధైర్దుఃఖైః ప్రసూయేత విమూర్ఛితా ॥ ప్రాణైరపి ప్రియాన్పుత్రాన్ మన్యతే సుతవత్సలా । కస్తస్యా నిష్కృతిం కర్తుం శక్తో వర్షశతైరపి ॥ బ్రహ్మోపదేశమేకత్ర వేదశాస్త్రాణ్యథైకతః । ఆచార్యస్స తు విజ్ఞేయో తథైకైకాస్తు దేశికాః ॥ బ్రహ్మోపదేశమారభ్య యావద్వేదాన్తదర్శనమ్ । ఏకేన వక్ష్యతే యేన స మహాగురురుచ్యతే ॥ * ॥

కర్మవిపాకవివరణమ్

అథ కర్మవిపాకమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే । తచ్ఛాన్తిరౌషధైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిః ॥ ఇహ దుశ్చరితైః కేచిత్కేచిత్పూర్వకృతైస్తథా । ప్రాప్నువన్తి దురాత్మానో నరా రూపవిపర్యయమ్ ॥ సువర్ణచోరః కౌనఖ్యం సురాపశ్శ్యావదన్తతామ్ । బ్రహ్మహా క్షయరోగిత్వం దౌశ్చర్మ్యం గురుతల్పగః ॥ పిశునః పూతినాసత్వం సూచకః పూతివక్త్రతామ్ । ధాన్యచోరోఽఙ్గహీనత్వమాతిరిక్త్యం తు మిశ్రకః ॥ అన్నహర్తాఽఽమయావిత్వం మౌక్యం వాగపహారకః । వస్త్రాపహారకశ్శ్విత్రం పఙ్గుతామశ్వహారకః ॥ ఏవం కర్మావశేషేణ జాయన్తే సద్విగర్హితాః । జడాన్ధమూకబధిరా వికృతాకృతయస్తథా ॥ చరితవ్యమథో నిత్యం ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే । నిన్దితైర్లక్షణై

ర్యుక్తా జాయన్తేఽనిష్కృతైనసః ॥ బహూన్ వర్షగణాన్ ఘోరాన్న
రకాన్ ప్రాప్య తత్క్షయాత్ । సంసారాన్ ప్రతిపద్యన్తే మహాపాతకినస
స్త్విమాన్ । శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణామ్ । చణ్డా
లపుల్కసానాంచ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతి ॥ క్రిమికీటపతఙ్గానాం వి
డ్భుజాంచైవ పక్షిణామ్ । హింస్రాణాంచైవ సత్త్వానాం సురాపో బ్రా
హ్మణో వ్రజేత్ ॥ లూతాహిసరటానాంచ తిరశ్చాంచామ్బుచారిణామ్ ।
హింస్రాణాంచ పిశాచానాం స్తేనో విప్రస్సహస్రశః ॥ తృణగుల్మలతా
నాంచ క్రవ్యాదానాంచ దంష్ట్రిణామ్ । క్రూరకర్మరతానాంచ క్ర
మశో గురుతల్పగః ॥ సంయోగం పతితైర్గత్వా పరస్యైవతు యోషితమ్ ।
అపహృత్యచ విప్రస్వం భవన్తి బ్రహ్మరాక్షసాః ॥ హింస్రా భవన్తి క్ర
వ్యాదాః క్రిమయోఽభక్ష్యభక్షిణః । పరస్పరాదినః స్తేనాః ప్రేతాన్త్య
స్త్రీనిషేవకాః ॥ మణిముక్తాప్రవాళాంశ్చ హృత్వా లోభేన మాన
వాః । వివిధాని చరత్నాని జాయన్తే హేమకర్తృషు ॥ ధాన్యం హృత్వా
భవత్యాఖుః కాంస్యం హంసో జలం ప్లవః । మధుదంశః పయః కాకో రసం
శ్వా నకులో ఘృతమ్ ॥ మాంసం గృధ్రో వపాం మద్గుస్తైలం తైలపకః ఖగః ।
చక్రవాకస్తు లవణం బలాకా శకునిర్దధి ॥ కౌశేయం తిత్తిరిర్హృత్వా క్షౌ
మం హృత్వాతు దర్దురః । కార్పాసం తాన్తవం క్రౌఞ్చో గోధా గాం
వాగ్గుదో గుడమ్ ॥ చుచున్దరీ శుభాన్ గన్ధాన్ పత్రశాకంతు బర్హిణః । శ్వా
విత్కృతాన్నం వివిధమకృతాన్నంతు శల్యకః ॥ బకో భవతి హృత్వాఽగ్నిం
గృహకారీ హ్యుపస్కరమ్ । రక్తాని హృత్వా వాసాంసి జాయతే జీవజీవ
కః ॥ వృకో మృగేభం వ్యాఘ్రోఽశ్వం ఫలపుష్పంతు మర్కటః । స్త్రీమృ
క్షః స్తోకకో వారి యానాన్యుష్ట్రః పశూనజః ॥ యద్వాతద్వా పరద్రవ్యమప
హృత్య బలాన్నరః । అవశ్యం యాతి తిర్యక్త్వం జగ్ధ్వాచైవాహుతం హవిః ।
యథాయథా నిషేవన్తే విషయాన్ విషయాత్మకాః । తథాతథాఽకుశలతా
తేషాం తేష్వేవ జాయతే ॥ అభ్యాసాత్కర్మణాం తేషాం పాపానామల్ప
బుద్ధయః । సంప్రాప్నువన్తి దుఃఖాని తాసు తాస్విహ యోనిషు ॥ తామి

స్రాదిషు చోగ్రేషు నరకేషు వివర్తనమ్ । అసిపత్రవనాదీని బన్ధన చ్ఛేద
నానిచ ॥ వివిధాశ్చైవ సమ్పీడాః కాకోలూకైశ్చ భక్షణమ్ ॥ కరమ్భ
వాలుకాతాపాన్ కుమ్భీపాకాంశ్చ దుస్సహాన్ । సమ్భవాంశ్చ వియో
నీషు దుఃఖప్రాయాసు నిత్యశః ॥ శీతవాతాభిఘాతాంశ్చ వివిధాని భ
యానిచ । అసకృద్గర్భవాసేషు వాసం జన్మచ దారుణమ్ ॥ బన్ధనానిచ క
ష్టాని పరప్రేష్యత్వమేవచ । బన్ధుప్రియవియోగాంశ్చ సంవాసంచైవ దు
ర్జనైః ॥ ద్రవ్యార్జనంచ నాశంచ మిత్రామిత్రస్య చార్జనమ్ । జరాంచై
వాఽప్రతీకారాం వ్యాధిభిశ్చోపపీడనమ్ ॥ క్లేశాంశ్చ వివిధాంస్తాంస్తాన్
మృత్యుమేవచ దుర్జయమ్ । కర్మఫలేన యాతీతి శేషః ॥ శ్లో ॥ యేన యే
న గుణేనేమాన్ సంసారాన్ ప్రతిపద్యతే । తాన్ సమాసేన వక్ష్యామి స
ర్వస్యాస్య యథాక్రమమ్ ॥ దేవత్వం సాత్వికాయాన్తి మనుష్యత్వం
తు రాజసాః । తిర్యక్త్వం తామసా యాన్తి ఇత్యేషా త్రివిధా గతిః ॥
త్రివిధా త్రివిధైవైషా విజ్ఞేయాగౌణికీగతిః ॥ అధమామధ్యమాఽగ్ర్యా
చ కర్మవిద్యావిశేషతః । స్థావరాః కృమికీటాశ్చ మత్స్యాస్సర్పాస్స
రీసృపాః ॥ పశవశ్చ సృగాలాశ్చ జఘన్యాతామసీగతిః । హస్తినశ్చతు
రఙ్గాశ్చ శూద్రామ్లేచ్ఛాశ్చ గర్హితాః । సింహావ్యాఘ్రవరాహాశ్చమ
ధ్యమా తామసీగతిః ॥ చారణాశ్చ సుపర్ణాశ్చ పురుషాశ్చైవ డామ్భికాః ।
రక్షాంసిచ పిశాచాశ్చ తామసీషూత్తమాగతిః ॥ భిల్లా మల్లా నటాశ్చై
వ పురుషాశ్చ కువృత్తయః । ద్యూతపానప్రసక్తాశ్చ ప్రథమారాజసీగ
తిః ॥ రాజానః క్షత్త్రియాశ్చైవ రాజ్ఞాం చైవ పురోహితాః । వాదయు
ద్ధప్రధానాశ్చ మధ్యమారాజసీగతిః ॥ గన్ధర్వాగుహ్యకాయక్షా విబుధాను
చరాశ్చయే । తథైవాప్సరసస్సర్వా రాజసీషూత్తమాగతిః ॥ తాపసా
యతయో విప్రాయేచవైమానికాగణాః । నక్షత్రాణిచ దైత్యాశ్చ ప్ర
థమాసాత్వికీ గతిః ॥ యజ్వాన ఋషయో దేవా వేదాజ్యోతీంషి వత్స
రాః । పితరశ్చైవసాధ్యాశ్చ ద్వితీయాసాత్వికీ గతిః ॥ బ్రహ్మా విశ్వసృ
జో ధర్మో మహానవ్యక్త ఏవచ । ఉత్తమాం సాత్వికీమేతాం గతిమాహుర్మ

నీషిణః ॥ యాదృశేనహి భావేన యద్యత్కర్మ నిషేవతే । తాదృశేన
శరీరేణ తత్తత్ఫలముపాశ్నుతే ॥ * ॥ అథ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥
మహాపాతకజాన్ ఘోరాన్ నరకాన్ప్రాప్య దారుణాన్ । కర్మక్షయా
త్ప్రజాయన్తే మహాపాతకినస్త్విహ ॥ మృగశ్వసూకరోష్ట్రాణాం బ్ర
హ్మహా యోనిమృచ్ఛతి । ఖరపుల్కసవేనానాం సురాపో నాత్ర సంశ
యః ॥ క్రిమికీటపతఙ్గత్వం స్వర్ణస్తేయీ సమాప్నుయాత్ । తృణగుల్మ
లతాత్వంచ క్రమశో గురుతల్పగః ॥ అన్నహర్తాఽఽమయావీ స్యాన్మూకో
వాగపహారకః । ధాన్యహర్తాఽతిరిక్తాఙ్గః పిశునః పూతినాసికః ॥ తైలహృ
త్తైలపాయీ స్యాత్పూతివక్త్రస్తు సూచకః । పరస్య యోషితం హృత్వా
బ్రహ్మస్వమపహృత్య చ ॥ అరణ్యే నిర్జలే దేశే భవతి బ్రహ్మరాక్షసః ॥
హీనజాతౌ ప్రజాయేత రత్నానామపహారకః । శ్వాసకాసయుతో మర్త్యో
వన్దిగ్రాహసుతో భవేత్ ॥ నిరీక్షితా పరస్త్రీణాం చక్షూరోగీ ప్రజాయ
తే । సర్పాపహరణం కృత్వా విసర్పీ జాయతే నరః ॥ గురోర్వచనముల్ల
ఙ్ఘ్యమతిభ్రష్టః ప్రజాయతే । పత్రశాకం శిఖీ హృత్వా గన్ధాంశ్ఛుచ్ఛు
న్దరీ శుభాన్ ॥ మూషకో ధాన్యహారీ స్యాద్యానముష్ట్రః ఫలం కపిః । జలం ప్ల
వః పయః కాకో గృహకారీ హ్యుపస్కరమ్ । మధు దంశః పలం గృధ్రో గాం
గోధాఽగ్నిం బకస్తథా ॥ శ్విత్రీ వస్త్రం శ్వా రసం తు చీరీ లవణహారకః ॥ * ॥
బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ అన్నహర్తా భవేద్గుల్మీ పూతివక్త్రస్త్వసూయకః ।
పరద్రవ్యాపహారీ చ పరరత్నాపహారకః ॥ పరస్య సన్తతిద్వేషీ పరాణామ
హితస్సదా । మాతాపితృగురుద్వేషీ భార్యాత్యాగీ తథైవ చ ॥ పిశునో మ
ర్మభేదీ చ పాదరోగీ ప్రజాయతే । పరస్త్రీగామినశ్చైవ తాపసీగామిన
స్తథా ॥ పరస్త్రీష్వనుకూలాశ్చ జాయన్తే తే ప్రమేహినః ॥ * ॥ యోగీశ్వ
రః — ॥ శ్లో ॥ గురుం త్వఙ్కృత్య హుఙ్కృత్య విప్రం నిర్జిత్య వాదతః ।
అరణ్యే నిర్జలే ఘోరే సభవేద్బ్రహ్మరాక్షసః ॥ కాంస్యపాత్రస్య మో
హాత్తాన్ పరిభాషీ నిరన్తరమ్ । కార్పాసస్య తు మోహాత్తాన్ శ్వేతకుష్ఠీ ప్ర
జాయతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ శాస్త్రోక్తే నైవ మార్గేణ విచ్యుతశ్చా

స్యమార్గగః । మహాశబ్దాతి ఘాతశ్చబధిరశ్చోపజాయతే ॥ * ॥ మార్క
ణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వామినిన్దకశ్చైవ గురునిన్దకఏవచ । దేవతాని
న్దకశ్చైవహ్యపస్మారీప్రజాయతే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ దేవద్ర
వ్యోపభోక్తా చదేవకార్యవిఘాతకః । అభక్ష్యభక్షకశ్చైవ పాణ్డురోగీప్ర
జాయతే ॥ మనస్తాపంతు యఃకుర్యాద్బ్రాహ్మణానాం విశేషతః । జ్వర
వాన్భవితామర్త్యో మేహవానథవాభవేత్ ॥ విశ్వాసఘాతుకశ్చైవ ఛ
ర్దియుక్తః ప్రజాయతే । వాపీకూప తటాకాదిభేదకస్త్వతిసారవాన్ ॥
సూచనాచ్ఛలవాన్మర్త్యో విస్ఫోటీరవినిన్దకః । నిక్షేపస్యచమోహాత్
శోషవాన్ జాయతే భృశమ్ ॥ బహుదేశాన్ సమాసాద్య సయాతినరకం
ధ్రువమ్ । కృతఘ్నస్తు కృతోవిప్రో యమస్యవిషయం గతః । అసిపత్ర
వనం ఘోరం యాతి వాలూకకిల్బిషమ్ ॥ దేవతానిన్దకశ్చైవ వేదనిన్దక
ఏవచ । కర్మణాం నిన్దకశ్చైవ కర్మభ్రష్టోఽభిజాయతే ॥ ప్రదర్శ
నార్థమేతత్తు మయోక్తం స్తేయకర్మణి ॥ యథా కర్మఫలం ప్రాప్య
తిర్యక్త్వం కాలపర్యయాత్ । జాయన్తే లక్షణభ్రష్టా దరిద్రాః పురు
షాధమాః ॥ తతో నిష్కల్మషీభూతాః కులే మహతి యోగినామ్ । జాయ
న్తే విద్యయోపేతా ధనధాన్యసమన్వితాః ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దిత
స్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాంనరఃపతనమృచ్ఛతి ॥ * ॥
గౌతమః — ॥ శ్లో ॥ పాపమేవం పరిజ్ఞాత్వా తత్పాపం నసమాచరేత్ ।
తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పుణ్యమేవసమాచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥
మానసం మనసైవాయముపభుఙ్క్తే శుభాశుభమ్ । వాచైవ వాకృతం
కర్మ కాయేనైవతు కాయికమ్ ॥ శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాం
నరః । వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరన్త్యజాతితామ్ ॥ ఏతజ్జ్ఞాత్వా
ద్విజోధర్మ్యం పాపంనైవసమాచరేత్ ॥ * ॥ అథ మహాపాతకప్రాయశ్చి
త్తమాహ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వేదవేదాఙ్గతత్వజ్ఞా ధర్మశాస్త్రవిశార
దాః । స్వధర్మనిరతా శ్శాన్తాస్తేషాం పాపం నివేదయేత్ ॥ * ॥ వసి
ష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ యేనయేనతు పాపేన కర్మణా పురుషోగతిమ్ । ప్రయా

తినరకం ఘోరం తతో వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ॥ పతితాత్పరిగృహ్యార్థం శునాం యోనిషు జాయతె । పతితం యాజయానస్తు మృగయోనౌ ప్రజాయతే ॥ గురోర్భార్యాం సమాగమ్య కృత్వా చాలిఙ్గనాదికమ్ । శునాం యోనిశతం ప్రాప్య సర్వయోనిషు జాయతే ॥ మాతాపితరౌ చాక్షిప్య శల్యకిస్సం ప్రజాయతే । తాడయేద్వా ద్విజం మోహాత్ స జో గృధ్రశ్చ జాయతే ॥ పరదారాభిమర్శేన ధార్తరాష్ట్రః ప్రజాయతే ॥ భ్రాతృభార్యాం చ మూర్ఖో యో ఽధిగచ్ఛతి మోహితః । గర్దభత్వమవాప్నోతి తతస్సర్పోఽభిజాయతే ॥ సఖిభార్యాం మాతులానీం యో ఽధిగచ్ఛతి మోహితః । మృతః శ్వత్వమవాప్నోతి సూకరశ్చాపి జాయతే ॥ ఉపస్థితే వివాహే చ దానకాలే తథైవ చ । విఘ్నం కరోతి యో మోహాన్మృతో జాయేత సూకరః ॥ యశ్శూద్రో బ్రాహ్మణీం గత్వా క్రిమియోనౌ ప్రజాయతె । తస్యాం పుత్రం సముత్పాద్య విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమిః ॥ శూద్రాం శయనమారోప్య బ్రాహ్మణో యాత్యధోగతిమ్ । జనయిత్వా సుతం తస్యాం బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయతే ॥ స్త్రియం హిత్వా త్వధర్మేణ యమస్య విషయం గతః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏకోపి వేదధర్మజ్ఞో యమాచష్టే సమాహితః । స విజ్ఞేయః పరో ధర్మో నాజ్ఞానామయుతైన తు ॥ * ॥ జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ దశ ద్వాదశ వా విప్రాన్ వేదశాస్త్రవిశారదాన్ । స్వకర్మనిరతాన్ శాన్తాన్ పరిషత్త్వే నివేశయెత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ జన్మకర్మపరిభ్రష్టా స్సన్ధ్యోపాసనవర్జితాః । రహితా వేదశాస్త్రాభ్యాం తే ద్విజా నామధారకాః ॥ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రయచ్ఛన్తి యే ద్విజా నామధారకాః । తే ద్విజాః పాపకర్మాణస్సమస్తా నరకం యయుః ॥ విజ్ఞాప్య నఖలోమాని ప్రవాప్య స్నానమాచరేత్ । మృత్తికాగోశకృద్భ్యాం చ పఞ్చగవ్యకుశోదకైః ॥ రాజా వా రాజపుత్రో వా బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః । కేశానాం రక్షణార్థాయ ద్విగుణం వ్రతమాచరెత్ ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ సర్వాన్ కేశాన్ సముద్ధృత్య ఛ్ఛేదయెదఙ్గులిత్రయమ్ । భస్మగోమయమృద్వారిపఞ్చగవ్యప్రకల్పితైః । మలాపకర్షణం కుర్యాద్బాహ్యశౌచాదిసిద్ధయె ॥

స్నాత్వాఽఽచమ్య శుచిర్భూత్వా సార్ద్రవాసాస్సమాహితః । ప్రదక్షిణ
త్రయం కృత్వా పాపాని వినివేదయేత్ ॥ సభైవ న ప్రవేష్టవ్యా వక్తవ్యం నా
సమఞ్జసమ్ । అబ్రువన్విబ్రువన్వాఽపి నరో భవతి కిల్బిషీ ॥ అజ్ఞాత్వా ధర్మశా
స్త్రాణి ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే । ప్రాయశ్చిత్తీ భవేత్పూతః పరి
షత్కిల్బిషం వ్రజేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ యద్వదన్తి తమో
మూఢా మూర్ఖా ధర్మమజానతః । తత్పాపం శతధా భూత్వా తద్వక్తౄ
నధిగచ్ఛతి ॥ ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రమజ్ఞాత్వా యోఽభిధాస్యతి ।
ప్రాజాపత్యేత్వశక్తశ్చేద్గాం దద్యాచ్ఛుభలక్షణామ్ ॥ * ॥ ఇతి —
॥ శ్లో ॥ ప్రాయో నామ తపః ప్రోక్తం చిత్తం నిశ్చయ ఉచ్యతే । తపోనిశ్చ
యసంయోగాత్ప్రాయశ్చిత్తమితి స్మృతమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మ
హత్యా సురాపానం స్తేయం గుర్వఙ్గనాగమః । మహాన్తి పాతకాన్యాహుస్త
త్సంయోగీ చ పఞ్చమః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నశ్చ సురాపశ్చ
స్తేనశ్చ గురుతల్పగః । మహాపాతకినస్త్వేతే తత్సంయోగీ చ పఞ్చమః ॥
బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని కృచ్ఛ్రం కుర్యాద్ధనేన వా । చాతుర్వర్ణ్యం చ
రేద్భైక్షం తత్పాపం వాచయేత్సదా ॥ వారాణసీం తతో గచ్ఛేత్తత్ర తశ్మీప్రా
వనాదికమ్ । అన్యాని తీర్థయానాని గాయత్రీం చ సమాచరేత్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని కుటీం కృత్వా వనే వసేత్ ।
భైక్షమాత్మవిశుద్ధ్యర్థం కృత్వా శవశిరోధ్వజమ్ ॥ జపన్వాఽన్యతమం వేదం
యోజనానాం శతం వ్రజేత్ ॥ బ్రహ్మహత్యాపనోదాయ మితభుఙ్ని
యతేన్ద్రియః । సర్వస్వం వా వేదవిదే బ్రాహ్మణాయోపపాదయేత్ ॥ జ
పేద్వా నియతాహారస్త్రిర్వేదస్య చ సంహితామ్ ॥ కృతవపనో నివసేద్గ్రా
మాన్తే గోవ్రజేఽపి వా । ఆశ్రమే వృక్షమూలే వా గోబ్రాహ్మణహితే
రతః ॥ ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యాయా గోప్తా గోబ్రాహ్మణస్య చ ॥ ఏవం
దృఢవ్రతో నిత్యం బ్రహ్మచారీ సమాహితః । సమాప్తే ద్వాదశే వర్షే
బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం వ్యపోహత్యా
త్మవత్తయా । హత్వా గర్భమవిజ్ఞాతమేతదేవ వ్రతం చరేత్ ॥ ఉక్త్వా

చైవానృతం సాక్ష్యేప్రతిరుధ్యగురుం తథా । అపహృత్యచ నిక్షేపం కృత్వాచ స్త్రీసుహృద్వధమ్ ॥ ఇయంవిశుద్ధిరుదితా ప్రమాప్యాఽకామతో ద్విజమ్ । కామతోబ్రాహ్మణవధేనిష్కృతిర్నవిధీయతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ శిరః కపాలీధ్వజవాన్ భిక్షాశీకర్మ వేదయన్ । బ్రహ్మహాద్వాదశాబ్దానిమితభుక్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ బ్రాహ్మణస్యపరిత్రాణాద్గవాం ద్వాదశకస్యచ । తథాఽశ్వమేధావభృథస్నానాద్వాశుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ అరణ్యేనియతోజప్త్వాత్రిః కృత్వో వేదసంహితామ్ । శుధ్యతే చావగాహిత్వా ప్రతిస్రోతాంసరస్వతీమ్ ॥ పాత్రేనిధాయ పర్యాప్తం ధనం వా బ్రహ్మహాశుచిః ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని కపాలం ధారయేత్కరే । పావనం భైక్షమాహారం కపాలే నైవభోజయేత్ ॥ అహం దుష్కృతకర్మావై మహాసాహసకారకః । గృహద్వారేషుతిష్ఠామి భిక్షార్థీ బ్రహ్మఘాతుకః ॥ తపోవనేషు తీర్థేషు నదీప్రస్రవణేషుచ । పర్యటన్సర్వతీర్థేషు ఛత్రోపానద్వివర్జితః ॥ సమ్పూర్ణే ద్వాదశేవర్షే చరేత్కృచ్ఛ్రం మహావ్రతమ్ । పునఃప్రత్యాగతో వేశ్మ కుర్యాద్బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥ * ॥ అగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహాగురుతల్పగః । ముచ్యతేసర్వపాపేభ్యః కృతఘ్నోఽపివిముచ్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సురాంపీత్వాద్విజో మోహాదగ్నివర్ణాంసురాం పిబేత్ । తయాస్వకాయేనిర్దగ్ధే ముచ్యతేకిల్బిషాత్తతః ॥ గోమూత్రమగ్నివర్ణంవాపిబేదుదకమేవవా । పయోఘృతంవాఽఽమరణాద్గోశకృద్రసమేవవా ॥ యస్య కాయగతంబ్రహ్మమద్యేనాప్లావ్యతే సకృత్ । తస్యవ్యపైతి తద్బ్రాహ్మశూద్రత్వంచ సగచ్ఛతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సురాంఘృతం మేహమూత్ర పయసామగ్నిసన్నిభమ్ । సురాపోఽన్యతమంపీత్వామరణాచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ అజ్ఞానాత్తుసురాంపీత్వా రేతోవిణ్మూత్రమేవచ । పునస్సంస్కారమర్హన్తి త్రయోవర్ణాద్విజాతయః ॥ పతిలోకం నసాయాతిబ్రాహ్మణీయాసురాం పిబేత్ । ఇహైవసాశునీగృధ్రీ సూకరీవాపిజాయతే ॥ * ॥ మనుః —

॥ శ్లో ॥ సువర్ణస్తేయకృద్విప్రో రాజానమభిగమ్య తు । స్వకర్మ ఖ్యాప
యన్బ్రూయాన్మాం భవాననుశాస్త్వితి ॥ గృహీత్వా ముసలం రాజా సకృ
ద్ధన్యాత్తు తం స్వయమ్ । వధేన శుధ్యతి స్తేనో బ్రాహ్మణస్తపసైవ వా ॥
చీరవాసా ద్విజోఽరణ్యే చరేద్బ్రహ్మహణో వ్రతమ్ । ఏతైర్వ్రతైరపోహే
త పాపం స్తేయకృతం ద్విజః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రా
హ్మణస్స్వర్ణహారీ తు రాజ్ఞాం ముసలమర్పయేత్ । స్వకర్మ ఖ్యాపయం
స్తేనో హతో ముక్తోఽపి వా శుచిః ॥ అనివేద్య నృపం శుధ్యేత్సురాపో వ్రతమా
చరేత్ । ఆత్మతుల్యసువర్ణం వా దద్యాద్వా విప్రతుష్టికమ్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ గురుస్త్రీగమనీయస్తు వ్రతైరేతైరపానుదేత్ । సూ
ర్మిం జ్వలన్తీం స్వాశ్లిష్యేన్మృత్యునా స విశుధ్యతి ॥ స్వయం వా శిశ్నవృ
షణావుత్కృత్యాధాయ చాఞ్జలౌ । నైరృతీం దిశమాతిష్ఠేదానిపాతాదజి
హ్మగః ॥ ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రమబ్దమేకం సమాహితః । చాన్ద్రా
యణం వా త్రీన్మాసానభ్యస్యేన్నియతేన్ద్రియః ॥ ఏభిస్తు సంవసేద్యో వై
వత్సరం సోఽపి తత్సమః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ వా ॥ గురుతల్పగా
మీ సవృషణం శిశ్నం పరివాస్యాఞ్జలావాధాయ దక్షిణాం దిశమనావృతం వ్ర
జేత్ । జ్వలితాం వా సూర్మిం పరిష్వజ్య సమాప్నుయాత్తతశ్శుద్ధో భవతీతి ॥ * ॥
అథ మహాపాతకసమానమాహతుర్మనుయాజ్ఞవల్క్యౌ — ॥ శ్లో ॥ గు
రూణామధ్యధిక్షేపో వేదనిన్దా సుహృద్వధః । బ్రహ్మహత్యాసమం జ్ఞే
యమధీతస్య చ నాశనమ్ ॥ గురోరాక్షేపణం నిన్దా వేదస్య సుహృదో వ
ధః । బ్రహ్మహత్యాసమం విద్యాదితి వేదవిదో విదుః ॥ * ॥ గౌతమః —
॥ శ్లో ॥ యజ్ఞే వివాహకాలే చ అన్యస్మిన్ ధర్మసఙ్కటే । విఘ్నమాచర
తే యస్తు తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్ ॥ జ్యౌతిషం వ్యవహారం చ ప్రా
యశ్చిత్తం చికిత్సకమ్ । వినా శాస్త్రేణ యో బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మ
ఘాతుకమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సంరుద్ధౌ బ్రాహ్మణౌ దృష్ట్వా స్ప
ర్ధమానౌ పరస్పరమ్ । అనివార్య చ యో గచ్ఛేత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్ ॥
మర్మోద్ఘాటం తాడనం చ దూషణం తర్జనం తథా । త్వంకృత్య బ్రా

హ్మణం బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ * ॥ యోగీశ్వరః —
॥ శ్లో ॥ నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యమనృతంచ సభాన్తరె । రజస్వలాముఖాస్వా
దస్సురాపానసమంభవేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ రత్యర్థంచ ధనార్థంచ
క్షేత్రదారార్థమేవచ । యముద్దిశ్యత్యజేత్ప్రాణాంస్తమాహుర్బ్రహ్మఘా
తకమ్ ॥ క్రోధాద్ద్వేషాద్వివాదాద్వా బ్రాహ్మణానాంచ మూఢధీః । అవ
మానంచ యఃకుర్యాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ అశ్వరత్నమనుష్య
స్త్రీభూధేను హరణంతథా । నిక్షేపస్యచ సర్వంహి సువర్ణస్తేయసంమి
తమ్ ॥ బ్రహ్మస్వం విస్మృతీకృత్య మోహరెత నరాధమః । స్వర్ణస్తె
యసమంప్రాహ మాణ్డవ్యమునిసత్తమః ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ గు
రూణాం భార్యయాసార్ధం భగిన్యామాతురెవచ । ప్రహర్షహాస్యవా
క్యంహి గురుతల్పసమంభవేత్ ॥ పితుస్స్వసారంశ్వశురీం జాయాంవా
మాతులస్యచ । మాతుస్సపత్నీం భగినీమాచార్యతనయాంతథా ॥ ఆచా
ర్యపత్నీం తనయాం గచ్ఛంస్తు గురుతల్పగః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥
గాయత్ర్యాస్తు జపేత్కోటిం బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి । లక్షాశీతిం
జపేద్యస్తు సురాపానాత్ప్రముచ్యతె ॥ పునాతి హేమహర్తారం గాయ
త్ర్యాలక్షసప్తతిః । గాయత్ర్యష్టష్టిభిర్లక్షైర్ముచ్యతె గురుతల్పగః ॥*॥
సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ మణ్డలం పావమానీభిర్జపేత్పక్షంహవిష్యభుక్ ।
నాశయేద్బ్రహ్మహత్యాంవా వసిష్ఠస్యవచస్తథా ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనః —
॥ శ్లో ॥ ఇన్ద్రమిన్ద్రమిదంసూక్తం మధుచ్ఛన్దసమేవచ । సురాపానా
త్ప్రముచ్యేత మాసమేకం జపేద్బుధః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ ష
ణ్మాసం పఞ్చమాసంవా నియతేన్ద్రియమానసః । జప్త్వాతుపౌరుషం
సూక్తం ముచ్యతేసర్వపాతకైః ॥ * ॥ యమస్మృతౌచ — ॥ శ్లో ॥ ర
హస్యంచేత్ప్రహాఃకుర్యాద్దృష్టంచేద్దృష్టవత్తథా । మన్వాదిభిస్సమామ్నా
తం తత్రయతికిల్బిషాపహమ్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ సంవత్సరెణ
పతతి పతితేన సమాచరన్ । సంవత్సరేతు సంపూర్ణే ప్రాయశ్చిత్తంస
మాచరేత్ ॥ ఏకశయ్యాఽఽసనంపానంభాణ్డంపక్వాన్నమిశ్రణమ్ । యా

జనాధ్యాపనాధ్యయనాత్పాపం సంక్రమతేనృణామ్ ॥ * ॥ పరాశర
శ్చ — ॥ శ్లో ॥ కృచ్ఛ్రం దేవ్యయుతంచైవప్రాణాయామశతద్వయమ్ ।
పుణ్యతీర్థేనార్ద్రశిరస్స్నానం ద్వాదశసఙ్ఖ్యయా ॥ ద్వియోజనే తీర్థయా
త్రాకృచ్ఛ్రమేకం ప్రకల్పితమ్ । జన్మప్రభృతియత్కించిత్పాతకంచో
పపాతకమ్ ॥ తావదావర్తయేత్కృచ్ఛ్రంయావదష్టగుణంభవేత్ ॥ * ॥
వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ బాల్యాత్ప్రభృతియత్పాపం పాతకంచోపపాతకమ్ ।
షడబ్దైర్నైవశుధ్యేత మహతఃపాతకాదృతే ॥ ఆత్మనోఽర్థం ప్రకుర్వీతప్రా
యశ్చిత్తమతఃపరమ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ పతివ్రతాచరోగీచవృ
ద్ధశ్చైవ విశేషతః । అకామకృతపాపేచ ప్రాయశ్చిత్తార్ధమర్హతి ॥ * ॥
ఉపపాతకమాహ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ గోవధోవ్రాత్యతాస్తేయమృ
ణానాం చాపనిష్క్రియా । అనాహితాగ్నితాఽపణ్యవిక్రయః పరివేదన
మ్ ॥ భృతకాధ్యయనాదానం భృతకాధ్యాపనం తథా । పరవిత్తం పార
దార్యంవార్ధుష్యం లవణక్రియః ॥ స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధోనిన్దితాన్నే
నజీవనమ్ । నాస్తిక్యం వ్రతలోపశ్చ సుతానాంచైవ విక్రయః ॥ ధాన్య
కుప్యపశుస్తేయమయాజ్యానాంచ యాజనమ్ । పితృమాతృసుతత్యాగ
స్తటాకారామవిక్రయః ॥ కన్యాయాదూషణంచైవ పరివిత్తికయాజనమ్ ।
కన్యాప్రదానంతస్యైవకౌటిల్యంవ్రతలోపనమ్ । ఆత్మనోఽర్థే క్రియారమ్భో
మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్ ॥ తథైవానాశ్రమే వాసః పరాన్నపరిపు
ష్టతా । అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనమాకరేష్వధికారితా ॥ భార్యాయావిక్ర
యశ్చైషామేకైకముపపాతకమ్ ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అనృతం
స్వసముత్కర్షే రాజగామిచపైశునమ్ । గురోశ్చాలీకనిర్బన్ధస్సమాని
బ్రహ్మహత్యయా ॥ బ్రహ్మోజ్ఝతా వేదనిన్దా కౌటసాక్ష్యం సుహృ
ద్వధః । గర్హితానాద్యయోర్జగ్ధిస్సురాపానసమానిషట్ ॥ నిక్షేపస్యా
పహరణంనరాశ్వరజతస్యచ । భూమివజ్రమణీనాం చ రుక్మస్తేయసమం
స్మృతమ్ ॥ రేతస్సేకం స్వయోనీషుకుమారీష్వన్త్యజాసుచ । సఖ్యుః పుత్ర
స్యచస్త్రీషుగురుతల్పసమం విదుః ॥ గోవధోఽయాజ్యసంయాజః పా

రదారాత్యత్మవిక్రయా । గురుమాతృపితృత్యాగః స్వాధ్యాయాగ్న్యో స్సుతస్యచ ॥ పరివిత్తతాఽనుజేన పరివేదనమేవచ । తయోర్దానంచకన్యాయాస్తయోరేవచయాజనమ్ ॥ కన్యాయాదూషణం చైవవార్ధుష్యంవ్రతలోపనమ్ । తటాకారామదారాణామపత్యస్యచవిక్రయః ॥ వ్రాత్యతాబాన్ధవత్యాగోభృత్యాఽధ్యాపనమేవచ । భృతాచ్చాధ్యయనాదానమపణ్యానాంచవిక్రయః ॥ సర్వాకరేష్వధీకారో మహాయన్త్రప్రవర్తనమ్ । హింస్రౌషధీస్త్ర్యుపాజీవోఽభిచారోమూలకర్మ చ ॥ ఇన్ధనార్థమశుష్కాణాం ద్రుమాణామవపాతనమ్ । ఆత్మార్థం చక్రియారమ్భోనిన్దితాన్నాదనం తథా ॥ అనాహితాగ్నితాస్తేయమృణానాంచానపక్రియా । అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనం కౌటిల్యం వ్యసనక్రియా ॥ ధాన్యకుప్యపశుస్తేయం మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్ । స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధోనాస్తిక్యంచోపపాతకమ్ ॥ * ॥ అథధేనువధేప్రతీకారమాహ — తత్రసంవర్తపరాశరా ॥ శ్లో ॥ కూపేతుపాతితేకృచ్ఛ్రం పాషాణేతు త్రయం చరేత్ । శస్త్రేవింశతికృచ్ఛ్రాణియష్ట్యాం పఞ్చదశైవతు ॥ అన్యోన్యం బన్ధనంకృత్వాప్యతికృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ । నదీతరణేతుకృచ్ఛ్రం స్యాదగ్నిదాహేఽష్టకృచ్ఛ్రకమ్ ॥ శకటాదతికృచ్ఛ్రం చతప్తకృచ్ఛ్రత్రయం చరేత్ ॥ సర్వేషాం వపనం కృత్వాగాం దద్యాత్తుపయస్వినీమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ తైలభేషజపానేతుఔషధార్థంప్రకల్పితే । విషతైలేనగర్భాణాం ప్రమృతేనాస్తిపాతకమ్ ॥ అతిబాలామతికృశామతివృద్ధాంచరోగిణీమ్ । హత్వాపూర్వవిధానేనచరేచ్చాన్ద్రాయణం ద్విజః ॥ ఏకవర్షేహతేవత్సేకృచ్ఛ్రపాదోవిధీయతే । అబుద్ధిపూర్వకేసస్యాత్ప్రమృతేనాస్తిపాతకమ్ ॥ అగ్నివిద్యుద్విపన్నానాం ప్రమృతేనాస్తిపాతకమ్ । యన్త్రితాగాశ్చికిత్సార్థమూఢగర్భాతిపాతనే । యత్నేకృతే విపత్తిశ్చేత్ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్ ॥ గవాంచపర్వతారోహే నద్యుత్తారేతథైవచ । ప్రాయశ్చిత్తంనకుర్వన్తిద్విజావేదపరాయణాః ॥ * ॥ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ గోఘ్నస్సౌమ్యత్రయం కృత్వా కృచ్ఛ్రం వా నవమాసికమ్ ।

గోమూత్రయావకాహారస్త్రిభిర్మాసైర్విశుధ్యతి ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥శ్లో॥ క్షత్రియస్యవధంకృత్వా చరేత్సంవత్సరత్రయమ్ । వైశ్యస్యాపి వధం కృత్వా అబ్దంకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ శూద్రస్యతు వధం కృత్వా అర్ధాబ్దం కృచ్ఛ్రమాచరేత్ । ప్రకృతేస్తు వధం కృత్వా షణ్మాసం కృచ్ఛ్రమాచరేత్ ॥ హస్తినంతురగం ఛాగమహిషోష్ట్రకపీం స్తథా । రోహిణీం చమరీం హత్వా చరేచ్చాంద్రాయణత్రయమ్ ॥ అజావికాఖరం శ్వానం సృగాలం సూకరం తథా । మార్జారం శశకం హత్వా ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి ॥ ప్రమాపణాత్ప్రాణభృతాం కుర్యాత్తత్ప్రతిరూపకమ్। తస్యానురూపం మూల్యంవా కుర్యాదిత్యబ్రవీన్మనుః ॥ * ॥ పరాశరదక్షౌ చ — ॥ శ్లో ॥ సింహవ్యాఘ్రవృకాదీనాం గృధ్రాణాం హననం ద్విజః। సర్వేషాం పక్షిణాం కృత్వా పాదకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ అనస్థిబ్రాహ్మణోహత్వా ప్రాణాయామేన శుధ్యతి ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అనుమన్తావిశసితా నియన్తాక్రయవిక్రయీ । సంస్కర్తాచోపహర్తా చ ఘాతుకశ్చాతిఘాతుకః ॥ * ॥ యోగీశ్వరః ॥ — ॥ శ్లో ॥ వసేత్సనరకే ఘోరే దినానిపశురోమభిః । సంమితాని దురాచారో యోహన్త్యవిధినాపశూన్ ॥*॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ వ్రతస్థాంవిధవాంనారీం రతశ్చేన్మనయోఽబ్రువన్ । బ్రహ్మచారీస్త్రియంగత్వా అవకీర్ణి వ్రతం చరేత్ ॥ అకామతఃస్కన్దనంచ స్నానం కుర్యాత్సితాసితె ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థః కామతః కృత్వా రేతసఃస్ఖలనం యది । సహస్రంతు జపేద్దేవ్యాః ప్రాణాయామైస్త్రిభిస్సహ ॥ * ॥ గౌతమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ సకృచ్ఛూద్రీంద్విజో గత్వా చరేత్కృచ్ఛ్రాణివింశతిమ్ । తథైవకుర్యాత్కృచ్ఛ్రాణి వృషలీ సహభోజనే ॥ యఃకరోత్యేకరాత్రేణ వృషలీసహభోజనమ్ । సదాసూతకినస్తస్య బ్రహ్మహత్యాపదేపదే ॥ మదమోహేనయశ్శూద్ర్యాంపుత్రముత్పాదయేద్ద్విజః । యావద్గర్భః పతేద్భూమౌ తావత్తిష్ఠేత్సుదారుణే ॥ * ॥ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ అమ్బష్ఠాబ్రాహ్మణీంగత్వా ప్రాజాపత్యద్వయంచరేత్ । చణ్డాలీగమనేవిప్రః ప్రాజాపత్యాబ్దకంచరేత్ ॥

రజకశ్చర్మకారశ్చ నటోబురుడ ఏవచ । కైవర్త మేద భిల్లాశ్చ సప్తైతే అన్త్యజాతయః ॥ నటీం శైలూషకీంచైవ రజకీం వేణుజీవినీమ్ । ఏతాగత్వానరోమోహాత్ షష్టికృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మాతరం యదివాగచ్ఛేత్స్వసుతాం భగినీమపి । ఏతాస్తు కామతస్సోఽపి ఆత్మమేఢ్రం నికృన్తయేత్ ॥ అకామతస్తు యోగత్వా కుర్యాచ్చాన్ద్రాయణద్వయమ్ । దశగోదక్షిణాం దద్యాచ్ఛుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్ ॥ మాతులానీం పితృవ్యస్య భార్యాంచ స్వసుతస్యచ । గురుపత్నీం స్వసారంచ భ్రాతృభార్యాం తథైవచ ॥ అజ్ఞానాద్గచ్ఛతిజ్ఞానాత్సారసీంతు సగచ్ఛతి । చణ్డాలీంవా శ్వపాకీంవాఅనుగచ్ఛతియోద్విజః । త్రిరాత్రముపవాసిత్వా విప్రాణామనుశాసనాత్ ॥ సశిఖం వపనంకృత్వా ప్రాజాపత్యద్వయం చరేత్ । గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాచ్ఛుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్ ॥ * ॥ పునరపి సఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ క్షత్రియోవాపివైశ్యోవా చణ్డాలీం గచ్ఛతోయది । ప్రాజాపత్యద్వయం కుర్యాద్దద్యాద్గోమిథునద్వయమ్ ॥ శ్వపాకీంవాఽథ చణ్డాలీం శూద్రోవా యదిగచ్ఛతి । ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రంచతుర్గోమిథునందదత్ ॥ మాతరం యదిగచ్ఛేత్తు స్వసుతాం భగినీంతథా । ఏతాస్తు మోహతో గత్వా త్రీణికృచ్ఛ్రాణి సఞ్చరేత్ ॥ చాన్ద్రాయణత్రయం కుర్యాచ్ఛిశ్నచ్ఛేదే నశుధ్యతి ॥ మాతృష్వసృగమేచైవమాత్మమేఢ్ర నికర్తనమ్ । అజ్ఞానేనతు యోగచ్ఛేత్కుర్యాచ్చాన్ద్రాయణ ద్వయమ్ ॥ దశగోమిథునం దద్యాచ్ఛుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్ ॥ పితృదారాంత్సమారుహ్యమాతురాప్తాంతు భ్రాతృజామ్ । గురుపత్నీం స్నుషాంచైవ భ్రాతృభార్యాం తథైవచ ॥ మాతులానీం సగోత్రాంచ ప్రాజాపత్యత్రయంచరేత్ । గోద్వయం దక్షిణాందద్యాచ్ఛుధ్యతే నాత్రసంశయః ॥ పశు వేశ్యాభిగమనే మహిష్యుష్ట్రీకపీంతథా । ఖరీంచ సూకరీంగత్వా ప్రాజాపత్యంసమాచరేత్ ॥ గోగామీచ త్రిరాత్రేణ గామేకాం బ్రాహ్మణోదదత్ । మహిష్యుష్ట్రీఖరీగామీ త్వహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ డామరేసమరేవాపిదు

ర్భిక్షే వా జనక్షయే । బన్దిగ్రాహేభయార్త్తా చ సదా స్వస్త్రీం నిరీక్షయేత్ ॥ అఙ్గారసదృశీ నారీ ఘృతకుమ్భసమో నరః । తత్సమీపే న వస్తవ్యం నరాణాం చఞ్చలం మనః ॥ మాత్రా స్వస్రా దుహిత్రా వా భిన్నాసనగతో భవేత్ । బలవానిన్ద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి ॥ నరో గోగమనం కృత్వా చరేచ్చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ । పతితాగమనే విప్రశ్చరేచ్చాన్ద్రాయణద్వయమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాగమనే విప్రః అష్టకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ । అజ్ఞానాత్స్పర్శనే విప్రస్సచేలస్నానమాచరేత్ ॥ ప్రథమేఽహని చణ్డాలీ ద్వితీయే బ్రహ్మఘాతినీ । తృతీయే రజకీ ప్రోక్తా చతుర్థేఽహని శుధ్యతి ॥ శుద్ధా భర్తుశ్చతుర్థేఽహ్ని స్నానేన స్త్రీ రజస్వలా । దైవే కర్మణి పిత్ర్యే చ పఞ్చమేఽహని శుధ్యతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వ్యభిచారే ఋతౌ శుద్ధా గర్భే త్యాగో విధీయతే ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వ్యభిచారేణ యా దుష్టా ప్రాయశ్చిత్తీయతే తు సా । త్యాగో గర్భసముద్దిష్టో న తాం సమ్భాషయేత్క్వచిత్ ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ దివాఽభిగమనే విప్రః స్నానం చైవోపవాసనమ్ । నన్దాయాం కృచ్ఛ్రపాదః స్యాత్ ప్రాజాపత్యం తు పర్వణి ॥ * ॥ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ విప్రదణ్డోద్యమే కృచ్ఛ్రమతికృచ్ఛ్రం నిపాతనే । అతికృచ్ఛ్రమసృక్పాతే కృచ్ఛ్రోఽభ్యన్తరశోణితే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ మనసా చిన్తితం పాపం పశ్చాత్తాపేన శుధ్యతి । వచసా చేష్టితం పాపం జపహోమాదిభిర్హరేత్ ॥ బాహుభిస్తు కృతం పాపం బ్రహ్మహత్యాది సమ్భవమ్ । ప్రాయశ్చిత్తిభవేత్సర్వం కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిభిః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ యథాఽగ్నిర్వాయునా ధ్మాతో హవిర్ద్దహత్యపి చ బల్బజాన్ । ఏవం దహతి వేదజ్ఞః కర్మ దోషం స్వమాత్మనః ॥ అకామతః కృతం పాపం వేదాభ్యాసేన శుధ్యతి । కామతస్తు కృతం పాపం ప్రాయశ్చిత్తైః పృథక్పృథక్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పథి చణ్డాలకం దృష్ట్వా కుర్యాత్సూర్యావలోకనమ్ । యది సమ్భాషణం చైవ సావిత్రీం తు సకృజ్జపేత్ ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ స్పృష్ట్వా చణ్డాలపతితసఙ్కరాన్త్యజవాయసాన్ । పాత్రాదిత్యాగ్ర్యయేత్.

స్పృష్టం పశ్చాత్కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ ద్విజశ్చణ్డాళభాణ్డస్థసలిలం పిబతే యది । షణ్మాసానాచరేత్కృచ్ఛ్రం పఞ్చగవ్యం తతః పిబేత్ ॥ తస్యాన్నమత్తియోవిప్రో ద్విగుణం వ్రతమాచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ గౌడీమాధ్వీచపైష్టీచ విజ్ఞేయాత్రివిధాసురా । సురాయాఘ్రాణమాత్రేణ ప్రాణాయామత్రయంచరేత్ ॥ అనాశ్రమీనతిష్ఠేత క్షణమేకమపిద్విజః । తిష్ఠతేయదిమోహేన తప్తకృచ్ఛ్రం షడాచరేత్ ॥ ప్రాజాపత్యత్రయంకుర్యాద్వత్సరంతు నిరాకృతౌ । ఔషధం పథ్యమాహారం దద్యాద్గోబ్రాహ్మణేషుచ । మృతోవాప్యమృతోవాపి ప్రాయశ్చిత్తం నవిద్యతే ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ సూతకాన్నం నవశ్రాద్ధం మాసికాన్నం తథైవచ । బ్రహ్మచారీతు యోఽశ్నీయాత్పాదకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ దురాచారస్య విప్రస్య నిషిద్ధాచరణస్యచ । అన్నం భుక్త్వాద్విజఃకుర్యాద్దినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ సదాచారస్య విప్రస్య తథా వేదాన్తవేదినః । భుక్త్వాఽన్నంముచ్యతే పాపాదహోరాత్రాన్తరాన్నరః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞానాద్బ్రాహ్మణోభుక్త్వాశూద్రస్యాన్నంయదాతురః । ప్రాయశ్చిత్తం భవేత్తస్య షణ్మాసాత్కృచ్ఛ్రమాచరేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రహస్తేన యోఽశ్నీయాత్పానీయంవాపిబేత్క్వచిత్ । అహోరాత్రోషితోభూత్వా పఞ్చగవ్యేనశుధ్యతి ॥ కాలే నవోదకంశుద్ధం నపిబేదహరేవతత్ । అకాలే సప్తరాత్రంతు నపిబేచ్చనవోదకమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞానాద్యదిశూద్రాన్నం యోభుక్తేహిద్విజాధమః । తస్యపాపవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యద్వయంచరేత్ ॥ శ్వకాకోచ్ఛిష్టగోచ్ఛిష్టక్రిమికీటాదిభక్షణే । అమేధ్యానాంచ సర్వేషాం ప్రాజాపత్యవ్రతంచరేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ క్షీరంవా యదివాతైలం తక్రమాజ్యం మధూనిచ । ఏతేషాం విక్రయే విప్రో రౌరవం నరకం వ్రజేత్ ॥ పూగీఫలం మాతులుఙ్గం ద్రాక్షాం ఖర్జూరమేవచ । ఏతేషాం పాదకృచ్ఛ్రంస్యాజ్జమ్బీరాదేస్తథైవచ ॥ కస్తూర్యేలాది గన్ధానాం ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ । కర్పూరాదేస్తదర్ధం

స్యాత్పాదం హిఙ్గ్వాది విక్రయే ॥ హేమరూప్యాది లోహానాం కార్పాస
స్య తథైవచ । విక్రయీ చిత్రవస్త్రాణాం ప్రాజాపత్యం సమాచరె
త్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ గోవిక్రయం ద్విజఃకుర్యాల్లోభేన య
దిమోహితః । ప్రాజాపత్యం ప్రకుర్వీత ప్రజాపతివచోయథా ॥ * ॥
సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ శునఃపుష్పవతీఃస్పృష్ట్వా పుష్పవత్యాన్యయాత
థా । శేషాణ్యహాన్యుపవసేత్స్నాత్వా కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ రజస్వ
లాయదానారీ భుఙ్క్తేవాపిద్విజోత్తమః । చణ్డాలాదివచః శ్రుత్వా స్నా
త్వాకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ అశక్తౌ కాఞ్చనం దద్యాద్విప్రేభ్యోవాపి
భోజనమ్ । చణ్డాలసూతికోదక్యాపతితాన్దూరతస్త్యజేత్ ॥ అతస్సన్ని
ధిమాత్రేణ సచేలస్నానమాచరేత్ । స్నాత్వాఽవలోకయేత్సూర్యమ
జ్ఞానాత్తుస్పృశేద్యది ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సఙ్కటే విషమస్థా
నె దుర్గేతు పరిఖేతథా । భద్రపత్తనమార్గేషు యథాశూద్రస్తథైవసః ॥
భవేదితి శేషః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ హుఙ్కారం బ్రాహ్మణస్యో
క్త్వా త్వఙ్కారేణగరీయసా । స్నాత్వానశ్నన్నహశ్శేషమభివాద్య ప్ర
సాదయేత్ ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాయశ్చిత్తంతురాజ్ఞాంచ కా
మతోఽకామతోపివా । తదర్ధం భవతిస్త్రీణామశేషేష్వపి పాపిషు ॥*॥
దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఇమాంశ్చ విధివద్దృష్ట్వా పాపం నైవసమాచరేత్ ।
యఃకరోతి నరఃపాపం నరకేషు సమజ్జతి ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ నక
ర్తవ్యం నకర్తవ్యం పాపంహిస్వర్గమిచ్ఛతా । కర్తవ్యం సర్వదావిప్ర
పాపం నరకమిచ్ఛతా ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పాపంనైవసమాచరె
త్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాయశ్చిత్తమిదం ప్రోక్తం కర్తవ్యం
పాపభీరుణా । నకర్తవ్యమిదంవిప్రైస్సర్వదాపాపకారకైః ॥ * ॥ పరా
శరః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవపాపానాం ప్రాయశ్చిత్తమిదంశుభమ్ ।
గాయత్ర్యాశ్శతలక్షంతు బ్రహ్మహత్యాపనోదనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । సర్వ
మత్రవక్తవ్యంవిజ్ఞానేశ్వరమాధవీయస్మృతిచన్ద్రికాగ్రన్థేషు స్పష్టంద్ర
ష్టవ్యమ్ । అత్ర విస్తరభయాన్నలిఖ్యతే .

ధనభేద నిరూపణమ్

ఇదానీం ప్రకృతముచ్యతే — ॥ శ్లో ॥ ధనేతు ద్వివిధేజ్ఞేయే దైవమానుషభేదతః । మానుషాన్నరకంయాతి దైవాత్స్వర్గమవాప్నుయాత్ ॥ తస్మాద్దైవంహి కర్తవ్యం సర్వదా మనుజేశ్వర । మానుషంహి న కర్తవ్యం సర్వదాపాపకారకమ్ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన మానుషం నసమాచరేత్ ॥ * ॥ అథ దైవవిత్తవిషయే కించిదుచ్యతే । కుణ్డధారకోపాఖ్యాన శుకానుశాసనాదిష్వితిహాససముచ్చయేచ — ॥ శ్లో ॥ మానుషం మునయోవిత్తమర్థమాహురశాశ్వతమ్ । దైవమాహుస్తథా విత్తం ధర్మం దివ్యసుఖప్రదమ్ ॥ నార్థలోభాన్నచస్నేహాన్నక్రోధాన్నచమత్సరాత్ । నకామాన్నభయాద్వాపి ధర్మంప్రాజ్ఞఃపరిత్యజేత్ ॥ అర్థహీనోఽపి ధర్మాత్మా స్వర్గం గచ్ఛతి మానవః । అర్థవాన్ ధర్మహీనస్తు నరకం ప్రతిపద్యతే ॥ అభావీ న భవత్యర్థో నాశో నాస్త్యేవ భావినః । ఏతద్విదన్తో విబుధా క్లిశ్యన్తే నైవమోహితాః ॥ నమన్త్రిబలవీర్యేణ ప్రజ్ఞయా పౌరుషేణ వా । అలభ్యం లభతే మర్త్యస్తత్ర కాపరిదేవనా ॥ సర్వ ఏవహి లోకోఽయం యదిస్యాద్ధర్మతత్పరః । తతోనిరన్తరస్స్వర్గో భవేచ్ఛూన్యాచ మేదినీ ॥ శ్రద్ధయాసాధ్యతేధర్మో మహద్భిర్నార్థసఞ్చయైః । అకిఞ్చనాహి మునయశ్శ్రద్ధాధర్మాద్దివంగతాః ॥ ధర్మార్థకామమోక్షాణాంచతుర్ణామిహసాధనమ్। విద్యాతపో బలంశౌర్యం కులీనత్వమరోగతా ॥ రాజ్యం ధర్మశ్చమోక్షశ్చ సర్వం ధర్మాదవాప్యతే ॥ నాముత్రహిసహాయార్థంపితా మాతాచ తిష్ఠతః । నపుత్రదారానజ్ఞాతిర్ధర్మస్తిష్ఠతి కేవలమ్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రదారకుటుమ్బాని శరీరం సంచయాశ్చయే । పారక్యమధ్రువం సర్వం స్వన్తై సుకృతదుష్కృతే ॥ నహి వేదాస్త్వధీతాశ్చ నశాస్త్రాణి శ్రుతాన్యపి । తత్రగచ్ఛన్తి యత్రాసౌ ధర్మ ఏకోఽనుగచ్ఛతి ॥ ఏకోహి జాయతేజన్తురేక ఏవవిపద్యతే । ఏకోఽనుభుఙ్క్తే సుకృతమేక ఏవచదుష్కృతమ్ ॥ మృతంశరీరముత్సృజ్య లోష్ఠకాష్ఠ సమం క్షితౌ । విముఖా బాన్ధవాయాన్తి ధర్మస్తమనుగచ్ఛతి ॥ కర్మణా మనసా వాచా సర్వావస్థాసు

సర్వదా । తస్మాత్సర్వాత్మనా ధర్మం తాత నిత్యం సమాచర ॥ మా
ధర్మవిముఖః ప్రేత్య తమస్యన్ధే పతిష్యసి । కో జానీతే కదా కస్య మృత్యు
కాలో భవిష్యతి ॥ శ్వః కార్యమద్య కుర్వీత పూర్వాహ్ణే చాపరాహ్ణికమ్ ।
నహి ప్రతీక్షతే మృత్యుః కృతం వాఽస్య న వాఽకృతమ్ । న వ్యాధయో నచ
యమః శ్రేయః ప్రాప్తిం ప్రతీక్షతే ॥ యావదేవ భవేత్కాలస్తావచ్ఛ్రే
యస్సమాచరేత్ ॥ ఇహైవ నరకవ్యాధేశ్చికిత్సాం నకరోతి చేత్ । గ
త్వా నిరౌషధం దేశం సరుజః కిం కరిష్యతి ॥ మమ మిత్రమిదం మమ పుత్రోఽ
సౌ మమ జననీయమితి ప్రలపన్తః । సహసా యమసాదనముగ్రం సర్వమి
దం విరహయ్య భజన్తే ॥ భార్యా మే పుత్రో మే విభవో మే స్నిగ్ధబన్ధుసు
హృదో మే । ఏవం వదన్తమేనం పశుమివ మృత్యుర్నరం నయతి ॥ ఇదం కృ
త్యమిదం కార్యమిదమన్యత్కృతాకృతమ్ । ఏవమీహాసమాయుక్తం కృ
తాన్తః కురుతే వశే ॥ ప్రశస్తాని నిషేవస్వ స్వకర్మాణి ప్రయత్నతః । ఏ
తావద్ధర్మసర్వస్వం నిన్దితాని వివర్జయ ॥ నాస్తి ధర్మసమో బన్ధుర్నాస్తి ధ
ర్మసమస్సుహృత్ । నాస్తి ధర్మసమో లాభో నాస్తి ధర్మసమా గతిః ॥ * ॥
అతఏవ ధర్మార్థయోర్యుగపదుపస్థితౌ ధర్మమనాదృత్యార్థగ్రహణే బ్రహ్మ
హత్యావ్రతమాహాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ "ధర్మార్థయోస్సన్నిపాతే
అర్థగ్రాహిణ ఏతదేవ" ఇతి ప్రాయశ్చిత్తస్యాతిగురుత్వాత్ ఉత్కో
చగ్రహణేన మహానర్థకరకూటసాక్ష్యరాజగామిపైశున్యాది విషయమ్ ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ తపస్తప్త్వాఽసృజద్బ్రహ్మా బ్రాహ్మణా
న్వేదగుప్తయే । తృప్త్యర్థం పితృదేవానాం ధర్మసంరక్షణాయ చ ॥ * ॥
మనుః — ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతీనామయం దేహో నోపభోగాయ కల్పతే ।
ఇహ క్లేశాయ మహతే ప్రేత్యానన్తసుఖాయ చ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః —
॥ శ్లో ॥ గృహస్థ ఏవ సర్వేభ్యో ధర్మం బ్రూయాన్మహామతిః । పరివ్రా
డపి వా బ్రూయాత్సర్వశ్రేష్ఠో గృహాశ్రమీ ॥ * ॥ సముచ్చయే —
॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీ గృహస్థో వా వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః । యథోక్తకారి
ణస్సర్వే గచ్ఛన్తి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥

ద్రవ్యశుద్ధివిధిః

అథద్రవ్యశుద్ధిరుచ్యతే । తత్రపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అథాతో ద్రవ్యశుద్ధిస్తు పరాశరవచోయథా । దారుపాత్రాణి సర్వాణి లోహేనోల్లిఖితాశ్శుచిః ॥ ఉల్లిఖితాః - ఉల్లిఖితాని , ఏవంకృతేశుచిశ్శుద్ధిరిత్యర్థః । ॥ శ్లో ॥ భస్మనాశుధ్యతేకాంస్యం తామ్రమమ్లేనశుధ్యతి ॥ రజసాశుధ్యతేనారీచావికం తుసదాశుచిః । నదీవేగేనశుధ్యేత యత్రామేధ్యంనలక్ష్యతే ॥ భస్మనాశుధ్యతేకాంస్యం సురయాయన్నలిప్యతే । సురామూత్రపురీషైస్తు శుధ్యతేతాపలేఖనైః ॥ అయసాచాయసం పాత్రం దీప్తేచాగ్నౌ ప్రతాపయేత్ । దన్తశ్శుక్తిస్తథాశృఙ్గం రౌప్యం సౌవర్ణభాజనమ్ ॥ మణిపాత్రాణి శఙ్ఖశ్చ తేషాంప్రక్షాళనాజ్జలైః ॥ * ॥ ఇదం నిర్లేపవిషయమ్ । సలేపేతు ॥ శ్లో ॥ గవాఘ్రాతానికాంస్యాని శూద్రోచ్ఛిష్టానియానిచ । శుధ్యన్తి దశభిఃక్షారైః శ్వకాకోపహతానిచ ॥ * ॥ క్షారైః - లవణసహితైస్తోయైరిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పాషాణానిపునఃఘర్షేచ్ఛుద్ధిరేషాముదాహృతా । మృద్భాణ్డం దహనాచ్ఛుధ్యేద్ద్రవ్యాణాం మార్జనాచ్ఛుచిః ॥ * ॥ మార్జనమ్ - ద్రవ్యైరుత్ప్లావనమ్ ॥ శ్లో ॥ తన్తువల్కలచీరాణాం వస్త్రం కార్పాసక్షౌమకమ్ । ఊర్ణానేత్రపటానాంచప్రోక్షణంతువిధీయతే ॥ తూలికాముపధానంచ చిత్రరక్తామ్బరాణిచ । శోషయిత్వాఽఽతపేనైవ ప్రోక్షణాత్తుశుచీనివై ॥ వేణ్వాపస్కరశూర్పాణాం శణస్యఫలచర్మణోః । తృణకాష్ఠాది రజ్జూనాముదకాభ్యుక్షణాచ్ఛుచిః ॥ అఙ్గారేణభవేచ్ఛుద్ధిస్తామ్రాణాం కాఞ్చనస్యచ । జలశౌచంచ వస్త్రాణాం పరిత్యాగేనమృణ్మయమ్ ॥ ఏతదుచ్ఛిష్టస్పృష్టివిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ కుసుమ్భం గుడకార్పాస లవణం తైలసర్పిషీ । ద్వారేకృత్వా ధాన్యాది గృహేదద్యాద్ధుతాశనమ్ ॥ రజకశ్చర్మకారశ్చ లుబ్ధకో వేణుపుల్కసః । చాతుర్వర్ణ్యేషు గేహేషు నావిజ్ఞాతేషునిష్కృతిః ॥ జ్ఞాతేషు నిష్కృతిం కుర్యాత్పూర్వోక్తస్యార్ధమేవచ ॥ గృహస్యాభ్యన్తరంగచ్ఛేచ్చణ్డాలోయస్యకస్యచిత్ । తస్మాద్గేహాద్వినిస్సృత్యమృద్భాణ్డాని విసర్జయేత్ ॥

రసపూర్ణం తుమృద్భాణ్డం నత్యజేత్స్పర్శవర్జితమ్ । గోమయైర్మిశ్రి
తైస్తోయైర్మార్జయీతగృహాన్తరమ్ ॥ శ్రితం ద్రోణాఢకస్యాన్నం కా
కశ్వానోపఘాతితమ్ । కేనేదం శుధ్యతేచాన్నం బ్రాహ్మణేభ్యోనివేద
యేత్ ॥ ప్రస్థద్వాత్రింశతిర్ద్రోణః స్మృతోద్విప్రస్థ ఆఢకః । తతో
ద్రోణాఢకస్యాన్నం శుద్ధమేవేత్యుదాహృతమ్ ॥ కాకశ్వానావలీఢం తు
గవాఽఽఘ్రాతం ఖరేణచ । స్వల్పమన్నం త్యజేద్విద్వాన్ శుద్ధం ద్రో
ణాఢకంతు తత్ ॥ గ్రాసముద్ధృత్య తద్భోజ్యం యచ్చ లాలాహతం భ
వేత్ । సువర్ణోదకమభ్యుక్ష్య వహ్నినా చోపతాపయేత్ ॥ హుతాశనోప
సంస్పృష్టం సువర్ణ సలిలేనవా । విప్రాణాం బ్రహ్మ ఘోషేణశుద్ధిమాప్నా
తి తత్క్షణాత్ ॥ * ॥ ఏతదత్యన్తాపద్విషయమ్ । స ఏవ — ॥ శ్లో ॥ మ
క్షికా కీట మార్జార పతఙ్గక్రిమిదర్దురాః । మేధ్యామేధ్యస్పృశస్తోఽపి
నోచ్ఛిష్టం మనురబ్రవీత్ ॥ వ్యాలైర్నకులమార్జారైరన్నముచ్ఛిష్యతేయ
ది । తిలదర్భోదకైః ప్రోక్ష్య శుధ్యతేనాత్ర సంశయః ॥ * ॥ ఇతిపరాశ
రవచనాని । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణరజతాబ్జానామూర్ధ్వపా
త్రగ్రహాశ్మనామ్ । శాఖరజ్జూమూలఫల వాసోవిదళచర్మణామ్ ॥ పాత్రా
ణాం చమసానాంచ వారిణాశుద్ధిరుచ్యతే ॥ * ॥ అబ్జమ్ - ముక్తాఫల శఙ్ఖ
శుక్త్యాది , ఊర్ధ్వపాత్రమ్ - యాజ్ఞీయోలూఖాది , గ్రహాః - షోడశి
ప్రభృతయః , రజ్జూః - బల్బజాదినిర్మితా , విదళమ్ - వైణవాది , చర్మ -
అజాదీనామ్ । విదళచర్మణోర్గ్రహణం తద్వికారాణాంఛత్రవరత్రశూ
ర్పపాత్రాదీనాముపలక్షణమ్ । పాత్రాణి - ప్రోక్షణపాత్రాదీని , ఏ
తేషాముచ్ఛిష్టస్పర్శమాత్రే వారిణాప్రక్షాళనేనశుద్ధిః । సలేపే ॥ శ్లో ॥
చరుస్రుక్స్రువసస్నేహ పాత్రాణ్యుష్ణేనవారిణా ॥ శుధ్యన్తీతి శేషః ।
చరుః - చరుస్థాలీ , సస్నేహపాత్రాణి - ప్రాశిత్రహరణాదీని । అత్ర
మనుః — ॥ శ్లో ॥ నిర్లేపం కాఞ్చనం భాణ్డమద్భిరేవ విశుధ్యతి । అబ్జమ
శ్మమయం చైవరాజతం చానుపస్కృతమ్ ॥ తైజసానాం మణీనాంచ సర్వ
స్యాశ్మమయస్యచ । భస్మనాద్భిర్మృదాచైవ శుద్ధిరుక్తామనీషిభిః ॥ * ॥ అ

శ్మమయమ్ - దృషదాది, ఏతేషాం సలేపానాం భస్మనా అద్భిర్వా-శుద్ధిః। కాకాదిముఖావఘాతేషు “ కృష్ణశకునిముఖావమృష్టం నిర్లిఖేచ్ఛ్వాపద ముఖావమృష్టంపాత్రంనప్రయుజ్యేత ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోదాహృతం స్మృత్యన్తరం ద్రష్టవ్యమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్ఫ్యశూర్పాజిన ధాన్యానాం ముసలోలూఖలానసామ్ । స్ఫ్యః - యజ్ఞాఙ్గమ్, అనః - శకటమ్, ఏషాముష్ణేనవారిణా శుద్ధిరితిచ । స్రుక్ స్రువ ససేన్హపాత్రాణ్యుష్ణేన వారిణాఇతి పూర్వేణసంబన్ధః ॥ శ్లో ॥ ప్రోక్షణం సంహతానాంచ బహూనాం ధాన్యవాససామ్ ॥ * ॥ ఉక్తశుద్ధీనాం ధాన్యవాసఃప్రభృతీనాం బహూనాం రాశీకృతానాం ప్రోక్షణేనైవశుద్ధిః। అత్రచవిజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ యదా ధాన్యాదీని వస్త్రాదీనివా రాశీకృతాని తత్రచణ్డాలాదిస్పృష్టాన్యల్పాని అస్పృష్టానిచ బహూని, స్పృష్టానాముక్తైవశుద్ధిః, ఇతరేషాం ప్రోక్షణమ్ । తథా స్మృత్యన్తరమ్ — ॥ శ్లో ॥ వస్త్రధాన్యాదిరాశీనామేకదేశస్య దూషణె । తావన్మాత్రం సముద్ధృత్య శేషం ప్రోక్షణమర్హతి ॥ * ॥ ఇతి । స్పృష్టానాం బహుత్వే, మనుః— ॥ శ్లో ॥ అద్భిస్తు ప్రోక్షణంశౌచం బహూనాం ధాన్యవాససామ్ । ప్రక్షాళనేనత్వల్పానామద్భిశ్శౌచంవిధీయతే ॥ * ॥ ఏవం స్పృష్టాస్పృష్టసమత్వేఽపి ప్రక్షాళనమేవ, అధికేఽపి ప్రక్షాళనమేవ ॥ శ్లో ॥ తక్షణందారుశృఙ్గాణాంగోవాలైఃఫలసమ్భవామ్ । మార్జనంయజ్ఞపాత్రాణాం పాణినా యజ్ఞకర్మణి ॥ * ॥ దారూణామ్, మేషమహిషాదిశృఙ్గాణామ్, కరివరాహాద్యస్థ్నామ్, దన్తానాం చోచ్ఛిష్టస్నేహాదిలిప్తానామ్, మృద్భస్మోదకాదిభిరనపగతగన్ధలేపానామ్, తక్షణమ్ - తావన్మాత్రావయవాపనయనంశుద్ధిః । ఫలసమ్భవామ్ - బిల్వాలాబూనారికేళాదిఫలజానాం పాత్రాణామ్, గోవాలైరుద్ఘర్షణం శుద్ధిః, స్రుక్స్రువాదీనాం యజ్ఞపాత్రాణాం దక్షిణేన హస్తేన దర్భైర్దశాపవిత్రేణవా మార్జనం శుద్ధిః । ఇదంపూర్వోక్తశౌచానన్తరం కర్తవ్యమ్ । ఏవం కేషాంచిత్సలేపానాం లేపాపకర్షణ విశేషహేతూనాహ ॥ శ్లో ॥ సోష్ణైరుదకగోమూ-

త్రైశ్శుధ్యత్యావికకౌశికమ్ । సశ్రీఫలైరంశుపట్టం సారిష్టైః కుతుపం తథా ॥ సగౌరసర్షపైః క్షౌమం పునఃపాకేన మృణ్మయమ్ ॥ * ॥ ఆవికం - ఊర్ణామయమ్, కౌశికమ్ - కోశప్రభవమ్, ఊషరమృత్సహితేన గోమూత్రేణోదకేన వా శుధ్యతి । అంశుపట్టాదికమ్, శ్రీఫలసహితైః ప్రక్షాళితం శుధ్యతి । అంశుపట్టమ్ - వల్కలతన్తుకృతమ్, కుతుపః - పార్వతీయచ్ఛాగరోమనిర్మితకమ్బళమ్, అరిష్టఫలసహితైః ఫేనరహితైరుదకగోమూత్రైశ్శుధ్యతి । ఏవముచ్ఛిష్టస్నేహాదియోగే । అల్పోపఘాతే తు ప్రోక్షణాదేవ, క్షాళనాసహత్వాత్, సర్వత్ర ద్రవ్యాణినాశేనైవ శుద్ధేరిష్టత్వాత్ । యథాహ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఔర్ణకౌశేయకుతుపపట్టక్షౌమదుకూలజాః । అల్పశౌచా భవన్త్యేతే శోషణప్రోక్షణాదిభిః ॥ తాన్యేవామేధ్యయుక్తాని క్షాళయేచ్ఛోధనైస్స్వకైః । ధాన్యకల్కైస్తు ఫలజై రసైరాగానుగైరపి ॥ * ॥ ఇతి । ఔర్ణాదిగ్రహణం తదారబ్ధతూలికాది ప్రాప్త్యర్థమ్ । అతస్తస్యాల్పోపఘాతే నైవ క్షాళనం కార్యమ్ ॥ శ్లో ॥ తూలికాముపధానంచ పుష్పరక్తామ్బరం తథా । శోషయిత్వాఽఽతపే కించిత్కరైస్సంమార్జయేన్ముహుః ॥ పశ్చాచ్చ వారిణా ప్రోక్ష్య వినియుఞ్జీతకర్మణి । తాన్యప్యతిమలినాని యథావత్పరిశోధయేత్ ॥ * ॥ ఇతి దేవలస్మరణాత్ । కుఙ్కుమకుసుమ్భపుష్పగ్రహణం హరిద్రాది రక్తద్రవ్యస్య క్షాళనాసహస్య ప్రాప్త్యర్థం, నమాఞ్జిష్ఠాదేః, తస్య క్షాళనసహత్వాత్ । శఙ్ఖేనాప్యుక్తమ్ — ॥ వా ॥ రాగద్రవ్యాణి ప్రోక్షితాని శుచీనీతి ॥ * ॥ గౌరసర్షపసహితైరుదకగోమూత్రైశ్శుధ్యతి । క్షౌమమ్ - క్షుమా అతసీ తత్తన్తునిర్మితమ్, మృణ్మయమ్ - ఘటాది, పునః పాకేన శుధ్యతి । ఏతచ్చోచ్ఛిష్టస్పర్శే । చణ్డాలాదిస్పర్శే తు త్యాగ ఏవ । యథాహ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాద్యైస్తు సంస్పృష్టం ధాన్యం వస్త్రమథాపి వా । ప్రక్షాళనేన శుధ్యేత పరిత్యాగాన్మహీమయమ్ ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ కారుహస్తశ్శుచిః పుణ్యం భైక్షం యోషిన్ముఖం తథా ॥ * ॥ కారవః - రజకచేలధావకసూపకారాద్యాః, తేషాం హస్తశ్శుచిః । శు

చిత్వంచ, తత్తతార్థైకర్మణి వస్త్రధావనాదౌ సూతకాదిసమ్భవేఽపి । పణ్యమ్ - ఆపణస్థద్రవ్యంవిక్రేయం వ్రీహ్యాది, అనేకక్రేతృజనహస్త పరిఘట్టితమప్యప్రయతం నభవతి, సూతకాదినిమిత్తేచ వణిజామ్ । భిక్షాణాం సమూహో భైక్షమ్, తత్ బ్రహ్మచర్యాధిగతమ్ । అనాచాన్తస్త్రీప్రదానాశుచిరథ్యాక్రమణాదినాపి నదుష్యతి । తథా యోషిన్ముఖం సమ్భోగకాలేశుచి ॥ శ్లో ॥ వత్సః ప్రస్నవనే మేధ్యః శకునిః ఫలశాతనే । స్త్రియశ్చ రతిసంసర్గే శ్వామృగగ్రహణే శుచిః ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాత్ — ॥ శ్లో ॥ కాలోఽగ్నిః కర్మ మృద్వాయుర్మనో జ్ఞానం తపో జలమ్ । పశ్చాత్తాపో నిరాహారస్సర్వేఽమీ శుద్ధిహేతవః ॥ * ॥ అస్యవిషయ విభాగమాహ — ॥ శ్లో ॥ అకార్యకారిణాం దానం వేగో నద్యాస్తు శుద్ధికృత్ । శోధ్యస్య మృచ్చ తోయం చ సన్యాసోఽథ ద్విజన్మనామ్ ॥ తపో వేదవిదాం క్షాన్తిర్విదుషాం వర్ష్మణో జలమ్ । జపః ప్రచ్ఛన్నపాపానాం మనసస్సత్యముచ్యతే ॥ భూతాత్మనస్తపోవిద్యే బుద్ధేర్జ్ఞానం విశోధనమ్ । క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతా ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ క్షాన్త్యా శుధ్యన్తి విద్వాంసో దానేనాకార్యకారిణః । ప్రచ్ఛన్నపాపా జప్యేన తపసా వేదవిత్తమాః ॥ అద్భిర్గాత్రాణి శుధ్యన్తి మనస్సత్యేన శుధ్యతి । విద్యాతపోభ్యాం భూతాత్మా బుద్ధిర్జ్ఞానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అద్భిశ్శుధ్యన్తి గాత్రాణి బుద్ధిర్జ్ఞానేన శుధ్యతి । అహింసయా చ భూతాత్మా మనస్సత్యేన శుధ్యతి ॥ వా ॥ తైజసానాముచ్ఛిష్టానాం గోశకృద్భస్మమృద్భిః పరిమార్జనమన్యతమేన వా తామ్రరజతసువర్ణానామమ్లైరమత్రాణాం దహనేన దారవాణాం తక్షణేన వైణవానాం గోమయేన ఫలమయానాం గోవాలరజ్వా కృష్ణాజినానాం బిల్వతణ్డులైః కుతుపానామరిష్టై రౌర్ణానామాదిత్యేన క్షౌమాణాం గౌరసర్షపకల్కేన మృద్భిశ్చైలానాం చేలవచ్చర్మణాం తైజసవదుపలమణీనాం దారువదస్థ్నాం క్షౌమవచ్ఛఙ్ఖశృఙ్గశుక్తిదన్తానాం పయసా వా మూత్రపురీషాసృక్శుక్లకుణపస్పృష్టానాం పూర్వోక్తానామన్యతమేన త్రిస్స

ప్రకృత్వః పరిమార్జనమ్, అత్రైజసానామేవం భూతానాముత్సర్గోవచనా
త్ । యజ్ఞేచమసపాత్రాణాంచ " నసోమేనోచ్ఛిష్టాభవన్తి " ఇతిశ్రుతిః
॥ శ్లో ॥ కాలోఽగ్నిర్మార్జనసశ్శుద్ధిరుదకాద్యనులేపనం । అవిజ్ఞాతంచభూతా
నాంషడ్విధం శౌచముచ్యతే ॥ నిత్యంశుద్ధః కారుహస్తః పణ్యం యచ్చప్ర
సారితం । బ్రహ్మచారిగతం భైక్షంనిత్యం మేధ్యమితిశ్రుతిః ॥ ఆకరాశ్శుచ
యస్సర్వేవర్జయిత్వాసురాకరం । అదూష్యాస్సన్తతాధారావాతోద్ధూతా
శ్చరేణవః ॥ అమేధ్యేషుచయేవృక్షారూఢాః పుష్పఫలోపగాః । తేషామ
పినదుష్యన్తిపుష్పాణిచఫలానిచ ॥ పృథుగ్రహణాద్వల్లీఫలనిషేధః ॥ శ్లో ॥
ఆసనంశయనం వస్త్రంజాయాఽపత్యంకమణ్డలుః । ఆత్మనశ్శుచిరేతాని ప
రేషామశుచిర్భవేత్ ॥ ఏతానిస్వీకర్తుస్స్వస్యశుద్ధాని, నాన్యేషామిత్యర్థః
॥ శ్లో ॥ ఆసనంశయనంయానం నావఃపథి తృణానిచ । చణ్డాలపతితస్పృ
ష్టంమారుతేనైవశుధ్యతి ॥ త్రీణిదేవాఃపవిత్రాణి బ్రాహ్మణానామకల్ప
యన్ । అదృష్టమద్భిర్నిర్ణిక్తంయచ్చవాచాప్రశస్యతే ॥ * ॥ ఇత్యేత
దన్తంబోధాయనీయమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ త్రపుసీసకతా
మ్రాణాంక్షారామ్లోదకవారిభిః । భస్మాద్భిః కాంస్యలోహానాం శుద్ధిః
ప్లావోద్రవస్యతు ॥ * ॥ త్రపుప్రభృతీనాంక్షారోదకేన వారిణా చో
పఘాతాపేక్షయా సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా శుద్ధిః కార్యా, కాంస్యలోహా
నాంభస్మోదకేన, తామ్రగ్రహణాద్రీతికావృత్తలోహయోర్గ్రహణమ్,
ఏకయోనిత్వాత్ , ఎతచ్చ తామ్రాదీనామమ్లోదక వారిభిఃశుద్ధ్యభిధా
నంనియమార్థమ్ , ॥ శ్లో ॥ మలసంయోగజం తజ్జం యస్యయేనోపహ
న్యతే । తస్యతచ్ఛోధనం ప్రోక్తం సామాన్యం ద్రవ్యశుద్ధికృత్ ॥ ఇత్య
విశేషస్మరణాత్ । అతోనతామ్రాదేరుచ్ఛిష్టోదకాదిలేపసామాన్యేనాపగ
మసమ్భవే నియమేనామ్లోదకాదినాశుద్ధిః కార్యా । అతఏవ మనునాసా
మాన్యేనోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ తామ్రాయస్కాంస్యరైత్యానాం త్రపుణస్సీ
సకస్యచ । శౌచం యథార్హం కర్తవ్యం క్షారామ్లోదకవారిభిః ॥ ఇతి,
యత్తు ॥ శ్లో ॥ భస్మనాశుధ్యతేకాంస్యం తామ్రమమ్లేనశుధ్యతి ॥ ఇతి,

తత్రాప్యత్ర దేశేశౌచస్యపరాం కాష్ఠాం దర్శయితుమ్ , నాన్యనిషేధార్థమ్ ।
యదాతూపఘాతాతిశయః , తదా అమ్లోదకానామావృత్తిః, ॥ శ్లో ॥ గవా
ఘ్రాతాని కాంస్యాని శూద్రోచ్ఛిష్టాని యానిచ । శుధ్యన్తి దశభిఃక్షా
రైఃశ్వకాకోపహతానిచ ॥ ఇతి స్మరణాత్ । శుద్ధిః ప్లావో ద్రవస్యేతి ద్వతి
ద్రవద్రవ్యస్య ఘృతాదేః ప్రస్థప్రమాణాదధికస్య- శ్వకాకాద్యుపహత
స్యామేధ్య సంస్పృష్టస్యచప్లావః- ప్లావనమ్ - సమానజాతీయేన ద్రవద్ర
వ్యేణ భాణ్డస్యాతిపూరణం యావన్నిస్సరణంశుద్ధిరిత్యభిధీయతే । తతోఽ
ల్పస్యత్యాగః , బహుత్వమల్పత్వంచ దేశకాలాపేక్షయా వేదితవ్యమ్ ।
యథాహ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ దేశం కాలం తథాఽఽత్మానం ద్రవ్యం
ద్రవ్యప్రయోజనమ్ । ఉపపత్తిమవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం ప్రకల్పయే
త్ ॥ * ॥ కీటాద్యుపహతస్యతూత్ప్లవనమేవ । యథాహమనుః — ॥ శ్లో ॥
ద్రవ్యాణాంచైవసర్వేషాం శుద్ధిరుత్ప్లవనంస్మృతమ్ ॥ * ॥ ఉత్ప్లవనం చా
త్రవస్త్రాన్తరితే పాత్రేప్రక్షేపః , అన్యథా కీటాద్యపగమస్యాసమ్భవా
త్ । శూద్రభాణ్డస్థితస్యతు “ మధూదకే పయస్తద్వికారాశ్చ పా
త్రాత్పాత్రాన్తరానయనేశుద్ధాః ” ఇతి గౌతమస్మరణాత్పాత్రాన్త
రానయనాచ్ఛుద్ధిః । మధు దధి ఘృతాదేః వర్ణాపశదహస్తాత్ప్రాప్త
స్యపాత్రాన్తరానయనం పునఃపచనంచకార్యమ్ । యథాహశఙ్ఖః —
॥ వా ॥ అభ్యవహార్యాణాం ఘృతేనాభిఘారితానాం పునఃపచనమ్, ఏవం
స్నేహానాం స్నేహవద్రసానామితి ” ఏవంవ్యాచఖ్యౌవిజ్ఞానేశ్వరః ।
అతోభస్మాదిభిఃకాంస్యవత్తామ్రస్యాపి శుద్ధిః , అమ్లోదకైస్తామ్రవ
త్కాంస్యస్యాపీతి సిద్ధమ్ । అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ కాకశ్వానావలీఢం
తు ద్రోణాన్నం నవివర్జయేత్ । గ్రాసముద్ధృత్యతన్మాత్రం యచ్చ లా
లాహతం భవేత్ ॥ హేమోదకేన చాభ్యుక్షేద్రాజతేనామ్బునాఽథ
వా । అగ్నిజ్వాలోపసంస్పర్శాత్సువర్ణమధుసర్పిషామ్ ॥ విప్రాణాం మ
న్త్రఘోషేణ పూతంభోజ్యంచ తద్భవేత్ ॥ * ॥ ఏతదత్యన్తాపద్విష
యమ్ । దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ద్రవ్యాణాం చైవ పక్వానాం లక్ష

స్య గుడస్యచ । నాన్యాశుద్ధిః పరిత్యాగా చ్చణ్డాలస్పర్శనేకృతే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ వ్రీహయఃప్రోక్షణాదద్భిః శాక మూలఫలాని చ । తన్మాత్రస్యాపహారాద్వా నిస్తుషీకరణేనవా ॥ అపహారః - అపహృత్య త్యాగః । పాంసూపఘాతశలాకాయాంసంమృజ్యప్రోక్షణాచ్ఛుభమ్ ॥*॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ దివాకీర్త్యైస్తు సంస్పృష్టం ధాన్యం మూలం ఫలాని చ । ప్రక్షాళనేనశుధ్యేత పరిత్యాగాన్మహీమయమ్ ॥ ప్రక్షాళనేన సంగ్రాహ్యమితివై లోకసంమతమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ మృత్పిణ్డతృణకాష్ఠానాం శ్వభిశ్చణ్డాల వాయసైః । స్పర్శనేవిహితం శౌచం సోమసూర్యాంశు మారుతైః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రాద్విప్రగృహాయాతం విప్రకృష్టం తథాశుచి । పాత్రాన్తరగతం గ్రాహ్యం శూద్రాత్స్వగృహమాగతమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఘృతస్థాలీంవినాసర్వం జలపూరాన్నసంశ్రయమ్ । కర్తవ్యం దివసేభాణ్డం మారుతాతపసేవితమ్ ॥ గృహోపకరణం సర్వం ముసలోలూఖలాదికమ్ । ప్రక్షాళయేజ్జగన్నాథ యాగోపకరణానిచ ॥ * ॥

భూశుద్ధి ప్రకారః

భూశుద్ధిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ భూశుద్ధిర్మార్జనాద్దాహాత్కాలాద్గోక్రమణాత్తథా । సేకాదుల్లేఖనాల్లేపాద్గృహం మార్జనలేపనాత్ ॥ * ॥ మార్జనమ్ - పాంసుతృణాదీనాంప్రోత్సారణమ్, దాహస్తృణకాష్ఠాద్యైః, కాలః - యావతా కాలేన లేపాదిక్షయోభవతి తావాన్, గోక్రమణమ్ - గవాంపాదపరిఘట్టనమ్, సేకః - గోమూత్రక్షీరగోమయవారిభిః ప్రవర్షణాద్వా, ఉల్లేఖనమ్ - ఖననమ్, లేపోగోమయాదిభిః, ఏతైర్మార్జనాదిభిస్సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా అమేధ్యాదుష్టా మలినాచ భూమిశ్శుధ్యతి । అత్రదేవలః — ॥ శ్లో ॥ యత్ర ప్రసూయతే నారీమ్రియతే దహ్యతేఽపివా । చణ్డాలాధ్యుషితం యత్ర యత్ర విష్ఠాదిసఙ్గతిః ॥ ఏవంకశ్మలభూయిష్ఠాభూరమేధ్యాప్రకీర్తితా । శ్వసూకరఖరోష్ట్రాది సంస్పృష్టాదుష్టతాంవ్రజేత్ । అఙ్గారతుషకేశాద్యైరస్థిభిర్మలినాభవేత్ ॥ * ॥ సం

స్పృష్టా - చిరకాలం తత్ర బద్ధైః శ్వాదిభిర్దూషితా, ఆదిశబ్దేన భస్మాదిగ్రహణమ్ । ఏవం శోధ్యభూమేస్త్రైవిధ్యమభిధాయ శుద్ధిం విభజ్య దర్శయతి ॥ శ్లో ॥ పఞ్చధా వా చతుర్ధా వా భూరమేధ్యా విశుధ్యతి । దుష్టా తు యా ద్విధా త్రేధా శుధ్యతే మలినైకధా ॥ * ॥ యత్ర మనుష్యా దహ్యన్తే యత్ర చణ్డాలైరధ్యుషితం తయోః పఞ్చభిర్దహన కాల గోక్రమణ సేకోల్లేఖనైశ్శుద్ధిః । యత్ర మనుష్యా జాయన్తే యత్ర చ విష్ఠాదిసఙ్గః, తయోర్దాహవివర్జితైస్తైరేవ చతుర్భిశ్శుద్ధిః । శ్వసూకరఖరైశ్చిరకాలమధ్యుషితా గోక్రమణ సేకోల్లేఖనైస్త్రిభిశ్శుధ్యతి । ఉష్ట్రకుక్కుటాదిభిశ్చిరకాలమధ్యాసితాయాస్సేకోల్లేఖనాభ్యాం ద్వాభ్యాం శుద్ధిః । అఙ్గారతుషభస్మాస్థిభిశ్చిరకాలమధివసితాయా మలినాయా ఉల్లేఖనేన శుద్ధిః । మార్జనానులేపనే తు సర్వత్ర సముచ్చీయేతే । ఏవం గృహం మార్జనానులేపనాభ్యాం శుధ్యతి । గృహస్య పృథగుపాదానం సంమార్జనలేపనయోః ప్రతిదివసప్రాప్త్యర్థమ్ । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఖననాత్పూరణాద్దాహాత్ కాలాద్గోక్రమణాదిభిః । కుర్యాద్యథార్హం భూశుద్ధిం సేకేనోల్లేఖనేన చ ॥ ప్రాతః ప్రతిదినం గేహం సిఞ్చేద్గోమయవారిభిః । మార్జయేచ్చ తథా సాయం దీపైరుజ్జ్వాలయేద్గృహమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ భూమేస్తు సంమార్జనప్రోక్షణోపలేపనావస్తరణోల్లేఖనైర్యథాస్థానం దోషవిశేషాత్ప్రాయశ్చిత్తమ్, ఇతి । అథాప్యుదాహరన్తి ॥ శ్లో ॥ గోచర్మమాత్రా హ్యబ్బిన్దోర్భూమిశ్శుధ్యతి పాతితాత్ । సమూఢమసమూఢం వా యత్రామేధ్యం న లక్ష్యతే ॥ * ॥ వృద్ధగౌతమః — ॥ శ్లో ॥ సేచనాన్మార్జనాద్వేశ్మ శుధ్యేత్సూతిగృహం పునః । ఖననోల్లేఖమృల్లేపపుణ్యాహైర్వింశతేః పరమ్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ పుణ్యాహైర్వింశతేరూర్ధ్వం శుధ్యతే సూతికాగృహమ్ । సేచనోల్లేఖమృల్లేపగోవిప్రక్రమణైస్తథా ॥ ప్రాసాదగోపురస్తమ్భభిత్తిపాత్రైర్యతో మృతిః । శూద్రాణాం కర్మిణాం తత్ర ఖననం ధనుమాత్రకమ్ ॥ తన్మృత్తికాం సముద్ధృత్య నదీమధ్యే వినిక్షిపేత్ । పఞ్చామృతైస్తతః స్నాప్య శాన్తికర్మస

మాచరేత్ ॥ * ॥ విష్ణుయామళే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్గణే మధ్యదేశే చ దేవాగారే గృహేఽపి వా । కూపం ఖనతి తత్కాలే పతితే కూపరోధసి ॥ శూద్రాణాం కర్మకారస్తు జలదర్శనమారితః । తం గర్తాద్బహిరుత్సృజ్య మధ్యేగుష్టిం ప్రకల్పయేత్ ॥ మృతస్థానసమాం భూమిం కృత్వా శాన్తిం సమారభేత్ ॥ త్రింశద్ధనుః కృతయుగే త్రేతాయాం వింశతిర్ధనుః । ద్వాపరే ద్వాదశధనుః కలౌ కాలే ధనుర్దశ ॥ దృష్టే ప్రేతే ధనుస్త్రింశన్నిఖనేద్ధనురేకతః । శతాదూర్ధ్వం ధనుస్సప్తశవదోషో న విద్యతే ॥ * ॥.

॥ గ్రామోత్పాతశాన్తిః ॥

శాన్తిమాహ బోధాయనః ॥ వా ॥ అథాతో గ్రామస్యోత్పాతశాన్తిం వ్యాఖ్యాస్యామోఽగ్నిదాహే వ్యాఘ్రాభిభూతే సృగాలాదిరోదనే వా గ్రామస్య ద్వారస్థూణావరోహణే మధునఉపవేశనే వల్మీకపుష్పతరూత్పన్నే దేవగాత్రస్వేదకమ్పే వా బహుబ్రాహ్మణమరణే గ్రామమధ్యే శ్మశానే వా దస్యుభిశ్చ పీడితే రాత్రౌ చ తటాకసేతుభఙ్గే వా తేషామన్యతమేఽపి సమ్పన్నే శాన్తిం కుర్యాత్ । శుభలగ్నే శుభవారే శుభనక్షత్రే ద్వాదశ బ్రాహ్మణాన్ కల్పయిత్వా, విష్ణుస్నానార్థం మహాదేవాభిషేకార్థం చ ద్వౌ ద్వౌ కల్పయిత్వా, నవగ్రహయజ్ఞార్థం చతురో బ్రాహ్మణాన్ కల్పయిత్వా, శాన్తిహోమార్థే చతురో బ్రాహ్మణాన్ కల్పయిత్వా, గ్రామస్యోత్తరపూర్వదేశే అగారే చతుష్పథే వా శుచౌ సమే దేశే గోమయేన గోచర్మమాత్రం చతురశ్రం స్థణ్డిలముపలిప్య, సర్షపతిలగన్ధాక్షతపుష్పైరవకీర్య, స్థణ్డిలం కల్పయిత్వాఽగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య ఆప్రణీతాభ్యః కృత్వోపోత్థాయాగ్రేణాగ్నిం దేవతామావాహయతి । వ్యాహృతిభిర్యజ్ఞవరాహమావాహయామీతి దేవస్య దక్షిణతో బ్రహ్మాణమావాహయామి అగ్నేరుత్తరతస్త్ర్యమ్బకమావాహయామి దేవస్యాగ్నేశ్చ మధ్యే వాస్తుపురుషమావాహయామి ఇన్ద్రాదిదిగ్దేవతా ఆవాహయామి ఇత్యావాహ్య, పురుషసూక్తేన హరిమభ్యర్చ్య, బ్రహ్మసూక్తేన చతుర్ముఖమ్, రుద్రసూక్తేన త్ర్యమ్బకమిన్ద్రాది దిక్పాలాన్ యథాక్రమేణ స్వైస్స్వైర్మ

న్త్రై రభ్యర్చ్య, పశ్చిమాయాందిశ్యుపవిశ్య, అగ్నిముఖాత్కృత్వా, ప క్వాజ్జుహోతి। "వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహ్యస్మాన్" ఇతిపురోనువాక్యా మనూచ్య "వాస్తోష్పతే శగ్మయా సగ్ంసదా తే" ఇతి యాజ్యయా జు హోతి। తేనైవ మన్త్రేణ శమీసమిధోఽష్టోత్తర సహస్రం జుహుయా త్। "వాస్తోష్పతే ప్రతరణోనఏధి" ఇత్యష్టోత్తర సహస్రమన్నంజుహు యాత్। "అమీవహా వాస్తోష్పతే"ఇతి అష్టోత్తరసహస్రమాజ్యాహుతీర్జు హుయాత్। "పవమానస్సువర్జనః" ఇత్యేతేనానువాకేన ప్రత్యృచమా జ్యాహుతీర్జుహుయాత్, పురుషసూక్తేన ప్రత్యృచమ్। బ్రహ్మసూక్తం విష్ణుసూక్తం రుద్రసూక్తంచజుహుయాత్। "యతఇన్ద్రభయామహే, స్వస్తిదావిశస్పతిః" ఇతిద్వాభ్యామ్ "అగ్నేనయసుపథారాయే"ఇతి "మో ష్యకౌష్య" ఇతి "ఏషతేనిఋఋతేభాగః"ఇతి 'ఇమంమేవరుణ' తత్త్వాయా మి" ఇతిద్వాభ్యామ్ "సముద్రాయత్వావాతాయస్వాహా" ఇతిపఞ్చ "ఆ ప్యాయస్వ, సంతేపయాగ్ంసి" ఇతిద్వాభ్యాంసమిదాధానమ్। "ఈశాన స్సర్వవిద్యానామ్‹ త్ర్యమ్బకంయజామహే" ఇతిప్రత్యేకమాజ్యాహుతీర్జు హుయాత్। ఆసత్యేనేత్యాది కేతుంకృణ్వన్నిత్యన్తమేకైకశ ఆజ్యాహుతీ ర్జుహుయాత్। హవ్యవాహం స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదా నాత్। శమీపర్ణేషుహుతశేషం నిదధాతి। యోరుద్రోఅగ్నావితిదేవతా భ్యోహవిర్నివేదయతి। అథోపతిష్ఠతే 'హేతయోనామస్థ' ఇతి యథాక్ర మందిశఉపస్థాయ పుణ్యాహంవాచయిత్వాథోత్తమేనానువాకేనశాన్తింకృ త్వా శాన్త్యుదకమాజ్యశేషంచ సర్షపశేషం నిక్షిప్యోదుమ్బర్యాం శాఖా యాంశమీశాఖాయాంవా దర్భానాదాయ శివగ్ంశివమితి శన్నోదేవీరభిష్ట య ఇతిశకునిసూక్తంజపిత్వా, గ్రామంత్రిఃప్రదక్షిణంపరిషిచ్యబ్రాహ్మణే భ్యోభూరిభోజనందత్వా, యథాశక్తిభూషితాన్కృత్వాసహస్రదక్షిణాం దద్యాత్। ఏవం సప్తాహం ద్వాదశాహంవా కుర్యాత్। ఏవంసమస్తోత్పాత శాన్తిర్భవతీత్యాహభగవాన్బోధాయనః ॥ * ॥ శాతాతపః— ॥శ్లో॥ అన్త్యై రపికృతేకూపే సరోవాప్యాదికేతథా। తత్రస్నాత్వాచపీత్వాచ ప్రాయ

శ్చిత్తం నవిద్యతే ॥ * ॥ ఏతదజ్ఞానవిషయమాపద్విషయం వా, ॥ శ్లో ॥
చణ్డాలఖాతవాపీషుపీత్వాసలిలమగ్రజః । అజ్ఞానాదుపయుక్తే న పఞ్చగ
వ్యేనశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతిపరాశరస్మరణాత్ । యమః — ॥ శ్లో ॥ తథాఽ
క్షోభ్య తటాకాది నదీవాపీ సరాంసిచ । చణ్డాలాద్యశుచిస్పర్శేతీర్థతః ప
రివర్జయేత్ ॥ తీర్థమత్రజలావతరణప్రదేశః । అక్షోభ్యాణామపాం నా
స్తి ప్రస్రుతానాంచ ధావతామ్ । స్తోకానాముద్ధృతానాంచ దోష దుష్ట
త్వమిష్యతే ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకానాం
దూషితానాంవిశుద్ధయే । ఉద్ధృత్యశతకుమ్భాంశ్చ పఞ్చగవ్యంవినిక్షిపేత్ ॥
వాపీకూపతటాకానామేవం శుద్ధిర్విధీయతే । అల్పానామేవపయసాంమ
హత్సు నతుదూషణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । జాతుకర్ణిః — ॥ వా ॥ మూత్ర
పురీషాద్యుపహతాఆపస్సోమసూర్యాంశుమరుత్స్పర్శేన శుద్ధాః ॥ * ॥ ఇతి ।
విజ్ఞానేశ్వరేహారీతః — ॥ శ్లో ॥ క్లిన్నేభిన్నేశవేతోయేతత్రస్థంయదితత్పి
బేత్ । శుద్ధ్యైచాన్ద్రాయణం కుర్యాత్తప్తకృచ్ఛ్రమథాపివా ॥ యది
కశ్చిత్తతస్నాయాత్ప్రమాదేనద్విజోత్తమః । జపంస్త్రిషవణస్నాయీ
త్వహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ * ॥ తతః - తత్ర । జపశ్చ గాయత్రీమితిశే
షః । జ్ఞానాత్తుచాన్ద్రాయణమ్, అజ్ఞానాదహోరాత్రమితిద్రష్టవ్యమ్ ।
దేవలః — ॥ శ్లో ॥ క్లిన్నం భిన్నం శవంచైవ కూపస్థం యదిదృశ్యతే । ప
యఃపిబేత్త్రిరాత్రంతు మానుషేత్రిగుణం భవేత్ ॥ చణ్డాలకూపభాణ్డ
స్థం యస్తుకామాజ్జలంపిబేత్ । చరేత్సాన్తపనం విప్రఃశుధ్యేన్మోహాత్త్రి
రాత్రతః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ జలాశయేష్వథాల్పేషు స్థావరేషు
మహీతలే । కూపవత్కథితాశుద్ధిర్మహత్సు నతుదూషణమ్ ॥ * ॥ ఆపద్వి
షయే విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రపాస్వరణ్యేపుటకేచస్థైరేద్రోణ్యాం
జలం కోశవినిస్సృతంచ । శ్వపాకచణ్డాలపరిగ్రహేషు పీత్వాజలంపఞ్చ
గవ్యేనశుద్ధిః ॥ * ॥ అనాపదితు చాన్ద్రాయణమ్, ॥ శ్లో ॥ సీరఖాతప్ర
పాతోయం పీత్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి పరాశరస్మృతేః ।
శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ కూపేతుపతితాదృష్ట్వా శ్వసృగాలౌచమర్కటమ్ ।

అస్థిచర్మాదిపతనం పీత్వాశుధ్యేత్త్రిరాత్రతః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఉద్ధృతాశ్చాపిశుధ్యన్తి శుద్ధైఃపాత్రైస్సముద్ధృతాః । ఏకరాత్రోషితా ఆపస్త్యాజ్యాశ్శుద్ధాఅపిస్వయమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అమేధ్యాక్తస్యమృత్తోయైశ్శుద్ధిర్గన్ధాపకర్షణాత్ ॥ * ॥ అత్ర దేవలః — ॥ శ్లో ॥ మానుషాస్థిశవంవిష్ఠారేతోమూత్రార్తవేవసా । స్వేదాశ్రుదూషికాశ్లేష్మమజ్జాచామేధ్యముచ్యతే ॥ * ॥ ఏతైరమేధ్యైర్లిప్తానాంసౌవర్ణాదీనాం మృదా తోయేనచయావద్గన్ధలేపాపకర్షణం శుద్ధిఃకర్తవ్యా, ॥ శ్లో ॥ తావన్మృద్వారిదేయంస్యాత్సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిషు । యావన్నాపైత్యమేధ్యాక్తా గన్ధో లేపశ్చతాదృశః ॥ * ॥ ఇతిమనుస్మృతేః । సర్వశుద్ధిషుప్రథమం మృత్తోయైరేవ గన్ధలేపాపకర్షణం కర్తవ్యం అశక్తావన్యేనచేత్యర్థః , “అద్భిఃపూర్వంమృదాచేతి” గౌతమవచనాత్ । వసాదిగ్రహణంసర్వేషామమేధ్యత్వప్రతిపాదనాయ, నసమానోపఘాతాయ , ॥ శ్లో ॥ మద్యైర్మూత్రపురీషైశ్చశ్లేష్మపూయాశ్రుశోణితైః । సంస్పృష్టం నైవశుధ్యేత్తుపునఃపాకేనమృణ్మయమ్ ॥ * ॥ ఇత్యుపఘాతవిశేషాభిధానాత్ । అమేధ్యత్వంచైషామ్ “దేహాచ్చైవమలాశ్చ్యుతాః” ఇతివచనాద్దేహచ్యుతానామేవ, న స్వస్థానావస్థితానామ్ । అతః ॥ శ్లో ॥ భస్మనాచ భవేచ్ఛుద్ధి రుభయోస్తామ్రకాంస్యయోః । జలశౌచేన వస్త్రాణాం పరిత్యాగేనమృణ్మయమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదికం విణ్మూత్రాదిస్పృష్టమృణ్మయవిషయంద్రష్టవ్యమ్। ఉశనా — ॥ వా ॥ తైజసానాం మూత్రపురీషోపహతానామావర్తనముల్లేఖనం భస్మనావాత్రిస్సప్తకృత్వఃపరిమార్జనమతైజసానాముత్సర్గః ॥ * ॥ కణ్వః — ॥ వా ॥ అనులోమశూద్రోపహతానాం ప్రతిలోమస్పర్శోపహతానామేకవింశతి కృత్వస్సంమార్జనమస్పృశ్యోపహతానామావర్తనమ్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ మాంసరుధిరోపహతానాం మృదరిష్టకేఙ్గుదబిల్వసర్షపకల్కగోమూత్ర భస్మ గోమయాని శౌచద్రవ్యాణి , రజస్వలాస్పృష్టానామేకదినం పఞ్చగవ్యం ప్రక్షిప్య ఏకవింశతికృత్వస్సంమార్జనాచ్ఛుద్ధిః ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ రజ్జువిదళచర్మ

ణామస్పృశ్యస్పృష్టానాం ప్రోక్షణం ప్రక్షాళనం వా ॥ * ॥ ఇతి శూద్రాదిస్పృష్టానాం ప్రోక్షణమ్, చణ్డాలాదిస్పృష్టానాం ప్రక్షాళనమ్। దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ద్రవమార్దికపక్వానాం లవణస్య గుడస్య చ । నాన్యశుద్ధిః పరిత్యాగాచ్చణ్డాలస్పర్శనే కృతే ॥ * ॥ బోధాయనః — పరోక్షమధిశ్రితస్యాన్నస్యావద్యోత్యాభ్యుక్షణం తథా ఆపణేయానాంచ భక్ష్యాణామ్, శాకమూలఫలపుష్పౌషధీనాంతు ప్రక్షాళనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఆపణేయేత్యాపద్విషయమ్। స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ గణ్డూషకరణం యస్తు కుర్యాద్వైభుక్తభాజనే । భూమావానిక్షిప్య షణ్మాత్రం పరిలేఖనమాచరేత్ ॥ యదిమూత్రపురీషాభ్యాం రేతసారుధిరేణవా । చేలంసముద్వహేదజ్ఞమద్భిః ప్రక్షాళయేత్తుతత్ ॥ యద్యన్యభసాన శోధ్యంతు వస్త్రంచోపహతంధ్రువమ్ । ఛేదనం తస్యదాహోవా యన్మాత్రముపహన్యతే ॥ ధ్రువమ్ - స్థిరమ్, మృజ్జలైర్గన్ధానపకర్షణమిత్యర్థః । ద్రవ్యాణాం మేఖలాదీనాం యద్యేకముపహన్యతే । తావన్మాత్రస్యతచ్ఛేదనేతరేషామితిస్థితిః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వాక్ఛస్తమమ్బునిర్ణిక్తమజ్ఞాతంచసదాశుచి ॥*॥ యథోక్తశౌచేఽపిమనసః అపరితోషాచ్ఛుద్ధిసన్దేహే శుద్ధమేతత్స్వీకురిత్వితి బ్రాహ్మణవచనేన శుద్ధం వాక్ఛస్తమ్। అమ్బునిర్ణిక్తమ్ - యత్ర ప్రతిపదోక్తశుద్ధిర్నాస్తితస్య ప్రక్షాళనేనశుద్ధిః, ప్రక్షాళనాసహస్యప్రోక్షణేన । అజ్ఞాతంచసదాశుచి - యత్తు కాకాద్యుపహతముపయుక్తం నకదాచిదపిజ్ఞాయతే తదుపయోగే దోషోనాస్తీత్యర్థః ॥ * ॥ తథాసంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ త్రీణిదేవాఃపవిత్రాణి బ్రాహ్మణానామకల్పయన్ । అదృష్టమద్భిర్నిర్ణిక్తం యచ్చవాచా ప్రశస్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ రశ్మిరగ్నీరజశ్ఛాయా గౌరశ్వోవసుధాఽనిలః । విప్రుషోమక్షికాస్పర్శేవత్సః ప్రస్నవనేశుచిః ॥ అజాశ్వౌముఖతోమేధ్యానగౌర్ననరజామలాః । పన్థానశ్చ విశుధ్యన్తి సోమసూర్యాంశుమారుతైః ॥ సకర్దమస్తు వర్షాసు ప్రవిశ్యగ్రామసఙ్కటమ్ । జఙ్ఘయోర్మృత్తికాదేయాస్తిస్రస్తిస్రస్తు పాదయోః ॥ రథ్యాకర్దమతో

యాని స్పృష్టాన్యన్త్యశ్వవాయసైః । మారుతేనైవ శుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితానిచ ॥*॥ రశ్మిః - సూర్యాదేః, రజః - గోధాన్యాదేః, ఛాయా - వృక్షాదేః, విప్రుషః - ఆవశ్యాయబిన్దవః, ముఖజానాముక్తత్వాత్ ॥ శ్లో ॥ ముఖజావిప్రుషో మేధ్యాస్తథాఽఽచమనబిన్దవః ॥ ఇతి । ఏతేదశచణ్డాలాదిస్పృష్టాఅపి స్పర్శె శుచయః । అజాశ్వయోర్ముఖం మేధ్యమ్, నగోః, నాపి మనుష్యదేహజాతమలా మేధ్యాః । తథాచణ్డాలాదిస్పృష్టాఅపి రాత్రౌ సోమాంశుభిర్ది వాదివాకరాంశుభిర్గ్రామారుతేనచమార్గాః శుధ్యన్తి । రథ్యా - మార్గః, కర్దమః - పఙ్కః, తోయమ్ - జలమ్, రథ్యాస్థితాని తోయాని శ్వచణ్డాలవాయసాద్యైః స్పృష్టాని వాయునైవశుధ్యన్తి । తోయానీతి బహువచనం రథ్యాగత గోమయ శర్కరాదిప్రాప్త్యర్థమ్ । పక్వేష్టకాభిశ్చితాని ధవళగృహాదీని చణ్డాలాదిభిః స్పృష్టానిమారుతేనైవశుధ్యన్తి । ఇష్టకాగ్రహణాత్ తృణకాష్ఠపర్ణాదిమయానాం ప్రోక్షణమ్ । అత్రస్మృత్యన్తరమ్ — ॥ శ్లో ॥ శ్వకాకోష్ట్రఖరోలూక సూకరగ్రామ్యపక్షిణామ్ । అజావ్యోర్రేణుసంస్పర్శా దాయుర్లక్ష్మీశ్చ హీయతే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ గజాశ్వరథధాన్యానాం గవాంచైవరజశ్శుభమ్ । అప్రశస్తం సమూహిన్యాః శ్వాజావిఖరవాససామ్ ॥*॥ ధర్మసారె — ॥ శ్లో ॥ గోగజాశ్వాజపుచ్ఛేషు ముఖేషుచ విశేషతః । యల్లగ్నముదకం తస్మాద్విప్రుషోదూరతస్త్యజేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విప్రుషోమక్షికానార్యో భూమిరాపో హుతాశనః । మార్జారశ్చైవదర్వీచ మారుతశ్చ సదాశుచిః ॥ * ॥ సంస్కారమఞ్జర్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ గోకులే రత్నశాలాయాం తైలయన్త్రేక్షుయన్త్రయోః । నమీమాంస్యానిశౌచాని స్త్రీభిరాచరితానిచ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సోమశ్శౌచం దదాస్త్రీణాం గన్ధర్వస్తు శుభాంగిరమ్ । పావకస్సర్వ మెధ్యత్వంమెధ్యావైయోషితోహ్యతః ॥ విప్రస్తు పాదతో మెధ్యో గావో మెధ్యాస్తు పృష్ఠతః । అజాశ్వాముఖతో మెధ్యాః స్త్రియో మెధ్యాశ్చ సర్వశః ॥ * ॥ వైఖానసె — ॥ వా ॥ ఆతురె బాలే మహానసెచ శౌచం నవిచారణీయమ్ ।

మనుః — ॥ శ్లో ॥ బాహ్యైరనుపరిక్రాన్తం నిత్యం మేధ్యమితిస్థితిః ॥ * ॥ శ్రీ
మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ మనశ్శౌచం కర్మశౌచం కులశౌచంచ భారత ।
శరీరశౌచం వాక్శౌచం శౌచంపఞ్చవిధంస్మృతమ్ ॥ అభక్ష్యపరిహారశ్చసం
సర్గశ్చాప్యనిన్దితైః । స్వధర్మే చ వ్యవస్థానం శౌచమేతత్ప్రచక్షతే ॥ * ॥
ఇతి సామాన్యేనోక్తం శౌచలక్షణం ద్రష్టవ్యమ్ । అతః ॥ శ్లో ॥ శౌచంస
ఙ్కరవర్జనమ్ । ఇత్యుక్తమ్ । అత్ర ॥ శ్లో ॥ రాగాద్యపేతం హృదయంవా
గదుష్టాఽనృతాదిభిః । హింసాదిరహితః కాయః కేశవారాధనంత్రయమ్ ॥
పరరన్ధ్రేషు జాత్యన్ధాః పరదారేషు పుంసకాః । పరాపవాదేషు మూకా
స్తైతీవ దయితా మమ ॥ స్త్రీశుద్ధిరర్థశుద్ధిశ్చ యస్యనాస్త్యపి ధర్మవాన్ ।
సపవనరకంయాతి శిరశ్ఛేదకృతోభిషక్ ॥ మోఽర్థేషు విహీనస్య చిర్నస్య
ద్వారిషు విశ్వచిః ॥ * ॥ ఇత్యాదికంభావ్యమ్ । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥
యథైవసోమసంయోగాచ్చమసో మేధ్యఉచ్యతే । అపాం తథైవసంయో
గాన్నిత్యం మేధ్యఃకమణ్డలుః ॥ తతశ్శౌచం తతఃపానం సన్ధ్యోపాసనమేవచ ।
నిర్విశఙ్కేనకర్తవ్యం నిత్యం మేధ్యఃకమణ్డలుః ॥ * ॥ అత్ర కమణ్డలుశబ్దేన
తామ్రకాంస్యపాత్రముచ్యతే, నతు నారికేళఫలమ్ ॥ శ్లో ॥ దీర్ఘకాలంబ్ర
హ్మచర్యం ధారణంచ కమణ్డలోః ॥ * ॥ ఇతికలౌతస్యనిషేధాత్ । నాపిమృ
ణ్మయం వేణుదారుమయం వా ॥ శ్లో ॥ అలాబుదారుపాత్రం వావైణవం
మృణ్మయంతథా । చత్వారియతిపాత్రాణిమనుస్స్వాయంభువోఽబ్రవీ
త్ ॥ యతిపాత్రాణిమృద్వేణుదార్వలాబుమయానిచ ॥ * ॥ ఇతి తస్య
సన్న్యాసివిషయత్వస్మరణాత్ । యత్తు ॥ శ్లో ॥ ప్రాయశ్చిత్తైరపైత్యేనో
యాజనాధ్యాపనైఃకృతమ్ । ప్రతిగ్రహనిమిత్తంతుత్యాగేనతపసైవచ ॥ * ॥
ఇతి, తన్న కేవలం తపసాశుద్ధిపరమ్, కింతు ॥ శ్లో ॥ షష్ఠాంశం కర్షకో
దద్యాత్పఞ్చమాంశం తథావణిక్ । ప్రతిగృహ్యచతుర్థాంశం దత్త్వాపా
పైర్విముచ్యతే ॥ * ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా తురీయాంశదానేన తపసా కృచ్ఛ్ర
చాన్ద్రాయణాదినాచ శుద్ధిపరమ్, ॥ శ్లో ॥ యద్గర్హితేనార్జయన్తికర్మ
ణాబ్రాహ్మణాధనమ్ । తస్యోత్సర్గేణశుధ్యన్తిజప్యేనతపసైవచ ॥ * ॥ ఇ

తిమనుస్మృతేః । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ పక్షేచ్ఛన్ద్రియస్యదేహస్యబుద్ధేశ్చ మనసస్తథా । ద్రవ్యదేశక్రియాణాం చశుద్ధిరాచారఇష్యతే ॥ శాస్త్రదృష్ట్యాసమ్యక్త్వైవశుద్ధానాం ద్రవ్యసంపదామ్ । యత్నస్తుసఙ్గ్రహేసద్భిర్ద్రవ్యశుద్ధిరితీష్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవశౌచానామర్థశౌచం పరంస్మృతమ్ । యోఽర్థేశుచిర్హిసశుచిర్నమృద్వారిశుచిశ్శుచిః ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అవిజ్ఞాతమనానిత్యం తాపైరభిహతోఽపిసన్ । అక్లేశేనభవేత్తృప్తోవిశుద్ధద్రవ్యతత్పరః ॥ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ యశ్చాన్నే చరతి విభ్రమేణసద్వాఽసద్వాయాదృశం వా యథా వా । ఉత్తరేచేదస్వయసిసాధువృత్తస్తదేవాస్యభవతినేతరాణి ॥ * ॥ అత్రాహ్నికృత్యప్రాయశ్చిత్తజాతమస్మదుక్తైదశనిర్ణయగ్రన్థే సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ .

అథ మాధ్యాహ్నికస్నానవిధిః

తత్ర దక్షః — ॥ శ్లో ॥ తృతీయభాగేకర్మైవం సమాప్యతదనన్తరమ్ । భాగేచతుర్థే కుర్వీతస్నానమమ్భస్యకృత్రిమే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ తతోమధ్యాహ్నసమయేపునఃస్నానం సమాచరేత్ । తిలపుష్పకుశాద్యాంస్తానాదాయప్రయతశ్శుచిః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నస్నానమాచరేద్భుక్త్వానాతురోనమహానిశి । నవాసోభిస్సహాజస్రం నావిజ్ఞాతేజలాశయే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం మధ్యం దినేకుర్యాత్సుజీర్ణేఽన్నే నిరామయః । సముద్రగాపగాదేవఖాతవాపీహ్రదాశయే ॥ మత్స్యఖాతేఽపివాస్నాయాదద్భ్యఉద్ధృత్యతన్మృదమ్ । ధ్యాత్వాక్షీరార్ణవం తచ్చనిత్యం శిష్టనిషేవితే ॥ కూపతోయైరపిస్నాయాత్సర్వాలాభేసముద్ధృతైః । స్నానం తునఘటైః కార్యం నాసాచ్ఛిద్రవివర్జితైః ॥ గ్రాహాదిసేవితే రూక్షేనీచావాససమీపగే । శ్మశానపార్శ్వగేఽజ్ఞాతేనస్నాయాన్నోపరోధతః ॥ నాత్రస్నాతవ్యమితిరక్షకేణోపరుద్ధోవిజ్ఞాతోపరుద్ధో వా నస్నాయాదిత్యర్థః । నభుక్త్వానాతురోఽజీర్ణో నాన్యకామీనకామతః । ననిశాయాం నచైకాకీ నచిరం తోయమధ్యగః ॥ నస్నాయాత్సహశూద్రేణనస్త్రీభిర్నచనాస్తికైః । నపాషణ్డైర్నబాలైశ్చనరోగాశుచిభిర్నరైః ॥

అమ్బు నక్షోభయేదఙ్గైః పాదేనోత్సాదయేన్నచ । నాచరేత్ప్లవనక్రీడాం
నగణ్డూషం జలే క్షిపేత్ ॥ అన్యోన్యం నాక్షిపేత్తోయం నదేహమలముత్సృ
జేత్ । నకుత్సయేన్మహాతీర్థమన్యమన్త్రం నకీర్తయేత్ ॥ ఆరనాళం న సేవేత
కదాఽపి భగవత్పరః । సురాకల్పం హితజ్ఞేయం తస్మాద్యత్నేన వర్జయేత్ ॥
ధాన్యామ్లేన న స్నాయాదిత్యర్థః, ॥ ఆరనాళం న సేవేత కదాచిత్తు ద్విజోత్తమః ।
ఆరనాళం తు విప్రాణాం సురాతుల్యం న సంశయః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥
జలనిర్గమనద్వారస్థమవతారప్రదేశకమ్ । అమేధ్యయుక్తం దుర్గన్ధిక్షోభి
తం సలిలం త్యజేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్నానముక్తం త్రిసన్ధ్యా
సు యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ । ప్రాతర్మధ్యాహ్నయోః స్నానం వానప్ర
స్థగృహస్థయోః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రపూతైర్జలైః స్నానం
ప్రాహుః స్నానం మహర్షయః । న వృథా వారిమగ్నానాం యాదసామివ
తత్ఫలమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మక్షత్రవిశాం చైవ మన్త్రవత్స్నా
నమిష్యతే । తూష్ణీమేవ హి శూద్రాణాం స్త్రీణాం చ కురునన్దన ॥ * ॥ హారీ
తః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నాతోఽపి మధ్యాహ్నే పునఃస్నానం సమాచ
రేత్ । నభుక్త్వాఽలఙ్కృతో రోగీ మన్త్రైర్వా స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥
ఏతన్మన్త్రస్నానం ప్రాతఃస్నాతస్యాశక్తౌ ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర జాబా
లిః — ॥ శ్లో ॥ అశిరస్కం భవేత్స్నానం స్నానాశక్తౌ తు కర్మిణామ్ । ఆ
ర్ద్రేణ వాససా వాఙ్గమార్జనం కాపిలం స్మృతమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
అశిరస్కం భవేత్స్నానం కటిమాత్రమశక్తితః । ఆర్ద్రేణ వాససా చాఙ్గ
మార్జనం కాపిలం విదుః ॥ * ॥ నన్విదమ్, ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నాతుమశక్త
శ్చేత్ కాపిలం స్నానమాచరేత్ । ఇతి స్మృతేః ప్రాతః స్నానవిషయ
మితి చేన్న, అశక్త్యుపాధికత్వేన విహితస్యాత్రాపి తుల్యత్వాత్ । కిన్తు,
॥ శ్లో ॥ అస్నాతాశీ మలం భుఙ్క్తే హ్యజపః పూయశోణితమ్ । అస్నాత్వా
నాచరేత్కర్మ జపహోమాదికం చన ॥ నకుర్యాద్దైవికం కర్మ హ్యస్నా
త్వా ద్విజసత్తమః । ఇతి స్మృతేః ॥ * ॥ అనాతురేణావశ్యం స్నాతవ్యమ్,
శక్తేన తు సవనయోరితి విశేషః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ శుచౌ

దేశేసమభ్యుక్ష్య స్థాపయేత్కుశమృత్తికామ్ । మృత్తోయేనస్వకం దేహం బహిస్సంశోధ్యయత్నతః ॥ * ॥ బహిః - జలాద్బహిః, తీర ఇతియావత్. తథా శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శోధయిత్వోర్ధ్వతా మృద్భిర్దేహం తీరేబహిర్జలైః । ప్రక్షాళ్య భూమిం కర్మార్థమవతారంచశోధయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ మలస్నానం తతఃకృత్వా సమాచామేద్యథావిధి । జానోర్వరన్తఃకరౌకృత్వా ప్రాఙ్ముఖోవాప్యుదఙ్ముఖః । పాణీపాదౌచసంక్షాళ్య ప్రకృతిస్థాద్భిరేవచ ॥ ఆదాయ విమలం తోయం బ్రహ్మతీర్థేన వాగ్యతః । హృద్గతంచ చతుఃప్రాశ్యసశబ్దం నావతారయేత్ ॥ తథాసంమార్జనం కుర్యాత్పాణీపాదావవోక్ష్యచ ॥ అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాంతు చక్షుషీసంస్పృశేత్తతః । అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాంతు నాసాపుటయుగంస్పృశేత్ ॥ కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠయోగేన శ్రోత్రేచైవసమాలభేత్ । అఙ్గుష్ఠమధ్యమాభ్యాంతు బాహుమూలే ఉపస్పృశేత్ ॥ సర్వాభిరఙ్గుళీభిర్వాబాహుమూలే ఉపస్పృశేత్ । ఇతికేచిత్ । కేవలాఙ్గుష్ఠతోనాభిం తలేన హృదయం స్పృశేత్ ॥ సర్వాఙ్గుళీగ్రైస్సేన్మూర్ధ్ని జలం స్పృష్ట్వాఽన్తరాన్తరా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన త్రిఃపిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః । పరిమృజ్యద్విరాస్యంతు ద్వాదశాఙ్గానిచాలభేత్ ॥ ప్రత్యఙ్గముదకస్పర్శం కుర్యాదాచనేబుధః ॥ * ॥ మాత్స్యే — ॥ శ్లో ॥ స్నానంకుర్యాన్మృదాతద్వదాచమ్యతు విధానతః । అశ్వక్రాన్తే రథక్రాన్తే విష్ణుక్రాన్తేతి మన్త్రితః ॥ * ॥ జమదగ్నిః — ॥ శ్లో ॥ గన్ధద్వారామితిజప్త్వా సాన్యైవాఙ్గానిలేపయేత్ ॥ * ॥ అత్రవిష్ణుః — ॥ వా ॥ మృత్తోయైః కృతమలాపకర్షో నిమజ్యాప ఉపస్పృశ్య, ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభిర్హిరణ్యవర్ణా ఇతి చతసృభిః పవమానస్సువర్జనఇత్యేతేనానువాకేన ఇదమాపఃప్రవహతేతిచ తీర్థమభిమన్త్ర్యతతోఽప్సునిమగ్నస్త్రిరఘమర్షణం జపేత్, తద్విష్ణోరితివాసావిత్రీంవా యుఞ్జత ఇత్యనువాకంవా పురుషసూక్తంవా । స్నాతశ్చార్ద్రవాసా దేవర్షిపితృతర్పణమమ్భస్థ ఏవకుర్యాదితి ॥ * ॥ మృత్తోయైర్మలాపకర్షణప్రకారమాహ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ మృదైకయాశి

రఃక్షాళ్యద్వాభ్యాం నాభేస్తథోపరి । అధశ్చతిసృభిః కాయం పాదౌషడ్భిస్త
థైవచ ॥ మృత్తికాచసముద్దిష్టాఽఽర్ద్రామలకమాత్రికా । గోమయస్యప్ర
మాణంతత్తేనాఙ్గం లేపయేత్తతః ॥ లేపయిత్వాఽథతీరేతుతల్లిఙ్గైర్నైవమన్త్రి
తః । ప్రక్షాళ్యాచమ్యవిధివత్తతః స్నాయాత్సమాహితః ॥ * ॥ అయమ
త్రానుష్ఠానక్రమః — ॥ శ్లో ॥ సహస్రపరమేత్యుక్త్వాపూర్వాన్వాస్నానం
సమాచరేత్ । అశ్వక్రాన్తేతివైమన్త్రైర్దద్యాద్గాత్రేషుమృత్తికామ్ । గ
న్ధద్వారేతిచాలిప్యగోమయం క్షాళయేత్తతః ॥ ఏవంతీరేపురాకృత్వాప్ర
విశ్యస్నానమాచరేత్ । ఉద్ధృతాసీతిమన్త్రేణమృత్తికాం గ్రాహయేద్ద్వి
జః ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ షడ్భిః పాదౌచతుర్భిశ్చ
జఙ్ఘేనాభిం కటిం త్రిభిః । మృదైకయాశిరః క్షాళ్య తతః కుర్యాత్ప్రమా
ర్జనమ్ ॥ అశ్వక్రాన్తేతిమన్త్రేణదద్యాద్గాత్రేషుమృత్తికామ్ । ప్ర
క్షాళ్యాథద్విరాచమ్యప్రవిశ్యాప్సునిమజ్జయేత్ ॥ * ॥ అశ్వక్రాన్తఇత్యార
భ్యత్వయిసర్వం ప్రతిష్ఠితమిత్యన్తముక్త్వా, గాత్రేషుమృత్తికామాలిప్య
ప్రక్షాళ్యగన్ధద్వారేతిగోమయమఙ్గేష్వాలిప్యప్రక్షాళ్యతతోజలం ప్రవి
శ్య విధివత్స్నాయాదిత్యర్థః । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్యా
చమ్యవిధివత్తతః స్నాయాత్సమాహితః । అభిమన్త్ర్యజలంమన్త్రైస్తల్లిఙ్గై
ర్వారుణైశ్శుభైః ॥ భావపూతస్తమవ్యగ్రం ధ్యాయేద్దేవవిష్ణుమవ్యయమ్ ।
ఆపోనారాయణోద్భూతాస్తాఏవాస్యాయనం పునః । తస్మాన్నారాయణం
దేవం స్నానకాలేసదాస్మరేత్ ॥ వీక్ష్యసోఙ్కారమాదిత్యం త్రిర్నిమజ్జే
జ్జలాశయే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథహస్తౌ ప్రక్షాళ్యకమణ్డ
లుం మృత్పిణ్డంచపరిగృహ్యతీర్థంగత్వాత్రిః పాదౌ ప్రక్షాళ్యత్రిరాత్మా
నమపోఽభిప్రతిపద్యతే హిరణ్యశృఙ్గంవరుణమిత్యఞ్జలినాఽప ఉదన్వహ్ణ
సుమిత్రానఆపఓషధయఇతి తాం దిశం నిరుక్షతియస్యాందిశిద్వేష్యోభవతి
దుర్మిత్రాస్తస్మై భూయాసురిత్యథా పఠసప్రశ్య త్రిః ప్రదక్షిణముద
కమావర్తయతి యదపాంక్రూరమితి అప్సునిమజ్యోత్తీర్యాచాన్తః పునరా
చామేత్ , ఆపఃపునన్తు పృథివీమితిపవిత్రం ధృత్వాఽద్భిర్గాం మార్జయీత,

ఆపోహిష్ఠామయోభువ ఇతి తిసృభిః హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకా ఇతి
చతసృభిః పవమానస్సువర్జన ఇత్యేతేనానువాకేన మార్జయిత్వాఽన్తర్జ
లగతోఽఘమర్షణేన త్రీన్ ప్రాణాయామాన్ ధారయిత్వోత్తీర్య వాసః
పీడయిత్వా ప్రక్షాళితోపవిష్టవానక్లిన్నవాసాంసి పరిధాయాచమ్య దర్భే
ష్వాసీనోదర్భాన్ ధారయమాణఃసావిత్రీం సహస్రకృత్వ ఆవర్తయేదితి ॥ * ॥
శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్యాజానుచరణౌ మృజ్జలైః కూర్పరావధి ।
హస్తౌనిర్ణిజ్యపాదౌచవిద్వానాచమనం చరేత్ ॥ శరీరం నిర్మలీకృత్యప్సు
దద్భిస్తుప్రవిశ్యతాః । శుద్ధావగాహనం కృత్వాసమాచామేద్యథావిధి ॥
తత్రస్థంభావయేద్దేవంస్తుతిభిర్వేదరాశిభిః । ఆసనాద్యైర్యథాశక్తిహృదాఽ
భ్యర్చ్యజగద్గురుమ్ ॥ ధ్యాత్వాగఙ్గాం హరేః పాదాత్పతమానాం స్వ
మూర్ధని । ధ్యాయేద్దేవం పరం బ్రహ్మనారాయణమనామయమ్ ॥ ప్రా
తః స్నాతోఽపివిధివత్స్నానం మధ్యం దినే చరేత్ । శక్తశ్చేదన్యతోరో
గాచ్చాఛట్యాసం మార్జనంచరేత్ ॥ * ॥ అనేనాపిప్రాతస్స్నాతస్యమధ్యా
హ్నస్నానాశక్తౌ కాపిలస్నానమనుజ్ఞాయతే । అనుకల్పమాహ యోగ
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యఏషవిస్తరఃప్రోక్తః స్నానస్యవిధిరుత్తమః ।
అసామర్థ్యాన్నకుర్యాచ్చేత్తత్రాయం విధిరుచ్యతే ॥ స్నానమన్తర్జలేచై
వ మార్జనాచమనేతథా । జలాభిమన్త్రణంచైవ తీర్థస్య పరికల్పనమ్ । అ
ఘమర్షణసూక్తేనత్రిరావృత్తేన నిత్యశః । స్నానాచరణమిత్యేతత్సముద్ది
ష్టం మనీషిభిః ॥ * ॥ తీర్థకల్పనంచ బహుసమాయుక్తమితి తత్ప్రోత
స్నానపవోక్తమ్ । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ నమస్యేద్వరుణం దేవ మప్పపాం
పతిమూర్జితమ్ । యాచేతదేహి మేతీర్థం సర్వపాపాపనుత్తయే ॥ వరుణోఽ
త్రనారాయణఏవ ॥ శ్లో ॥ వరుణోవారుణోవృక్షః । ఇతిసహస్రనామసునా
మత్వేనపఠనాత్ । అయమత్ర తీర్థయాచనమన్త్రః — ॥ శ్లో ॥ సమ
స్తజగదాధార శఙ్ఖచక్రగదాధర । దేహిదేవమమానుజ్ఞాం యుష్మత్తీర్థని
షేవణే ॥ * ॥ ఇతి । యమః — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయేన్నారాయణందేవం
స్నానాదిషుచకర్మసు । ప్రాయశ్చిత్తంహిసర్వస్య దురితస్యేతివైశ్రు

తిః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషు
చకర్మసు । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి నచేహాజాయతేపునః ॥ * ॥ వ్యాస
శ్చ — ॥ శ్లో ॥ తద్విష్ణోరితిమన్త్రేణమజ్జేదప్సుపునఃపునః । గాయత్రీవైష్ణ
వీహ్యేషా విష్ణోస్సంస్మరణాయవై ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥
అన్తర్జలగతోమగ్నః శుద్ధభావోహరిం స్మరేత్ । తద్విష్ణోరితిమన్త్రేణమ
జ్జేదప్సు పునఃపునః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యవర్ణా ఇత్యా
ది చతుర్ణామమలస్త్వృషిః । ఛన్దస్త్రిష్టుబ్దేవతాస్యాదాపస్సంప్రోక్షణే
విధిః ॥ పవమానస్యమునయో విశ్వేదేవాఃప్రకీర్తితాః । ప్రథమస్యద్వి
తీయస్య గాయత్రీ ఛన్దఉచ్యతే ॥ అనుష్టుప్చతృతీయస్య గాయత్రీచోప
రిష్టయోః । షష్ఠసప్తమయోస్త్రిష్టుబ్గాయత్రీచాష్టమస్యతు ॥ నవమ
ప్రభృత్యష్టానామనుష్టుప్త్రిష్టుబన్త్యకమ్ । లిఙ్గోక్తా దేవతాఃప్రోక్తా వి
నియోగస్తుమార్జనే । అఘమర్షణసూక్తస్య ఋషిరేవాఘమర్షణః ॥ అను
ష్టుప్చ తథాఛన్దః పరమాత్మాచదేవతా । కోకిలోరాజపుత్రస్తు ద్రుపదే
త్యస్యవైమునిః ॥ ఛన్దోఽనుష్టుబ్దేవతాఽఽపో మార్జనేవినియుజ్యతే ॥ * ॥
హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఋషిరార్విహౌదన్యో గాయత్రీఛన్దఉచ్యతే । వరు
ణోదేవతాయోగోమార్జనేజుమ్బుమన్త్రకే ॥ * ॥ యోగః - వినియోగః,
జుమ్బుకాయస్వాహేతిమన్త్రే । జుమ్బుకానామగాయత్రీ వేదే వాజసనే
యకే । అన్తర్జలే సకృజ్జప్త్వా బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి । యమః —
॥ శ్లో ॥ ద్రుపదానామగాయత్రీ యజుర్వేదే ప్రతిష్ఠితా । అన్తర్జలే త్రి
రావృత్య బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ అపః పాణౌ సమాదాయ త్రిః పఠే
ద్ద్రుపదామృచమ్ । తత్తోయం మూర్ధ్ని విన్యస్య సర్వపాపైః ప్రముచ్య
తే ॥ హత్వాలోకానపీమాంస్త్రీంస్త్రిః పఠేదఘమర్షణమ్ । యథాఽశ్వ
మేధావభృథమేవం తంమనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ త
తోఽఘమర్షణం కుర్యాదృతం చేతిత్ర్యృచం జపేత్ । త్రిషడష్టౌ ద్వాదశ
వాఽఽవర్తయేదఘమర్షణమ్ ॥ కృత్వాఽఘమర్షణంపశ్చాదుచ్చరేత్ప్రణ
వంరవిమ్ । భక్త్యాపేత్యేనమస్కృత్య త్రిర్నిమజ్జేజ్జలాశయే ॥ యథాఽ

శ్వమేధః క్రతురాట్సర్వపాపం వ్యపోహతి । తథాఽఽఘమర్షణంసూక్తం సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ * ॥ వసిష్ఠోమన్త్రాన్తరమాహ — ॥ శ్లో ॥ తతోమహావ్యాహృతిభిర్గాయత్ర్యావాఽభిమన్త్రయేత్ । ఆపోహిష్ఠేదమాపశ్చద్రుపదాదివఇత్యపి ॥ తథాహిరణ్యవర్ణాభిః పావమానీభిరన్తతః । తతోఽర్కమీక్ష్యసోఙ్కారం నిమజ్జ్యాన్తర్జలేబుధః ॥ ప్రాణాయామాంశ్చకుర్వీత గాయత్ర్యాచాఘమర్షణమ్ । యథోక్తైః క్షోభితస్తైస్తు మజ్జేత్త్రిర్దణ్డవత్తతః ॥ * ॥ యథోక్తైః - రేచకాదిభిః, అఘమర్షణమ్ - "ఋతంచసత్యంచాభీద్ధాత్తపసోఽధ్యజాయత" ఇతివాక్యషట్కమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ కురుక్షేత్రం గయాంగఙ్గాంప్రభాసం నైమిశంతథా । తీర్థాన్యేతానిసర్వాణి స్నానకాలె భవన్తుమె ॥ గఙ్గేచయమునేచైవ గోదావరి సరస్వతి । నర్మదేసిన్ధుకావేరి జలేఽస్మిన్సన్నిధింకురు ॥ * ॥ తథాపురాణె గఙ్గావాక్యమ్ — ॥ శ్లో ॥ నన్దినీనళినీత్యాది తత్రతత్రభవామ్యహమ్ ॥ * ॥ ఇతిప్రాతస్స్నానావసరఏవోక్తమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నదీషుననదీంబ్రూయాత్పర్వతేషునపర్వతమ్ । నాన్యత్ప్రశంసేత్తత్రస్థస్తీర్థేష్వాయతనేషుచ ॥ గఙ్గాం గోదావరీంచైవ సర్వత్రపరికీర్తయేత్ ॥ * ॥ ఏవంచ ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తా ఆపోవైనరసూనవః । తాయదస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణఃస్మృతః ॥*॥ సృష్ట్వాతోయంనారమన్తస్థితోఽహంయేనస్యాన్మే నామనారాయణేతి ॥ * ॥ శ్లో ॥ తాఏవాస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణఃస్మృతః ॥ * ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాయణోదేవః సర్వవేదేషు పఠ్యతే ॥ * ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాయణఃస్మృతః । ఇత్యాదివచనశతైరపాంనారాయణాయతనత్వావగమాత్ , ధ్యాయేత్ స్మరేత్సఙ్కీర్తయేత్పూజయేన్నారాయణమితి నారాయణస్మరణకీర్తనాది విధానాచ్చ నాన్యంస్నానకాలె కీర్తయేత్ , ॥ శ్లో ॥ నాన్యత్ప్రశంసేత్తత్రస్థస్తీర్థేష్వాయతనేషుచ ॥ * ॥ ఇత్యనేనాన్యకీర్తననిషేధాచ్చ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆపో నారా ఇతిప్రోక్తా ఆపోవైనరసూనవః । తాయదస్యాయనంప్రోక్తా స్సఏవాప్పతిరుచ్యతే ॥ తస్యైవసూనవస్త్వేతాస్తస్మాత్తం హ్యప్సుసంస్మరేత్ ॥ * ॥ అ

త్రతీర్థాదిస్మరణవిధిశ్చ అబ్రహ్మవిదఏవ, ॥ శ్లో ॥ సర్వంబ్రహ్మేతియోవే
త్తి నాతీర్థం తస్యవిద్యతే । ఇతిస్మృతేః, ॥ * ॥ బ్రహ్మవిదస్తు బ్రహ్మాత్మక
త్వావభాసనాచ్చ । అత ఏవస్మర్యతే — ॥ శ్లో ॥ ఇదంతీర్థమిదం నేతియేన
రాభేదవాదినః । తేషాంవిధీయతేతీర్థ గమనంతత్ఫలానిచ ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ య
త్తీర్థబుద్ధిశ్చ జలేనకర్హిచిత్ । ఇతిశుకస్మరణాత్సర్వతీర్థబుద్ధిః కార్యేత్య
ర్థః। గఙ్గామహాత్మ్యేచ — ॥ శ్లో ॥ గఙ్గాగఙ్గేతి యోబ్రూయాద్యో
జనానాం శతైరపి । నరోననిరయంయాతి కింతయాసదృశంభవేత్ ॥ * ॥
ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ స్నాతోవ్థాయజలాత్తీర మేత్యాసిత్వాసమాహి
తః। ఆచమ్యపీత్వామన్త్రైపోమార్జిత్వాఽభిముఖోరవేః ॥ సావిత్ర్యాఽఞ్జ
లిముత్క్షిప్య సముపాస్యహరింపునః । దేవాన్ఋషీన్పితౄంశ్చైవ సన్త
ర్ప్యచయథావిధి ॥ తతోనిష్పీడ్యవస్త్రంతు తలేతీరస్యచామ్బరమ్ । ప
రిధాయ పదాస్థిత్వా గాయత్రీంచ తతోజపేత్ ॥ * ॥ ఏవం స్నానమధ్యే
సన్ధ్యోపాసనముక్తమ్ । తథా శఙ్ఖేనాపి — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సన్ధ్యాం సన
క్షత్రాం మధ్యమాం స్నానకర్మణి । సాదిత్యాంపశ్చిమాంసన్ధ్యాముపా
సీత యథావిధి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సతారకాం సన్ధ్యాం
సాయంసన్ధ్యాం సభాస్కరామ్ । స్నానకర్మణి తాం మధ్యాముపాసీత
యథావిధి ॥ * ॥ బోధాయనీయేప్యేవముక్తమ్ ॥ వా ॥ అప్సునిమజ్జ్యో
త్తీర్య ఆచాన్తః పునరాచామేత్ "ఆపః పునన్తు పృథివీమ్" ఇతి ॥ * ॥
జమదగ్నిశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యాభిముఖోమజ్జేదాపో అస్మానితిత్వృచా ।
మధ్యన్దినేఽప ఆచామేన్మన్త్రేణాపః పునన్త్వితి ॥ అగ్నిశ్చ మేతిసాయంచ
ప్రాతస్సూర్యశ్చమేతిచ ॥ * ॥ ఏవం బహుస్మృతిసంమతత్వాత్స్నాన
మధ్యేవా మధ్యాహ్నసన్ధ్యాకర్తవ్యా । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥
ఆపః పునన్త్విత్యేతస్య మునిరాపోఽభిధానకః । ఛన్దోఽనుష్టుబితి ప్రోక్తం
దేవతాబ్రహ్మణస్పతిః ॥ వినియోగః పయఃపానే ఇత్యుక్త్వాఽథసమన్త్ర
కమ్ । పీత్వాజలమథాచామేదన్యత్ప్రాతరివాఖిలమ్ ॥ * ॥ అన్యత్ -
మార్జనాదిజపాన్తం ప్రాతఃకాలవత్కర్తవ్యమిత్యర్థః । వ్యాసః —

॥ శ్లో ॥ ద్రుపదాంవాత్రిరభ్యస్యేద్వ్యాహృతీః ప్రణవాన్వితాః । గాయత్రీంవా జపేద్విద్వాం స్తథోచ్చైర్వాఽఘమర్షణమ్ ॥ తథైవ మార్జయేన్మన్త్రై రాపోహిష్ఠాదిభిస్త్రిభిః । ఆచాన్తః పునరాచామేన్మన్త్రేణాపః పునన్త్వితి ॥ అన్తర్జలగతోమగ్నోజపేత్త్రిరఘమర్షణమ్ । ద్రుపదాం వాఽథ సావిత్రీం తద్విష్ణోః పరమంపదమ్ ॥ ఆవర్తయేద్వా ప్రణవం దేవం వా సంస్మరేద్ధరిమ్ ॥ * ॥

స్నానే దిఙ్నియమః

అత్ర ప్రకరణేసూర్యాభిముఖస్నానమేవముఖ్యమితిసర్వేమునయ ఊచుః । వ్యాసఆహ — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యాభిముఖోమజ్జేదాపోఅస్మానితి త్వృచా ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యాభిముఖఃస్నాయాత్పౌర్ణమధ్యం దినేద్విజః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అభిముఖ్యనభిముఖఆదిత్యముదకముపస్పృశేత్ । ఇతి సర్వతోదకోపస్పర్శనవిధిః ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ సూర్యేమధ్యం దినం ప్రాప్తే సంస్నాయాత్తన్ముఖోద్విజః । తృతీయయామం సంప్రాప్తే దివానాథేద్విజోత్తమః ॥ మన్త్రవత్తన్ముఖఃస్నాయాదన్యథానిష్ఫలోభవేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యం దినం గతేసూర్యేతం నిరీక్ష్యైవసంస్పృశేత్ ॥ * ॥ స్నాయాదిత్యర్థః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ తతోమధ్యాహ్నసమయె పునఃస్నానం సమాచరేత్ । సౌరమన్త్రేణతం వీక్ష్యసూర్యం స్నాయాద్విజోత్తమః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సతిప్రభూతెపయసినాన్యేస్నాయాత్కదాచన । స్రవన్త్యశ్చేత్ప్రతిస్రోతః ప్రత్యర్కం చాన్యవారిషు ॥ అప్రవాహోదకస్నానం విప్రపాదావనేజనమ్ । గాయత్రీజపమర్ఘ్యం చ హ్యాదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి స్రోతోభిముఖత్వవిధానంప్రాతస్స్నానవిషయమ్, నతుమధ్యాహ్నస్నానవిషయమితిమన్తవ్యమ్, బహుస్మృతివిరోధాత్ ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయవేళాయాంప్రాతస్స్నానంవిధీయతె । ఆదిత్యాభిముఖంస్నానం నకర్తవ్యం హితత్రవై ॥ తస్మాన్మధ్యం దినేకుర్యాదాదిత్యాభిముఖోద్విజః ॥ * ॥ స్నానమితి శేషః । తథాహిప్రాతఃకాలెస్రోతసోఽభిముఖం స్నా

యాన్మధ్యాహ్నే చాదిత్యాభిముఖం స్నాయాదిత్యర్థః । ఇదమేవసర్వస్మృతిషుసిద్ధమ్ । తథాజాబాలిః —॥ శ్లో ॥ ప్రాతసాభిముఖం స్నాయాత్ప్రాతః కాలేద్విజోత్తమః । ఆదిత్యాభిముఖం స్నాయాన్మధ్యాహ్నే స్నానకర్మణి ॥ * ॥ ఇత్యలమ్ .

మృత్తికాస్నానే విశేషవిధిః

అత్ర శ్రీవైష్ణవవిషయేపాద్మేమృత్తికాస్నానేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాప్తేమధ్యాహ్నసమయే స్నానం కుర్యాద్యథావిధి । న్యాసమఙ్గేషడఙ్గానాంకృత్వాఽఽదాయమృదంకరే ॥ సవ్యేనిధాయకృత్వాతాం త్రేధామూలాగ్రమధ్యతః । మూలేస్థితాం మృదం పూర్వమభిమన్త్ర్యాస్త్రవిద్యయా ॥ విదిక్షుదిక్షుచోర్ధ్వాయామధరాయాం దిశిక్షిపేత్ । తతోమధ్యేస్థితాం మృత్స్నాముదకే మూలవిద్యయా । నిక్షిప్యభాగమగ్రస్థం కరాభ్యాం కరయోర్ద్వయోః ॥ విధాయపఞ్చమన్త్రాభిర్దర్శయిత్వాచపూషణమ్ । అస్త్రహీనాఙ్గవిద్యాభిరాపాదతలమస్తకమ్ ॥ ఆలిప్యదేహమఖిలమవగాహ్యచవారిషు । దేవమావాహ్యలక్ష్మీశం దద్యాదర్ఘ్యాదికం తతః ॥ తత్పాదక్షాళనామన్త్రాభిః పాణిభ్యాం కుమ్భముద్రయా । పావనైశ్శిరసిన్యస్తైరాత్మానమభిషిచ్యచ ॥ వాసుదేవమభిధ్యాయన్నఘమర్షణమాచరేత్ ॥ ఉత్తీర్యకర్మనిఖిలం మధ్యాహ్నసమయోచితమ్ । కృత్వాయజేతదేవేశం ఆయామాన్తం కమలాసన ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సంపూజ్యదేవేశం క్షణం ధ్యాత్వానిరఞ్జనమ్ । తతోఽవలోకయేత్సూర్యం హంసశ్శుచిషదిత్యృచా ॥ సయాతిబ్రహ్మణః స్థానంస్నాత్వైతేనయాతుయః ॥ * ॥ ఇదం మృత్తికాస్నానం ప్రాతఃకాలే మధ్యాహ్నేతిక్రమే భౌమార్కవారయోశ్చ నకార్యమ్ ॥ శ్లో ॥ నప్రాతమృత్తికాస్నానం నచభౌమార్కవారయోః । మధ్యన్దిదినేతు కర్తవ్యం నాతిమధ్యందినేరవౌ ॥ * ॥ వా ॥ భౌమార్కయోశ్చమధ్యాహ్నాత్పరతః ప్రాతరేవచ నకార్యం మృత్తికాస్నానమిత్యాహభగవాన్భృగుః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞోపవీతీదేవాంస్తుకణ్ఠాభరణవానృషీన్ । ప్రా

చీనావీతీపితౄంస్తుతీరేత్వఞ్జలిముత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ తతోవస్త్రద్వయంశుద్ధం వసిత్వా ద్విరుపస్పృశేత్ । ఉపవీతీబద్ధశిఖస్సమాచమ్య యథాగమమ్ ॥ పవిత్రపాణిస్సోఙ్కారం యజ్ఞేశంమనసా స్మరేత్ । ప్రాశస్సన్ధ్యావిధానేనఛన్దఆర్షంచ దైవతమ్ ॥ స్మృత్వా చాయమ్య చ ప్రాణానాచామేద్దర్భపాణినా । ఆపఃపునన్తు మన్త్రేణఆపోహిష్ఠేతిమన్త్రితః॥ ప్రక్షిప్యచాఞ్జలిం సమ్యగుమత్యం చిత్రమిత్యపి । తచ్చక్షుర్దేవహితం చహగ్ంసశ్శుచిషదిత్యపి ॥ ఏతజ్జపేదూర్ధ్వబాహుస్సూర్యంపశ్యంత్సమాహితః । గాయత్ర్యాతుయథాశక్తిహ్యుపస్థాయదివాకరమ్ ॥ నోచ్చైర్జప్యం బుధః కుర్యాత్సావిత్ర్యాశ్చవిశేషతః ॥ * ॥ ఆపోహిష్ఠేతిమార్జయిత్వా, ఆపః పునన్తుమన్త్రేణాచమ్య, సురభిమత్యా ఆపోహిష్ఠేతి చమార్జయిత్వా, గాయత్ర్యా అర్ఘ్యమేకం ప్రక్షిప్య, గాయిత్రీంజపిత్వా, ఆసత్యాదిభిర్మన్త్రైరూర్ధ్వబాహురాదిత్యముపతిష్ఠేతేత్యర్థః । స్మృత్యర్థసారె — ॥ శ్లో ॥ తతోమధ్యాహ్నసమయెమన్త్రవత్స్నానమాచరేత్ । తతోవస్త్రద్వయం శుద్ధమాచ్ఛాద్య ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం విధానేనధృత్వాసన్ధ్యాం తతశ్చరేత్ ॥ * ॥ మనుదక్షౌ — ॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠాదిమన్త్రేణ మార్జయిత్వాయథావిధి । ఆపఃపునన్తుమన్త్రేణజలంపీత్వాసమాహితః ॥ సురభిమత్యాసహాబ్లిఙ్గైర్మార్జయిత్వాఽర్ఘ్యముత్క్షిపేత్ । ద్వౌపాదౌసమ్పుటౌకృత్వా పాణిభ్యాం పూరయేజ్జలమ్ ॥ రవేరభిముఖస్తిష్ఠంస్త్రిరూర్ధ్వం సన్ధ్యయోః క్షిపేత్ ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారె — ॥ శ్లో ॥ అర్ఘ్యమేకం ప్రదాతవ్యం మధ్యాహ్నేభాస్కరం ప్రతి । ఉభయోస్సన్ధ్యయోశ్చైచ వహ్యాపఊర్ధ్వం త్రిరుత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ ఏవం వస్త్రపరిధానానన్తరంమాధ్యాహ్నికముక్తమ్ । ఏవంసతి స్నానమధ్యేవా, ధౌతపరిధానానన్తరంవా, యథారుచ్యనుష్ఠేయమ్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసాస్తుయః కుర్యాజ్జపహోమప్రతిగ్రహమ్ । తత్సర్వం నిష్ఫలం విద్యాదిత్యేవంమనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ మతిమాన్నకదాచిత్తుగాయత్రీముదకేజపేత్ । గాయత్ర్యగ్నిముఖీప్రోక్తాతస్మాదుత్తీర్యతాంజపేత్ ॥ తీరెస్థి-

త్వాజపేద్దేవీం గాయత్రీం వేదమాతరమ్ ॥ * ॥ ఇతివచనబలాద్గాయత్రీం
జలే కదాచిన్నజపేదిత్యర్థః । సఙ్కటేషు వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యది
స్యాత్ క్లిన్నవాసా వై వారిమధ్యగతో జపేత్ । అన్యథా తు శుచౌ భూ
మ్యాం దర్భేషు సుసమాహితః ॥ * ॥ జపేద్గాయత్రీమితి శేషః । అత్ర హా
రీతః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా జలే కుర్యాత్తర్పణాచమనే జపమ్ । ఉపస్థా
నం న నిర్గచ్ఛేద్వర్జయేచ్చ ప్రదక్షిణమ్ ॥ * ॥ అతో జలే గాయత్రీజపనిషే
ధోఽసఙ్కటవిషయః । యోగః — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠంశ్చేద్దీక్షమాణోఽర్క
మాసీనః ప్రాఙ్ముఖో జపేత్ । ప్రాగగ్రేషు కుశాగ్రేషు ఆసీనస్త్వాసనే శు
భే ॥ * ॥ ఆసీన ఇతి మధ్యాహ్నేతరవిషయమ్ । ఇదం చాసనమశక్తవిషయమ్,
శక్తస్త్వాదిత్యాభిముఖశ్చేత్ స్థిత ఏవ జపేదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ సావిత్ర్యాది
క్రియాస్సర్వా ఆదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ । దేవాలయసమీపే తు తమేవాభి
ముఖశ్చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః, జపభోజనహోమాంశ్చ దేవస్యాభిము
ఖశ్చరేత్ । సావిత్ర్యాస్తు జపం కుర్యాదాదిత్యాభిముఖస్సుధీః ॥ * ॥
ఇతి శాణ్డిల్యవచనాచ్చ । ధ్యానవిషయే విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ సుప్ర
భం సచ్చిదానన్దం హృదయే మణ్డలేఽపి వా । ధ్యాయఞ్జపేత్తదిత్యేతాం
నిష్కామో ముచ్యతేఽచిరాత్ ॥ * ॥ ఏతామ్ - గాయత్రీమ్ । హృదయే మ
ణ్డలేఽపీత్యుభయావస్థానోక్త్యా "స యశ్చాయం పురుషే, యశ్చాసావాది
త్యే, స ఏకః" ఇతి శ్రుత్యుక్తధ్యానార్థః ప్రదర్శితః । సః - నారాయ
ణ ఏవ ॥ శ్రు ॥ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో
నారాయణః ॥ శ్లో ॥ సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః ॥ శ్రు ॥ య ఏ
షోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః ॥ శ్లో ॥ ధ్యేయస్సదా సవితృమణ్డ
లమధ్యవర్తీ నారాయణః, ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః । సనకస్మృతావి
దం సుస్పష్టమ్, ॥ శ్లో ॥ రశ్మిజ్వాలాసహస్రాఢ్యం మణ్డలం విపులం రవేః ।
తదన్తశ్శీతలాఙ్గం తు సోమస్యాపి తు మణ్డలమ్ ॥ స్ఫురత్స్ఫులిఙ్గమనలజ్వాలా
మాలాసహస్రకమ్ । తస్య మధ్యే సమాసీనం తప్తహాటకసన్నిభమ్ ॥ చతు
రఙ్గులమాత్రాఙ్గం శుకవక్త్రనిభామ్బరమ్ । రక్తనేత్రామ్బరం రక్తపా

ణిపాదనఖం శుభమ్ ॥ శఙ్ఖచక్రగదాపాణిం శ్రీవత్సాఙ్కితవక్షసమ్ । ఉద్దామవిలసన్ముక్తాచ్ఛన్నహారోపశోభితమ్ ॥ కిరీటకేయూరయుతంకటిసూత్రోపశోభితమ్ । ఏవం ధ్యాత్వాజపేన్నిత్యం గాయత్రీం నియతశ్శుచిః ॥ ఇతి । కిఞ్చ ॥ శ్లో ॥ యోదేవస్సవితాఽస్మాకమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యమణ్డలేధ్యాయేత్పరమానన్దమవ్యయమ్ ॥ * ॥ విష్ణుం చతుర్భుజమ్ । ఇత్యాదికం చాత్రానుసన్ధేయమ్ । ఏవం ధ్యాత్వా యథాశక్తిజపిత్వా ఆదిత్యాయార్ఘ్యం దత్వా ఉపతిష్ఠేత । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యంక్షిప్త్వా పుష్పాన్వితాఞ్జలిమ్ । ఆసత్యేత్యుద్యన్నర్కముద్వయం తమసస్పరి ॥ ఉదుత్యం చిత్రమిత్యేతత్తచ్చక్షురితిమన్త్రితః । హంసశ్శుచిషదిత్యేతత్సావిత్ర్యాచ విశేషతః ॥ అన్యైశ్చ వైదికైర్మన్త్రైస్సౌరైః పాపప్రణాశనైః । ప్రదక్షిణం సమావృత్య నమస్కుర్యాత్తతః క్షితౌ ॥ నిష్పీడ్య స్నానవస్త్రంవై ద్విరాచమ్యార్చయేద్ధరిమ్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ప్రదక్షిణప్రణామాంశ్చ యుగ్మానేవతు కారయేత్ । అన్యథా కురుతేమోహాద్బ్రహ్మహత్యాంసవిన్దతి ॥ * ॥ వాసిష్ఠే — ॥ శ్లో ॥ యుగ్మానేవప్రణామాంశ్చ కారయేద్ద్విజసత్తమః । ప్రదక్షిణంచ తద్వచ్చ నాన్యథా సిద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తతః పుష్పాఞ్జలిం దద్యాత్ భానవే చోర్ధ్వబాహుకః । ఆదిత్యముపతిష్ఠేత తన్మనానాన్యమానసః ॥ * ॥ అత్రోపస్థానమన్త్రేషు యథోపదేశం కార్యమ్ । పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ఆసత్యాద్యృతుపూర్వేద్వే త్రిష్టుభౌకవయోవిదుః । గాయత్రీతు తృతీయాస్యాత్ చతుర్థీజగతీస్మృతా । ఉష్ణిక్తచ్చక్షురాద్యస్యఛన్ద ఇత్యుచ్యతేబుధైః । హిరణ్యస్తూపఇత్యేష ఋషిర్దేవోఽత్రభాస్కరః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యమాసత్యేనేతిమన్త్రితః । ఆసత్యేనేతిషడృచాం హిరణ్యస్తూపఇత్యృషిః ॥ పూర్వేద్వే త్రిష్టుభౌపశ్చాద్గాయత్రీ జగతీతతః । ఉష్ణిక్త్రిష్టుబిత్యుక్తాని ఛన్దాంస్యర్కోఽధిదేవతా ॥ అన్యత్సర్వం యథాపూర్వంకర్మ కుర్యాద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ అన్యత్ - ఋష్యాదికం దిక్ప్రణామాదికంప్రా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

తస్సధ్యాత్యవదిత్యర్థః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ జప్త్వాఽఽదాయ సపుష్పాణి తోయాన్యఞ్జలినాద్విజః । ప్రక్షిప్య ప్రతిసూర్యంతు వ్యోమముద్రాం ప్రదర్శయేత్ ॥ ఊర్ధ్వబాహుస్తతోభూత్వా సూర్యమీక్షేదుపస్థితా । తన్మణ్డలస్థమాధ్యాయేత్తేజోమూర్తిం చతుర్భుజమ్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జపయజ్ఞోహికర్తవ్యస్సర్వవేదప్రణీతకైః । పవిత్రైర్వివిధైశ్చాన్యై స్తథోపనిషదాంగణైః ॥ అధ్యాత్మవిద్యావివిధా జప్తవ్యాజపసిద్ధయే । అన్యైశ్చపావనైర్నిత్యం దేవతాస్తవనాదిభిః ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ వా ॥ స్నాతశ్చపవిత్రపాణిర్యథాశక్తి జపేద్విశేషతస్సావిత్రీం పురుషసూక్తంవా, నైతాభ్యామధికమస్తీతి ॥ * ॥ అనేనజప్యాన్తర ప్రసంగోముద్రితః । అథాపి కిఞ్చిదుచ్యతే । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాక్షరం పరంబ్రహ్మ ప్రాణాయామః పరంతపః । గాయత్ర్యాస్తు పరం నాస్తి మౌనాత్సత్యం విశిష్యతే ॥ యేపాకయజ్ఞాశ్చత్వారో విధియజ్ఞ సమన్వితాః । సర్వేతేజపయజ్ఞస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ సర్వవేదపవిత్రాణి వక్ష్యామ్యహమతఃపరమ్ । యేషాంజపైశ్చహోమైశ్చ పూయన్తే నాత్రసంశయః ॥ అఘమర్షణం దేవకృతశ్శుద్ధవత్యస్తరత్సమాః । కూశ్మాణ్డ్యః పావమాన్యశ్చ దుర్గాసావిత్ర్యథైవచ ॥ అభీషఙ్గపదస్తోభ స్సామానివ్యాహృతిస్తథా । వారుణానిచసామానిగాయత్రంరైవతం తథా ॥ అబ్లిఙ్గాబార్హస్పత్యంచ వాక్సూక్తం మృదవృచంతథా । శతరుద్రీయమథర్వశిరస్త్రిసుపర్ణం మహావ్రతమ్ ॥ గోసూక్తమశ్వసూక్తంచ ఇన్ద్రశుద్ధేచసామని ॥ త్రీణ్యాజ్యదోహాని రథన్తరంచ అగ్నేర్వ్రతం వామదేవ్యం బృహచ్చ । ఏతానిజప్యాని పునన్తి జన్తూన్జాతిస్మరత్వం లభతేయఇచ్ఛేత్ ॥ * ॥ విష్ణ్వాద్యుక్త పురుషసూక్తగాయత్రీ జపే దుర్బలబుద్ధేరేతాని జప్యాని, బహుమన్త్రజపస్యమనస్తృప్తికరత్వాత్ । అఘమర్షణమ్ - ఋతఞ్చేత్యాద్యాస్తిస్రః, దేవకృతః - దేవకృతస్యైనసఇత్యాదయః , శుద్ధవత్యః - ఏకోన్విన్ద్రంస్తవామఇత్యాదయః, తరత్సమాః - తరత్సమన్దీధావతీత్యాద్యాశ్చతస్రః, కూశ్మాణ్డ్యః-

యద్దేవా దేవహేళనమిత్యనువాకత్రయమ్ , పావమాన్యః - పవమానస్సు
జర్జన ఇత్యనువాకః , స్వాదిష్ఠయా మదిష్ఠయేత్యన్యే , యదన్తియచ్చేత్య
పరే । దుర్గా సావిత్రీ - జాతవేదసేసునవామసోమమిత్యేకా ఋక్ । అఘ
మర్షణాదయో రైవతాన్తాస్సామవిశేషాః । అబ్లిఙ్గాః - ఆపోహిష్ఠేత్యాద్యా
స్తిస్రః , బార్హస్పత్యమ్ - యస్తస్తమ్భసహసా విజ్మో అన్తానిత్యేకా
దశర్చమ్ , వాక్సూక్తమ్ - అహంరుద్రేభిర్వసుభిరిత్యష్టర్చమ్ , శతరు
ద్రీయమ్ - నమస్తేరుద్రమన్యవ ఇత్యేకాదశానువాకాః , త్రిసుపర్ణమ్ - బ్ర
హ్మమేతుమామిత్యనువాకత్రయమ్ , మహావ్రతం నామ సామ , గోసూ
క్తమ్ - ఆగావో అగ్మన్నిత్యష్టర్చమ్ , అశ్వసూక్తమ్ - మానోమిత్రో
వరుణ ఇతి ద్వాదశర్చమ్ , ఇన్ద్రశుద్ధాదయో బృహదన్తాస్సామవిశే
షాః , ఏతాని పాపక్షయార్థినాం జప్యాని । యేషాం జపైశ్చ హోమై
శ్చ పూయన్త ఇత్యుపక్రమాత్ , ఏతాని జప్యాని పునన్తీత్యుపసంహారా
చ్చ , ఏతే జపాః కామ్యాః । అతఏవ శిష్టా గాయత్రీమాత్రం జపన్తి, నిత్య
త్వాత్ , ప్రత్యవాయస్మృతేశ్చ ॥ * ॥ తథా భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥
వేదామ్బికాం పరిత్యజ్య గాయత్రీం యే ద్విజాధమాః । పఠన్తి వేదాంస్తే
షాం తు భవేయుర్గర్దభస్వనాః ॥ ద్విజస్య జప్యం ధ్యేయం చ న గాయత్ర్యాః
పరం పరమ్ । సర్వప్రకారాల్లోకేషు త్రిషు సత్యం న సంశయః ॥ * ॥ హా
రీతః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీం మాతరం త్యక్త్వా పతతే నాత్ర సంశయః ।
యోఽన్యమన్త్రపరో మూఢస్సర్వాస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః ॥ గాయత్ర్యా
న పరం జప్యం గాయత్ర్యా న పరం తపః । గాయత్ర్యా న పరం జ్ఞానం గా
యత్ర్యా న పరో జపః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ తదిత్యృచస్సమో
నాస్తి మన్త్రో వేదచతుష్టయే । సర్వే యజ్ఞాశ్చ వేదాశ్చ దానాని చ తపాం
సి చ ॥ సమాని కలయా ప్రాహుర్మునయో న తదిత్యృచః ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ వేదమేవ జపేన్నిత్యం యథాకాలమతన్ద్రితః । న హ్యస్యాహుః
పరం ధర్మముపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥ బ్రహ్మాభ్యాసేన చాజస్రమనన్తసుఖ
మశ్నుతే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఋక్సామాథర్వవేదోక్తాన్ జపే

న్మన్త్రాన్ఋగ్యజూంషిచ । జపిత్వైవం తతఃకుర్యాద్దేవర్షి పితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జపేద్వేదాదిమేకాగ్రస్తత్తేబద్ధాఞ్జలిశ్శనైః । బ్రహ్మయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవిద్యా మథాపి వా ॥ జప్త్వావాప్రణవంశక్త్యా తతస్తర్పణమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర ప్రాతఃకాలే బ్రహ్మయజ్ఞాకరణే మాధ్యాహ్నికానన్తరం తర్పణాత్ప్రాక్ బ్రహ్మయజ్ఞః కార్యః ॥ శ్లో ॥ సచార్వాక్తర్పణాత్కార్యః పశ్చాద్వాప్రాతరాహుతేః । వైశ్వదేవావసానేవా నాన్యదత్ర నిమిత్తతః ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । అత్ర తర్పణీయేషు యథాస్వశాఖం వ్యవస్థా , యజుశ్శాఖినాం తు కాణ్డఋషితర్పణం కార్యమితి ప్రాగేవనిర్ణీతమ్ ॥ * ॥ అత్రవిష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ స్వశాఖాధ్యయనంకృత్వా తతస్తర్పణమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ స్వశాఖాధ్యయనంవిప్రా బ్రహ్మయజ్ఞం ప్రచక్షతే । బ్రహ్మయజ్ఞపరోవిప్రో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ * ॥

అథదేవపూజా

అత్ర మహోపనిషది ॥ శ్రుతిః ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పరమేశితారం నారాయణం పూజయతిస్మ భక్త్యా । అర్ఘ్యాదిభిః పౌరుషసూక్తమన్త్రైస్సమాప్నుయాద్విష్ణుపదం మహాత్మా ॥ * ॥ కఠవల్ల్యామ్ — ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పరమేశితారం నారాయణం సాఙ్ఖ్యయోగాదిగమ్యమ్ । జ్ఞాత్వావిముచ్యేతనరస్సమస్తైస్సంసారపాశైరిహచైవవిష్ణుః ॥ * ॥ అథర్వణి — ॥ శ్రుతిః ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృతచక్రధారీ విష్ణుంపరం ధ్యాయతియోమహాత్మా । స్వరేణమన్త్రేణ సదాహృదిస్థం పరాత్పరం యన్మహతోమహాన్తమ్ ॥ * ॥ ఋచి — ॥ శ్రు ॥ ప్రవః పాన్తమన్ధసోధియాయతే మహేశూరాయ విష్ణవేచార్చత ॥ * ॥ యజుషి — ॥ శ్రు ॥ భవామిత్రోన శేవ్యోఘృతాసుతిః , విభూతద్యుమ్నఏవయాఉ సప్రథాః , అధాతేవిష్ణో విదుషాచిద్రృధ్యః । బృహత్తైవిష్ణో సుమతిం భజామహే ॥ * ॥ శ్రీనారసింహే — ॥ శ్లో ॥ జలదేవం నమస్కృత్య తతోగచ్ఛేద్గృహం పునః । పౌరుషేణైవసూక్తేన తతోవిష్ణుం సమర్చయేత్ ॥ * ॥ నారద

శ్చ — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవలోకానాం గురుర్నారాయణోహరిః । తస్యసమ్పూజనం కార్యం సర్వపాప హరంహితత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నిష్పీడ్యస్నానవస్త్రంవై ద్విరాచమ్యార్చయేద్ధరిమ్ । నవిష్ణ్వారాధనాత్పుణ్యం విద్యతే కర్మ వైదికమ్ ॥ తస్మాదనాదిమధ్యాన్తం నిత్యమారాధయేద్ధరిమ్ । తద్విష్ణోరితి మన్త్రేణ సూక్తేన పురుషేణవా ॥ నైతాభ్యాం సదృశోమన్త్రో వేదేషూక్తశ్చతుర్ష్వపి ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ శౌనకోఽహం ప్రవక్ష్యామి నిత్యం విష్ణ్వర్చనంపరమ్ । ప్రవః పాన్త మన్ధస ఇత్యర్ధర్చేన విధానతః ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ పౌరుషేణైవసూక్తేన ప్రత్యృచం కమలాసన । నారాయణానువాకేన విష్ణుసూక్తేనవాఽర్చయేత్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ అభిషేకం తతశ్చకుర్యాద్విష్ణోర్మూర్ధ్నిసుధామయైః । వైష్ణవైరనువాకైశ్చ శ్రీసూక్తేనమహామునే ॥ * ॥ తతః - క్షీరాబ్ధిమథనే సుధోత్పత్త్యనన్తరమ్ , వైష్ణవైరనువాకైః - సహస్రశీర్షా, అద్భ్యస్సమ్భూతః, సహస్రశీర్షం దేవం, ఇతిత్రిభిరనువాకైః శ్రీసూక్తేన - హిరణ్యవర్ణాం హరిణీమితిసూక్తేన । ఏవంచ ఏతైరనువాకైర్విష్ణుసూక్తేన శ్రీసూక్తేనచ విష్ణ్వభిషేచనంకార్యమ్, నపుంసూక్తమాత్రేణ । శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ హవిషాఽగ్నౌజలేపుష్పైర్ధ్యానేనహృదయేహరిమ్ । అర్చన్తిసూరయోనిత్యంజపేనరవిమణ్డలే ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌక్రియావతాం దేవోదివిదేవోమనీషిణామ్ । ప్రతిమాస్వప్రబుద్ధానాం యోగినాం హృదయేహరిః ॥ * ॥ అనేనాభిప్రాయేణహారీతః — ॥ శ్లో ॥ కుర్వీతదేవతాపూజాం జపయజ్ఞాదనన్తరమ్ । స్థణ్డిలే ప్రతిమాయాంవా జలేఽగ్నౌహృదయేఽపివా ॥ * ॥ స్థణ్డిలాదిష్వర్చనేఽవశ్యకార్యేతత్ర తత్ర విష్ణుమావాహ్యయజేదిత్యర్థః । తథాశాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శరీరం నిర్మలీకృత్యతీరేమృద్గోమయాదిభిః । శుద్ధావగాహనంకృత్వాద్విరాచమ్యయథావిధి ॥ ధ్యాయన్బ్రహ్మజపేన్మౌనీతతో వైధ్యానమాచరేత్ । పౌరుషేణైవసూక్తేనతతోవిష్ణుంసమర్చయేత్ ॥ ఆవాహ్యాగ్నౌజగన్నాథంమనసాఽభ్యర్చ్యశక్తితః । జుహుయాదాజ్యపుష్పాన్నతిల

క్షీరఘృతాదికమ్ ॥ * ॥ అతః స్వస్వాధికారానుగుణం తత్రతత్ర విష్ణుం ధ్యాత్వా కుర్యాదితి సిద్ధమ్ । అకరణే ప్రత్యవాయమాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యో మోహాదథవాఽఽలస్యాదకృత్వా విష్ణుపూజనమ్ । భుఙ్క్తే స యాతి నరకాన్ సూకరేష్వభిజాయతే ॥ * ॥ శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥ గృహం శ్మశానం తవ బిమ్బవర్జితం కథావిహీనాశ్చ గిరశ్శివారుతమ్ । శ్వసచ్ఛవో దాస్యవినాకృతం వపుర్వదన్తి హి త్వయ్యనివేదితం విషమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుం బ్రహ్మణ్యదేవేశం భజధ్వం పురుషోత్తమమ్ । లోకనాథమనాద్యన్తం జగతః కారణం పరమ్ ॥ నార్చయన్తి హి యే మూఢాః పరమాత్మానమవ్యయమ్ । తే యాన్తి నరకాన్ ఘోరానక్షయాన్ పురుషర్షభ ॥*॥ ఏవం గృహే విష్ణ్వర్చనస్యైవ బహుస్మృతిసిద్ధత్వేఽపి, ॥ శ్లో ॥ తతో గృహార్చనం కుర్యాదభీష్టసురపూజనమ్ ॥ "అథాతో మహాదేవస్య అహరహః పరిచర్యావిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః " ॥ శ్లో ॥ అథవా దేవమీశానమ । ఇతి దక్షాదిభిరుక్త్వా రుద్రభక్త్యా రుద్రార్చనేఽపి, పూజాసాఙ్కర్యం న కార్యమ్, మహావిరోధశ్రుతేః ॥ శ్రు ॥ యః కామయేత క్షత్రాయ చ విశే చ సమదం దధ్యామిత్యైన్ద్రస్యావద్యన్ బ్రూయాదిన్ద్రాయానుబ్రూహీత్యాశ్రావ్య బ్రూయాన్మరుతో యజేతి మారుతస్యావద్యన్ బ్రూయాన్మరుద్భ్యోఽనుబ్రూహీత్యాశ్రావ్య బ్రూయాదిన్ద్రం యజేతి స్వ ఏవైభ్యో భాగధేయే సమదం దధాతి వితృగ్ంహాణాస్తిష్ఠన్త్యేతామేవ నిర్వపేద్యః కామయేత కల్పేరన్నితి యథాదేవతమవదాయ యథాదేవతం యజేద్భాగధేయేనైవైనాన్ యథాయథం కల్పయతి కల్పన్త ఏవ " ఇతి । అతో ద్రవ్యమన్త్రపాత్రనైవేద్యాది సఙ్కరో న కార్యః ॥ * ॥ నారదస్తు — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వా యథోక్తవిధినా ప్రయతశ్శుద్ధమానసః । స్వశాఖోక్తక్రియాం కృత్వా హుత్వా చైవాగ్నిహోత్రకమ్ ॥ కుర్యాదారాధనం విష్ణోర్దేవదేవస్య శార్ఙ్గిణః । వేదేషు పౌరుషం సూక్తమర్చితం గుహ్యముత్తమమ్ ॥ అనుష్టుభస్య సూక్తస్య ఛన్దస్తస్యాధిదేవతా । పురుషో యో జగద్బీజమృషిర్నారాయణస్స్మృతః ॥ * ॥ అత్ర విశేషః ॥ శ్లో ॥ శ్రీమత్పురుషసూక్తస్య శ్రీమన్నారా,

యణోమునిః । ఛన్దోఽనుష్టుప్ పఞ్చదశర్చాం తిసృణాం త్రిష్టుబన్తతతః ॥
నారాయణోఽస్యభగవాన్ పరమాత్మాతుదేవతా ॥ * ॥ భగవచ్ఛాస్త్రే
ప్రత్యృచమృషిభేద ఉక్తః — ॥ శ్లో ॥ బృహస్పతిర్మనుర్దక్షశ్శౌనకోఽ
త్రిశ్చముద్గలః । శాతాతపోవసిష్ఠశ్చ యాజ్ఞవల్క్యశ్చ నారదః ॥ గౌతమ
శ్చభరద్వాజశ్శుకగర్గోశనాఙ్గిరాః । వ్యాసఃపరాశరశ్చైవ ఋషయోఽష్టా
దశస్మృతాః ॥ మత్స్యఃకూర్మో వరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః । రా
మోరామశ్చరామశ్చ కృష్ణఃకల్కీచ తేదశ ॥ శ్రీవల్లభోహరిశ్శౌరిరచ్యు
తోధరణీధరః । జనార్దనోహృషీకేశో మాధవశ్చతథైవచ ॥ దేవా అష్టాద
శప్రోక్తా న్యాసంవక్ష్యే యథాక్రమమ్ । ప్రథమాం విన్యసేద్వామే
ద్వితీయాం దక్షిణేకరే ॥ తృతీయాం వామపాదేతు చతుర్థీందక్షిణేప
దే । పఞ్చమీం వామజఙ్ఘాయాం దక్షిణస్యాం తథోత్తరామ్ ॥ సప్తమీం
వామకట్యాంతు దక్షిణస్యాం తథాఽష్టమీమ్ । నవమీం నాభిదేశేతుదశమీం
హృదివిన్యసేత్ ॥ ఏకాదశీం కణ్ఠదేశే ద్వాదశీం వామబాహుకే । త్ర
యోదశీందక్షిణేతు తథాఽఽస్యేతు చతుర్దశీమ్ ॥ అక్ష్ణోఃపఞ్చదశీంన్యస్య న్య
సేన్మూర్ధనిషోడశీమ్ । ఆద్యయాఽఽవాహయేద్దేవమృచాతు పురుషోత్తమమ్ ॥
ద్వితీయయాఽఽసనందద్యాత్పాద్యంప ద్యాత్తృతీయయా । చతుర్థ్యాఽర్ఘ్యం
ప్రదాతవ్యం పఞ్చమ్యాఽఽచమనీయకమ్ ॥ షష్ఠ్యాస్నానం ప్రకుర్వీత సప్త
మ్యా వస్త్రమేవచ । యజ్ఞోపవీతమష్టమ్యానవమ్యాగన్ధమేవచ ॥ దశమ్యా
పుష్పదానంస్యాదేకాదశ్యాతుధూపకమ్ । ద్వాదశ్యాతుతథాదీపం త్ర
యోదశ్యాచరుంతథా । చతుర్దశ్యా నమస్కారాత్పఞ్చదశ్యాప్రదక్షి
ణమ్ ॥ షోడశ్యోద్వాసనంకుర్యాచ్ఛేషకర్మాణిపూర్వవత్ । స్నానవ
స్త్రోపవీతేషు చరావాచమనీయకమ్ ॥ పునష్షోడశభిర్మన్త్రైర్దద్యాత్పు
ష్పాణిషోడశ । తచ్చసర్వం జపేమ్భూయః పౌరుషం సూక్తముత్తమమ్ ॥
తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా నారాయణమనామయమ్ । శఙ్ఖచక్రగదాపా
ణిం నత్వా విష్ణుం సమాపయేత్ ॥ షణ్మాసాత్సిద్ధిమాప్నోతి హ్యేవమేవ
సమర్చయన్ ॥ * ॥ ఇతి । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ఉపచారానహంవక్ష్యేద్వా

త్రింశత్సఙ్ఖ్యయా తథా । ఆవాహనాసనేచైవహ్యర్ఘ్యం పాద్యమనన్తరమ్ ॥ ఆచామోముఖవాసశ్చ పాదుకే దన్తవధానమ్ । జిహ్వానిర్లేఖనం చైవ ధాత్ర్యాస్నానం హరిద్రయా ॥ వస్త్రంచైవోత్తరీయంచ గన్ధలేపశ్చ భూషణమ్ । మాల్యంచైవ మహాదర్శదర్శనంధూపదీపకా ॥ మాత్రాదానం రథచ్ఛత్రే చామరం తూర్యఘోషణమ్ । మధుపర్కప్రాపణేచ నివేదనమనన్తరమ్ ॥ భక్ష్యం పానం నాగవల్లీ విసర్జనమథాచరేత్ । ఉపచారైష్షోడశభిరాత్మనఃశక్త్యపేక్షయా ॥ ఆవాహనాసనే పూర్వమర్ఘ్యం పాద్యమనన్తరమ్ ॥ ఉపస్పర్శస్తథా స్నానం వస్త్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । గన్ధాలేపస్తథాభూషా మాల్యం ధూపప్రదీపకా ॥ మధుపర్కప్రాపణేచ విసర్జనమథాన్తిమమ్ । అర్ఘ్యమాచమనంచైవ హవిస్తామ్బూలమేవచ ॥ దక్షిణే దేవదేవస్య హస్తైపద్యాదివ్వచక్షుణః । సాలిగ్రామశిలా యత్ర యత్రద్వారవతీశిలా ॥ ఉభయోస్సఙ్గమోయత్ర తత్రముక్తిర్నసంశయః ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథాతోమహాపురుషస్యాహరహఃపరిచర్యావిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః, ఇత్యుపక్రమ్య మన్త్రభేదేనావాహనాద్యుపచారానుక్త్వా "ప్రతిమాస్థానేష్వప్స్వగ్నావావాహనవిసర్జనవర్జంసర్వంసమానమ్" ఇత్యాహ । తత్రనిత్యసన్నిహితత్వాదావాహనోద్వాసనవర్జమిత్యుక్తమ్ । పాద్యాదిష్వుపచారాభిప్రాయే నవిరోధః ॥ * ॥ పూజానన్తరం యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఏవంసమ్పూజ్య దేవేశం క్షణంధ్యాత్వా నిరఞ్జనమ్ । తతోఽవలోకయేదర్కం హంసశ్శుచిషదిత్యృచా ॥ సయాతిబ్రహ్మణఃస్థానం స్నాతేత్వష్టే తానయాత్మయః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరే — ॥ శ్లో ॥ హవిర్దానం త్రికాలేషు ఉత్తమోత్తమముచ్యతే । ద్వయోశ్చమధ్యమం ప్రోక్తమేకకాలేఽధమంహవిః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుపూజావిహీనస్య దత్తం చేష్టం హుతం శ్రుతమ్ । తపశ్చవ్యర్థతాంయాతి ప్రేతాలఙ్కారవద్ద్విజ ॥ మాతృవత్పరిరక్షన్తం సృష్టిసంహారకారణమ్ । యోనార్చయతివైవిష్ణుం సోఽక్షయ్యం నరకంవ్రజేత్ ॥ * ॥ అత్రకారణతోవ్యక్త్యా "కశ్చధ్యేయఃకారణంతు ధ్యేయః" ఇ

త్రిశ్రుత్యర్థ ఉక్తః । నారాయణీయే — ॥ శ్లో ॥ తం దేవా ఋషయశ్చైవ నా
నాతనుసమాశ్రితాః । భక్త్యా సమ్పూజయన్త్యేనం గతిం చేష్టాం దదాతి
సః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ యుగకోటిసహస్రాణి విష్ణు
మారాధ్య పద్మభూః । పునస్త్రైలోక్యధాతృత్వం ప్రాప్తవానితి శుశ్రు
మ ॥ శక్రః క్రతుశతేనేష్ట్వా మారాధ్య గరుడధ్వజమ్ । దేవేన్ద్రత్వం గ
తస్తస్మాన్నాన్యః పూజ్యతమః క్వచిత్ ॥ దేవత్వం మనుజాః కేచిద్గన్ధర్వ
త్వమథాపరే । యక్షత్వమథ సిద్ధత్వమారాధ్యాపుర్జనార్దనమ్ ॥ * ॥ ఏ
వమితిహాసోత్తమే చ — ॥ శ్లో ॥ సంస్మృతః పూజితో వాఽపి యః పుంసాం
భవహా నిదః । తమారాధయ గోవిన్దం యదీచ్ఛసి పరాం గతిమ్ ॥ * ॥ తథా
మార్కణ్డేయం ప్రతి రుద్రః — ॥ శ్లో ॥ ముహూర్తం స్థీయతాం తావన్మా
ర్కణ్డేయాత్ర సువ్రత । కరోమ్యారాధనం యావద్దేవదేవస్య శార్ఙ్గిణః ॥
కిమారాధ్యః పరో దేవ స్తవాప్యస్తి జగత్పతే । త్వమేవ సర్వభూతానాం
పూజ్యశ్చేతి మతిర్మమ ॥ ఆరాధ్యో భగవాన్విష్ణురేక ఏవ మయాఽచ్యుతః ।
ఆరాధయ హృషీకేశం యదీచ్ఛసి పరాం గతిమ్ ॥ * ॥ పాద్మే పార్వతీం ప్ర
తి రుద్రః — ॥ శ్లో ॥ కైలాసశిఖరే రమ్యే విష్ణుమారాధ్య భక్తితః । ఉ
పవిష్టస్తతో భోక్తుం పార్వతీం శఙ్కరోఽబ్రవీత్ ॥ ఆరాధయామి దేవేశి వా
సుదేవం సనాతనమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది । మార్కణ్డేయే ఉమారుద్రసంవా
దే — ॥ శ్లో ॥ నిత్యమర్చయసే దేవ కం దేవమధికం తవ । యస్మాన్మాన
సమవ్యగ్రం కృత్వా త్రిభువనేశ్వర ॥ జపహోమనమస్కారైస్త్వం వ
దస్వ తథా మమ । శృణుష్వ త్వం మహాభాగే యథా నిత్యం నమామ్య
హమ్ ॥ అజ్ఞానార్ణవమగ్నానాం సర్వేషామాత్మనామయమ్ । విష్ణుర్ధర్మో
డుపః శ్రీమానుత్తారార్థ ఉదాహృతః ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాద్విష్ణుం నిత్యమర్చ
యామీత్యుత్తరం సిద్ధమ్ । ఇతిహాససముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాదయ
స్సురాస్సర్వే విష్ణుమారాధ్య తే పురా । స్వం స్వం పదమనుప్రాప్తాః కే
శవస్య ప్రసాదతః ॥ * ॥ శ్రుతిశ్చ — ॥ అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరే
షస్య ప్రభృథే హవిర్భిః । విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమితి । ఏ

వం తవశ్రియే మరుత ఇత్యాదిషు చ విష్ణుప్రసాదేన రుద్రస్యైశ్వర్యాది కమితిస్పష్టమ్ । క్వచిద్విష్ణోరుద్రానుధావనం రుద్రప్రార్థనయారుద్రోత్కర్షాపాదనార్థమితి ॥ * ॥ శ్రీవారాహపురాణాదౌ — ॥ శ్లో ॥ ఏవముక్త్వాపునర్వాక్యమువాచోమాపతిర్ముదా । అన్యందేహివరం విష్ణో ప్రసిద్ధం సర్వజన్తుషు ॥ మర్త్యోభూత్వా భవానేవ మామారాధయ కేశవ । మాం వహస్వ చ దేవేశ వరం మత్తో గృహాణ చ ॥ యేనాహం సర్వదేవానాం పూజ్యాత్పూజ్యతమో భవేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిషు స్పష్టమ్ । భవేయమిత్యర్థః । మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః । అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ నిత్యయుక్తైః స్వకర్మభిః ॥ * ॥

స్త్రీశూద్రారాధిత విష్ణ్వాదివన్దననిషేధః

॥ శ్లో ॥ స్త్రీశూద్రపూజితం లిఙ్గం విష్ణుం వాపి నమేత్తు యః । త్రిస్సప్తకులసంయుక్తో నరకం ప్రతిపద్యతే ॥ * ॥ అతః స్త్రీశూద్రపూజితం తన్నివేదితం చ స్త్రీశూద్రయోర్దేవార్హం న వైదికానామితి । కించ । ॥ శ్లో ॥ జపస్తపస్తీర్థసేవా ప్రవ్రజ్యా మన్త్రసాధనమ్ । దేవతారాధనం చైవ స్త్రీశూద్రపతనాని షట్ ॥ * ॥ ఇతి వచనం వైదికాభిప్రాయమ్ । నారదః — ॥ శ్లో ॥ వైదికం బ్రాహ్మణానాం స్యాత్ రాజ్ఞాం వైదికతాన్త్రికమ్ । తాన్త్రికం వైశ్యశూద్రాణాం సర్వేషాం తాన్త్రికం తు వా ॥ * ॥ ఇతి స్త్రీశూద్రయోస్తాన్త్రికాభ్యనుజ్ఞానాత్ .

ధనుర్మాసపూజా

మార్గశీర్షార్చనవిషయే కించిదుచ్యతే । జ్యోతిశ్శాస్త్రే భాస్కరీయే — ॥ శ్లో ॥ అయనం దక్షిణం రాత్రిరుత్తరం తు దివా భవేత్ । దైవతం తదహోరాత్రం తత్త్రింశన్మాస ఉచ్యతే ॥ తద్దినస్య ఉషః కాలం చాపమాసం విదుర్బుధాః । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన చాపమాసే దినేదినే ॥ ఉషః కాలే తు సంప్రాప్తే బోధయిత్వా జగత్పతిమ్ । సమభ్యర్చ్య భజేద్విష్ణుం జనానాం దోషశాన్తయే ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ ఆషాఢాదిషు మాసేషు శయానం కార్తికావధి । చాపం గతే దివానాథే ఉ

త్థాప్య శయనాద్ధరిమ్ ॥ సవిష్ణు లక్షణైస్స్తోత్రై ర్బహుభిః పరిగీయతే । ఉ
షఃకాలేతు సంప్రాప్తే అర్చయిత్వా జనార్దనమ్ ॥ ఉపచారైష్షోడశభి
ర్మృష్టాన్నంచ నివేదయేత్ ॥ * ॥ ఆదిత్యపురాణే — ॥ శ్లో ॥ చాపంగతే
తతస్సూర్యే ప్రత్యూషేస్నానమాచరేత్ । అర్చయేత్తుజగన్నాథం యా
వత్సూర్యోదయాత్పురా ॥ తతః ప్రభాతసమయే హ్యర్ఘ్యం ప్రక్షిప్య
వైష్ణవః । గాయత్రీంచ తతోజప్త్వా హ్యుపతిష్ఠేత భాస్కరమ్ ॥ * ॥ అ
తః ప్రాగుదయాదేవార్చనం విష్ణ్వర్చానన్తరమేవ సన్ధ్యోపాసనమితి సి
ద్ధమ్ । శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥ కోదణ్డస్థే సవితరి ప్రత్యూషః పూజనా
ద్ధరేః । సహస్రాబ్దార్చనఫలం దినేనైకేన లభ్యతే ॥ * ॥ వైఖానసే —
॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తే సంప్రాప్తే రవౌధనుషి సంస్థితే । స్నానంకృ
త్వా నృసూక్తేన షోడశైరుపచారకైః ॥ నగరగ్రామరక్షార్థమర్చయిత్వా
శ్రియఃపతిమ్ .। సహస్రవార్షికీపూజా దినేనైకేన లభ్యతే ॥ * ॥ పా
రమేష్ఠ్యే — ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం సితేపక్షే చాపేతిష్ఠతి భాస్కరే । ఉ
త్సవం కారయేద్ధీమాన్ వేదపారాయణైస్సహ ॥ * ॥ వాసిష్ఠే — ॥ శ్లో ॥
చాపేస్థితే ఉషఃకాలే రవౌ ప్రతిదినం హరిమ్ । స్నాత్వా గృహస్థశ్శుద్ధాత్మా స
మభ్యర్చ్య నివేదయేత్ ॥ * ॥ గృహస్థగ్రహణమన్యేషామప్యుపలక్షణమ్ ,
చాపస్థిత్యవలమ్బనేనైవార్చనవిధానాద్వృశ్చిక మార్గశీర్ష వ్యుదాసః ।
అత్ర — “ తదస్యప్రియమభిపాథోఅశ్యామ్ , నరోయత్ర దేవయవో
మదన్తి , ఉరుక్రమస్యసహిబన్ధురిత్థా , విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్సః ” ఇ
తి శ్రుత్యర్థఉక్తః । అయమత్రశ్రుత్యర్థః — అస్యవిష్ణోః ప్రియంతత్పాథః
తన్నివేదితమన్నాదికమశ్యామ్ , దేవయవోనరః - దేవారాధకాజనాః ,
యత్రమదన్తి - యస్మిన్నివేదితేహృష్యన్తి , నివేదితంతీర్థప్రసాదాదికం
స్వీకృత్యహృష్టాభవన్తీత్యర్థః , ఇత్థా - ఇత్థంప్రతిదినం వర్తమానః , ఉ
రుక్రమస్య - విష్ణోః , బన్ధుః - స ఏవాతీవాభిమతః , పరమే - సర్వోత్కృ
ష్టే , మధ్వే - మధువద్భోగ్యతమేవిష్ణోఃపదే , ఉత్సః - ఉత్సుకః , ఇతి ॥ శ్లో ॥
త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధ వాసోఽలఙ్కారచర్చితాః । ఉచ్ఛిష్టభోజినోదాసా

స్తవమాయాంతి రేసుహి ॥ * ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా పరమపదోత్సవో వర్తే-
తేత్యర్థః । శైవేచ — ॥ శ్లో ॥ చాపరాశౌ స్థితే సూర్యే ఉషఃకాలే
దినేదినే । అభిషేకం తతః కుర్యాద్రౌద్రసూత్రేణ మన్త్రవిత్ ॥ అర్క-
పుష్పైశ్చ బిల్వైశ్చ పూజయిత్వా మహేశ్వరమ్ । నైవేద్యంచ తతః కు-
ర్యాల్లోకసంహారశాన్తయే ॥ కోదణ్డస్థే సవితరి స్తోత్రైస్సమ్యగ్భక్త్యా కేశ-
వమ్ । ఉషఃకాలే సమభ్యర్చ్య ముద్గాన్నంచ నివేదయేత్ ॥ * ॥ పురా-
ణాన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ చాపమాసే తు సంప్రాప్తే స్నానంకృత్వాఽరు-
ణోదయే । వాసుదేవం సమభ్యర్చ్య శర్కరాన్నం నివేదయేత్ ॥ * ॥ ఇ-
తి । ప్రకృతముచ్యతే । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణ్వర్చనం తతః కుర్యాద్గ-
న్ధమాల్యైస్సుగన్ధిభిః । గుగ్గులుప్రముఖైర్ధూపైర్దీపైర్వాద్యైశ్చ నర్త-
నైః ॥ సుసంస్కృతాన్నమాజ్యాఢ్యం దధిక్షీరమధూనిచ । ఫలమూలవ్య-
ఞ్జనాని మోదకాంశ్చ నివేదయేత్ ॥ * ॥ తతః - మాధ్యాహ్నికానన్తరమ్ ।
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నివేదయీత చాత్మానం విష్ణావమలతేజసి । తదాత్మా
తన్మనాశ్శాన్తస్తద్విష్ణోరితి మన్త్రితః ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ద-
ద్యాత్పురుషసూక్తేన యః పుష్పాణ్యప ఏవ వా । అర్చితం స్యాజ్జగదిదం తేన
సర్వం చరాచరమ్ ॥ అన్యత్పూర్ణాదపాం కుమ్భాదన్యత్పాదావనేజ-
నాత్ । అన్యత్కుశలసంప్రశ్నాన్న చేచ్ఛతి జనార్దనః ॥ * ॥ విష్ణుర-
హస్యే — ॥ శ్లో ॥ భక్త్యా దత్తం ఫలం పుష్పం పత్రం దూర్వాఙ్కురం
జలమ్ । అధిరాత్ప్రతిగృహ్ణాతి భక్తిగ్రాహీ హ్యయం కేశవః ॥ * ॥ శా-
ణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నశక్నుయేత్ప్రసజ్జమమ్బునా నార్ద్రయేన్మహీమ్ ।
నహుఙ్కుర్యాన్నవాజల్పేద్వ్యశీమాన్యర్చయేద్ధరిమ్ ॥ త్రిసన్ధ్యం కారయే-
ద్బాలాన్ ప్రణామం దేవపాదయోః । పుత్రః పౌత్రస్తథాశిష్య ఇత్యే-
వంచ నివేదయేత్ ॥ వైశేషికేతు కుర్వీత దివసేషు విశేషవిత్ । పాకం పా-
యసపూర్వాణాం సర్వేషాం వా యథాబలమ్ ॥ నక్షత్రత్రిర్జన్మ నక్ష-
త్రం శ్రవణం ద్వాదశీద్వయమ్ । పర్వద్వయం సముద్దిష్టం సవిశేషక్రియా-
విధౌ ॥ చన్ద్రసూర్యోపరాగేచ ప్రాదుర్భావదినే హరేః । మాసర్క్షే-

షు చ పుణ్యేషు విశేషారాధనం విదుః ॥ దుర్నిమిత్తే చ దుస్స్వప్నే సఞ్జాతే చ మహాభయే । ఆగతేషు చ భక్తేషు కుర్యాద్వైశేషికీః క్రియాః ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణోర్భాగవతైరేవ పఞ్చరాత్రపరాయణైః । పూజా కార్యా న సామాన్య దేవతామాత్రపూజకైః ॥ సాలిగ్రామశిలాయాస్తు న చ సంప్రోక్షణం స్మృతమ్ । న ప్రతిష్ఠావిధాతవ్యా న చైవావాహనాదికమ్ ॥ సాలిగ్రామశిలా యత్ర పూజ్యతే భగవన్మయైః । తద్దేశే యోజనాదర్వాక్కృతో నిర్వాణమశ్నుతే ॥ ద్వారవత్యాశ్చ శిలయా సాలిగ్రామశిలాం సమా ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణురహస్యే — ॥ శ్లో ॥ ఇతి విష్ణ్వర్చనం యే తు ప్రకుర్వన్తి నరా భువి । తే యాన్తి శాశ్వతం విష్ణోరనన్తపదమవ్యయమ్ ॥ * ॥

నైవేద్యనియమః

అథ నివేదనార్హానర్హపదార్థవిషయే కించిదుచ్యతే । అత్ర మరీచిః — ॥ వా ॥ అథ హవిర్విధిం వక్ష్యే § వైణుకాః యవాః షష్టికాః నీవారాః ప్రియఙ్గవః శాలిభేదానన్యాః వ్రీహీన్వా పేయజాతీయాంశ్చ తుర్వర్ణైరేవానయేదేతేషాం పూర్వం పూర్వం శ్రేష్ఠం తస్మాద్వరక కోద్రవాది కుధాన్యాని ప్రతిలోమాని, తాని చ వర్జయేత్ , కదలీ చూతపనస నారికేళ తిన్త్రిణీ కారవల్లీ వ్యాఘ్రీ శిగ్రుభేద బృహతీ భేద సింహీ వాక్షుఘ్ననఖీ కర్కన్ధూ రాజ్యరుక కూష్మాణ్డ కార్కోటకాని, సూరణకన్దక్షుద్రకన్ద మహాకన్ద వల్లీకన్ద శృఙ్గబేరోత్పలకన్ద పిణ్డీతక శాకుటకన్దాని చ మరిచ సర్షపాణి ముద్గాఢక కుళుత్థ తిల మాష మసూరకాదీని, శాకేషు జీవన్తీ ఝురస్యరక్తజాషాప్రాణి చాన్యాని భక్ష్యాణీతి మన్వాద్యైరుక్తాని యథాలాభమాహరేత్ , కోశాతకీమలాబుం చ విశేషేణ వర్జయేదితి ॥ * ॥ భృగుః — ॥ శ్లో ॥ అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి హవిష్పాకవిధిక్రమమ్ । వరకం కోద్రవాదీని వర్జయేత్తు విచక్షణః ॥ కుళుత్థజాతిభేదం చ ప్రియఙ్గుం చైవ వర్జయేత్ । సూరణద్వయకన్దం చ లశునం హిఙ్గుమేవ చ ॥ గృఞ్జనాదిక శాకాంశ్చ వర్జయేత్తు విచక్షణః । ఆరనాళద్వయం చైవ కోశాతక్యాది వర్జయే

§ వైణుకాదీనాం భాషాన్తరేఽర్థాః గ్రన్థాన్తే ద్రష్టవ్యాః ।

త్ ॥ ఝురస్యరక్తబాష్పంచ శాకేషుగ్రాహ్యముచ్యతే । కన్దస్యశాకస్సై ర్భేదైః సర్వంగ్రాహ్యముదీరితమ్ ॥ బిమ్బాలకఫలాదీని వర్జయేదితి కేచన । ఉత్పలత్రయకన్దంచ కుముదద్వయకంతథా ॥ ఏషాంకన్దంతు నగ్రాహ్య మితికాశ్యపచోదితమ్ ॥ భేదైశ్చ బృహతీసర్వం గ్రాహ్యమిత్యుచ్యతేబుధైః । భేదైస్తు కారవల్ల్యాది సర్వంగ్రాహ్యమితీరితమ్ ॥ కన్దం పిణ్డీతకంచైవ క్షుద్రకన్దం తథైవచ । మహాకన్దాదికంకన్దమాహరేతవిచక్షణః ॥ సహకారశ్చ తద్భేదైస్తథైవపనసద్వయమ్ । కదల్యాదితు భేదైశ్చ గృహ్ణీయాత్తుప్రయత్నతః ॥ కూశ్మాణ్డోర్వారుకేచైవ సింహీవ్యాఘ్రీ తథైవచ । కార్కోటకాదిసగ్రాహ్యం కలఞ్జాదీనివర్జయేత్ ॥ యథోక్తం వైదికాచారం యథోక్తం ద్రవ్యమాహరేత్ ॥ ఆఢకక్షీరసంయుక్తమాఢకార్ధజలైర్యుతమ్ । గుడంపలంచ నిక్షిప్య తణ్డులైరాఢకైర్యుతమ్ ॥ పాయసంపాచితంకుర్యాల్లవణం తత్ర యోజయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । కోద్రవాదిత్యాదిశబ్దాత్ యావనాళాదయఉచ్యన్తే ॥ శ్లో ॥ యస్యామన్తఃకుణ్డకాయాం త్రిఫలామిశ్రితాభవేత్ । తస్యాస్తు కాఞ్జికాగ్రాహ్యా నేతరస్యాఃకదాచన ॥ * ॥ ఇతి విజ్ఞానేశ్వరోక్తమాపదిస్వార్థమ్, నదేవాహార్యమిత్యర్థః । ఆఢకమ్ - మాగధప్రస్థచతుష్టయమ్, లవణమితి - కేవలక్షీరయోగే దోషః, నతు పాయస ఇత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ధాన్యానామపిసర్వేషాం కృష్ణధాన్యం వివర్జయేత్ । అథవాన్యాయలబ్ధంచ ధాన్యంశుద్ధం సమాహరేత్ । శుద్ధం కృష్ణం ధాన్య గ్రాహ్యమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ త్రివర్షాతీతధాన్యాని నప్రశస్తానివైదికే । తణ్డులానపిసర్వాంశ్చమాసాదూర్ధ్వం వివర్జయేత్ ॥ తణ్డులానాం శతప్రస్థం ప్రభూతమితికీర్తితమ్ । సహస్రప్రస్థసంయుక్తం మహాహవిరితిస్మృతమ్ ॥ శుద్ధైస్తు తణ్డులైస్తోయైః పక్వం శుద్ధాన్నముచ్యతే । మృణ్మయేతునవేపాత్రే పాచనం శ్రేష్ఠముచ్యతే ॥ అలాభే లోహపాత్రేవా పాచయేతవిధానతః । మృద్భాణ్డేషుపురాణేషు పచనం నైవ కారయేత్ ॥ ద్రోణార్ధాదధికంయత్తదేకపాత్రే నపాచయేత్ । అథవా పాచయేద్భాణ్డే చతుఃప్రస్థవిధానతః ॥ ఉద్ధారేణైవశుద్ధేన ప్రాఙ్ముఖో

వాప్యుదఙ్ముఖః । పచేద్ధవీంషిసర్వాణి క్రమాదసన్దర్యన్ క్వచిత్ ॥ దేవాస్త్వసన్నమశ్నన్తి ప్రావిసర్వం వివర్జయేత్ । కదలీ జాతయస్స ర్వాశ్చూతంచపనసద్వయమ్ ॥ ఉర్వారుకంచబృహతీ క్షుద్రాచబృహతీతథా । కారవల్లీత్రయంసింహీ కర్కన్ధూర్వత్సరీతథా ॥ గృధ్రనఖీ చకూశ్మాణ్డం కార్కోటంతిన్త్రిణీఫలమ్ । నారికేళమలర్కంచఫలాన్యేతానిచాహరేత్ ॥ కోశాతకీమలాబుంచ విశేషేణవివర్జయేత్ । ఉత్పలస్య చకన్దంచ వల్లీనాం కన్దమేవచ ॥ క్షుద్రకన్దం మహాకన్దం కన్దం పిణ్డీతమేవ చ । ఆర్ద్రకంజీరకంచైవ మరీచం సర్షపం తథా ॥ రాజమాషం మహామాషం శ్యామాకంకృష్ణయావకమ్ । మాషముద్గంమహాముద్గం నిష్పావం తిలతిల్లకా ॥ ఝురస్యరక్తబాష్పంచ శాకేషుగ్రాహ్యమేవచ । హవిష్యణీతిమన్వాద్యైః ప్రోక్తాన్యన్యాని చాహరేత్ । ఆహృత్యక్షాళయిత్వా తు పృథక్పాత్రేయథావిధి ॥ మరీచజీరకైర్యుక్తం సుగన్ధిసరసంశుభమ్ । శాకాద్వాత్రీంస్తథా సమ్యక్చతురోవా తతోఽధికాన్ ॥ విభవానుగుణం సమ్యగుపదంశాన్ పచేత్క్రమాత్ । ఫలానిచూతకదలీ పనసానాం సమాహరేత్ । సుపక్వానిచ శుద్ధాని యథాలాభం నివేదయేత్ ॥ సూపంచ సగుడంచైవ యథావిభవమాచరేత్ । స్నాత్వా సన్ధ్యాముపాస్యైవ తర్పయిత్వా విధానతః ॥ బ్రహ్మయజ్ఞంచకృత్వైవ విష్ణోరర్చనమాచరేత్ । ప్రాతరావాహయేద్దేవం త్రిషుకాలేషు చార్చనమ్ ॥ ఆచరేదన్త్యవేలాయాముద్వాసనమితిస్థితిః । హవిష్కాలవిహీనంచేన్మహాదోషో భవిష్యతి॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పూజయెద్ధవిషా యుతమ్ । తదభావేతు సర్వత్ర పుష్పయుక్తం జలందిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి మనుహారీతయమాః । అథవేతి - శాల్యాద్యభావే శుద్ధం కృష్ణంధాన్యంగ్రాహ్యమిత్యర్థః । అన్యాని- కోద్రవాదీని, ఉర్వారుకమ్ - ఉర్వారుఫలసదృశమ్, యత్ పక్వం సత్స్వయమేవ వృన్తాత్ శ్లథం భవతి । ఉక్తాని - నీవారఫలమూలాని వన్యాని, సగుడమితి ఫలమూలాద్యుపలక్షణమ్ । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ హవిర్యోగ్యాయజ్ఞియాస్స్యుర్ధాన్యభేదాంస్త్యజేదిమాన్ । నీచైర్దత్తాంస్తథాస్పృ

స్త్రాన్ పతితైః ప్రతిలోమజైః ॥ ఆశౌచవద్భిరపరైరపక్వాః కలమాదయః ।
శస్యన్తే చరుపాకేషు పక్వాశ్చ తదలాభతః ॥ చాతుర్వర్ణ్యైరుపహృతా
స్తణ్డులాదోషవర్జితాః । అఖణ్డితాః ఖణ్డితా వా సాధనైర్నిష్ఫలీకృతాః ॥ ప
క్వాజ్జలం వినిస్రావ్య సిక్త్వాఽఽజ్యేన చరుం పునః । యద్వా తూష్ణీం సా
ధయేయురుపదంశాంశ్చ చోదితాన్ ॥ ఫలమూలాది తత్రాదౌ ఫలాని కద
లీఫలమ్ । ఆమ్రం పనసముర్వారుం బృహతీం కర్కటీమపి ॥ కారవల్లీ మ
లాబుంచ కూశ్మాణ్డం తిన్త్రిణీమపి । కరవన్తీం చ నిష్పావం గవాక్షుం త్ర
పుసం తథా ॥ ముద్గభేదాంశ్చ నిర్దోషాన్ సదోషాన్ పరివర్జయేత్ । ఘ్రా
తం లాలాజలస్పృష్టమమేధ్యప్రభవం తథా ॥ పదాస్పృష్టం చ ఫలిత మకా
లేచాశుచిస్థితమ్ ॥ భుక్తశిష్టం తథాఽస్పృశ్యస్పృష్టం దత్త్వావశిష్టకమ్ । వర్జ్యం
వల్లీత్రయీ కన్దం సూరణద్వయ ముత్పలమ్ । కుముదద్వితయం చైవ హవి
ర్యోగ్యం చతుర్ముఖ ॥ జీవన్తీ వాస్తుకం శాకం కారవల్లీ దళం తథా । తుమ్బీ
దళం చ బీజం చ శిమ్బముద్గదళాని చ ॥ శాకినీం శతపర్వాణమభ్రం చాశ్వాసన
న్దనీమ్ । ఆగస్త్యం శాకుటం శాకం విహితం బ్రాహ్మణస్య చ ॥ శాకమూ
లాని చాన్యాని గృహ్ణీయాదనిషేధితాన్ । సర్షపైర్జీరకైర్హిఙ్గు కాలశాకవి
మిశ్రితైః ॥ నారికేళఫలైరాజ్యైర్యథాయోగం విమిశ్రితైః । సంస్కార్యం
వ్యఞ్జనం యూష యుతం వియుతమేవ వా ॥ త్వచాపేతం చ కుల్మాషం కుర్యా
ద్వాఽథ యథోచితమ్ । ఆమ్రాదీని చ శుష్కాణి శుద్ధాని ఫలతిన్త్రిణీమ్ ॥ మి
శ్రితం పచనీయాని యథాలవణవాసితమ్ ॥ అఙ్కురాణ్యపవిత్రాణి వస్తూ
నాం కమలాసన । శృఙ్గాటం లశునం శిగ్రుం నాళికాసు నిషణ్ణకమ్ ॥ శో
భాఞ్జనం రక్తబాష్పం గ్రామపుష్పం త్రివర్ణకమ్ । ద్రోణపత్రం లిలిఙ్గం
చ తణ్డులీయం తపస్వినీమ్ ॥ కోశాతకీయం వర్జ్యాని ఫలేషు త్యాజ్యము
చ్యతే ॥ ఛాగం చ లశునం తాలఫలమ్లేపటోలికా । బిమ్బకూష్మాణ్డనారఙ్గ
ఫలాని పరివర్జయేత్ ॥ అన్యాని చ నిషిద్ధాని వర్జయేత్కమలాసన ॥ * ॥ క
లమాః - నీవారభేదాః । ఘ్రాతం గోమహిష్యాదిభిరితి శేషః । వర్జ్యమిత్యుత్త
రేణ సమ్బన్ధః । అమేధ్యప్రభవమ్ - అత్ర బోధాయనః —— ॥ శ్లో ॥ అమే

ధ్యేషు చ యే వృక్షా ఉప్తాః పుష్పఫలోపగాః । తేషామపి న మష్యన్తి పుష్పాణిచ ఫలానిచ ॥ * ॥ వృక్షగ్రహణాత్పటోలాది ఫలనిషేధః । వర్జ్యమితిపూర్వేణ ఘ్రాతాదినాసమ్బన్ధః । వల్లీత్రయాదికం గ్రాహ్యమ్ । సూరణద్వయం అలాబువద్విధిప్రతిషేధాద్వికల్పః । నారదః — ॥ శ్లో ॥ కాలాయముద్గనిష్పావ శిమ్బమాషకుళుత్థకాః । సయూషా వా వియూషా వా పచనీయా గుణాన్వితాః ॥ ఆమ్రంచ శృఙ్గిబేరంచ తథా కేవలమిష్యతే ॥ (అభ్రం కపిత్థం బదరీఫలమ్) ద్రాక్షారాజాదనం జమ్బూఫలం తాటర్జమప్యథ । ఖర్జూరం వేత్రజంచైవ మాతులుఙ్గంచ దాడిమమ్ ॥ ఫలాన్యేతాని పక్వాని కాలపక్వాని చాహరేత్ ॥ * ॥ కాశ్యపః — ॥ వా ॥ అథాతో హవిషాం విధిస్తదర్థం వ్రీహి శాలి ప్రియఙ్గు నీవార షాష్టిక యవ వేణూని ప్రశస్తాని ధాన్యాని, కృష్ణాని వర్జయేత్ । వ్రీహిభ్యో దశగుణశ్శాలిస్తద్దశగుణః ప్రియఙ్గుస్తత్సహస్రగుణో నీవారస్తద్ద్విగుణం షాష్టికమనన్తా వేణుయవా వేతానిచాతుర్వర్ణైరేవావహనయేత్, తదలాభే పణ్యధాన్యానివా వక్షీతి, తథాఽన్యాన్యప్రశస్తాని త్రివర్షాతీతాని ధాన్యాని మాసాతీతతణ్డులాశ్చ, బృహతీ చూత పనసార్వారు కూశ్మాణ్డ క్షుద్రకన్ద మహాకన్ద కుళుత్థ వత్సరీ బ్రహ్మపిణ్డీ రాజమాష మహామాష శ్యామాక తిలతిల్వకాః, యేఽన్యే హవిష్యాశ్చోపదంశాః ॥*॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వ్రీహిముద్గాదికం సర్వమవహన్యుః కులాఙ్గనాః । అస్పృశన్త్యో నిజం దేహమజల్పన్త్యస్తథా స్త్రియః ॥ అవహన్యుశ్శ్రిమాముమ్బని జీర్ణవస్త్రైర్నిమృజ్య చ । న పచేయుర్వ్రీహియవాన్నావహన్యురతాపిర్తా ॥ పచేయుర్వాపితానన్నం యేషాం న హృదయోద్గతమ్ । యత్నేన సర్వశాకానాం క్రిమికీటాదివీక్షణమ్ ॥ విధాయాహత్య బహుశః పునః పునరుదీక్షయేత్ । సతణ్డులాని ముద్గాని శాకానిచ ఫలానిచ ॥ చతుః ప్రక్షాళ్య శుద్ధాద్భిర్గాలితాభిస్తథైవచ ॥ గాలితాభిః - ॥ శ్లో ॥ యః కుర్యాత్సర్వకర్మాణి వస్త్రపూతేన వారిణా । స మునిస్స మహాసాధుస్స యోగీ స హరిం వ్రజేత్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః, జలం వస్త్రపూతం కృత్వా తేన గాలితేన సర్వకర్మ కుర్యాదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ తణ్డులామ్భః కణం తద్వదన్నని

స్రావమేవచ । సంవిభాగాత్పురా సర్వముపయోగం నచార్హతి ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిస్రావమిత్యుక్తం స్రావిసర్వం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి నిషేధః పాక్షికోఽవగమ్యతే । సంవిభాగః - నివేదనమ్ ॥ శ్లో ॥ మృణ్మయేషు నవేష్వేవ శక్తశ్చేత్పాచయేద్ధవిః । పక్వాదూర్ధ్వం నకర్తవ్యా మృణ్మయే పచనక్రియా ॥ పక్వాదూర్ధ్వం నసంగ్రాహ్యం ముద్గసారం ఘృతం తథా । తామ్బూలం తణ్డులం చైవ మాసాదూర్ధ్వం నసఞ్చయేత్ ॥ అగ్నౌ ప్రజ్వలితే సమ్యక్పాచయేదోదనాదికమ్ । వస్త్రం కేశం శరీరం వా స్పృష్ట్వా ప్రక్షాళయేత్కరమ్ ॥ నాసోదకం నేత్రవారి స్వేదామ్బూని నిమృజ్య చ । ప్రక్షాళ్య హస్తం వస్త్రేణ మార్జయేచ్ఛోధయేత్కరమ్ ॥ వ్యఞ్జనాదీని శస్తాని శాకాదీన్యపి పాచయేత్ ॥ కదళీజాతయస్సర్వాశ్చూతం చ పనసద్వయమ్ ॥ ఉర్వారుం చాపి బృహతీం కారవల్లీత్రయం తథా । కర్కణ్ఠాంకురుద్రబృహతీం కూశ్మాణ్డం తిన్త్రిణీఫలమ్ ॥ నారికేళం చ సింహీం చ మహాకన్దం తథైవ చ । కన్దం పిణ్డీతకం చైవ సూరణం మూలమేవ చ ॥ మరీచం జీరకం చైవ నిష్పావం రాజమాషకమ్ । మహామాషం సర్షపం చ కృష్ణమాషం తథైవ చ ॥ మాషముద్గం మహాముద్గం ఝురసీ శాకినీ తథా । శకుటం శిబుకం చామ్రం జీవన్త్యాగస్త్యపప్పలాః । శృఙ్గిబేరం కుళుత్థం చ వ్యాఘ్రీసింహీ తథైవ చ ॥ శస్తాన్యన్యాన్యదుష్టాని సుశృతం కారయేద్బుధః ॥ కోశాతకీమలాబుం చ దూరతః పరివర్జయేత్ । జీరకాజ్యవిమిశ్రాణి నారికేళయుతాని చ । సమరీచాని కార్యాణి వ్యఞ్జనాని రసైస్సహ ॥ పయోమిశ్రాణి శాకాని హిఙ్గుమిశ్రాణి సాధయేత్ । ఆసురం స్యాద్విదగ్ధం యదపక్వం రౌద్రముచ్యతే ॥ దైవం సుశృతమేవాన్నం కర్తవ్యం సుశృతం హవిః । కేశకీటాదిభిర్దుష్టం విదగ్ధమశృతం త్యజేత్ ॥ శాకోదనాదికం సర్వం సర్వథా పరివర్జయేత్ । ముద్గాన్నం చ గుడాన్నం చ పాయసాన్నం విశేషతః ॥ శక్తశ్చేత్పాచయేన్నిత్యమపూపాన్భక్ష్యమేవ చ ॥ * ॥ కృష్ణమాషాదిస్మరణాత్కృష్ణధాన్యాని వర్జయేదితి నిషేధో ముద్గమాషవ్యతిరిక్తకుళుత్థనిష్పావచణకరాజమాషాదివిషయః .

⟶ భక్ష్యాభక్ష్యవస్తువివరణమ్ ⟵

అథాన్యదపి భక్ష్యాభక్ష్యవిషయే కించిదుచ్యతే । అత్ర జాతిదుష్ట మాశ్రయదుష్టం నిమిత్తదుష్టం కాలదుష్టం భావదుష్టమిత్యభక్ష్యం బహువిధమ్ । అన్యేషామభక్ష్యాణాం యథాయథమత్రైవాన్తర్భావో ద్రష్టవ్యః । స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ జాతిదుష్టాదిభేదేనాభక్ష్యం బహువిధం స్మృతమ్ । అభక్ష్యస్య నివృత్త్యాతు విశుద్ధం హృదయం భవేత్ ॥ అభక్ష్యభక్షణాచ్చిత్తమశుద్ధం భవతి ధ్రువమ్ । అశుద్ధం భ్రాన్తవిజ్ఞానం జాయతే సుదృఢం నృణామ్ ॥ తస్మాదభక్ష్యం యత్నేన దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ వివిధం గర్హితం ప్రాహురిత్యన్నం మనీషిణః । జాతితో గర్హితం చైవ తథైవాశ్రయగర్హితమ్ ॥ లశునాదికమన్నం యత్తజ్జ్ఞేయం జాతిగర్హితమ్ । అభోజ్యానాం ద్విజాతీనామన్నమాశ్రయగర్హితమ్ । జాతిదుష్టం క్రియాదుష్టం కాలాశ్రయవిగర్హితమ్ ॥ సంసర్గాశ్రయదుష్టం చ సుహృల్లేఖ్యం పరిత్యజేత్ । న భక్షయేత్ క్రియాదుష్టం యద్దుష్టం పతితైః పృథక్ ॥ కాలదుష్టం తు తజ్జ్ఞేయమస్తుతం చిరసంస్థితమ్ ॥ అస్తుతమ్ - అస్నేహోక్తమ్, ॥ శ్లో ॥ సురాలశునసంస్పృష్టం పీయూషాదిసమన్వితమ్ । సంసర్గాద్దూష్యతే తద్ధి శూద్రోచ్ఛిష్టవదాచరేత్ ॥ విచికిత్సా తు హృదయే అన్నే యస్మిన్ ప్రజాయతే । సుహృల్లేఖ్యం తు తజ్జ్ఞేయం పీయూషం తు స్వభావతః ॥ * ॥ ఇదమేవ క్రియాదుష్టమ్, భావదుష్టం చ । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ లశునం గృఞ్జనం చైవ పలాణ్డుకవకాని చ । వార్తాకవాలికాలాబూన్ జానీయాజ్జాతిదూషితమ్ ॥ * ॥ నిమిత్తదుష్టమాహ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ విశుద్ధమపి చాహారం మక్షికాక్రిమిజన్తుభిః । కేశరోమనఖైర్వాపి దూషితం పరివర్జయేత్ ॥ అవలీఢం శ్వకాకాద్యైర్ఘ్రాతం గోకుక్కుటమూషకైః । భోజనే నోపయుఞ్జీత తదమేధ్యం హి సర్వదా ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ఘ్రాణేన సూకరో హన్తి పక్షపాతేన కుక్కుటః । శ్వా తు దృష్టినిపాతేన స్పర్శేనావరవర్ణజః ॥ * ॥ ఇదమనాపది । ఆపది తు — ॥ వా ॥ యదన్నం శే నఖకేశకీటాఖుపురీషాణి దృశ్యేరం స్తస్మాదంశాత్పిణ్డమాత్రముద్ధృత్యావశిష్టమన్నమద్భిరభ్యు

త్య భస్మ మృదంవా ప్రక్షిప్య వాచాప్రశ స్తముపయుఞ్జీత ॥ * ॥ శ్లో ॥ గోఘ్రాతేఽన్నే తథా కేశమక్షికాకీటదూషితే । సలిలం భస్మమృద్వాపి ప్రక్షేప్తవ్యం విశుద్ధయే ॥ బాలైర్నకులమార్జారై రన్నముచ్ఛిష్టతేయది । తిలదర్భోదకైః ప్రోక్ష్య శుధ్యతే నాత్రసంశయః ॥ అన్నాదేః కీటసంయుక్తే మక్షికాకేశదూషితే । తదన్తరాస్పృశేచ్చాప స్తచ్చాన్నం భస్మనాస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఇతి బోధాయన యాజ్ఞవల్క్య పరాశరాదిభిరుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ కేశకీటాదిసంసర్గే శుద్ధిరేవం విధీయతే । భాణ్డస్థమితికర్తవ్యం హస్తస్థంతుపరిత్యజేత్ ॥ ముఖస్థమపినిష్ఠీవ్యఘృతప్రాశనమాచరేత్ । భక్షితంతూద్ధరేత్తూర్ణం జీర్ణేకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ కాలదుష్టముక్తమపరార్కే — ॥ శ్లో ॥ దివాకపిత్థఫలకం రాత్రౌ దధిమధూనిచ । ధాత్రీఫలంచసప్తమ్యాం మలక్ష్మీర్వసతేసదా ॥ భుఞ్జానస్యేతిశేషః । భానువారేదివారాత్రం సప్తమ్యాంచతథాదివా । ధాత్రీఫలంనరస్స్వాదన్హ్యలక్ష్మీకోభవేత్సదా ॥ వీర్యహానిర్యశోహానిః ప్రజ్ఞాహాని స్తథైవచ । భవేద్యస్మాత్తతోరాత్రౌ ధాత్రీం యత్నేనవర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ధానాఃఖాదేన్నతుదివా దధిసక్తూం స్తథానిశి । సర్వంచతిలసమ్బద్ధం నాద్యాదస్తమయంప్రతి ॥ తిక్తార్ద్రకదధిశ్రాణా తిలశాకాని నిశ్యదన్ । త్యజ్యతే రూపవాక్ఛ్రీభిః పుష్టితః స్త్రీరతాద్యథా ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ అపిప్రస్థానసమయే రాత్రౌదధి నభక్షయేత్ । మధుపర్కప్రదానంతు వర్జయిత్వా విశేషతః ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ కూశ్మాణ్డంబృహతీంచైవ తరుణీం మూలకంతథా । శ్రీఫలంచ కళిఙ్గంచ ధాత్రీం ప్రతిపదాదిషు ॥ శిరఃకపాలమాన్త్రంచ నఖచర్మ తిలానిచ । ఆమ్లమామలకంచైవ అష్టమ్యాదిషు వర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్ర నిషిద్ధానామపి తిథినిబన్ధనత్వేన నిషేధఆహితాగ్న్యన్యత నిషేధవద్దోషాధిక్యపరః । వైఖానసే — ॥ శ్లో ॥ విన్యాసం లశునం శ్వేతవృన్తాకంసనిషణ్ణకమ్ । శ్లేష్మాతకం వ్రజకరిచ్ఛత్రాకం శిగ్రుం భూస్తృణమ్ ॥ అమాషముద్గం కృష్ణాని కోవిదారంచ వర్జయేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ లశునాదిష్వయేతుల్యా గన్ధవర్ణర

పాదిభిః । అభక్ష్యాస్తె ద్విజాతీనాం భుక్త్వా సాన్తపనంచరేత్ ॥ శణపు
ష్పం శాల్మలీంచ కరనిర్మథితందధి । బహిర్వేదిపురోడాశం జగ్ధ్వా నా
ద్యాదహర్నిశమ్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ శూక్తానిచద్విజోఽన్నాని న
భుఞ్జీత కదాచన । ప్రక్షాళితాని నిర్దోషాణ్యాపద్ధర్మోఽయముచ్యతే ॥ శూ
క్తమ్ - స్వయమేవామ్లీభూతమ్ ॥ శ్లో ॥ ఓదనంతుపునఃపక్వం నారికేళా
సవంతథా । తథాతోయమభూమిష్ఠం బ్రాహ్మణోనైవభక్షయేత్ ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వ్రశ్చనప్రభవంసర్వం హిఙ్గుద్రవ్యం వినైవతు ।
భూస్తృణంశిగ్రుకంచైవ బ్రాహ్మణోనైవభక్షయేత్ ॥ అలాబుం గృఞ్జ
నంచైవ పలాణ్డుం పిణ్డమూలకమ్ ॥ గాన్ధారీకకరఞ్జాంశ్చ లవణాన్యౌషరా
ణిచ । లశునం భూస్తృణం విప్రో మోహేనాపి నభక్షయేత్ ॥ * ॥ పా
ద్మే — ॥ శ్లో ॥ యేషాంగృహాన్తరేనిత్యం కలహస్సంప్రవర్తతే । తత్రైస్థా
నం ప్రయచ్ఛామి వసతత్రా శుభాన్వితా ॥ యస్యదేహే కపాలాస్థి భస్మ
కేశాది వాఙ్కృతమ్ । తంభజస్వాశుభేనిత్యం కలినాసహనిత్యశః ॥ తిలపిష్టం
గృఞ్జనంచ మూలకం శిగ్రుగృఞ్జనమ్ । ఛత్రాకం విడ్వరాహంచ బిమ్బం
కోశాతకీఫలమ్ ॥ అలాబూంశ్రీఫలంయేవై ఖాదయన్తి నరాధమాః । తేషాం
గేహాంతవస్థానం జ్యేష్ఠేదారిద్ర్యసౌహృదే ॥ * ॥ ఏతేషాంనిషేధవిషయః
స్మృతిసారసముచ్చయేదర్శితః ॥ శ్లో ॥ బిమ్బంచ శ్వేతవృన్తాకమలాబుంవర్తు
ళంతథా । ఛత్రాకం లశునంచైవ మధూకం సురసంత్యజేత్ ॥ * ॥ సాయణీ
యేచ — ॥ శ్లో ॥ వర్జయేచ్ఛ్వేతవృన్తాకమలాబుం వర్తుళంతథా । ఛత్రా
కంలశునంచైవ ఉద్భిదంచాసురీంతథా ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ —
॥ శ్లో ॥ కుమ్భీకకఞ్చుకవృన్తాక కోవిదారాంశ్చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ కఞ్చుకమ్ -
వర్తుళాలాబుఫలమ్ । "వృత్తతుమ్బ్యాంతుకఞ్చుకమ్" ఇతివైజయన్తీ । హా
రీతః — ॥ శ్లో ॥ కుమ్భీఫలంచ బిల్వంచ విడ్జం నిర్యాసమేవచ । రక్తా
స్త్యం కృష్ణకులుత్థం రక్తశాకం తథైవచ ॥ ఆరగ్వధంచ నిర్గుణ్డీం కళిఙ్గంవా
ళికం తథా । వశాజుర్కరంచ వార్తాకం దూరతఃపరివర్జయేత్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ దధిభక్ష్యంచ శూక్తేషు సర్వంచ దధిసమ్భవమ్ । యాని

చైవాభిఘార్యన్తే పుష్పమూలఫలైశ్శుభైః ॥ యత్కించిత్స్నేహసంయుక్తం భక్ష్యం భోజ్యమగర్హితమ్ । తత్పర్యుషితమప్యద్యం హవిశ్శేషం చ యద్భవేత్ ॥ * ॥ యాని పక్వాని పుష్పమూలఫలాని అభిఘార్యన్తే శుక్తాని భవన్తి తేషు దధి చ దధియుక్తం స్నేహయుక్తం భక్ష్యభోజ్యాదికమగర్హితం గ్రాహ్యమిత్యర్థః, పర్యుషితత్వదోషాభావాత్ । శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ న పాపీయసోఽన్నమశ్నీయాన్న ద్విః పక్వం న శుక్తం న పర్యుషితమన్యత్ర రాగషాడబతక్రదధిగుడగోధూమయవపిష్టవికారేభ్యః ॥ * ॥ ఇతి । అతో ద్రవ్యాన్తరసంయోగాదమ్లీభూతం భోజ్యమేవ । తథా ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శుక్తం చాపరయోగమ్ ॥ * ॥ ఇతి । పరయోగరహితం శుక్తమ్, వస్త్వన్తరయోగరాహిత్యేన స్వయమేవామ్లీభూతం నాద్యాదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అపూపాస్సక్తవో ధానాస్తథా దధి ఘృతం మధు । ఏతత్పణ్యేషు భోక్తవ్యం భాణ్డలేపో న చేద్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి కేషుచిత్పణ్యేషు భోజ్యత్వాభ్యనుజ్ఞానమాపద్విషయమ్, అన్యదా వర్జ్యమేవ । తథాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నాపణీయమన్నమశ్నీయాత్తథా రసానామామమాంస మధులవణానీతి పరిభావ్య తైలసర్పిషీ తూపయోజయేదుదకేఽవధాయ కృతాన్నం పర్యుషితమఖాద్యాపేయానాద్యం శుక్తం చ ఫాణితపృథుకతణ్డులకరమ్భభరుజసక్తుశాకమాంసపిష్టక్షీరవికారౌషధివనస్పతిమూలఫలవర్జమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అస్యార్థః - ఆపణీయమ్ - విక్రయవీథీస్థమ్, సర్వమన్నం నాద్యాత్, రసానాం మధ్యే ఆమమాంసాది గ్రాహ్యమ్, తథా తైలసర్పిషీ ఆపణీయే సర్వథోపయోజయేత్, తథా కృతాన్నం పక్వాన్నం పర్యుషితం రాత్ర్యన్తరితం రాత్రౌ జలే నిహితముపయోజయేత్ ఉదకే నిక్షిప్తస్య పర్యుషితత్వం నాస్తీత్యర్థః । అత్ర స్మృతిచన్ద్రికాకారః — ॥ వా ॥ ఉపయోజయేదిత్యనువృత్తౌ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బోఽపి — ॥ వా ॥ ఉదకేఽవధాయ కృతాన్నం పర్యుషితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । యదా కృతాన్నముదకేఽవధాయాప్సు రాత్రౌ స్థాపితం తదన్నం పర్యుషితమప్యుపయుఞ్జీతేత్యర్థః । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ శాకం పునశ్శృతం వహ్నౌ జలే క్షిప్తం తథౌదనమ్ । దీర్ఘం పర్యుషితం భోజ్యం యచ్చాన్యన్య

త్స్నేహసంయుతమ్ ॥ * ॥ అతోఽజలేనిక్షిప్తాన్నభోజనే శిష్టగర్హా మధ్యాహ్నకృత్యైకకరణ నిబన్ధనైవ , నహి ప్రాతర్వైశ్వదేవ పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం సంభవతి , అకాలత్వాత్ । ప్రకృతంవ్యాఖ్యాయతే । శూక్తం పర్యుషితంచ నభక్ష్యమ్, ఫాణితాది భక్ష్యమేవ, ॥ శ్లో ॥ హరిద్రా గోరసంచూర్ణం లవణం ధాన్యమౌషధమ్ । నత్వేషాం పాకదోషోఽస్తి క్రముకస్యగుడస్యచ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । కరమ్భః - దధిసక్తుసమాహారః , భరుజః - ధానాః , శాకమ్ - ॥ శ్లో ॥ మణ్డూకపర్ణీ జీవన్తీ కుబేరాక్షీచవల్లలీ । అగస్తీ వైష్ణవీశాకీ విష్ణుభక్తివివర్ధనీ ॥ గాళీభాణ్డీచమత్స్యాక్షీ ముద్గశిమ్బాఽభ్రతుమ్బికా । నిర్లతోపోతకీచైవ కాలజ్ఞాఽలర్కశాకినీ ॥ * ॥ ఇతి ప్రసిద్ధమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం పర్యుషితం భోజ్యం స్నేహాక్తంచిరసంస్థితమ్ । అస్నేహాఅపిగోధూమయవగోరసవిక్రియాః ॥ * ॥ యమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శాకం మాంసమపూపంచ సూపం కృసరమేవచ । యవాగూఃపాయసంచైవ యచ్చాన్యత్ స్నేహసంయుతమ్ । సర్వంపర్యుషితంభోజ్యం స్నేహాక్తం చిరసంస్థితమ్ ॥ * ॥ కృసరః - గుడమిశ్రతిలః । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అపూపాశ్చకరమ్భాశ్చ ధానావటకసక్తవః । శాకంమాంసం ఫలంమూలం సూపంచకృసరంయవాః ॥ పృథుకాఃపాయసంచైవ పర్యుష్యన్తి నతుక్వచిత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ వా ॥ అపూపధానాఃకరమ్భసక్తుయావకపాయసశాకఫలమూలాని వికృతానివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । వికృతాని - వికారాన్తరమాపన్నాని , అనుపయోగ్యానీత్యర్థః । అనుపయోగ్యం నష్టస్వాదంవిరసంచ నాద్యాదిత్యర్థః । అతోవైరస్యాభావాయ శాకం పునఃపునఃపచనీయమ్ , తస్యపునఃపాకదోషాభావాత్ , “ శాకం పునశ్శృతంవహ్నౌ ” ఇతిస్మృతేః । యదేవస్వీకారార్హం పక్వమపి పునఃపచ్యతే , తదేవ ద్విఃపక్వమ్ , అతస్తైలఘృతాభ్యాం మరీచతణ్డులక్షోదాభ్యాంవా విశేషోపయోగాయ పునఃపచ్యమానం నతద్ద్విఃపక్వమ్, విశిష్టభోజ్యత్వౌపయికస్య పాకస్యైకత్వాత్, ఉదకమాత్రపాకేనవిశిష్టభోజ్యత్వానివృత్తేః, “ సయూషావావియూషావా ” “ మరీచైర్జీరకైః ” ఇత్యాది

వచనాచ్చ । ఏవంతర్హి జలేనయవాగ్వా వా పక్వస్య దధ్యాదియుక్తస్య శుష్కస్య తణ్డులవటకస్య ద్విఃపక్వత్వపర్యుషితత్వాదిదోషో నాస్తీతిచేత్, సత్యమేవ । నను శాకస్య పర్యుషితత్వాది దోషాభావే తద్రసస్య కథమితిచేన్న, తస్యాపి తద్వికారత్వేన పర్యుషితత్వదోషాభావాత్ । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ వికారనిషేధేకృతే ప్రకృతేరనిషేధః , ప్రకృతినిషేధే తద్వికారస్యాపి నిషేధః ॥ * ॥ ఇతి । అతఃపర్యుషితశాకనిషేధాభావాత్తద్వికారస్యాప్యనిషేధఇతిసిద్ధః । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ దధి భక్ష్యంచశుక్తేషు సర్వంచ దధిసమ్భవమ్ । ఋజీషపక్వం భక్ష్యంస్యాత్సర్పిర్యుక్తమితి స్థితిః ॥ * ॥ యమః — శ్లో ॥ మసూరమాషసంయుక్తం తథాపర్యుషితం చయత్ । తత్తు ప్రక్షాళితంకృత్వా భుఞ్జీతహ్యభిఘారితమ్ ॥*॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వృథాకృసరసంయావ పాయసాపూప మేవచ । అనుపాకృతమాంసాని దేవాన్నానిహవీంషిచ ॥ * ॥ నాద్యాదిత్యనువర్తతే । అతోదేవాన్నవర్జ్యత్వస్మరణమనివేదితవిషయమ్ । తథావ్యాఖ్యాతమ్ ॥శ్లో॥ "దేవతార్థంహవిశ్శిగ్రుంలోహితాన్ వ్రశ్చనాంస్తథా" ఇత్యత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణ । ఇదమత్ర తద్వాక్యం "దేవతార్థంబల్యుపహారనిమిత్తం సాధితం హవిః హవనార్థం సిద్ధం ప్రాగ్ఘోమాత్ " ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఓదనంతుపునఃపక్వం నారికేళాసవంతథా । పక్వంతోయమభూమిష్ఠంబ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్ ॥ ఉత్పలంచ వటంచైవ శణశాకం తథైవచ । ఉదుమ్బరం నఖాదేచ్చ శ్రేయోఽర్థీపురుషఃక్వచిత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥శ్లో॥ వృన్తాక కతక కాలిఙ్గభిల్వోదుమ్బరభిస్సటాః । ఉదరే యస్యవర్తన్తే తస్యదూరతరోహరిః ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో॥ కుసుమ్భం నాళికాశాకం వృన్తాకంపోతకం తథా । భక్షయన్ పతితస్తుస్యాదపి వేదాన్తపారగః ॥ * ॥ పోతకమ్ - సోమలతా । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్పలంచ వటంచైవ శణశాకం తథైవచ । ప్లక్షాశ్వత్థోదుమ్బరాణి శ్రేయోఽర్థీ వర్జయేత్సదా ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఉక్తమేతత్తు సర్వేషాం భక్ష్యాభక్ష్యమశేషతః । వర్ణానాంత్వనులోమానాం తత్స్త్రీణాంచ విశేషతః ॥ కణ్డూలం శ్వేతవృన్తా

కం కుష్మాణ్డంచైవ వర్జయేత్ ॥ * ॥ కుష్మాణ్డమ్ - వర్తుళాలాబుఫలమ్ । వృద్ధహారీతః — ॥ శ్లో ॥ నిర్యాసంవర్జయేన్నిత్యం వినాహిఙ్గుంచగుగ్గులమ్ । కుమ్భీతకంచ పిణ్యాకం శ్వేతవృన్తాకమూలకే ॥ కోశాతకీం బిమ్బఫలం మద్యమాంససమానితు । వంశాఙ్కురమలాబుంచ తాలహిన్తాలకేఫలే ॥ అశ్వత్థం ప్లక్షనీపంచ వటమారగ్వధం తథా । ఔషరం లవణంచైవ శ్వేతంచ బృహతీఫలమ్ ॥ శ్లేష్మాతకంచ విడ్జాని ప్రత్యక్షలవణం తథా । తామ్రపాత్రయుతం గవ్యం క్షీరంచలవణాన్వితమ్ ॥ ఘృతంలవణసంయుక్తం సురాకల్పంవివర్జయేత్ ॥ * ॥ విడ్జాని - అత్రవిష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ మృద్వారి కుసుమాదీంస్తు ఫలకన్దేక్షుమూలకాన్ । విణ్మూత్రదూషితాన్ ప్రాశ్యపాదకృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ ॥ సన్నికృష్టేఽర్ధమేవస్యాత్కృచ్ఛ్రస్యాథ విశుద్ధయే ॥ * ॥ అల్పసంసర్గేతు కృచ్ఛ్రపాదః, మహత్సంసర్గేఽర్ధమితి విజ్ఞేయమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సంసర్గదుష్టం యచ్చాన్నం క్రియాదుష్టంచ కామతః । భుక్త్వా స్వభావదుష్టంచ తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ అతశ్చామేధ్యప్రభవఫలాదిభక్షణే తప్తకృచ్ఛ్రః కార్యః । తిస్రోగావః నిష్కత్రయంవా శక్త్యపేక్షయాప్రతినిధిః కార్యః । ఏవమన్యాభక్ష్యభక్షణే ప్రాయశ్చిత్తవిశేషోఽస్మదుక్తదశనిర్ణయగ్రన్థే సుస్పష్టంద్రష్టవ్యః । ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ మద్భక్తః పాణ్డవశ్రేష్ఠ వ్రతానీమాని ధారయేత్ । నాన్యదాచ్ఛాదయేద్వస్త్రం మద్భక్తోజలతారణే ॥ స్వస్థస్తునదివాస్వప్యాన్మధుమాంసానివర్జయేత్ । ప్రదక్షిణం వ్రజేద్విప్రాన్ గామశ్వత్థం హుతాశనమ్ ॥ నధావేత్పతితేవర్షే నాగ్రభిక్షాంశ్చలోపయేత్ । ప్రత్యక్షలవణంనాద్యాన్నశోభాఞ్జనగృఞ్జనే ॥ గ్రాసముష్టిం గవేదద్యాద్ధాన్యామ్లంచైవ వర్జయేత్ । తథాపర్యుషితంనాద్యాత్పక్వం పరగృహాగతమ్ ॥ అనివేద్యంచ యద్ద్రవ్యం తత్ప్రయత్నేనవర్జయేత్ ॥ * ॥ ప్రత్యక్షలవణమ్ - చక్షుర్గ్రాహ్యమేవ దత్తంనాద్యమ్, అథపవాదనాన్తర్హితంప్రయచ్ఛన్తి । పర్యుషితమ్ - పక్వంరాత్ర్యన్తరితమ్, నత్వపక్వం పూర్వేద్యుఃస్థాపితమ్ । అనివేద్యమ్ - నివేదనానర్హమ్, అనివేదితంచ । అత్ర

శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ క్షుద్రంవస్తుసమాయాంతమనివేదితమన్తరా । అశ్నీయాన్మిశ్రితంకృత్వా సాక్షాత్పూర్వనివేదితైః ॥ విశిష్టం భోజ్యమాయాంతమనివేదితమన్తరా । అర్చాపయేదనేనాన్తస్సుతశిష్యాదిభిఃపరమ్ ॥ * ॥ అశ్నీయాదితి శేషః । పర్యుషితమితి దధ్యాదివ్యతిరిక్తమ్ । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ చిరస్థితమపిత్వాద్యం యత్స్నేహాక్తం ద్విజాతిభిః । యవగోధూమజంసర్వం పాయసంచైవవిక్రియాః ॥ * ॥ స్నేహః - దధిఘృతతైలాని। వసిష్ఠః — ॥ వా ॥ అన్నంపర్యుషితం కామంతుదధ్నాఘృతేనవాఽభిఘారితముపయుఞ్జీత ॥ * ॥ ఇతి ॥ వా ॥ ఏవందధ్యాదియుక్తం పర్యుషితం కృసరవద్భోజ్యమేవ , కృసరం ఘృష్టతిలచూర్ణమిశ్రోదనమ్ ॥ * ॥ ఇతి చన్ద్రికాయామ్ । త్రికాణ్డీ — ॥ శ్లో ॥ కళమ్బికాచనిర్గుణ్డీ ముణ్డీవార్తాకమేవచ । ఔషరం లవణంచైవ శ్వేతంచబృహతీఫలమ్ ॥ నఖచర్మకృతంచైవ పిచ్ఛాలంచైవ వర్జయేత్ ॥ * ॥

శ్రాద్ధవిషయే

నిగమే — ॥ శ్లో ॥ గవాం క్షీరం ఘృతం చైవక్షౌద్రమిక్షురసాగుడమ్ । ఉర్వారుఃకారవల్లీచ పటోలం కాలపుత్రికా ॥ కదళీకణ్టకిఫలం ధాత్రీపిఙ్ఛాలచూతికా । కారఙ్గం ద్రోణపుత్రీచ తణ్డులీచక్రవర్తికా ॥ వాలుకాచర్మవలయం కోశాతకిఫలం తథా । శ్రాద్ధేహ్యేతానిదేయాని తథా పితృరుచీనిచ ॥ నాగరం చైసదాదేయం దీర్ఘమూలకమేవచ । ఘృతేన భోజయేద్విప్రాన్ ఘృతంభూమౌసముత్సృజేత్ ॥ శర్కరాక్షీరసంయుక్తాః పృథుకానిత్యమక్షయాః । సర్పిషాతానిసర్వాణిపాకేసంస్కృత్య భోజయేత్ ॥ శ్రాద్ధేహ్యేతానిమోదద్యాత్పితరః ప్రణమన్తితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । దక్షః — ॥ శ్లో ॥ జలజం శ్వేతవృన్తాకం కూశ్మాణ్డంబృహతీద్వయమ్ । హస్తితుణ్డఫలం చైవఅలాబుద్వితయంతథా ॥ అవిక్షీరం ఘృతం తైలం మసూరం రాజమాషకమ్ । శ్యామాకం కోద్రవోద్దాలుకపుళుఘ్థం చ తథైవచ ॥ నిష్పావంచవిశేషేణవర్జయేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి ॥ * ॥ హస్తితుణ్డఫలమ్ - ఆహితుణ్డికస్య ధమనసాధనమలాబుఫలమ్ । తద్వ్యతిరిక్తం ద్వి

విధమ్, దీర్ఘంవర్తుళంచ । నిష్పావమ్ - కృష్ణనిష్పావమ్, అన్యస్యగ్రాహ్యత్వాత్ । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాశాన్తికాస్సనీవారాశ్శ్యామాకాద్వివిధాస్తథా । వన్యౌషధిప్రధానాశ్చ శ్రాద్ధార్హాః పురుషర్షభ ॥ యవాః ప్రియఙ్గవోముద్గా గోధూమావ్రీహయస్తిలాః । నిష్పావాఃకోవిదారాశ్చ సర్షపాశ్శ్రాద్ధశోభనాః ॥ * ॥ అన్యచ్చాత్రవర్జ్యావర్జ్య వస్తుజాతమస్మదుక్తే పితృమేధసారప్రశ్నవ్యాఖ్యానే శ్రాద్ధప్రకరణే ప్రపఞ్చితం ద్రష్టవ్యమ్.

వ్రతస్థవిషయే కించిదుచ్యతే

వ్రతవల్ల్యాదౌ — ॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యపూర్వదివసే పురశ్చరణమాచరేత్ । లవణంచారనాళంచ గృఞ్జనం కాంస్యభోజనమ్ ॥ తామ్బూలంచ ద్విభుక్తంచ మస్సంవాసం ప్రమత్తతామ్ । క్షారం క్షౌద్రరసంచైవ కోద్రవాంశ్చణకానపి ॥ మసూరంచైవమాషంచ నిష్పావంచవిశేషతః । రాజమాషాన్ క్షుద్రమాషాన్ పటోలాలాబుపిణ్డికాన్ ॥ కోశాతకీంచ శాఙ్గుష్ఠం తథాసర్వాముపోతకీమ్ । వర్జయేద్బృహతీభేదం కూశ్మాణ్డంచ త్యజేన్నఖాన్ ॥ క్షీరంఫలం తథాశాకం మూలం యావకమేవచ । హవిష్యం వాఽథభిక్షాన్నం ప్రశస్తం మన్త్రజాపినామ్ ॥ అశూద్రోపహృతం శుద్ధం పద్భ్యామన్యైరదూషితమ్ । దధిక్షీరం ఘృతంగవ్యమైక్షవం గుడవర్జితమ్ ॥ తిలాశ్చైవాసితాముద్గాః కన్దం ప్రసవవర్జితమ్ । నారికేళఫలంచైవ క్షౌరమభ్యఙ్గమేవచ ॥ కదళీలవలీచైవ యానం మైథునమేవచ । అమ్లమామలకంచైవ పనసంబృహతీతథా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అమ్లమామలకంచైవ పనసార్ద్రహరీతకీ । ప్రశస్తం సిన్ధులవణం ఘృతేనాఽభ్యఞ్జనంతథా ॥ అహ్నిస్వాపమసభ్యంచ నప్రశస్తం వ్రతాన్తరే । కావ్యాలాపంగన్ధలేపం పుష్పధారణమేవచ ॥ నృత్తాది దర్శనంచైవ క్షౌరమభ్యఙ్గమేవచ । అనివేదితభుక్తించ వర్జయేన్మర్దనాదికమ్ ॥ త్యజేచ్చోష్ణోదకస్నానం సుగన్ధామలకాదికమ్ । వర్జ్యమేవంవిధంసర్వం యదీచ్ఛేచ్ఛ్రియఆత్మనః ॥ * ॥ ఉపోష్యపూర్వదివసఇత్యుపక్రమ్య నప్రశస్తం వ్రతాన్తర ఇత్యుపసంహారాన్మధ్యేచ ప్రశస్తం మన్త్రజాపినామిత్యుక్తత్వాత్తచ్చ తత్రవర్జ్య

త్వేనోక్తమ్, పురశ్చరణంతు జపవ్రత పరవిషయమితి సుస్పష్టమ్। అతో౽న్యేషాం బృహతీకూశ్మాణ్డాదికం గ్రాహ్యమేవ । కాంస్యభోజనమన్యస్య సవర్జ్యమేవ। ఏవంతామ్బూలదివ్వాభుక్తాదికంచ, దుస్సంవాదవర్జనం సర్వసమమ్ । అత్ర నిత్యవర్జ్యస్యాపి వర్జ్యత్వస్మరణం దోషాధిక్య ప్రదర్శనార్థమ్ । అత్రా వ్రతఘ్నత్వేన ముద్గగ్రహణాత్ఫలమూలాదిభిస్సహపాఠాచ్చఏకాదశీవ్రతే ముద్గాదికం ప్రశస్తమేవ, అతఏవముద్గసారంస్వీకుర్వన్తిసన్తః । స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం మసూరంచ చణకంకోరదూషకమ్ । శాకంమధుపరాన్నంచ హన్యురష్టాపి మేఫలమ్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మే — ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం మసూరంచ పునర్భోజన మైథునే । ద్యూతమత్యమ్బుపానంచ ఫలప్రేప్సుర్వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదికంచ కామ్యవిషయం ద్రష్టవ్యమ్, ॥ శ్లో ॥ జాత్యాదిదుష్టంసర్వేషాం త్యాజ్యంతు బహుబీజజమ్ । కూశ్మాణ్డాదివ్రతస్థానామన్యేషాం ననిషిధ్యతే ॥ * ॥ పారమేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ మరీచశుణ్ఠీలికుచతిన్త్రిణీరసమిశ్రితమ్ । చూర్ణేన జీరకోత్థేన సంస్కుర్యాద్రసవస్తుభిః ॥ రసభేదసముత్థాని పనసద్వితయోద్భవమ్ । చూతభేదసముత్థాని తానిపక్వానికాలతః ॥ బృహత్యుర్వారువార్తాకకూశ్మాణ్డప్రభవానిచ । కారవల్లీలతోత్థాని కార్కోటప్రభవానిచ ॥ పటోలద్వితయోత్థాని కోశాతక్యాః ఫలంతథా । అలాబుకర్కటీశిమ్బభేదోత్థం తిన్త్రిణీఫలమ్ । క్షుద్రకన్దసమేతంచ వల్లీకన్దద్వయంతథా । సూరణద్వయకన్దంచ తథాపిణ్డారకద్వయమ్ ॥ పద్మోత్పలసముత్థంచ హవిర్యోగ్యంవిశేషతః । జీవన్తీవాస్తుకంశాకం కారవల్లీదళంతథా ॥ తుమ్బీదళంచపిణ్డీంచ శిమ్బుముద్గదళానిచ । శాకినీశతపర్వాణాం తథైవాశ్వాసనన్దినీమ్ ॥ ఆగస్త్యంపాచయేచ్ఛాకం విహితంబ్రాహ్మణస్యతు ॥ * ॥ ఇతి। అత్ర అలాబుకోశాతకీఫలం హవిష్యాకేవిహితమ్, అన్యత్రతునిషిద్ధమ్। తదేవం విధిప్రతిషేధాభ్యాం వికల్పోవా పదార్థాన్తరాలాభవిషయోవావిధిరితి నవిరోధః ॥ శ్లో ॥ వినివేద్యం శుభంద్రవ్యం పాయసంలవణాన్వితమ్। గవ్యమాజ్యంతథాక్షీరం శర్కరామాహిషంతువా ॥ ఫలైశ్చ భక్ష్యభోజ్యై

శ్చ పానకైర్వ్యఞ్జనైస్సహ । శుద్ధంహవిష్యంహృద్యంచ సురుచ్యంచనివేదయేత్ ॥ * ॥ పాయసేలవణయోగస్య క్వచిదపవాదః పారమేశ్వరేదర్శితః ॥ శ్లో ॥ అక్షారలవణం శుద్ధం ఘృతక్షీరఫలాన్వితమ్ । శాన్తికే వ్రతయజ్ఞేచ సాధితం హవిరుత్తమమ్ ॥ * ॥ ఇతి హవిష్పాకవిధిః .

అథసంవిభాగవిధిరుచ్యతే

అత్రదక్షః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమేతుతథాభాగెసంవిభాగోయథార్హతః । పితృదేవమనుష్యాణాం కీటానాంచోపదిశ్యతే ॥ * ॥ నృసింహపురాణె — ॥ శ్లో ॥ పౌరుషేణైవసూక్తేన తతోవిష్ణుం సమర్చయేత్ । వైశ్వదేవం తతః కుర్యాద్బలికర్మతతోమఖాన్ ॥ వైశ్వదేవేనయేహీనాఅతిథ్యేనబహిష్కృతాః । సర్వేతేవృషలాజ్ఞేయాః ప్రాప్తవేదా అపి ద్విజాః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సాయంప్రాతర్వైశ్వదేవః కర్తవ్యోబలికర్మచ । అనశ్నతాపిసతత మన్యథాకిల్బిషీభవేత్ ॥ పఞ్చసూనాగృహస్థస్యవర్తన్తేఽహరహస్సదా । ఖణ్డనీపేషణీచుల్లీ ఉదకుమ్భఉపస్కరః ॥ ఏతాభిర్వాహయన్విప్రోబధ్యతేవైముహుర్ముహుః ॥ ఏతాసాం పావనార్థం తుపఞ్చయజ్ఞాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ ఖణ్డనీ - క్రకచోలూఖలాది, పేషణీ - దృషదాది, చుల్లీ - పాకస్థానమ్, ఉదకుమ్భః - ఉదధానమ్, ఉపస్కరః - శూర్పాదిః, ఏవం పావనార్థత్వమాత్రం నభవతి, కింత్వకరణెప్రత్యవాయః స్మృతేః । తథాఽఽశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చయజ్ఞాన్పరిత్యజ్యయోభుఙ్క్తేతు ద్విజాధమః । సభవేద్విడ్వరాహశ్చశ్వానయోనిషుజాయతె ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ — ॥ శ్లో ॥ పయోమూలఫలైర్వాపి పఞ్చయజ్ఞాన్సమాచరేత్ । అకృత్వాపఞ్చయజ్ఞాంస్తుభుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋషయః పితరోదేవాః భూతాన్యతిథయస్తథా । ఆశాసతెకుటుమ్బిభ్యః తేభ్యః కార్యం విజానతా ॥ స్వాధ్యాయేనార్చయేతర్షీన్ హోమైర్దేవాన్యథావిధి । పితౄన్ శ్రాద్ధైర్నౄనన్నైర్భూతానిబలికర్మణా ॥ ఏకమప్యాశయేన్నిత్యం పిత్రర్థం పాఞ్చయజ్ఞికే । నచైవాత్రాశయేత్కిఞ్చిద్వైశ్వదేవం ప్రతిద్విజః ॥

నామన్త్రణం నహోమంచ నాహ్వానం నవిసర్జనమ్ । నపిణ్డదానం నసురాన్నిత్యేకుర్యాద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ నసురః పిత్రర్థమేవభోజయేత్ ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఏకమప్యాశయేద్విప్రం పితృయజ్ఞార్థసిద్ధయే । అదైవం నాస్తిచేదన్యోభోక్తాభోజ్యమథాపివా ॥ అప్యుద్ధృత్యయథాశక్తి కించిదన్నం యథావిధి । పితృభ్యఇదమిత్యుక్త్వాస్వధాకారముదాహరేత్ ॥ * ॥ అత్రాప్యసామర్థ్యేచ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దద్యాదహరహశ్శ్రాద్ధమన్నాద్యేనోదకేనవా । పయోమూలఫలైర్వాపి పితృభ్యః ప్రీతిమాహరన్ ॥ * ॥ కూర్మపురాణే — ॥ శ్లో ॥ శాలాగ్నౌలౌకికేవాపి జలేభూమ్యామథాపివా । వైశ్వదేవస్తుకర్తవ్యోదేవయజ్ఞస్సవైస్మృతః ॥ దేవేభ్యస్తుహుతాదన్నశేషాద్భూతబలింహరేత్ । భూతయజ్ఞస్సవైజ్ఞేయోభూతిదస్సర్వదేహినామ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ అహరహర్భూతేభ్యోబలింహరేదాపుష్పేభ్యోఽథైనం భూతయజ్ఞం సమాప్నోతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ అతిథిభ్యోఽన్నదానం తునృయజ్ఞస్సతుపఞ్చమః ॥ అనిత్యం హిస్థితిర్యస్మాత్తస్మాదతిథిరుచ్యతే । తస్మింస్తృప్తేఽనృయజ్ఞోత్థాన్ముచ్యేతర్ణాద్గృహాశ్రమీ ॥ * ॥ ఇతి । కార్ష్ణాజనిః — ॥ శ్లో ॥ మనుష్యాణాం తథాకుర్యాత్తర్పణం ప్రత్యహం ద్విజః। హన్తేతి హన్తకారస్తుగృహస్థః ప్రత్యహం యజేత్ ॥ * ॥ హన్తేత్యుచ్చార్యయజేదిత్యర్థః ॥ అత్ర కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ స్వాహాకారనమస్కారవషట్కారాదివౌకసామ్ । స్వధాకారః పితౄణాం తుహన్తాకారోనృణాం తథా ॥ * ॥ నారాయణః — ॥ శ్లో ॥ సభార్యస్తు శుచిః స్నాతో విధినాఽఽచమ్యవాగ్యతః । ప్రవిశ్యసుసమిద్ధేఽగ్నౌవైశ్వదేవం సమాచరేత్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ లౌకికేవైదికేవాపి హుతోత్సృష్టేజలేక్షితౌ । వైశ్వదేవస్తుకర్తవ్యః పఞ్చసూనాపనుత్తయే ॥ * ॥ సూనాపనుత్తయఇత్యానుషఙ్గికం ఫలమ్ , ప్రత్యవాయనివృత్తేరేవప్రధానత్వాత్ । తథాఽగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ సూనానిర్ణిక్తదోషాయేసర్వేతే వృషలాఃస్మృతాః । నతేషామధికారోఽస్తికశ్చిద్ధర్మేధురాత్మనామ్ ॥ * ॥

వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చయజ్ఞాంశ్చ యో మోహాన్న కరోతి గృహాశ్ర-
మీ । తస్య నాయం న చ పరో లోకో భవతి ధర్మతః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే —
॥ శ్లో ॥ దేవాదినిశ్వాససహితం శరీరం యస్య వేశ్మ చ । న తేన సఙ్కరం కు-
ర్యాద్గృహాసనపరిచ్ఛదైః ॥ * ॥ యమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అకృత్వా వై-
శ్వదేవం చ భుఞ్జతే యే ద్విజాధమాః । వృథా తే నాన్నపాకేన కాకయోనిం
వ్రజన్తి తే ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అకృత్వా వైశ్వదేవం తు యో
భుఙ్క్తేఽనాపది ద్విజః । స మూఢో నరకం యాతి కాలసూత్రమవాక్ఛిరాః ॥ * ॥
వైశ్వదేవశ్చ సాయం ప్రాతః కర్తవ్యః, ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతర్వైశ్వ-
దేవః కర్తవ్యో బలికర్మ చ ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । ప్రజాపతిశ్చ — ॥ శ్లో ॥
వైశ్వదేవం బలిహృతం ప్రత్యహం గృహమేధినః । సాయం ప్రాతశ్చ కు-
ర్వీరన్ సూనాదోషాపనుత్తయే ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనశ్చ — ॥ వా ॥ అ-
థ సాయం ప్రాతస్సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి । పఞ్చమ-
హాయజ్ఞాస్తు దివైవ న రాత్రౌ, ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతస్తు కుర్వీత వైశ్వదే-
వం యథావిధి । మహతః పఞ్చయజ్ఞాంస్తు దివైవేత్యాహ గౌతమః ॥ * ॥ ఇ-
తి స్మరణాత్ । అస్య చ వైశ్వదేవస్య పఞ్చమహాయజ్ఞవత్పురుషార్థత్వమేవ
న సంస్కారార్థతా యుక్తా, పురుషార్థత్వే సంస్కారకర్మతాఽనుప-
పత్తేః । యథా అన్నసంస్కారపక్షే పురుషార్థతా న యుక్తా వైశ్వదేవకర్మ-
ణః, సంస్కారకర్మతాపక్షే పురుషార్థత్వానుపపత్తేః పరస్పరవిరో-
ధాన్నోభయార్థత్వమ్, కిన్తు పురుషార్థత్వమేవ యుక్తమ్, ॥ శ్లో ॥ స్వా-
ధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః । మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞై-
శ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః ॥ * ॥ ఇతి మనుస్మరణాత్, ॥ శ్లో ॥ వైశ్వ-
దేవే తు నిర్వృత్తే యద్యన్యోఽతిథిరావ్రజేత్ । తస్యాప్యన్నం యథాశక్తి ప్ర-
దద్యాన్న బలిం హరేత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాచ్చ । అతః పురుషార్థత్వే వైశ్వ-
దేవకర్మ న ప్రతిపాకమావర్తనీయమ్, "తస్మాత్సాయం ప్రాతస్సిద్ధస్య హ-
విష్యస్య జుహుయాత్" ఇత్యాదేరుత్పత్తిప్రయోగప్రదర్శనపరత్వాత్,
"తానేతాన్యజ్ఞానహరహః కుర్వీత" ఇత్యధికారవిధిపరత్వాచ్చేతి సర్వమ-

నవద్యమ్ । నన్విదం వైశ్వదేవం పఞ్చమహాయజ్ఞేభ్యో నపృథగ్భూతమ్ ; “ అహరహర్భూతబలిః ” ఇత్యాదయశ్చ పఞ్చమహాయజ్ఞానాముత్పత్తి విధయః । “ ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవే ” ఇత్యాదిస్తు ప్రయోగవిధిః । తత్ర యదగ్నౌ క్రియతే స దేవయజ్ఞః, యద్బలిహరణం స భూతయజ్ఞః, యస్తు దక్షిణతః పితృలిఙ్గేన స పితృయజ్ఞః, యచ్చాగ్రదానం స మనుష్యయజ్ఞః, ఇతి తన్నసాధీయః, వైశ్వదేవ దేవతాకత్వేన శ్రుత్యాది చోదితత్వాత్, తేభ్యస్సఙ్కల్పితస్య హవిషో దేవతాన్తరేభ్యో మన్త్రవర్ణాత్కల్పితేభ్యో దాతుమయుక్తత్వాచ్చ, అథాతః పఞ్చమహాయజ్ఞాస్సాయం ప్రాతర్వైశ్వదేవః కర్తవ్య ఇతి సంజ్ఞాభేదాచ్చ । అతః కర్మభేదస్సిద్ధః, ప్రకరణాన్తరాచ్చేత్యలమ్ । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ వైవాహికేఽగ్నౌ కుర్వీత గృహకర్మ యథావిధి । పఞ్చయజ్ఞవిధానం చ పక్తిం చాన్వాహికీం క్రియామ్ ॥ * ॥ పక్తిః- హోమార్థపాకః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ ॥ * ॥ ఇతి । కుర్వీతేత్యాత్మనేపదశ్రవణాద్యత్ఫలం జాయాపతిగామ్యన్యతరగామి వా శాన్తికం పౌష్టికం వా తత్కర్మ వివాహాగ్నౌ కుర్యాత్ । ఏవం వైశ్వదేవ పఞ్చమహాయజ్ఞాదీనాం వివాహాగ్నౌ కర్తవ్యత్వవిధానాత్పాణిగ్రహణాదధి గృహమేధినో వ్రతమ్, “ సభార్యస్తు శుచిస్స్నాతః ” ఇత్యాదిభిస్సపత్నీకస్యైవాధికారస్మరణాత్ । “ అయజ్ఞో వా ఏష యోఽపత్నీకః ” ఇతి శ్రుతేః, అపత్నీకస్య నాధికారః । చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్హోమం తు నిర్వర్త్య సముద్ధృత్య హుతాశనాత్ । శేషం మహానసే కృత్వా తత్ర పాకం సమాచరేత్ ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ యది స్యాల్లౌకికే పాకస్తతోఽన్నం తత్ర హూయతే । శాలాగ్నౌ తత్ర చేదన్నం విధిరేష సనాతనః ॥ * ॥ అనేనైవాభిప్రాయేణాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ ఔపాసనే పచనే వా ॥ * ॥ ఇతి । వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ శాలాగ్నౌ తు పచేదన్నం లౌకికే వాపి నిత్యశః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నైవేద్యార్థం పృథగ్భాణ్డే పత్నీ స్నాత్వా పచేద్గృహే । వైశ్వదేవార్థమన్యస్మిన్వ్యఞ్జనాని పృథక్పృథక్ ॥ ఏకస్మిన్వా పచేద్భాణ్డే పూర్వం విష్ణునివేద

నమ్ । వైశ్వదేవం తతశ్శిష్టాద్వ్యాసస్యవచనంయథా ॥ యస్మిన్నేవ భవే త్పాక స్తస్మిన్ హోమో విధీయతే ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అభావాదగ్నిహోత్రస్య ఆవసథ్యాత్తు బాహ్యతః । యస్మిన్నగ్నౌ భవేదన్నం తత్ర హోమో విధీయతే ॥ * ॥ ఇతి । యస్య సర్వాధానం తస్యావసథ్యాద్బాహ్యతః పృథగగ్నిహోత్రస్యాభావాద్గృహ్యాగ్న్యభావేన యస్మిన్ లౌకికేఽగ్నౌ పాక స్తస్మిన్నేవ వైశ్వదేవః కార్య ఇత్యర్థః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవం ప్రకుర్వీత స్వశాఖావిధిచోదితమ్ । సంస్కృతాన్నైర్హవిష్యైశ్చ హవిష్యవ్యఞ్జనాన్వితైః ॥ జుహుయాత్సర్పిషాభ్యక్తం తైలక్షారవివర్జితమ్ । దధ్యక్తం పయసాక్తంవా తదభావేఽమ్బుసాపివా ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ అభావే యేనకేనాపి ఫలశాకోదకాదిభిః । పయోదధిఘృతైః కుర్యాద్వైశ్వదేవంస్రువేణతు ॥ హస్తేనాన్నాదిభిః కుర్యాదద్భిరఞ్జలినాజలె ॥ * ॥ అలాభేహవిష్యాణామితి శేషః । అత్రాపియదశనీయంహవిష్యం తేనైవహోమః కార్యః । తదుక్తం పరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥ శాకం వాయదివాపత్రం మూలంవాయదివాఫలమ్ । సఙ్కల్పయేద్యదాహారస్తేనాగ్నౌజుహుయాదపి ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నక్షారలవణహోమోవిద్యతే, తథా పరాన్నసంసృష్టస్యచాహవిష్యస్య హోమః, పరోక్షమన్నం సంస్కృతమగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్తద్దేవపవిత్రమిత్యాచక్షతే ॥ * ॥ ఇతి । అతోహోమార్థమానీతం యత్తదౌపాసనాగ్నావధిశ్రిత్యప్రోక్ష్య తేనహవిషాహోమః కార్యః । గృహ్యపరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానేనతుహస్తేన అఙ్గుష్ఠాగ్రనిపీడితమ్ । సంహతాఙ్గులిపాణిస్తువాగ్యతోజుహుయాద్ధవిః ॥ * ॥ శౌనకః ॥ శ్లో ॥ బహుశుష్కేన్ధనేచాగ్నౌసుసమిద్ధేహుతాశనే । విధూమేలేలిహానేచహోతవ్యం కర్మసిద్ధయే ॥ * ॥ అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ ఔపాసనేపచనేవాషడ్భిరాద్యైః ప్రతిమన్త్రం హస్తేన జుహుయాదుభయతః పరిషేచనం యథాపురస్తాదేవం బలీనాం దేశేదేశేసమవేతానాం సకృత్సకృదన్తేపరిషేచనం సతిసూపసంసృష్టే నకార్యాఽపరేణాగ్నిం సప్తమాష్టమాభ్యాముదగప

వర్గముదధానసన్నిధానవమేన మధ్యేఽగారస్యదశమైకాదశాభ్యాం ప్రా
గపవర్గముత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరైశ్చతుర్భిశ్శయ్యాదేశే కా
మలిఙ్గేన దేహల్యామన్తరిక్షలిఙ్గేనోత్తరేణాపిధానాన్యముత్తరైర్బ్రహ్మసద
నే దక్షిణతః పితృలిఙ్గేన ప్రాచీనావీత్యవాచీనపాణిః కుర్యాద్రౌద్ర ఉత్తరో
యథా దేవతాభ్యస్తయోర్నానా పరిషేచనం ధర్మభేదాన్నక్తమేవోత్తమే
న వైహాయసమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవం బలీనామితి - బలీనాం తస్య తస్యేతి పూ
ర్వోక్తానువాదో విధానవిశేషార్థమ్ । అయం విశేషః, తస్య తస్యేతి వచనా
త్ యథా దేశసంస్కారః పరిమార్జనమవోక్షణం చ ప్రత్యేకం భవతి, త
థా పరిషేచనమపి ప్రతిబలి స్యాదసత్యస్మిన్ సూత్రే, అతో దేశే దేశే సమవే
తానాం సకృదేవాన్తే పరిషేచనం కార్యం న ప్రత్యేకమితి । అపరేణా
గ్నిమ్, మధ్యేఽగారస్య, ఉత్తరపూర్వదేశే, ఇత్యాద్యుపదేశాదేకదే
శాన్వితబలీనామన్తే సకృదేవ పరిషేచనం కార్యం న యాదృచ్ఛికసమవే
తానామ్, వీప్సావచనాత్ । ప్రతిబలి దేశసంస్కారోఽవోక్షణమవదానం
చ కార్యమ్ । రౌద్ర ఉత్తరో యథా దేవతాభ్యః - యథా రుద్రబలిః పితృ
బలేరుత్తరో భవతి తథా దేయః । యథా దేవతాభ్యః ప్రాచీనావీత్యవాచీ
నపాణిరిత్యనన్తరోక్తో ధర్మోఽత్ర న భవతి, కింతు దేవతాభ్య ఉపవీతీన్యు
బ్జ్యైవ దదాతి న పితృతీర్థేన, తథాఽత్రాపి పృథివ్యాది బలీనాం పితృబలేశ్చ
మధ్యే దద్యాదిత్యర్థః । సమవేతత్వేఽపి తయోః పృథగేవ పరిషేచనమ్;
ప్రాచీనావీతోపవీతాది ధర్మభేదాత్పృథగేవ కార్యం చ । తదేవం సర్వదేవ
తాబలిభ్య ఉత్తరో రుద్రబలిర్దేయ ఇతి న భ్రమితవ్యమ్, తథా పితృరుద్ర
బల్యోరేకదేశసమవేతత్వాభావేన తయోర్నానేతి తదపవాదకసూత్ర వై
యర్థ్యప్రసక్తేః । వైహాయసః - ఆకాశసమ్బన్ధీ అనావృతే దేశే పాణిం కిం
చిదుద్ధృత్యాకాశే బలిరుత్క్షేప్యః । "యే భూతాః ప్రచరన్తి నక్తం బలిమ్"
ఇత్యేవపాఠాత్తదనుసారేణ నక్తమేవేత్యేవకార ఉక్తః, అతో న దివా వై
హాయస బలిరితి భావః । ఏవం చ ఏవకారో భిన్నక్రమః, నక్తముత్తమేనైవే
తి, తేన బల్యన్తరాణాం నివృత్తిరితి వ్యాఖ్యానమసారమ్, కస్మైకదేశా.

నుష్ఠానాయోగాత్, తదనుష్ఠానేఽపి కృత్స్నకర్మానుష్ఠానేన పాకయజ్ఞలోపప్రాయశ్చిత్తం ప్రసజేత, ॥ శ్లో ॥ వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే । స్నాతకవ్రతలోపే చ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతి మనుస్మృతేః । "నక్తంచారిభ్యో దివాచారిభ్యః" ఇత్యాశ్వలాయనేన భేదేనామ్నానాద్దివాపి శిష్టా ఆచరన్తి । ఏవం మన్త్రాణాం క్రమేణ సూత్రతో వినియోగాత్తద్విధిత్సమామ్నానమస్తీత్యవగమ్యతే। తచ్చ ప్రాగ్వివాహమన్త్రేభ్య ఇతి భాష్యకారవచనాత్సిద్ధమ్। తతశ్చ "ప్రసుగ్మన్తా" ఇతి ప్రశ్నాత్ప్రాక్ తే మన్త్రా అధ్యేతవ్యాః । ఏవమేవ హి బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణే చ తేషామధ్యయనం శిష్టైః క్రియతే । తేషు అగ్నయే స్వాహేత్యనన్తరం సోమాయ స్వాహేతి కేచిత్పఠన్తి, తదయుక్తమ్, షడ్భిరిత్యుక్తసఙ్ఖ్యావిరోధప్రసఙ్గాత్ । అత్ర సర్వమన్త్రప్రాధాన్యాత్స్విష్టకృతో నసాధారణత్వమ్, తేన తేషామన్యతమవిస్మరణే ప్రయోగే సమాప్తేఽపి తత్సాఙ్గమనుష్ఠేయమ్ । తథా కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ప్రధానస్యాక్రియాయాం తు సాఙ్గం తత్క్రియతే పునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాంతు నావృత్తిర్నైవ తత్క్రియా ॥ * ॥ ఇతి । స్విష్టకృతోఽఙ్గిత్వేన తదకరణే లోపప్రసక్తేః సర్వమన్త్రప్రాధాన్యపరభాష్య తాత్పర్యదర్శనాది గ్రన్థ విరోధ ప్రసక్తేశ్చ నాత్ర తత్ప్రసఙ్గః । అన్యే పునః శిష్టాః సోమాయ స్వాహేతి న పఠన్తి న జుహ్వతి చ । కించ షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమన్త్రమిత్యుపక్రాన్తత్వాద్దశమైకాదశాభ్యామితి మధ్యే ప్రయోగాదుత్తమేన వైహాయసమిత్యుపసంహారాచ్చ వైహాయసబల్యన్తం వైశ్వదేవాఖ్యమేకమేవ కర్మ, ఆద్యన్తవ్యపదేశాత్। కించ షడాహుత్యనన్తరం బలిహరణ సఙ్కల్పోఽన్ధపరమ్పరైవ।

వైశ్వదేవానుక్రమః

అత్రాయమనుక్రమః । గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తతో హోమార్థం హవిష్యమన్నమగ్నావధిశ్రితం ప్రోక్షితమేకస్మిన్పాత్రే పఞ్చధా విభజ్య పరిషిచ్యాహుతిమాత్రమగ్నిదిగ్భాగాదాదాయాగ్నౌ షడాహుతీర్హుత్వా పరిషిచ్య హవిష్యముత్తరయా భస్మ నిసోష్ణే హస్తేన

స్వాహేతి హుత్వా హుతశేష మిశ్రాత్సూపవ్యఞ్జనసం సృష్టాన్నైరృ
తిదిగ్భాగాద్వైహాయస బల్యన్తం దత్వా ఆచమ్య రుద్రదిగ్భాగాదగ్రం
వాయవ్యాద్దేవ యజ్ఞం తతఏవ పితృభూతయజ్ఞౌ మధ్యమాంశాన్మనుష్య
యజ్ఞం కుర్యాదితిశిష్టఘణ్టాపథః । కించ వైశ్వదేవకర్మణో వైహాయసబ
ల్యన్తత్వాత్తత్ప్రదానస్యచబహిరేవానావృతేదేశేదేయత్వాచ్ఛతం
బలిం బహిరాకాశ ఉత్క్షిప్యాచమ్యబలిషూద్ధృతేషుసత్స్వగత్య అగ్రదా
నదేవయజ్ఞాదికం కార్యమ్ । అగ్నిసమీపే ఏతత్ప్రదానే ॥ శ్లో ॥ అనుద్ధృ
తాన్ బలీన్ దృష్ట్వా ప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ । బుద్ధిపూర్వే త్రిరా
వృత్తం స్వయముద్ధరణే తథా ॥ * ॥ ఇతి కాత్యాయనస్మృతేః, అష్టాదశ
ప్రాణాయామరూప ప్రాయశ్చిత్తం ప్రసజేత, తదప్రదానే అసమా
ప్తే వైశ్వదేవకర్మణి దేవయజ్ఞాదికర్మానుష్ఠానాయోగాత్తథా న కార్యమ్।
తథా కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అనుద్ధృతే బలావశ్నన్ ప్రాణాయా
మాన్ సమాచరేత్ । సోద్ధృతే తు త్రిరావృత్తమజ్ఞానే త్వేకమేవ తు ॥*॥
ఇతి । ఏవం వైశ్వదేవానన్తరం దేవయజ్ఞాదయః కర్తవ్యాః । అత్ర బోధా
యనః — ॥ వా ॥ అగ్నయే స్వాహేత్యాదిషడాహుతీర్జుహోత్యే
ష వైశ్వదేవస్సంతిష్ఠతే, ధర్మాయ స్వాహేత్యాదినమో రుద్రాయ పశుప
తయ ఇత్యన్తాభిర్బలీన్ హరత్యేతద్బలిహరణం సన్తిష్ఠతే, దేవేభ్యస్వా
హేత్యగ్నౌ జుహోత్యేష దేవయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే, పితౄనుద్దిశ్యైకం బ్రా
హ్మణం భోజయేదపి వా దక్షిణేనాగ్నిం దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు పిణ్డం దదా
తి పితృభ్యస్స్వధాస్త్విత్యపి వాఽపస్స పితృయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే, ఉత్తరేణా
గ్నిం శుచౌ దేశే ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య గన్ధపుష్పధూపదీపైరల
ఙ్కృత్య బలిముపహరతి భూతేభ్యో నమ ఇత్యేష భూతయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే,
మనుష్యయజ్ఞార్థమతిథిమేకం భోజయేదపి వా హన్తకారం బ్రాహ్మణే ద
దాతి మనుష్యేభ్యో హన్తేతి స మనుష్యయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే ॥ * ॥ ఇతి । పరిశి
ష్టే చ — ॥ వా ॥ వైశ్వదేవబలిహరణానన్తరమగ్రం దత్వా దేవయజ్ఞా
ర్థముద్ధృతాదన్నాద్దేవేభ్యః స్వాహేత్యేకామాహుతిమగ్నౌ జుహు

యుః, పితృయజ్ఞార్థమపి వైశ్వదేవబలిహరణశిష్టాదన్నాత్ప్రాచీనావీతీదక్షి
ణతోఽగ్నేః పితృతీర్థేన పితృభ్యస్స్వధాఽస్త్వితి బలిం హరేయుః, భూతయజ్ఞా
ర్థమపి వైశ్వదేవశిష్టాదన్నాదేవోత్తరతోఽగ్నేర్దేవతీర్థేన బలిముపహ
రేయుర్భూతేభ్యో నమ ఇతి, మనుష్యయజ్ఞార్థమతిథిం భోజయేయుః ॥*॥
ఇతి । అత్రపక్షే అగ్రార్థమేకో దేవయజ్ఞార్థమేకో వైశ్వదేవార్థమే
క ఇతి భాగత్రయం కల్ప్యమ్ । పక్షాన్తరమాహ యాజ్ఞవల్క్యః —॥ శ్లో ॥
భూతపిత్రమరబ్రహ్మమనుష్యాణాం మహామఖాః । దేవేభ్యస్తు హుతాదన్న
శేషాద్భూతబలిం హరేత్ ॥*॥ భూతబలిః - భూతయజ్ఞః । కార్ష్ణేచ —
॥ శ్లో ॥ దేవేభ్యస్తు హుతాదన్నశేషాద్భూతబలిం హరేత్ । భూతయజ్ఞస్స వై
జ్ఞేయో భూతిదస్సర్వదేహినామ్ ॥*॥ ఏవమేవ తాత్పర్యదర్శనే చ । అ
తో దేవయజ్ఞశిష్టాదేవ పితృభూతయజ్ఞౌ కార్యౌ । వైశ్వదేవశిష్టాద్ధర్మాదయః,
మనుష్యయజ్ఞాగ్రదానే భాగద్వయేనేతి పఞ్చధా విభక్తపక్షో బహ్వాదృతః ।
అత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణ పురుషసంస్కారపక్షోఽఙ్గీకృతః । ఉభయార్థో నిగ
మే ప్రతిపాదితః ॥ వా ॥ వైశ్వదేవబలిహరణం దేవయజ్ఞాదయః పఞ్చ మ
హాయజ్ఞా గృహమేధినాం స్వసూనాదోషాపనుత్తయే యజ్ఞా ఇతరాన్నసం
స్కారతయాఽపి ॥*॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారే చ — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థో వై
శ్వదేవాఖ్యం కర్మ ప్రారభతే దివా । అన్నస్య చాత్మనశ్చైవ సంస్కారా
ర్థం తదిష్యతే ॥ అగ్నేర్దక్షిణతో దద్యాత్పితృభ్యః పిణ్డమప్యథ । దర్భేషు
పితృయజ్ఞోఽయమోదపాత్రాత్సమర్పణమ్ ॥ దర్భేషూత్తరతో వహ్నేరా
పుష్పేభ్యోఽర్చనం బలేః । భూతేభ్యో నమ ఇత్యేవ దద్యాద్యజ్ఞస్స భౌతికః ॥*॥
ఇదం వైశ్వదేవకర్మ వ్యజనాకారమేవాగ్నిసమీపే శిష్టైరనుష్ఠీయతే । అత్ర
కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ స్వధాకారం నరాకారం తథా వల్మీకరూప
కమ్ । చక్రాకారంచ కామ్యానాం బలీనాం లక్షణం విదుః ॥ పఞ్చస్వే
తేషు విప్రాణాం నిత్యా చక్రాకృతిర్భవేత్ । చక్రాకారమథాష్టారం
కుర్యాదగ్నిసమీపతః ॥ పక్వాభావే ప్రవాసే తు తణ్డులానోషధీస్తు వా । ప
యోదధిఘృతం వాపి కన్దమూలఫలాని వా । జుహుయాదితి శేషః । అలా

భేయేన కేనాపి ఫలశాకోదకాదిభిః । అథవామన్త్రితః కుర్యాద్భవెన్నా
వైశ్వదైవికః ॥ * ॥ అత్ర నియమమాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ప
యోదధిఘృతైః కుర్యాద్వైశ్వదేవం స్రువేణ తు । హస్తేనాన్నాదిభిః కు
ర్యాదద్భిరఞ్జలినా జలే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ కేవలేనోదకేనాపి శా
కేన సుశృతేన వా । నిత్యకర్మ విధేయం స్యాద్భక్తానాం శుద్ధిమిచ్ఛతామ్ ॥*॥
బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ప్రవాసం గచ్ఛతో యస్య గృహే కర్తా న వి
ద్యతే । పఞ్చానాం మహతామేష నృయజ్ఞైస్సహ గచ్ఛతి ॥ ప్రవాసే కురు
తే చైతాన్యదన్నముపపద్యతే । న చేదుత్పద్యతే చాన్నమద్భిరేతాన్ సమా
చరేత్ ॥ * ॥ పరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥ శాకం వా యది వా పత్రం పుష్పం
వా యది వా ఫలమ్ । సఙ్కల్పయేద్యదాహారస్తేనాగ్నౌ జుహుయాదపి ॥*॥
ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ అహుతం చ హుతం చైవ తథా ప్రహుతమేవ చ ।
బ్రాహ్మం హుతం ప్రాశితం చ పఞ్చ యజ్ఞాన్ ప్రచక్షతే ॥ జపోఽహు
తో హుతో హోమః ప్రహుతో భౌతికో బలిః । బ్రాహ్మం హుతం ద్విజా
గ్ర్యార్చా ప్రాశితం పితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ జపః - బ్రహ్మయజ్ఞః, హో
మః - దేవయజ్ఞః, ద్విజాగ్ర్యార్చా - మనుష్యయజ్ఞః । ఏషాం బ్రాహ్మ
ణాలాభే కూర్మపురాణే నియమో దర్శితః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామప్యలా
భే తు దత్తం గోభ్యో నివేదయేత్ ॥ * ॥ ముఖ్యకల్పానన్తరం మనుష్యయజ్ఞం
ప్రకృత్య తత్రైవోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ హన్తకారమథాగ్రం వా భిక్షాం వా శక్తి
తో ద్విజః । దద్యాదతిథయే నిత్యం బుధ్యేత పరమేశ్వరమ్ ॥ * ॥ అత్ర శా
తాతపః — ॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రా భవేద్భిక్షా హ్యగ్రం గ్రాసచతు
ష్టయమ్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రం భవేద్భిక్షా పు
ష్కలం తచ్చతుర్గుణమ్ । హన్తకారశ్చతుర్భిస్స్యాదగ్రం తత్త్రిగుణం భ
వేత్ ॥ * ॥ పితృయజ్ఞం ప్రకృత్య వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాభావే తు పి
ణ్డం వా దద్యాద్దక్షిణతో భువి । కుక్కుటాణ్డకమాత్రస్తు పిణ్డ ఇత్యభిధీయతే ॥
అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం తు అవదానమితి స్మృతమ్ ॥ * ॥ కించ ॥ శ్లో ॥ య
స్య చాగ్నౌ న క్రియతే యస్య చాన్నం న దీయతే । న తద్భోజ్యం ద్విజాతీ

నాం భుక్త్వాచోపవసేదహః ॥ * ॥ ఇతి ప్రత్యవాయస్మరణాత్, "అగ్రంచదేయమ్" ఇతి విధానాచ్చ వైహాయసబల్యన్తేఽగ్రందత్వా దేవయజ్ఞాదయః కార్యాః "అగ్రం దత్వా దేవయజ్ఞే" ఇతి పరిశిష్టేదర్శనాత్। "ఇదమకామహతాయ శ్రోత్రియాయాగ్రం దదామి" ఇత్యగ్రదాన మన్త్రః। కించ, "పఞ్చవాఏతేమహాయజ్ఞాస్సతతి ప్రజాయన్తే సతతఁసన్తిష్ఠన్తే దేవయజ్ఞః పితృయజ్ఞో భూతయజ్ఞో మనుష్యయజ్ఞో బ్రహ్మయజ్ఞః" ఇతిపఞ్చమహాయజ్ఞానభిధాయ "యదగ్నౌ జుహోతి" ఇత్యాదినా తత్స్వరూపం శ్రుత్యైవ వివృతమ్। తతశ్చ "జుహోతి చోదనాత్స్వాహాకారప్రదానే" ఇతి గౌతమస్మరణాత్, "దేవేభ్యస్స్వాహా" ఇతి విధానాచ్చ, దేవయజ్ఞే దేవేభ్యస్స్వాహేతి మన్త్రః। తథా పితృయజ్ఞే, "పితృభ్యస్స్వధాకరోతి" ఇతిచోదనాత్, "పితృభ్యస్స్వధానమః" ఇతిదర్శనాచ్చ, పితృభ్యస్స్వధానమస్కరోమీత్యేవమన్త్రః। భూతయజ్ఞేచ "భూతేభ్యోబలింహరతి" ఇతివిధానాత్, "మనుష్యయజ్ఞేచాన్నందదాతి" ఇత్యనుశాసనాచ్చ "భూతేభ్యోబలింహరామి" ఇతి, "మనుష్యేభ్యోఽన్నం దదామి హన్త" ఇతిక్రమాన్మన్త్రౌభవతః। యథాఽహజైమినిః — ॥ శ్లో ॥ విధిశబ్దస్యమన్త్రత్వభావః స్యాత్తేనచోదనా ॥ * ॥ ఇతిమన్త్రేఽనామ్నాతేవిధిశబ్దస్యైవ మన్త్రత్వం భావ్యమ్, తేనహిచోద్యతే। తథా సన్ధ్యాముపాసీత, సన్ధ్యాముపాసిష్యే, యజేతజ్యోతిష్టోమేన, యక్ష్యే, ఉపనయీతమాణవకమ్, ఉపనేష్యే, పితామాతాచదదతుః, అముష్యనామధాస్యావః, ఇత్యాది సఙ్కల్పో ద్రష్టవ్యః। "సాయంప్రాతఃకుర్వీత వైశ్వదేవమ్" ఇతి విధేర్వైశ్వదేవంకరిష్యఇత్యేవం సఙ్కల్పః। యజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వాత్పఞ్చమహాయజ్ఞేషుయక్ష్యఇతి సఙ్కల్పః। "అథోఆహుః, సర్వేషుయజ్ఞక్రతుష్వితి, హోష్యన్నపఉపస్పృశేత్, విద్యుదసివిద్యమేపాప్మానమితి, అథహుత్వోపస్పృశేత్, వృష్టిరసివృశ్చమేపాప్మానమితి" ఇతిశ్రుతేః విద్యుద్వృష్టీచభవతః। సన్నిపాతితకర్తవ్యతయోరౌపాసనహోమవైశ్వదేవయోః "హస్తేనైతేఆహుతీ

జుహోతి ” “ హస్తేనజుహుయాత్ ” ఇతిదర్శనాత్సన్నిపాతితకర్తవ్యతా
కదేవ యజ్ఞాదిహోమశ్చహస్తే నైవకార్యః , తయోరేవదృష్టత్వాత్ ।
అగ్నౌహోమో దేవయజ్ఞేచోభయతః పరిషేచనం యథావిధిఃస్యాత్ , పి
తృయజ్ఞాదిషు ధర్మాదివత్తూష్ణీంసమన్తమేవపరిషేచనమితివివేకః । అత్ర
హారీతః — ॥ శ్లో ॥ దేవానృషీన్పితౄం శ్చైవభూతాని బ్రాహ్మ
ణాం స్తథా । తర్పయన్విధినావిప్రో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ * ॥ భృ
గుః — ॥ శ్లో ॥ యత్ఫలం సోమయాగేన ప్రాప్నోతిధనవాన్ద్విజః । స
మ్యక్పఞ్చమహాయజ్ఞైర్దరిద్రస్తదవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ గుణఫలాధికా
రవత్సం యోగపృథక్త్వన్యాయేనఫలార్థమపి భవతీతి భావః ॥ ఆపస్త
మ్బః — ॥ వా ॥ యఏతానవ్యగ్రో యథోపదేశం కురుతే నిత్యం స్వర్గః
పుష్టిశ్చ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవంకృత్వాఽతిథిముఖ్యైస్సహభుక్త్వా ప్రతిపత్తికర్మ
కుర్యాత్ । తథాఽఽపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అమత్రేభ్యో లేపాన్సఙ్కృ
ష్యాద్భిస్సంసృజ్యోత్తరతశ్శుచౌదేశే రుద్రాయనినయేదేవంవాస్తుశివంభ
వతి ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర ప్రాతర్బ్రహ్మయజ్ఞాకరణేమనుష్యయజ్ఞాన్తేకుర్యా
త్ । తథాకార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ యదిస్యాత్తర్పణాదర్వాగ్బ్రహ్మయజ్ఞఃకృ
తోనహి । కృత్వామనుష్యయజ్ఞం వైతతస్స్వాధ్యాయమారభేత్ ॥ * ॥
మనసేతి శేషః , “ గ్రామేమనసాస్వాధ్యాయమధీతే ” ఇతిశ్రుతేః । వి
ధురం ప్రకృత్యఅత్రిః — ॥ శ్లో ॥ సాగ్నికః పితృయజ్ఞాన్తం బలికర్మస
మాచరేత్ । అనగ్నిహుతశేషంతు బలింకాకబలిం హరేత్ ॥ పురుష
యజ్ఞాదృతేనాన్యస్త్వనగ్నేస్తుమహామఖే ॥ * ॥ తుశబ్దాభ్యాం దేవాది
యజ్ఞచతుష్టయం వ్యావర్తతే । “ స్వాధ్యాయాద్యవిస్మృత్యర్థం నిత్యం
కేవలమధీయీత , నబ్రహ్మయజ్ఞం కుర్యాత్ ” ఇతి విశిష్యతే , ॥ శ్లో ॥
పఞ్చక్లృప్తామహాయజ్ఞాః ప్రత్యహం గృహమేధినామ్ ॥ * ॥ ఇతి పరాశ
రేణపఞ్చ యజ్ఞానాం గృహమేధివిశిష్టత్వస్మరణాత్ । మనుష్యేభ్యోఽ
న్నదానమితి నవిరోధః । వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ అనగ్నికస్తుయోవిప్రస్సోఽ
న్నం వ్యాహృతిభిస్స్వయమ్ । హుత్వాశకలహోమంచ శిష్టం కాకబ

లిం హరేత్ ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అన్నం వ్యాహృతిభిర్హుత్వాహుతా వ్యమన్త్రైశ్చశాకలైః । ప్రజాపతేర్హవిర్హుత్వాపూరయే న్నాధికంతతః ॥ * ॥ త్రిభిర్వ్యాహృతిభిరన్నాహుతీర్హుత్వా “ ప్రజాపతయేస్వాహా ” ఇతిచ, తతో దేవకృతస్యైనసః ” ఇత్యాద్యైశ్శకలహోమంచ కృత్వా హోమం సమాపయేత్ । తతోఽధికమనగ్నేః కించిన్నాస్తీత్యర్థః । ఏవమనగ్నేరేతావత్యేవధర్మశాస్త్రసిద్ధేఽపికేచిత్కేన చిత్కృతకారికావలమ్బనేన ప్రకారాన్తరమపికుర్వన్తి, తన్నసాధీయః, “ సభార్యస్తుశుచిస్స్నాతః ” ఇతిసపత్నీకస్యైవవ్యాసేనవైశ్వదేవస్మృతేః, “ అథగృహమేధినోర్వ్రతమ్ ” ఇతిదమ్పతీప్రకృత్యైవాపస్తమ్బేనవైశ్వదేవాదివిధానాత్, “ పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్ ” ఇతి ద్వివచనస్యాన్యతరాత్యయే తత్రోక్తకర్మానధికారజ్ఞాపకత్వాచ్చ, “ ఆవాభ్యాం కర్మాణికర్తవ్యాని ” ఇత్యుభయాధికారత్వేనైవగార్హ్యకర్మాదిసఙ్కల్పాచ్చ । ఏవమస్యాశ్రమాన్తరపరిగ్రహోహుత్వాయసద్యాన్యన్ననమాత్రం కార్యమ్। అతః ఖలు “ ప్రాయశ్చిత్తానర్హత్వప్రసక్తేర్ద్విజాతికర్మహానావపిపతితాదేస్సన్ధ్యాకర్మలోపోనాస్తి ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరః ప్రాహ । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ తతశ్శ్వనైశ్వనైర్దద్యాద్బలింకాకశునాంతథా ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శునాంచ పతితానాంచ శ్వపచాం పాపరోగిణామ్ । వాయసానాం క్రిమీణాంచ శనకైర్విక్షిపేద్భువి ॥ ఐన్ద్రవారుణవాయవ్యాస్సౌమ్యాయామ్యాశ్చనైరృతాః । వాయసాః ప్రతిగృహ్ణన్తుభూమౌదత్తంమయాబలిమ్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణేచ — ॥ శ్లో ॥ యౌశ్వానౌ శ్యామశబలౌ వైవస్వతకులోద్భవౌ । తాభ్యాం బలిం ప్రదాస్యామి స్యాతామేతావహింసకౌ ॥ దత్వాఽనేన విధానేన బలిం పశ్చాదుపస్పృశేత్ । అతిథీన్భోజయేచ్చైవకుమారార్భకకన్యకాః ॥ * ॥ ఉపస్పృశేత్ - బలిదానానన్తరమాచామేదిత్యర్థః । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఏవంగృహీబలింకృత్వా గృహేగృహపతిశ్శుచిః । ఆప్యాయనాయభూతానాం కుర్యాదుత్సర్గమన్తతః ॥ * ॥ ఉత్సర్గోఽన్నస్య

కథమిత్యపేక్షితే, శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ దేవామనుష్యాః పశవో వయాంసి సిద్ధాశ్చయక్షోరగదైత్యసఙ్ఘాః । ప్రేతాః పిశాచా స్తరవస్సమస్తా యేచాన్నమిచ్ఛన్తి మయాప్రదత్తమ్ ॥ పిపీలికాః కీటపతఙ్గకాశ్చ బుభుక్షితాః కర్మనిబన్ధబన్ధాః । ప్రయాన్తు తేతృప్తిమిదంమయాన్నం తేభ్యోవిసృష్టంముదితాభవన్తు ॥ యేషాంనమాతానపితానబన్ధుర్నైవాన్నసిద్ధిర్నతథాఽన్నమస్తి । తత్తృప్తయేఽన్నం భువిదత్తమేతత్తేయాన్తు తృప్తింముదితాభవన్తు ॥ భూతానిసర్వాణి తథాఽన్నమేతదహంచవిష్ణుర్నతతోఽన్యదస్తి । తస్మాదిదం భూతహితాయభూతమన్నంప్రయచ్ఛామి భవాయ తేషామ్ ॥ చతుర్దశో లోకగణోయఏష స్తత్రస్థితాయేఖలు భూతసఙ్ఘాః । తృప్త్యర్థమన్నంహి మయానిసృష్టం తేషామిదం తేముదితాభవన్తు ॥ ఇత్యుచ్చార్య నరోదద్యాదన్నం శ్రద్ధాసమన్వితః । భువిభూతోపకారాయ గృహీ సర్వాశ్రయోయతః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం యస్సర్వభూతాని బ్రాహ్మణోనిత్యమర్చతి । సయాతిపరమంస్థానం తేజోమూర్తిసుథార్జున ॥ కృత్వైవంతద్బలికర్మైవమతిథిం పూర్వమాశయేత్ । భిక్షాంచ భిక్షవేదద్యాద్విధివద్బ్రహ్మచారిణే । యతీచబ్రహ్మచారీచ పక్వాన్నస్వామినావుభౌ । తయోరన్నమదత్వాతు భుక్త్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ గోదోహమాత్రమఙ్గణేఽతిథిం ప్రతీక్షమాణఆసీత ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ నాడికాయాశ్చతుర్భాగం గోదోహంబ్రువతేబుధాః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బాలసువాసినీవృద్ధగర్భిణ్యాతురకన్యకాః । సమ్భోజ్యాఽతిథిభృత్యాంశ్చ దమ్పత్యోశ్శేషభోజనమ్ ॥ * ॥ సువాసినీ - పరిణీతా పితృగృహేస్థితాదుహితా । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శేషభోజ్యతిథీనాంస్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విఘసాశీభవేన్నిత్యంనిత్యంచామృతభోజనః । విఘసంభుక్తశిష్టంస్యాద్యజ్ఞశిష్టంతథాఽమృతమ్ ॥ * ॥ భగవద్గీతాయాంచ — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞశిష్టాశినస్సన్తో ముచ్యన్తేసర్వకిల్బిషైః । తేత్వఘంభుఞ్జతే పాపాయేపచన్త్యాత్మకారణాత్ ॥ * ॥ అతోదేవతోద్దేశేనవినాస్వార్థంపాకోనకార్యః, “ కేవలాఘోభవతి కేవలాదీ ” ఇతి

ప్రత్యవాయశ్రుతేః । స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ స్వవాసినీకుమారాం
శ్చ రోగిణోగర్భిణీం తథా । అతిథిభ్యోఽగ్ర ఏవైతాన్ భోజయేదవిచార
యన్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అవ్రతాహ్యనధీయానాయత్ర భై
క్షచరాద్విజాః । తం గ్రామం దణ్డయేద్రాజా చోరభక్తప్రదోహిసః ॥
దద్యాచ్చభిక్షాత్రితయం పరివ్రాడ్బ్రహ్మచారిణామ్ । ఇచ్ఛయాచబు
ధోదద్యాద్విభవేసత్యవారితమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ సర్వే
భ్యోఽతిథిభ్యోఽభ్యాగతేభ్యఆచణ్డాలేభ్యస్స్వాగతం కార్యమోపధివిభా
గస్తు విభవవతా కార్యోఽభావే భూమిరుదకం తృణాని కల్యాణీవాగిత్యేతా
ని ॥ * ॥ ఇతి । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శూద్రమభ్యాగతం కర్మణి
నియుఞ్జ్యాదథాస్మై దద్యాత్ , అసముదేతశ్చేదతిథిర్బ్రువాణఆగచ్ఛేదాస
నముదకమన్నంశ్రోత్రియాయ దదామీత్యేవదద్యాదేవమస్య సమృద్ధంభవ
తి ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ప్రియోవాయదివాద్వేష్యో మూ
ర్ఖఃపణ్డితఏవవా । ప్రాప్తోయోవైశ్వదేవాన్తే సోఽతిథిస్స్వర్గసఙ్క్ర
మః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చోరోవాయదిచణ్డాలశ్శత్రుర్వా పితృ
ఘాతుకః । వైశ్వదేవేతు సంప్రాప్తే సోఽతిథిస్స్వర్గసఙ్క్రమః ॥ * ॥ అతః,
॥ శ్లో ॥ ద్విషదన్నం నభోక్తవ్యం ద్విషన్తం నైవభోజయేత్ ॥ * ॥ ఇతి వ
చనమదేశకాలే స్వయం ప్రార్థనావిషయమ్ । సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ య
స్యాధ్వఖిన్నాపథికాగృహమాయాన్తి కర్శితాః । పూజ్యన్తే తృణభూమ్యా
ద్యైః పితరస్తేనపుత్రిణః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ దూరాధ్వగం
శ్రాన్తమనువ్రజన్తి దేవాశ్చసర్వే పితరోఽగ్నయశ్చ । తస్మిన్ద్విజేపూజి
తేపూజితాస్స్యుర్దీనే తేనిరాశా అపితేప్రయాన్తి ॥ దీనే - ఖణ్డితే, నిరాశీ
కృతే ॥ శ్లో ॥ అతిథిర్యస్యభగ్నాశో గృహాత్ప్రతినివర్తతే । సతస్మైదుష్కృ
తం దత్వాపుణ్యమాదాయగచ్ఛతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నపృచ్ఛే
ద్గోత్ర చరణౌ నస్వాధ్యాయంనచశ్రుతమ్ । చిత్తేవిభావయేత్తత్రదేవోఽ
యం సముపస్థితః ॥ యానశయ్యాసనాన్యస్య కూపోద్యానగృహాణిచ ।
అదత్తాన్యుపయుఞ్జానఏనసస్స్యాత్తురీయభాక్ ॥ ఏకరాత్రంతు నివసన్నతి

థిర్బ్రాహ్మణః స్మృతః । అనిత్యం హి స్థితిర్యస్మాత్తస్మాదతిథిరుచ్యతే ॥ న
వై స్వయం తదశ్నీయాదతిథిం యన్న భోజయేత్ । ధన్యం యశస్యమాయు
ష్యం స్వర్గ్యం చాతిథిపూజనమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అధ్వనీ
నోఽతిథిర్జ్ఞేయః శ్రోత్రియో వేదపారగః । మాన్యావేతౌ గృహస్థస్య బ్ర
హ్మలోకమభీప్సతః ॥ అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వస్త్వజ్ఞాతోఽతిథిరుచ్యతే ॥ * ॥
పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పాషణ్డినో వికర్మస్థాన్ శఠాన్ బైడాలవృత్తి
కాన్ । హైతుకాన్ బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥ ఏతే సం
జ్ఞాప్రకరణే నిరుక్తాః ॥ షట్స్వప్యేతేషు యద్దత్తం విధినాఽప్యర్జితం ధ
నమ్ । దాతుర్భవత్యనర్థాయ పరత్రాదాతురేవ చ ॥ * ॥ బృహస్పతిః —
॥ శ్లో ॥ నష్టశౌచే వ్రతభ్రష్టే విప్రే వేదవివర్జితే । దీయమానం రుదత్యన్నం
కిం మయా దుష్కృతం కృతమ్ ॥ వేదవిద్యావ్రతస్నాతే శ్రోత్రియే గృహ
మాగతే । క్రీడన్త్యోషధయస్సర్వా యాస్యామః పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ న భోజనార్థం స్వే విప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్ । భో
జనార్థం హి తే శంసన్ వాన్తాశీత్యుచ్యతే బుధైః ॥ ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే
స్వర్గస్యోపరి తిష్ఠతః । అన్నప్రదాతా దుర్భిక్షే సుభిక్షే హేమవస్త్రదః ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సత్కృత్య భిక్షవే భిక్షా దాతవ్యా సువ్రతాయ
చ । భోజయేచ్చాగతాన్ కాలే సఖిసమ్బన్ధిబాన్ధవాన్ ॥ మహోక్షం వా
మహాజం వా శ్రోత్రియాయోపకల్పయేత్ । సత్క్రియాన్వాసనం స్వా
దు భోజనం సూనృతం వచః ॥ * ॥ మహోక్షం వేతి గృహాదీనాముపలక్ష
ణమ్ । అయమర్థః - భవదర్థమయమస్మాభిః కల్పిత ఇతి తత్ప్రీత్యర్థం బ్రూ
యాన్న తు ప్రదానాయ వ్యాపాదనాయ వా ఏతత్సర్వం భవదీయమితి బ్రూ
యాదితి । సూనృతం వచః - ప్రియా వాచః, భిక్షుః - యతిః । తద్విషయే,
॥ శ్లో ॥ యతిహస్తే జలం దద్యాద్భైక్షం దద్యాత్పునర్జలమ్ । తద్భైక్షం
మేరుణా తుల్యం తజ్జలం సాగరోపమమ్ ॥ యతిర్యస్య గృహే భుఙ్క్తే తస్య
భుఙ్క్తే హరిస్స్వయమ్ । హరిర్యస్య గృహే భుఙ్క్తే తస్య భుఙ్క్తే జగత్త్రయ
మ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవకృతం పాపం భిక్షురేకో వ్య

పోహతి । నభిక్షుణాకృతం పాపం వైశ్వదేవోవ్యపోహతి ॥ * ॥ తతశ్చ వైశ్వదేవాత్ప్రాగేవభిక్షాసమాగతెసతిభిక్షైవదెయా, వైశ్వదేవాకరణెనదోషఇతి భావః । ఏతదేకభాణ్డపక్వవిషయమ్ , పృథక్పాకెతువైశ్వదేవః కార్యః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రోషితస్యదరిద్రస్యకుటుమ్బాత్ప్రచ్యుతస్యచ । అధ్వానం వా ప్రపన్నస్యభిక్షాచర్యావిధీయతే ॥ * ॥ తదేవమ్ — ॥ శ్లో ॥ యతయేకాఞ్చనం దద్యాత్తణ్డులం బ్రహ్మచారిణె । పక్వాన్నంతుగృహస్థాయదాతాదుర్గాణిగచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇత్యుక్తదోషోనాస్తీతిభావః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ మాధూకరీం యఆదాయ బ్రాహ్మణెభ్యః ప్రయచ్ఛతి । దాతాతు నరకంయాతి భోక్తాభుఞ్జీతకిల్బిషమ్ ॥ * ॥ అతోనాన్యార్థం భిక్షేత్ బ్రహ్మచారీయతిర్వానాధికమాహరెదిత్యభిప్రాయః । యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆహారమాత్రాదధికం నకించిద్భైక్షమాచరేత్ । యుజ్యతేస్తెయదోషెణ కామతోఽధికమాహరన్ ॥ తస్మాన్నోపహరెద్భైక్షమతిరిక్తం యతిర్వ్రతీ ॥ * ॥ వ్రతీ - వర్ణీ , కామతఇత్యుక్తెరకామతోనదోషః ॥ శ్లో ॥ హస్తదత్తాతుయాభిక్షాలవణవ్యఞ్జనానిచ । భోక్తాహ్యశుచితాం యాతిదాతాస్వర్గంనగచ్ఛతి ॥ హస్తేదద్యాత్తుయస్స్నేహం లవణవ్యఞ్జనానిచ । దాతారం నోపతిష్ఠన్తిభోక్తాభుఞ్జీతకిల్బిషమ్ ॥ తస్మాదన్తర్హితం చాన్నం పర్ణేనాథతృణేనవా । ప్రదద్యాన్నతుహస్తేననహస్తేతుకదాచన ॥ * ॥ అతోభోక్తృభ్యః పర్ణాదినాఽన్తర్హితమేవదేయమ్ , నతుకేవలేనహస్తేన హస్తేవా, ॥ శ్లో ॥ హస్తెదదాతియః స్నేహం లవణవ్యఞ్జనానిచ । దాతాతు నరకం యాతి భోక్తాభుఞ్జీతకిల్బిషమ్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । దర్వ్యాః క్వచిన్నిషేధమాహ యమః — ॥ శ్లో ॥ దర్వ్యాదెయం శృతాన్నంచ లవణవ్యఞ్జనానిచ । తైలపక్వమపక్వంచ నతుదర్వ్యాకదాచన ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆయసేనతుపాత్రేణయదన్నముపనీయతే । శునోచ్ఛిష్టసమంభుక్తేదాతాచనరకంవ్రజేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ అయస్పాత్రమయోగ్యంస్యాత్స్నానాచమనకర్మసు । తత్రస్థితంపునరసం నోపభోగ్యంద్విజాతిభిః ॥ * ॥

శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వేత్రచర్మకృతం చైవ తాలపత్రకృతం కుశమ్ । ఆయసం వర్జయేద్భుక్త్వా యాగయోగ్యోపయోగిచ ॥ * ॥ యాగయోగ్యోపయోగి - భగవదారాధనోపకరణమ్, తేనాన్నాదీని నదద్యాదిత్యర్థః.

అథభోజనవిధిః

ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ భోక్ష్యమాణస్తుప్రయతోఽపిద్విరాచామేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరె — ॥ శ్లో ॥ యస్తుభోజనశాలాయాం భోక్తుకామఉపస్పృశేత్ । ఆసనస్థో నచాన్యత్ర సవిప్రః పఙ్క్తిదూషకః॥ భోక్తుకామోయదావిప్రఆచాన్తోహ్యాసనేస్థితః । అభివాదం కరోత్యస్య పునరాచమనంచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతర్ద్విజాతీనామశనం శ్రుతిచోదితమ్ । నాన్తరాభోజనం కుర్యాదగ్నిహోత్రసమోవిధిః ॥ * ॥ శ్రుతిశ్చ — తస్మాత్సాయం ప్రాతరాశ్యేవస్యాత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అన్తరాప్రాతరాశంచ సాయమాశం తథైవచ। సదోపవాసీభవతియోనభుఙ్క్తేకదాచన ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ భుక్తవత్సుచవిప్రేషు స్వేషుభృత్యేషుచైవహి । భుఞ్జీయాతాం తతఃపశ్చాదవశిష్టంతుదమ్పతీ ॥ * ॥ భృత్యాః - బాలస్వవాసిన్యాదయః । అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ ఉపలిప్యసమస్థానెశుచౌశ్లక్ష్ణాసనాన్వితే । చతురశ్రం త్రికోణంచ వర్తులం చార్ధచన్ద్రికమ్ ॥ కర్తవ్యమానుపూర్వ్యేణ బ్రాహ్మణాదిషుమణ్డలమ్ ॥ * ॥ తథాఽఽత్రేయః — ॥ శ్లో ॥ చతురశ్రం బ్రాహ్మణస్యత్రికోణం క్షత్రియస్యతు । వర్తులం చైవవైశ్యస్యశూద్రస్యాభ్యుక్షణం స్మృతమ్ ॥ యాతుధానాఃపిశాచాశ్చహ్యసురాశ్చాథరాక్షసాః। ఘ్నన్తివైబలమన్నస్యమణ్డలేనవివర్జితమ్ ॥ బ్రహ్మావిష్ణుశ్చరుద్రశ్చ శ్రీహుతాశనఏవచ । మణ్డలాన్యుపజీవన్తితస్మాత్కుర్వీతమణ్డలమ్ ॥ గోమయం మణ్డలం కృత్వాభోక్తవ్యమితి నిశ్చితమ్ । పిశాచాయాతుధానాద్యాఅన్నాదాఃస్యురమణ్డలే ॥ పాత్రావస్థానతోన్యూనమధికం వానకారయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపలిప్యశుచౌదేశేనిశ్ఛిద్రం చతురశ్రకమ్ । సవితానేసమీపేచభోక్తవ్యం భగవన్మయైః ॥ * ॥ సమీపే-

ఇజ్యాప్రదేశస్య, భగవన్మయైః - భగవద్ధ్యానప్రచురైః ॥ శ్లో ॥ కబ
ళేకబళేకుర్వన్ గోవిన్దస్యానుకీర్తనమ్ । జీవన్ముక్తోఽన్యథాకుర్వన్ కేవ
లోదరపూరకః ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆయుష్యం
ప్రాఙ్ముఖో భుఙ్క్తే యశస్యం దక్షిణాముఖః । శ్రియం ప్రత్యఙ్ముఖో భుఙ్క్తే
ఋతం భుఙ్క్తే ఉదఙ్ముఖః ॥ కామయమాన ఇతి శేషః ॥ పఞ్చార్ద్రో భోజనం
కుర్యాత్ ప్రాఙ్ముఖో మౌనమాస్థితః । హస్తౌ పాదౌ తథైవాస్య మేషా పఞ్చా
ర్ద్రతా మతా ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ వాఞ్ఛేత్ క్షుత్తృ
ట్పరీతాత్మా యచ్చాన్నం రససంయుతమ్ । గుప్తే చైవ ప్రదేశే తు ప్రా
ఙ్ముఖో వాప్యుదఙ్ముఖః ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోఽవస్థి
తో విప్రః ప్రతీచీం వా యథారుచి । ఉత్తరం పితృకార్యేషు దక్షిణం తు వివ
ర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యో వేష్టితశిరా భుఙ్క్తే యో భుఙ్క్తే
దక్షిణాముఖః । సోపానత్కస్తు యో భుఙ్క్తే తద్వై రక్షాంసి గచ్ఛతి ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీత సూర్యాభిముఖ ఏవ
వా ॥ * ॥ అత్ర ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీతేతి నియమవిధిః, అన్యస్తు
కామ్యః । “ వాగ్యతో దక్షిణాముఖో భుఞ్జీతానాయుష్యం త్వేవంముఖస్య
భోజనం మాతురిత్యుపదిశన్తి ” ఇతి స్మరణం పుష్టికామస్య తిష్యశ్రాద్ధవి
షయమ్ । అత్ర విశేషమాహ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వృద్ధబాలాఙ్గనాదీ
నాం పూర్వాహ్ణే భోజనం భవేత్ । యథాకాలం సమభ్యర్చ్య సాగ్నిం దే
వం తతోఽశనమ్ ॥ భువం స్పృష్ట్వా పదాగ్రేణ పాత్రం సవ్యేన పాణినా ।
ఇజ్యాప్రదేశాభిముఖస్సమశ్నీయాత్ప్రసన్నధీః ॥ * ॥ అత్ర నియమ
మాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ న భుఞ్జీతోద్ధృతస్నేహం నాతిసౌహిత్యమాచ
రేత్ । నాతిప్రగే నాతిసాయం న సాయం ప్రాతరాశితః ॥ * ॥ అతిసౌహి
త్యమ్ - అతిభోజనమ్ । స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ ప్రశస్తశుద్ధపా
త్రేషు భుఞ్జీతాకుపితో ద్విజః । సౌవర్ణే రాజతే కాంస్యే పద్మపత్రపలాశ
యోః ॥ భోజనేఽభోజనే చైవ త్రిరాత్రం ఫలమశ్నుతే । బ్రహ్మపత్రే
తు యో భుఙ్క్తే మాసమేకం నిరన్తరమ్ । త్రిభిశ్చాన్ద్రాయణైస్తుల్యం మ,

మహాపాతకనాశనమ్ ॥ పద్మపత్రేతు యో భుఙ్క్తే మాసమేకం నిరన్తరమ్ । స గచ్ఛత్యూర్ధ్వగామిత్వం పరంస్థానంచ శాశ్వతమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మపత్రమ్ - పిశాచోదుమ్బరమ్, మధ్యమం పలాశపత్రమిత్యన్యే । దేవలః ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ పిశాచోదుమ్బరేపాత్రే యోఽశ్నాతి సతతం ద్విజః । సర్వపాపవినిర్ముక్తః పరమాం గతిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అపాత్రం వాఽథ కాంస్యం వా రాజతం వా హిరణ్మయమ్ । తాని పాత్రాణి సర్వేషాం యథావిభవమాచరేత్ ॥ ఏకమేవ తు భుఞ్జీత విమలే కాంస్యభాజనే । పలాద్వింశతికాదర్వాగత ఊర్ధ్వం యథేచ్ఛయా ॥ * ॥ ఇదం భ్రాత్రాదివిషయమ్, తదపి శిష్టాః పరిహరన్తి । తథోక్తం వాసిష్ఠే — ॥ శ్లో ॥ చతుష్షష్టిపలం తత్ర కాంస్యం ముఖ్యం ప్రమాణతః । తదర్ధేనాపి కర్తవ్యం తతో హీనం విసర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇదమపి పరమైకాన్తినాం వర్జ్యమితి మునయో వదన్తి ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణం రాజతం వాపి శూద్రపాత్రం న తు స్పృశేత్ । ఇతరేషాం తు శుద్ధిస్స్యాత్తాపఘర్షణతస్తథా ॥ * ॥ కిముత తామ్రకాంస్యాది పాత్రమితి భావః । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ పనసామ్రనారికేళకదళీబిల్వపత్రకే । ఉహినా కుఞ్చపత్రేచ చాన్ద్రాయణఫలం భవేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వటాశ్వత్థార్కపర్ణేషు కుమ్భీతిన్దుకపత్రయోః । కోవిదారకరఞ్జేషు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ శాస్త్రే — ॥ శ్లో ॥ బిల్వోదుమ్బరబోధ్యర్కవటపత్రేషు భోజనమ్ । వర్జయేత్సాధకో యత్నాద్భోజనే దీర్ఘచిన్తనమ్ ॥ బోధిః - అశ్వత్థమ్ । బిల్వస్య వికల్పః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పలాశపద్మపత్రేషు గృహీ భుక్త్వైన్దవం చరేత్ । యతిశ్చ బ్రహ్మచారీచ లభతే చాన్ద్రికం ఫలమ్ ॥ * ॥ అత్ర మాధవీయే పలాశపద్మపత్రయోర్వ్యవస్థా దర్శితా ॥ శ్లో ॥ వల్లీపలాశపత్రేచ స్థలజే పౌష్కరేఽపిచ । గృహస్థశ్చేత్సమశ్నీయాచ్ఛుద్ధ్యై చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నేచ — ॥ శ్లో ॥ కదళీగర్భపత్రేచ పద్మపత్రేజలాస్పృశి । వల్లీపలాశపత్రేచ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ తతశ్చ ఏతద్వ్యతిరిక్త పలాశ పద్మపత్ర విషయో ద్రష్టవ్యః, సర్వత్ర

అపవాదపరిహారేణోత్సర్గ ప్రవృత్తేః । స్మృతిసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అర్కపత్రే చ పద్మే చ అశ్వత్థవటయోస్తథా । ఔదుమ్బరే పలాశే చ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ కరే కర్పటకే చైవ పాషాణే తామ్రభాజనే । వటాశ్వత్థార్కపర్ణేషు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ అత్ర చాన్ద్రాయణస్మరణం బహుకాలాభ్యాసవిషయమ్, ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ । ఏవమన్యత్రాపి బోద్ధవ్యమ్, ॥ శ్లో ॥ మృణ్మయే పర్ణపృష్ఠే వా కార్పాసే తాన్తవేఽశ్మని । నాశ్నీయాన్నపిబేచ్చైవ నకరే నతథాఽఞ్జలౌ ॥ * ॥ కార్పాసే - పత్రే, తాన్తవే - వస్త్రే । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నాతిదోషావహం కాంస్యం భోజనేఽశ్వత్థమేవచ । కుటుమ్బినామకామానామపీచ్ఛన్తీహ కేచన ॥ * ॥

పరిషేచనవిధిః

సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాప్యదర్వ్యా తు నహస్తేన కదాచన । పూజయిత్వా తదన్నం చాపోశనం తు సమన్త్రికమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ మహావ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమన్నముదకం పరిషిచ్య సవ్యేనాముఞ్చన్ ॥ * ॥ ఇతి । సవ్యేనహస్తేనాముఞ్చన్ - పాత్రంసంస్పృశన్నిత్యర్థః । ఉశనాఽపి — ॥ వా ॥ సత్యన్త్వర్తేనేత్యనేనోదకం పరిషిచ్యామృతోపస్తరణమసీతి ప్రాశయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ తతోమహావ్యాహృతిభిః పాత్రం తత్పరిషిచ్యథ । సత్యన్త్వర్తేనచాద్భిశ్చహస్తం ప్రక్షాళయేత్తతః ॥ ఆసీనశ్చాసనే భోక్తుం పాదౌ భూమౌ ప్రతిష్ఠితౌ । పాదాభ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా పాదేనైకేన వాపునః ॥ తతో నిధాయాచమనం ధ్యాత్వా చాన్నాధిదైవతమ్ । సమన్త్రాచమనం కృత్వా ప్రాణాద్యాహుతిపఞ్చకమ్ ॥ దశనస్పృష్టిరహితం కృత్వా భుఞ్జీత వాగ్యతః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అథామృతోపస్తరణమసీతిచ నిపీయకమ్ । హుత్వా ప్రాణాహుతీః పఞ్చ పాత్రం వామేనసంస్పృశన్ ॥ భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీతిచనిపీయకమ్ । ఆచాన్తః పునరాచామేన్మ్నఖిలాస్థాధిశోధ్యచ ॥ * ॥ కమ్ - జలమ్ . ...

* ఆపోశనవిధిః *

స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనం వామభాగే సురాపానసమం భవేత్ । తదేవదక్షిణేభాగే సోమపానసమం భవేత్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనం సోమపానం యావదన్నంనలక్షితమ్ । హస్తేనలక్షితం చాన్నమభోజ్యం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనం కరేకృత్వా పాత్రేకృత్వా తిలోదకమ్ । పూరణంతు పునః కృత్వా సురాపానసమం భవేత్ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనంచాసనంచ తైలాభ్యఙ్గం తథైవచ । స్వయంకరకృతం ప్రోక్తమాయుః శ్రీపుత్రహానిదమ్ ॥ ఆపోశనం కరేకృత్వా ఆశీర్వచనమబ్రవీత్ । అభోజ్యం తద్భవేదన్నం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ సోదకం దక్షిణం పాణిం కుర్యాదన్నం ప్రదక్షిణమ్ । అపేయంతద్భవేదమ్బుపీత్వా చాన్ద్రాయణం చరే ॥ భోజనే తిష్ఠమానాస్తు స్వస్తికుర్వన్తియేద్విజాః । నదేవాస్తృప్తిమాయాన్తినిరాశాః పితరస్తథా ॥ భుఞ్జానోఽభిభవేద్యస్తు తదన్నంపరివర్జయేత్ ॥ * ॥ చిన్తామణౌ — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠస్తర్జనీచైవమధ్యమాచతృతీయకా । తిస్రోఽనామాఙ్గుళిశ్చైవప్రశస్తాః పాత్రధారణే ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనమకృత్వాతుయోభుఙ్క్తేఽనాపదిద్విజః । భుఞ్జానోవాయదిబ్రూయాద్గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ భోజనాద్యన్తయోర్ద్విజపాదామ్బ్వేకం సమన్త్రకమ్ । పిబేదవశ్యంసద్భక్తోమిశ్రితం పాహరణాదిభిః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నాపజహీతాపజహీత వా ॥ * ॥ ఇతి । భోజనాన్తం వామేనహస్తేనపాత్రం స్పృశన్భుఞ్జీత నపాత్రం ముఞ్చేత్, ప్రాణాహుత్యూర్ధ్వంత్యజేద్వా.

* ప్రాణాహుతినియమః *

తథా స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాహుతిషుసర్వాసుహుతాస్వేవత్యజేద్గృహీ । పాత్రస్యధారణంమౌనంయావత్సిద్ధిర్భవేద్భుజేః ॥ ఆస్యేవాన్నస్యనిక్షేపోమన్త్రైః ప్రాణాదిసంజ్ఞకైః । తదేవభోజనంజ్ఞేయం

తత్రైవనియమాఃస్మృతాః ॥ * ॥ అతో౽వశ్యంపాత్రస్పర్శః కార్యః ॥ శ్లో ॥ సముత్థితస్తుయోభుఙ్క్తే-యోభుఙ్క్తే-ముక్తభాజనే । ఏవం వైవస్వతః ప్రాహ భుక్త్వాసాన్తపనం చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి ప్రాయశ్చిత్తస్మృతేః । ముక్తభాజనేవామహస్తేనేతి శేషః । సముత్థితః - ఉత్తరాపోశనమకృత్వామధ్యేఉత్థాయపునరుపవిశ్యయోభుఙ్క్తే ఇత్యర్థః । గౌతమః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాయసత్పాత్రేపరిషిచ్యసమన్త్రకమ్ । వామహస్తేనసంస్పృశ్యజుహుయాత్ప్రాణసంజ్ఞితైః ॥ * ॥ అతఏవవామహస్తేనభుక్తిపాత్రస్పర్శః కార్యఇత్యర్థః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనేనోపరిష్టాదధస్తాచ్చైవభుఞ్జతా । అనగ్నమమృతం చైవకార్యమన్నం ద్విజన్మనా ॥ ఉపరిష్టాదధస్తాచ్చ ఆపోశనాఖ్యకర్మణాఅన్నమనగ్నమమృతంచ కార్యమ్ । అత్రశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ పరిధానమపోశానం పూర్వమాచ్ఛాదనం పరమ్ । భవత్యన్నమనగ్నంహిసోత్తరీయంతథా౽మృతమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అశనం పూజితం నిత్యం బలమూర్జం ప్రయచ్ఛతి । అపూజితంతుయద్భుక్తముభయంతు హినస్తితత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ కార్యేహస్తమపోశానె ప్రక్షాళ్యైవ సమన్త్రకమ్ । జలంపీత్వా తతః పఞ్చహుత్వా భుఞ్జీతచాహుతీః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖో౽న్నానిభుఞ్జీతసూర్యాభిముఖఏవవా । పఞ్చార్ద్రోభోజనం కుర్యాత్పాత్రం భూమ్యాం నిధాయవై ॥ ఉపవాసేనతత్తుల్యం మనురాహ ప్రజాపతిః ॥ మహావ్యాహృతిభిస్త్వన్నం పరిషిచ్యోదకేనతు । అమృతోపస్తరణమసీత్యాపోశనక్రియాం చరేత్ ॥ స్వాహాప్రణవసంయుక్తాం ప్రాణాయాన్నాహుతింక్షిపేత్ । అపానాయతతోహుత్వా వ్యానాయతదనన్తరమ్ । ఉదానాయతతోహుత్వా సమానాయేతిపఞ్చమీమ్ ॥ శేషమన్నం యథాకామం భుఞ్జీతవ్యఞ్జనైర్యుతమ్ । విజ్ఞాయ ధర్మస్తేతేషాం జుహుయాదాత్మవిద్ద్విజః ॥ * ॥ అత్రప్రాణాగ్నిహోత్రమన్త్రాణామ్ ¶ ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాస్సదుపదేశతోలభ్యాఇతి నలిఖ్యన్తే । గోబి

¶ పుస్తకాన్తరే — ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాశ్చ సదుపదేశతోలభ్యా ఇత్య

లః — ॥ శ్లో ॥ తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠైః ప్రాణాయాన్నాహుతిర్భవేత్ । మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైరపానాయాహుతిర్భవేత్ ॥ కనిష్ఠానామికాఙ్గుష్ఠైర్వ్యానాయ జుహుయాత్తతః । కనిష్ఠతర్జన్యఙ్గుష్ఠైరుదానే చాహుతిం క్షిపేత్ ॥ సర్వాఙ్గులిభిరాదాయ సమానాయాహుతిర్భవేత్ ॥ * ॥ శ్రీవారాహే — ॥ శ్లో ॥ నివేద్య హృది తద్భూయః పరిషేకాదిపూర్వకమ్ । జుహుయాదాహుతీః పఞ్చ విష్ణౌ ప్రాణాదిసంజ్ఞకే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్గృహీత్వాఽన్నం మితం పునః । ప్రాణాయ చేత్యపానాయ వ్యానాయ చ తతః పరమ్ ॥ ఉదానాయ సమానాయ స్వాహేతి జుహుయాత్క్రమాత్ ॥ * ॥ మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైరేవ షట్చ ప్రాణాహుతీః కుర్యాదిత్యత్రోక్తమ్ । ఆశ్వమేధికే విశేష ఉక్తః — ॥ శ్లో ॥ కుర్యాత్ప్రాణాహుతీః పఞ్చ సమాదాయ సమం తతః ॥ * ॥ ఇ

త్రాపి పిలిఖ్యన్తే । అఖణ్డాదర్శే — ప్రాణాగ్నిహోత్రం వక్ష్యామి యథాశాస్త్రం ద్విజన్మనామ్ । ప్రాణాహుతిమన్త్రస్య, రుక్మవర్ణః క్షుధాగ్నిఋషిః, గాయత్రీచ్ఛన్దః, ఆదిత్యో దేవతా, ప్రాణే నివిష్ట ఇతి క్షుధాగ్నయ ఆదిత్యాయేదమ్ । అపానాహుతిమన్త్రస్య, గోక్షీరవర్ణః శ్రద్ధాగ్నిఋషిః, ఉష్ణిక్ఛన్దః, సోమో దేవతా, అపానే నివిష్ట ఇతి । శ్రద్ధాగ్నయే సోమాయేదమ్ । వ్యానాహుతిమన్త్రస్య, పద్మనాళవర్ణో హుతాశనఋషిః, అనుష్టుప్ఛన్దః, అగ్నిర్దేవతా, వ్యానే నివిష్ట ఇతి । హుతాశనాగ్నయ ఇదమ్ । ఉదానాహుతిమన్త్రస్య, ఇన్ద్రకోపవర్ణః స్పర్శాగ్నిఋషిః, బృహతీ ఛన్దః, వాయుర్దేవతా, ఉదానే నివిష్ట ఇతి । స్పర్శాగ్నయే వాయవ ఇదమ్ । సమానాహుతిమన్త్రస్య, విద్యుద్వర్ణో విరూపాగ్నిఋషిః, పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పర్జన్యో దేవతా, సమానే నివిష్ట ఇతి । విరూపాగ్నయే పర్జన్యాయేదం న మమ । అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యం వాయుర్దైవత్యస్స చేతనాత్మనే గోవిన్దాయ స్వాహేతి । చేతనాత్మనే గోవిన్దాయేదమ్ । ఏతజ్జ్ఞో విధివద్భుక్త్వా బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । ఏతద్ధి శాస్త్రసద్భావం భోక్తవ్యం తత్ప్రయత్నతః ॥ * ॥ ఇత్యేతావదధికం దృశ్యతే.

తి । ఆగమప్రామాణ్యే — ॥ శ్లో ॥ హృదిధ్యాయన్హరింతస్మైనివేద్యా
న్నం సమాహితః । మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్జుహుయాదాహుతీః క్ర
మాత్ ॥ * ॥ ఇదం సర్వాశ్రమసాధారణమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనేనోపరిష్టా
దధస్తాచ్చైవభుఞ్జతా । అనగ్నమమృతంచైవకార్యమన్నం ద్విజన్మనా ॥*॥
ఇతి భుఞ్జతాకర్తవ్యత్వవిధానాత్ , ద్విజన్మత్వానపాయాత్ , ఏషువచ
నేష్వధికారివిశేషానుక్తేశ్చ । అత్ర శ్రుతిః — విష్ణునాత్తమశ్నన్తివిష్ణునా
పీతం పిబన్తివిష్ణునాఘ్రాతంజిఘ్రన్తి ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥
త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధవాసోలఙ్కారచర్చితాః । ఉచ్ఛిష్టభోజినోదాసాస్త
వమాయాంతరేమహి ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చరాత్రవిదో
ముఖ్యాస్తస్యగేహే మహాత్మనః । ప్రాపణం భగవద్భుక్తంభుఞ్జతేచాగ్ర్య
భోజనమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ప్రాపణేనమహావిష్ణోర్వైశ్వదే
వం కరోతియః । ప్రాణాగ్నిహవనం చైవ తేనలోకాజితాస్త్రయః ॥ * ॥
శ్రీగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అహం వైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాం
దేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నం చతుర్విధమ్ ॥*॥
సుమన్తుః — ॥ వా ॥ దన్తచర్వణ మాహుతీనాం వర్జయేదన్తరే నిగి
రేత్ ॥ * ॥ ఇతి । హారీతః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చప్రాణాహుతీః కుర్యాచ్ఛు
ద్ధాన్నైరభిఘారితైః । ఉచ్ఛిష్టేనఘృతం దద్యాత్ ప్రాగ్ఘుతేలవణాన్విత
మ్ ॥ * ॥ ప్రాణాహుతేఃపశ్చాదేవలవణాన్వితం వ్యఞ్జనం దద్యాదిత్య
ర్థః , ప్రాణాహుతిస్తు శుద్ధాన్నైరేవకార్యా । తథాపరాశరః —
॥ శ్లో ॥ అస్నాతాశీమలంభుఙ్క్తే హ్యజపఃపూయశోణితే । అహుతాగ్నిః
క్రిమింభుఙ్క్తే హ్యదాతావిషమశ్నుతే ॥ ప్రాణాహుతేస్తుయఃపూర్వం ల
వణాన్వితమీక్షతే । తదన్నం వర్జయేద్విద్వాన్ భక్షయన్ సర్వదోషభా
క్ ॥ * ॥ ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥ అనిన్దన్ భక్షయేదిత్థం వాగ్యతోఽన్నమ
కుత్సయన్ । పఞ్చగ్రాసాన్మహామౌనీ ప్రాణాద్యాప్యాయనాయతు ॥
(ప్రాణాద్యాత్మాయతవ్రతఇతిపాఠాన్తరమ్) ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ శ్లో ॥ కృతాగ్నికార్యోభుఞ్జీత వాగ్యతోగుర్వనుజ్ఞయా । ఆపోశనక్రియా

పూర్వం సత్కృత్యాన్నమకుత్సయన్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥
పవిత్రం ధారయేద్విప్రః కౌశేయం దక్షిణేకరే । భుఞ్జానస్తు విశేషేణ సోఽ
న్నదోషైర్నలిప్యతే ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే జపే
హోమే బ్రహ్మగ్రన్థిర్విధీయతే । భోజనే వర్తులః ప్రోక్త ఏవం ధర్మో న
హీయతే ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ భక్ష్యం భోజ్యం చ లే
హ్యం చ నమోనారాయణేతి యః । అభిమన్త్ర్య స్పృశన్ భుఙ్క్తే స యా
తి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — శ్లో ॥ పీతావశేషితం పీత్వా పానీయం
బ్రాహ్మణః క్వచిత్ । త్రిరాత్రం తు వ్రతం కుర్యాద్వామహస్తేన వా పు
నః ॥ * ॥ అత్ర పరిహారమాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పాత్రశిష్టం తు య
త్తోయం పానే పాదావనేజనే । భూమౌ తదమ్బు విస్రావ్య శిష్టం తత్పాన
మర్హతి ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ పానీయం తు పిబేద్యేన తత్పా
త్రం నృపసత్తమ । అనుచ్ఛిష్టం భవేత్తావద్యావద్భూమౌ న నిక్షిపేత్ ॥*॥
అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ ఆస్యేన న పిబేత్తోయం తిష్ఠన్నఞ్జలినా పిబేత్ । వా
మహస్తేన శయ్యాయాం తథైవాన్యకరేణ వా ॥ తోయం పాణినఖస్పృ
ష్టం బ్రాహ్మణో న పిబేత్క్వచిత్ । సురాపానేన తత్తుల్యం మనుస్స్వాయంభు
వోఽబ్రవీత్ ॥ వామహస్తేన యో భుఙ్క్తే యోఽపః పిబతి వా ద్విజః । సురాపా
నేన తుల్యం స్యాదిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ స్వహస్తే విద్యమానేఽపి బ్రాహ్మ
ణో జ్ఞానదుర్బలః । తోయం పిబతి వక్త్రేణ శ్వయోనౌ జాయతే ధ్రువమ్ ॥*॥
వసిష్ఠస్మృతౌ చ — ॥ శ్లో ॥ జలం పిబేన్న హస్తాభ్యామ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర
వామహస్తభోజననిషేధో దక్షిణహస్తస్య శక్యత్వే । స్మృత్యన్తరే —
॥ శ్లో ॥ భుఞ్జానో దక్షిణం బాహుం న సంయుఞ్జ్యాత్కదాచన । ఉద్ధృత్య వా
మహస్తేన తృషార్తస్సలిలం పిబేత్ ॥ * ॥ అతో వామహస్తేన పాననిషే
ధో భోజనకాలాదన్యత్ర । మాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ శఙ్ఖశుక్తిచకరకం య
చ్చాన్యత్తాపనభాజనమ్ । దక్షిణేనైవ తత్కుర్యాన్న వామేన కదాచన ॥ నా
రికేళోదకం కాంస్యే తామ్రపాత్రోషితం మధు । గవ్యం చ తామ్రపాత్ర
స్థం మద్యతుల్యం ఘృతం వినా ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ న హస్తేన పిబే

త్తోయం భుక్త్వాతు ద్విజసత్తమః । అన్యేన కాంస్యపాత్రేణ పిబేదన్యైశ్చ
సాధనైః ॥ * ॥ భుక్తిగ్రహణాదన్యత్రపాణినాపానే నదోషః, అఞ్జలినా
తన్నిషేధాత్ । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అర్ధభుక్తేన యోవిప్రస్తత్పాత్రే
ణజలంపిబేత్ । భుక్త్వాదైవంచ పిత్ర్యంచఆత్మానంచోపఘాతయేత్ ॥ * ॥
అత్ర శాణ్డిల్యో విశేషమాహ — ॥ శ్లో ॥ కుర్వీతుస్సభోజనం కర్మ సర్వే
షు గృహమేధిషు । ప్రసాద్యతాననుజ్ఞాప్య సమశ్నీయాత్పవిసన్నధీః ॥
నావశ్యంభోజనేమానం కుటుమ్బాశ్రమవాసినామ్ । వాచోపచారః కర్త
వ్యో భుఞ్జతాం సహభోజనే ॥ పిబేద్భోజనపాత్రేణ పాణినావా నభోజ
నే । ప్రభూతం నపిబేత్తోయం నాపిబన్నశనంచరేత్ ॥ పీతావశిష్టంచ
షకే పునస్తన్నపిబేజ్జలమ్ । శాకాద్యం నోత్సృజేత్ స్థాల్యాంపాణినావా
పిభుఞ్జతామ్ ॥ స్నానాచమన పానార్థ మహణాద్యర్థముమ్బయత్ । ఉ
పయుక్తం భగవతా పానీయం తత్పవికల్పయేత్ ॥ మధుపర్కస్తథానా
ద్యం యద్భుక్తం పరమేష్ఠినా । ప్రాణవద్రక్షణీయంతద్వినియోగావసా
నకమ్ ॥ భువంస్పృష్ట్వాపదాఽగ్రేణ పాత్రం సవ్యేనపాణినా । అశ్నీయా
న్మన్దమాచ్ఛాద్య పాదౌవస్త్రాన్తరేణచ ॥ అఙ్కే నారోపయేత్పాదంపా
ణినా నాక్రమేద్భువమ్ । అఙ్గం వానస్పృశేత్పాద్యాభ్యాం పాదం పాదాన్త
రేణచ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అన్నస్యానాని షేధార్థ ముపదం
శస్యవాపునః । ధర్మ్యార్థాం విసృజేద్వాచం నాసద్వాచం కదాచన ॥ * ॥
ఏవమవశ్యవక్తవ్యార్థే వాగ్విసర్జనానుజ్ఞానాద్భాషయైవ వక్తవ్యమ్ । అ
త్రిః — ॥ శ్లో ॥ శబ్దేనాపః పయఃపీత్వా శబ్దేన ఘృతపాయసమ్ । శబ్దే
నాపోశనం కృత్వా సురాపానసమంభవేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ శ్లో ॥
నకుర్యాత్క్రన్దనంశబ్దంక్రోధమన్యత్రచిన్తనమ్ । శిశూనాం భర్త్సనంచా
పి శ్వచణ్డాలాది దర్శనమ్ ॥ అశుచీనాం తథామధ్యే ప్రేక్షతామప్యనశ్న
తామ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాశ్నీయాత్ప్రేక్షమాణానాం ప్ర
దానాదపి దుర్మనసామ్ । నయజ్ఞశిష్టాదన్యచ్చ నక్రుద్ధో నాన్యమానసః ॥
ఆత్మార్థంభోజనంయస్య రత్యర్థం యస్య మైథునమ్ । వృత్త్యర్థం యస్యచా

క్షీతం నిష్ఫలం తస్య జీవితమ్ ॥ నార్ధరాత్రే నమధ్యాహ్నే నాజీర్ణే నాన్య వస్త్రధృత్ । నచభిన్నాసనగతో నశయానఃస్థితోఽపివా ॥ నభిన్నభాజనేఽ శ్నీయాన్నభూమ్యాం నచపాణిషు । నాన్ధకారే నచాకాశే నచ దేవాల యాదిషు ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నాజకాష్ఠే దారుసంస్థేవా నా కాశేనాన్ధకారితే । నాశ్నీయాచ్ఛయనారూఢో నదీపేనిహతేపునః ॥ న దృష్ట్వా కేశకీటాద్యం నచావైష్ణవదర్శనే ॥ * ॥ వైష్ణవః - "నచలతి నిజ వర్ణధర్మతోయః" "నిజాచారాదవిప్లుతః" ఇత్యుక్తలక్షణః । కేశేతిస హపాకవిషయమ్, అన్యస్యపరిహారోక్తేః । సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శూ న్యాలయేనచాశ్నీయాద్విహాయసి జలాశయే ॥ * ॥ విహాయసి - హర్మ్యే దౌ । తథాఽఽపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ దధ్నిరపూపస్యనావచ్ఛిన్ద్యాద్యద్య స్య కులే మ్రియేత నతత్రా నిర్దశేభోక్తవ్యం తథాఽనుత్థితాయాం సూతి కాయామన్తశ్శవే చాప్రయతోపహతమన్నమప్రయతం నత్వభోజ్య మ ప్రయతేనతు శూద్రేణోపహృతమభోజ్యం పదావోపహతం సిచావా శు నావాఽపపాత్రేణవా దృష్టంసిచావోపహృతం దాస్యావానక్తమాహృతం భుఞ్జానంవా యత్ర శూద్ర ఉపస్పృశేదనర్హద్భిర్వాసమానపఙ్క్తౌ భు ఞ్జానేషువా యత్రానూత్థాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాచామెద్వా కుత్స యిత్వావా యత్రాన్నం దద్యుర్మనుష్యైరవఘ్రాతమన్యైరా వాఽమేధ్యై ర్నవిభుఞ్జీత తథాప్రాసాదేకృతభూమావాతుభుఞ్జీత ॥ * ॥ ఇతి । దధ్నిర పూపాన్నావచ్ఛిన్ద్యాత్కింతుహస్తేనావచ్ఛిద్య భక్షయేత్, ఉపలక్షణమి దమ్, ॥ శ్లో ॥ శాకమూలఫలేక్షూణిదన్తచ్ఛేదైర్నభక్షయేత్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృ తేః । యస్యేతి - శాతాతపః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణాదీనామాశౌచె యస్సకృదోదనమశ్నాతి తస్య తావదాశౌచం యావత్తేషామాశౌచస్యా పగమ ఆశౌచవ్యపగమె ప్రాజాపత్యం కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । యత్వఙ్గిరో వచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మక్షత్రవిశాంభుక్త్వా నదోషస్త్వగ్నిహోత్రిణాం । సూతికేశావఆశౌచేప్యస్థిసఞ్చయనాత్పరమ్ ॥ * ॥ ఇతి తద్యాగా న్తరవిషయమాపద్విషయం వేతిమన్తవ్యమ్ । అన్తరితి - అత్ర మనుః —

॥ శ్లో ॥ నాద్యాదన్తశ్శవే గ్రామె నాధీతేనజుహోతిచ । తానివీథ్యన్తరె కుర్యాదేకాదశధనుష్పరే ॥ * ॥ అత్ర వక్తవ్యవిశేషోఽస్మదుక్తే ఆశౌచశతకవ్యాఖ్యానే విస్తరేణ ద్రష్టవ్యః । అప్రయతేతి - అశుచినా ఉపహతం స్పృష్టమన్నమప్రయతం నత్వభోజ్యమ్ , అద్భిః ప్రోక్షితం భస్మాదినా సంస్పృష్టమభిఘారితం వాచా ప్రశస్తం భోజ్యమేవ , కః పునరప్రయతస్యాభోజ్యస్యచ భేదః , అప్రయతేన విప్రేణ సంస్పృష్టమప్రయతమ్ , లశునాదికమభోజ్యమ్ , తత్ప్రోక్షణాదినాఽపి నభోజ్యమితి । అప్రయతేనేతి - శూద్రేణోపహృతమానీతం స్పృష్టమస్పృష్టం చాభోజ్యమ్ , ప్రోక్షణాదినాఽపి నభోజ్యమిత్యర్థః । పదేతి - పదా పాదేనవా , సిచా - వస్త్రేణవా , ఉపహతం స్పృష్టమభోజ్యమ్ । ఏవం శునావా పతిత చణ్డాలాదినా అపపాత్రేణవా స్పృష్టం దృష్టంచ , సిచా వస్త్రేణానీతం దాస్యావా , నక్తమాహృతం నభోజ్యమ్ । వస్త్రగ్రహణాత్పాత్రాన్తరానీతస్య నదోషః , నక్తగ్రహణాద్దివానదోషః । భుఞ్జానం శూద్ర ఉపస్పృశేద్యది తదానభుఞ్జీత । శూద్రగ్రహణమప్రయతోపలక్షణమ్ । అనర్హాద్భిః - వ్రాత్యదుర్వృత్తాదిభిస్సపఙ్క్తౌ నభుఞ్జీత । భుఞ్జానేష్వేకయద్యేక ఉత్థాయ భోజనాద్విరమ్య ఉచ్ఛిష్టం శిష్యాదిభ్యః ప్రయచ్ఛేదాచామెద్వా ఉత్తరాపోశనం కుర్యాత్తస్యాం పఙ్క్తౌ ఇతరే నభుఞ్జీరన్ । అతో భుఞ్జానేష్వేకోఽపి నవిరమేత్ , విరమన్ భోజనకణ్టక ఇత్యుచ్యతే । కుత్సయిత్వా వేతి - మూర్ఖవైధేయవ్రాత్యేత్యాదిభిర్గర్హయిత్వా దత్తమన్నం నభుఞ్జీత , తథామనుష్యైర్మార్జారాదిభిరవఘ్రాతం నభోజ్యమ్ । నాపి ప్రాసాదే - దారుమయె మఞ్చేవా సౌధే శుద్ధేఽపి పాత్రె నభుఞ్జీత , కింతు కృతభూమౌ - గోమయాదినాసంస్కృతాయాం భూమౌ భుఞ్జీతేతి। సంవర్తః—

॥ శ్లో ॥ దృష్ట్వోదక్యాశ్వచణ్డాలాన్ ప్రతిలోమాంస్తథాఽనుజాన్ । భుఞ్జానోఽనుద్గిరన్ భుక్తం త్రిరాత్రాదేకతశ్శుచిః ॥ * ॥ భుక్తముద్గిరన్నేకరాత్రేణ , అనుద్గిరంస్తు త్రిరాత్రోపవాసేన శుచిః । అనుజాన్ - అనులోమజాన్ । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలపతితం శ్వానముదక్యాం సూతికాం త

థా । దృష్ట్వా భుక్త్యన్తరే స్నాత్వా మానస్తోకే త్ర్యృచం జపేత్ ॥ * ॥ సంవర్తశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యామథ చణ్డాలగ్రామసూకరకుక్కుటాన్ । భుక్త్యన్తరే సమీక్ష్యైతాన్ జపేత్పూర్వోదితామృచమ్ ॥ * ॥ ఋక్ - మానస్తోకేతి ॥ శ్లో ॥ చూడామేదానే చ యాగే చ యదేభిరవలోకితమ్ । దైవే కర్మణి పిత్ర్యే చ తత్సర్వం పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాదృష్టమన్నం భుక్త్వా వమనమిష్యతే । చణ్డాలదృష్టమన్నం చ సూతికాదృష్టమేవ చ ॥ * ॥ ఏతేన స్వస్య శూద్రాద్యదర్శనేఽపి తైర్దృష్టం త్యాజ్యమితి ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలపతితం ప్రేతం శ్వశూద్రాదీన్ రజస్వలామ్ । ఏతాన్నిరీక్ష్య భుఞ్జానో హి వమిత్వోపవసేత్త్ర్యహమ్ ॥ ఉచ్ఛిష్టస్పర్శమాత్రే తు స్నాత్వా ప్రాణాయామవాన్ భవేత్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ చ పునః స్పృష్టం పాదస్పృష్టం చ లఙ్ఘితమ్ । కేశకీటాదిపతనం ముఖ్యమాజ్యవివర్జితమ్ ॥ అన్నం తద్రాక్షసం విద్యాత్తస్మాద్యత్నేన వర్జయేత్ ॥ రాక్షసోచ్ఛిష్టభుగ్విప్రస్సప్తపూర్వాపరానపి । రౌరవే నరకే ఘోరే స్వపితౄన్పాతయిష్యతి ॥ * ॥ ముఖ్యమ్ - ముఖనిస్సృతమ్, ॥ శ్లో ॥ ఉపదంశఘృతాన్నం వా భోజనే ముఖనిస్సృతమ్ । ద్విజాతీనామభోజ్యం తద్భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మృతసూతకపుష్టాఙ్గం ద్విజం శూద్రాన్నభోజినమ్ । అహం తన్న విజానామి కాం కాం యోనిం గమిష్యతి ॥ గృధ్రో ద్వాదశజన్మాని దశజన్మాని సూకరః । శునకస్సప్తజన్మ స్యాదిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రభుక్తావశిష్టం తు నాద్యాద్భాణ్డస్థితం క్వచిత్ । పాత్రాన్తరే నిధాయాస్మాద్దద్యాన్నిరవశేషతః ॥ * ॥ శాకభాణ్డాత్పాత్రాన్తరే నిధాయ తత ఆదాయ వ్యఞ్జనోదనాదికం శూద్రోదక్యాదిభ్యః ప్రదేయమ్, ఏవం సతి శాకభాణ్డస్థం భోజ్యమిత్యర్థః । శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాశనే మహావ్యాహృతిభిరభిమన్త్ర్యాపః పిబేత్, బ్రాహ్మీం సువర్చలాం పిబేత్, శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే త్రిరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇదమకామే । కామతస్తు బృహద్యమః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణశ్శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే

సప్తరాత్రం పఞ్చగవ్యం పిబేత్ , బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాసనే త్వహోరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అభ్యాసే । మనుః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా సహబ్రాహ్మణేన ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి । శూద్రేణసహ భుక్త్వాఽన్నం చాన్ద్రాయణమథాచరేత్ ॥ * ॥ అత్రసహభోజనముచ్ఛిష్టభోజనమేవ । ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాయాః కరేణాన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ । ప్రాజాపత్యమతాశ్చేత్త్రిరాత్రం స్పృష్టభోజనే ॥ తదర్ధం భోజనేనైవ త్రిగుణం సహభోజనే । చతుర్గుణం తముచ్ఛిష్టే పానీయేఽర్ధార్ధమేవచ ॥ * ॥ బుద్ధిపూర్వే అర్ధమ్, అజ్ఞానే అర్ధార్ధమిత్యర్థః । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ తదుచ్ఛిష్టం ద్విజో భుక్త్వా కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చరేత్ । అజ్ఞానాత్కృచ్ఛ్రమేకం స్యాత్పానీయే తు తదర్ధకమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాయాస్సమీపస్థమన్నమద్యాత్ప్రమాదతః । ఉపవాసత్రయం కుర్యాన్మత్యా కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ ఉదక్యాస్పృష్టమస్పృష్టమన్నం భుక్త్వాతు కామతః । ప్రాజాపత్యేన శుద్ధిస్స్యాదజ్ఞానేతు త్రిరాత్రతః ॥ శయనం భుక్తిపాత్రం వా స్పృష్ట్వా మోహాద్ద్విజోత్తమః । అస్నాత్వా భోజనం కుర్వన్నుపవాసేన శుధ్యతి ॥ భుక్త్వా రజస్వలాపాత్రే ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి । నిర్లేపే త్రిదినం కుర్యాదజ్ఞానే ద్విదినం భవేత్ ॥ స్పృష్ట్వాతు మోహాద్వాసో వా తదన్నం వా ప్రమాదతః । అస్నాత్వా భోజనం కుర్వన్నుపవాసత్రయం చరేత్ ॥ ఆర్తవాభిప్లుతాం నారీం దృష్ట్వా భుఙ్క్తే ప్రమాదతః । తదన్నం ఛర్దయిత్వాతు కుశవారి పిబేదహః ॥ దృష్ట్వా భుక్తిమధ్య ఇతి శేషః । జీర్ణం చేద్వమనాశక్త్యా పిబేత్కృత్వా విరేచనమ్ ॥ త్రిరాత్రం బుద్ధిపూర్వే స్యాదభ్యాసే త్రిగుణం భవేత్ ॥ పిబేత్పఞ్చగవ్యమితి శేషః ।

* పక్వాన్నవ్యతిరిక్తభక్ష్యభక్షణే *

॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా చాన్నం తయా స్పృష్టం భక్ష్యం వా భక్షయేచ్ఛృతమ్ । ఉపవాసత్రయం కుర్యాన్మత్యా కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ దక్షయమౌ — ॥ శ్లో ॥ భుఞ్జానేనతు విప్రేణ స్పృష్టా చేత్స్యాద్రజస్వలా । ప్రాజాపత్యేన శుద్ధిస్స్యాత్ప్రాణాయామశతేనచ ॥ * ॥ యత్తుసుమన్తు

నోక్తమ్ — ॥ వా ॥ లశున పలాణ్డు గృఞ్జన కవక భక్షణే సావిత్ర్యష్టసహస్రేణ మూర్ధ్ని సంపాతాన్నయేదేతాన్యేవ వ్యాధితస్య భిషక్క్రియాప్రతిషిద్ధాని భవన్తి యానినైవం ప్రకారాణి తేష్వపి నదోషః ॥ * ॥ ఇతి । సంపాతాన్నయేత్ - ఉదకబిన్దూన్ప్రక్షిపేదిత్యర్థః । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టస్పర్శనం జ్ఞాత్వా తత్పాత్రం పరిహృత్య చ । తత్పాత్రం పరిహృత్యాథ భూమిం సమనులిప్య చ ॥ అన్నం పాత్రే నిధాయైవ తదన్నం పరివేష్టయేత్ । పరిషిచ్య తతః పశ్చాద్భోజయేచ్చ నదోషకృత్ ॥ ఏకపఙ్క్తౌ తు భుఞ్జానో బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణం స్పృశేత్ । తదన్నమత్యజన్ భుక్త్వా గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ భుఞ్జానేషు తు విప్రేషు యోఽగ్రే పాత్రం ఏముఞ్చతి । సచోరస్స చ పాపిష్ఠో బ్రహ్మఘ్నస్స ఉచ్యతే ॥ అప్యేకపఙ్క్త్యాం నాశ్నీయాద్బ్రాహ్మణస్స్వజనైరపి । కోహి జానాతి కింకస్య ప్రచ్ఛన్నం పాతకం భవేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం దుష్కృతం యద్దురాత్మనామ్ । సర్వేషాం తత్సమానం స్యాద్యది పఙ్క్తిర్న భిద్యతే ॥ అగ్నినా భస్మనా వాపి స్తమ్భేన సలిలేన వా । దర్భాదినా చ మార్గేణ పఙ్క్తిభేదో విధీయతే ॥ ద్వారేణ నిమ్నభూమ్యా వా షడ్భిః పఙ్క్తిర్విభిద్యతే ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టా యే నస్పృశేయుః పరస్పరమ్ । భస్మాద్యైః కృతమర్యాదా న తేషాం సఙ్కరో భవేత్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దేన అగ్నినా భస్మనా వేత్యుక్తసఙ్గ్రహః । సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ నరాణాం భోజనే కాలే యది దీపో వినశ్యతి । పాణిభ్యాం పాత్రమాదాయ భాస్కరం మనసా స్మరేత్ ॥ పునర్దీపమసౌ దృష్ట్వా తచ్ఛేషం భోజయేన్నరః ॥ పునరన్నం న భోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నాశ్నీయాద్భార్యయా సార్ధమన్నం చాపి విశేషతః । న భార్యాదర్శనేఽశ్నీయాన్నైకవాసాశ్చ సంవిశేత్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్తౌ తు భుఞ్జాన ఉచ్ఛిష్టం స్పృశతే యది । ద్వౌ విప్రౌ విసృజేదన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ అత్రాయం వివేకః - మిథస్స్పర్శే తదన్నమత్యజన్నిత్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ , భుక్తిపాత్రోచ్ఛిష్టస్పర్శే తు

క్త్వా విప్రా విసృజేదన్నమిత్యుక్తం గ్రాహ్యమ్, అన్యతరస్యోచ్ఛిష్టస్ప ర్శాభావే తత్పాత్రం పరిహృత్య చేత్యుక్తం కర్తవ్యమితి । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సకృచ్ఛూద్రీం ద్విజో గత్వా చరేత్కృచ్ఛ్రాణి వింశతిమ్ । తత్రైవ కుర్యాత్కృచ్ఛ్రాణి వృషలీసహభోజనే ॥ * ॥ ఇదమభ్యాసవిషయమ్ । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యదా భోజనకాలే తు హ్యశుచిర్భవతి ద్విజః । భూమౌ నిధాయ తం గ్రాసం స్నాత్వా విప్రో విశుధ్యతి ॥ విశుధ్యత్యుపవాసేన త్రిరాత్రేణైవ భోజనే ॥ * ॥ అశుచిః - శ్వాదిస్పర్శనేన శ్వశూద్రాదిస్పర్శనేన చ గ్రాసనిధానస్నానాచ్ఛుద్ధిః, ముఖస్థగ్రాసభోజనే త్రిరాత్రేణేతి వివేకః । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విప్రాణాం సహభోజనే । యద్యేకోపి త్యజేత్పాత్రం శేషమన్నం న భోజయేత్ ॥ మోహాద్భుఞ్జీత చేద్విప్రః పఙ్క్త్యాముచ్ఛిష్టభోజనమ్ । ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్విప్రః కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతమ్ ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విషమం యః ప్రయచ్ఛతి । యశ్చైవాశ్నాతి విషమం కుర్యాద్బ్రాహ్మణో వ్రతమ్ ॥ ఏతచ్చిరాభ్యాసవిషయమ్ । పఙ్క్తిభేదీ పృథక్పాకీ నిత్యం బ్రాహ్మణనిన్దకః ॥ ఆదేశీ వేదవిక్రేయీ పఞ్చైతే బ్రహ్మఘాతకాః ॥ * ॥ పఙ్క్తిభేదీ - విషమదాతా, పృథక్పాకీ - స్వస్యాన్యేషాం చ శ్లాఘ్యాశ్లాఘ్యవస్తుభేదపాకకరః । బ్రాహ్మణనిన్దకః - శ్రోత్రియో వా అశ్రోత్రియో వా తమపి న నిన్దేత్ । ఆదేశీ - ॥ శ్లో ॥ యమిచ్ఛేన్నరకం నేతుం సపుత్రపశుబాన్ధవమ్ । తం దేవేష్వధిపం కుర్యాద్గోషు చ బ్రాహ్మణేషు చ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తః । వేదవిక్రేయీ - ॥ శ్లో ॥ ప్రజ్ఞ్యాపనం ప్రాధ్యయనం ప్రశ్నపూర్వప్రతిగ్రహః । యాజనాధ్యాపనే వాదః షడ్విధో వేదవిక్రయః ॥ * ॥ ఇతి మనూక్తః, ॥ శ్లో ॥ వేదాక్షరాణి యావన్తి నియుఞ్జ్యాదర్థకారణాత్ । తావతీం బ్రహ్మహత్యాం వై వేదవిక్రయ్యవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తో వా । యమః — ॥ శ్లో ॥ అశ్నాతి యో భృతకజనస్య మధ్యే మృష్టాన్నమేకో రసగృధ్నురేవ । దీనైః కటాక్షైరభివీక్ష్యమాణో వ్యక్తం విషం హాలహలం స భుఙ్క్తే ॥ * ॥ భృ

త్యజనః - పోష్యవర్గః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ దాసశిష్యాచ భార్యాచపిత
రౌగురవస్తథా । పుత్రశ్చమాతులాద్యాశ్చ పోష్యవర్గా ఉదాహృ
తాః ॥ * ॥ ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ భార్యాభృతకదాసేభ్యఉచ్ఛి
ష్టం శేషయేద్బుధః । భోజనంతు నని శ్శేషం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞః కదాచన ॥
అన్యత్రదధిసక్త్వాజ్యపలలక్షీర మధ్వపామ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః —
॥ వా ॥ పితుర్జ్యేష్ఠస్యచ భ్రాతురుచ్ఛిష్టం భోక్తవ్యం ధర్మవిప్రతిపత్తా
వభోజ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । చిన్తామణౌచ — ॥ శ్లో ॥ తామ్బూలాభ్య
ఙ్గనేచైవకాంస్యపాత్రేచభోజనమ్ । యతిశ్చబ్రహ్మచారీచవిధవాచ వి
వర్జయేత్ ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ అఞ్జనంచైవతామ్బూలం
కాంస్యపాత్రేచభోజనమ్ । బ్రహ్మచారీయతిశ్చైవనాశ్నీయాత్తుకదాచన ॥
అశ్నీయాద్యదిమోహేనతప్తకృచ్ఛ్రాత్రిషడాచరేత్ ॥ * ॥ సనత్కుమారః
॥ శ్లో ॥ విధవాబ్రహ్మచారీచయతిశ్చవ్రతవాంస్తథా । తామ్బూలమఞ్జనంచైవ
కాంస్యపాత్రేచభోజనమ్ ॥ దన్తకాష్ఠం మైథునంచ యావజ్జీవం నకార
యేత్ ॥ వ్రతస్థస్యవ్రతాన్తరం కార్యమేవేత్యుక్తమ్ । బ్రహ్మచారివి
షయే । నైష్ఠికోబ్రహ్మచారీచతామ్బూలాభ్యఙ్గనేతథా । మైథునం కాంస్య
పాత్రస్థమన్నం చైవనభోజయేత్ ॥ వివాహానన్తరం కార్యమన్యస్య
బ్రహ్మచారిణః ॥ తైలయన్త్రేక్షుయన్త్రేదేశ్మబ్రూయావత్ప్రవర్తతే ।
తావత్కాలం నభోక్తవ్యం శూద్రాన్త్యపతితస్యచ ॥ కాహశ్రమణగ్రా
ణ్ణాం ముసలోలూఖలస్యచ । ఏతేషాం నినదోయావత్తావత్కాలమభోజ
నమ్ ॥ చణ్డాలసూతికోదక్యావాక్యం శ్రుత్వాద్విజోత్తమః । భుక్త్వాతు
గ్రాసమాత్రేణదినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥ సనత్కుమారః — ॥ శ్లో ॥
ఏకాదశ్యాం మునిశ్రేష్ఠయోభుఙ్క్తేమూఢచేతనః । ప్రతిగ్రాసమసౌభు
ఙ్క్తేకిల్బిషం శ్వానవిట్సమమ్ ॥ నిష్కృతిర్మద్యపస్యోక్తాధర్మశాస్త్రేర్మనీ
షిభిః । ఏకాదశ్యన్నకామస్యనిష్కృతిః క్వాపినోదితా ॥ * ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అనర్చితంవృథామాంసం కేశకీటసమన్వితమ్ । శు
క్తం పర్యుషితోచ్ఛిష్టం శ్వస్పృష్టం పతితేక్షితమ్ । ఉదక్యాస్పృష్టసంఘు

న్నంచ వర్జయేత్ ॥ గోఘ్రాతం శకునోచ్ఛిష్టం పదాస్పృష్టంచ కామతః ।
వృథాకృసరసంయావపాయసాపూపశష్కులీః ॥ * ॥ అత్ర విజ్ఞానేశ్వ
రః — ॥ వా ॥ అనర్చితమ్ - అర్చార్హాయ యదవజ్ఞయా దీయతే । దే
వతాద్యుద్దేశవ్యతిరేకేణాత్మార్థం యత్సాధితం తద్వృథా మాంసమ్ ,
కేవలాత్మార్థమేవేత్యర్థః । శుక్తమ్ - యదన్నం కేవలం కాలపరివాసేన ద్ర
వ్యాన్తరసంసర్గకాలపరివాసాభ్యాం వా అమ్లీభవతి తచ్ఛుక్తమ్ , యద్వా
అమ్లద్రవ్యసంసర్గాభావేఽపి స్వయమేవామ్లీభూతమ్ । కేశకీటసమన్వితమ్ -
కేశకీటాభ్యాం యుక్తం వర్జయేత్ । పర్యుషితం పూర్వస్మిన్ దినే పచిత
మ్ । ఉచ్ఛిష్టమ్ - భుక్తోజ్ఝితమ్ । ఉదక్యాస్పృష్టమ్ , ఇదముపలక్షణమ్ ,
“ అమేధ్యపతితచణ్డాలపుల్కసరజస్వలాశునఖికుష్ఠిసంస్పృష్టాన్నం వర్జయే
త్ ” ఇతి శఙ్ఖస్మరణాత్ । సంఘుష్టమ్ - కో భుఙ్క్తే ఇతి యత్సంఘుష్య దీ
యతే తత్సంఘుష్టాన్నమ్ । అన్యసమ్బన్ధవ్యపదేశేన యద్దీయతే తత్పర్యాయా
న్నమ్ , బ్రాహ్మణాన్నం శూద్రేణ యద్దీయతే శూద్రాన్నం బ్రాహ్మణే
న యద్దీయతే తత్ , యథా - “ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణాన్నం దదచ్ఛూద్రః శూ
ద్రాన్నం బ్రాహ్మణో దదత్ । ఉభావేతావభోజ్యాన్నౌ భుక్త్వా చాన్ద్రా
యణం చరేత్ ” ఇత్యత్రోక్తాన్నమితి యావత్ । పర్యాచాన్తమితి పాఠే
పరిగతమాచాన్తం గణ్డూషగ్రహణం యస్మింస్తత్పర్యాచాన్తమ్ , తన్న భో
క్తవ్యమ్ । ఏతదుక్తం భవతి - గణ్డూషగ్రహణాదూర్ధ్వమాచమనాత్ప్రాఙ్న
భోక్తవ్యమితి । పార్శ్వాచాన్తమితి పాఠే ఏకస్యాం పఙ్క్తౌ పార్శ్వస్థే ఆ
చాన్తే న భోక్తవ్యం భస్మోదకాదివిచ్ఛేదేన వినా । వృథా - దేవతాద్యుద్దేశ
మన్తరేణ సాధితాః । (కృసరసంయావపాయసాపూపశష్కులీర్వర్జ
యేత్) కృసరః - తిలమిశ్రగుడః , తిలముద్గసిద్ధౌదనశ్చ । సంయావః -
క్షీరగుడఘృతాదికృత ఉత్కారికాఖ్యః । శష్కులీ - అపూపభేదః । అ
నేన దేవాన్నస్య మన్వాదిభిర్వర్జ్యత్వస్మరణం దేవతార్థత్వేన సాధితాని
వేదితవిషయమ్ , ననివేదితవిషయమ్ , తస్య భోజ్యత్వాత్ , “ విష్ణునా
త్తమశ్నన్తి ” ఇతి శ్రుతేః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ హృది రూ

పం ముఖేనామన్నైవేద్యముదరేహరేః । పాదోదకంచ నిర్మాల్యం యస్య
మూర్ధ్ని సవైష్ణవః ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ నైవేద్యమన్నం తులసీవిమిశ్రిత
మ్ ॥ * ॥ ఇతిచ । పార్వతీంప్రతిరుద్రః — ॥ శ్లో ॥ గురోస్స్వస్యయ
దుచ్ఛిష్టం భోజ్యం తత్పుత్రశిష్యయోః । సర్వేషాంచ గురోర్విష్ణోరన్నా
ద్యంచ నివేదితమ్ ॥ అన్యేషాం నప్రదాతవ్యముచ్ఛిష్టం హిమవత్సుతే । అ
జ్ఞానాద్యది దద్యాత్తు సహభోజనమేవతత్ ॥ * ॥ షణ్ముఖం ప్రతిరు
ద్రః — ॥ శ్లో ॥ దుర్లభో భగవద్భక్తో భావో వైయస్యతత్వతః । పా
దోదకంప్రతిశుభం శుద్ధాన్నేచనివేదితే ॥ స్రగాదికేచోపభుక్తేహ్యుపభో
గార్థమేవచ ॥ అతశ్చ భావహీనానామభక్తానాంచషణ్ముఖ । నిషిద్ధం భగ
వన్మన్త్రైర్దృశ్వాతమఖిలం హియత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వా
సోభూషణమాల్యాదిగన్ధతైలం తథౌషధమ్ । సర్వం భగవతేనిత్యముపయు
జ్యాన్నివేదితమ్ ॥ * ॥ దత్తాత్రేయః — ॥ శ్లో ॥ నిర్మాల్యం భక్షయి
త్వైవముచ్ఛిష్టమగురోరపి । మాసం పయోవ్రతోభూత్వాజపన్నష్టాక్ష
రం సదా ॥ బ్రహ్మకూర్చం తతః పీత్వాపూతోభవతి మానవః । నిర్మాల్యం
నైవసమ్భక్షేత్కూపేసర్వం చనిక్షిపేత్ । స్వీకుర్యాద్యదితన్మోహాద్రౌ
రవం నరకం వ్రజేత్ ॥ మక్షికాపాదమాత్రం తునిర్మాల్యం నస్పృశేత్క్వ
చిత్ । యదిస్పృశేత్సమోహాద్వైనరకేషునిమజ్జతి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే —
॥ శ్లో ॥ శూద్రాణాం భాజనేభుక్త్వా భుక్త్వావా భిన్నభాజనే । ఉపోషి
తస్త్వహోరాత్రం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ మాక్షికం ఫాణితం శాకం
గోరసం లవణంఘృతమ్ । హస్తదత్తానిభుక్త్వాతుదినమేకమభోజనమ్ ॥*॥
ఇదమకామవిషయమ్ । కామతస్తు, హారీతః — ॥ వా ॥ హస్తదత్తభో
జనే దుష్టపఙ్క్తిభోజనే అభ్యక్తమూత్రపురీషకరణే మృతసూతకాన్నభోజ
నే శూద్రైస్సహసుప్తేత్రిరాత్రమభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । పైఠీనసిః —
॥ శ్లో ॥ లవణం వ్యఞ్జనం చైవఘృతం తైలంచ గోరసమ్ । లేహ్యం పేయం
చభక్ష్యంచ హస్తదత్తం నభక్షయేత్ ॥ ఏతానిహస్తదత్తానిభుక్త్వాసాన్తప
నం చరేత్ ॥ * ॥ ఏతదభ్యాసవిషయమ్ । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ పక్షిజగ్ధం

గవాఘ్రాతమవధూతమవక్షుతమ్ । కేశకీటావపన్నంచ మృత్ప్రక్షేపేణ శుధ్యతి ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ కేశకీటాద్యుపహతేచాన్నే ద్భిరాప్య ఘృతేనవా । ప్రక్షిప్యచాజ్యపూతాన్నం భుఞ్జీతప్రయతాత్మవాన్ ॥ కేశంకీటంనఖంప్రాశ్య హ్యస్థికణ్టకమేవవా । హేమతప్తం ఘృతంపీత్వా తత్క్షణాదేవశుధ్యతి ॥*॥ ఇదమకామకృతవిషయమ్ । కామతస్తు " దినమేకమభోజనమ్ " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలశ్వపచైస్స్పృష్టో విణ్మూత్రే కురుతే ద్విజః । త్రిరాత్రం తత్ర కుర్వీత భుక్త్వోచ్ఛిష్టే షడాచరేత్ ॥ ఉచ్చార్య యది భుఞ్జీత భుక్త్వా వా మేహనే కృతే । అహోరాత్రోషితస్స్నాత్వా జుహుయాత్సర్పిషాఽఽహుతీః ॥ * ॥ వ్యాహృతిభిరితి శేషః । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ క్షీరం లవణసంయుక్తముచ్ఛిష్టే ఘృతసేచనమ్ । రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమం స్మృతమ్ ॥ ఆసనారూఢపాదో వా వస్త్రార్ధప్రావృతోఽపి వా । ముఖేనధమితం భుక్త్వా కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ముఖేన ధమితం భుక్త్వా వ్రతం చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ భుక్తశ్చేత్పార్వణశ్రాద్ధే ప్రాణాయామాన్ షడాచరేత్ । ఉపవాసస్త్రిమాసాది వత్సరాన్తం ప్రకీర్తితః ॥ ప్రాణాయామత్రయంవృద్ధా వహోరాత్రం సపిణ్డనే । ఆమరూపేస్మృతం నక్తం వ్రతం పార్వణికే తథా ॥ ద్విగుణం క్షత్రియస్యైవ త్రిగుణం వైశ్యభోజనే । సార్ధాచ్చతుర్గుణం హ్యేతత్ స్మృతం శూద్రస్య భోజనే ॥ ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే పాదోనంచార్ధమాసికే । త్రైపక్షికే తదర్ధంతు పఞ్చగవ్యంద్విమాసికే ॥ * ॥ ఇదమాపద్విషయమ్ । అనాపదితుహారీతః — ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే ప్రాజాపత్యంతుమిశ్రకే । ఏకాహంతు పురాణేషు ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే ॥ * ॥ మిశ్రకే - ఆద్యమాసికే । ద్వితీయాదౌ, షట్త్రింశన్మతే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే పాదోనంచార్ధమాసికే । త్రైపక్షికేతదర్ధంస్యాత్పాదోద్వైమాసికేతథా ॥ పాదోనంకృచ్ఛ్రముద్దిష్టం షాణ్మాసేతు తథాఽఽబ్దికే ॥ * ॥ అర్ధమాసి

కే - ఊనమాసికే । సర్పాదిహతశ్రాద్ధవిషయే శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే పరాకో మాసికే స్మృతః । పక్షత్రయే త్రికృచ్ఛ్రం స్యాత్షాణ్మాసే కృచ్ఛ్రమేవ తు ॥ ఆబ్దికే పాదకృచ్ఛ్రం స్యాదేకాహం పునరాబ్దికే । అతఊర్ధ్వం నదోషస్స్యాచ్ఛఙ్ఖస్యవచనంయథా ॥ * ॥ ఇదం స్తేనపతితక్లీబాదివిషయమ్, శూద్రశ్రాద్ధవిషయంచ । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అపాఙ్క్తేయాన్యముద్దిశ్య శ్రాద్ధమేకాదశేఽహని । బ్రాహ్మణస్తత్ర భుక్త్వాన్నం తదా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఆమశ్రాద్ధే తథా భుక్త్వా తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి । సఙ్కల్పితే తథా భుక్త్వా త్రిరాత్రం క్షపణం భవేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ మాసికాదిషు యోఽశ్నీయాదసమాప్తవ్రతో ద్విజః । త్రిరాత్రముపవాసోఽస్య ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే ॥ ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ * ॥ కామతస్తు సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ మధుమాంసం చ యోఽశ్నీయాచ్ఛ్రాద్ధం సూతక ఏవ వా । ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రం వ్రతశేషం సమాపయేత్ ॥ ఆమశ్రాద్ధే భవేదర్ధం ప్రాజాపత్యస్య సర్వదా ॥ * ॥ అభ్యాసే పునరుపనయనం బోధాయనోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । అనుక్తప్రాయశ్చిత్తశ్రాద్ధే తు, ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ దశకృత్వః పిబేదాపో గాయత్ర్యా శ్రాద్ధభుగ్ద్విజః । తతస్సన్ధ్యాముపాసీత శుధ్యేత్తు తదనన్తరమ్ ॥ * ॥ సంస్కారశ్రాద్ధభోజనే వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నివృత్తే చూడహోమే తు ప్రాఙ్నామకరణాత్తథా । చరేత్సాన్తపనం భుక్త్వా జాతకర్మణి చైవ హి ॥ అతోఽన్యేషు చ భుక్త్వాఽన్నం సంస్కారేషు ద్విజోత్తమః । నియోగాదుపవాసేన శుధ్యతే నిన్ద్యభోజనే ॥ బ్రహ్మౌదనే చ సోమే చ సీమన్తోన్నయనే తథా । జాతశ్రాద్ధే నవశ్రాద్ధే భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ద్విజ ఇతి శేషః । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధం గ్రామయాజకాన్నం సగ్రహభోజనమ్ । నారీప్రథమగర్భాన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ సగ్రహః - గ్రహణకాలః । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ గ్రహణం తు భవేదిన్దోః ప్రథమాదధియామతః । భుఞ్జీతావర్తనాత్పూర్వం ప్రథమే ప్రథమాదధః ॥ * ॥ నిశి ప్రథమయామే గ్రహణే సతి

దివా ప్రథమయామాదర్వాక్ భుఞ్జీత, అన్యత్రావర్తనాదధః ॥ బాలాదివి
షయే — ॥ శ్లో ॥ సాయాహ్నే గ్రహణంచేత్స్యాదపరాహ్ణే న భోజనమ్ ।
అపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే మధ్యాహ్నే న తు సఙ్గవే ॥ భుఞ్జీత సఙ్గవే చేత్స్యాన్న
పూర్వం భోజనక్రియా ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాద్యాత్సూర్యగ్రహా
త్పూర్వం సాయాహ్నే న శశిగ్రహాత్ । గ్రహకాలే తు నాశ్నీయాత్స్నా
త్వాఽశ్నీయాత్తు మోచనే ॥ ముక్తే శశిని భుఞ్జీత యది న స్యాన్మహానిశా । అము
క్తయోరస్తగయోరద్యాద్దృష్ట్వా పరేఽహని ॥ * ॥ మేఘాదిచ్ఛన్నశశిసూర్య
యోర్దర్శనాభావేఽపి శాస్త్రతో విముక్తిజ్ఞానాద్భుఞ్జీత । తథా వృద్ధగౌత
మః — ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రసూర్యగ్రహే నాద్యాత్తస్మిన్నహని పూర్వతః । శా
స్త్రాద్విముక్తిం విజ్ఞాయ స్నాత్వా కుర్వీత భోజనమ్ ॥ * ॥ గ్రస్తాస్తమయే
కాలద్వయే న భుఞ్జీతేతి భావః । తథా విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అహో
రాత్రం న భుఞ్జీత చన్ద్రసూర్యగ్రహేఽస్తగే । ముక్తిం దృష్ట్వా తు భోక్త
వ్యం స్నానం కృత్వా తతః పరమ్ ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ స
న్ధ్యాకాలే యదా రాహుగ్రస్తౌ తు శశిభాస్కరౌ । తదహర్నైవ భుఞ్జీత రా
త్రావపి కదాచన ॥ * ॥ చన్ద్రస్య గ్రస్తోదయే తదహర్నైవ భుఞ్జీత, రవేర్గ్ర
స్తోదయే పూర్వరాత్రౌ న భుఞ్జీతేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ గ్రస్తోదయే విధోః పూర్వం నా
హర్భోజనమాచరేత్ । రవేర్గ్రస్తోదయే పూర్వరాత్రౌ భుఞ్జీత నైవ హి ॥
భుక్త్వా గ్రహణకాలే తు ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ । తస్మిన్నేవ దినే భు
క్త్వా శ్రాద్ధే తు త్ర్యహమాచరేత్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ చ
న్ద్రస్య యది వా భానోర్యస్మిన్నహని భార్గవ । గ్రహణం తు భవేత్తస్మి
న్న పూర్వం భోజనక్రియా ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నరాణాం భోజనే
కాలే యది దీపో వినశ్యతి । పాణిభ్యాం పాత్రమాదాయ భాస్కరం మనసా
స్మరన్ ॥ పునర్దీపమసౌ దృష్ట్వా తచ్ఛేషం భోజయేన్నరః ॥ పునరన్నం న
భోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ శ్లో ॥ నాశ్నీయాద్భార్యయా సార్ధమన్నం వాఽపి విశేషతః । న భార్యావ
ర్శనేఽశ్నీయాన్నైకవాసా న సంస్థితః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ భార్య

యాసహనాశ్నీయాన్నభార్యాదర్శనేతథా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
సఙ్ఘస్యాన్నమభోజ్యం పరిక్రుష్టంచ సర్వేషాం శిల్పాజీవినాం యేచశస్త్రిమాజీ
వన్తియేచాధిం భిషగ్వార్ధుషికో దీక్షితఃక్రీతరాజకః “ అగ్నీషోమీయసం
స్థాయామేవహుతాయాం వపాయాందీక్షితస్యభోక్తవ్యం యజ్ఞార్థేవా ని
ర్దిష్టే శేషాద్భుఞ్జీరన్ ” ఇతిహి బ్రాహ్మణమ్ , క్లీబోరాజ్ఞాం ప్రేషకోఽహవి
ర్యాజీచారశ్యవిధినాచప్రవ్రజితోయశ్చాగ్నీనపాస్యతియశ్చసర్వాన్నవర్జ
యతేసర్వాన్నీచశ్రోత్రియోనిరాకృతివృషలీపతిర్మత్తఉన్మత్తో బద్ధోఽణి
కః ప్రత్యుపవిష్టోయశ్చప్రత్యుపవేశయతేతావన్తం కాలమ్ ॥ * ॥ ఇతి ।
సఙ్ఘః - సమూహః , తస్యస్వమ్ - అన్నమ్ , నభోజ్యమ్ । పరిక్రుష్టమ్ -
భోక్తుకామా ఆగచ్ఛతేత్యాహూయదత్తమ్ , సర్వేషామితి । శిల్పమ్ -
చిత్రనిర్మాణాది , అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ గోరక్షకాన్ వాణిజకాన్ త
థాకారుకుశీలవాన్ । ప్రేష్యాన్వార్ధుషికాం శ్చైవవిప్రాన్ శూద్రవదాచ
రేత్ ॥ * ॥ శస్త్రిమితివిప్రవిషయమిదమ్ । “ పరీక్షార్థమపిబ్రాహ్మణఆ
యుధం నాదదీత ” ఇతిస్మృతేః । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిదోగరద
శ్చైవశస్త్రపాణిర్ధనాపహః । క్షేత్రదారహరశ్చైవషడేతేహ్యాతతాయి
నః ॥ * ॥ ఆధిః - స్వగృహేఽన్యం వాసయిత్వాతతోభృతిగ్రహణమ్ ।
॥ శ్లో ॥ పరంభూమవాకుటింకృత్వాస్తోమార్థం వాసయేత్తుయః । సఆధిజీవీవిజ్ఞే
యస్సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ ఇతిప్రసిద్ధేః । భిషక్ - జాతివైద్యః ।
వృద్ధ్యుపజీవీవార్ధుషికః । దీక్షణీయేష్ట్యాసంస్కృతస్యాన్నభోజనేపక్షచ
తుష్టయం స్పష్టమ్ । క్లీబః - నపుంసకః । అహవిర్యాజీ - నరరుధిరాదినాఽ
భిచారాదౌ యాజకః । చారీ - చారః । అవిధినా - “ విధిహీనమసృష్టా
న్నమ్ ” ఇత్యవిధినాదత్తానన్నమభోజ్యమిత్యర్థః । ప్రవ్రజితః - యతిః । త
త్రహారీతః — ॥ శ్లో ॥ యత్యన్నంయతిపాత్రస్థం యతినాప్రేరితం చయ
త్ । అన్నత్రయం నభోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥
యశ్చేతి - “ వీరహావాఏషదేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే ” ఇతిశ్రు
తేః “ అగ్నిహీనస్యనాన్నమద్యాదనాపది ” ఇతిస్మృతేః । యస్తుభోజస్తై

నకంచిద్భోజయతి సర్వాంశ్చవర్జయతి , యశ్చసర్వేషామన్నం భుఙ్క్తే , తౌద్వౌశ్రోత్రియావప్యభోజ్యాన్నౌ । నిరాకృతిః - నిస్స్వాధ్యాయః , శిష్టైస్తిరస్కృతోవా । వృషలీపతిః - " సవిప్రో వృషలీపతిః " ఇతిస్మర్యతే, నతుశూద్రాపతిః, కలౌ శూద్రావివాహనిషేధాత్ ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలీ వర్ధకీ వేశ్యా రజస్స్థా యాచకన్యకా । ఊఢాచయాసగోత్రేణ వృషల్యః పరికీర్తితాః ॥ * ॥ ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తాయాః పతిర్వా । మత్తః - మదకరద్రవ్యసేవయా అప్రకృతింగతో విద్యాదినాగర్వితోవా । ఉన్మత్తః - భ్రాన్తః । బద్ధః - నిగళితః । అణికః - పుత్రాచ్ఛ్రితగ్రాహీ , ఋణాదినా కారణేనాధమర్ణంనిరుధ్య తత్పార్శ్వఉపవిష్టః ప్రత్యుపవిష్టః । ఇతరస్తత్పరిహారమకుర్వన్యస్తేన సహాసీనః ప్రత్యుపవేశయితా । ఏతేమత్తాదయస్తావన్తం కాలమభోజ్యాన్నాః , యావన్మదాద్యపగమః । ఋణస్యదాతా అణికఇత్యన్యే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కదర్యబద్ధచోరాణాం క్లీబరఙ్గావతారిణామ్ । వైణాభిశస్తవార్ధుష్య గణికాగణదీక్షిణామ్ ॥ * ॥ కదర్యః- ॥ శ్లో ॥ ఆత్మానం ధర్మకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్ । లోభాద్యఃపితరౌభృత్యాన్ సకదర్యఇతిస్మృతః ॥ * ॥ ఇత్యుక్తోలుబ్ధః , బద్ధః - వాచానిరుద్ధః , చోరః - బ్రాహ్మణస్వవ్యతిరిక్త పరస్వాపహారీ , క్లీబః - నపుంసకః , రఙ్గావతారీ - నటచారణమల్లాదిః , వేణుచ్ఛేదజీవీ వైణః , అభిశస్తః - పతనీయైఃకర్మభిరభియుక్తః , వార్ధుష్యః - నిషిద్ధవృద్ధ్యుపజీవీ , గణికా - పణ్యస్త్రీ , గణదీక్షీ - బహుయాజకః , ఏతేషామన్నం నాద్యాత్, " అగ్నిహీనస్యనాన్నమద్యాత్ " ఇత్యనువృత్తేః, అగ్నిహీనస్య శ్రౌతస్మార్తాగ్న్యధికారహీనస్యశూద్రస్య ప్రతిలోమజస్య , అధికారవతోఽప్యగ్నిహీనస్యచ అన్నమనాపది నాద్యాత్ , ॥ శ్లో ॥ చికిత్సకాతురక్రుద్ధపుంశ్చలీమత్తవిద్విషామ్ । క్రూరోగ్రపతితవ్రాత్యడాంభికోచ్ఛిష్టభోజినామ్ ॥ * ॥ చికిత్సకః - భిషగ్వృత్త్యుపజీవీ , నతుధర్మార్థంభైషజ్యకరః , ఆతురః - అచికిత్స్యరోగీ , పుంశ్చలీ - వ్యభిచారిణీ, మత్తః - విద్యాదినాగర్వితః, విద్విట్ - శత్రుః , అత్రమహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ ద్విషదన్నంనభోక్త

వ్యం ద్విషన్తం నైవభోజయేత్ । పాణ్డవాన్ద్విషసే రాజన్మమప్రాణాహి పాణ్డవాః ॥ * ॥ క్రూరః - దృఢాభ్యన్తరకోపః , ఉగ్రః - వాక్కాయ వ్యాపారేణోద్వేజకః , పతితః - బ్రహ్మహాదిః , వ్రాత్యః - పతితసావిత్రీకః , అత్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ వ్రాత్యస్సంస్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః । కుష్ఠిత్వద్దోషరోగాఢ్యః పాపీయాన్పాపకృత్తమః ॥ * ॥ డామ్భికః - వఞ్చకఃలోకరఞ్జనార్థమనుష్ఠాయీ , ఉచ్ఛిష్టభోజీ - పరభుక్తోజ్ఝితాశీ , అత్రదక్షః — ॥ వా ॥ పరోచ్ఛిష్టభోజినామన్నమభోజ్యమ్ ॥*॥ ఇతి , ఏతేషాం చికిత్సకాదీనామన్నం నాద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ అవీరస్త్రీస్వర్ణకారస్త్రీజితగ్రామయాజినామ్ । శస్త్రవిక్రయికర్మారతన్తువాయ శ్వవృత్తినామ్ ॥ * ॥ అవీరస్త్రీ - స్వతన్త్రా , వ్యభిచారమన్తరేణపతి పుత్రరహితేత్యన్యే , స్త్రీజితః - సర్వత్ర స్త్రీవశవర్తీ , గ్రామయాజీ - గ్రామస్యశాన్త్యాదికారీ , బహూనాముపనేతా వా శస్త్రవిక్రయీ- శస్త్రవిక్రయోపజీవీ , కర్మారః - లోహకారస్తక్షాదిశ్చ - తన్తువాయః - సూచీశిల్పోపజీవీ, శ్వవృత్తిః - శ్వభిరుపజీవీ, ॥ శ్లో ॥ నృశంసరాజరజక కృతఘ్న వధజీవినామ్ । చేలధావసురాజీవ సహోపపతివేశ్మనామ్ ॥ పిశునానృతినోశ్చైవ తథా చాక్రికవన్దినామ్ । ఏషామన్నం నభోక్తవ్యంసోమవిక్రయిణస్తథా ॥ * ॥ నృశంసః - నిర్దయః , రాజా - భూపతిః , తత్సాహచర్యాత్పురోహితశ్చ , రజకః - వస్త్రాదీనాం నీలాదిరాగకారకః , కృతఘ్నః - కృతస్యోపకారస్యహన్తా , అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నేచసురాపేచచోరేభగ్నవ్రతేతథా । నిష్కృతిర్విహితాసద్భిః కృతఘ్నేనాస్తినిష్కృతిః ॥ * ॥ చేలధావకః - వస్త్రనిర్ణేజకః , ఉపపతిః - జారః , సహోపపతినా వేశ్మ యస్యాఽసౌసహోపపతివేశ్మా, మాహిషకఇత్యర్థః , అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మాహిషీత్యుచ్యతేభార్యా సాచైవవ్యభిచారిణీ । తద్దోషం క్షమతేయస్తు సవైమాహిషకస్స్మృతః ॥ * ॥ పిశునః - పరదోషఖ్యాపకః , అనృతీ - మిథ్యావాదీ , చాక్రికః - తైలికః , శాకటికశ్చేత్యేకే , అభిశస్తపతితచాక్రికతైలికేతిభేదేనాభిధానాత్ , ఏతేషాం కదర్యాదీ

నాపన్నం నాద్యాదిత్యర్థః । అత్ర పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ కునఖీశ్యావ
దన్తకః పిత్రా వివదమానః స్త్రీజితః కుష్ఠీ పిశునస్సోమవిక్రయీ వాణిజ
కో గ్రామయాజకో ఽభిశస్తకో వృషల్యభిజాతః పరివిత్తిః పరివివిదానో దిధి
షూపతిః పునర్భూపుత్రశ్శోచరః కాణ్డపృష్ఠస్సేవకశ్చేత్యభోజ్యాన్నా
అపాఙ్క్తేయా అశ్రాద్ధార్హాశ్చ, ఏషాం దత్వాచ భుక్త్వాచ అజ్ఞానా
త్త్రిరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేతు యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ భు
క్త్వాతో ఽన్యతమస్యాన్నమమత్యా క్షపణం త్ర్యహమ్ । మత్యా భుక్త్వా
చరేత్కృచ్ఛ్రం రేతోవిణ్మూత్రమేవచ ॥ * ॥ లిఖితః — ॥ శ్లో ॥ భు
క్త్వా వార్ధుషికస్యాన్నమవ్రతస్యాసుతస్యచ । శూద్రస్యచ తథా భు
క్త్వా త్రిరాత్రం స్యాదభోజనమ్ ॥ పరపాకనివృత్తస్య పరపాకరతస్య చ ।
అపచస్యచ భుక్త్వాఽన్నం ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఏతదభ్యాస
విషయమ్ । తల్లక్షణం చ స ఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ గృహీత్వాఽగ్నిం సమా
రోప్య పఞ్చయజ్ఞాన్న నిర్వపేత్ । పరపాకనివృత్తోఽసౌ మునిభిః పరికీర్తితః ॥
పఞ్చయజ్ఞాంస్స్వయం కృత్వా పరాన్నముపజీవతి । సతతం ప్రాతరుత్థాయ
పరపాకరతస్తుసః ॥ గృహస్థధర్మయుక్తో యో న దదాతి పరివర్జితః । ఋషిభిర్ధర్మ
తత్వజ్ఞైరపచః పరికీర్తితః ॥ * ॥ పూర్వోక్తాభోజ్యాన్నవ్యతిరిక్తదురాచారా
న్నభోజనే షట్త్రింశన్మతే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ నిరాచారస్య విప్రస్య ని
షిద్ధాచరణస్యచ । అన్నం భుక్త్వా ద్విజః కుర్యాద్దినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥
ఇదమజ్ఞానవిషయమ్, జ్ఞానేతు ద్విగుణమ్, ॥ శ్లో ॥ విహితం యదకామా
నాం కామాత్తద్ద్విగుణం భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి మనుస్మృతేః । అత్రైవ సంవ
త్సరాభ్యాసే తత్రైవోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ ఉపపాతకయుక్తస్య హ్యబ్దమే
కం నిరన్తరమ్ । అన్నం భుక్త్వా ద్విజః కుర్యాత్పరాకం తద్విశోధనమ్ ॥ * ॥
విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ భక్షయేద్యది నీలీం తు ప్రమాదాద్బ్రాహ్మణః
క్వచిత్ । చాన్ద్రాయణేన శుద్ధస్స్యాదాపస్తమ్బోఽబ్రవీన్మునిః ॥ * ॥ బౌ
ధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అశ్నీయాత్తన్మనోభూత్వా పూర్వం చ మధురం రస
మ్ । లవణామ్లౌ తథా మధ్యే కటుతిక్తాదికాన్తతః ॥ ప్రాగ్ద్రవం పురుషో

శ్చ నైవమధ్యేతు కఠినాశనః । అన్తేపునర్ద్రవాశీతు బలారోగ్యే నముఞ్చ
తి ॥ * ॥ భగవద్గీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఆహారస్త్వపి సర్వస్య త్రివిధో భ
వతి ప్రియః । ఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనః ॥ గుణభేదేన ఆహా
రస్త్రివిధః ॥ శ్లో ॥ రస్యాస్స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఆహారాస్సాత్త్వికప్రి
యాః । సత్త్వగుణోపేతస్య సత్త్వమయా ఆహారా ఆయురాదివివర్ధనాః,
రస్యాః - రసోపేతాః, స్నిగ్ధాః - స్నేహసంయుక్తాః, స్థిరాః - స్థిరపరిణా
మాః, హృద్యాః - రమణీయవేషాః, ఏవం విధాస్సత్త్వమయా ఆహారాస్సా
త్త్వికస్య ప్రియాః ॥ శ్లో ॥ కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః ।
ఆహారా రాజసస్యేష్టా దుఃఖశోకామయప్రదాః ॥ అతిశైత్యాతితైక్ష్ణ్యాది
నాచరుపయోగాస్తీక్ష్ణాః, శోషకరా రూక్షాః, తాపకరా విదాహినః, ఏ
వం రూపా ఆహారా రాజసస్యేష్టాః । తే చ రజోమయత్వాద్దుఃఖశోకామయ
వర్ధనాః ॥ శ్లో ॥ యాతయామం గతరసం పూతి పర్యుషితం చ యత్ । ఉచ్ఛి
ష్టమపి చామేధ్యం భోజనం తామసప్రియమ్ ॥ * ॥ యాతయామమ్ - చి
రకాలావస్థితమ్, గతరసమ్ - త్యక్తస్వాభావికరసమ్, పూతి - దుర్గన్ధోపే
తమ్, పర్యుషితమ్ - కాలాతిపత్త్యా రసాన్తరాపన్నమ్, రాత్రౌ జలస్థిత
మన్నం వా, ఉచ్ఛిష్టమ్ - గుర్వాదిభ్యోఽన్యేషాం భుక్తశిష్టమ్, అమే
ధ్యమ్ - అయజ్ఞార్హమయజ్ఞశిష్టం చేత్యర్థః । ఏవం విధం తమోమయం భో
జనం తామసప్రియం భవతి । అతోహి త్రైషిభిస్సత్త్వవివృద్ధయే సాత్త్వికా
హార ఏవ సేవ్యః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ శ్రోత్రియస్య కదర్యస్య వదాన్య
స్య చ వార్ధుషేః । మీమాంసిత్వోభయం దేవాస్సమమన్నమకల్పయన్ ॥
తాన్ప్రజాపతిరిత్యాహ మా కృధ్వం విషమం హి తత్ । శ్రద్ధాపూతం వ
దాన్యస్య హతమశ్రద్ధయేతరత్ ॥ * ॥ అత ఏవాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
పుణ్యస్యేప్సతో భోక్తవ్యమ్, పుణ్యస్యానీప్సతో న భోక్తవ్యమ్ ॥ * ॥ ఇ
తి । ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ శ్రద్దధానస్య భోక్తవ్యం చోరస్యాపి విశేష
తః । న త్వేవ బహుయాజ్యస్య యశ్చోపనయతే బహూన్ ॥ * ॥ బహూప
నేతా చాభోజ్యాన్నః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నిహన్త్యన్నం మనః ప్రా

ణాం శ్చక్షుః శ్రోత్రే తథైవచ । స్మృతిం మేధాం ధృతిం శుక్లం పారక్యం
యోఽన్నమశ్నుతే ॥ పరపాకాన్నపుష్టస్యసతతం గృహమేధినః । ఇష్టం ద
త్తం తపోఽధీతం యస్యాన్నం తస్యతద్భవేత్ । యస్యాన్నం తస్య తే పు
త్రా అన్నాద్రేతః ప్రజాయతే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ద్వా
వేవాశ్రమిణౌ భోజ్యౌవానప్రస్థస్తథాగృహీ । మునేరన్నమభోజ్యంస్యా
త్సర్వేషాం లిఙ్గినాం తథా ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ అభో
జ్యాన్నాఇ మేషణ్డమార్జారౌ హ్యాఖుకుక్కుటౌ । పతితాశ్చాపవిద్ధాశ్చ
చణ్డాలా అపచాస్తథా ॥ * ॥ ఏతేషణ్డాదయస్సంజ్ఞాప్రకరణేద్రష్ట
వ్యాః । అత్ర శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యోహిహిత్వావివాహాగ్నింగృ
హస్థ ఇతి మన్యతే । అన్నం తస్యనభోక్తవ్యం వృథాపాకోహిసస్మృతః ॥
అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ పీతశేషంతునపిబేత్ఖాదితంతునఖాదయేత్ । నఖలూనం
చనాశ్నీయాత్పక్వం పరగృహాగతమ్ ॥ * ॥ స్మృతిదీపికాయామ్ —
॥ శ్లో ॥ యోభుఙ్క్తేఽనుపనీతేనయోభుఙ్క్తేచస్త్రియాసహ । యోభు
ఙ్క్తేకన్యయాసార్ధం ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ దక్షః —
॥ శ్లో ॥ కిల్బిషం హిమనుష్యాణామన్నమాశ్రిత్యతిష్ఠతి । యోహియ
స్యాన్నమశ్నాతిసతస్యాశ్నాతికిల్బిషమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥
అన్నాదేర్భ్రూణహామార్ష్టి ॥ * ॥ ఇతిచ ॥ శ్లో ॥ స్వపాకేవర్తమా
నేతు పరపాకం నిషేవతే । సశ్వత్వం సూకరత్వంచ గర్దభత్వంచగచ్ఛ
తి ॥ గృహస్థపతనం హ్యేతత్పరపాకోపజీవనమ్ ॥ * ॥ శ్లో ॥ పరపా
కేనయోజీవేత్స్వపాకేతు గృహేస్థితే । సపాపాత్మా మహాఘోరే చిరంతి
ష్ఠతిదారుణే ॥ * ॥ ఇతిచ యమాదివచనం నిత్యవిషయమ్, ॥ శ్లో ॥ ప
రపాకరుచిర్నస్యాదనిన్ద్యామన్త్రణాదృతే ॥ * ॥ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మ
రణాత్ । అతశ్శిష్టాన్నం భోజ్యమేవ । తథాచవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సదా
చారస్యవిప్రస్య తథా వేదాన్తవేదినః । భుక్త్వాఽన్నంముచ్యతేపాపాత్పా
వనం నాత్రసంశయః ॥ * ॥ అన్యత్రచ ॥ శ్లో ॥ మహాపాతకసంప్రా
ప్తౌ శ్రోత్రియస్యగృహంవ్రజేత్ । యాచయేదన్నమమృతం తదభావేజ్ఞ

లం పిబేత్ ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ ప్రార్థయేద్వైష్ణవస్యాన్నం ప్రయత్నేన విచక్షణః । సర్వపాప విశుద్ధ్యర్థం తదభావే జలంపిబేత్ ॥ విష్ణుదాసస్య యేదాసా వైష్ణవాన్నభుజశ్చయే । తేపిక్రతుభుజాం వైశ్యగతింయాన్తి నిరాకులాః ॥ * ॥ ఇతి । కించ, " భుఞ్జీతపితృసేవితం " ఇత్యస్యైకోద్దిష్టవిశేషేనిషేధోదృశ్యతే ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధేషుయచ్ఛిష్టం గృహే పర్యుషితంచయత్ । దమ్పత్యోర్భుక్తశిష్టంచ నభుఞ్జీతకదాచన ॥ * ॥ ఇతివిజ్ఞానేశ్వరేణ నవశ్రాద్ధే శేషస్యైవా భోజ్యత్వప్రతిపాదనాత్, ఆపస్తమ్బేన " నచాతద్గుణాయోచ్ఛిష్టందద్యాః " ఇతి శ్రాద్ధవిశేషేఽపి నిమన్త్రితవిసదృశగుణేభ్యఏవపితృశేషదాననిషేధాత్, " ఇష్టైస్సహభుజ్యతామ్ " ఇతీష్టానాంచ శిష్టాన్నభోజనానుజ్ఞానాచ్చ, ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టే తుయద్భోక్తురభోజ్యం శిష్టమోదనమ్ । చన్ద్రసూర్యోపరాగేచ శిష్టమన్నం చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతివిశేషనిషేధాచ్చ, పార్వణేషుపితృశేషమపిభోజ్యమేవ । తథాపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ స్త్రీశేషం పితృశేషంచ శూద్రశేషంతథైవచ । తథారజస్వలాశేషం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ సతాంచపురుషాణాంహిపార్వణేషుద్విజోత్తమైః । పితృశేషమపిత్వద్యమితివాసిష్ఠభాషితమ్ ॥ * ॥ సత్పురుషాణాం పార్వణే పితృశేషభోజ్యత్వప్రతిపాదనాచ్ఛిష్టవిషయే నదోషః, అశిష్టవిషయే దోషస్మరణాత్ । తథా బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అశిష్టాయేచపురుషాస్తేషాం శ్రాద్ధే ద్విజోత్తమైః । నభోక్తవ్యమితి ప్రాహుర్మునయస్సంశితవ్రతాః ॥ * ॥ ఇతివచనాచ్ఛిష్టపితృశేషం భోజ్యమేవేతిసిద్ధమ్ । కించ ॥ శ్లో ॥ త్రిఫలామిశ్రితాన్ దర్భాన్ కాఞ్జికాయాం వినిక్షిపేత్ । తస్యాస్తు కాఞ్జికాగ్రాహ్యా నేతరస్యాః కదాచన ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసేన త్రిఫలాదర్భసంయుక్తకాఞ్జికాగ్రహణవత్ ॥ శ్లో ॥ ఆరనాలంచ తక్రం చ పాథేయం ఘృతపాయసమ్ । ఉదకంచ కుశచ్ఛన్నం నదుష్యే ద్రాహుదర్శనే ॥ * ॥ ఇతివచనాద్దర్భయుక్తముదకాదికం గ్రాహ్యమేవ । ॥ శ్లో ॥ చిరస్థితమపిత్వద్యం స్నేహయుక్తం ద్విజాతిభిః । యవగోధూ

మజం సర్వం పయసశ్చైవ విక్రియాః ॥ * ॥ ఇతి మనూక్తస్యాపవాద ఉక్తశ్చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఘృతాత్ఫేనం ఘృతాన్మణ్డం పీయూషం చ తథాఽఽర్ద్రగోః । గుడాదిద్రవ్యసంయుక్తం వర్జ్యం పర్యుషితం దధి ॥ * ॥ ఘృతాదుద్ధృత్య ఫేనమాత్రం తదగ్రమాత్రం చ గుడమరీచిమిశ్రం సత్పర్యుషితం చ వర్జ్యమ్, తథా ఆర్ద్రగోః - అనిర్దశాయా గోః, పీయూషమ్ - పయః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధిన్యనిర్దశావత్సగోఃపయఃపరివర్జయేత్ । ఔష్ట్రమైకశఫం స్త్రైణమారణ్యకమథావికమ్ ॥ * ॥ యా నైకాం వేలామతిక్రమ్య దుహ్యతే యా చ వత్సాన్తరేణ సన్ధీయతే సా చ సన్ధినీ, సన్ధినీ వృషాక్రాన్తేతి కేచిత్, ॥ శ్లో ॥ వశాం వన్ధ్యాం విజానీయాద్వృషాక్రాన్తాం చ సన్ధినీమ్ ॥ ఇతి త్రికాణ్డీస్మరణాత్ । అనిర్దశా - ప్రసూతాఽనతిక్రాన్తదశాహా, అవత్సా - మృతవత్సా, ఆసాం పయః - క్షీరం వర్జయేత్ । పయోగ్రహణాత్తద్వికారాణాం దధ్యాదీనాం చ నిషేధః । పయోనిషేధాచ్ఛకృన్మూత్రాదేరనిషేధః । ఉష్ట్రాజ్జాతమౌష్ట్రమ్ । ఏకశఫాః - బడబాదయః, తత్ప్రభవమైకశఫమ్ । స్త్రీప్రభవం స్త్రైణమ్ । అరణ్యేభవా ఆరణ్యాః, తదీయమారణ్యకమ్ । అవేర్జాతమావికమ్ । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అపేయం తథైడకం పయ ఉష్ట్రీక్షీరమృగీక్షీరసన్ధినీక్షీరయమసూక్షీరాణీతి ధేనోశ్చానిర్దశాయాస్తథా కీలాలౌషధీనాం చ ॥ * ॥ ఇతి । ఏడకా - అవిః, యమసూః - యమళస్య ప్రసవిత్రీ, కీలాలౌషధిః - సురాద్రవ్యమ్ । గౌతమః — ॥ వా ॥ గోశ్చక్షీరమనిర్దశాయాః సూతకేఽజామహిష్యోశ్చ నిత్యమావికమపేయమౌష్ట్రమైకశఫం చ స్యన్దినీయమసూసన్ధినీనాం చ యాశ్చ వ్యపేతవత్సాః ॥ * ॥ ఇతి । స్యన్దినీ - సదా స్రవత్పయస్తనీ । శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం క్షీరమభోజ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ అనిర్దశాయా గోః క్షీరమౌష్ట్రమైకశఫం తథా । ఆవికం సన్ధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్చ గోః పయః ॥ ఆరణ్యానాం చ సర్వేషాం మృగాణాం మహిషీం వినా । స్త్రీక్షీరం చైవ వర్జ్యాని సర్వశుక్తాని చైవ హి ॥ ఇత్యుక్త్వా " శేషేషూపవసేదహః " ఇతి మనూక్తోపవా

సోద్రష్టవ్యః ॥ * ॥ ఇతి। యత్తు పైఠీనసినోక్తమ్ — ॥ వా ॥ ఖరోష్ట్రి
మహిషీక్షీరప్రాశనే తప్తకృచ్ఛ్రం పునరుపనయనం చానిర్దశాహగోమహి
షీక్షీరప్రాశనే షడ్రాత్రమభోజనం సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం క్షీరపానే
ప్యజావర్జమేతదేవ ॥ * ॥ ఇతి, యచ్చ శఙ్ఖోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ క్షీరాణి
యాన్యపేయాని తద్వికారాశనే బుధః । సప్తరాత్రవ్రతం కుర్యాత్ప్రి
యత్నేన సమాహితః ॥ * ॥ ఇతి యావకవ్రతమ్, తదుభయమపి కామ
తోఽభ్యాసవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సన్ధిన్యమేధ్యభక్షాయా భుక్త్వా పక్షవ్రతం
చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి చాభ్యాసవిషయమ్। సకృత్పానే విష్ణుః — ॥ వా ॥
గోఽజామహిషీవర్జం సర్వపయాంసి ప్రాశ్యోపవసేదనిర్దశాహం తాన్య
పి సన్ధినీయమసూస్యన్దినీ వివత్సాక్షీరం చామేధ్యభుజశ్చ ॥ * ॥ ఇతి।
క్వచిచ్ఛకృన్మూత్రం చ వర్జ్యమిత్యాహ ॥ శ్లో ॥ క్షీరం క్షీరవికారాంశ్చ
శకృన్మూత్రమథాపి వా । అపేయమన్యవత్సాయా వివత్సాయాస్తథైవ
చ ॥ * ॥ అతోఽన్యవత్సవివత్సయోః పఞ్చగవ్యం వర్జ్యమ్। అత్ర బోధా
యనః — ॥ వా ॥ అపేయపయఃపానే కృచ్ఛ్రోఽన్యత్ర గవ్యాత్, గవ్యే
తు త్రిరాత్రముపవాసః ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ మాహిషం గవ్యమాజం చ భ
క్ష్యం క్షీరేషు నిర్దిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి యమస్మృతే శేఢకాది పయో వర్జ్యమేవ।
తథా చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ న పిబేత్కపిలాక్షీరం వైశ్యశ్శూద్రోఽ
థవా పునః । యః పిబేత్కపిలాక్షీరం న తతోఽన్యోఽస్తి పాపకృత్ ॥ క్షత్రియ
శ్చాపి వృత్తస్థో న పిబేత్కాపిలం పయః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ కపి
లాక్షీరపానేన బ్రాహ్మణీగమనేన చ । వేదాక్షరవిచారేణ శూద్రః పతతి
తత్క్షణాత్ ॥ * ॥ ఇతి। వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ కాపిలం యః పిబేచ్ఛూద్రో
నరకే స చ పచ్యతే। హుతశేషం పిబేద్విప్రో విప్రస్స్యాదన్యథా పశుః ॥ * ॥
అన్యథా - అహుతశేషపయఃపానే, చకారాత్ క్షత్రవిశౌ। హారీతః —
॥ శ్లో ॥ ఆహారం తు రహః కుర్యాన్నిర్హారం చైవ సర్వదా। ఉభాభ్యాం లక్ష్మ్యు
పేతస్స్యాత్ప్రకాశే హీయతే శ్రియా ॥ * ॥ నిర్హారః - మలోత్సర్గః। సము
చ్చయే — ॥ శ్లో ॥ అనభ్యాసేన వేదానామాచారస్య చ వర్జనాత్। ఆలస్యా

దన్నదోషాచ్చ మృత్యుర్విప్రాన్ జిఘాంసతి ॥ * ॥ అన్నదోషోజాత్యాశ్రయనిమిత్తకః । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ యేభుఞ్జతేసమీపస్థా యేభోక్ష్యన్తితతఃపరమ్ । తాన్ సర్వాన్మనసాస్మృత్వా తదహర్మశనంచరేత్ ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాయ్యదర్వ్యాతు నహస్తేన కదాచన । పూజయిత్వాతదన్నంచాపోశనంతు సమన్త్రికమ్ ॥ సోదకం దక్షిణంపాణిం కుర్యాదన్నం ప్రదక్షిణమ్ । అపేయంతద్భవేదమ్బుపీత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ అకృత్వాపరిషేకంతు యస్త్వన్నం పరిమర్దతి । హస్తేన మర్దితం చాన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ స్మృతిసారే — ॥ శ్లో ॥ పిబతఃపతితేతోయే యదా భోజనభాజనే । అభోజ్యం తద్భవేదన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అనారోగ్యమనాయుష్యమస్వర్గ్యం చాతిభోజనమ్ । అపుణ్యం లోకవిద్విష్టం తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ వ్యాసపరాశరహారీతాః — ॥ శ్లో ॥ శయనస్థో నభుఞ్జీత న వారిస్థో నచాసనే । సోపానత్కశ్చనాశ్నీయాన్నైకవస్త్రః స్త్రియాసహ ॥ * ॥ (కదాచనేతిపాఠాన్తరమ్) పైఠీనసిః — ॥ శ్లో ॥ నభిన్న పాత్రే భుఞ్జీత నభావప్రతిదూషితే । ప్రభిన్నం రాజతస్వర్ణతామ్రపాత్రం నదోషకృత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ననిన్దేదన్నభక్ష్యాంస్తు స్వాద్వస్వాద్వమ నకుత్సయేత్ । ఆర్ద్రపాణిపదాస్యస్తు ప్రాఙ్ముఖో బ్రహ్మసూత్రధృత్ ॥ ద్వాత్రింశద్గ్రాసమశ్నీయాద్దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ అష్టౌగ్రాసామునేర్భక్ష్యాష్షోడశారణ్యవాసినః । ద్వాత్రింశచ్చ గృహస్థస్య హ్యమితం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ ఇదం కామ్యమ్ "దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః" ఇతివ్యాసస్మృతేః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ శ్లేష్మశిఙ్ఘాణికోత్సర్గో నాన్నకాలే ప్రశస్యతే । బలిమఙ్గలజప్యాదౌ న హోమే న మహాజనే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ భాషాంకాసం క్షువథుమిత్యభిముఖోఽన్నం వర్జయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీతిచ నిపీయకమ్ । ఆచాన్తః పునరాచామేద్యావన్మణ్డలశోధనమ్ ॥ — ॥ భుక్త్వాగ్రన్థిం విముచ్యాథ తేన పీత్వా జలం సహ । తత్పవి

త్రం త్యజేద్భూమావథమన్త్రేణ జాతుచిత్ ॥ విస్మృత్య భువి పాత్రేతు ప
విత్రం విసృజేద్యది । ప్రాయశ్చిత్తం చరేత్కృచ్ఛ్రం తత్కల్పవిశు
ద్ధయే ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ గణ్డూషకరణాద్యస్తు హస్తం
ప్రక్షాళయేద్ద్విజః । హతం దైవంచ పిత్ర్యంచ హ్యాత్మానంచోపఘాతయే
త్ ॥ * ॥ గణ్డూషమన్త్రోత్తరాపోశనమ్ । యతస్సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ అ
ర్ధం పిబతిగణ్డూషమర్ధం త్యజతిభూతలే । ప్రీణన్తి పితరస్సర్వే యేచాన్యే భూ
మిదేవతాః ॥ * ॥ గణ్డూషార్ధత్యాగమన్త్రమాహ సఏవ ॥ శ్లో ॥ రౌరవే
పుణ్యనిలయే పద్మార్బుదనివాసినామ్ । అర్థినాముదకం దత్తమక్షయ్యము
పతిష్ఠతు ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ హస్తంనిర్లిహ్యచక్షాళ్య
విధూయోద్ధూయ పాత్రతః । గణ్డూషం ధారయేద్యస్తు సురామివసధార
యేత్ ॥ * ॥ అతోగణ్డూషముత్తరాపోశనమేవ, తదర్థం హస్తప్రక్షాళన
నిర్లేహనవిధూననాదికం నకార్యమ్ । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యద్యుత్తి
ష్ఠత్యనాచాన్తో భుక్తవానాసనాత్తతః । సద్యః స్నానం ప్రకుర్వీత నాన్య
థా శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ అనాచాన్తః - అమృతాపిధానమసీతి మ
న్త్రాచమనమకృత్వేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పవిత్ర గ్రన్థిముత్సృజ్య మణ్డలే భు
వినిక్షిపేత్ । పాత్రేతు నిక్షిపేద్యస్తు సవిప్రః పఙ్క్తిదూషకః ॥ * ॥ దేవ
లః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వాఽఽచామేద్యథోక్తేన విధినాచసమాహితః । శోధయే
న్ముఖహస్తౌచ మృదద్భిర్ఘర్షణైరపి ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ మా
షాదిచూర్ణైర్మృద్భిర్వా ప్రక్షాళ్య కరయోర్ద్వయమ్ । ప్రక్షాళ్య జా
నుపాదౌచ కాష్ఠైర్దన్తాన్విశోధయేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥
మూత్రేపురీషే భుక్త్యన్తే భక్ష్యాణాం భక్షణేతథా । చతురష్టద్విషష్ఠాష్టగ
ణ్డూషైస్తువిశుధ్యతి ॥ విప్రస్య దక్షిణేభాగే దేవాస్తిష్ఠన్తి సర్వదా । ఆసీన
ఏవ గణ్డూషాన్వామపార్శ్వే వినిక్షిపేత్ ॥ కుర్యాద్దక్షిణపార్శ్వేతు రౌర
వం నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ ఆసీనఏవ గణ్డూషా
న్విసృజేదాసీనస్త్రిరాచామేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవకారాత్తిష్ఠతో గణ్డూషక
రణనిషేధః ॥ శ్లో ॥ యావదుక్తంతు గణ్డూషమకృత్వాచహ్యనాసనః । వి

నాయజ్ఞోపవీతేన ఆచాన్తోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥ ఆచాన్తోఽప్యశుచిస్తావద్యావ
త్పాత్రమనుద్ధృతమ్ । ఉద్ధృతేఽప్యశుచిస్తావద్యావన్మణ్డలశోధనమ్ ॥ * ॥
సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వోచ్ఛిష్టస్త్వనాచాన్తశ్శూద్రాదీన్యదిపశ్య
తి । జ్ఞానతోఽజ్ఞానతోవాపి త్రైస్నార్ధం భుక్తవానసౌ ॥ * ॥ అతఃఖలుశు
ద్ధాచమనాన్తం శ్వశూద్రాది దర్శనం పరిహరన్తిసన్తః । ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥
భుక్త్వా సమ్యగథాచమ్య ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోఽపివా । స్వస్థః ప్రశాన్తచి
త్తస్తు కృతాసనపరిగ్రహః ॥ అభీష్టదేవతానాంతు కుర్వీతస్మరణంబుధః ॥ * ॥
శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆస్యం ప్రక్షాళ్యగణ్డూషం పిబేద్భుక్త్వాచయో
ద్విజః । దైవం శ్రాద్ధమసౌహన్యాత్పిత్ర్యానాత్మానమేవచ ॥ * ॥ గణ్డూ
షకాలే ఆస్యస్థజలం నపిబేదిత్యర్థః । కుత్సః — ॥ శ్లో ॥ ఆచాన్తో నాభిదే
శంతు ప్రాణానాం గ్రన్థిరసీతిచ । విమృశ్యాదిత్యమీక్షేత రాత్రౌ దీపము
ఖంతతః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ వా ॥ భుక్త్వాద్విరాచాన్తోహృదయ
దేశమభిమృశేత్ ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి ॥ * ॥ ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీత్యుపరిష్టాదపః పిబేత్ । ఆచమ్యాఙ్గుష్ఠమాత్రే
తిపాదాఙ్గుష్ఠేతు దక్షిణే ॥ నిస్రావయేద్ధస్తజలమూర్ధ్వహస్తస్సమాహితః ।
హుతానుమన్త్రణం కుర్యాచ్ఛ్రద్ధాయామితి మన్త్రతః ॥ అథాక్షరేణ
స్వాత్మానం యోజయేద్బ్రహ్మణీతిహి । సర్వేషామేవయోగానామా
త్మయోగఃపరస్స్మృతః ॥ యోఽనేన విధినాకుర్యాత్సయాతి పదమక్ష
యమ్ ॥ * ॥ అక్షరేణ - " ఏతస్యవా అక్షరస్య " ఇత్యామ్నాతేన, " బ్ర
హ్మణిమఆత్మాఽమృతత్వాయ " ఇతి యోజయేత్ । " ఓమిత్యాత్మాన
యుఞ్జీత " ఇత్యాత్మ యోగం కుర్యాదిత్యర్థః । అత్ర బాహటే — ॥ శ్లో ॥
భుక్త్వోపవిశతస్తున్ద మోజో భవతి తిష్ఠతః । ఆయుశ్చఙ్క్రమతోమృత్యుర్ధా
వతస్స్వపతోవపుః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వాతు సుఖమా
సీన స్తామ్బూలం భక్షయేద్ద్విజః । నివేదితం భగవతః పరిశుద్ధం యథావి
ధి ॥ * ॥ సఙ్గ్రహకారః — ॥ భుక్త్వాతు సుఖమాసీన స్తామ్బూలే నా
స్యశోధనమ్ । శుణ్ఠ్యామలకధాతూనామేకేనాథవిశోధనమ్ ॥ ఆసనేసమ్య

గాసీనశ్శ్రవణే స్తృప్తమానసః । షష్ఠసప్తమభాగేఽపి పురాణాదీన్ నిరీక్ష యేత్ ॥ * శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ అగస్తిరగ్నిర్బడబానలశ్చ భుక్తం మయాఽన్నం జరయన్త్వశేషమ్ । సుఖంచ మేతత్పరిణామసమ్భవం యచ్ఛ న్త్వరోగం మమచాస్తు దేహే ॥ విష్ణురత్తాతథైవాన్నం పరిణామశ్చవైయ తః । సత్యేన తేన మే భుక్తం జీర్యత్వన్నమిదం తథా ॥ ఇత్యుచ్చార్య స్వ హస్తేన పరిమృశ్య తథోదరమ్ । అనాయాసప్రదాయీని కుర్యాత్కర్మా ణ్యతన్ద్రితః ॥ * ॥ తథాఽన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ సుపూగంచ సుపత్రంచ సు ధయాచ సమన్వితమ్ । ప్రదద్యాద్ద్విజదేవేభ్యస్తామ్బూలం భక్షయేద్బు ధః ॥ ఏకపూగం సదాఽఽరోగ్యం ద్విపూగం నిష్ఫలం భవేత్ । అతిశ్రేష్ఠం త్రి పూగంచ అధికం నైవదుష్యతి ॥ పర్ణమూలే భవేద్వ్యాధిః పర్ణాగ్రే పాప సమ్భవః । చూర్ణపర్ణం హరత్యాయుస్సిరా బుద్ధివినాశినీ ॥ తస్మాదగ్రంచ మూలంచ సిరాశ్చైవ విశేషతః । చూర్ణపర్ణం వర్జయిత్వా తామ్బూలం ఖా దయేద్బుధః ॥ అఖణ్డితంచ క్రముకం పర్ణమక్షాళితం తథా । అశోధితం త థాచూర్ణం భక్షయన్ సర్వదోషభాక్ ॥ అనిధాయ ముఖే పర్ణం పూగం ఖా దతి యో నరః । సప్తజన్మ దరిద్రస్స్యాన్నరకేషు నిమజ్జతి ॥ పీత్వా భుక్త్వా చ యో మర్త్యశ్శూన్యం పాత్రం పరిత్యజేత్ । సభూయః క్షుత్పిపాసా ర్తో భవేజ్జన్మని జన్మని ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మేహస్పృష్టంచ యత్తోయం భాష్పదన్తోష్ఠవిప్రుషః । భుక్త్వాఽఙ్గుళిగతస్నేహం నోచ్ఛిష్టం ధర్మచోదితమ్ ॥ ఆర్ద్రపాదస్తు యో మర్త్యో భుక్త్వాఽఽగారాద్బహిర్వ్ర జేత్ । తస్యాయుః కీర్తిలక్ష్మీశ్చ విద్యాప్రజ్ఞా చ నశ్యతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవ ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అతిథిం శ్రోత్రియం తృప్తమాసీమాన్తమనువ్రజేత్ । అహశ్శేషం సమాసీత శిష్టైరిష్టైశ్చ బన్ధుభిః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఇతి హాసపురాణాభ్యాం షష్ఠం సప్తమమభ్యసేత్ ॥ * ॥ కాలమిత్యనువర్తతే । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ విచార్య చ పురాణార్థాన్ వేదార్థాన్ భక్తిమాస్థితః । వి ష్ణుం సదా హృది ధ్యాయేత్ సకలం నిష్కలంతు వా ॥ * ॥ లిఖితః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వోపస్థాయ మార్తణ్డం పురాణాని సదా పఠేత్ । భావశుద్ధ్యై హరౌ భక్తిః

పురాణశ్రవణాద్భవేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సాత్త్వికాని పురాణాని సాత్త్వికాంశ్చ జపాంస్తథా । కారయేద్భోజనాన్తేతు షష్ఠేవై సప్తమేద్విజః ॥ పురాణపఠనాశక్తౌ పౌరుషం సూక్తముచ్చరేత్ ।తద్విష్ణోరితిమన్త్రం వాజపేదష్టాక్షరంతువా ॥ ఏవం యఃకురుతేనిత్యం సయాతిపరమాంగతిమ్। ఏవం గృహస్థధర్మా ఉక్తాః .

స్నాతకవ్రతనిరూపణమ్

సాంప్రతం స్నాతకవ్రతం ప్రతన్యతే । అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా॥ అథస్నాతకవ్రతాని పూర్వేణగ్రామాన్నిష్క్రమణప్రవేశనాని శీలయేదుత్తరేణ వా, నకుస్సృత్యాగ్రామం ప్రవిశేత్ , యదా గ్రామాన్నిష్క్రామతి గ్రామంవా ప్రవిశతి తదాపూర్వేణ ద్వారేణోత్తరేణ వా కుర్యాన్నద్వారాన్తరేణశీలయేత్ । ఇతి॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ విధిపూర్వం స్నాత్వా భార్యామధిగమ్య యథోక్తాన్ గృహస్థధర్మాన్ ప్రయుఞ్జానఇమాని వ్రతాన్యనుకర్షేత్స్నాతకో నిత్యంశుచిస్సుగన్ధస్నానశీలస్సతి విభవే నజీర్ణమలవద్వాసాస్స్యాన్నరక్తముల్బణమన్యధృతం వాసోబిభృయాన్నస్రగుపానహౌ నిర్ణిక్తమశక్తౌనరూఢశ్మశ్రురకస్మాన్నాగ్నిమపశ్చ యుగపద్ధారయేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సర్వాన్రాగాన్ వాససి వర్జయేత్కృష్ణంచ స్వాభావికమనూద్భాసివాసోవసీతాప్రతికృష్టంచ శక్తివిషయే ॥ * ॥ కుసుమ్భాదీన్ సర్వాన్ రాగాన్వాససివర్జయేత్ - న కేనచిద్రక్తం వాసో బిభృయాత్ , తథా స్వాభావికం కృష్ణం కమ్బలాది చ నవసీత, ఉద్భాసి - ఉల్బణమ్, తదన్యదనూద్భాసి। ఛాన్దసోదీర్ఘః । ఏవంభూతం వాసశ్చ వసీత ఆచ్ఛాదయేత్ , ప్రతికృష్టమ్- నికృష్టమ్, జీర్ణమ్- మలినం స్థూలంచ, " నికృష్టప్రతికృష్టార్వరేఫయాప్యావమాధమాః " ఇత్యమరః । తద్విపరీతమప్రతికృష్టమ్, తాదృగ్వాసోవసీత । తచ్చప్రతికృష్టం శక్తౌసత్యాం నవసీత। తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ నజీర్ణమలవద్వాసా భవేచ్చ విభవేసతి । ఉపానహౌచవాసశ్చధృతమన్యైర్నధారయేత్ ॥ ఉపవీతమలఙ్కారం స్రజం కరకమేవవా ॥ * ॥ మాధవీయే — ॥ శ్లో ॥

నగ్నో మలినవాసాశ్చ నగ్నో నీలపటస్తథా । నగ్నస్తు స్యూతవస్త్రః స్యాన్నగ్నో భగ్నపటస్తథా ॥ వికచ్ఛోఽనుత్తరీయశ్చ నగ్నశ్చావస్త్ర ఏవ చ । శ్రౌతం స్మార్తం తథా కర్మ న నగ్నశ్చిన్తయేదపి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ నీలం రక్తం చ యద్వస్త్రం యస్య దేహేషు తిష్ఠతి । అహోరాత్రోపోషితస్సన్ పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ * ॥ జాతుకర్ణిః — ॥ శ్లో ॥ కాశేయం రక్తకృష్ణం చ మలినం కేశదూషితమ్ । ఛిన్నాగ్రం చోపవస్త్రం చ కుత్సితం ధర్మతో విదుః ॥ * ॥ భృగుః — ॥ శ్లో ॥ దశాహీనేన వస్త్రేణ నస్యాత్కౌపీనకాదృతే । నాన్యదీయేన నార్ద్రేణ న స్యూచ్యాగ్రథితేన చ ॥ బ్రాహ్మణస్య సితం వస్త్రం నృపతే రక్తముల్బణమ్ । చిత్రం వైశ్యస్య శూద్రస్య నీలం మలినమిష్యతే ॥ * ॥ అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ వాసశ్శాణీక్షౌమాజినాని కాషాయం చైకే వస్త్రముపదిశన్తి మాఞ్జిష్ఠం రాజన్యస్య హారిద్రం వైశ్యస్య ॥ * ॥ శణస్య వికారశ్శాణీ - శాటీ, క్షుమా - అతసీ, తద్వికారః క్షౌమమ్, దుకూలమ్, మఞ్జిష్ఠయా రక్తం మాఞ్జిష్ఠమ్, హరిద్రయా రక్తం హారిద్రమ్, ఏతాని వర్ణానుపూర్వ్యేణ వాసాంసి, కాషాయం తు బ్రాహ్మణస్యోత్తరీయార్థమిత్యర్థాద్గమ్యతే । అన్తరీయవిషయే భృగుః — ॥ శ్లో ॥ పరిధానాద్బహిః కక్ష్యా రాక్షసీ పరికీర్తితా । సర్వకర్మణి విద్వద్భిర్వర్జనీయా ప్రయత్నతః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్వోక్తం వస్త్రం చ కౌపీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ । యజ్ఞోపవీతే ద్వైకక్ష్యం దణ్డం ఛత్రం కమణ్డలుమ్ ॥ సౌవర్ణే కుణ్డలే స్వోక్తం వాసో దధ్యాద్గృహాధిపః । సాధనాని యథాపూర్వముక్తాని గృహమేధినః ॥ యానితాన్యేవ ధార్యాణి వానప్రస్థేన ధారణే । ఉపవీతోత్తరాసఙ్గదణ్డకౌపీనమేఖలాః । కుణ్డికా ఛత్రవాసాంసి యతిర్దధ్యాదనన్తరమ్ ॥ కౌపీనధారణాయాథ శుల్బం కృత్వోపవీతవత్ । యతిశ్చ బ్రహ్మచారీ చ దధాతాం ద్విః ప్రదక్షిణమ్ । నగ్నత్వపరిహారాయ గృహస్థవనినౌ తథా ॥ తదేవ ధారయేయాతామవశ్యం కేవలం చ తౌ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అకచ్ఛః పుచ్ఛకచ్ఛో వా ఽద్వికచ్ఛః కటివేష్టితః । యావదాస్తే ద్విజస్తావన్నగ్న ఏవ న సంశయః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ కటిసూత్రం

వినాకర్మ శ్రౌతం స్మార్తం కరోతియః । సర్వంతన్నిష్ఫలంవింద్యాత్సోఽపి
నగ్నఇతిస్మృతః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ దివాచశిరసఃప్రావర
ణం వర్జయేదగ్నిమపో బ్రాహ్మణం గాం దేవతాద్వారం ప్రతిపాదౌచశక్తి
విషయేనాభిప్రసారయీత ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ నైతాదేవతాః
ప్రతిపాదౌప్రసారయేన్నపర్ణలోష్టాశ్మభిర్మూత్రపురీషాపకర్షణంకుర్యాన్న
భస్మ కేశతుషకపాలాన్యధితిష్ఠేన్నమ్లేచ్ఛాశుచ్యధార్మికైస్సహ సంభా
షేత సంభాష్య పుణ్యకృతో మనసాధ్యాయేద్బ్రాహ్మణేనవాసహ సం
భాషేత ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ దేవతాభిధానంచాప్రయతః ॥*॥
అప్రయతస్సన్ దేవతానామగ్న్యాదీనాం నామనకీర్తయేత్ । అత్ర ప
రాశరః — ॥ శ్లో ॥ అపవిత్రఃపవిత్రోవా సర్వావస్థాంగతోఽపివా । యః
స్మరేత్పుణ్డరీకాక్షం సబాహ్యాభ్యన్తరశ్శుచిః ॥ * ॥ అతోదేవతాన్తరకీర్త
నమశుచినా న కార్యమ్ ॥ శ్లో ॥ నారాయణస్య నామాని సదా సర్వత్ర
కీర్తయేత్ । దేవతాన్తరనామాని నాశుచిఃపరికీర్తయేత్ ॥ * ॥ దక్షః —
॥ శ్లో ॥ చక్రాయుధస్య నామాని సర్వదాపరికీర్తయేత్ । నాశౌచం కీర్త
నేతస్య పవిత్రో భగవాన్ హరిః ॥ కబళైకబళేకుర్వన్ గోవిన్దస్యానుకీర్త
నమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనాద్విష్ణుకీర్తనం సర్వదా కార్యమేవ । అతఏవహి
శ్మశానేప్యాశౌచాదావపి నారాయణ గోవిన్దేతి లోకఃకీర్తయతి । అతోభో
జనస్నానాదౌ మౌనవిధావప్రాయత్యేచ దేవతాన్తరకీర్తనమేవ నిషిద్ధమ్,
నవిష్ణోరితి సిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ మౌనం వాచోనివృత్తిస్స్యాన్నాత్రభాషా నసం
స్కృతమ్ । నాన్యదేవేరణం విష్ణుం సదాధ్యాయేచ్చకీర్తయేత్ ॥ యదివా
గృహ్యలోపస్స్యాజ్జపాదిషు కథంచన । వ్యాహరేద్వైష్ణవం సూక్తం స్మరే
ద్వా విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ * ॥ ఇతివ్యాసః । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ స్పృ
హతీంచ గాం నాచక్షీత సంసృష్టాంచవత్సేనానిమిత్తే ॥ * ॥ స్పృహతీమ్-
సస్యధాన్యాదికం భక్షయన్తీమ్, గౌరియం భక్షయతీతి నబ్రూయాత్, త
థావత్సేనానిమిత్తే సంసృష్టామ్ । "యస్యహవిషేవత్సా అపాకృతాధ
యన్తి" ఇత్యాదికే నిమిత్తే నదోషః ॥ వా ॥ వత్సతన్త్రీంచనోపరిగచ్ఛే

త్ప్రేఙ్ఖావన్తరేణచ నాతీయాత్ ॥ * ॥ వత్సతన్త్రీ - వత్సబన్ధనరజ్జుః, ప్రేఙ్ఖా - డోలాస్తమ్భౌ, తోరణస్తమ్భావిత్యన్యే ॥ హ ॥ నపతతస్సంచక్షీత ॥ * ॥ పతతః పక్షిణస్సంఘీభూతాన్నగణయేత్, పుణ్యక్షయేణ స్వర్గాత్పతతః పరస్మైనబ్రూయాజ్జ్యోతీంషిపతన్తీతి ॥ వా ॥ నాబ్రాహ్మణాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేద్యదిప్రయచ్ఛేద్దన్తాంస్కుప్త్వాతస్మిన్నవధాయప్రయచ్ఛేత్ ॥ * ॥ అబ్రాహ్మణః - శూద్రః, " నశూద్రాయోచ్ఛిష్టమనుచ్ఛిష్టం వాదద్యాత్ " ఇతివసిష్ఠస్మరణాత్తస్మాఉచ్ఛిష్టం నప్రయచ్ఛేత్ । ఇదమనాశ్రితవిషయమ్ । " అన్తర్గామైవశూద్రాయ " ఇత్యాశ్రితశూద్రాయోచ్ఛిష్టదానస్మృతేః । కుప్త్వా - దన్తాన్నఖేనాఽలిఖ్యతజ్జలముచ్ఛిష్టేనిధాయ ప్రయచ్ఛేత్ । ఇదమాశ్రితవిషయమ్ । ఏవమేవ ॥ శ్లో ॥ నశూద్రాయమతిందద్యాన్నోచ్ఛిష్టం నహవిష్కృతమ్ । నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్యవ్రతమాదిశేత్ ॥*॥ ఇతిమనువచనం ద్రష్టవ్యమ్ ।

ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ మిథునీభూయచ నతయాసహ సర్వాం రాత్రింశయీత, శయానశ్చాధ్యాపనం వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । మిథునీభూయ - మైథునంకృత్వా, తయా - భార్యయాసహ, సర్వాం రాత్రిం నశయీత - దివావానక్తంవా శయానో నాధ్యాపయేత్, స్వయంతుధారణార్థమధీయీత ॥ వా ॥ అనావిస్స్రగనులేపనస్స్యాత్ ॥ * ॥ ఆవిర్భూతమాల్యానులేపనోనస్యాత్ ॥ వా ॥ సభాస్సమాజాంశ్చ నసేవేత నగరప్రవేశనానిచవర్జయేత్ప్రశ్నంచ నవిబ్రూయాత్ । అథాప్యుదాహరన్తి । " మూలంతూలం బృహతిదుర్వివక్తుః ప్రజాం పశూనాయతనంహినస్తి, ధర్మప్రహ్లాదనకుమాలనస్య రుదన్హమృత్యుర్వ్యాచప్రశ్నమ్ "ఇతి గార్దభయానమారోహణే విషమారోహణావరోహణానిచవర్జయేద్బాహుభ్యాంచ నదీతరణం నావశ్చసాంశయికీంతృణచ్ఛేదనలోష్టవిమర్దనష్ఠీవనానిచాకారణాద్యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే ॥ * ॥ నవిబ్రూయాత్ - దుర్నిరూపమర్థం సహసా నవిచార్యబ్రూయాత్ । మూలమ్ - పిత్రాదిః, తూలమ్ - ఆగామినీసంపత్ ? తే ఉభయమపి, బృహతి - భినత్తి, దుర్వివక్తుః - అన్యథానిర్ణేతుః, ప్ర

జామ్ - పుత్రాదికామ్, పశూన్-గవాదికాన్, ఆయతనమ్ - గృహమ్, హినస్తి - అత్ర బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ బహుద్వారస్య ధర్మస్య సూక్ష్మా దురనుగాగతిః । తస్మాదవాచ్యోహ్యేకేన విధిజ్ఞేనాపిసంశయే ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ సభావానప్రవేష్టవ్యావక్తవ్యంవా సమఞ్జసమ్ । అబ్రువన్విబ్రువన్వాపి నరోభవతి కిల్బిషీ ॥ * ॥ అతోమృత్యురపిధర్మసఙ్కటే పతితోరుదన్ కస్యచిదృషేః ప్రశ్నం వివిచ్యకథితవాన్ । "హేధర్మప్రస్లోదకమూలనస్య నేదం కృత్యమ్" ఇతి । బాహుభ్యామితివచనాత్ ప్లవేన నదీతరణే నదోషః । తృణచ్ఛేదనాదీన్యకారణాన్నకుర్యాత్, "ద్వే దర్భాగ్రే ప్రచ్ఛిద్య" "దర్భాగ్రే ప్రాదేశమాత్రే ప్రచ్ఛినత్తి" ఇత్యాదికారణే నదోషః । యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే - అత్ర గౌతమః — ॥ వా ॥ గాంధయన్తీంపరస్మైనాచక్షీత నచైనాం వారయేన్నమిథునీభూతావ్ శౌచంప్రతివిలమ్బేతాగ్నిముఖోపధమన విగృహ్య వాదబహిర్గన్ధమాల్యధారణ పాపీయోఽవలోకన భార్యాసహ భోజనాద్వారప్రవేశన పాదధావన సందిగ్ధభోజన నదీబాహుతరణ వృక్షవిషమారోహణావరోహణ ప్రాణవ్యాయచ్ఛనాని వర్జయేన్న సన్దిగ్ధాం నావమధిరోహేత్సర్వత ఏవాత్మానం గోపాయేన్నప్రావృత్యశిరోఽహని పర్యటేదప్రావృత్యరాత్రౌ సోపానత్కశ్చ శయనాశనాసనాభివాదన నమస్కారాన్వర్జయేచ్ఛేదన భేదన విలేఖన విమర్దనావస్ఫోటనాని నాకస్మాత్కుర్యాన్నోపరివత్సత న్త్రీం గచ్ఛేన్నకులం కులః స్యాన్నయజ్ఞమవృతోగచ్ఛేద్దర్శనాయతుకామం నభక్ష్యానుత్సఙ్గేభక్షయేన్నరాత్రౌ ప్రేష్యాహృతముద్ధృతస్నేహవిలయన పిణ్యాకమథితప్రభృతీనిచాత్తవీర్యాణినాశ్నీయాత్ప్రాత్రిస్థమఙ్గల్యదేవతాయతన చతుష్పథాన్ ప్రదక్షిణమావర్తేత మనసావాతత్సమగ్రమాచారమనుపాలయేదాపత్కల్పస్సత్యధర్మార్యవృత్తశ్శిష్టాధ్యాపకశ్శౌచశిష్టశ్రుతినిరతస్స్యాన్నిత్యమహింస్రోమృదుర్దృఢకారీదమదానశీలఏవమాచారో మాతాపితరౌపూర్వాపరాన్సంబన్ధాన్ దురితేభ్యోమోక్షయిష్యన్ స్నాతకశ్శశ్వద్బ్రహ్మలోకాన్నచ్యవతే ॥ * ॥ ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ —

॥ శ్లో ॥ నస్వాధ్యాయవిరోధ్యర్థమీహేత నయతస్తతః । నవిరుద్ధప్రసఙ్గ
భ్యాం సన్తోషీ చ భవేత్సదా ॥ * ॥ స్వాధ్యాయవిరోధినమర్థం నాన్విచ్ఛే
త్, నయతస్తతః - యతః కుతశ్చిదవిదితాచారాచ్చార్థం నేహేత । అత్ర
మనుః — ॥ శ్లో ॥ ధర్మార్థావుచ్యతే శ్రేయః కామార్థౌ ధర్మ ఏవ వా । అ
ర్థ ఏవేహ చ శ్రేయస్త్రివర్గ ఇతి హి స్థితిః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥
పరిత్యజేదర్థకామౌ యౌ స్యాతాం ధర్మవర్జితౌ । ధర్మం చాప్యసుఖోదర్కం
లోకసంఘుష్టమేవ చ ॥ * ॥ విరుద్ధమ్ - అయాజ్యయాజనాది, ప్రసఙ్గః - గీ
తనృత్తాదిః, తాభ్యాం చార్థం నేహేత, కిం తు యదృచ్ఛాలాభసన్తుష్టో భవేత్ ।
మనుః — ॥ శ్లో ॥ సన్తోషం పరమాస్థాయ సుఖార్థీ సంయతో భవేత్ ॥*॥
సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ ధనం వా పురుషో లోకే పురుషం ధనమేవ వా । అ
వశ్యమేకం త్యజతి తస్మాత్కిం ధనతృష్ణయా ॥ శుక్లామ్బరధరో నీచకేశశ్మ
శ్రునఖశ్శుచిః । నభార్యాదర్శనేఽశ్నీయాన్నైకవాసా నసంస్థితః ॥ * ॥
శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నరక్తకృష్ణమలినవాసాంసి పరిధాపయేత్ ॥ * ॥
ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమపి వా సూత్రమే
వోపవీతార్థే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శుద్ధిం కుర్యాత్తథా విద్వాన్మ
లానాం దేహజన్మనామ్ । కృత్తకేశనఖశ్మశ్రుస్త్రిపక్షేషు గృహీ భ
వేత్ ॥*॥ "గఙ్గాయాం భాస్కరక్షేత్రే" ఇత్యుక్తేషు తటేష్వేవ వపన
మితి భావః ॥ శ్లో ॥ నసంశయం ప్రపద్యేత నాకస్మాదప్రియం వదేత్ । నా
హితం నానృశంచైవ నస్తేనః స్యాన్నవార్ధుషిః । ప్రాణవిపత్తిసంశ
యావహం కర్మ నకుర్యాత్ । సన్దిగ్ధార్థం చ ॥ * ॥ గీతాచార్యః — ॥ శ్లో ॥
అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి । నాయం లోకోఽస్తి నపరో
నసుఖం సంశయాత్మనః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నసంశయం ప్ర
పద్యేద్యది ప్రపద్యేతోఽపి క్షణాదేవ నశ్యేత్యప్రియముద్వేగకరం నవదే
న్నవార్ధుషిర్నదద్యాత్పాపీయసే ॥ * ॥ అల్పకామిత్యుక్తవృద్ధిమన్తరే
ణాధిక వృద్ధ్యుపజీవీ వార్ధుషిః । "అనాపది తు బ్రాహ్మణస్యనవార్ధుష్యం
లవణవిక్రియా" ఇత్యుపపాతకమధ్యేపాఠాత్ ॥ శ్లో ॥ దాక్షాయణీబ్ర

ష్మ సూత్రీ వేణుమాన్ సకమణ్డలుః । కుర్యాత్ప్రదక్షిణం దేవమృద్గోవి
ప్రవనస్పతీన్ ॥ * ॥ దాక్షాయిణమ్ - సువర్ణకుణ్డలమ్ । అత్ర మనుః —
॥ శ్లో ॥ వైణవీం ధారయేద్యష్టిం సోదకంచ కమణ్డలుమ్ । యజ్ఞోపవీతం వే
దంచ శుభే రౌక్మే చ కుణ్డలే ॥ * ॥ వేదః - దర్భముష్టిః । భరద్వాజః —
॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణా రాజితా శౌల్బా త్రివృతా కుణ్డికా మతా । కాంస్యపిత్త
లలోహైర్వా కుర్యాత్స్వర్ణాద్యలాభతః ॥ ఏషామలాభే గోచర్మనిర్మితః
స్యాత్కమణ్డలుః । ఉదుమ్బరవటాశ్వత్థప్లక్షజమ్బూత్వచా తథా । భస్మ
నాచమృదాఽద్భిశ్చ శ్రీఫలైశ్చ తతశ్శుచిః ॥ * ॥ “ కలౌ పఞ్చ న కుర్వీత
భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ ” ఇతి నాళికేరవృక్షమృణ్మయకమణ్డలుని
షేధాత్స్వర్ణాదిమయః కమణ్డలుర్గ్రాహ్యః, “ ఏషామలాభే గోచర్మ ” ఇ
తి స్వర్ణాద్యలాభ ఏవ మృణ్మయవిధానాచ్చ । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
కుర్వీత ధారయా సన్ధ్యాం కాంస్యే హైమే చ రాజతే । తామ్రపాత్రే జలం
కృత్వా గృహే సన్ధ్యాం సమాచరేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మసూత్రీ - భరద్వాజః —
॥ శ్లో ॥ ఏకైకముపవీతం స్యాదాద్యన్త్యాశ్రమిణోర్ద్వయోః । దశాష్టౌ వా
గృహస్థస్య చత్వారి వనవాసినః ॥ * ॥ దశాష్టౌ వేతి కామ్యాభిప్రాయమ్,
“ ఆయుష్కామస్తు బహూన్యుపవీతాని ధారయేత్ ” ఇతి స్మృతేః, ॥ శ్లో ॥
యజ్ఞోపవీతే ద్వే ధార్యే శ్రౌతే స్మార్తే చ కర్మణి । తృతీయముత్తరీయార్థం వ
స్త్రాభావే తదిష్యతే ॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీతే ద్వే ధార్యే ” ఇతి ద్వయోరే
వావశ్యధార్యత్వస్మృతేశ్చ । తథా చన్ద్రికాయామ్ । భృగుః — ॥ శ్లో ॥
ఉపవీతం వటోరేకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతే । ఏకమేవ యతీనాం స్యాదితి
శాస్త్రవినిశ్చితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇతరయోః - గృహస్థవనస్థయోః । ఏవం
స్మృతిషు యతేరుపవీతవిధానాత్తత్త్యాగో న యుక్తః । అత్ర దక్షః —
॥ శ్లో ॥ మేఖలాజినదణ్డేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే । గృహస్థో యష్టివేదా
ద్యైర్నఖరోమైర్వనాశ్రమీ ॥ త్రిదణ్డేన యతిశ్చైవ లక్షణాని పృథక్పృథ
క్ । యస్యైతల్లక్షణం నాస్తి ప్రాయశ్చిత్తీ న చాశ్రమీ ॥ * ॥ అఙ్గిరాః —
॥ శ్లో ॥ యతేర్లిఙ్గం ప్రవక్ష్యామి యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః । త్రిదణ్డముపవీతం చ

వస్త్రంజన్తునివారణమ్ ॥ యస్యైతద్విద్యతేలిఙ్గంసయతిర్నేతరోయతిః ॥ * ॥
హారీతః — ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డముపవీతం చశిఖా కాషాయమమ్బరమ్ । కమ
ణ్డలుర్భైక్షచరం యతీనాంతువిధీయతే ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామభివాద్యప్ర
కరణే — ॥ శ్లో ॥ దేవతాప్రతిమాందృష్ట్వాయతించైవత్రిదణ్డినమ్ । నమ
స్కారం నకుర్యాచ్చేదహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ * ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥
సదోపవీతినాభావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోఽనుపవీతశ్చ యత్కరోతిన
తత్కృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । సదా - ఉపనయనప్రభృత్యాప్రయాణాది
త్యర్థః ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డముపవీతంచ వాసఃకౌపీనవేష్టనమ్ । శిక్యం కవచమి
త్యేతద్బిభృయాద్యావదాయుషమ్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । వేణుమాన్ - అ
త్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థస్య వనస్థస్య యతేర్వాసూత్రిజా
తిషు । వేణుదణ్డఃప్రశస్తస్స్యాన్నిర్దోషస్సప్రమాణకః ॥ గృహారణ్యస్థ
యోర్దణ్డౌయుక్పర్వౌయతేర్నోఽన్యథా । శిరఃప్రమాణోవిప్రస్యక్షత్రి
యస్యాలికోన్నతః ॥ ఘ్రాణప్రమాణోవైశ్యస్య దణ్డ ఏషాం క్రమాత్
స్మృతః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ కేశాన్తికోబ్రాహ్మణస్య దణ్డఃకార్యః
ప్రమాణతః । లలాటసంమితోరాజ్ఞః స్యాత్తునాసాన్తికోవిశః ॥ * ॥ యాజ్ఞ
వల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నేక్షేతార్కం ననగ్నాంస్త్రీం నచసంసృష్టమైథు
నమ్ । నచమూత్రం పురీషం వా నాశుచీరాహుతారకాః ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యం నాస్తం యాన్తంకదాచన । నోపరక్తంన
వారిస్థం నమధ్యం నభసోగతమ్ ॥ నాశ్నీయాద్భార్యయాసార్ధం నైనామీ
క్షేతచాశ్నతీమ్ । క్షువతీం జృమ్భమాణాంవా నచాసీనాంయథాసుఖమ్ ॥
నాఞ్జయన్తీం స్వకేనేత్రే నచాభ్యక్తామనావృతామ్ । నపశ్యేత్ప్రసవ
న్తీంచ తేజస్కామోద్విజోత్తమః ॥ * ॥ నేక్షేతచాశ్నతీమిత్యత్రచకా
రేణాశ్నన్తం స్త్రీచనేక్షేతేత్యర్థస్సముచ్చీయతే, “ జాయాయా అన్తేనా
శ్నీయాదవీర్యవదపత్యంభవతి ” ఇతిశ్రుతేః । “ నభార్యాదర్శనేఽశ్నీయా
త్ ” ఇతిస్మృతేశ్చ ॥ శ్లో ॥ నాప్సుస్వం ప్రతిబిమ్బంతు తేజస్కామో
నిరీక్షయేత్ । మయి తేజ ఇన్ద్రియమిత్యాత్మచ్ఛాయేక్షణే జపేత్ ॥ ఇతి

స్మృతేర్నచోదకేనిరీక్షేత స్వంరూపమిత్యర్థః । అయనేవజ్ఞఇత్యేతత్సర్వం
మన్త్రముదీరయేత్ । వర్షత్యప్రావృతో గచ్ఛేత్స్వపేత్ప్రత్యక్శిరా
నచ ॥ * ॥ “ అయమెవజ్ఞఃపాప్మానమపహన్తు ” ఇతిమన్త్రః ॥ శ్లో ॥
ష్ఠీవనాసృక్శకృన్మూత్ర రేతాంస్యప్సుననిక్షిపేత్ । పాదౌప్రతాపయే
న్నాగ్నౌ నచైనమభిలఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ ష్ఠీవనమ్ - ఉద్గిరణమ్ , అసృక్ - ర
క్తమ్ , శకృత్ - పురీషమ్ ; అత్రశఙ్ఖః —— ॥ వా ॥ తుషకేశకరీషభస్మా
స్థిశ్లేష్మనఖలోమాన్యప్సు ననిక్షిపేన్నపాదేన పాణినా వా జలమభిహన్యా
త్ ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ —— ॥ శ్లో ॥ నాగ్నింముఖే నోపధమేన్నగ్నాం
నేక్షేతచస్త్రియమ్ । నామేధ్యం ప్రక్షిపేదగ్నౌ నచపాదౌప్రతాపయే
త్ ॥ అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చ నచైనమభిలఙ్ఘయేత్ । నచైనంపాదతఃకుర్యా
న్నప్రాణాబాధమాచరేత్ ॥ * ॥ అమేధ్యాని-ద్వాదశమలాని, నాశుచిః
సంస్పృశేదగ్నిం పృష్ఠభాగం న తాపయేత్ ॥ శ్లో ॥ జలక్షీరాదికంపేయం స
ర్వంనాఞ్జలినాపిబేత్ । జలంపిబేన్నాఞ్జలినానశయానంప్రబోధయేత్ ॥ నా
క్షైః క్రీడేన్నధర్మఘ్నైఃవ్యాధితైర్వానసంవసేత్ ॥ * ॥ నశయానం ప్ర
బోధయేదితివచనాదాత్మనో వాఽధిశయానం నప్రతిబోధయేత్ । అత్రా
పస్తమ్బః —— ॥ వా ॥ శయ్యాసనేచాచరితే నావిశేన్నానభిభాషితో గు
రుమభిభాషేత ప్రియాదన్యద్వ్యపతోదవ్యుపజాపవ్యభిహాసోదామన్త్ర
ణనామధేయగ్రహణప్రేషణానీతి గురోర్వర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః —— ॥ శ్లో ॥
శయ్యాసనేచాధ్యుషితే శ్రేయసేనసమాచరేత్ ॥ * ॥ ప్రియాదన్యత్ -
సన్తోషజనకవాక్యాదన్యత్ , వ్యపతోదః - దణ్డతృణాఙ్గుళ్యాదిఘట్టనమ్,
వ్యుపజాపః - హస్తాదినాపిధాయాస్యంకర్ణయోఃకథనమ్, వస్త్రాదినా
ఆస్యం ప్రచ్ఛాద్యావశ్యవక్తవ్యార్థకథనేనదోషః । వ్యభిహాసః - ఆస్యం
వ్యావృత్యాభిముఖ్యేన హాస్యమ్ , అత్ర పరిహారః । “ నస్మయేత యది
స్మయేతాపిగృహ్యస్మయేత ” ఇతిబ్రాహ్మణమ్ । ఉదామన్త్రణమ్ -
దూరేస్థితోచ్చైరాహ్వానమ్ , అత్రమనుః —— ॥ శ్లో ॥ నోదాహరేదస్య
నామ పరోక్షమపి కేవలమ్ । నచైవాస్యానుకుర్వీత గతిభాషితచేష్టితమ్ ॥

ఆత్మనామగురోర్నామ నామాతికృపణస్యచ । ఆయుష్కామోనగృహ్ణీ
యాజ్జ్యేష్ఠాపత్యకళత్రయోః ॥ * ॥ ఆపదిచోరవ్యాఘ్రాగ్నిసర్పాది భయే
షు జ్ఞాపయేదేవ । ధర్మఘ్నైః - పశులఙ్ఘనాదిభిర్నక్రీడేత్ । వ్యాధితైః -
అత్ర స్మృతిః — ॥ శ్లో ॥ అక్షిరోగీహ్యపస్మారీ జ్వరీకుష్ఠీ క్షయీతథా ।
శ్వాసకాసీతిత్రైర్యుక్తామేకశయ్యాంతువర్జయేత్ ॥ విరుద్ధం వర్జయేత్కర్మ
ప్రేతధూమం నదీతరమ్ । కేశభస్మతుషాఙ్గారకపాలేషుచ సంస్థితమ్ ॥ * ॥
విరుద్ధమ్ - జనపదగ్రామాద్యాచారవిరుద్ధం వర్జయేత్ । అత్ర మనుః —
॥ శ్లో ॥ దేవతానాం గురోరాజ్ఞాం స్నాతకాచార్యయోరపి । నాక్రామే
త్కామతశ్ఛాయాం బభ్రుణో దీక్షితస్యచ ॥ * ॥ బభ్రుః - కపిలః । అ
త్రిః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాగ్న్యోర్విప్రయోశ్చైవ దమ్పత్యోరిషుధన్వనోః ।
నాన్తరాగమనంకుర్యాద్దేవతాబలిపీఠయోః ॥ దివాస్వాపం నకుర్వీత నగ
చ్ఛేచ్చదివాస్త్రియమ్ । దివానిద్రాహరత్యాయుర్దివాస్త్రీ పుణ్యనాశి
నీ । స్నానార్ద్రభూమిం నాక్రామేద్రేతోవిణ్మూత్రమేవచ । శ్లేష్మని
ష్ఠ్యూతవాన్తాని నాధితిష్ఠేత్కామతః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నా
నాగ్నీనాంసన్నివాపంవర్జయేద్దత్వాచ నానుకథయేత్కృత్వాచనానుస్మరే
దాత్మప్రశంసాం పరగర్హామితిచ వర్జయేత్ ॥ * ॥ కృత్వా - ఉపకారమి
తిశేషః ॥ శ్లో ॥ విప్రాహిక్షత్రియాత్మానో నావజ్ఞేయాఃకదాచన । ఆమృ
త్యోశ్శ్రియమాకాఙ్క్షేన్నకంచిన్మర్మణిస్పృశేత్ ॥ * ॥ విప్రః - బహు
శ్రుతః, అహిః - సర్పః, ఆత్మా - స్వయమ్, నావమన్తవ్యః ॥ శ్లో ॥ నా
చక్షీత ధయన్తీం గాం నాద్వారేణ విశేత్క్వచిత్ ॥ * ॥ ధయన్తీమ్ - పర
స్యక్షీరాదిపిబన్తీమ్, నాచక్షీత - ననివర్తయేత్ ॥ శ్లో ॥ గోబ్రాహ్మణా
నలాన్నానినోచ్ఛిష్టేనపదాస్పృశేత్ । ననిన్దాతాడనేకుర్యాత్సుతంశిష్యం
చతాడయేత్ ॥ భార్యాపుత్రశ్చదాసశ్చశిష్యోభ్రాతాసహోదరః ।
ఆప్తాపరాధాస్తాడ్యాస్స్యూరజ్జ్వావేణుదళేనవా ॥ వయోబుద్ధ్యర్థవాగ్వే
షశ్రుతాభిజనకర్మణామ్ । ఆచరేత్సదృశీంవృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథా ॥ * ॥
వేషః - వస్త్రమాల్యాదివిన్యాసః, శ్రుతమ్ - పురుషార్థశాస్త్రమ్,

॥ శ్లో ॥ హీనకల్పం నకుర్వీత సతిద్రవ్యే ఫలప్రదమ్ । చణ్డాలో జాయతే యజ్ఞకరణాచ్ఛూద్రభిక్షితాత్ ॥ * ॥ యోఽయం హీనకల్ప ఉక్తః, సతి ద్రవ్యే అసౌ న కర్తవ్యః । యచ్చ ఫలప్రదం కామ్యం కర్మ, తద్ధీనకల్పం కర్తవ్యమేవ । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పేన వర్తతే । న సాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్విద్యతే ఫలమ్ ॥ * ॥ సాంపరాయికమ్ - పారలౌకికమ్ । దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అకృత్స్నత్వాత్సాధనానాం మోహాద్వా తత్కర్మకృతస్తథా । ఫలస్య చాభిసమ్బన్ధాదపవిత్రో విధిః స్మృతః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాదాయ ధనం శూద్రాద్యోఽగ్నిహోత్రముపాసతే । దాతా తత్ఫలమాప్నోతి కర్తా చ నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మవిద్బ్రాహ్మణశ్శూద్రాద్యజ్ఞార్థం నాహరేద్ధనమ్ । జాయతే సహి చణ్డాలశ్శూద్రార్థేనేష్టదేవతః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ నయజ్ఞార్థం ధనం శూద్రాద్విప్రో భిక్షేత ధర్మవిత్ । యజమానస్తు భిక్షిత్వా చణ్డాలః ప్రేత్య జాయతే ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ యే శూద్రాదధిగమ్యార్థమగ్నిహోత్రముపాసతే । ఋత్విజస్తే హి శూద్రాణాం బ్రహ్మవాదిషు గర్హితాః ॥ తేషాం సతతయుక్తానాం వృషలాగ్న్యుపసేవినామ్ । పదా మస్తకమాక్రమ్య దాతా దుర్గాణి సన్తరేత్ ॥ * ॥ యదా తు ప్రక్రాన్తయజ్ఞస్య మధ్యే కథంచిత్పశ్వాద్యసంభవేన యజ్ఞః ప్రతిషిద్ధః, తదా "శూద్రాదేవ ప్రతిగ్రాహ్యమ్" ఇతి తత్ప్రతిగ్రహపరం వచనం ద్రష్టవ్యమితి చన్ద్రికాయాముక్తమ్, ప్రారబ్ధస్యావశ్య సమాపనీయత్వాత్ । కాష్ణాయనిః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రముత్పాద్య చాధీత్య కుర్యాద్వైతానికం ద్విజః । యథాకథంచిదాదధ్యాత్ప్రాప్తం చేత్సాధుతో ధనమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ దాయప్రాప్తైస్స్వకృష్యా వా లబ్ధైః శిష్టపరిగ్రహాత్ । యజేత శ్రద్ధయా విష్ణుం శ్రేయోఽర్థీ నాన్యథా యజేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ స్మార్తాన్యన్యాని కుర్వీత శ్రద్దధానో జితేన్ద్రియః । న త్వల్పదక్షిణైర్యజ్ఞైర్యజేతేహ కథంచన ॥ అన్నహీనో దహేద్రాష్ట్రం మన్త్రహీనస్తథర్త్విజః । దక్షిణాహీ

నాయజమానం నాస్తియజ్ఞసమోరిపుః ॥ * ॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ ఏవమాచారతోదృష్ట్వా ధర్మస్య మునయోగతిమ్ । సర్వస్య జగతోమూలమాచారం జగృహుఃపరమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నవిస్మయేత తపసా వదేదిష్ట్వాచనానృతమ్ । నార్తోప్యపవదేద్విప్రాం నదత్త్వాపరికీర్తయేత్ ॥ యజ్ఞోఽనృతేనక్షరతి తపః క్షరతివిస్మయాత్ । ఆయుర్విప్రపరీవాదాద్దానంతు పరికీర్తనాత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ యముద్వేగకరం వాక్యమన్యథార్థావబోధకమ్ । అసత్యమనృతార్థంచ నోచ్చరేత్త్వాపిగర్హితమ్ ॥ గోపయేన్నోచ్చరేద్ధర్మాన్నాపృష్టః కించిదుచ్చరేత్ । పృష్టోపినవదేదర్థం గుహ్యం సిద్ధాన్తమేవచ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ నాపృష్టః కస్యచిద్బ్రూయాన్నచాన్యాయేనపృచ్ఛతః । జానన్నపిచమేధావీ జడవల్లోకమాచరేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రదక్షిణే ప్రణామేచ పూజాయాం హవనేజపే । నకణ్ఠావృతవస్త్రస్స్యాద్దర్శనే గురుదేవయోః ॥ వల్మీకం గోమయంచైవ ఛాయామశ్వత్థతాలయోః । నలఙ్ఘయేద్ద్విజం విప్రో గవాం నిత్యమనాపది ॥ కుటుమ్బినోవినాఽన్యేషాం తీర్థయాత్రా విశిష్యతే । కుటుమ్బినోగృహే సర్వం నిర్గతో వికలోభవేత్ ॥ * ॥ విశిష్యతే - విధీయతే । వికలః - లుప్తనిత్యకృత్యఇత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ కుటుమ్బీవర్జయేద్బిమ్బం దారవం శైలంచమృణ్మయమ్ । గృహాభిత్తిషుసంస్థంచమోగనిద్రారసోత్సుకమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ పచనాగ్నిం నగృహ్ణీయాత్పరవేశ్మ నిజాతుచిత్ । తేనపక్వేనచాన్నేన యత్కర్మ కురుతేశుభమ్ ॥ తచ్ఛుభస్యఫలస్యార్ధమగ్నిదస్యభవేద్ధ్రువమ్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ కించిత్పరస్వంనహరేన్నాల్పమప్యప్రియంవదేత్ । ప్రియంచ నానృతం బ్రూయాన్నాన్యదోషానుదీరయేత్ ॥ నాన్యస్త్రియం తథావైరం రోచయేత్పురుషర్షభః । అన్యేయథాతథావాకుర్వంతిప్రతిభావః ॥ శ్లో ॥ నహుంకుర్యాచ్ఛవంచైవశవగన్ధోహి సోమజః । నకుర్యాద్దన్తసఙ్ఘర్షం నఘృష్ణీయాచ్చనాసికామ్ । నాసంవృతముఖోజృమ్భేచ్ఛ్వాసకాసౌచవర్జయేత్ ॥ నోచ్చైర్హసేత్సశబ్దంచనముఞ్చేత్పవనం బుధః । న

ఖాన్నఖాదీన్నచ్ఛిన్ద్యాన్నతృణంనమహీంలిఖేత్ । నశ్మశ్రుభక్షయేల్లోష్టం నమృద్నీయాద్విచక్షణః ॥ నమస్తపతితోన్మత్తబహువైరాతికణ్టకైః । బుధో మైత్రీంనకుర్వీత నైకఃపన్థానమావ్రజేత్ ॥ ఉపసర్పేచ్చనవ్యాళాన్ చిరంతిష్ఠేన్నచోత్థితః । నాతీవజాగరస్స్వప్నస్తద్వత్ స్థానాసనేబుధః ॥ దంష్ట్రిణశ్శృఙ్గిణశ్చైవప్రాజ్ఞోదూరేణవర్జయేత్ । అవశ్యాయంచరాజేన్ద్రపురోవాతాతపౌత్యజేత్ । నస్నాయాన్నస్వపేన్నగ్నోనాద్యాన్నోపస్పృశేన్నరః ॥ ముక్తకచ్ఛశ్చనాచామేద్దేవార్చాంపివర్జయేత్ । నాసమఞ్జసశీలైస్తుసహాసీత కదాచన ॥ సద్వృత్తసన్నికర్షో హిక్షణార్ధమపిశస్యతే । విరోధంనోత్తమైర్గచ్ఛేన్నాధమైశ్చసదాబుధః ॥ వివాహశ్చవివాదశ్చతుల్యశీలైర్నృపేష్యతే । అప్యల్పహానిస్సోఢవ్యావైరేణార్థాగమంత్యజేత్ ॥ నారభేతకలింప్రాజ్ఞశ్శుష్కవైరంచవర్జయేత్ । పాదేననాక్రమేత్పాదం నపూజ్యాభిముఖంనయేత్ ॥ నీచాసనం గురోరగ్రేభజేతవినయాన్వితః । యోషితోనావమన్యేతనైతాసాం విశ్వసేత్క్వచిత్ ॥ నచేర్ష్యుర్భవేత్తాశ్చనాధికుర్యాత్కదాచన ॥ మఙ్గల్యపుష్పరత్నాదిపూజ్యాననభివాద్యచ । ననిష్క్రామేద్గృహాత్ప్రాజ్ఞస్సదాచారపరోనృప ॥ శమంనయతియఃక్రుద్ధాన్సర్వబన్ధురమత్సరీ । భీతాశ్వాసనకృత్సాధుస్స్వర్గస్తస్యాల్పకం ఫలమ్ । వర్షాతపాదికేఛత్రీదణ్డీరాత్ర్యటవీషుచ । శరీరత్రాణకామోవైసోపానత్కస్సదావ్రజేత్ ॥ నోర్ధ్వంనతిర్యగ్దూరం వానిరీక్షన్పర్యటేద్బుధః । యుగమాత్రం నరోగచ్ఛేన్మహీపృష్ఠం విలోకయన్ ॥ దోషహేతూనశేషాంశ్చవశ్యాత్మాయోనిరస్యతి । తస్యధర్మార్థకామానాం హానిర్నాల్పాపిజాయతే ॥ పాపేప్యపాపః పురుషోహ్యభిధత్తేప్రియాణియః । మైత్రీద్రవాన్తఃకరణస్తస్యముక్తిః కరేస్థితా ॥ తస్మాత్సత్యంవదేత్ప్రాజ్ఞోయత్పరప్రీతికారణమ్ । సత్యంయత్పరదుఃఖాయతత్రమౌనపరోభవేత్ ॥ ప్రియంయుక్తంహితంనైతదితిమత్వా నతద్వదేత్ । శ్రేయస్తత్రహితం వాక్యం యద్యప్యత్యన్తమప్రియమ్ ॥ ప్రాణినాముపకారాయయదేవేహపరత్రచ । కర్మణామనసావాచాతదేవమతిమాన్భజేత్ ॥ ఇత్యాహభగవానౌర్వస్సగరాయ

మహాత్మనే । సదాచారం పురాసమ్యఙ్మైత్రేయపరిపృచ్ఛతే ॥ మయాప్యే
తదశేషేణకథితం భవతేద్విజ । సముల్లఙ్ఘ్యసదాచారం కశ్చిన్నాప్నోతిశో
భనమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అవమానమసామర్థ్యం హృద్రోగం
రోగమాన్తరమ్ । అనర్థమృణమాయాసమకృత్యం నప్రకాశయేత్ ॥ నా
హరేద్గోమయం రాత్రౌ గోమూత్రం చ నసన్ధ్యయోః । నసించేన్నోమయై
ర్గేహం రాత్రౌ తోయం నచాహరేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
దోషం బుద్ధ్వానపూర్వః పరేభ్యః పతితస్యసమాఖ్యానేస్యాద్వర్జయేత్వే
నం ధర్మేషు స్త్రీభ్యస్సర్వవర్ణేభ్యోధర్మశేషాన్ప్రతీయాదిత్యేకే ॥ * ॥
కాఞ్చనమాలీ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మం భజస్వసతతం త్యజభూతహింసాం సే
వస్వసాధుపురుషాన్జహికామశత్రుమ్ । అన్యస్యదోషగుణకీర్తనమాశు
ముఞ్చసత్యంవదార్చయహరింజయసర్వహానిమ్ ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ నాధార్మికేవసేద్గ్రామేనవ్యాధిబహులేవసేత్ । నపాషణ్డజనా
క్రాన్తేనోపసృష్టేఽన్త్యజైర్నృభిః ॥ నాస్ఫోటయేన్నచక్ష్వేళేత్సంరక్తో
నవిరావయేత్ । నపాదౌధావయేత్కాంస్యే కదాచిదపి భాజనే ॥ లోష్ట
మర్దీతృణచ్ఛేదీనఖఖాదీచయోనరః । సవినాశం ప్రజత్యాశుసూచకోఽశు
చిరేవచ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ గురోర్గేహేదేవగృహేప్వపువా
ట్యాంగవాంకులే । కృపణం చోల్బణంకర్మవర్జయేదపిసంసది ॥ పాదప్రక్షాళ
నం వ్యాఖ్యాంవిస్తరం చావకుణ్ఠనమ్ । నకుర్యాద్భగవద్గేహే హాసంకణ్ఠధ్వ
నిం తథా ॥ భోజనం స్వాపముద్ఘోషం తామ్బూలం కేశశోధనమ్ । ఛత్రా
ద్యంచతథాన్యాశ్చనకుర్యాదుల్బణక్రియాః ॥ విక్రీణన్బ్రాహ్మణోద్ర
వ్యం క్రీణన్వా వృద్ధికాఙ్క్షయా । భిన్నవృత్తిర్వికర్మస్థస్సత్పథాచ్చ్యవతేద్వి
జః ॥ వార్ధుష్యముపజీవన్తి యేవిప్రాలోభమోహితాః । అభోజ్యాస్తేహ్య
పాఙ్క్తేయాః క్రియాస్తేషాంతునిష్ఫలాః ॥ మహతామవమానంచశరీరక్లే
శపవచ । అర్థహానిశ్చవిజ్ఞానం వర్ధయత్యగ్నిమాజ్యవత్ ॥ మన్త్రోమన్త్రే
శ్వరశ్శాస్త్రం మన్త్రసిద్ధిస్తథాజపః । సిద్ధాన్తశ్చాతుసూత్రంచ గోప్యం
ధాన్యం ధనాయుషీ ॥ ధాన్యార్థబన్ధునాశేన నైర్ధన్యోపద్రవేణచ । మూ

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

ష్ఠేః కృతావమానేన నఖిన్నస్స్యాత్కదాచన ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికె — ॥ శ్లో ॥ విభీతకకరఞ్జానాం ఛాయాం దూరాత్తువర్జయేత్ । విప్రదేవపరీవాదం వర్జయేత్పీడితోఽపిసన్ ॥ నాన్తరాగమనం కుర్యాన్నాగ్నివిప్రయతః స్పృశేత్ । నాధః కుర్యాత్కదాచిత్తు నపృష్ఠం పరితాపయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ సర్వమైత్రీంచ కుర్వీత వివాదం నాచరేత్క్వచిత్ । అధీతం నోత్సృజేచ్ఛాస్త్రం నబ్రూయాదనృతంక్వచిత్ ॥ (అప్రియమితి పాఠాన్తరమ్) శపథం నాచరేత్పాదం సంస్పృశ్య గురుదేవయోః । అనుల్బణశ్మశ్రునఖః శుక్లవాసానియతాసనభోజనః ॥ అనుద్ధతస్సాధుసేవీ సిద్ధిం గచ్ఛతిశాశ్వతీమ్ । న క్రూముచ్చైర్నవక్తవ్యం వివాదం నస్మరేద్బుధః ॥ కూపంచ వృక్షమూలంచ సభావాసంరిపోర్గృహమ్ । శూన్యాయతన మధ్వానం నవిశేన్నక్తమఞ్జసా ॥ * ॥ సాయణీయే — ॥ శ్లో ॥ భౌమేశుక్రే తథాభానా మధ్యాహ్నే నిశిసన్ధ్యయోః । నాశ్వత్థసేవనంకుర్యాత్కులక్షయకరం భవేత్ । కించ । పుంసాం దీపప్రశమనాత్ స్త్రీణాం కూశ్మాణ్డఖణ్డనాత్ । అచిరేణైవ కాలేన వంశచ్ఛేదో భవిష్యతి ॥ క్షుతస్ఖలితజృమ్భేషు నృణామాయుః ప్రహీయతే । తత్క్షణాత్ప్రతికర్తవ్యం జీవధూశ్చఙ్గులిస్వనైః । క్షుతే శతంజీవేతి ప్రతివక్తవ్యమ్, స్ఖలితే పాంసూనాదాయ లలాటే నిధాతవ్యమ్, జృమ్భణె తత్ర ఙ్గులిస్ఫోటనేన పరిహర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అధోబీజజలాన్నాగ్నిక్షీరధాన్యపథాదికమ్ । రాత్రౌదాతుర్గృహంశూన్యం ప్రతిసఙ్గ్రహణం శుభమ్ ॥ యత్కించిద్ద్రవ్యప్రత్యాదానేన క్షీరాది దానే నక్తం నదోష ఇత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ కామఃక్రోధశ్చలోభశ్చ దేహేతిష్ఠన్తి తస్కరాః । జ్ఞానరత్నాపహారాయ తస్మాజ్జాగ్రతజాగ్రత ॥ త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశనమాత్మనః । కామఃక్రోధస్తథాలోభస్తస్మాదేతత్త్రయంత్యజేత్ ॥ పరరన్ధ్రేషుజాత్యన్ధాః పరదారేష్వపుంసకాః । పరాపవాదే యే మూకాస్తేఽతీవదయితామమ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ కార్పణ్యంమత్సరోడమ్భః క్రోధస్తృష్ణాభయంమదః । అనర్థానివిదుఃప్రాజ్ఞాదుఃఖాన్యేతాని దేహినామ్ ॥ రాగాద్యపేతం హృదయం వాగదుష్టానృతాదినా । హింసాదిర

హితఃకాయః కేశవారాధనం త్రయమ్ ॥ చత్వారియస్యద్వారాణి సుగు ప్తాని మనీషిభిః । ఉపస్థఉదరంపాణిర్వాక్చతుర్థీసవైపుమాన్ ॥ తస్మాత్స ర్వప్రయత్నేన బుద్ధిమాస్థాయసాత్వికీమ్ । వేదోదితాని సర్వాణి కర్మా ణ్యాచరేద్బుధః ॥ * ॥ ఇత్యాదీన్యన్యత్ర స్నాతకవ్రతాని ద్రష్టవ్యా ని । అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పర మపరిమితం సుఖం తతఃపరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణంబలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే , తచ్చక్ర తువదుభయోర్లోకయోస్సుఖఏవ వర్తతే ॥ * ॥ ఇతి .

అథసాయంసన్ధ్యావిధిః

తత్రహారీతదక్షశౌనకాః — ॥ * ॥ సాయం సన్ధ్యాం తతః కుర్యా త్తటాకేతుబహిర్జలే । ఉపాసీతబహిర్దీపం యదిపాపైస్సముచ్యతే ॥ ప్రా తః కాలేతుయత్ప్రోక్తం కర్మకుర్యాద్ద్విజోఽత్రవై ॥ * ॥ అత్రసాయ ఙ్కాలజపేవిశేషమాహదక్షః — ॥ శ్లో ॥ సప్తమ్యాదిప్రదోషేషుసప్త త్రింశద్ద్వీధీయతే । చతుర్థ్యాదిప్రదోషేషు శతార్ధంసచతుష్టయమ్ ॥ ఆ దిశబ్దేనచతుర్థ్యష్టమీచతుర్దశీగ్రహ్యన్తే ॥ శ్లో ॥ విష్వాదికేపర్వణోశ్చ షట్త్రింశజ్జపఉచ్యతే । ప్రథమాయాంతదేవస్యాత్ప్రోతరేవం జపేన చ ॥ * ॥ ఏతచ్చసాయఙ్కాలవిషయమితిమన్తవ్యమ్ । అత్రకాశ్యపః — ॥ శ్లో ॥ నిత్యస్యార్ధం చతుర్థీషషుషుతిథిషుస్యాజ్జపస్సప్తమీయూసప్తత్రింశ చ్చతస్యాం ప్రతిపదిచపునష్షడుత్తరత్రింశదేవ । ఏవం పర్వద్వయేఽపిత్రియు తదశతిథావష్టభిర్వింశతిస్స్యాదేవంవిశ్వాదికాలేష్వఖిలమునిమతంసాయమే వం నకల్ప్యే ॥ * ॥ తథాఽనుష్ఠానప్రకారః । తత్రలిఖితః — ॥ శ్లో ॥ వి చార్యచపురాణానివేదార్థాన్శక్తిమాస్థితః । విష్ణుంసదాహృదిధ్యాయేద్ధ్యా పయేత్తపసస్తమా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాంష ష్ఠం సప్తమమభ్యసేత్ । అష్టమేలోకయాత్రాంతువిచార్యచగృహీతతః ॥ బహిస్సన్ధ్యాముపాసీతనదీతటగతశ్శుచిః ॥ * ॥ లోకయాత్రా - బన్ధుజన కార్యమ్ , దేశవార్తా , ఆత్మగృహక్షేత్రాదిచిన్తాచోచ్యతే । వ్యా

సః — ॥ శ్లో ॥ అనృతం మద్యగన్ధంచ దివాస్వాపంచ మైథునమ్ । పునాతివృషలస్యాన్నం బహిస్సన్ధ్యాహ్యుపాసితా ॥ * ॥ బహిః - గ్రామాద్బహిర్నదీతటాకాదౌ । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యేఽస్తశిఖరం ప్రాప్తేపాదశౌచక్రియాన్వితః । బహిస్సన్ధ్యాముపాసీత కుశపాణిస్సమాహితః ॥ వినాదర్భైశ్చయత్కర్మ వినాయజ్ఞోపవీతతః । రాక్షసం తద్భవేత్సర్వం నాముత్రేహఫలప్రదమ్ ॥ బహిస్సన్ధ్యాదశగుణాగర్తప్రస్రవణాదిషు । పుణ్యతీర్థేశతగుణాసహస్రంజాహ్నవీజలే ॥ * ॥ తస్మాద్గ్రామాద్బహిర్గత్వా ప్రాతస్సన్ధ్యావదవశ్యకర్తవ్యానికృత్వా దన్తధావనవర్జం పాదౌపాణీప్రక్షాళ్యాఽచమ్యధౌతంపరిధాయమన్త్రస్నానంకృత్వా ప్రాఙ్ముఖఉదఙ్ముఖోవాశుచౌదేశేనిషణ్ణస్సాయంసన్ధ్యాముపాసిష్యఇతిసఙ్కల్ప్యఋష్యాదిస్మరణపూర్వకమాపోహిష్ఠాదిభిర్మార్జయిత్వాఽగ్నిశ్చేత్యపః పిబేత్ । అత్రపితామహః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిశ్చేత్యనువాకస్యగాయత్రీచ్ఛన్ద ఉచ్యతే । ఋషిస్సూర్య ఇతి జ్ఞేయో దేవతాచహుతాశనః ॥ * ॥ ఏవంమన్త్రాచమనంకృత్వాఽఽచమ్యసురభిమత్యాచాపోహిష్ఠాదిభిఃపూర్వవన్మార్జయిత్వాఽథాస్తమితేరవౌ ప్రత్యఙ్ముఖస్తిష్ఠంస్త్ర్యృచేనాభిమన్త్రితముదకమూర్ధ్వం త్రిరుత్క్షిప్య ప్రదక్షిణీకృత్యశుచౌదేశేపవిత్రపాణిరాసీనోభగవన్తంవిష్ణుంకంచిత్కాలముపాస్యగాయత్రీం పూర్వవజ్జపేత్ । అత్రవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆసీనస్తుజపేద్దేవీం గాయత్రీం పశ్చిమాం ప్రతి ॥*॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వాంసన్ధ్యాం జపంస్తిష్ఠన్నైశమేనోవ్యపోహతి । పశ్చిమాంతుసమాసీనోమలంహన్తిదివాకృతమ్ ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠేత్సన్ధ్యాంసదాపూర్వాం సదాఽఽసీతచపశ్చిమామ్ । అన్యథాకురుతేయస్తుబ్రహ్మహత్యాంసవిన్దతి ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సన్ధ్యయోశ్చబహిర్గ్రామాదాసనమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిరాసనవిధానంగాయత్రీజపవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ రవేరభిముఖస్తిష్ఠంస్త్రిరూర్ధ్వంసన్ధ్యయోఃక్షిపేత్ ॥ * ॥ శ్లో ॥ త్రిరూర్ధ్వంసన్ధ్యయోర్విప్రస్తిష్ఠన్నేవోదకాఞ్జలిమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిర్బహుస్మృతిభిరర్ఘ్యప్రదానేసన్ధ్యయోఃస్థితివిధానా

దవిగీతశిష్టాచారాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ఈషన్నమ్రః ప్రభాతే తు మధ్యాహ్నే చర్జుసంస్థితిః । దద్యాదర్ఘ్యం తతో విద్వాన్ సాయాహ్నే సమ్యగాస్థితః ॥ * ॥ ఇతి కాత్యాయనీయమనాదరణీయమ్, బహుస్మృతివిరోధాచ్ఛాఖాన్తరోక్తత్వాచ్చ । కించ "భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమ్" "ద్వైధే బహూనాం వచనమ్" ఇతిసన్ధ్యయోః స్థితి విధాయి బహువచనానాం ప్రాబల్యాత్ । "తిష్ఠేత్సాయమ్" ఇతివచనాత్తిష్ఠన్నేవార్ఘ్యం కుర్యాదితి సిద్ధమ్ । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అథివృత్తేనవీక్షేత వీక్ష్యమాణే దివాకరే । విధాయ దేహశుద్ధించ వాసోఽపి పరిధాయ చ ॥ ప్రోక్షణాచమనే కృత్వా దద్యాదర్ఘ్యం చ పూర్వవత్ । ధ్యాయన్నేవ పరం బ్రహ్మ యావన్నక్షత్రదర్శనమ్ ॥ జపేద్బ్రహ్మ పవిత్రం తన్మనసా మౌనమాస్థితః । జప్త్వా దేవీం తు గాయత్రీమిమం మేత్యుపతిష్ఠతే ॥ * ॥ ఇమం మే వరుణేత్యాది పఞ్చానామాదితస్తిసృణాం శునశ్శేఫఋషిః, చతుర్థ్యా వసిష్ఠః, పఞ్చమ్యా అత్రిః; ప్రథమతృతీయయోర్గాయత్రీచ్ఛన్దః, ద్వితీయపఞ్చమ్యోస్త్రిష్టుప్, చతుర్థ్యా జగతీచ్ఛన్దః; సర్వాసాం వరుణో దేవతా, ఇతిసర్వానుక్రమణ్యాముక్తమ్ । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథపశ్చిమసన్ధ్యాయాం విశేషోఽత్ర విధీయతే । స్థితేరవావుపక్రమ్య పశ్చిమాయాం సమాప్నుయాత్ ॥ అగ్నిశ్చేత్యనువాకస్య ఋషిస్సూర్యో హుతాశనః । దేవతా గాయత్రీచ్ఛన్దః పానేఽపాం వినియుజ్యతే ॥ ఏతత్ప్రత్యఙ్ముఖః స్థిత్వా స్మృతోవ్యక్త్వాఽనేనకం పిబేత్ । మార్జయిత్వాఽథ దత్వాఽర్ఘ్యమూర్ధ్వం త్రిస్సన్ధ్యయోః స్థితః ॥ ఉపస్థానే విశేషోఽయముపస్థానేఽథ వక్ష్యతే । ఇమం మే త్యాదిపఞ్చర్చాం దేవరాతఋషిః స్మృతః ॥ గాయత్ర్యనుష్టుబ్గాయత్రీజగతీత్రిష్టుబిత్యపి । యథాక్రమేణ ఛన్దాంసి వరుణశ్చాధిదేవతా ॥ ఉపస్థానే వినియోగ ఇత్యుక్తాభిశ్చ పఞ్చభిః । వరుణం సముపస్థాయ కుర్యాదన్యద్యథాపురమ్ ॥ * ॥ యథాపురమ్ - సన్ధ్యాద్యుపస్థానాదిత్యర్థః । అత్ర వైఖానసః — ॥ వా ॥ ఉదితారాకాం పశ్చిమారాకామితి చ సన్ధ్యే యథాదిశం తన్నామాదినాదిగ్దేవతానమోన్తైనోపతిష్ఠేత ॥ * ॥ ఇతి । "యథాదిశం [illegible]నాదినా" ఇతి స్మృతేః । పశ్చిమసన్ధ్యాయాం

ప్రతీచ్యాదిదిగుపస్థానం పూర్వసన్ధ్యాయాం ప్రాచ్యాద్యేవ పరిశేషాదవిగీతశిష్టాచారాచ్చ। మధ్యమసన్ధ్యాయాంచ ప్రతీచ్యాద్యేవదిగుపస్థానమితి వివేకః। దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాచ్యైదిశేనమస్కుర్యాత్ప్రాతః కాలే ద్విజోత్తమః। మధ్యాహ్నేచైవసాయాహ్నే ప్రతీచ్యైచ దిశేనమః ॥ * ॥ ఇతిప్రతిదినంకుర్యాద్ద్విజన్మనమస్కారమేవహి ॥ * ॥ ఇతి। హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ। యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాస్యపశ్చిమాం సన్ధ్యాం హుత్వాఽగ్నీంస్తానుపాస్యచ। భృత్యైః పరివృతోభుక్త్వా నాతితృప్తోఽథసంవిశేత్ ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ మేరుకాఞ్చనతుల్యాని వాజపేయశతానిచ। కన్యాకోటిప్రదానంచనసమం సాయమాహుతేః ॥ * ॥ శ్రీధరీయే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్హోమస్సఙ్గవాన్త కాలః స్యాదుదితేరవౌ। సాయమస్తమితే హోమకాలస్తు నవనాడికః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ వాసుదేవమనోయస్య జపహోమార్చనాదిషు। తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికంఫలమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ రాత్రియామాన్తరేకుర్యాద్దివాకార్యమృతేమనుః। దివైవపఞ్చయజ్ఞాస్స్యుర్వైశ్వదేవం దివానిశమ్ ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ నిశాయాః ప్రథమేయామే జపహోమార్చనాదికమ్। స్వాధ్యాయో భోజనం ప్రోక్తం వర్జయేత్తుమహానిశి ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శాకకన్దఫలోపేతైర్గుడదధ్యాజ్యసంయుతైః। అన్నైః ప్రభూతైర్దేవేశం వివిధైః పృథగర్చయేత్ ॥ సన్ధ్యయోరుభయోః కుర్యాత్పూజాం సర్వోపచారకైః ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ వినాతీర్థైర్వినా వేదైర్వినా యజ్ఞైర్వినాజపైః। ముక్తిం యాన్తి నరావైశ్యసాలగ్రామశిలార్చనాత్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ఔపనాయనికాదూర్ధ్వం మరణాన్తం చతుర్ముఖ। స్వార్థం స్వదేవపూజాదీన్ కుర్యాన్నిత్యమతన్ద్రితః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుపూజావిహీనస్య దత్తం చేష్టం హుతం శ్రుతమ్। తపశ్చవ్యర్థతాం యాతి ప్రేతాలఙ్కారవద్ద్విజ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ న్యస్తేఽర్ఘ్యపుష్పే సంస్పృష్టే విష్ణుహస్తే సమాధినా। నికుఞ్చితాగ్రాఙ్గులినా సవ్యస్పృష్టేన పాణినా ॥ గృహీత్వా సార్ఘ్య,

పుష్పేణ చర్చయేద్ధాత్రిసముద్రయా । దేవస్యత్వేతిమన్త్రేణ నివేద్యం త
ద్యథేప్సితమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాం హితార్థా
య ప్రాదుర్భావః కృతో మయా । ప్రాదుర్భావాకృతిః కాచిదర్చనీయా
జనాధిప ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణోః ప్రస
న్నవదనేక్షణామ్ । సర్వావయవసంయుక్తాం శోభనాం దృష్టిహారిణీమ్ ॥
కృత్వాఽఽత్మనః ప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః । తామర్చయేత్తాం ప్రణమే
త్తాం యజేత్తాం విచిన్తయేత్ ॥ విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవ బ్రహ్మరూపి
ణీమ్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అన్ధాః క్లీబా జడా వ్యఙ్గాః ప
తితా రోగిణోఽన్త్యజాః । సాలగ్రామశిలాం పూజ్య పరం గచ్ఛన్త్యనుత్త
మమ్ ॥ నీచాయే చ జనాస్తేషాం సాలగ్రామశిలాగతిః । నాస్తి గఙ్గాసమం
తీర్థం నాస్తి జ్ఞానసమం సుఖమ్ । నాస్తి విష్ణోః పరం దైవం తపో నాఽనశనాత్ప
రమ్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ సర్వతీర్థమయీ గఙ్గా సర్వదేవమయో
హరిః । సర్వవేదమయీ గీతా సర్వశాస్త్రమయో మనుః ॥ * ॥ శాణ్డి
ల్యః — ॥ శ్లో ॥ నక్తం కుటుమ్బికోఽశ్నీయాద్ధితం పథ్యం సుతృప్తిమత్ ।
సర్వం చ తిలసమ్బద్ధం దధిశాకం చ వర్జయేత్ ॥ ముద్గసమ్బద్ధి సర్వం చ భుక్తం
కాలాన్తరే భవేత్ । అపూపవర్జం తచ్చాపి వర్జ్యమేవ దినాన్తరే ॥ శుష్కం
వస్తు తథా పక్వం సఘృతం శాకమేవ చ । పరిభూతం చ నిర్నీరం న పర్యుషిత
దోషభాక్ ॥ దధ్యన్నం పాయసాన్నం చ గుడాన్నం చ ఘృతోదనమ్ । అ
పూపాని న వర్జ్యాని న పర్యుషితదోషభాక్ ॥ * ॥ అత్ర వృద్ధమనుః —
॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రపాదస్తు భుఞ్జీయాత్ప్రాఙ్ముఖస్త్వాసనే శుచౌ । పాదా
భ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా పాదేనైకేన నాపునః ॥ నైకవాసాస్తు భుఞ్జీయాన్నా
న్తర్ధాయ వాపునః । న భిన్నపాత్రే భుఞ్జీత పర్ణపృష్ఠే తథైవ చ ॥ అ
న్నం పూర్వం నమస్కృత్య ప్రహృష్టేనాన్తరాత్మనా । నాన్యదాలో
కయేదన్నం న జుగుప్సేత తత్పునః ॥ జుగుప్సితం చ యచ్చాన్నం రాక్షసా
ఏవ భుఞ్జతే । పరిషేకజలాచ్చాన్యత్పేయమేవ తు మన్త్రవత్ ॥ * ॥ ఋ
తన్త్వా సత్యేనేతి పాత్రస్థమన్నం పరిషిచ్య హస్తం ప్రక్షాళ్య అన్యజ్జలమా

దాయ "అమృతోపస్తరణమసి" ఇతి పిబేదిత్యర్థః । అత్ర శ్రుతిశ్చ —
॥ వా ॥ ఋతన్త్వాసత్యేనపరిషిఞ్చామీతి సాయంపరిషిఞ్చతి । సత్యం త్వ
ర్తేనపరిషిఞ్చామీతి ప్రాతః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ యథార
సం నజానాతి జిహ్వాప్రాణాహుతౌనృప । తథాసమాహితఃకుర్యాత్ప్రా
ణాహుతిమతన్ద్రితః ॥ వక్త్రప్రమాణపిణ్డాంశ్చ గ్రసేదేకైకశఃపునః । వ
క్త్రాధికంతుయత్పిణ్డమాత్మోచ్ఛిష్టం తదుచ్యతే ॥ పిణ్డావశిష్టమన్నంచ వ
క్త్రాన్నిస్సృతమేవచ । అభోజ్యం తద్విజానీయాద్భుక్త్వా చాన్ద్రాయ
ణం చరేత్ ॥ స్వముచ్ఛిష్టంతు యోభుఙ్క్తే యోభుఙ్క్తే భిన్నభాజనే ।
చాన్ద్రాయణం చరేత్కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యమథాపివా ॥ పిబతః పతి
తేతోయే భాజనేముఖనిస్సృతే । అభోజ్యం తద్విజానీయాద్భుక్త్వా చా
న్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ మానీవాప్యథవాఽమా
నీ ప్రహృష్టస్సంయతేన్ద్రియః । భుఞ్జీతవిధివద్విప్రో నచోచ్ఛిష్టాని చావ
పేత్ ॥ నచభిన్నాసనగతో నశయానఃస్థితోఽపివా । నభిన్నభాజనేఽశ్నీ
యాన్నభూమ్యాం నచపాణిషు ॥ నాన్ధకారేనచాకాశే నచదేవాలయాది
షు ॥ * ॥ హారీతపితామహౌచ — ॥ శ్లో ॥ జ్యోత్స్నాఽలోకేఽలోకమా
ర్గేషు ప్రదోషేచమహానిశి । కోణేచామార్జితేనాద్యాత్సంఘేశయ్యాసు
హర్మ్యకే ॥ శుద్ధం న్యాయేనసంప్రాప్తం సాధుయత్నేన సాధితమ్ । అభో
జ్యమేవజానీయాన్నిజమన్త్రానివేదితమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
యావద్గ్రాసం సన్నయన్నస్కన్దయన్నాపజిహీతాపజిహీతవాకృత్స్నం
గ్రాసం గ్రసీతసహాఙ్గుష్ఠంనచముఖశబ్దంకుర్యాత్పాణించనావధూనుయా
దాచమ్యచోర్ధ్వంపాణీధారయేదాప్రోదకీభావాత్తతోఽగ్నిముపస్పృశేద్ది
వాచనభుఞ్జీతాన్యన్మూలఫలేభ్యః ॥ * ॥ ఇతి । ఆచమ్యచేత్యాది పుష్టికా
మనయా పుష్టిశ్రాద్ధకృద్విషయమ్ । యావదిత్యాదికంతుస్నాతకవ్రతోప
లక్షణమ్ । "నరసం గృహేభుఞ్జీత నిరవశేషమతిథిభ్యోనాత్మార్థమభి
రూపమన్నం పాచయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । పాచయేత్పృథక్పాకీస్యాత్ । నిర
వశేషమితి – "నవైస్వయం తదశ్నీయాదతిథిం యన్నభోజయేత్" ఇత్య.

స్వార్థపవోక్తః । అతః “ శేషభోజ్యతిథీనాం స్యాత్ ” ఇతి పూర్వసూత్రం సుసఙ్గతమ్ । సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తరాపోశనాత్పశ్చాత్పాత్రంహస్తేన్నసంస్పృశేత్ । యదిస్పృశేత్తు మోహేన సచేలఃస్నానమాచరేత్ ॥ పీత్వాభుక్త్వాచయోమర్త్యస్త్వన్యంపాత్రంపరిత్యజేత్ । సభూయఃక్షుత్పిపాసార్తో భవేజ్జన్మనిజన్మని ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అప్రణోద్యోఽతిథిస్సాయమపివాగ్భూతృణోదకైః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అప్రణోద్యోఽతిథిస్సాయంసూర్యోఢోగృహమేధినా । కాలేప్రాప్తస్త్వకాలేవా నాస్యానశ్నన్గృహేవసేత్ ॥ దివాఽతిథౌతువిముఖేగతేయత్పాతకంనృణామ్ । తదేవాష్టగుణంప్రోక్తం సూర్యోఢే విముఖేగతే ॥ అశనాసనశయ్యాభిరద్భిర్మూలఫలేనవా । నాస్యకశ్చిద్వసేద్గేహే శక్తితోనార్చితోఽతిథిః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిహోత్రంజరత్కన్యాబన్ధుశ్చ పశవోగృహే । అతిథిఃకులవృద్ధాశ్చ నిర్దహన్త్యవమానితాః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ సఞ్చితం యద్గృహస్థస్య పాపమామరణాన్తికమ్ । నిర్దహిష్యతితత్సర్వమేకరాత్రోషితోఽతిథిః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వాచైవం తతఃపశ్చాత్స్వాధ్యాయంకించిదారభేత్ । ప్రదోషపశ్చిమాయామౌ వేదాభ్యాసేనయాపయేత్ ॥ యామద్వయంశయానోహి బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ * ॥ యత్తు ఆపస్తమ్బేనోక్తమ్— “ ప్రదోషేచ భుక్త్వా ప్రోదకయోశ్చ పాణ్యోః ” ఇతి, “ ప్రదోషే భుక్త్వానాధీయీత ” తేనాధీత్యైవభుఞ్జీతేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । తత్కథం భోజనానన్తరమధ్యయనమ్ ? ఉచ్యతే - “ ప్రదోషేచనాధీయీత, భుక్త్వా ప్రోదకయోశ్చపాణ్యోర్నాధీయీత ” ఇత్యేవార్థత్వాత్ । “ భుక్త్వార్ద్రపాణిరమ్భోఽన్తః ” ఇతియాజ్ఞవల్క్యాదివచనంవిస్మృత్యైవతథా వ్యాఖ్యాతమిత్యదోషః । “ భుక్త్వా యావదార్ద్రపాణిస్తావన్నాధీయీత ॥ * ॥ ఇతి కవివల్లభః ॥ వా ॥ భుక్త్వాయావదార్ద్రపాణిస్తావన్నాధీయీత ॥ * ॥ ఇతిన్యాయవిదః . ...

అథ శయనవిధిః

శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ భగవత్సన్నిధావేవ వివిక్తేఽన్యత్ర వా స్థలే । యోగం కుర్యాత్సమాధాయ యథాస్థానాసనో వశీ ॥ నిష్ప్రదీపే న భుఞ్జీత విశేషాన్నివర్జ తేపునః । ప్రాగ్రాత్రెర్యోగమాస్థాయ భుక్త్వాచమితమత్వరః ॥ ప్రోక్షితం సపవిత్రాద్భిరావిశేచ్ఛయనోత్తమమ్ । ఆముహూర్తాత్తు వై బ్రాహ్మాదన్యూనం ప్రహరాత్సుధీః ॥ ధ్యానార్చనజపస్తోత్రపాఠైః కాలం వినోదయేత్ ॥ * ॥ ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాచ్యాం దిశి శిరశ్శస్తం యామ్యాయామథ చాపి వా । సదైవ స్వపతః పుంసో విపరీతం తు రోగదమ్ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ స్వగృహే ప్రాక్ఛిరాశ్శేతే శ్వాశురే దక్షిణాశిరాః । పథి ప్రత్యక్ఛిరాశ్శేతే న కదాచిదుదక్ఛిరాః ॥ ఆర్ద్రపాదస్తు భుఞ్జానో దీర్ఘమాయురవాప్నుయాత్ । నార్ద్రపాదశ్శయానశ్చ దీర్ఘమాయురవాప్నుయాత్ ॥ ద్విరాచమ్య శుచిర్విప్రః పాదౌ ప్రక్షాళ్య వాగ్యతః । నమస్కృత్య యథాన్యాయం భగవన్తం సనాతనమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పాదౌ ప్రక్షాళ్య సంమృజ్య ద్విరాచమ్య శుచిస్తతః । శుష్కృత్వా పాదాస్యపాణిస్తు సంవిశేన్మాధవం స్మరన్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ శూన్యాలయే శ్మశానే చ హ్యేకవృక్షే తథా పథి । మహాదేవగృహే చాపి మాతృవేశ్మని న స్వపేత్ ॥ ధాన్యగోదేవవిప్రాణాం గురూణాం చ తథోపరి । న చైవ భిన్నశయనే నాశుచౌ నాశుచిః స్వపేత్ ॥ * ॥ మాతృవేశ్మని - బ్రాహ్మ్యాది సప్తమాతృగృహే । నారదః — ॥ శ్లో ॥ నార్ద్రవాసాశ్చ నగ్నశ్చ నోత్తరాపరమస్తకః । నాకాశే సర్వశూన్యే చ న చ చైత్యద్రుమే స్వపేత్ ॥ న యక్షనాగాయతనే స్కన్దస్యాయతనే తథా । కూలచ్ఛాయాసు చ తథా శర్కరాలోష్టపాంసుషు । న స్వపేచ్చ తథా దర్భవినా దీక్షాం కథంచన ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ మజ్జళ్యం పూర్ణకుమ్భం తు శిరస్థానే నివేశితమ్ । వైదికైర్గారుడైర్మన్త్రైః రక్షాం కృత్వా స్వపేన్నిశి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ రాత్రిసూక్తం జపేత్స్మృత్వా సర్వాంశ్చ సుఖశాయినః । నమస్కృత్వాఽవ్యయం విష్ణుం సమాధిస్థస్స్వపేన్నిశి ॥ * ॥ శాణ్డి

లయః — ॥ శ్లో ॥ సువస్త్రవేషధరయా స్నాతయా శుద్ధచిత్తయా । అరోగయా దయితయా స్వయమేవం విధస్స్వపేత్ ॥ ధాతుక్షయో రోగవృద్ధిరశ్రీస్సత్కర్మవిప్లవః । సౌభాగ్యాయుర్యశోహానిః పుంసాం స్త్రీప్రస్వాతిసక్తినామ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ షోడశర్తుర్నిశాస్స్త్రీణాం తాసు యుగ్మాసు సంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋతుకాలాభిగామీ స్యాత్స్వదారనిరతస్సదా । పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనాం తద్వ్రతో రతికామ్యయా ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఋతుకాలాభిగమనం పుంసాం కార్యం ప్రయత్నతః । సదైవ వా పర్వవర్జం స్త్రీణామభిమతం హి తత్ ॥ యథాకామీ భవేద్విద్వాన్ స్త్రీణాం వరమనుస్మరన్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ మన్వాదిషు యుగాదౌ చ మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని । అమావాస్యామష్టమీం చ పౌర్ణమాసీం చతుర్దశీమ్ ॥ బ్రహ్మచారీ భవేన్నిత్యమప్యృతౌ స్నాతకో ద్విజః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ షష్ఠ్యమాపూర్ణిమాద్యాసు చతుర్దశ్యష్టమీషు చ । ఆసు సన్నిహితం పాపం తైలాభ్యఙ్గక్షురేభగే ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పరదారాన్న గచ్ఛేత మనసాఽపి కథంచన । పరదారరతిః పుంసాముభయత్రాపి భీతిదా ॥ ఇతి మత్వా స్వదారేషు ఋతుమత్సు బుధో వ్రజేత్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వదారాంనృతుస్నాతాం స్వస్థస్సన్నోపగచ్ఛతి । భ్రూణహత్యామవాప్నోతి గర్భప్రాప్తిర్వినశ్యతి ॥ త్రీణి వర్షాణ్యృతుమతీం యో భార్యాం నోపగచ్ఛతి । స తుల్యం భ్రూణహత్యాయా దోషమృచ్ఛత్యసంశయః ॥ ఋతౌ నోపైతి యో భార్యామనృతౌ యశ్చ గచ్ఛతి । తుల్యమాహుస్తయోః పాపమయోనౌ యశ్చ సిఞ్చతి ॥ * ॥ అనృతౌ స్త్రీగమననిషేధే క్వచిదపవాదమాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అనృతావృతుకాలే వా దివా రాత్రౌ తథాఽపి వా । ప్రోషితస్స్త్రియం గచ్ఛేత్ప్రాయశ్చిత్తీయతే న చ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ వృద్ధాం వన్ధ్యామవృత్తాం చ మృతాపత్యామపుష్పిణీమ్ । కన్యాం చ బహుపుత్రాం చ వర్జయన్ముచ్యతే భయాత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ న ప్ర

థమే నద్వితీయే నతృతీయే నచతుర్థే స్త్రియమాహ్వయేత ॥ * ॥ ఇతి । వ్యా
సః — ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌ చతుర్థ్యాం పుత్రస్స్యాదల్పాయుర్ధనవర్జితః । చత
స్రో రాత్రయస్తస్మాద్వ్యవాయే వర్జయేత్సుధీః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥
ఋతుస్స్వాభావికస్త్రీణాం రాత్రయష్షోడశస్మృతాః । చతుర్భిరితరైస్సా
ర్ధమహోభిస్సద్విగర్హితైః ॥ * ॥ శ్లో ॥ తాసామాద్యాశ్చతస్రస్తు నిన్ది
తైకాదశీచయా । త్రయోదశీచ శేషాస్తు ప్రశస్తాదశరాత్రయః ॥ * ॥ ఏవం
చతుర్థదినవర్జ్యత్వస్మరణమల్పాయుర్ధనవర్జితపుత్రోద్భవాభిప్రాయమ్ । ఆ
పస్తమ్బః — ॥ వా ॥ చతుర్థీప్రభృత్యాషోడశీముత్తరాముత్తరాం యు
గ్మాం ప్రజానిశ్శ్రేయసమృతుగమనమిత్యుపదిశన్తి ॥ * ॥ ఇతి చతుర్థదిన
గమనస్మరణం గన్తుర్దోషాభావాభిప్రాయమ్ । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥
యుగ్మాసు పుత్రా జాయన్తే స్త్రియోఽయుగ్మాసు రాత్రిషు । తస్మాద్యుగ్మా
సు పుత్రార్థీ సంవిశేదార్తవే స్త్రియమ్ ॥ * ॥ ఇతిస్మరణం ప్రాయికాభి
ప్రాయమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేసానగమ్యాఽహ్నిగన్తాల్పాయుః
ప్రసూయతే । విద్యాహీనం వ్రతభ్రష్టం పతితం పారదారికమ్ ॥ దారిద్ర్యా
ర్ణవమగ్నంచ తనయం వా ప్రసూయతే ॥ కన్యార్థినైవ గన్తవ్యా పఞ్చ
మ్యాం విధివత్పునః । షష్ఠ్యాం గమ్యా యదా నారీ సత్పుత్రజననీ భవేత్ ॥ స
ప్తమ్యాం చైవ కన్యార్థీ గచ్ఛేచ్చైవ ప్రసూయతే । నవమ్యాం దారికార్థస్స్యా
ద్దశమ్యాం పణ్డితంతథా ॥ ఏకాదశ్యాం తథా నారీం జనయేద్ధర్మదూషిణీమ్ ।
ద్వాదశ్యాం ధర్మతత్త్వజ్ఞం శ్రౌతస్మార్తప్రవర్తకమ్ ॥ త్రయోదశ్యాం
తథా నారీం వర్ణసఙ్కరకారిణీమ్ । జనయత్యజ్ఞనాయస్మాన్నగచ్ఛేత్సర్వ
యత్నతః ॥ దారప్రియైరలఙ్కారైరలఙ్కృత్య ప్రసన్నధీః । ప్రియాస
మీపే శయనే సంవిశేత్ప్రహరద్వయమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నోపగచ్ఛేత్ప్ర
మత్తోఽపి స్త్రియమార్తవదర్శనే । సమానశయనే చైవ నశయీత తయా సహ ॥
రజసాఽభిప్లుతాం నారీం ద్విజస్యాభ్యుపగచ్ఛతః । ప్రజా తేజోయశశ్చైవ
ఆయుశ్చైవ ప్రహీయతే ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాస్నాతాంతు స్త్రి
యం గచ్ఛేన్నాతురాం నరజస్వలామ్ । నోపేయాద్గర్భిణీం నారీం దీర్ఘ

మాయుర్జిజీవిషుః ॥ నానిష్టాం న ప్రకుపితాం నాప్రశస్తాం నరోగిణీమ్ ।
నాదక్షిణాం నాన్యకామాం నాకామాం నాన్యయోషితమ్ ॥ క్షుత్క్షామాం
నాతిభుక్తాం చ స్వయం చైతైర్గుణైర్యుతః । స్నాతస్స్రగ్గన్ధధృక్ప్రీతో వ్య
వాయం పురుషో వ్రజేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పుమాన్ పుంసోఽధికే
శుక్లే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియాః । సమే పుమాన్ పుంస్త్రియౌ వా క్షీణేఽ
ల్పే చ విపర్యయః ॥ * ॥ అత్ర బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ స్త్రియాశ్శుక్లేఽధి
కే స్త్రీ స్యాత్పుమాన్ పుంసోఽధికే భవేత్ । తస్మాచ్ఛుక్లవివృద్ధ్యర్థం స్నిగ్ధ
ముష్ణం చ భోజయేత్ ॥ లఘ్వాహారాం స్త్రియం కుర్యాదేవం సఞ్జనయేత్సు
తమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ భార్యాసమ్భోగసమయే పుష్పకాలం వి
నాఽన్యదా । ఉపవీతం ద్విజః కుర్యాన్నివీతం పృష్ఠభాగతః ॥ * ॥ హారీతః —
॥ శ్లో ॥ మానుషేష్వంసయోస్సక్తం మైథునే పృష్ఠభాగికమ్ । తర్పణేఽఙ్గుష్ఠ
యోస్సక్తం నివీతం త్రివిధం స్మృతమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఋతు
స్నాతాం తు యో భార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి । ఘోరాయాం భ్రూణహ
త్యాయాం యుజ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ * ॥ సన్నిధిగ్రహణాదసన్నిధానే
న దోషః । తథా ॥ శ్లో ॥ యస్స్వదారానృతుస్నాతాం స్వస్థస్సన్నోపగచ్ఛ
తి । భ్రూణహత్యామవాప్నోతి ప్రజా ప్రాప్తిర్వినశ్యతి ॥ * ॥ ఇతి యమ
స్మరణాదస్వస్థస్య న దోషః । తథా చ — ॥ శ్లో ॥ ఋతుకాలాభిగామీ స్యా
ద్యావత్పుత్రోఽభిజాయతే ॥ * ॥ ఇతి కౌర్మవచనాజ్జాతపుత్రస్య న దో
షః । మనుయమౌ — ॥ శ్లో ॥ యది సంయోగకాలే తు పురుషో రాగమో
హితః । ద్విధా సముత్సృజేచ్ఛుక్లం యమకం తత్ర జాయతే ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ న మాతృతో జ్యైష్ఠ్యమస్తి జన్మతో జ్యైష్ఠ్యముచ్యతే । య
మయోశ్చైవ గర్భే చ జన్మతో జ్యేష్ఠతా స్మృతా ॥ * ॥ అతః ప్రథమజ ఏ
వ జ్యేష్ఠః । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ స్త్రీవాససైవ సన్నిపాతస్స్యాద్యావ
త్సన్నిపాతం చైవ సహశయ్యా తతో నానోదకస్పర్శనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । వ్య
వాయావధి స్త్రియా సహశయనమ్, వ్యవాయోత్తరకాలం తు, నానా —
పృథక్ పృథక్శయనమిత్యర్థః । ఉదకోపస్పర్శనం ఋతుగమనవిషయమ్ ।